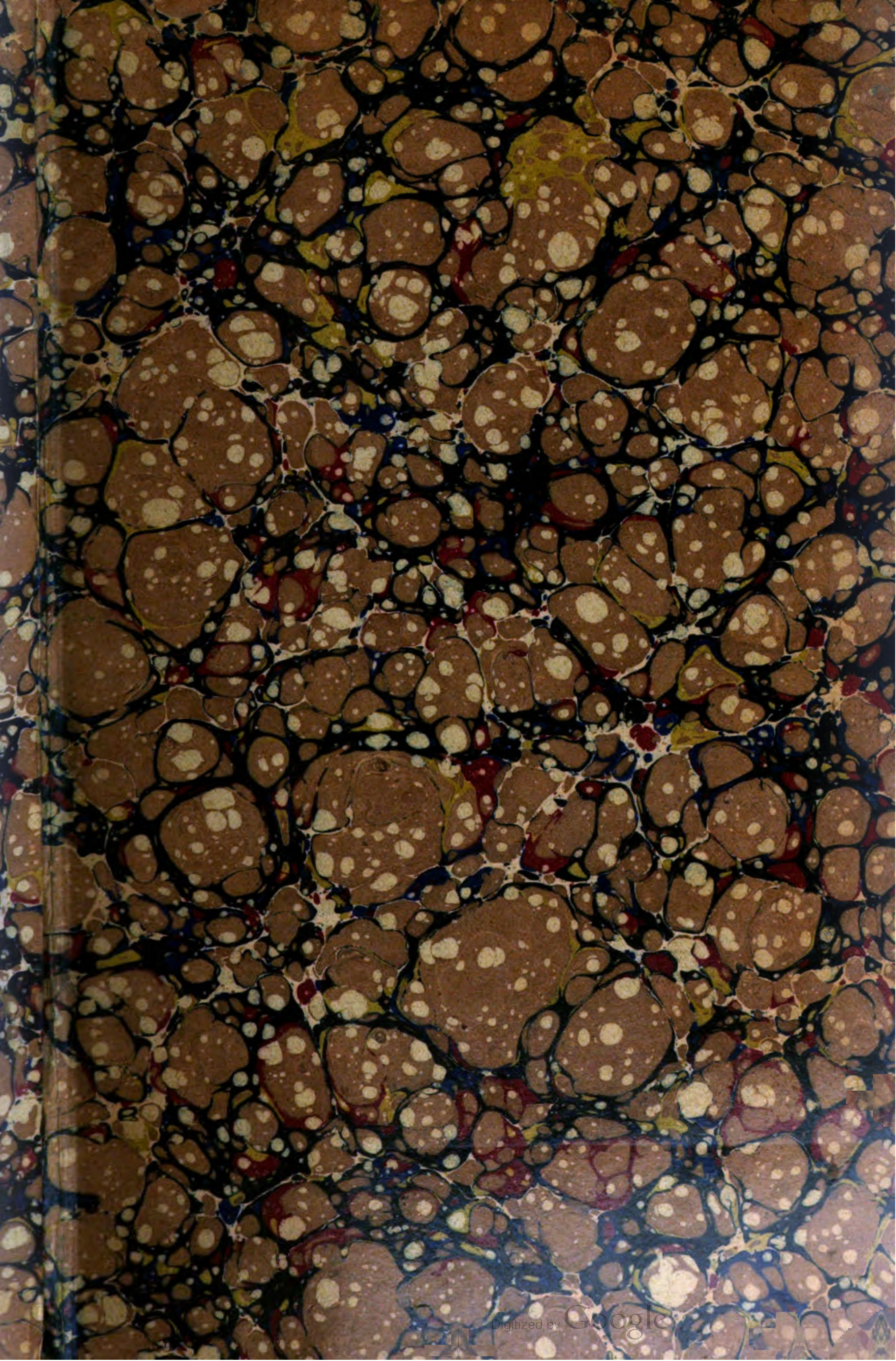

MNEMOSYNE.

BIBLIOTHECA PHILOLOGICA BATAVA.

COLLEGERUNT

P. H. DAMSTÉ, J. J. HARTMAN, C. W. VOLLGRAFF.

OPERAM SUAM POLLICITI SUNT

A. E. J. HOLWERDA, J. C. NABER, M. C. VALETON,
J. WOLTJER.

NOVA SERIES.
VOLUMEN QUADRAGESIMUM QUARTUM.

LUGDUNI-BATAVORUM
E. J. BRILL.

LIPSIAE,
O. HARRASSOWITZ.
1916.

EX OFFICINA TYPOGRAPHICA ET BIBLIOPOLIO QUAE ANTEHAC E. J. BRILLII FUERUNT.

INDEX.

OBSERVATIONES CRITICAE
IN
PLATONIS REMPUBLICAM.

SCRIPSIT

I. C. VOLLGRAFF.

Platonis Res Publica recognovit Ioannes Burnet, Oxonii, 1902.

AD LIBRUM PRIMUM.

p. 327 B.

καί μου ὄπισθεν ὁ παῖς λαβόμενος τοῦ ἱματίου, „κελεύει ὑμᾶς, ἔφη, Πολέμαρχος περιμεῖναι". καὶ ἐγὼ μετεστράφην τε καὶ ἠρόμην, ὅπου αὐτὸς εἴη. „Οὗτος, ἔφη, ὄπισθεν προσέρχεται".

Tum ego conversus ubinam ipse esset interrogavi. „Te pone sequitur" vertit Ficinus, incommodo pronomine quod est *οὗτος* caute omisso.

Pro Οὗτος ex interrogatione equidem iteraverim: Αὐτός. „En herum meum, inquit, pone accedentem".

p. 328 C.

Ὦ Σώκρατες οὐ δὲ (codd. *οὐδὲ*) *θαμίζεις ἡμῖν καταβαίνων εἰς τὸν Πειραιᾶ.*

Minime cum libris et Stallbaumio *οὐδὲ*, aut cum Nitzschio et Burneto *οὐ δὲ* aut cum Bywatero *σὺ δὲ οὐ θαμίζεις* scribendum est. Verum videtur: *οὔ τι θαμίζεις*.

Lepide *ὁμηρίζει* bonus Cephalus et Vulcani ad Thetidem verba *„πάρος γε μὲν οὔ τι θαμίζεις"* in suum usum convertit.

p. 328 E s. f.

*καὶ δὴ καὶ σοῦ ἡδέως ἂν πυθοίμην ὅ,τι σοι φαίνεται τοῦτο, ἐπειδὴ ἐνταῦθα ἤδη εἶ τῆς ἡλικίας ὃ δὴ „ἐπὶ γήραος οὐδῷ" φασὶν εἶναι οἱ ποιηταί, πότερον χαλεπὸν τοῦ βίου * ἢ πῶς σὺ αὐτὸ ἐξαγγέλλεις.*

Casu, ut opinor, necessarium post *τοῦ βίου* substantivum intercidit. Aut mecum insere *τέλος* aut si quid novisti rectius candidus imperti. „*Durus vitae finis*".

p. 329 A.

πολλάκις γὰρ συνερχόμεθά τινες εἰς ταὐτὸν παραπλησίαν ἡλικίαν ἔχοντες. ..... οἱ οὖν πλεῖστοι ἡμῶν ὀλοφύρονται συνιόντες a) *τὰς ἐν τῇ νεότητι ἡδονὰς ποθοῦντες καὶ ἀναμιμνῃσκόμενοι περί τε τἀφροδίσια καὶ περὶ πότους τε καὶ εὐωχίας κτἑ.*

a) *συνιόντες* codd.; *ξυνιόντες* Stobaeus.

Plane absurdum esse in vv. contextu recte dicit Buttmannus quod codices exhibent participium *συνιόντες*. Expectaveris certe *συνελθόντες*. Commendat autem *ξυνόντες*, *congregati*, quod quamvis satis otiosum tamen quodammodo ferri potest. Mihi aliud quid in mentem venit: post *ὀλοφύρονται* rescribendum esse: *ἀεὶ συνεχῶς*. (Cf. Plat. Legg. IV 706 A et VII 807 E nec non Homericum *ξυνεχὲς αἰεί*.)

ὀλοφύρονται ⟨ἀεὶ⟩ συνεχῶς τὰς ἐν τῇ νεότητι ἡδονὰς ποθοῦντες κτἑ.

Quam facete irridentur queruli isti senes assidue cum aequalibus lamentantes amissaque bona iuventutis venerem convivia ludum, tamquam omnibus fere voluptatibus iamiam privati, continenter deplorantes!

p. 329 C.

καὶ ὅς, „εὐφήμει", ἔφη, „ὦ ἄνθρωπε· ἀσμενέστατα a) *μέντοι αὐτὸ ἀπέφυγον, ὥσπερ λυττῶντά τινα καὶ ἄγριον δεσπότην ἀποφυγών"* b).

a) *ἀσμεναίτατα* recte Et. Magn.; b) *ἀποδράς* Theo.

De librorum scriptura *ἀπέφυγον ..... ἀποφυγὼν* haud parva inter viros doctos est dissensio. Hemsterhusium si audis (quem hodieque sequitur Burnetus) participio *ἀποφυγὼν* utique praeferenda est varia lectio *ἀποδράς*, quae servata est Theonis *Pro-*

gymn. p. 14. Contra Stallbaumius ἀποφυγὼν in hac narrationis simplicitate ut elegantem eiusdem verbi repetitionem admiratur. Naberus commendat rescribere: ἀπεφοίτων ..... ἀποφυγών. Herwerdeni iudicio neque ἀποφυγὼν neque ἀποδρὰς genuinum est et inutile vocabulum delendum esse censet.

Vide ne res paullo aliter se habeat. Componito mihi aliquis CICERONEM (de Sen. § 47) dictum Sophocleum ad verbum fere transferentem: „Di meliora, inquit, lubenter vero (μέντοι) istinc tamquam a domino agresti ac furioso profugi". Sic Platonem quoque eodem naturali i. e. optimo verborum ordine usum dedisse probabile est: εὐφήμει· ἀσμεναίτατα μέντοι αὐτὸ (vel potius αὐτὰ cum Theone) [ἀπέφυγον] ὥσπερ λυττῶντα καὶ ἄγριον δεσπότην ἀπέφυγον. Librarius errore tralaticio (quale dittographiarum genus etiam in papyris passim nobis obvium est) verbum quod est ἀπέφυγον non semel sed bis exaravit: videlicet primum ubi nunc extat post pronomen αὐτὸ, deinde loco suo in fine sententiae. Errorem non agnovit: puncta, dictionis expungendae signa, notare neglexit. Supervenit correctoris παραδιόρθωσις ultimum verbum, indicativum, in participium corrumpentis, voce superflua intacta relicta. Hoc unum restabat ut sciolus, ne idem verbum breviore intervallo recurreret, ἀποφυγὼν mutaret in ἀποδράς!

p. 329 D.

*τὸ τοῦ Σοφοκλέους γίγνεται, * δεσποτῶν πάνυ πολλῶν [ἐστι] καὶ μαινομένων ἀπηλλάχθαι.*

De notissimo illo poetae dicto agitur. Cf. Athen. p. 510 B. Quare restitue articulum τὸ ante δεσποτῶν ..... ἀπηλλάχθαι. Vide 331 E s. f. ὅπερ ἄρτι ἐλέγομεν τό τινος παρακαταθεμένου ..... ἀπαιτοῦντι ἀποδιδόναι.

Praeterea aut quantocyus expelle voculam ἐστι utpote ab imperito scriba infertam aut repone particulam τε.

Ibidem paullo inferius:

εἰ δὲ μή, καὶ γῆρας ..... καὶ νεότης χαλεπὴ [τῷ τοιούτῳ συμβαίνει]. Utrum Platonem an potius interpolatorem unum e multis sententiam hac bellissima clausula exornare voluisse putemus?

Compara Cic. *de Senect.* § 7: „importunitas autem et inhumanitas omni aetate molesta est".

Ibidem E. ..... *διὰ τὸ πολλὴν οὐσίαν κεκτῆσθαι.*

Liquido constat, ex optimo codice Parisino A imprimis, Platonem post antecedentis vocabuli literam consonantem non *κεκτῆσθαι* verum *ἐκτῆσθαι* dedisse. Vide Schanz Praef. ad Legg. p. 16. Hoc igitur loco corrige *ἐκτῆσθαι* et p. 330 A *ἔκτησαι* et 330 B *ἔκτημαι* etc.

p. 330 C.

..... *ταύτῃ τε δὴ καὶ οἱ χρηματισάμενοι περὶ τὰ χρήματα σπουδάζουσιν ὡς ἔργον ἑαυτῶν, καὶ * κατὰ τὴν χρείαν ᾗπερ οἱ ἄλλοι.*

In calcem relegata immerito spernitur, si quid video, vetus quaedam emendatiuncula a Cornario sive ex aliquo deteriore libro sive e Stobaei florilegio protracta, quam in ordinem receptam oportuit: ⟨*οὐ*⟩ *κατὰ χρείαν* dico. Res ipsa clamat. „Qui minutatim, numquam ulli heredes facti, multo labore et sudore sibi ipsi opes comparaverint — scilicet hoc fere vult Cephalus — caram pecuniam suam quasi alterum Palladium venerari ac sustinere solent; **non** sicuti cetera pars mortalium, quibus nummi tantum valent usu".

p. 331 C.

*τοῦτο δ' αὐτό, τὴν δικαιοσύνην, πότερα τὴν ἀλήθειαν * αὐτὸ φήσομεν εἶναι ἁπλῶς οὕτως καὶ τὸ ἀποδιδόναι ἄν τίς τι παρά του λάβῃ, ἢ καὶ αὐτὰ ταῦτα ἔστιν ἐνίοτε μὲν δικαίως, ἐνίοτε δὲ ἀδίκως ποιεῖν;*

Adde sis quod excidisse apparet:
τὴν ἀλήθειαν ⟨*λέγειν*⟩.

p. 333 E.

*οὐκ ἂν οὖν ..... πάνυ γέ τι σπουδαῖον εἴη δικαιοσύνη εἰ πρὸς τὰ ἄχρηστα χρήσιμον ὂν * τυγχάνει.*

Sententia utique postulat: *χρήσιμον ὂν* ⟨*μόνον*⟩ *τυγχάνει.*

p. 336 A.

οἶμαι αὐτὸ Περιάνδρου εἶναι ἢ Περδίκκου ἢ Ξέρξου ..... ἤ τινος ἄλλου μέγα οἰομένου δύνασθαι [π λ ο υ σ ί ο υ] ἀνδρός.

Haud plane inepte coniiciat aliquis supplendum esse *δύνασθ α ι* ⟨*ἅ τ ε*⟩ *πλουσίου.* Quamquam re bene perpensa ego nullus dubito quin adiectivum quod est *πλουσίου* cum I. L. V. Hartmanno inducendum sit.

p. 338 A.

..... *προσεποιεῖτο δὲ φιλονικεῖν πρὸς τὸ ἐμὲ εἶναι τὸν ἀποκριΝΟμενον.*

Ex antecedentibus luculenter patet utique corrigendum esse: *τὸν ἀποκριν*ΟΥ*μενον.* Frequentis confusionis inter Ο et ΟΥ in causa esse videtur antiqua literatura. PLAT. PHAEDR. C sustuli vitium contrarium: *ὡς διὰ σμικρὰ μεγάλας ἔχθρας οἱ ἐρασταὶ ἀναιρ*ΟΥ*νται καὶ ἔ χ ο υ σ ι πρὸς τὰ παιδικὰ φθονερῶς τε καὶ βλαβερῶς*: imo *ἀναίρ*Ο*νται.*

p. 340 E s. f.

*τοιοῦτον οὖν δή σοι καὶ ἐμὲ ὑπόλαβε νυνδὴ ἀ π ο κ ρ ί ν*Ε*σ θ α ι.*

Praesens tempus (pro aoristo), etsi legitur in optimo codice Parisino A Stallbaumioque longe praestabilius videtur, prorsus, mihi crede, falsum est. Qui totum locum diligenter perlegerit, cum libris recentioribus *ἀποκρίν*Α*σθαι* (*respondisse*) restituet.

p. 342 A.

*Τί δὲ δή; αὐτὴ ἡ ἰατρική ἐστιν πονηρά, ἢ * ἄλλη τις τέχνη ἔσθ' ὅ τ ι (ὅτε?) προσδεῖταί τινος τέχνης;*

Verba hiulca, ut vides.

Platonem scripsisse probabile est:

ἢ ⟨*ὡς καὶ*⟩ *ἄλλη τις τέχνη κτέ.*

p. 343 B.

Ὅτι οἴει τοὺς ποιμένας ἢ τοὺς βουκόλους τὸ τῶν προβάτων ἢ τὸ τῶν βοῶν ἀγαθὸν σκοπεῖν καὶ παχύνειν αὐτοὺς ..... πρὸς ἄλλο τι βλέποντας ἢ τὸ τῶν δεσποτῶν ἀγαθὸν ....., καὶ τοὺς ἐν πόλεσιν ἄρχοντας ..... ἄλλως πως ἡγῇ δ ι α ν ο ε ῖ σ θ α ι πρὸς τοὺς ἀρχομένους ἢ ὥσπερ ἄν τις πρὸς πρόβατα δ ι α τ ε θ ε ί η κτέ.

Certa et explorata est Faësii emendatio διαΝΟεῖσθαι in διαΚεῖσθαι πρὸς τοὺς ἀρχομένους mutantis. Cuius eximii inventi editores nullam rationem habuisse mirationem movet. Confer insequens verbum διατεθείη.

Atticum et Platonicum est διανοεῖσθαι non πρός τινα, verum περί τινα vel ὑπέρ τινος. Vide Rep. III. 414 E et passim.

p. 344 A.

πάντων δὲ ῥᾷστον μαθήσῃ, ἐὰν ἐπὶ τὴν τελεωτάτην ἀδικίαν ἔλθῃς, ἣ τὸν ἀδικήσαντα εὐδαιμονέστατον ποιεῖ, τοὺς δὲ ἀδικηθέντας καὶ * ἀδικῆσαι οὐκ ἂν ἐθέλοντας ἀθλιωτάτους.

Supplebimus: καὶ ⟨ἀντ⟩αδικῆσαι. Veluti Theaet. 173 A: τὸ ἀλλήλους ἀνταδικεῖν et Crit. 54 C: ἀνταδικήσας καὶ ἀντικακουργήσας.

Ibidem C. s. f.

..... καὶ ὅπερ ἐξ ἀρχῆς ἔλεγον, τὸ μὲν τοῦ κρείττονος συμφέρον τὸ δίκαιον τυγχάνει ὄν, τὸ δ' ἄδικον * ἑαυτῷ λυσιτελοῦν τε καὶ συμφέρον.

„Iustum est, ut ab initio dicebam, id quod conducit potentiorum commodis utilitatibusque; iniustum vero quidquid sibi ipsi prodesse conatur".

Addiderim articulum:

⟨τὸ⟩ ἑαυτῷ λυσιτελοῦν τε καὶ συμφέρον.

p. 346 A.

οὐχὶ ἑκάστην μέντοι φαμὲν ἑκάστοτε τῶν τεχνῶν τούτῳ ἑτέραν εἶναι, τῷ ἑτέραν τὴν δύναμιν ἔχειν;

Respondit Thrasymachus:

'Αλλὰ τούτῳ, ἔφη, [ἑτέρα] [a]).

a) ἑτέραν libri recentiores.

In oculos incurrit otiosum vel potius vitiosum esse additamentum ἑτέρα. Repetere sane potuit, quamquam nihil opus, Thrasymachus: ἀλλὰ τούτῳ, τῷ ἑτέραν δύναμιν ἔχειν.

Ibidem B.

ἢ τὴν ἰατρικὴν σὺ καὶ τὴν κυβερνητικὴν τὴν αὐτὴν καλεῖς; ἢ ..... οὐδέν τι μᾶλλον, ἐάν τις κυβερνῶν ὑγιὴς γίγνηται διὰ τὸ

συμφέρον αὐτῷ πλεῖν ἐν τῇ θαλάττῃ, ἕνεκα τούτου καλεῖς μᾶλλον αὐτὴν ἰατρικήν;

ξυμφέρον, quod exhibet vetus liber Parisinus A, in recentiore codice Vindobonensi F iure correctum est in *ξυμφέρειν*.

p. 350 D.

Ὁ δὴ Θρασύμαχος ὡμολόγησε μὲν ταῦτα πάντα, οὐχ ὡς ἐγὼ νῦν ῥᾳδίως λέγω, ἀλλ' ἑλκόμενος καὶ μόγις, μετὰ ἱδρῶτος θαυμαστοῦ ὅσου κτέ.

Quis praesertim admonitus non videt transponendum esse: *οὐχ, ὡς ἐγὼ νῦν λέγω, ῥᾳδίως, ἀλλ' ἑλκόμενος καὶ μόγις κτέ.*? „Concessit haec Thrasymachus, non facile quidem sed aegre".

p. 351 B.

ἀλλὰ τόδε περὶ αὐτοῦ σκοπῶ· (praestat cum Nabero legere: *σκόπει·*) *πότερον ἡ κρείττων γιγνομένη πόλις [πόλεως] ἄνευ δικαιοσύνης τὴν δύναμιν ταύτην ἕξει, ἢ ἀνάγκη αὐτῇ μετὰ δικαιοσύνης;*

Sine ullo sive perspicuitatis sive elegantiae detrimento sententia genetivo inducto carere possit. Vehementer suspicor vocabulum prorsus inutile natum esse e dittographia. Nihil tamen definiam.

AD LIBRUM SECUNDUM.

p. 359 E s. f.

*καθήμενον οὖν (τὸν Γύγην) μετὰ τῶν ἄλλων τυχεῖν τὴν σφενδόνην τοῦ δακτυλίου περιαγαγόντα πρὸς ἑαυτὸν εἰς τὸ εἴσω τῆς χειρός, τούτου δὲ γενομένου ἀφανῆ αὐτὸν γενέσθαι τοῖς παρακαθημένοις καὶ ⟨οὓς⟩ a) διαλέγεσθαι ὡς περὶ οἰχομένου· καὶ τὸν θαυμάζειν τε καὶ πάλιν ἐπιψηλαφῶντα τὸν δακτύλιον στρέψαι ἔξω τὴν σφενδόνην καὶ στρέψαντα φανερὸν γενέσθαι, καὶ τοῦτο ἐννοήσαντα ἀποπειρᾶσθαι τοῦ δακτυλίου [εἰ * ταύτην ἔχοι τὴν δύναμιν] καὶ αὐτῷ οὕτω συμβαίνειν· στρέφοντι μὲν εἴσω τὴν σφενδόνην ἀδήλῳ γίγνεσθαι, ἔξω δὲ δήλῳ κτέ.*

a) *οὓς* rectissime inserit Naberus.

Herwerdenus Mnemos. 1907 p. 396 optime me quidem iudice

reponere suadet: ⟨κἀεὶ⟩ αὐτῷ οὕτω συμβαίνειν. Quamquam mihi in ambiguo est an etiam nunc puram putam scriptoris manum redintegratam habeamus omni sordium admistione incontaminatam. Num quae inclusimus omittentes de vivo quicquam resecabimus aut admirabilis narrationis evidentiae simpliciter quotidiano sermone explicatae minus bene satisfactum erit legendo:

καὶ τοῦτο ἐννοήσαντα (τὸν Γύγην) ἀποπειρᾶσθαι τοῦ δακτυλίου κἀεὶ αὐτῷ οὕτω συμβαίνειν κτέ.?

Sin natura paullo tenacior violenter excidere et tollere reformidas quod forsitan leniore medicina sanari possit, nescio an tibi concedendum sit adverbium quod est ἀεὶ non semel sed bis e contextu evanuisse, ut Plato dederit:

εἰ ⟨ἀεὶ⟩ ταύτην ἔχοι τὴν δύναμιν ⟨κἀεὶ⟩ αὐτῷ οὕτω συμβαίνειν.

p. 360 D.

λυσιτελεῖν γὰρ δὴ οἴεται πᾶς ἀνὴρ πολὺ μᾶλλον ἰδίᾳ τὴν ἀδικίαν τῆς δικαιοσύνης, ἀληθῆ οἰόμενος, ὡς φήσει (L. φησιν) ὁ περὶ τοῦ [τοιούτου] λόγου [λέγων]·

Probabiliter I. L. V. Hartman iudicat prorsus sufficere τοῦ λόγου. Ceterum Herwerdenum potius sequamur acute e scriptura ΠЄΡΙ ΠЄΡ i. e. πατὴρ elicientem atque participium quod est λέγων male sedulo correctori reddentem. Passim sic loquitur noster: velut Phaedr. 275 E: (Θεὺθ) πατὴρ γραμμάτων; Conv. 177 D: ἄρχειν δὲ Φαῖδρον πρῶτον, ἐπειδὴ καὶ πρῶτος κατάκειται καὶ ἔστιν ἅμα πατὴρ τοῦ λόγου; Lys. 214 A: οὗτοι γὰρ ἡμῖν ὥσπερ πατέρες τῆς σοφίας. Eodem modo alicubi qui alterum in libertatem vindicarat, τῆς ἐλευθερίας αὐτοῦ πατέρα vocari memini.

Quibus exemplis egregie confirmatur etiam ingeniosum Herwerdeni inventum, qui *Mnemos.* 1891 p. 221 locum *Rep.* 403 B sic in integrum restituit:

καὶ ξυνεῖναι καὶ ἅπτεσθαι ὥσπερ ⟨πατὴρ⟩ [1]) υἱέος παιδικῶν ἐραστήν, τῶν καλῶν χάριν, ἐὰν πείθῃ κτέ.

Hoc vero est rem acu tangere!

---

1) Potuit etiam: <ὡς> πατὴρ.

p. 361 A.

οὕτω καὶ ὁ ἄδικος ἐπιχειρῶν [*ὀρθῶς*] *τοῖς ἀδικήμασιν λανθανέτω, εἰ μέλλει σφόδρα ἄδικος εἶναι.*

Recte istud *ὀρθῶς* mediam orationem inepte interrumpens I. L. V. Hartman (praeeunte Nabero *Mnemos.* 1908 p. 284) uncinis saepsit.

Ex animi sententia assentientis lectoris exclamatio esse videtur inscienter ex ora libri in contextum introducta.

Sic saepe *καλῶς*! se insinuavit. Cf. Cobet de A. I. p. 137.

p. 361 C.

μηδὲν γὰρ ἀδικῶν δόξαν ἐχέτω τὴν μεγίστην ἀδικίας κτέ.

Potior videtur quam habet Eusebius scripturam: *δόξαν ἐχέτω τῆς μεγίστης ἀδικίας.*

p. 362 B.

Τῷ ὄντι γὰρ φήσουσι τὸν ἄδικον, ἅτε ἐπιτηδεύοντα πρᾶγμα ἀληθείας ἐχόμενον καὶ οὐ πρὸς δόξαν ζῶντα, [*οὐ δοκεῖν ἄδικον ἀλλ' εἶναι ἐθέλειν*] *„βαθεῖαν ἄλοκα διὰ φρενὸς καρπούμενον, ἐξ ἧς τὰ κεδνὰ βλαστάνει βουλεύματα", πρῶτον μὲν ἄρχειν ἐν τῇ πόλει,* [*δοκοῦντι δικαίῳ εἶναι*] *ἔπειτα γαμεῖν ὁπόθεν ἂν βούληται κτέ.*

Quis tota periodo curatius perlecta non mihi dabit vv. *οὐ δοκεῖν ἄδικον ἀλλ' εἶναι ἐθέλειν* scriptoris verbis putide interstrepere? Manifesto desumta sunt e proxime antecedentibus § 362 in. Neque facile, credo, dixeris quid *ἐν τοῖς συμφραζομένοις* significent vv. *δοκοῦντι δικαίῳ εἶναι* aut unde dativus iste omnino pendeat.

Nisi deletis delendis tota sententia non recte procedet.

p. 363 C.

Μουσαῖος δὲ τούτων νεανικώτερα * Τ *ἀγαθὰ καὶ ὁ υἱὸς αὐτοῦ παρὰ θεῶν διδόασιν τοῖς δικαίοις.*

Parum placet articulus ante *ἀγαθά*. Aliquanto melius rescripseris: *ἔτ' ἀγαθά*. Praeterea nota miram verborum traiectionem, scribae erratum nimirum. Ordo naturalis est:

Μουσαῖος δὲ καὶ ὁ υἱὸς αὐτοῦ τούτων νεανικώτερα ἔτ' ἀγαθὰ κτέ.

p. 363 D.

οἱ δὲ (alii poetae) *ἔτι τούτων μακροτέρους ἀποτείνουσι μισθοὺς* [*παρὰ θεῶν*].

Prava lectio videtur *ἀποτείνουσι* quam frustra tueri studet Stallbaumius. Caute Naber (*Mnem.* 1908 p. 284): „haud satis scio sitne peccatum nec ne; intellegam certe quod secundum hodiernam orthographiam *ἀποτείνουσιν* est".

Sedes vitii, nisi fallor, est in praepositione. Compositum quod requiritur est *προτείνειν* i. e. *praetendere, ostentare.* Cf. II 382 in.: *ψεύδεσθαι θεὸς ἐθέλοι ἂν ἢ λόγῳ ἢ ἔργῳ φάντασμα προτείνων*; *Phaedr.* 230 E: *σὺ ἐμοὶ λόγους οὕτω προτείνων.* Eurip. Hel. 28: *τοὐμὸν δὲ κάλλος ..... Κύπρις προτείνασα.*

Belgice: *voorspiegelen.*

παρὰ θεῶν inutiliter repetitum videtur e continuo praegressis.

p. 365 E.

„ἀλλὰ δὴ θεοὺς οὔτε λανθάνειν οὔτε βιάσασθαι δυνατόν"

οὐκοῦν (nonne) *εἰ μὲν μὴ εἰσὶν ἢ μηδὲν αὐτοῖς τῶν ἀνθρώπων μέλει, τί καὶ ἡμῖν μελητέον τοῦ λανθάνειν; εἰ δὲ εἰσί τε καὶ ἐπιμελοῦνται, οὐκ ἄλλοθέν τοι αὐτοὺς* (malim *αὐτὸ*) *ἴσμεν ἢ ἀκηκόαμεν ἢ ἔκ τε τῶν νόμων*[a]) *καὶ τῶν γενεαλογησάντων ποιητῶν κτέ.*

a) *λόγων* exhibent codd. A D M et Cyrillus: *νόμων* cod. F.

Varia lectio *νόμων* quam Burnet recepit, ut dicam quid sentiam, etiam aliquanto peior est quam bonorum librorum scriptura leviter corrupta *λόγων.* Vocabulum *νόμων* acceptum referendum videtur alicui „correctori" *τοῦ πονηροῦ κόμματος* h. e. eius generis quod malum medendo augere solet.

Ecquid facilius quam una literula addita legere: *τῶν* ΛΟΓΙΩΝ? Testem producere iuvat Pindarum (Pyth. I. 93 seqq.)

ὀπιθόμβροτον αὔχημα δόξας
οἶον ἀποιχομένων ἀν-
δρῶν δίαιταν μανύει
καὶ λογίοις καὶ ἀοιδοῖς.

λόγιος est vox Ionica (Herod. I. 1) et poetica, ceteris quoque Graecis non inaudita. *„ὁ τῆς ἱστορίας ἔμπειρος"* Hesychius. Prosae orationis et rerum scriptores sunt *οἱ λόγιοι.* Idem vocantur *λογογράφοι.*

Quemadmodum apud Pindarum *τοὺς λογίους τε καὶ τοὺς*

ἀοιδοὺς et (*Nem.* VI. 31) *ἀοιδὰς καὶ λόγους* et apud PLUTARCHUM de defect. orac. 15 *ποιητὰς καὶ λογογράφους* coniunctos videmus, sic apud Platonem una nominantur *λόγιοι καὶ ποιηταί.*

p. 366 A.

..... *ἄδικοι δὲ κερδανοῦμέν τε καὶ λισσόμενοι ὑπερβαίνοντες καὶ ἁμαρτάνοντες πείθοντες αὐτοὺς ἀζήμιοι ἀπαλλάξομεν.*

Transpone: *ὑπερβαίνοντες καὶ ἁμαρτάνοντες λισσόμενοι.*

Ibidem:

„*Ἀλλὰ γὰρ ἐν Ἅιδου δίκην δώσομεν ὧν ἂν ἐνθάδε ἀδικήσωμεν,* [*ἢ αὐτοὶ ἢ παῖδες παίδων* [a])]".

a) *ἢ παῖδες* <*ἢ παῖδες*> *παίδων* cit. Baiterus; *καὶ αὐτοὶ καὶ παῖδες παίδων* cit. Naberus.

Stultum est profecto quod secundum libros MSS. editur. Loci stultitia tamen — pace virorum doctorum dictum esto — coniecturis eorum minime tollitur.

Scilicet homines post obitum iustas peccatorum quae in his terris commiserint, poenas daturos esse et Graeci bene multi pro certo credebant et nobis confirmat Evangelium. Illud quoque tam veteribus Graecis Romanisque quam Hebraeis constabat divinam iram ad vindictam sui procedentem, ipsorum nefariorum hominum supplicio non contentam, liberos etiam ac natos natorum odio perpetuo persequi solere. De summo numine humanae perfidiae et iniquitatis ultore acerrimo ecquis, ut hoc utar, in sacris literis tam parum versatus est quin sponte ei in mentem veniat gravissimae illius sententiae qua diserte significetur: „Dominum, utpote deum *ζηλωτὴν*, patrum peccata reddere in filios usque in tertiam quartamque progeniem"?

Et aequa bonorum malorum facinorum, cum ex hac vita discesserimus, retributio et — quod etiam docet experientia — posteros ob parentium malefacta seras saepe poenas pendere, iam antiquissimis temporibus communis plurimarum gentium opinatio erat altissimis radicibus defixa quaeque latissime obtinuerat. „*ἀναίτιοι*, ut apud Solonem est, *ἔργα τίνουσιν ἢ παῖδες τούτων ἢ γένος ἐξοπίσω*". Quae tamen ad hanc terrestrem duntaxat vitam referuntur. Credat Iudaeus Apella, ego certe num-

quam inducar ut credam, quod fide maius est: nempe filios nepotes pronepotes non solum in hac valle lacrimarum verum etiam apud inferos pessimis exemplis male mulcatum iri propter proavorum admissa. Noli animum inducere talia e divino Platonis ingenio proficisci potuisse et una litura dele ridiculum additamentum. Veri simile est Platonis admiratorem nescioquem *τῶν ἀσυνετωτέρων*, recordatum eorum quae modo legerat § 363 D de *bonorum* progenie (*παῖδας γὰρ παίδων φασὶ καὶ γένος μετόπισθεν λείπεσθαι τοῦ ὁσίου καὶ εὐόρκου*) locum nostrum consimilem in modum amplificare voluisse.

p. 366 E.

..... *οὐδεὶς πώποτε ἔψεξεν ἀδικίαν οὐδ' ἐπῄνεσε δικαιοσύνην ἄλλως ἢ * δόξας τε καὶ τιμὰς καὶ δωρεὰς τὰς ἀπ' αὐτῶν γιγνομένας.*

Periit necessaria praepositio. Sine controversia supplendum est: *ἄλλως ἢ ⟨διὰ⟩ δόξας κτέ.*

p. 367 D.

..... *τοῦτ' οὖν αὐτὸ ἐπαίνεσον δικαιοσύνης* Ο *αὐτὴ δι' αὐτὴν τὸν ἔχοντα ὀνίνησιν* ΚΑΙ *ἀδικία βλάπτει.*

Emenda: *ᾧ αὐτὴ δι' αὐτὴν τὸν ἔχ. ὀνίνησιν ὡς ἀδ. βλάπτει.*

p. 368 A.

πάνυ γὰρ θεῖόν ⟨τι⟩ πεπόνθατε, εἰ μὴ πέπεισθε ἀδικίαν δικαιοσύνης ἄμεινον εἶναι, οὕτω δυνάμενοι εἰπεῖν ὑπὲρ αὐτοῦ.

Liquido patet reponendum esse: *ὑπὲρ αὐτῆς*: *cum sic pro ea* (i. e. iniustitia) *dicere possitis.*

Θεῖόν ⟨τι⟩ bene restituit Herwerdenus.

p. 369 B.

*ἐπειδὴ τυγχάνει ἡμῶν ἕκαστος οὐκ αὐτάρκης * ἀλλὰ πολλῶν ἐνδεής.*

Intercidit participium *ὤν*, ut mihi quidem videtur, post adiectivum quod est *αὐτάρκης.*

p. 369 D.

οὕτω δὴ ἄρα παραλαμβάνων ἄλλος ἄλλον [ἐπ' ἄλλου τὸν δ']

ἐπ' ἄλλου χρείᾳ, πολλῶν δεόμενοι ..... ταύτῃ τῇ συνοικίᾳ ἐθέμεθα πόλιν ὄνομα·

Expunge quae induximus: verba sensu cassa quae structuram orationis corrumpunt.

p. 369 D.

*Φέρε δὴ ..... πῶς ἡ πόλις ἀρκέσει ἐπὶ τοσαύτην παρασκευήν; ἄλλο τι * γεωργὸς μὲν εἷς ..... ὁ δὲ οἰκοδόμος, ἄλλος δὲ ὑφάντης;*

Scriptorem dedisse coniicio: *ἄλλο τι* ⟨*ἢ*⟩ *γεωργὸς μὲν εἷς* ⟨*ἔσται*⟩ *κτἑ.*

p. 371 A.

καὶ μὴν κενὸς ἂν ἴῃ ὁ διάκονος, μηδὲν ἄγων ὧν ἐκεῖνοι δέονται, παρ' ὧν ἂν κομίζωνται, ὧν ἂν αὐτοῖς χρεία, κενὸς ἄπεισιν.

Contra certum dicendi usum vitiose dictum. Aut corrigendum est: *ὧν ἂν αὐτοῖς* ⟨*ᾖ*⟩ *χρεία* aut *ὧν* [*ἂν*] *αὐτοῖς χρεία.*

p. 373 A.

ταῦτα γὰρ δή τισιν, ὡς δοκεῖ, οὐκ ἐξαρκέσει, οὐδ' αὕτη ἡ δίαιτα, ἀλλὰ κλῖναί τε προσέσονται καὶ τράπεζαι καὶ τἄλλα σκεύη, καὶ ὄψα δὴ καὶ μύρα καὶ θυμιάματα καὶ ΕΤΑΙΡΑΙ *καὶ πέμματα, ἕκαστα τούτων παντοδαπά.*

En *amicas* sane quam mirabiliter inter bellaria et suffimenta positas! Grata neglegentia Socrates res genere diversissimas permixte enumerat nimirum. Quamquam unguentis obsoniis cupediis omne genus narium palatique oblectamentis num ullo pacto addere potuit ..... scorta? Num forte et ista *παντοδαπά*? Quae hetaerae non uno nomine suspectae cum aliis quibusdam doctis hominibus gravi offensioni fuerunt tum, quos honoris causa nomino, Nitzschio et Nabero [1]). Quamobrem ille mulierculas in *pultes* (*ἀθήρας*) [2]), hic vero in *σίραια* i. e. *sapam* vel *defrutum* vertendas esse duxit.

At pultes pristinae illi vitae simplicitati ab esu carnium alienae (p. 372 B) multo magis quam crescenti *τρυφώσης πόλεως* luxuriae conveniunt. *σίραιον* vero ne in quotidianis quidem coenis, nedum in conviviis lautioribus sorbillare amabant Graeci. Quid

---

1) Cf. Nitzsch in Musco Rhenano a. 1857 p. 472; Naber Mnemos. a. 1900 p. 286.
2) Obiter moneo Atticam substantivi formam esse *ἀθάρη* non *ἀθήρη*.

si iam primis Platonicae reipublicae temporibus et *σιτοποιοὶ* et *οἰνοποιοὶ* simul nominantur civesque inducuntur in convivio minutis poculis vini naturalis, non medicati [1]), gaudentes? Nec mirum. *σίραιον* sive *ἕψημα* (*sapa*), ingenii non naturae opus, mustum erat ad tertiam partem mensurae decoctum. Acidum atque subamarum habebat saporem. *σίραιον·* — verba sunt scholiastae in Aristophanis Vesp. v. 878 — *τὸ ἡψημένον γλεῦκος, ⟨γεῦσιν⟩ βραχὺ ἔχον παράπικρον, ὅταν ἑψηθῇ.* Potio vilis erat quam sive ad sitim sedandam per calores aestivas frigida dilutam sive ad stomachum aliquantulum corroborandum meraeve voluptatis causa melle edulcatam, teste Varrone, in deliciis habebant mulieres maximeque vetulae. Quae cum ita sint, nondum me poenitet coniecturae quam olim feci.

Civitatis conditoribus, viris antiquis admirandae frugalitatis, *vegetariorum* nostrorum instar degentibus opponuntur posteri laute viventes, nihil boni sibi denegantes, quibus iam multa alia opus erant minime necessaria: coquorum pistorumque imprimis indigebant (*καὶ δὴ καὶ ..... ὀψοποιῶν τε καὶ μαγείρων προσδεησόμεθα*): *ἔτι δὲ καὶ συβωτῶν. τοῦτο γὰρ ἡμῖν ἐν τῇ προτέρᾳ πόλει οὐκ ἐνῆν. ἔδει γὰρ οὐδέν· ἐν δὲ ταύτῃ καὶ τούτου προσδεήσει. δεήσει δὲ καὶ τῶν ἄλλων βοσκημάτων παμπόλλων, εἴ τις αὐτὰ ἔδεται.* Horum ad convivia cum nullo modo deesse posset *πιόνων ἱερείων ἀφθονία,* qualia Xenophontem v. c. semel atque iterum idque primo loco enumerare memini inter *πάντα τἀπιτήδεια ὅσ' ἐστὶν ἀγαθά* [2]), putabam pro *ἑταῖραι* scriptori reddendum esse *ἱερεῖα.*

p. 374 A.

Ἔτι δὴ ..... μείζονος τῆς πόλεως δεῖ οὔ τι σμικρῷ [*ἀλλ' ὅλῳ*] *στρατοπέδῳ, ὃ ἐξελθὸν ὑπὲρ τῆς οὐσίας ἁπάσης ..... διαμαχεῖται τοῖς ἐπιοῦσιν.*

Herwerdenus corrigit: *οὔ τι σμικρῷ ἀλλὰ μεγάλῳ.* Praetulerim expungere *ἀλλ' ὅλῳ,* ut *στρατοπέδῳ οὔ τι σμικρῷ* eleganter per *λιτότητα* *exercitum satis magnum* significet.

---

1) Varia vinorum genera nec non quae nostra aetas *liquores* appellare solet, fusius describit Marquardt (Das Privatleben der Römer p. 429 seqq.). Vide et Beckeri *Gallum* III p. 293 seqq.

2) Cf. Xenoph. Anab. IV. 49.

p. 378 C.

εἴ γε δεῖ ἡμῖν τοὺς μέλλοντας τὴν πόλιν φυλάξειν αἴσχιστον νομίζειν τὸ ῥᾳδίως ἀλλήλοις ἀπεχθάνεσθαι.

Lectorem qui hoc agit, fugere non potest transponendum esse: *τοὺς μέλλοντας ἡμῖν τὴν πόλιν φυλάξειν.*

Ibidem s. f.

..... *ἀλλ' εἴ πως μέλλομεν πείσειν ὡς * οὐδεὶς πώποτε [πολίτης] ἕτερος ἑτέρῳ ἀπήχθετο κτέ.*

Cuinam umquam persuaderi posset ut animum induceret, „in universa republica neminem civem alteri civi ullo tempore invisum fuisse"? Sensit hoc Naberus atque excidisse coniecit aliquod adiectivum, puta ⟨*χρηστός*⟩: „nemo *bonus* civis".

Quid si omnino *πολίτῃ* isto — nam bonusne sit nec ne parum refert — melius carebimus? Si quid video, ut ab omni parte perfectam habeamus sententiam, non mortali homine sed *deo* opus est. Quae cum ita sint commendaverim:

εἴ πως μέλλομεν πείσειν ὡς ΘC *οὐδεὶς κτέ.*

In oculos incurrit quid praetermissioni ansam dederit.

p. 380 A.

'Αλλ' ἐάν τις ποιῇ ἐν οἷς ταῦτα τὰ ἰαμβεῖα ἔνεστιν, τὰ τῆς Νιόβης πάθη ἢ τὰ Πελοπιδῶν ἢ τὰ Τρωϊκὰ ἤ τι ἄλλο τῶν τοιούτων κτέ.

Ut recte procedat sententia, violentiore medicamine nihil opus esse videtur; correxisse suffecerit vv. ordinem leviter turbatum in huncce fere modum:

..... *ἐάν τις ποιῇ ἰαμβεῖα ἐν οἷς ταῦτα [τὰ] ἔνεστιν ⟨ἢ⟩ τὰ τῆς Νιόβης πάθη ἢ κτέ.*

p. 380 B.

ἀλλ' εἰ μὲν ὅτι ἐδεήθησαν κολάσεως λέγοιεν ὡς ἄθλιοι ⟨ὄντες⟩, [οἱ κακοὶ], διδόντες δὲ δίκην ὠφελοῦντο ὑπὸ τοῦ θεοῦ, ἐατέον.

Cum cura perlege quae proxime antecedunt. Vix dubito quin verba inclusa ut insiticia expuncturus sis.

Verte: *sed si contendant illos utpote miseros poenis eguisse easque solventes a deo beneficium accepisse, permittendum est.*

p. 380 D.

*ἆρα γόητα τὸν θεὸν οἴει εἶναι καὶ οἷον ἐξ ἐπιβουλῆς φαντάζεσθαι ἄλλοτε ἐν ἄλλαις ἰδέαις τοτὲ μὲν αὐτὸν * γιγνόμενον καὶ ἀλλάττοντα τὸ αὑτοῦ εἶδος εἰς πολλὰς μορφάς, τοτὲ δὲ ἡμᾶς ἀπατῶντα καὶ ποιοῦντα περὶ αὑτοῦ τοιαῦτα δοκεῖν, ἢ ἁπλοῦν τε εἶναι καὶ πάντων ἥκιστα τῆς ἑαυτοῦ ἰδέας ἐκβαίνειν;*

Ad lacunam manifestam supplendam haud sine fructu comparabimus Homeri Odyss. IV. 417 de Proteo:

πάντα δὲ γιγνόμενος πειρήσεται, ὅσσ' ἐπὶ γαῖαν
ἑρπετὰ γίγνονται

et XVII 485 (a Platone laudatum paullo inferius 381 D)

καί τε θεοὶ ξείνοισι ϝεϝοικότες ἀλλοδαποῖσιν
παντοῖοι τελέθοντες, ἐπιστρωφῶσι πόληας.

Omnino probabile videtur Platonem scripsisse: *τοτὲ μὲν αὐτὸν* ⟨*πάντα*⟩ vel ⟨*παντοῖον*⟩ *γιγνόμενον.*

p. 381 E.

μηδ' αὖ ὑπὸ τούτων ἀναπειθόμεναι αἱ μητέρες τὰ παιδία ἐκδειματούντων, λέγουσαι [τοὺς μύθους κακῶς] ὡς ἄρα θεοί τινες περιέρχονται νύκτωρ πολλοῖς ξένοις καὶ παντοδαποῖς ἰνδαλλόμενοι κτέ.

Quantocyus abiice futile additamentum quod sententiam non ornat sed onerat.

p. 383 B.

„Quamquam multa alia in Homero laudantes nequaquam somnium a Iove Agamemnoni missum laudabimus neque *ῥῆσιν* illam Aeschyleam (fragm. 281 Dind.), ubi Thetis narrat Apollinem in nuptiis suis cum Peleo canentem laetis verbis se ob futuram prolis felicitatem beatam praedicasse".

. . . .

ξύμπαντά τ' εἰπὼν θεοφιλεῖς ἐμὰς τύχας
παιᾶν' [a]) *ἐπηυφήμησεν, εὐθυμῶν ἐμέ.*
κἀγὼ τὸ Φοίβου θεῖον ἀψευδὲς στόμα
ἤλπιζον εἶναι, μαντικῇ βρύον τέχνῃ.

a) *παιᾶνα* cod. F: *παιῶν'* A M et schol.: *παιὼν* D. Eusebius.

Emenda: Παιὼν i. e. *Apollo.* Bene factum quod Aeschyli manum fideliter servarunt Eusebius et D (cod. Venetus 185). Saepe in libris MSS. confunduntur quae prorsus diversa sunt

Παιὼν et παιάν. Vide apud MEISTERHANS (Grammatik der Attischen Inschriften p. 143. 8.) Ἀπόλλωνος Παιῶνος (C.I.A. I 210 k 25).

Veteribus Graecis Παιὼν dei Apollinis est epitheton et synonymon; παιὰν semper hymnum in Apollinem vel alios deos significat. At forma Παιὼν paulatim abiit in desuetudinem. Graeci posterioris aetatis et librarii παιᾶνα vocant et deum et hymnum in eius honorem. (Cf. Dind. in *Thes.* vol. VI p. 58).

(*Continuabuntur*).

AD OV. TR. V, 9, 35.

„Identidem" poeta ait, „vix me contineo, o fidissime amice, quin nomen tuum in meis epistolis ponam":

Ne tamen officio memoris laedaris amici,
  Parebo iussis — parce timere — tuis.
At non parerem si non meminisse *putares*:
  Hoc quod non prohibet vox tua, gratus ero.

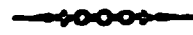
Plane sensu caret istud *putares*, neque in codicibus ullum auxilium, nisi quod D. (*corr.*) pro *si non* dat *nisi me*. Dedit, ut opinor, Ovidius: *si me meminisse vetares*. Sic omnia bene procedunt, apteque suam disputationem claudit poeta ultimo quem citavi versu: non eum amicus *vetat* (prohibet) *memorem* (= gratum) esse.

J. J. H.

DE STICHI PLAUTINAE COMPOSITIONE.

SCRIPSIT

P. J. ENK.

Stichus Plautina tam mire composita est, ut, siquis semel eam legit, non possit facere quin investigatum eat, quomodo illa aenigmata, quorum plena est fabula, solvenda sint. Nam revera est fabula αἰνιγματώδης, ut Teuffelius (Stud. und Char. p. 277) iure suo dicit, neque obloquendum Fennellio Stichi editori Britannico qui in prooemio editionis sic iudicat: „it would hardly be an exaggeration to say that the Stichus has no plot at all."

Itaque non mirandum est Fredericum Leonem τὸν μακαρίτην, cuius indefesso labori egregioque ingenii acumini studia Plautina tam multa debent, in hanc quoque quaestionem, quae ante eum complures vexaverat viros doctos, inquisivisse. Leo autem quaestionem, quomodo Stichus composita sit, tanti momenti esse putavit, ut ter eam tractarit; et omnino operae pretium est memorare quid vir ille Plauti peritissimus de talibus quaestionibus iudicarit. In disputatione enim de Plauti Pseudolo (Nachr. Gött. Ges. 1903) haec legimus: „die sogenannte Kontamination der plautinischen Stücke ist so wichtig für die literarischen Anfänge der Römer und ihr zu folgen so notwendig, wenn wir die Dichter der attischen Komödie aus ihren Spiegelbildern herauserkennen wollen, dasz es sich lohnt, jeden erreichbaren Fall in Betracht zu ziehen."

Primum de Sticho fabula scripsit Leo in praeclaro suo libro, cui titulus est „Plautinische Forschungen" ([2] p. 168); multo tamen fusius de eadem re egit sententia simul mutata in commentatione quae inscribitur: „Über den Stichus des Plautus"

(Nachr. Gött. Ges. d. Wiss. 1902). Postremum quomodo Stichus composita sit exposuit in Historia literarum Romanarum (p. 128 sq.).

Ab eo prorsus differt vir doctus Suess, qui quinque ante annis (Rhein. Museum 65 [1910], p. 452 sqq.) defendere conatus est Stichum nostram accurate sequi exemplum Graecum, Menandri Ἀδελφούς. Qui autem Suessianas leget „observationes", videbit eum magis universe loqui, quam singula Leonis argumenta refellere. Et quamvis sit eius disputatio iucunda lectu atque ingeniosa, πειθανάγκην non habet magnam.

Cum autem verissima sint ea quae femina docta Americana Cornelia Catlin Coulter (Retractatio in the Ambrosian and Palatine Recensions of Plautus, Bryn Mawr, 1911) Teuffelii verbis illis citatis „ein rätselhaftes Stück" addit: „the play has remained „a puzzle" to scholars ever since", neque dum litem diremptam esse appareat, operae pretium esse videtur totam rem denuo accurate tractare singulaque argumenta, quae utrimque prolata sunt, perpendere atque examinare.

De nomine exempli Graeci olim fuit lis inter viros doctos, quae nunc dirempta est. Nam cum Stichi didascalia (cf. Goetzii editionem, p. 3) habeat: „Graeca Adelphoe Menandru", Terentius autem „Adelphos Menandri" imitatus sit, cuius argumentum prorsus a Stichi argumento differt, didascaliam Stichi corruptam putabant (cf. Ritschl, Parerga p. 270; Studemund, de actae Stichi tempore, Comment. in honorem Mommseni p. 801), donec tandem aliquando Schoellius (Fleck. Jahrb. 119, p. 44) certissime demonstravit olim fuisse *duas* fabulas Menandri quarum utrique „Adelphoe" nomen esset. Usus est enim scholio ad Platonis Phaedrum 279 C: κοινὰ τὰ τῶν φίλων, καὶ Μένανδρος ἐν Ἀδελφοῖς β'. Verba laudata reperiuntur apud Terentium Adelph. 804 *communia esse amicorum inter se omnia*. Plautus autem priorem Menandri comoediam secutus est in Sticho. Si igitur in sequentibus de Adelphis Menandri sermo est, Ἀδελφοὺς α' dico.

Incipiamus breviter fabulae argumentum exponere. Duae sorores Panegyris et Pamphila, filiae Antiphontis, nupserant duobus fratribus Epignomo et Pamphilippo, qui re familiari amissa (cf.

135 vosne latrones et *mendicos* homines magni penditis? vs. 628 dum parasitus mihi atque fratri fuisti, *rem confregimus*) peregre profecti sunt, ut denuo rem facerent. Abierunt autem militandi causa in Asiam, quod iniuria negat vir doctus F. Hueffner (de Plauti Comoediarum exemplis Atticis quaestiones maxime chronologicae p. 43 sq.). Putat enim id nec convenire maritis et refelli versibus 402/405:

Ep. quom bene re gesta salvos convortor domum,
Neptuno gratis habeo et Tempestatibus
simul Mercurio qui me in mercimoniis
iuvit lucrisque quadruplicavit rem meam,

quapropter vocem *latrones* (vs. 135 quem modo citavi) corruptam ducit. Sed etiam inter Κυρείους fuerunt patres familiae, ut recte observat Seyffertius ille (Jahresber. über T. Maccius Plautus von 1890—1894, Bursian 1895, vol. 84, p. 49), qui haec addit: „die beiden verarmten Brüder haben Kriegsdienste genommen, mit der reichen Beute Handelschaft angefangen und dabei Glück gehabt, eine ganz einfache Kombination". Iam triennium aberant (vs. 35 nam viri nostri domo ut abierunt | hic tertius annus) neque unquam uxores fideles ullum nuntium de iis acceperant. Quod Antipho, pater Panegyridis et Pamphilae, moleste ferens generisque iratus qui filias tantopere neglegerent, se ad eas confert ad iis persuadendum, ut, cum mariti non iam redituri videantur, aliis viris fidelioribus nubant. Sorores tamen patri haec proponenti acriter obsistunt, iurantque se nunquam maritis, quibus ipse Antipho se in matrimonium dederit, infideles fore. Pater videns neutram suum imperium exsequi velle proficiscitur: „bene valete. ibo atque amicis vostra consilia eloquar."

Pan. probiores credo arbitrabunt, si probis narraveris.
An. curate igitur familiarem rem ut potestis optume.

Consilium igitur filiarum aequi bonique consulit, quia mutare non potest. Sorores quae iam ante patris adventum miserae erant, quod viris suis tam diu carebant, magis etiam sollicitae factae inter se promittunt, ut, si altera nuntium acceperit, statim alteram certiorem faciat. Panegyris, quamquam unus ex eius servis totos dies apud portum adsidebat qui ei statim nuntium ferret, si quae navis ex Asia venisset, tam impatiens morae erat, ut parasitum quendam — Gelasimus ei nomen est —

arcessi iuberet. Quo autem tempore Crocotium, Panegyridis ancilla, domum relinquit, ut Gelasimum quaeritet, is in publicum prodit perque plateas ambulat, ut auctionem habeat omnium quae possidet; dumque auctionem praedicat, obviam ei it puella; postquam ridiculam eius orationem aliquantisper auscultavit, rogat, ut secum ad Panegyridis domum eat. Gelasimus miratus quid Panegyris se arcessi iubeat promittit se venturum esse; sed subito Pinacium, Panegyridis servum, properantem videt.

Parasitus Pinacium sequitur et ambo una ad Panegyridis aedes perveniunt. Pinacium qui inexspectatum nuntium fert fratres domum rediisse, non statim dominam certiorem facit, sed eam et parasitum aliquamdiu ludit, antequam omnia narrat, quae audivit in portu. Fratribus reversis parasitus plane supervacuus est; callide autem Pinacium eum submovet, tristisque abit Gelasimus. Sequens scena nobis Epignomum Panegyridis maritum cum Sticho servo suo advenientem inducit; Stichus a domino suo diem petit, ut eleutheria capiat, quod ei conceditur. Parasitus, quamquam a Panegyride eiusque servo demissus est, non tamen desperat, sed Epignomum cui forte obviam it statim adloquitur, ut ab eo ad cenam invitetur, neque tamen voti compos fit. Nunc Pamphilippum, alterum fratrem, qui brevi post advenit cum Antiphonte socero domum redeuntem videmus; socer cum genero in gratiam rediit, neque ei iam irascitur ob ea quae antea acciderunt; mox Epignomus qui modo uxorem suam salutavit, se Antiphonti et Pamphilippo comitem addit. Pamphilippus quoque deos salutare et uxorem valde cupit, sed socer eum retinet, nam praesente eo aliquid ab Epignomo petere vult; petit autem, ut sibi unam ex tibicinis dono det concubinam. Postquam Antiphon abiit lautum (nam apud Epignomum cum filiabus et Pamphilippo cenaturus est), fratres Gelasimum appropinquantem vident, quem ludificari eos iuvat. Aliquamdiu cum eo colloquuntur, quoad tandem intelligit se cenam, cuius tam cupidus sit, nunquam adepturum esse, gulamque ut iuncea potione oneret abit.

Actus quintus nobis ante oculos ponit quomodo Stichus, Epignomi servus, cum Sangarino Pamphilippi servo et amica communi eleutheria agat.

Unusquisque, cui ἡ νέα non plane ignota est, argumento fabulae lecto statim sentit fieri vix potuisse, ut exemplum Menandreum sic esset compositum.

Primum plerisque admodum mirum videtur duas sorores in primo tantum actu induci; deinde ea scena, qua Stichum et Sangarinum cum Stephanio convivium celebrantes spectamus, nimis laxo vinculo cum priore parte fabulae coniuncta est; denique totum nostrae fabulae argumentum leve atque futile est, ut ait Camerarius.

Ex recentioribus philologis Ussingius solus lenius de fabulae compositione iudicat: haec enim dicit in commentario ad Stichum: „quamvis exitus ab initio discrepet, tamen simplex admodum est argumentum quippe quod nec nodos contineat servorum astutia solvendos nec errores ex longa turba et sollicitudine tandem felici rerum eventu explicatos, sed recte a carceribus ad calcem decurrat. Moribus personarum egregie depictis laetamur, et cum rarum illud exemplar coniugalis fidei laudibus prosequimur, tum parasitum et servos ex animo ridemus; *argumentum aliquanto complicatius mallemus, et extremam fabulae partem tam laxo vinculo cum prioribus iunctam esse miramur.*"

Quomodo haec vitia orta sunt? En quaestio cui non facile est responsum dare; quaeritur enim primum, num Menandri comoedia eodem fere modo composita fuerit atque Plauti Stichus; deinde, num, si hoc negamus, Stichus per contaminationem orta sit; denique, utrum Stichus integra ad nos pervenerit, an tempore lacunosa sit facta. Vides quaestionem, quam modo proponebam, non solum Plauti causa flagitare responsum, sed etiam Menandri.

Leo problema de quo agimus ita solvere volebat, ut sumeret Stichum contaminatam esse ex tribus fabulis Graecis: „Plautus hat", inquit, „den Stichus aus *drei* attischen Komödien zusammengestellt" (Nachr. p. 390); primam fabulae partem ab initio usque ad versum 149 habet Menandream: „Menander, wie wir ihn kennen, erkennen wir in der Exposition; sie schlieszt damit, dasz der Vater nach abgeschlagenem Angriff sich entfernt, um nach der Wirthschaft zu sehn" (Nachr. p. 381)." Ea scena, quae expositionem sequitur, in qua Gelasimus parasitus prodit, si Leoni credimus, in Menandri 'Αδελφοῖς non reperiebatur;

operae pretium est singula eius argumenta enumerare atque accurate perpendere.

1. „Die Parasitenscene ist nur dazu da, das Publikum zu belustigen; sie exponirt weder, noch enthält sie Handlung oder führt zur Handlung. Das ist bei Plautus und Terenz beispiellos, also sicher der attischen Komödie fremd. Vier plautinische Stücke, Menaechmi Mostellaria Poenulus Pseudolus, haben nach der über die Haupmomente der eigentlichen Handlung aufklärenden Exposition Scenen, die nur die Hauptcharaktere beleuchten und die für die Handlung bestimmende Situation ausmalen."

Sed cur non licet putare in ea fabula qua Plautus ad Stichum componendam usus est, parasitum maiores partes [1]) egisse quam in Menaechmis aut Captivis, ubi parasiti in initio hanc ob causam prodeunt, ut argumentum exponant?

Obliviscuntur saepe viri docti poetam, cum scribere incipiat, alia dare atque aetate maturiore; quantum Acharnenses a Lysistrata differt, quantum Lysistrate a Pluto! Sic Menandrum iuvenem non talem fuisse, qualem eum ex comoediis posterioribus cognoverimus, ipsa res loquitur. Dolendum est tam parvum fabularum numerum ad nostram aetatem venisse, ut indagare non iam possimus, quomodo ars eius paulatim mutata atque melior facta sit, donec evaserit perfectus ille comicus qualem eum nos ostendant Adelphi Terentii. Scimus Menandrum in Colace et in Disexapatonte parasitum cum milite coniunxisse; num igitur tam absurdum est credere eum in prioribus fabulis parasitis magnas partes agendas dedisse, praesertim cum notum sit mediam quae vocatur comoediam parasitos totiens induxisse? Quid igitur, si Ἀδελφοὶ α' inter priores poetae fabulas numeranda est? Praeterea iure nostro rogare possumus, num in ea comoedia, ex qua Leonis sententia parasiti partes sumptae sunt, in scenis illis parasitum inducentibus cum fratribus loquentem et tandem repulsam ferentem „actio" fuerit; unusquisque mihi concedat necesse est eas scenas in ea comoedia, ex qua Leo eas scenas translatas esse conicit, non nisi spectatores iocis delectandi causa esse scriptas. Ut tribus verbis quid mihi velim, exponam,

1) Recte Suess (Rhein. Mus. 65, p. 452) „die Reliefﬁgur des Geprellten ist hier der Parasit Gelasimus".

numerus fabularum, quae aut ipsae nobis traditae, aut notae sunt ex Plauto et Terentio, minor est, quam ut tam confidenter loqui possimus quam Leo loquitur.

2. Videamus ea, quae deinde adfert vir clarissimus: „die Reden des Gelasimus betreffen lediglich seine Person; sie enthalten nicht einmal was für die Vorgeschichte wesentlich wäre eine Andeutung über sein früheres Verhältnisz zu den abwesenden Männern: dass tritt erst in den späteren Scenen zu Tage. Man erfährt nicht einmal warum er grade vor den Häusern des Antipho und der beiden Brüder auftritt."

Hic quoque Leonis argumenta non satis firma sunt: res enim ita se habet. Gelasimus fame iamdiu vexatus tandem, inopia nimis acriter urgente, decrevit omnia quae habet publice vendere; domum igitur reliquit et in platea aliqua populum invitat, ut et alias res nullius pretii a se emant et logos suos ridiculos. Spectatores autem adloquens fingit se cives suos adloqui.

Quod vero de fratribus peregre profectis non loquitur, non est quod miremur; nimis diu enim aberant, neque Panegyris tribus annis parasitum arcessi iusserat, quippe quae Gelasimum, qui cum aliis id genus hominibus rem familiarem mariti confregerat, videre non iam desideraret; cf. versum 266 sq.

demiror quid illaec me ad se arcessi iusserit
quae numquam iussit me ad se arcessi ante hunc diem
postquam vir abiit eiius.

Parasitum autem non habebat Panegyris unicam causam rei familiaris amissae; quod hanc ob causam dico, ne quis miretur in expositione nostrae fabulae eius non mentionem fieri.

Nusquam autem legimus eum in publicum prodisse ut fratrum Antiphontisque domos se conferret; scena enim non unam tantum plateam, sed satis magnam urbis partem effingit.

3. Ad tertium Leonis argumentum respondere minus facile est: „Panegyris lässt den Parasiten holen, um ihn an den Hafen zu schicken: er soll nachsehn, ob gestern oder heut ein Schiff angekommen ist. Das wäre ganz verständig; aber sie fügt gleich selbst hinzu, es sitze dort ein Sklave die ganzen Tage zu demselben Zwecke. Das muszte gesagt werden, denn dieser Sklave,

ein flinker und zuverlässiger Bursche bringt gleich nachher die Nachricht. Warum nun will sie den Parasiten schicken? es ist gar kein Anlasz heute etwas besonders zu erwarten."

Contra quae licet observare Panegyridem quidem servum in portu praestolari iussisse, ut sibi quam primum nuntium afferret, sed timet, quippe quae patris verbis sollicita facta sit, ne servus parum accurate officio suo fungatur aut ne non properet nuntium afferre. Parasitum autem si mittit qui haud dubie sperat se adventu fratrum ad multas cenas opiparas vocatum iri, certo scit eum optime peracturum esse quod velit. Accedit quod poeta sic nanciscitur occasionem scenae illius festivissimae fingendae, in qua Pinacium et Gelasimus eodem tempore Panegyridis domum adveniunt et parasitus a servo adrogantiore, suae dominae deliciis, ludibrio habetur.

4. Quartum viri clarissimi argumentum mihi minus etiam persuasit quam cetera. In ea scena, quae actum tertium praecedit, Pinacium narrat Epignomum, qui mercimoniis lucrisque rem suam quadruplicavit, ut ipse ait domum revertens, omnis generis res pretiosissimas secum advexisse; scena autem sic decurrit (374):

Pinac. argenti aurique advexit nimium. *Gel.* nimi' factum bene!
hercle vero capiam scopas atque hoc *convorram lubens.*
Pi. lanam purpuramque multam. *Ge.* est qui ventrem vestiam.
Pi. lectos eburatos, auratos. *Ge.* accubabo regie.
Pi. tum Babylonica et peristroma tonsilia et tappetia
advexit, nimium bonae rei. *Ge.* hercle rem gestam bene!
Pi. poste, ut occepi narrare, fidicinas, tibicinas
sambucas advexit secum forma eximia. *Ge.* eugepae!
quando adbibero, adludiabo: tum sum ridiculissimus.
Pi. poste unguenta multigenerum multa. *Ge. non vendo logos.*
iam ⟨iam⟩ non facio auctionem, mi optigit hereditas:
malivoli, perquisitores auctionum, perierint.
Hercules, decumam esse adauctam tibi quam vovi gratulor.
spes est tandem aliquando importunam exigere ex utero [famem,
Pi. poste autem advexit parasitos secum — *Ge.* ei, [perii miser!
Pi. ridiculissimos. *Ge. revorram hercle hoc quod convorri modo.*
Pan. vidistin virum sororis Pamphilum? *Pi.* non. *Pan.* non adest?

Pi. immo venisse eum simitu aiebat ille: ego huc citus
praecucurri, ut nuntiarem nuntium exoptabilem.
Ge. *venales logi sunt illi quos negabam vendere.*
ilicet, iam meo malost quod malevolentes gaudeant.
Hercules, qui deus sis, sane discessisti non bene.
Pan. i intro, Pinacium, iube famulos rem divinam mi apparent.
bene vale. *Ge.* vin administrem? *Pan.* sat servorum habeo domi.

Exscripsi totam scenam, quia multis de causis digna est quae accurate examinetur. Leo de his versibus ita disputat: „Pinacium zählt die Herrlichkeiten auf, die Epignomus mitgebracht hat: Gold und Silber, kostbare Stoffe und Möbel, Flötenspielerinnen, Salböle, Parasiten: die Flötenspielerinnen sind Waare, aber Parasiten kauft man nicht. Die Worte *poste autem advexit parasitos secum* erscheinen als blosze Neckerei: aber Gelasimus merkt den Spasz nicht, geräth sofort in Verzweiflung und geht in bitteren Sorgen um die Concurrenten ab. Das wirkt ganz lustig, aber es fällt aus dem Zusammenhang; richtiger, es ist ein unzureichnend motivirtes Mittel den Parasiten, da er des Folgenden wegen nicht ins Haus gelassen darf, vorläufig wieder los zu werden."

Ante omnia hoc pro certo contendere possumus iocum illum de parasitis ab Epignomo advectis iam fuisse in exemplo Graeco; neque enim possunt haec verba a contextu separari, tam firmiter omnia hic inter se cohaerent.

Primum enim Gelasimus, quantum auri Epignomus advexerit, audiens dicit: *convorram lubens*, tum Pinacio plura narrante *non vendo logos, iam iam non facio auctionem, mi optigit hereditas*, deinde tamen, postquam parasitorum aliorum mentio facta est: *revorram hercle hoc quod convorri modo*, postremum *venales logi sunt illi quos negabam vendere.* Sed accedit praeterea quod totus hic locus, ut multa alia in Sticho, de quibus infra disputabimus, colorem habet Aristophaneum: conferantur enim cum hoc dialogo, quae leguntur in Avibus 596—602:

Πεισέταιρος

προερεῖ τις ἀεὶ τῶν ὀρνίθων μαντευομένῳ περὶ τοῦ πλοῦ
„νυνὶ μὴ πλεῖ· χειμὼν ἔσται". „νυνὶ πλεῖ· κέρδος ἐπέσται".

Εὐελπίδης
(secum:)

γαυλὸν κτῶμαι καὶ ναυκληρῶ, κοὐκ ἂν μείναιμι παρ' ὑμῖν.

Πεισέταιρος

τοὺς θησαυρούς τ' αὐτοῖς δείξουσ', οὓς οἱ πρότεροι κατέθεντο,
τῶν ἀργυρίων. οὗτοι γὰρ ἴσασ'. ὥστε λέγουσιν τάδε πάντες·
„οὐδεὶς οἶδεν τὸν θησαυρὸν τὸν ἐμόν, πλὴν εἴ τις ἄρ' ὄρνις."

Εὐελπίδης
(ut supra:)

πωλῶ γαυλόν· κτῶμαι σμινύην, καὶ τὰς ὑδρίας ἀνορύττω

Res quidem, de qua agitur in Avibus, prorsus ab iis quae Stichi scena habet, differt, sed et ratio qua Euelpides verbis Pisetaeri identidem quaedam interserit simillima est Gelasimi loquendi rationi, et Gelasimus et Euelpides uterque mobile ingenium Atheniensium *ταχυβούλων* eodem modo exhibent; nam eorum quae modo cupierunt, paulo post eos paenitet.

Nemo igitur contendat iocum illum de parasitis ab ipso Plauto esse fictum, nam versus quo dicit Gelasimus *convorram lubens* tum demum festivi aliquid habet, *si revorram quod convorri* sequuntur. Apparet igitur etiam in exemplo Graeco, quicumque poeta fuerit, parasitum tali modo abire coactum esse; et si hoc mihi assentiris, cur hic iocus lepidissimus alienus fuerit necesse est a Menandro, praesertim cum, ut ego postea demonstrare conabor, nobis cum Menandro iuvene res sit?

Fac autem Leonem verum vidisse parasitum in Menandri Adelphis nullas habuisse partes; si hoc sumimus, aut etiam Pinacii partes aberant a fabula Menandrea, aut Plautus parasiti partes cum Pinacii partibus coniunxit.

Sed utraque coniectura nos in magnas difficultates involvit; si enim sumimus et Pinacium et Gelasimum ex alia fabula in Stichum adductos esse, sequitur ut Plautus ex Menandri fabula nihil nisi versus 1—150 verterit; Leonis enim sententia omnes eae scenae, in quibus parasitus cum fratribus colloquitur, et convivium Sangarini ex aliis fontibus hausta sunt. Didascalia autem docet exemplum Stichi fuisse Adelphos Menandri. Hoc tamen absurdum est Plautum dici Menandri Adelphos vertisse, si ex tota fabula Graeca nihil nisi fere centum quinquaginta

versus in suum usum convertit. Hoc certe in nulla alia eius fabula factum est. Quare hanc opinionem quieto animo missam facere possumus.

Videamus nunc, num altera opinio, poetam Romanum parasiti partes cum Pinacii Menandrei partibus coniunxisse, verisimilior videatur. Tota autem scena quae Pinacium Gelasimum Panegyridem colloquentes inducit, cuiusque partem supra exscripsimus, ita comparata est, ut argumentum eius artissime cum fratrum reditu cohaereat. Pinacium enim, cum non statim nuntium quem adfert narrare velit, et dominam suam aliquamdiu ludat, totam domum expurgari vult. Animum attendas velim, cuius modi responsa parasitus Pinacii verbis interserat:

345 (*Ge.*) praeterhac si me inritassis — *Pi.* edepol esuries male.
347 *Pi.* munditias volo fieri. ecferte huc scopas simulque harundinem
ut operam omnem araneorum perdam et texturam improbem
deiciamque eorum omnis telas ⟨*Ge.*⟩ *miseri algebunt postea.*
Pi. quid? illos itidemne esse censes *quasi te cum veste unica?*
376 *Pi.* lanam purpuramque multam. *Ge. est qui ventrem vestiam.*

Vides omnia tam bene cohaerere, ut, si quid inde excerpis, totus dialogus corruat. Ne quis tamen putet haec ab ipso Plauto ficta esse, cito versum 382 qui, quod omnes adhuc fugit, tum demum lepidus fit, si Graece vertitur:

(*Pi.*) sambucas advexit secum forma eximia. *Ge. eugepae!*
quando adbibero, adludiabo: *tum sum ridiculissimus.*
tum non Γελάσιμος sum, sed *γελασιμώτατος.*

Facillimum dictu Plautum parasiti partes in hanc scenam ex alia fabula Graeca inseruisse, sed revera tale opus multo difficilius fuisset quam totam scenam de suo addere. Praeterea fabulam, ex qua parasitus demptus esset, nostrae simillimam fuisse necesse esset, quod, ut infra videbimus, incredibile puto.

Sed, ut melius iudicare possimus, quid de Leonis argumentis sentiendum sit, proficiscendum est ab iis quae vir clarissimus de media Stichi parte protulit: „wir erinneren uns", inquit, „an die Parasitenscene des ersten Aktes, von der wir gesehen haben, dass sie der Exposition lose und unzureichend angefügt ist. Es ergibt sich von selbst dasz sie ursprünglich mit dem

Mittelstück des Stichus zusammen zu der Komödie gehört, aus der dieses entnommen ist."

Finge Leonem verum vidisse, cum planum facere conaretur omnes scenas in quibus parasitus partes agit ex alia fabula sumptas esse; quid ex hoc conficitur? cuiusmodi hanc fabulam fuisse putandum est? Colloquium inter Pinacium et parasitum, de quo modo disputavimus, tum demum haberi potest, si de domino aliquo domum redeunte sermo est; aut igitur ponendum est parasiti cum fratribus colloquia vs. 454—505 et 579—640 ex alio exemplo deprompta esse atque parasiti colloquium cum Pinacio — aut comoedia in qua parasitus a fratribus repellebatur, et ipsa fratres duos in patriam redeuntes inducebat. Si priori opinioni adstipulamur, Leonis coniectura etiam minus veri similis fit, nam tum Stichus ex quattuor comoediis contaminata est, ex quibus prima est ea ex qua Plautus expositionem duxit, duae parasitum inducebant, quarta servorum convivium continebat; sed certissimum argumentum citare possum, quod impedit, quominus prior opinio vera sit: et in colloquio parasiti cum Pinacio et in eius cum fratribus dialogo nomen parasiti erat Γελάσιμος, cf. vs. 382, tum sum *ridiculissimus*, et vs. 630 nunc ego nolo ex *Gelasimo* mi fieri te *Catagelasimum*, qui iocus a Plauto fictus esse non potest, quique nobis Aristophanis Acharnenses in mentem revocavit, ut multi ante me dixerunt: cf. Acharn. 606: τοὺς δ' ἐν Καμαρίνῃ καὶ ἐν Γέλᾳ καὶ ἐν Καταγέλᾳ.

Apparet igitur, si Leoni assentiamur, statuendum esse 1. Pinacii partes non fuisse in Menandri Ἀδελφοῖς, 2. omnes scenas, in quibus inducatur Gelasimus, ex eodem exemplo Graeco promptas esse quod de duorum fratrum reditu ageret.

In media parte Stichi festivissimum legimus apologum Antiphontis senis; hic quoque Leone iudice cum parasiti scenis ex comoedia aliqua sumptus est, quae non fuit Ἀδελφοί: sed primum ipsum Leonem audiamus: „wenn man ⟨die⟩ Bindeglieder ablöst, so bleibt von dem zweiten Abschnitt der Komödie Folgendes: eine typische Situation und vier typische Rollen; die Rollen: zwei junge Leute die mit Reichthümern von der Reise heimkehren; ein Parasit, in dessen Gesellschaft sie ihr Vermögen durchgebracht haben (vs. 628) und den sie nun nicht wieder

an sich lassen wollen; ein komischer Alter, dessen Töchter die Frauen der heimgekehrten Männer sind. Der Alte ist besonders charakterisirt; der Parasit hat die stehenden Züge seiner Rolle; die beiden jungen Leute haben nur allgemeine Züge. Die situation ist die einer Heimkehr: zwei Brüder, von denen der eine bald nach dem andern ankommt, werden von ihrem Schwiegervater im Hafen empfangen: dieser tritt erst mit dem zweiten auf, den Parasiten fertigt zuerst der eine, dann beide zusammen ab. *Die Frauen haben in dieser Erfindung keine gröszere Rolle gespielt als in so vielen andern Komödien*; die Möglichkeit besteht und kann nicht unbemerkt bleiben, dasz die Erwähnungen der Frauen im Original vorhanden waren; *dann aber war die Exposition nicht die des Stichus.*"

Operae pretium est Antiphontis apologum accuratius examinare.

539 fuit olim (inquit Antipho) *quasi ego sum senex*; ei filiae
540 duae erant, quasi nunc meae sunt; eae erant duobus nuptae
541 *quasi nunc meae sunt vobis* [fratribus
542 erant minori illi adulescenti fidicina et tibicina,
543 peregre advexerat *quasi nunc tu*; sed ille erat caeleps senex
544 *quasi ego nunc sum.*
545 deinde senex ille illi dixit, quoius erat tibicina,
546 *quasi ego nunc tibi dico.*

Vix opus est dictu haec omnia ex Graeco exemplo esse petita; hic quoque nobis in mentem venit Aristophanis: Aves, 114 sq. ubi Euelpides Tereo dicit:

ὅτι πρῶτα μὲν ἦσθ' ἄνθρωπος, ὥσπερ νώ, ποτέ,
κἀργύριον ὠφείλησας, ὥσπερ νώ, ποτέ,
κοὐκ ἀποδιδοὺς ἔχαιρες, ὥσπερ νώ, ποτέ.

Hic senex idem est atque is quem ex priore fabulae parte quam Leo quoque Menandream habet cognovimus; utroque enim loco senex, qui inducitur, *caelebs* est, utroque loco *duas* habet *filias*; hic quoque senex, ut is qui in priore parte in scenam prodit, *suas filias duobus fratribus* in matrimonium *dedit.* Dicet aliquis: „at fortasse Plautus utrumque locum sic mutavit aut supplevit, ut inter se optime coniungi possent; potuit igitur fieri, ut hic apologus revera ex ea comoedia haustus sit, ex

qua totam mediam Stichi partem petiverit comicus Romanus."

Quid autem videmus, si Antiphontis verba, quae in priore parte loquitur, accuratius examinamus?

Ad filiabus persuadendum, ut sibi obsequantur, callidissimus ille senex iis narrare incipit ipsum denuo uxorem ducere in animum sibi instituisse:

103 vostrum animum adhiberi volo
104 nam ego ad vos nunc inperitus rerum et morum mulierum
105 discipulus venio ad magistras; quibus matronas moribus
106 quae optimae sunt esse oportet? sed utraque ut dicat mihi.

. . . .

108 pol ego *uxorem quaero, postquam vostra mater mortuast.*

Tunc inde a versu 109 usque ad versum 125 pater et filiae disputant qualem feminam domum ducere praestet. Vides igitur *οἰκονομίᾳ* huius scenae necessarium esse Panegyridis Pamphilaeque patrem esse *caelibem*. Quid autem senex qui apologum habet? Hic quoque *caelebs* sit necesse est, ne loci acumen pereat.

Hisce feliciter disputatis quaero, si Plautus cum expositione Menandrea alterius fabulae partem contaminaverit, quasnam res utraque fabula communes habuerit, ut comicus Romanus eas in unum coniungere posset.

Necesse est:

1 utramque fabulam egisse de duobus fratribus;

2 hos duos fratres duas sorores habuisse uxores; nam non potest contra me hoc argumentum afferri Plautum alteram fabulam, quae in actu secundo Leone auctore cum expositione Menandrea contaminata est, ita mutasse, ut fratrum uxores sorores fierent; Antiphon enim socer, ut supra demonstravimus, non potest seiungi neque ab expositione neque a secunda parte Stichi; tota autem fabulae *οἰκονομία* secum fert, ut necessarium sit eum amborum fratrum socerum fuisse;

3 necesse est, socerum fuisse caelibem, ut supra planum fecisse mihi videor.

4 in utraque fabula senex generis aliquamdiu iratus fuerit necesse est; nam si hoc non sumimus, omnia quae inde a versu 505 usque ad versum 530 legimus ab ipso Plauto composita esse sequitur, quod compositionem etiam minus veri similem facit;

5 necessarium est in utraque fabula fratres luxuria ex divitibus pauperes factos esse, confer enim

132 *An.* vosne ego patiar cum *mendicis* nuptas me vivo viris?
133 *Pam.* placet ille meus mihi *mendicus*: suo' rex reginae placet.
134 idem animust in paupertate qui olim in *divitiis* fuit.

cum versu 628, qui legitur in secunda parte:

Ep. dum parasitus mihi atque fratri fuisti, rem confregimus.
Ge. non ego isti apud te —? *Ep.* sati' spectatast mihi iam tua felicitas;
nunc ego nolo ex Gelasimo mi fieri te Catagelasimum.

Ultimus hic versus argumento esse potest haec non ab ipso Plauto excogitata esse; nemo praeterea affirmaverit in expositione versus 132—134 a poeta Romano esse insertos.

6 in utraque comoedia fratres peregre iter fecisse necesse est, idque rei familiaris restituendae causa.

Neque igitur possumus Leoni assentiri haec scribenti: „dasz Plautus im Bereich der attischen Komödie leicht ein Stück finden konnte, von dem ein Theil sich der Exposition der 'Αδελφοί ohne viel Mühe anhängen liesz, kann nicht wohl bezweifelt werden."

Tum addit saepissime in fabulis nobis traditis legi de hominibus post longum annorum spatium domum redeuntibus, ut in Trinummo Mostellaria Mercatore Bacchidibus Heautontimorumeno, in Diphili Κληρουμένοις; de hominibus post breve tempus in terra externa actum reversis in Amphitruone Captivis Curculione, de adventu iter facientis, ut in Andria Poenulo Epidico Menaechmis.

Operae autem pretium est animum attendere ad ea quae his subiungit vir clarissimus: „neben diesen Erfindungen die immer wieder die Voraussetzungen der Handlung oder ihren Umschwung auf die Rückkehr von Reisenden begründen, könnte die Heimkehr zweier Brüder, die ihre Frauen vor Jahren zu Hause allein gelassen haben, immer noch als ein specielles Motiv erscheinen. Dasz auch dieses typisch ist, hat uns kürzlich das von Kaibel .... herausgegebene .... Papyrusblatt mit einem Komödienprolog belehrt."

In hoc fabulae alicuius deperditae prologo deus aliquis haec narrat:

ἀστοὶ ᾽γένοντ]ο Σωσθένης καὶ Δημέας
ὄντες δ᾽ ἀδ]ελφοὶ δύο ποτ᾽ εἰς τὰς ἐχομένας
γυναῖκ᾽ ἔγ]ημαν οἰκίας, καὶ γίνεται
παῖς τῷ μὲν α]ὐτῶν, θυγάτριον δὲ θατέρῳ,
ἔπειτ᾽ ἀπ]οδημία τις ἀμφοτέροις ἅμα
εἰς τὴν ᾽Ασίαν κτλ.

Libenter credo in compluribus aliis fabulis sermonem fuisse de fratribus ad uxores suas post longum intervallum redeuntibus; sed duas fabulas sic omnibus partibus inter se similes fuisse, ut omnia inessent in utraque, quae supra enumeravimus, quaeque, si contaminationem defendere velis, Plautus iam in exemplis invenisse putandus est, paene incredibile videtur; et revera hoc quoque comoediae fragmentum, quamquam de duobus fratribus agit, qui ad uxores redeunt, a Sticho in hac re differt, ut uterque frater uxorem quidem duxerit, feminae autem sorores fuisse non dicantur.

Praeterea, Leoni si assentiris, sumendum est Plautum ex tota fabula ᾽Αδελφοῖς nil nisi 150 versus vertisse, quae coniectura hercle absurdissima est.

Venimus nunc ad novam quaestionem quid de Actu quinto, servorum convivio, sentiendum sit. Leo versus 641—775 non pertinere putat ad Menandri ᾽Αδελφούς neque ad comoediam ex qua mediam Stichi partem sumptam esse credit.

Quinque tamen annis ante vir doctus Süss, comoediae historiae peritissimus, in disputatione, cui titulus, „Zwei Bemerkungen zur Technik der Komödie" (Rhein. Mus. 65 p. 448—460), servorum convivium Menandro vindicare conatus est. Is demonstrat et eas scenas, in quibus parasitus partes agit, et *τὸ συμπόσιον* colorem habere Aristophaneum, citat enim vs. 630 nunc ego nolo ex *Gelasimo* mihi fieri te *Catagelasimum*; comparat Antiphontis apologum cum narratiunculis quas Philocleon senex in Vespis semper et ubique in ore habet. Potuerat addere versus 270. 71:

sed eccum *Pinacium* eiius puerum. hoc vide
satin ut facete, atque *ex pictura* astitit?,

quae, ut Radermacherus (Rhein. Mus. 1897. 624) ingeniose observavit, hanc fere formam habebant in exemplo Graeco, i. e. ut vidimus, Menandreo: ἀλλ᾽ ἰδὲ Πινάκιον — ὡς ἐκ πίνακος παρίσταται.

Sed non solum ioci aliquot Aristophanem tibi in mentem revocant; complures scenae *ὄζουσι τῆς ἀρχαίας κωμῳδίας*.

„Zweimal — ut ipsius Suessii verbis utar — erleben wir die höhnische Abweisung des ewig hungrigen Gesellen von seiten seiner ehemaligen durch ihn früher ruinirten Gönner, zunächst 453 bis 504 in der Szene mit Epignomus, dann 579 bis 640 wo beide Brüder beteiligt sind. Die ratio dieses ironischen überlegenen Hohnes ist ganz die der Dikaeopolis, Peithetairos usw. in den entsprechenden Stücken."

Ut demonstret etiam *τὸ συμπόσιον* multa habere quae ex antiqua comoedia novimus, citat eos versus, ubi *tibicinis* mentio fit, cf. Acharn. 862:

ὑμεῖς δ', ὅσοι Θείβαθεν αὐλειταὶ πάρα,
τοῖς ὀστίνοις φυσῆτε τὸν πρωκτὸν κυνός.

Eccles. 890 sq.:

τούτῳ διαλέγου καὶ ἀποχώρησον· σὺ δέ,
φιλοττάριον αὐλητά, τοὺς αὐλοὺς λαβὼν
ἄξιον ἐμοῦ καὶ σοῦ προσαύλησον μέλος.

Thesm. 1175:

σὺ δ', ὦ Τερηδόν, ἐπαναφύσα Περσικόν,

quocum comparetur: *sufla* celeriter *buccas* (Stich. vs. 724).

Thesm. 1186, ubi Euripides ad tibicinem dicit:

αὔλει σὺ θᾶττον.

Ultimis locis, ut in Sticho, scenae amatoriae describuntur. Cum versu 690. 91 Stichi, ubi cibi enumerantur:

nucibus fabulis ficulis
oleae + intripillo + lupillo, comminuto crustulo

apte confert finem Ecclesiazusarum, ubi ancilla cibos mox adferendos enumerat.

Etiam finis fabulae:

vos spectatores plaudite atque ite ad vos comissatum

cum Eccles. 1140 sq. conferri potest:

τὸ δεῖπνον αὐτοῖς ἐστιν ἐσκευασμένον
ἁπαξάπασιν, ἣν ἀπίωσιν οἴκαδε.

Contra hanc Suessii disputationem complura possumus adferre, quae obstare videntur, quominus ei adstipulemur.

Primum non contigit ei, ut refutaret ea, quae observat vir clarissimus Leo (Über den Stichus des Plautus l.l. p. 376);

contra eos enim qui ad Stichi miram compositionem defendendam utuntur verbis illis Plutarcheis, quae legimus in vita Luculli *ἔστι δ' οὖν τοῦ Λουκούλλου βίου, καθάπερ ἀρχαίας κωμῳδίας, ἀναγνῶναι τὰ μὲν πρῶτα πολιτείας καὶ στρατηγίας τὰ δ' ὕστερα πότους καὶ δεῖπνα καὶ μονονουχὶ κώμους καὶ λαμπάδας καὶ παιδιὰν ἅπασαν* sic disputat: „in den aristophanischen Komödien, die in der Mitte mit ihrer Handlung zu Ende sind und nur noch lustige Scenen vorführen, *verschwindet doch niemals die zu Anfang eingeführte Hauptperson*, vielmehr tragen und verbinden Dikaeopolis, Trygaeos u.s.w. diese Scenen, wie zuvor die Handlung. Nur in den Ekklesiazusen treten gegen Ende Praxagora und Blepyros zurück, aber nicht ohne dasz Blepyros und die Botschaft der Praxagora das Stück beschlieszen."

Non contigit, aio, viro docto Süss, ut haec refutaret (cf. Zwei Bemerk. p. 454). Nam quae de Aristophanis Pluto dicit, nullam habent *πειθανάγκην*, quia Cario servus etiam in priore parte suas egit partes, Stichus tamen et Sangarinus nullas egerunt in fabula Plautina, neque in Menandrea egisse putandi sunt. Scribit autem Süss et alia et haec: „interessant ist nun dasz im Plutos allerdings wieder auf jene losen Scenen nach der Parabase deutlicher zurückgegriffen wird als in diesen beiden Stücken (sc. in Thesmophoriazusis et Ecclesiazusis), dasz dafür aber vollberechtigt neben dem Herrn selbst der Sklave als lustiger Abfertiger auftaucht. Der Stichus gehört nahe an diesem Type heran."

Sed alia argumenta praesto sunt. Leo enim, cum de servorum convivio agat, ita loquitur: „der Schluszakt gehört nicht zu den 'Ἀδελφοί; darüber ist genug gesagt; dasz er auch zu dem zweiten Stücke nicht gehört, darüber gibt die Scene III. 1 mit ihrer den Schluszakt vorbereitenden Einlage den Beweis."

Quoniam ad hanc scenam, vs. 419—453, multae pertinent quaestiones, de quibus a nonnullis viris doctis non recte mea quidem opinione iudicatur, non abs re videtur de hac parte fabulae aliquanto fusius disputare.

Primum quaeritur quando Epignomus domum suam uxoris salutandae causa intraverit.

Proficiscendum est a versibus 523—526:

iam redeo: nimiast voluptas ubi iam diu afueris domo

domum ubi redieris, si tibi nullast aegritudo animo obviam.
nam ita me apsente familiarem rem uxor curavit meam,
omnium me exilem atque inanem fecit aegritudinum.

Sunt verba Epignomi domum relinquentis. Apparet autem Epignomum, cum haec diceret, uxorem suam iam salutasse; nunc aliquam ob causam domo sua exit, uxorique Panegyridi quae intus est, succlamat se mox rediturum.

Fennellius in sua editione ad initium primae scenae Actus tertii haec adnotat: „Epignomus has just arrived, but the first meeting between him and his wife is over"; quod quominus ita esse statuamus, impedimento est *praesens* „convortor":

quom bene re gesta salvos *convortor* domum.

Praeterea futurum „faciam" (vs. 406):

olim quos abiens adfeci aegrimonia
eos nunc laetantis *faciam* ego adventu meo

demonstrat Fennellii opinionem veram esse non posse; si sumimus eum vs. 435 introisse (age abduce hasce intro; hunc tibi dedo diem), non intelligimus qui fiat ut Gelasimus eum (vs. 464 Epignomus hic quidemst qui astat) ante domus ianuam stantem videat. Cum autem absurdum sit credere Epignomum vs. 435 introisse, post 453 denuo domum relinquere, facere non possumus quin sumamus eum, dum Stichus servus loquitur, in scena mansisse. Quod cum sit ridiculum, luce clarius est Epignomum in exemplo Graeco, quominus domum intraret, impeditum esse a Gelasimo. Facimus igitur cum Leone, qui in libro suo, cui titulus est, Plautinische Forschungen[2] p. 169 haec scribit: „Plautus hat das Gespräch eingefügt um den letzten Akt, den er anfügen wollte, vorzubereiten"; et alio loco (Nachr. Gött. Ges. 1902, p. 383) haec addit: „die Einlage löst sich von selbst. Epignomus ist ursprünglich (in exemplo Graeco, ex quo, Leoni si credimus, media pars Stichi sumpta est; apud Menandrum, in Ἀδελφοῖς, me si audis) durch Gelasimus zurück gehalten worden."

Sic simul refutatur argumentum viri docti Kakridis (Barbara Plautina p. 29), quo defendere vult parasiti partes contaminatione insertas esse; „quamquam autem, inquit, ante domum Panegyridis Epignomus cum Gelasimo sermonem longum instituit, mirum in modum Panegyris non exit e domo, praesertim cum a Sticho servo qui in versu 453 intro domum cum tibicinis et

fidicinis iisset, certior facta sit virum suum Epignomum ante fores esse.” Versibus enim 419—453 remotis Panegyris nescit Epignomum iam adesse.

Sed totus sermo inter Epignomum et Stichum permulta habet quae suspicionem moveant, quaeque argumento sunt nos hic non habere exempli Graeci imitationem.

I admodum mirum erum versibus 418 et 435 prorsus eadem dicere: *age abduce has intro*;

II vs. 424 erus Sticho permittit, ut eleutheria agat: in *hunc diem te nil moror*; idem repetit vs. 435 *hunc tibi dedo diem*;

III ter abiturus est, vs. 440 *egomet ibo*; vs. 445 *egomet me moror*; vs. 453 *ite hac secundum vosmet.*

Quamquam nonnulla redactori quoque deberi Baier (De Plauti Fab. recens. p. 123), Leo (Nachr. Gott. Ges. 1902 p. 379), Cornelia Catlin Coulter (Retract. in the Ambrosian and Palatine Recens. of Pl. p. 93) viderunt.

Deletis autem quae manui retractoris debentur hanc fabulae nostrae partem ita fere a Plauto profectam puto:

Epignomus

. . . .

418 age abduce hasce intro quas mecum adduxi, Stiche.

Stichus

ere, si ego taceam seu loquar, scio scire te
420 quam multas tecum miserias mulcaverim:
nunc hunc diem unum ex illis multis miseriis
volo me eleutheria capere advenientem domum.

Epignomus

et ius et aequom postulas: sumas, Stiche.
in hunc diem te nil moror, abi quo lubet;
425 cadum tibi veteris vini propino.

Stichus

Papae!

426 ducam hodie amicam.

Epignomus

vel decem dum de tuo.

430 ubi cenas hodie?

Stichus

sic hanc rationem instituti:
amicam ego habeo Stephanium hinc ex proximo,
tui fratris ancillam: eo condicam symbolam
ad cenam ad eius conservom Sangarinum Syrum:
eademst amica ambobus: rivales sumus.

Epignomus

435 age abduce has intro. hunc tibi dedo diem.

Stichus

meam culpam habeto nisi probe excruciavero.
iam hercle ego per hortum ad amicam transibo meam
mi hanc occupatum noctem: eadem symbolam
dabo et iubebo ad Sangarinum cenam coqui.
440 aut egomet ibo atque opsonabo opsonium.
446 atque id ne vos miremini, homines servolos
potare, amare atque ad cenam condicere:
licet haec Athenis nobis, sed quom cogito
potius quam invidiam inveniam, est etiam hic ostium
450 aliud posticum nostrarum harunc aedium;
ea ibo opsonatum, eadem referam opsonium;
per hortum utroque commeatus continet.
453 ite hac secundum vosmet: ego hunc lacero diem.

Sed in iis quae supersunt omnes repetitiones quas supra enumeravimus reperiuntur una (vs. 445) excepta.

Nunc simul responderi potest roganti, quando Epignomus domum uxoris salutandae causa intret: nam si versus 418—435 e textu removemus utpote a Plauto fictos ut convivium ser-servorum inserere posset, omnia bene procedunt, Epignomus domum intraturus est, cum Epignomus Gelasimum advenientem videt, cf. 458. Is eum adloquitur moraturque, quoad Epignomus, qui omnibus modis conatus est eum ablegare, tandem media inter parasiti verba domum intrat (vs. 496). Tunc igitur primum uxorem post longum temporis spatium vidit maritus. Sic apparet quoque quam procax sit parasitus qui dominum suum pristinum

tam alieno tempore alloquatur domumque intrare prohibeat. Exit autem Epignomus vs. 523, ut, num frater iam adveniat, videat.

Suessium iniuria servorum convivium Menandro vindicare et haec res demonstrat quod actus quintus tam laxo vinculo cum praecedentibus cohaeret; recte enim iam Goetzius (Dittographien im Plautustexte, Acta soc. philol. Lips. VI. p. 308) multo ante quam Leo iudicium suum de Sticho protulerat, scripsit „das einzige Band durch das der fünfte Akt überhaupt mit dem Vorhergehenden verknüpft wird, bildet die erste Scene des dritten Aktes." Idem vir doctus recte observat vs. 446—448, qui, ut servorum mores Graecos Romanis commendarent, scripti sunt, quo loco legantur, non aptos esse: „man erwartete von Rechtswegen dasz diese Erklärung in gröszerer Nähe des fünften Aktes gegeben würde, nicht aber durch zwei volle Akte davon getrennt." Non tamen cum Goetzio hinc concludo versus 425—436 non a Plauto profectos esse, et hic insertos esse, cum inter actum IV et V complures scaenae delerentur; nusquam enim in Sticho *Plautina* quidquam deesse videtur [1]).

Nunc aliud adferam argumentum gravissimum, ut Suessium impugnem, quod miror a nullo dum adlatum esse.

Versibus 649 Sangarinum domum redeuntem inducit poeta hisce verbis:

649 Salvete, Athenae, quae nutrices Graeciae,
650 ⟨te⟩ terra erilis patria te video libens.

Qui sic loquitur, modo a portu redit; nonne autem mirum Pamphilippi servum nunc demum a portu redire, cum dominus eius iam multo ante redierit, iam longum sermonem cum socero et deinde cum Gelasimo habuerit? Cur non, ut Stichus, una cum domino domum rediit? Quod Antipho generum comitatus est, non potest esse causa, cur servus Pamphilippum non secutus sit. Quodsi nescio quam ob causam Sangarinus in exemplo Graeco serius venisset, Menander haud dubie, cur id fieret, explicasset, neque Plautus habebat, cur id omitteret.

---

1) Sic Leo quoque: „nirgend findet sich eine Fuge oder ein Zeichen dasz das Stück durch Verlust von Scenen seinen Bestand verändert habe". (Über den Stichus des Plautus).

Postremum et alia res maxime idonea est ad demonstrandum ultimam partem comoediae Romanae contaminatione esse adiectam: si Menander servorum convivium addere voluit, cur puellae partes, quas nunc Stephanium agit, non dedit Crocotio? sic saltem melius cohaesisset ultima pars cum priore. Neque enim Sangarinus neque Stephanium in priore parte fabulae quicquam egit. Ne quis autem mihi obiciat apud Menandrum servos illos maiores habuisse partes, quas Plautus omiserit, mea facio verba Teuffelii (Studien und Charakteristiken p. 277) quibus ille tamen eos redarguere conabatur qui cum Ritschlio (Parerg. I p. 280 A) et Ladewigio putabant Stichum nostram valde mutilatam esse, magnamque partem deesse, — quaeque ego de exemplo Menandreo adhibere velim: „ich sehe nicht recht was das vollständige Stück weiter enthalten haben soll, welche angefangene Handlung, welche eingefädelte Intrige darin zu Ende geführt werden mochte."

Non tamen solus vir doctus Suess, sed omnes philologi ante Leonem putaverunt servorum convivium Menandreum esse. Supersunt enim nonnulla fragmenta, quae ad Ἀδελφούς pertinere Schoellius Dziatzko alii opinabantur. Quae operae pretium est accuratius examinare, praesertim cum Suessius quoque hinc sua petat argumenta.

Apud Stobaeum, anthol. LVI. 3 legimus ex Menandri Adelphis (Μενάνδρου Ἀδελφῶν) hosce versus:

χαῖρ' ὦ φίλη γῆ, διὰ χρόνου πολλοῦ σ' ἰδὼν
ἀσπάζομαι· τουτὶ γὰρ οὐ πᾶσαν ποιῶ
τὴν γῆν, ὅταν δὲ τοὐμὸν ἐσίδω χωρίον·
τὸ γὰρ τρέφον με τοῦτ' ἐγὼ κρίνω θεόν.

Meineke eos versus ad eam fabulam Menandri pertinere ratus quae Terentio exemplo fuit in Adelphis scribendis coniecit (Menandri et Philem. reliq. Berol. MDCCCXXIII p. 3) Menandrum contra quam Terentius fecit actionem non totam per fabulam intra urbis fines continuisse, sed fuisse etiam ubi eam in agrum transferret; „nam haec" inquit „Demeae verba esse ex urbe in villulam reversi et Ctesiphontem quaeritantis maxima est suspicio."

Contra quae Grauertius observavit talem coniecturam non quadrare in fabulae *οἰκονομίαν*, neque tunc recte se habere verba: *διὰ χρόνου πολλοῦ σ' ἰδών*. Cum autem Iustinus *περὶ μοναρχίας*

versum ultimum *τὸ γὰρ τρέφον με τοῦτ' ἐγὼ κρίνω θεόν* ex Piscatoribus („*ἐν Ἁλιεῦσι*") citet, Grauertius sumebat Stobaeum non recte nomen Adelphorum adtulisse, cui adstipulatus est Meineke (fragm. com. gr. IV. p. 76) et Ihnius (quaestiones Terent. Bonn, 1843, p. 31).

Schoellius (Fleck. Jahrb. 1879, p. 46) eos ad Stichi vs. 523 sqq. rettulit:

523 iam redeo. nimiast voluptas, ubi diu afueris domo
domum ubi redieris, si tibi nullast aegritudo animo obviam:
525 nam ita me apsente familiarem rem uxor curavit meam.
omnium me exilem atque inanem fecit aegritudinum.

Infelicissima coniectura, ut mihi quidem videtur, nam in fragmento Graeco aliquem domum redeuntem audimus, apud Plautum Epignomus qui vs. 496 domum intravit, ut uxorem salutaret, vs. 523 in publicum prodit, ut ad portum se conferat fratri obviam eundi causa: verba *iam redeo* hoc loco significant *mox redibo*, ut Ussingius recte intellexit. Epignomum revera uxorem iam vidisse docent vs. 525/26.

Melior esse videtur coniectura viri docti Dziatzko, qui versus Graecos cum Stichi versibus 649 sequentibusque conferebat (cf. Terenz. Adelphoe Dziatzko-Kauer, Einleitung, p. 6); is haec scripsit „das mit Χαῖρ' ὦ φίλη γῆ beginnende Fragment kann wegen des letzten Verses (*τὸ γὰρ τρέφον κτλ.*) nicht mit Stich. 523 f. verglichen, überhaupt nicht einem der beiden Brüder zugeteilt werden, sondern ist wohl einem der zwei gleichfalls heimkehrenden Sklaven in dem Mund zu legen; höchst wahrscheinlich dem Sangarinus welcher bei Plautus ausruft: *Salvete Athenae quae nutrices Graeciae! | Erilis patria, salve: ut te video lubens!*"

Iam statim vides multum differre versus Graecos a Plautinis; trimetri enim Graeci non apti sunt servo, sed domino alicui agellum possidenti; accedit quod Iustinus verba citata ex Piscatoribus adfert; praestat igitur aut cum Grauertio et Kockio (Com. Att. fr. III. p. 8) apud Stobaeo pro Ἀδελφῶν Ἁλιέων reponere aut putare Stobaeum memoriam fefellisse.

Aliud fragmentum ex Menandri Adelphis tradit Athenaeus X. 431*c* (Comic. Attic. fragm. Koch III. p. 5, fr. 8):

ὀκτώ τις ὑποχεῖν ἀνεβόα καὶ δώδεκα
κυάθους, ἕως κατέσεισε φιλοτιμούμενος.

Non potest pertinere ad Adelphos posteriores; nam male Grauertius [1]), quamquam Meinekius aliter iudicat, id ad epulas a Terentio V 1 et 2 memoratas refert. Benfeius fragmentum ad 'Αλιέας pertinere censebat adsentiente Ihnio, sine iusta tamen causa. Nihil est quod dubitemus quin versus ab Athenaeo adlati fuerint in Adelphis prioribus Menandri, non tamen adstipulari possumus viro docto Süss (zwei Bemerk. p. 453) qui putat nobis rem esse cum fragmento ex servorum convivio: „zahlreich sind wörtliche Erinnerungen an die Vorlage, aus der uns ein dem Zechkomment geltendes Fragment überdies erhalten ist." Sed illud convivium *spectari*, non *narrari*, iure suo observat Ussingius (Comment. in Stich. p. 518).

Una etiam res est, quae desiderat responsum: qui fit, rogaverit quis, ut in servorum quoque convivio, ut in media Stichi parte, vestigia deprehendamus τέχνης antiquioris? Qui autem secum reputat etiam Persam fabulam, quam Wilamowitzius [2]) demonstravit Demosthenis aetate scriptam esse, servorum convivium habere in fine, mecum non dubitat quin Plautus Stichi actum V sumpserit ex fabula antiquiore eamque ob causam Aristophanis artis similia exhibente.

Quae, si feliciter disputata sunt, demonstrant, ex fragmentis quae hic illic traduntur ex Menandri Ἀδελφοῖς nullum argumentum peti posse ad servorum convivium Menandro vindicandum.

Cum vero supra planum fecerimus Actum V non fuisse partem Ἀδελφῶν, veri simillimum est Teuffelium (Studien und Charakteristiken p. 277 sqq.) verum vidisse, cum coniceret Plautum pro *dominorum* convivio, quod fabulam Menandream finiret, et in quo etiam *uxores* denuo prodirent, restituisse servorum συμπόσιον; quare id fecerit, relegas velim apud ipsum Teuffelium.

Summa huius disputationis huc redit: neque Leoni adstipu-

1) Haec opinio est viri docti Kampe (über die Adelphen des Terenz, Jahresb. d. kgl. Victoriagymn. z. Burg 1902, p. 9), ad quae adnotat v. d. R. Kauer (Terentius' Adelphoe, v. Dziatzko-Kauer p. 210): „Mir erscheint dies auch wegen des τις sehr zweifelhaft."

2) De tribus carminibus lat. (Ind. lect. Gött. 1893/94. p. 13).

landum esse Stichum ex tribus [1]) fabulis Graecis consutam esse contendenti neque Suessio contaminationem omnino neganti.

Non tamen nego Menandri fabulam a Plauto in brevius esse contractam; veri simile videtur, ut unum exemplum demus, uxores etiam in media parte fabulae Graecae in scenam prodiisse, Pamphilippumque uxorem iam vidisse, antequam versu 578 consilium ceperit Gelasimi ludificandi. Apud nostrum parum cupidus est uxoris videndae.

Cum supra viderimus permulta fuisse in exemplo Graeco, quae nobis artem Aristophanis in mentem revocent, ita ut hoc usi argumento coniceremus, Ἀδελφούς α' inter primas Menandri fabulas factam esse, quod etiam universa eius condicio et argumentum non ita artificiose et subtiliter excogitatum videtur ostendere, quaeritur, num ex Sticho cernere possimus, quando prior Adelphi data sit. Egit hac de re vir doctus F. Hueffner (de Plauti comoediarum exemplis Atticis quaestiones maxime chronologicae, 1894), cui tamen adstipulari non possum. Profectus est Hueffner ex versibus 490 sq.:

at ei oratores sunt populi summi viri
Ambracia veniunt huc legati publice;

ad quos haec adnotat: haec spectatoribus Atheniensibus merito insulsa visa essent, nisi *re vera*, cum Adelphoe docebatur, legatio Ambracia missa esset Athenas, *id quod vix factum esse* putaveris, *donec illa urbs sub Macedonum potestate erat.*

Accurate tempus definire non possumus, cum non compertum habeamus quo anno Ambracia Macedonum dicionis facta sit. Anno 317 liberam fuisse equites Ambracienses una cum Olympiadis copiis contra Cassandrum pugnantes evincere rectissime e Diodoro (XIX. 35) effecit Hueffner, qui verisimillimum putat Ambraciam aut *anno* 312 aut *antea* regno Macedonum adiunctam esse. Equidem credo Adelphos inter 317 et 312 datam esse; Hueffner contra Adelphos initio anni 306 actam esse credit, duas praesertim ob causas: Antigonus cum Asandro Asiae domino bellum gerens classes suas quotannis per mare Aegaeum in Graeciam misit atque anno 314 Atheniensium quoque XX

---

1) Recte Cornelia Catlin Coulter (l.l. p. 86): „it is improbable that Plautus use *so many* different sources as this."

naves, quae Lemnum obsidebant, cepit (Diod. XIX. 68): „quamquam autem, inquit Hueffner, cives Athenienses etiam tum subinde mare transvectos et ab Agathone Asandri fratre exceptos titulus Atticus (C. I. A. II. 238) docet, tamen de *mercatoribus* qui triennium in Asia versati sint, ingensque lucrum fecerint, tanto minus facile cogitaveris, quod haec terra perpetuis Ptolemaeum inter et Asandrum pugnis adeo acerbe vexata est, ut nulla fere eius regio per tres annos non tacta esse videatur." Infra autem vidimus Epignomum et Pamphilippum *militandi causa* in Asiam abiisse, postea praeda auctos mercatura rem fecisse, quod Hueffneri argumento omnem vim adimit.

Summi momenti Hueffnero videtur esse versus 287 si rex obstabit obviam, regem ipsum prius pervortito; putat enim sermonem esse de Demetrio Poliorceta qui Athenis liberatis *rex* appellatus sit, et anno 306 Athenis moratus sit. Iure suo oblocutus est Seyffertus ille (Bursian, Jahresbericht über Pl. vol. 84, p. 49) cuius verba cito: „dasz die Stelle 287 auf einen bestimmten König zu deuten ist — ein König wird allerdings gemeint sein — ist eine nicht zu erweisende Behauptung."

Sed et hanc ob causam Hueffneri coniectura minus placet, quod, si fabulam anno 306 datam esse credimus, Ἀδελφοὶ non iam inter primas Menandri haberi potest.

Si mecum tamen facis, argumentum parum artificiosum facile explicatur, temporum ratione prorsus non obstante. Ultra a. 317 vero procedere non licet, cum, ut recte observat Hueffner, Menander in primis fabulis mediae comoediae rationem, quod quidem pertinet ad perstringendos certos homines, minime aspernatus sit.

AD THUC. V, 14.

SCRIPSIT

J. J. HARTMAN.

Causae cur Spartani pacem cupiant enumerantur hae:

παρὰ γνώμην ἀποβαίνοντος σφίσι τοῦ πολέμου ... περιπεσόντες δὲ τῇ ἐν τῇ νήσῳ συμφορᾷ ... καὶ λῃστευομένης τῆς χώρας ἐκ τῆς Πύλου καὶ Κυθήρων, αὐτομολούντων τε τῶν Εἱλώτων καὶ ἀεὶ προσδοκίας οὔσης μή τι καὶ οἱ ὑπομένοντες τοῖς ἔξω πίσυνοι πρὸς τὰ παρόντα σφίσιν, ὥσπερ καὶ πρότερον, νεωτερίσωσιν.

Ultima qui obiter aspicit fortasse putabit hic inter se opponi Helotes qui in urbe remanserunt et Helotes qui iam transfugerunt. Atque adeo sic ab interpretibus vulgo accipi locum arbitror. Quasi vero iam eo res pervenerit ut multo maior Helotum pars tranfugerit, in urbe remanserint *pauci* (hoc enim in composito *ὑπομένειν* inest). Et quam absurde *transfugae οἱ ἔξω* appellantur! Iam quodnam praesidium *ad res novas moliendas* praestare transfugae possint Helotibus qui remanserunt prorsus me latet. Denique e verbis *ὥσπερ καὶ πρότερον* elucet in proxime praecedentibus de alio genere hominum, non de Helotibus, sermonem fuisse. Scin quid Thucydides scripserit? Inspice Xen. H. G. III, 3, 6, pro *οἱ ὑπομένοντες* repones *οἱ ὑπομείονες*, quo vocabulo simul *οἱ νεωδαμώδεις* et *οἱ περίοικοι* significari possunt. Fortasse illorum ne mentionem quidem facere voluit scriptor. Iam verbis *τοῖς ἔξω* significantur *τὰ ἔξω*, bellum a Spartanis infeliciter gestum.

Simul sic apparet sequentis capitis initium corruptum ita esse corrigendum ut *τῶν ὁμοίων* fuisse dicantur ii qui Spacteriae capti sunt.

Postremo nonne prae hisce: „transfugientibus Helotibus *semperque* impendente metu ne *et* cives minore iure, *item ut antea*, res novas molirentur" sensu cassa videntur ea quae sunt tradita?

AD PLATONIS REP. P. 600 E.

„Num Homerum Hesiodumque" Socrates rogat „aequales, si putassent eos virtutem docere posse,"

ῥαψῳδεῖν ἂν περιιόντας εἴων, καὶ οὐχὶ μᾶλλον ἂν αὐτῶν ἀντείχοντο ἢ τοῦ χρυσοῦ καὶ ἠνάγκαζον παρὰ σφίσιν οἴκοι εἶναι.

In meis editionibus non invenio annotatam coniecturam *μεῖναι* pro *εἶναι*. Suspicor ergo hoc vitium fugisse criticorum sagacitatem, nam quin sit vitium, ita corrigendum, non dubito.

J. J. H.

NOVAE INSCRIPTIONES ARGIVAE.

SCRIPSIT

GUILIELMUS VOLLGRAFF.

(*Continuantur e Vol. XLIII pag.* 384.)

De praescriptione. Sicuti etiam alibi mos erat, decreta Argiva saeculi III[i] incipiunt a praescriptione, qua diligenter definitur, in qua contione, quo tempore, quibus magistratibus lata sint. Antea Argis usitatum fuerat talia in finem decreti relegare, quod etiam in aliis regionibus Graeciae usu venisse scimus [1]). Cuius rei duo exempla habemus, alterum V[i], alterum IV[i] saeculi, siquidem arbitrium Argivorum, quod supra attuli, procul dubio saeculo IV⁰ tribuendum est.

Praescriptio decretorum saeculi III[i] quadrifariam dividi potest:

primum enim locum tenent verba: *ἁλιαίᾳ ἔδοξε τελείᾳ,*

secundum mensis et dies,

tertio plerumque, sed non semper, sequitur accuratior contionis descriptio, e. g. (*ἁλιαίᾳ*) *ἀμβολίμῳ ἐκ τοῦ δεῖνος μηνός,*

quarto memorantur consilii praeses et scriba.

Auctoris nomen non in praescriptione collocabatur, sed decreto subscribebatur.

1⁰ Cum verbis *ἁλιαίᾳ ἔδοξε τελείᾳ,* quae etiam in titulo Mycenaeo [2]) ex primo initio saeculi II[i] a. C. n. occurrunt, com-

---

1) Cf. Larfeld, Handb. der Griech. Epigraphik, I[1], p. 471 sq. Griech. Epigraphik[3], p. 338 sqq.

2) IG, IV, 497, vs. 2 sq.

paranda sunt verba *ἐν ἀγορᾷ τελείῳ*, quae in decretis Delphicis legi solent. Quaesitum est inter viros doctos, quaenam sententia hic voci quae est *τέλειος* subesset, neque ulla circa hanc quaestionem dissensio exstitisse videtur. Primus enim Swoboda [1]) *ἀγορὰν τέλειον contionem plenam* esse autumavit atque olim ius fuisse comitia nihil decernere posse, nisi certus civium numerus adesset, suspicatus est. Swobodae assensus est Brandisius [2]). Dittenbergerus [3]) quoque, qui vertit: *contio frequens*, manifesto idem sensit. Neque Larfeldii [4]) diversa est opinio. Vulgo verba *ἁλιαία τελεία* aequiperantur fere similibus, quae in aliis civitatibus reperiuntur, velut *ἔννομος* sive *νομαία ἐκκλησία* vel *ἀγορὰ νόμιμος* vel, ut Athenis loquebantur, *ἐκκλησία κυρία*. Quibus adiectivis omnibus, si Larfeldium l. l. audis, contio in universum tamquam *legitima* extollitur. Paulo aliter Swoboda alio loco [5]) verbis *κυρία, ἔννομος, νομαία, νόμιμος* contiones *ordinarias* spectari censet, ut distinguantur ab illis, quae aeque legitimae, sed extraordinariae sunt; de significatione tamen vocis *τελεία* ibi non disserit. Atque profecto non facile ad dicendum est, quaenam sit prima et vera significatio vocis *τελεία* in *ἁλιαία τελεία*. *Τέλειος* umquam eodem sensu quo *νόμιμος* usurpatum esse demonstrari non potest. Mihi quidem in mentem venit per *ἁλιαίαν τελείαν* et *ἐκκλησίαν κυρίαν* significari potuisse contiones *principales* ad gravissima negotia tractanda idoneas. Sed in primum horum vocabulorum significatum inquirant alii: nobis nunc tantum propositum esto indagare, quid *ἁλιαία τελεία* Argis saeculis V°, IV°, III° a. C. n. fuerit. Quod ut commode investigemus, comparatio cum republica Atheniensium instituenda est. Docet Aristoteles [6]) Athenis ipsius aetate singulis prytaniis quatuor populi contiones ordinarias habitas esse, quarum una *κυρία* esset, altera *ταῖς ἱκετηρίαις*, tertia et quarta *ἱερῶν, κήρυξιν καὶ πρεσβείαις, ὁσίων*. Omnes hae contiones erant *νόμιμοι*, vel, ut cum Aeschine loquamur, *τεταγμέναι ἐκ τῶν νόμων*; si quae praeterea

1) Swoboda, Griech. Volksbeschlüsse, p. 309.
2) Pauly-Wissowa, Real-Encyclop. VII, p. 2839.
3) Dittenberger, Syll. 271, 1.
4) Larfeld, Handb. der griech. Epigr. I¹, p. 473; Griech. Epigr.³ p. 341.
5) Swoboda, Staatsalt. (Hermann-Blümner, Lehrb. der griech. Antiq. III⁶), p. 115, 6.
6) Arist. Ἀθην. πολ. XLIII, 4.

haberentur contiones extraordinariae, nomen illis erat *σύγκλητοι ἐκκλησίαι*. Eodem fere modo rem Argis habuisse ut credam, duo argumenta mihi suadent. Primum enim decretum Argivum saeculi V[i] latum est in contione quae vocatur *ἀλιαία τῶν ἰαρῶν*, ergo in contione ordinaria, quae tamen non *τελεία* dicebatur, sed *τῶν ἰαρῶν*. Deinde decretum saeculi III[i] in honorem Alexandri Sicyonii, de quo infra agam, factum est in contione, quae vocatur *ἀλιαία τελεία ἀμβόλιμος ἐκ τᾶς τελείας*. Quae verba si conferes cum illis, quae in nostris decretis leguntur: *ἀμβολίμῳ ἐκ τοῦ Πανάμου*, statim intelleges hic designari contionem ex *ἀλιαίᾳ τελείᾳ* proximi mensis, illic vero contionem ex *ἀλιαίᾳ τελείᾳ* eiusdem mensis procrastinatam. Verba *τᾶς τελείας* luculenter ostendunt illo ipso mense *ἀλιαίαν τελείαν*, sed etiam alias contiones ordinarias habitas esse, quae non essent *τέλειαι*. Eodem igitur modo has res ordinatas fuisse apparet tertio atque quinto saeculo, et iure mihi statuere videor, sicut Athenis singulae prytaniae suam *ἐκκλησίαν κυρίαν* haberent, ita etiam Argis — idque fortasse propterea quod Argivi consuetudinem Atheniensium imitati erant — iuxta alias contiones ordinarias (et, si opus esset, extraordinarias) quotannis certum numerum contionum principalium fuisse, quibus nomen esset *ἀλιαῖαι τέλειαι*. Proprium tamen Argivorum fuisse videtur usitata illa dilatio contionis principalis, de qua vide infra.

2⁰ Menses et dies indicantur hoc modo:

A, 2 *Ἀγυήου ἠνάτᾳ δευτάτᾳ*
B, 2 *Ἀγυήου ἠνάτᾳ δευτάτᾳ*
C, 2 *Ἀγυήου ἠ[νάτᾳ] δε[υ]τ[άτᾳ]*
D, 2 *Παν[ά]μο[υ]* . . . .
F, 3 . . . . . *τετάρτᾳ δευτάτᾳ*
G, 3 . . . *ου [τ]ετάρτᾳ δευ[τά]τ[ᾳ]*.

Apparet menses Argivorum usitato Graecorum more [1]) in tres partes divisos fuisse, quarum prima in alio decreto adhuc inedito *πράτα*, ultima hic identidem *δευτάτα* vocatur. Nam hunc esse sensum vocis *δεύτατος* ex Homero cognitum habemus. Apud Pindarum quoque Ol. I, 50 *ἀμφὶ δεύτατα* est *sub finem*; v.

1) Cf. Pollux, I, 63.

Schroeder ad l. [1]). Eandem rationem atque Argivi in diebus designandis sequitur Hesiodus; cf. Op. 782: *ἕκτη δ' ἡ μέσση*, 785: *ἡ πρώτη ἕκτη*, 794 sq.: *τετρὰς μέσση*, 805: *μέσσῃ δ' ἑβδομάτῃ*, 810: *εἰνὰς δ' ἡ μέσση*, 811: *πρωτίστη δ' εἰνάς*, 820: (*τετρὰς*) *μέσση* [2]). Decreta nostra non docent, quomodo Argis pars media mensis vocata sit. Sed si Herzogius inscriptionem Argivam in honorem Latonae recte legit, in ea vs. 5 scriptum est: *ἑβδεμάτᾳ μέσᾳ* [3]), ut apud Hesiodum. Media pars tamen pedestri sermone etiam *δευτέρα* dicta esse possit. In praescriptione decreti Argivi in honorem Eudami, de qua vol. XLIII p. 383 egi, vs. 1, ubi Wilhelmus legerat: *-υτε-*, restitui: [*δε*]*υτ*(*ά*)[*τᾳ*]; possis etiam: [*δε*]*υτέ*[*ρᾳ*]. Neque ductus servati in decreto nostro C, 2 nos ita legere vetarent.

Statuere licet Argivis nonum et quartum quemque diem prae ceteris carum fuisse. Horum uterque inter eos dies est, qui Hesiodo sacri esse videbantur. Cf. Op. 770:

πρῶτον ἕνη τετράς τε καὶ ἑβδόμη ἱερὸν ἦμαρ ...
ὀγδοάτη τ' ἐνάτη τε ...

Diem nonum seorsum collaudat poeta vs. 810—813 [4]), quartum, quem inprimis idoneum ad opus aliquod ordiendum existimare videtur, vs. 800 sq., 809, 819—821.

Sed, nisi magnopere fallor, etiam illud ex titulis nostris sequitur, diem nonum tertiae partis mensis *Ἀγυῄου* ab Argivis praestitutum esse ut decreta in honorem peregrinorum fierent. Neque id mirum esset, cum etiam apud Epidaurios certam diem (diem quartum mensis *Ἀπελλαίου*) ea vice functam esse constet [5]).

3° In tribus titulis (A, 2; B, 2; C, 2 sq.) leguntur verba: *ἁλιαίᾳ ἔδοξε τελείᾳ, Ἀγυῄου ἠνάτᾳ δευτάτᾳ, ἀμβολίμῳ ἐκ τοῦ Πανάμου*. In titulis D, F, G lacunae vocem *ἀμβολίμῳ* non

1) Quonam sensu Moschus IV, 65 voce *δεύτατος* utatur, non plane constat.
2) Cf. testamentum Epicuri Diog. Laert. X, 18: *τῇ προτέρᾳ δεκάτῃ τοῦ Γαμηλιῶνος*.
3) Philol. 1912, p. 6.
4) Cf. Athen. IV, p. 141, e, f; Nillson, Griech. Feste, p. 119, 3; 122, 5; Roscher, Abh. der sächs. Ges. der Wiss. phil. hist. Kl. XXI (1903), 4, p. 14—28; XXIV (1906), 1, p. 54 sqq.
5) Cf. IG, IV, 925.

capiunt; ibi ergo agitur de *ἀλιαίαις τελείαις*, quae non erant *ἀμβόλιμοι*.

Adiectivum *ἀμβόλιμος* componendum est cum verbo *ἀναβάλλειν*, ut *ἐμβόλιμος* cum *ἐμβάλλειν*. Occurrit apud Timotheum Milesium Pers. vs. 74: *ἀμβόλιμος ὄμβρος*, *spuma marina sursum iacta*. In decretis Argivis voci inest significatio *dilata*, ab *ἀναβάλλειν*, *differre*, *procrastinare*, quae quidem etiam apud Hesychium invenitur, cuius haec sunt verba: *ἀναβόλιμοι δίκαι* (*causae ampliatae*)· *αἳ διὰ περίστασιν εἰς ὑπέρθεσιν ἐμπίπτουσιν*. Argis igitur cum dies *ἀλιαίᾳ τελείᾳ* praestitutus ad negotia peragenda non sufficiebat, in alium diem eiusdem aut insequentis mensis procrastinari solebat.

4⁰ In decretis nulli alii magistratus eponymi memorantur praeter praesidem et scribam consilii, quos simul comitiis praefuisse sumere licet. Reipublicae popularis hunc esse morem quivis concedet. Tantum in titulo M ante praesidem et scribam nominantur etiam alii magistratus quidam. Numerantur VIII nomina, noni terminatio *-ος* vs. 1 servata esse videtur. Erat igitur collegium X pluriumve magistratuum, qui tunc temporis civitati Argorum praeerant. Supra iam dixi formas litterarum indicare hunc titulum ceteris nonnihil recentiorem esse. Porro cum Corinthius sit is qui honoratur, titulus annis 243—229 incisus esse nequit. Itaque decretum hoc latum est, saeculo III⁰ ad finem vergente, postquam non solum Corinthus, sed etiam Argos Achaicum factum est. Summos magistratus Argivorum ea aetate *στραταγούς* dictos esse apparet ex Liv. XXXII, 25, ubi de rebus Argis anno 198 a. C. n. gestis agens haec habet: „mos erat comitiorum die prius velut ominis causa *praetores* pronuntiare Iovem Apollinemque et Herculem."

De mensibus. Hactenus duo tantum menses Argivorum, *Ἑρμαῖος* et *Ἀρνεῖος*, cognití erant. Nunc accedunt *Ἀγυῆος* [1]) et *Πάναμος* et ex inscriptione in honorem Rhodiorum, quam mox

---

1) Cum forma Ἀγυῆος pro Ἀγύειος cf. forma Καρνήῳ, quae legitur in titulo Cnosio S.G.D.I, 5015, 5. Iota subscribo, quia in inscriptione in honorem Rhodiorum scriptum est Ἀγυήου. Cf. Buck, Greek dial. § 37.

publici iuris faciam, Καρνεῖος. Quamquam Καρνεῖον mensem apud Argivos fuisse iam ex Thuc. V, 54 effici poterat.

Mensis Καρνεῖος in multis Doricis, Πάναμος item in plurimis Doricis civitatibus et in Graecia septentrionali invenitur. Rarior est mensis Ἀγύειος, quem hucusque tantummodo in Locride et Aetolia et Creta cognoveramus [1]). Hic nos meminisse fas est famam etiam per fabulas Tydei et Diomedis Argos et Aetoliam inter se connectere. In Cretam mensis Ἀγυῆος procul dubio Argis pervenit [2]). Apollo Ἀγυιεύς Argis in fano Apollinis Lycei colebatur [3]).

Quod ad *ordinem mensium* attinet, Πάναμον Ἀγυιήῳ antecedere patet. Eodem modo ex decreto in honorem Rhodiorum efficitur Ἀγυῆον antecedere Καρνείῳ. Iam vero dudum animadverterunt viri docti dies caniculares in Ἀρνεῖον incidisse [4]) et ex Thuc. V, 54 Καρνεῖον Spartanorum et Argivorum inter se congruisse scimus. Ergo hunc ordinem probabilem esse censeo:

Πάναμος	Mai.—Iun.
Ἀγυῆος	Iun.—Iul.
Ἀρνεῖος	Iul.—Aug.
Καρνεῖος	Aug.—Sept.

Ita Argivorum Πάναμος, sicut etiam Rhodiorum, Samiorum, Perinthiorum, Tauromenitanorum cum Atticorum Θαργηλιῶνι congruet [5]). Ἑρμαῖος, quem Plutarchus postea τέταρτον vocatum esse testatur, hiemalis mensis erat: vulgo Atticorum Γαμηλιῶνι aequiperari solet.

De Nemeis. In schol. Pind. arg. Nem. legitur Nemea agi die XII° mensis Panami, in alio scholio recentiore, quod primus edidit Tycho Mommsen a. 1867, μηνὶ Πανέμῳ ιη', ὅς ἐστιν Ἰούλιος. Valde autem probabile est, ut dixit Bergkius [6]), fastos Ar-

1) Hemerol. Florent. ap. Ideler. Handb. der Chronol. I, p. 426.

2) Cf. Aly, Der kret. Apollonkult, p. 54.

3) Paus. II, 19, 8.

4) Cf. Athen. III, p. 99, e: ... τῶν ὑπὸ κύνα οὐσῶν ἡμερῶν ... μὴ καὶ τινα Κυνοφόντιν ἑορτὴν ποιησώμεθα ἀντὶ τῆς παρ' Ἀργείοις ἐπιτελουμένης. Clearchus Solensis ap. Ael. hist. anim. XII, 34: ἐν δὲ ταῖς ἡμέραις, ἃς καλοῦσιν Ἀρνηίδας οἱ αὐτοί (Argivi), ἐὰν κύων ἐς τὴν ἀγορὰν παραβάλῃ, ἀναιροῦσιν αὐτόν.

5) Cf. Inschr. von Priene, 37, vs. 43.

6) Bergk, Poet. Lyr. Graec.[4] Prol. p. 16.

gorum hic respici. Argivi enim Nemea inde a medio saeculo sexto usque ad secundum saeculum a. C. n. sine intermissione, ut videtur, moderati sunt, nisi quod inter cladem, quam Cleomenes I iis attulit, et Mycenas dirutas Cleonaeis cedere coacti sunt. Nemea igitur non, ut nunc vulgo credunt, media aestate, sed sub finem mensis Maii, id est tempore messium, acta esse mihi videntur. Quod ut probemus, rursus post Droysenum [1]) omnes scriptorum loci, qui huc pertinent, diligenter perpendendi essent. Horum ego nunc unum atque alterum omittam, sed duo argumenta adferam, quae item Nemea vere acta esse demonstrant:

1° Nuntius proelii apud lacum Trasumenum die Nemeorum Argos ad Philippum pervenit. Factum est hoc proelium, ut tunc temporis fasti Romani comparati erant, sub finem mensis Iunii, id est, si nostra ratione utimur, mense Aprili [2]). Nec facile crediderim multo longiore temporis spatio quam unius mensis opus fuisse ut nuntius victoriae ad regem perferretur.

2° Teste Livio XXXIV, 41 Argis a. 194 a. C. n. „ludicrum Nemeorum die stata propter belli mala praetermissum" erat. Qualia haec mala fuerint, apparet ex cap. 26: „frumentatum expeditas cohortes misit (dux Romanus, qui Argos obsidebat). Quod maturi erat circa, demessum et convectum est; viride, ne hostes mox haberent, protritum et corruptum". Ergo hic quoque Nemea tempore messis agi patet; frumentum autem in Argolide sub finem mensis Maii metere incipiunt.

Haec si vera sunt, sequitur porro ut Cleomenes III Argos non aestate, sed vere ceperit, ut Niesius suspicabatur [3]), et pugna apud Sellasiam medio mense Maio facta sit [4]).

Testimonio scholiastae ad Pind. Ol. VII, 147: *τελεῖται δὲ* (Tlepolemea Rhodi) *μηνὸς Γορπιαίου εἰκοστῇ τετάρτῃ ἡμέρᾳ, ἀπέχει*

---

1) Droysen, Die Festzeit der Nemeen, Herm. 1879, p. 1—24. P. 23: „Die obigen Zusammenstellungen gewähren kein befriedigendes Ergebniss."

2) Cf. Polyb. V, 101, 6; Ov. Fast. VI, 763; Mommsen, Röm. Gesch.⁸ I, p. 596; Droysen, l.l. p. 9; Pauly-Wissowa, Real-Encycl. VII, p. 2333.

3) Niese, Gesch. der griech. und maked. Staaten, II, p. 329, 5: „Die Zeit der Nemeen ... ist ... noch immer unsicher ... Nach allem was man aus dem Verlaufe der Ereignisse schliessen kann, muss der Ueberfall der Stadt Argos durch Kleomenes ins Frühjahr 224 gehören."

4) Cf. Polyb. II, 70, 4.

δὲ τῶν Νεμείων ἡμέραις ἕξ cum Bergkio l.l. non utor, quia grammaticus ibi de Nemeis Rhodiensibus loqui videtur. Quod vero auctor arg. Nem. Πάνεμον Iulium esse perhibet, errat. Sed scholiasten posterioris aevi in eiusmodi re titubare quis mirabitur?

De civium nominibus. Ecce index civium Argivorum, qui in decretis nostris memorantur:

A, 3; B, 3	Ἀρίστανδρος Ἀριστέος Δυμὰνς Σελλιγών
A, 3; B, 3	Θιότιμος Θιοκλέος Μόκλας Λαγαρία
A, 8; B, 7 sq.	Ὀρθαγόρας Πυθίλα Κλεοδαΐδας Στιχέλειον
C, 4	. . . . Κοίλα
C, 14	Ἀλεξίων Χ . . . .
D, 3	. . . . [Ὀλισ]σείδας Ἀράχνας
D, 10	Λαχάρης Μίθωνος Μελανιππίδας Ὑσέα ἄνω
E, 10	Θέρσας Ϝανίδας Σελλιγών
F, 4	Φοῖνιξ Λυκώπα . . . . . .
F, 5	Ἰδαῖος Ἀ . . . Φολυγάς
G, 4	Εὔστρατος . αΛ . . . . . .
G, 5	Θιομήδης . . . . ών
H, 12	. . . . [Ποιμω?]νίς
I, 2	Θιο. . . . .
I, 8	. . . . έλειον
K, 3	Ἀμα . . . .
M, 2	. . στρατος Θαυμέα Φολυγάδας
M, 3	. . . . . μάχου Μόκλας
M, 3 sq.	Καρσε . . . ου Δαμοιτάδας
M, 4 sq.	Τελέιππος . . εος Ἀρκείδας
M, 5 sq.	Εὐκράτης Εὐ . . . . . . εύς
M, 6	Φίλιππος Φιλίππου . . .
M, 6 sq.	. . δωρος Κεφαλίδα Μόκλας
M, 7 sq.	. . . . στράτου Ἀρκείδας
M, 8 sq.	. . . . [Ν]αυπλιάδας
M, 9 sq.	. . . . ου Ἀμφιαρητείδας.

Post nomen civis sequitur nomen patris, quod non nisi semel (E, 10) omissum est. Deinceps sequitur nomen patronymicum in -δας vel appellativum in -ας vel -εύς, quod φάτραν civis indicat, nisi quod bis (F, 5; H, 12) ipsius φάτρας nominis casus

nominativus invenitur [1]). Bis tamen (A, 3; B, 3) eius qui consilio praesidebat non Φάτρα, sed Φυλή indicatur, fortasse quia ex singulis tribubus per vices aliquis praeses designabatur [2]). Atque haec quidem concinunt cum iis, quae antea ex aliis titulis collegeramus. Hic vero compluribus nominibus insuper additur nomen loci, idque septies casus recti, semel (D, 3: Ἀράχνας) genitivi terminatione ornatum. Nam licet etiam Φάτρα Ἀραχνάς sit [3]), tamen hic post antecedens [Ὀλισ]σείδας pagus Ἀράχνα significari videtur, qui forsitan prope a monte Arachnaeo situs fuerit. Tit. C vs. 4 dubitari potest, utrum Κόλλα scribendum sit an Κόλλα[ς].

Inde iam apertum est, si sub finem inscriptionis in honorem Rhodiorum legatur: ἔλεξε Θίων Ποιμωνὶς Μενέδαμος Ἀσίνα, non necessario, ut antea putaveram, has ambas Φάτρας esse. Ego nunc Ποιμωνίδα Φάτραν esse crediderim [4]), sed de Asina vehementer dubito.

Atque rursus nunc de divisione populi et agri Argivi disputandum est. Equidem, cum in titulo saeculi III[i] novus civis adscriberetur ἐνς Φυλὰν καὶ Φάτραν καὶ πεντηκοστύν, nomina illa in -δας, -εύς -ας Φάτρας indicare sumpseram, simul tamen has Φάτρας, licet nomina earum aut omnia aut magnam partem antiquissima esse viderem, eodem statu inde a saeculo VII° vel VI° mansisse posse negaveram. Quomodo enim populares saeculo V° veteres gentilitates intactas perdurare et sicut antea plurimum in civitate valere sivissent? Suspicabar igitur illos, ut Athenis Clisthenes, agrum in pagos divisisse, sed hos Φάτρας appellasse et eadem nomina, quae antiquis Φάτραις fuissent, ne deorum cultus religionesque oblitterarentur, in pagos et in eorum incolas transtulisse. Similiter enim Clisthenes significationem nominum, quae sunt Φυλή et τριττύς, immutavit [5]). Sententiae meae adversatus est Francottius [6]), qui populum Argivum etiam saeculis III° et II° simpliciter in gentes divisum fuisse censet,

---

1) Cf. BCH, 1909, p. 189.
2) Cf. BCH, 1910, p. 348.
3) Cf. BCH, 1909, p. 184; Ἀραχνάδαι ibid. p. 172, vs. 4 sq.
4) Cf. IG, IV, 529, vs. 13 sq.; BCH, 1913, p. 309.
5) Cf. Arist. Ἀθ. πολ. XXI.
6) Francotte, L'organisation de la cité d'Argos, Musée belge, 1909, p. 321—324.

quamvis ipse fateatur hoc mirum nobis accidere [1]). Nihil igitur, cum saeculo V° respublica popularis Argis conderetur, in his rebus lege immutatum esse autumat, sed non nisi postea, puta saeculo IV°, *Φάτρας* ita reformatas esse ut in *πεντηκοστύας* distribuerentur, scilicet ut civitatis figura evaderet concinnior et aequabilior [2]). In hanc sententiam concedere nequeo, quia non intellego quomodo respublica popularis condì potuerit, nisi simul ordo rerum penitus immutaretur et populus aliter distribueretur atque antea. Sed libenter profiteor me quoque de originibus democratiae apud Argivos coniecisse quae mihi tunc temporis probabilia esse viderentur: nunc vero, cum ex titulis recens inventis sine ulla dubitatione concludere liceat solum Argivum aliquando in pagos divisum esse, aliam sententiam in medium proferre libet, quam spero fore ut cum ceteris viris doctis tum Francottio probare mihi contingat. E verbis supra adlatis: *ἐνς Φυλὰν καὶ Φάτραν καὶ πεντηκοστύν* non est cur efficias *πεντηκοστύν* Argis partem *Φάτρας* fuisse. Nisi forte ex IG, II, 1, 54: *καὶ εἶνα[ι αὐτὸν Φυλῆς] ἧστινος [ἂ]ν ἀπογράψηται [κα]ὶ [δήμου καὶ] Φρατρίας* vel ex IG, II, 312, vs. 47 sqq.: *[ἐξ]εῖναι αὐτῷ* (regi Audoleonti a. 289/8 a. C. n.) *γράψασθαι Φυλῆς κ[αὶ] δήμου καὶ Φρατρίας ἧς ἂμ βούληται* sequitur ut Athenis *οἱ δῆμοι* in *Φρατρίας* divisi fuerint. Imo, his titulis comparatis, mihi persuadeo *πεντηκοστύας* Argivorum Atheniensium *δήμοις* aequiperandas esse. Fortasse me relegabis ad *ἑκατοστύας* et *χιλαστύας* Samiorum, Ephesiorum, Byzantiorum, aliorum [3]), quas tribuum (*Φυλῶν*) partes fuisse contendes; sed respondebo tibi nomina quae sunt *τριττύς, πεντηκοστύς* etc., praesertim cum non solum rem, quae tres vel quinquaginta partes habet, sed etiam tertiam quinquagesimamve partem alicuius rei designare possint [4]), non necessario ubique idem significasse. Itaque non absurdum esse videtur statuere Argivos saeculo V° solum in quinquaginta partes descripsisse easque *πεντηκοστύας* appellasse, antiquas autem *Φάτρας* cultus deorum

1) L.l. p. 322: Je crois donc que la cité argienne était établie d'après le principe gentilice; mais, s'il en est ainsi, elle offre un spécimen curieux.

2) L.l.: ... puis, il vint un législateur, féru d'égalité, ami des proportions...

3) Cf. Dittenberger, Syll. 162, 5.

4) *τριττύς* est tertia pars tribus Arist. *'Αθ. πολ.* VIII, 3; XLIV, 1.

causa conservasse, sed aliquando decrevisse unicuique civi in aliquam *Φάτραν* adscribi ius esse.

De Φατρῶν nominibus. *Φάτρας* Argivas ordine recensui BCH, 1909, p. 189 sq. Iterum nunc earum indicem paululum emendatiorem et uno nomine auctum propono:

Αἰθαλέες
Αἰθωνίδαι
Ἀμφιαρητεῖδαι
Ἀναιτίδαι
5 Ἀραχνάδαι
Ἀρκεῖδαι
Δαϊφοντέες
Δαμοιτάδαι
Διϝωνυσιάδαι
10 Δμαἰππίδαι
Δωριάδαι
Ϝανίδαι
Ἡραέες
Κερκάδαι
15 Κλεοδαΐδαι
Λυκοφρονίδαι
Μελανιππίδαι
Μόκλαι
Ναυπλιάδαι
20 Ὀλισσεῖδαι
Παιονίδαι
Ποιμωνίδαι
Πωλαθέες
Σμιρεῖδαι
25 Σφυρῆδαι
Τημενίδαι
Ὑάδαι
Φολυγάδαι.

Subiungo nonnulla supplementa commentariorum meorum.

De *Ἀμφιαρητείδαις* scripseram: „Les *Ἀμφιαρητεῖδαι* doivent avoir honoré un héros nommé *Ἀμφιαρητεύς* dont le nom rappellerait de très près celui d'Amphiaraos." Adnotat Bechtelius [1]): „Man muss bestimmter sagen: aus dem Verbandnamen *Ἀμφιαρητεῖδαι* geht hervor, dass neben *Ἀμφιάρηϝος* die Namenform *Ἀμφιαρητεύς* bestanden hat." Fortasse recte dicit. Attamen non abs re est hic ostendere numen illud Argis sub communi nomine *Ἀμφιαράου* cultum esse. Die VIII° mensis Augusti a. 1906 in foro prope angulum templi antiqui, qui ad meridiem et orientem spectat [2]) repperi fragmentum stelae lapidis calcarii cani, cuius margo sinister integer est. Altitudo est 0m·085, latitudo 0m·11, crassitudo 0m·06, litterarum altitudo 0m·007. Litterae sunt saeculi IIi a. C. n.:

1) Zeitschr. für vergl. Sprachforsch. 1913, p. 58.
2) Cf. BCH, 1907, p. 177; Museum m. Oct. 1912, p. 32.

ΜΟΤ
ΤΟΤΑΜΦΙΑΡΑΟΤ
ΠΟΛΛΑΚΑΙΜΕ
ΝΟΙΕΝΤ
. ΕΙΑΚ

μου
τοῦ Ἀμφιαράου
πολλὰ καὶ με
νοι ἐν τ
. εια κ

Δωριάδας aliquis nunc etiam occurrit in inscriptione illa ex Heraeo Argivo, qua reperta Waltero primo titulum IG IV, 530 recte interpretari contigit: Ἀριστίων Ἀριστίωνος [Δ]ωριάδας [1]).

Ϝανίδαι ab heroe Anio originem suam traxisse mihi visi sunt. Nec tamen indignum relatu est in Argolide inter Corinthum et Epidaurum locum commemorari, cui nomen fuerit αἱ Ἄνειαι [2]).

De Κερκάδαις agens exposui Acusilaum Κερκάδαν fuisse, hoc autem nomen nomini scriptoris additum in fonte Suidae male intellectum esse et errorem peperisse satis ridiculum. Plane eodem modo poeta Acusilao aequalis vocabatur Σιμωνίδης Λεωπρέπευς Ὑλιχίδης [3]).

Κερκάδαι, Πωλαθέες, Σμιρεῖδαι, Ὑάδαι quondam perperam pro collegiis opificum habiti sunt. Polandium cum ea quae scripseram BCH 1903, p. 275 titulusque ibid. p. 271 editus [4]) fugissent, et ipse in libro qui inscribitur „Geschichte

1) Oesterr. Jahresh. 1911, Beibl. p. 145 sq.

2) Cf. IG IV, 926, 16 sq.

3) Ὑλιχίδαι occurrunt in inscriptionibus Iulidis (IG, XII, 5, 609, 102 sq., 637). Quin etiam memoratur ibi vir Simonidi cognatus Λεωπρέπης Ὑλιχίδης. In Callim. fr. 77:

οὐ γὰρ ἐργάτιν τρέφω
τὴν Μοῦσαν ὡς ὁ Κεῖος Ὑλλίχου νέπους

Ὑλλίχου νέπους poetice pro Ὑλλιχίδης dictum esse iam olim Schneidewinius intellexit. Cf. Wilamowitz, Arist. und Athen, II, p. 183; Sappho und Simon. p. 139; IG, XII, 5, p. XXX. Apud Christium tamen, Gesch. der griech. Litt.[6] (1912), I, p. 217 vel hodie legitur: „Simonides, Sohn des Leoprepes und Enkel des Hyllichos."

4) Hunc titulum postea repetivi et emendavi BCH, 1909, p. 172.

des griechischen Vereinswesens" (1909), p. 118 sq. in eadem re peccavit. Miratus quidem est terminationes patronymicas nominum horum fabrorum et collegarum, ut putabat [1]), et diserte statuit, sola Aegypto excepta, non nisi Argis collegia opificum fuisse videri, quae, si modo ex nominibus eorum indicare liceret, non ex more Romanorum, sed sponte sua extiterint [2]). Haec omnia in posterum ex historia collegiorum apud Graecos omittere necesse erit. Equidem negari non potest in quatuor nominibus supra laudatis similitudinem quandam cum nominibus opificiorum vel instrumentorum inesse, ut reminiscamur loci Etymologici Magni s. v. Ἑλεεῖς: *οἱ γὰρ δῆμοι τῶν Ἀθηναίων (ὠνομασμένοι εἰσὶν) ἢ ἀπὸ τῶν τόπων ἢ ἀπὸ τῶν παρακειμένων αὐτοῖς ἢ ἀπὸ τῶν ἐν αὐτοῖς φυτῶν ἢ ἀπὸ τῶν ἐν αὐτοῖς χειροτεχνῶν ἢ ἀπὸ τῶν οἰκισάντων ἀνδρῶν ἢ γυναικῶν* [3]). Hoc de pagis. Sed iure Toeppferus [4]), cui astipulatus est Francottius [5]), nomina *τῶν γενῶν* eodem modo formata esse dixit. Haud scio tamen an in nominibus Argivis ista similitudo fortuita sit et viros doctos deceperit.

Λυκοφρονίδας aliquis nunc etiam invenitur in inscriptione, quam supra a Waltero in Heraeo repertam esse dixi. Ibi enim vs. 3 legitur Λαχίας Παμφάεος [Λυκ]οφροντί[δας], sed interroganti mihi per litteras editor benigne respondit per merum errorem sic scriptum esse in apographo, cum in ectypo chartaceo legatur: [Λυκ]οφρονίδα[ς].

Μελανιππίδαι hic primum occurrunt. Nec facile dictu esse videtur a quonam heroum vel heroinarum, quibus nomen Melanippus et Melanippa fuit, originem duxerint. Numne ab Amazone Melanippa, Hippolyti matre? Δαμοιτάδαι certe ab heroe Troezenio Δαμοίτα oriundi esse credebantur [6]). Sed nihil pro certo definire possumus.

---

1) L.l. p. 525: Die merkwürdigste Erscheinung ... stellten die nach dem Muster gentilizischer und kultlicher Gebilde in Argos in römischer Zeit verbreiteten vermutlich kleineren Kreise von Handwerksgenossenschaften dar.

2) L.l. p. 125.

3) Cf. Milchhöfer in Pauly-Wissowa, Realencycl. s. v. Daidalidai.

4) Töpfer, Att. Geneal. p. 5.

5) Francotte, La Polis grecque, p. 54, n. 1.

6) Cf. BCH, 1909, p. 192.

De Ὑάδαις hoc addere velim. Horum φάτρα iis adnumeranda est, quas saltem saeculo V⁰ non recentiores esse demonstrari potest [1]), quoniam, ut dixi BCH, 1913, p. 308, in inscriptione IG IV, 533 olim a Fourmontio exscripta vs. 3 procul dubio legendum est: Κύλαδς Ὑάδ[ας].

Φολυγάς, Φολυγάδαι legendum esse, non, ut antea putaveram Φολ[λ]ιάδαι, nunc constat. Nomen Graecum esse non crediderim. Cf. Φολέγανδρος.

Nominum index, quem supra dedi, fortasse etiam uno nomine augeri potest. In titulo saeculi III¹ IG, IV, 527 legi [2]) vs. 20: ..ον Ὀφελᾶ . ΛΓΙΔΑΙ. Ecquid restituendum est; [Λ]αγίδαι? Comparari possint Attica tribus Πτολεμαΐς et pagus Atticus Βερενικίδαι.

De nominibus pagorum. Pagi Argivi in titulis nostris occurrunt hi:

Ἀράχνα·	Στιχέλειον
Κοίλα	Ὑσέα ἄνω
Λαγαρία	..καιον (F, 5).
Σελλιγών	

Κοίλα probabiliter est vicus urbis Argorum, cuius mentionem facit Pausanias. Qui postquam sub finem l. II cap. XXII gymnasium Cylarabin descripsit, initio cap. sq. haec habet: ἐντεῦθεν ἐρχομένοις ὁδὸν καλουμένην ναός ἐστιν ἐν δεξιᾷ Διονύσου ..., τοῦ Διονύσου δὲ ἐγγυτάτω οἰκίαν ὄψει τὴν Ἀδράστου καὶ ἀπωτέρω ταύτης ἱερὸν Ἀμφιαράου καὶ τοῦ ἱεροῦ πέραν Ἐριφύλης μνῆμα. ἑξῆς δὲ τούτων ἐστὶν Ἀσκληπιοῦ τέμενος καὶ μετὰ ταῦτα ἱερὸν Βάτωνος ... ἐπανιόντι δὲ ἐκ τῆς Κοίλης Ὑρνηθοῦς τάφον λέγουσιν εἶναι. In primis verbis huius loci lacunam inesse omnes iam diu viderunt. Atque vulgo, praeeunte Kuhnio, scribitur: ἐντεῦθεν ἐρχομένοις ὁδὸν καλουμένην (Κοίλην) κτλ., sed hoc supplementum me iudice prorsus abiciendum est. Nam gymnasium Cylarabis, quod Pausanias modo reliquerat, situm erat in campo planissimo, ubi nunc ecclesia Sancti Constantini est [3]). Inde non magis

---

1) Cf. ibid. p. 184.
2) BCH, 1913, p. 309.
3) Cf. BCH, 1907, p. 178 sq.

Pausaniae aetate quam hodie via cava vel depressa ordiri potuit. In tota urbe, ut recte vidit Robertus [1]), non nisi unus locus est, cui Κοίλα nomen fuisse possit, convallem [2]) dico inter Larissam et Aspidem. Minime vero probabilis videtur sententia Curtii et Roberti, qui vocem ἐντεῦθεν non, ut consentaneum est, ad gymnasium, sed ad forum urbis retulerunt. Alia medela adhibenda est. Equidem nisus exemplo cap. XXII, 8: ἐρχομένῳ δὲ ὁδὸν εὐθεῖαν ἐς γυμνάσιον Κυλάραβιν nostro loco restituere suadeo: ἐντεῦθεν ἐρχομένοις ὁδὸν (εὐθεῖαν ἐς τὴν Κοίλην) καλουμένην [3]) κτλ. His demum rite respondent quae sequuntur § 3: ἐπανιόντι δὲ ἐκ τῆς Κοίλης.

Itaque templum Liberi et quinque alia fana vel monumenta, quorum Pausanias meminit, non, ut Robertus censet, in ipsa Κοίλᾳ iacebant, ubi ne area quidem ad aedificandum idonea est, sed iuxta viam, quae a gymnasio ad Κοίλαν ducebat. Iam inferiorem partem viae inter Larissam et Aspidem sitae Κοίλαν, superiorem Δειράδα dictam esse crediderim. Si quis tamen nomen Δειράδος etiam ad viae supercilium, in quo templum Apollinis Δειραδιώτου exstructum erat, pertinuisse dicat, non refragabor. Sed gravor Roberto [4]) concedere vocem quae est δειράς non nisi plurali numero *angustias*, *fauces* significare posse. Quin etiam in Messenia locus aliquis Κοίλα Δέρα dicebatur [5]). Sunt quidem voces δέρα sive δέρη et δειράς plane diversae originis, ut primus docuit Guilielmus Schulze [6]). Sed locis, quos congessi BCH, 1907, p. 164, ostenditur Graecos iis promiscue et sine ullo discrimine usos esse [7]).

Nomen quod est Σελλιγών Graecum esse non videtur. Cum

---

1) Robert, Pausanias als Schriftsteller, p. 139 sqq.

2) Cf. Paus. VIII, 13, 4: ὕδωρ ... διὰ χαράδρας ῥέον κοίλης.

3) Similem verborum positionem habes Paus. III, 12, 8: πρὸς δὲ τοῖς Φρουρίοις καλουμένοις. IV, 24, 3: ἐς τοὺς Διαγορίδας καλουμένους.

4) L.l. p. 141.

5) Inschr. von Olympia, V, vs. 46; IG, V, 2, p. XXVII, vs. 30, ubi Hillerus iure comparat IG, V, 1, 1429, 2 sq. κατὰ Δέραν ..[κατ]ὰ τὸ Κοῖλον. Apud Paus. IV, 15, 4 hic locus Δέραι audit.

6) Schulze, Quaest. ep. p. 95 sq.

7) Δηράς etiam in insula Creta nominis loci vice fungitur Gortyne (S.G.D.I. 5024, 18 sq.), Itani (ibid. 5060, 63, 66), Lato (ibid. 5075, 62, 72). Δέρα est nomen loci in urbe Cnoso (S.G.D.I. 5149, 13; BCH, 1905, p. 209).

prima parte nominis conferatur Σελλανύς, locus inter fines Epidauri et Corinthi haud procul a promunturio Spiraeo situs [1]), Σελλασία, oppidum Laconiae, Σελλήεις, flumen in Elide, prope Sicyonem, in Troade.

Nomen quod est Στιχέλειον fortasse etiam legebatur in inscriptione ex Heraeo Argivo, cuius exiguum fragmentum exscripsit Walterus Oesterr. Jahresh. 1911, Beibl. p. 142, n. III. Ibi enim initio vs. 4 legitur: . . λειον [2]). Addo quod in eodem fragmento etiam alius pagus Argivus commemoratus esse videtur: initio enim vs. 5 distincte legitur: Σόλυμνα. Hoc quoque nomen Graecum non esse indicat terminatio -υμνα [3]). Cum priore parte nominis fortasse conferri possunt Σόλοι, nomen oppidi in Cypro et in Cilicia, Σόλ(λ)ιον, nomen oppidi in Acarnania.

Si fuit pagus Ὑσέα ἄνω, procul dubio fuit etiam Ὑσέα κάτω. Cf. Ἄνω Λόφος in Euboea [4]), Λ[ύ]ττιοι οἱ ἄν[ω] in Creta [5]), pagi Attici Ἀγγελή, Ἀγρυλή, Λαμπτραί, Παιανιά, Περγασή, Ποταμὸς καθύπερθεν et ὑπένερθεν. Non dubito quin Ὑσέα tituli nostri eadem sit quae apud Pherecydem Ὑσία, apud ceteros scriptores Ὑσίαι vel Ὑσιαί vocatur [6]).

De arbitrio Argivorum inter Melios et Cimolios. Restat ut copiosius agam de arbitrio Argivorum, quod vol. XLIII p. 383 sq. verbo tenus attuli [7]). Merito me iudice post alios Dittenbergerus contendit τὸ συνέδριον τῶν Ἑλλάνων, cuius vs. 4 sq. mentio fit,

---

1) IG, IV, 926, 4.

2) Est tamen etiam oppidum Πεντέλειον prope Pheneum (Plut. Cleom. XVII). Hoc eo tempore, cum pagi Argivi constituebantur, procul dubio Arcadicum fuit.

3) Cf. Fick, Vorgriech. Ortsnamen, p. 28 et 62.

4) Dittenberger, Syll. 494, 4; Athen. Mitth. 1883, p. 20, vs. 33.

5) IG, XII, 5, 723, 7.

6) Cf. Paus. VIII, 28, 5: Βρενθεάτης, Steph. Byz.: Βρενθιάτης. Paus. VIII, 36, 9, Steph. Byz.: Μακαρέαι, Paus. VIII, 3, 3 et 27, 4: Μακαρία. Paus. VIII, 35, 6, IG, V, 2, D, III, 4: Παρωρία, Steph. Byz. Παρωρεία (l. Παρωρία?)· πόλις Ἀρκαδίας· λέγεται δὲ καὶ Παρωραία (l. Παρωρέα). οἱ πολῖται Παρωρεῖς· Νικόλαος δὲ Παρωρεάτας φησίν. Ptolem. Ἀβέα, Polyb. Paus. Ἀβία, IG, V, 1, 1352—1354: Ἀβεᾶται, Ἀβειᾶται. Oppidum Acarnaniae, quod apud scriptores vocatur Ἀλυζία vel Ἀλύζεια, in titulo Epidaurio saeculi IV[1] a. C. n. (IG, IV, 1504, 19) scribitur Ἀλυζέα.

7) Titulum primus edidit Lebasius (Rev. arch. XI, 1856—57, p. 577 sqq.), deinde repetiverunt multi. Imaginem accurate delineatam litterarum, quae graves iniurias passae sunt, praebet Hillerus IG, XII, 3, 1259. Pleraque quae viri docti de hac inscriptione in medium protulerunt, recenset Dittenbergerus Syll. 428.

nihil esse posse nisi concilium illud, quod a. 338 Corinthi auctore Philippo convocatum est. Necesse igitur est sumere hoc *συνέδριον* Meliis et Cimoliis Argivos arbitros dedisse. Formas litterarum secunda parte saeculi IV[i] vetustiores esse non posse quivis in imagine in Inscr. Graec. vol. XII° videre potest. Quae cum hodie vulgo omnibus viris doctis nota sint, tamen in hoc titulo bis *ο* pro *ω* et semel *ε* pro *η* scriptum esse credunt. Etenim vs. 7 ΕΜΜΕΝΕΝ pro infinitivo futuri habent et ΠΟΣΙΔΑΟΝ et ΠΕΔΙΟΝ pro *Ποσιδάων* et *πεδιών* accipiunt, idque cum littera *η* sexies, littera *ω* terdecies in inscriptione occurrat. Constat autem inter omnes litteris *ε* et *ο* Graecos iam inde ab initio saeculi IV[i] pro *η* et *ω* uti desiisse.

Iam ΕΜΜΕΝΕΝ, ut ab hoc initium capiam, manifesto est infinitivus praesentis *ἐμμένεν*. Nam verbum *ὁμολογεῖν* etiam cum infinitivo praesentis construi posse nemo, sat scio, infitias ibit [1]).

ΠΟΣΙΔΑΟΝ illis *Ποσιδάων* est. *Ποσιδάων* scilicet civi Argivo nomen fuit. Nonne vides hoc non a dei nomine derivatum, sed ipsius dei nomen fore? Quis est autem qui credat hominem Argivum saeculi IV[i] a. C. n. alicui ex deorum numero cognominem fuisse [2])? Scribe *Ποσίδαον* et pro nomine pagi accipe. Cf. *Ποτίδαια* in Chalcidice, *Ποτίδαιον* in insula Carpatho [3]).

ΠΕΔΙΟΝ, praeeunte Hoffmanno, esse perhibent *πεδ-ιών* i. e. *μετών*, *qui interest* (in collegio aliquo), *assessor* [4]). Explicatio vocis speciosa est, sed improbabilis, cum in tot milibus inscriptionum Graecarum participium *μετών* numquam tale quid significet. Adde quod participium praesentis verbi *εἶναι* apud Argivos erat *ἐών*, non *ἰών*; v. inscriptionem in honorem Alexandri Sicyonii, vs. 6. Itaque *Πεδίον* quoque sine ulla dubitatione pagum Argivum esse affirmare licet.

---

1) Cf. Madvig, Synt. der griech. Sprache², § 171, a, 2; Kühner-Gerth, Griech. Gramm. II, 1, p. 196 sq.

2) Cf. quae Bechtelius Geneth. p. 79 ad IG, IV, 727 contra Fraenkelium disputavit.

3) Dittenberger, Syll. 270, 25.

4) Hoffmann, De mixtis ling. Graec. dial. p. 51; Prellwitz, S.G.D.I. III, 3277; Hiller von Gärtringen, IG, XII, 3, ind. alph.; Dittenberger, Syll. 428; Wilhelm, G.G.A. 1898, p. 205; R. Meister, Dorier und Achäer, I (Abh. d. k. sächs. Ges. der Wiss., phil. hist. Kl. XXIV, 1906), p. 59; Buck, Greek Dial. p. 20 et 242; Thumb, Handb. der griech. Dial. p. 106.

Vs. 15 vulgo legitur: [β]ωλ[ᾶ]ς σευτέρας, quae verba aut distinguendo omnino a ceteris seiungunt aut Fraenkelio [1]) auctore cum praecedentibus connectunt. Haec per assimilationem ex βωλᾶς δευτέρας orta esse autumant. Sed eiusmodi assimilationis litterae δ initialis ad σ finale vocabuli antecedentis in lingua Graeca exemplum consimile non exstat. Neque magis Meisterus mihi persuasit peculiarem indolem, quae litterae δ in dialecto Argiva erat, effecisse ut hic in σ commutaretur [2]). Adde quod positio verborum βωλὰ δευτέρα pro δευτέρα βωλά admodum mira foret. Wilhelmus [3]) quidem ostendit in compluribus civitatibus Graecis senatores non in annum, sed in sex menses minusve tempus creatos esse. Sed hoc, si recte video, huc non pertinet. Illud quoque non probabile ducerem consilium τῶν ὀγδοήκοντα Argis interdum βωλὰν δευτέραν vocatum esse [4]). Mihi Εὐτέρας nomen civis Argivi est, qui tunc temporis consilio patriae suae praesidebat. Cf. Εὔφημος, Εὐγνώμων, Ἀρίσημος, Σημάριστος, Εὔσαμος, quod ultimum nomen Bechtelius [5]) apud Graecos in usum receptum fuisse probavit.

Superest ut lectionem meam, quam exemplo titulorum recens inventorum nisus proposui: ἀρήτευε Λέων· βωλᾶς⟨ς⟩ Εὐτέρας Ποσίδαον· γροφεὺς βωλᾶς Πέριλλος Πεδίον, duobus argumentis tuter, si quis forte adhuc de ea dubitat.

Quod primum locum tenet totius reipublicae vel summi magistratuum collegii praeses, cuius Φάτρα non memoratur, secundum praeses consilii, hoc optime convenit cum iis, quae in fine decreti saeculi V[i] leguntur: ἀϝρέτευε Λυκοτάδας Ὑλλεύς .... ἀ(ϝρέτευε) βολᾶς Ἀρχίστρατος Λυκοφρονίδας [6]). Mirum tamen accidit, quod in titulo saeculi IV[i] ante βωλᾶς vocabulum ἀρήτευε

1) Berl. Sitz. Ber. 1898, p. 437 sq.

2) R. Meister, Dorier und Achäer, I, p. 58: „die spirantische Natur des δ, die im spartanischen Dialekt nachgewiesen wurde (s. S. 37 f.), geht für den argivischen Dialekt aus den Schreibungen ϝισζεῖε (d. i. εἰδείη) ... und βωλᾶς σευτέρας ... hervor" etc.

3) Wilhelm, Reisen in Kilikien, p. 112; G.G.A. 1898, p. 205; 1900, p. 14; Beitr. zur griech. Inschriftenkunde, p. 119; cf. IG, V, 1, 11, vs. 4; Swoboda, Staatsalt. p. 129.

4) Cf. Swoboda, l.l. p. 64.

5) Fick-Bechtel, Griech. Pers. Nam.[2] p. 249 seq.

6) BCH, 1910, p. 331, vs. 23 sq.

non repetitum est. Quod ut per grammaticam defendi possit, tamen ab assidua consuetudine abhorret. Iam vero animadvertendum est apographon tituli in ephemeride, cui inscribitur *Μουσεῖον καὶ Βιβλιοθήκη τῆς ἐν Σμύρνῃ εὐαγγελικῆς Σχολῆς* a. 1873, quo tempore lapis integrior erat quam hodie, ante *βωλᾶς* in fine versus praecedentis litteras ΗΞ exhibere. Quae licet nullum sensum praebeant, tamen inde probabile fit aliquas olim litteras illo loco exaratas fuisse, quarum vestigia postea perierint. Suspicor igitur ibi unum ex usitatis compendiis vocabuli *ἀρήτευε* (Α, ΑΡ, ΑΡΗ) scriptum fuisse.

Quod in lapide *βωλᾶςς* pro *βωλᾶς* exaratum est, hoc nihil nisi mendum quadratarii esse persuasum habeo. Viri enim, qui in veteribus inscriptionibus noscendis versati sunt, sciunt lapicidas nonnumquam ita peccare ut litteram aliquam per errorem duplicent [1]).

Haec si recte disputata sunt, rursus duo nomina pagorum Argivorum eaque saeculi IV[i] lucrati sumus, *Ποσίδαον* et *Πεδίον*, quae cum *Σόλυμνα* et *'Ασίνα* et *'Υσέα κάτω* septem, quae supra recensui, nominibus addenda sunt.

III.

DECRETUM IN HONOREM ALEXANDRI SICYONII.

Die XX° mensis Augusti anni 1906 eodem loco quo lapis, de quo a. 1914 egi [2]), reperta est stela aëtomate ornata ex lapide calcario cano. Desideratur angulus inferior sinister et exigua pars anguli dextri superioris. Altitudo est 0$^{m.}$ 52, latitudo 0$^{m.}$ 58, crassitudo 0$^{m.}$ 12, altitudo litterarum in primo versu est 0$^{m.}$ 011, in ceteris 0$^{m.}$ 007. Litterae, quae saeculo III° tribuendae sunt, in versibus 4—28 *στοιχηδόν* exaratae sunt. Litterarum iustus numerus in singulis versibus est 46. Cum tamen unumquemque versum in integram syllabam desinere voluerit lapicida, sunt

1) Cf. e. g. BCH, 1909, p. 452: [ἄβ]υσσον<ν> οἰκείη.
2) V. Mnem. 1914, p. 330 sqq.

etiam versus (11, 15, 17, 19—21), qui 47, alii (12, 16, 25), qui 45 modo litteris constant. Coloris rubri vestigia litteris adhaerebant.

Ἀλεξάνδρου Σικυωνίου.

ἐπὶ γροφέος τᾷ βουλᾷ Θιοδέκτα, τοῖς δὲ στραταγοῖς Δαμέα,
ἁλιαίᾳ ἔ[δοξε]
τελείᾳ, Ἀρνήου ἕκτᾳ δευτάτᾳ, ἀμβολίμῳ ἐκ τᾶς τελείας. *vacat*
ἀναγγειλάντων τῶμ πρεζβευτᾶν περὶ ὧν εὐχρήστηὲ Ἀλέ[ξαν]-
δρος τᾷ πόλι, ἔδοξε τῷ δάμῳ· ἐπειδὴ Ἀλέξανδρος Ἀλεξ[άν]-
δρου Σικυώνιος διατελεῖ ἐμ παντὶ καιρῷ εὔνοος ἐὼν τᾷ
πόλι τῶν Ἀργείων ἀξίως τᾶς προϋπαρχόνσας οἰκειότατος
τᾷ πόλι ποῖ τὰν πόλιν τῶν Σικυωνίων, πολίταν ἦμεν αὐτὸν
καὶ ἐκγόνους καὶ θεαροδόκον τοῦ Διὸς τοῦ Νεμέᾳ καὶ τᾶς
Ἥρας τ[ᾶ]ς Ἀργείας, τὸνς δὲ στραταγόνς, οἷς γράφει Δα-
μέας, ἀ[ν]-
γράψαι ἐνς τὰνς στάλανς τὰνς ἐν τῷ ἱερῷ τοῦ Ἀπόλλωνος
τοῦ Λυκείου, ἵ καὶ τοὶ ἄλλοι πολῖται γεγράβανται, ἐ[ν]ς Φυ-
λὰν καὶ Φάτραν καὶ πεντηκοστύν, ἂν κα αὐτὸς προαιρῆται, ἦ-
μεν δὲ αὐτῷ καὶ προεδρίαν ἐν τοῖς ἀγῶνσι ἅπανσι, οἷς ἁ πό-
λις τίθητι, στεφανῶσαι δὲ αὐτὸν καὶ εἰκόνι χαλκέᾳ κατστᾶ-
σαι ἐν τᾷ ἀγορᾷ, ἵ κα αὐτὸς προαιρῆται, τὸνς δὲ ἑλλανοδί-
[κα]νς τῶν Νεμέων καὶ Ἡραίων τῶν ποτεχεῖ καρῦξαι ἐν τῷ ἀγῶ-
[νι] τῶν Ἡραίων καὶ Νεμέων. τὸ δὲ ψάφιζμα ἐγδόμεν τὸνς στρα-
[ταγὸν]ς μετὰ τοῦ ἀρχιτέκτονος ἀνγράψαι ἐνς στάλαν καὶ ἐν-
[στᾶσαι ἐν τ]ῷ ἱαρῷ τοῦ Ἀπόλλωνος τοῦ Λυκείου ὅπως πᾶσι Φα-
[νερὰ διαμένῃ] ἁ πόλις τοῖς εὐεργετοῦσι αὐτὰν καταξίανς
[τιμὰνς ἀπονέμονσα]· τὸ δὲ ἀνάλωμα διδόμεν τὸνς ταμίανς.
[ἑλέσθαι δὲ τὰν ἁλιαίαν] πέντε ἄνδρας ἐπὶ τὰν εἰκόνα, ὅττι-
[νεσ λαβόντες XX δραχμὰνς π]ὰρ τῶν ταμιᾶν τῶν μετὰ γροφέα
[Θιοδέκταν ἄριστα ἐπιμελησόν]ται περί τε τᾶς ἐγδόσιος
[τᾶς εἰκόνος καὶ τᾶς κατστάσιος. τοίδε] ᾳρέθεν· Ἀνθιάδας
τας Πολυκράτε[ος]
Πολλιάδα *vac.*
vac.

In aetatem huius decreti inquirenti statim tibi apparebit id utique anno 219/8 a. C. n. antiquius esse: praetor enim

foederis Achaici non nominatur. Cum vero Sicyonius sit is qui honoratur et ex vs. 4 pateat Argivos etiam legatos Sicyonem misisse, sequitur ut inscriptio non magis annis 245/4—229/8 tribui possit; tunc enim Argos foederi Achaico, cui Sicyon adiuncta erat, inimicum erat. Praecesserat temporis spatium satis breve, quod supra annis 249 et 244 circumscribere conatus sum, per quod Argivi populari imperio fruebantur et a Ptolemaeis stabant [1]). Sed ne huic quidem decretum tribui potest, quia praescriptio eius tantopere differt a praescriptionibus decretorum II, A, B, C, D, quae huic aetati assignare nos cogit ratio. In illis enim post verba ἀλιαίᾳ ἔδοξε τελείᾳ sequuntur nomina praesidis et scribae consilii, hic vero ante eadem verba nominantur scriba senatus et scriba praetorum. Unde etiam magna cum probabilitate efficimus decretum nostrum latum esse cum potestas penes optimates esset; cf. quae infra ad vs. 11 sq. adnotavi. Sed de ratione temporum disputare pergam. Decretum factum esse nequit inter annos 251 et 249, quia tunc Sicyonii ab Achaeis, Argivi a Macedonibus stabant. Restat igitur ut latum sit ante Sicyonem liberatam (a. 251). Conclusioni meae non officiunt litterarum formae, quae quidem potius priorem quam posteriorem partem saeculi III[i] redolere mihi videantur.

Vs. 6 litterae vocabuli Σικυώνιος de industria attritae et paene deletae sunt. Inde quoque apparet decretum factum esse cum Argivis cum Sicyoniis amicitia esset, sed hanc non durasse.

Viri, quorum nomina in titulo nostro occurrunt, paene omnes ignoti sunt. Unus Θιοδέκτας, nisi homonymia nos fallit, commemoratur in nummis Argivis saeculi III[i], qui litteras ΘΙΟΔΕ exhibent [2]).

Alexandrum illum Alexandri filium, cui hic statua ahenea in foro Argivo decernitur, virum honestiore loco natum fuisse consentaneum est. Sed nihil de eo scimus. Forsitan originem traxerit ab Alexandro Polyperchontis filio Sicyonis tyranno, cuius post obitum uxor Cratesipolis oppidum tenuit. Sed vana est suspicio.

---

1) Call. hymn. V annis 249—244 tribuendus esse videtur mihi; sin minus, annis 280—272. Fabulam Boeoticam ei inserere potuit poeta, quia Boeotii quoque tunc temporis Ptolemaei partibus favebant.

2) Cf. Num. Zeitschr. IX, p. 56 sq. ibid. N. F. IV (1911), p. 123.

Vs. 2. De praetoribus Argivorum v. supra p. 50. Cf. IG, IV, 557, 9, ubi Wilhelmus restituit: [στρατ]αγοί· Κρίτω[ν] ...

Vs. 4. Εὐχρηστεῖν τινι est *bene mereri de aliquo*; cf. vol. XLIII, p. 372, D, 4: [ἄ]λλα καὶ εὐχρήστ[ηέ]; sed notandum est inde a saeculo III° a. C. n. officia feneratorum saepe euphemismi causa hoc modo designata esse. Cf. Phrynichus atticista: εὐχρηστεῖν ἀπόρριψον, λέγε δὲ κιχράναι. Dittenberger, *Syll.* 730 (paullo ante a. 170 a. C. n.), 16 sq.: προευχρήστηκεν δὲ καὶ διάφορον πλεονάκις ἄτοκον, ἀποδημοῦντος τοῦ ταμίου. IG, IV, 2, 263 (saec. III' aut II'): [π]όθοδον ποησαμ[ένου Ἀφρο]δισίου τοῦ Κυδίμο[υ το]ῦ Ἀργείου περ[ὶ τᾶς ἀπ]οδόσεως τῶν Φιλανθρώ[πω]ν καὶ εὐχρήστων, [ἅ ἐ]στιν εὐχρηστηκώς, ... καὶ [ἀπολο]γιξαμένου ὅσα ἦν κατ[ά τε τ]ὰν πόλιν κα[ὶ κατὰ τὸ ἄσ]τυ καὶ καθ' ἰδίαν [πᾶσι τοῖς ἐντυ]γχάνουσιν [πο]λ[ί]ταις ...

Vs. 10. Γράφειν hoc loco idem est quod γροφεύειν, γραμματεύειν.

Vs. 11 sq. Hic videmus tunc temporis in templo Apollinis Lycei κατάλογον omnium civium Argivorum in tabulis lapideis incisum palam propositum fuisse. Non popularis civitatis hic mos est, sed τῆς ὀλιγαρχίας [1]). Ubicumque enim omnes liberi civitatem habebant, superfluum videbatur Graecis eorum nomina recensere et in album referre, ubi vero tantum certus numerus, conducibile et necessarium erat.

Vs. 16 sq. Ἑλλανοδίκαι commemorantur etiam in titulo Argivo aetatis imperatoriae IG, IV, 587.

Vs. 16 sqq.: τοὺς δὲ ἑλλανοδί[κα]νς τῶν Νεμέων καὶ Ἡραίων ... ἐν τῷ ἀγῶ[νι] τῶν Ἡραίων καὶ Νεμέων. Per articulos posteriore loco omissos et verborum ordinem variatum manifesto indicatur Nemea et Heraea tunc temporis in unum idemque ludicrum coaluisse. Ergo iam tunc Argivi Nemea in urbem transtulerant. Non semper tamen tam arcte cum Heraeis coniuncta manserunt, ut apparet ex Liv. XXVII, 30, ubi de rebus gestis anni 209 a. C. n. haec habet: „(Philippus) Argos venit. Ibi curatione

1) Cf. Swoboda, Staatsalt. III⁴, p. 59 sq. — An tantum intelleguntur οἱ πεπολιτογραφημένοι (cf. Dittenberger, Syll. 216, 30)? Dubito. Sed concedo ex inscriptionibus Ephesiis (Dittenberger, O.G.I.S. 9, 5; Syll. 470, 4 sq. 548, 9 sq.) apparere etiam in decretis civitatis imperio populari subiectae tale quid legi posse.

Heraeorum Nemeorumque suffragiis populi ad eum delata ... Heraeis peractis, ab ipso ludicro extemplo Aegium profectus est ad indictum multo ante sociorum concilium ... ab eo concilio Argos regressus; iam enim Nemeorum appetebat tempus, quae celebrare volebat praesentia sua."

Non inutile erit quaerere hoc loco, quid aliunde de aetate, qua Nemea Argos translata sint, resciscere possimus. Nemea per annos 225—194, ergo postquam civitas Achaica facta esset, Argis acta esse, demonstratur hisce locis:

1°	Liv. XXXIV, 41	a. 194
2°	Paus. VIII, 50, 3. Plut. Philop. 11	a. 200
3°	Liv. XXVII, 30	a. 209
4°	Polyb. V, 101, 5	a. 217
5°	Polyb. II, 70, 4	a. 221
6°	Plut. Cleom. XVII	a. 225 [1]).

Sed iam antea Nemea Argos translata esse cognitum habebamus ex Plut. Arat. XXVIII: (Aratus) *προσηγάγετο τὰς Κλεωνὰς τοῖς Ἀχαιοῖς καὶ τὸν ἀγῶνα τῶν Νεμείων ἤγαγεν ἐν Κλεωναῖς, ὡς πάτριον ὄντα καὶ μᾶλλον προσήκοντα τούτοις. ἤγαγον δὲ καὶ Ἀργεῖοι καὶ συνεχύθη τότε πρῶτον ἡ δεδομένη τοῖς ἀγωνισταῖς ἀσυλία καὶ ἀσφάλειχ, πάντας τῶν Ἀχαιῶν, ὅσους ἔλαβον ἠγωνισμένους ἐν Ἄργει, διὰ τῆς χώρας πορευομένους ὡς πολεμίους ἀποδομένων.* Haec facta sunt circa annum 237 [2]). Iam vero e nostro titulo concludere licet ante a. 251 Nemea Argos translata esse. Ceterum ex inscriptione Attica anni 323/2 IG II, 181 (edit. min. 365) efficio ludos tunc temporis adhuc Nemeae editos esse. Quamvis enim iste titulus tam mutilus sit, ut verborum tenor vel per coniecturam restitui non possit, patet tamen in eo agi de cive Atheniensi, qui *ἀρχεθέωρος* ad ludos Nemeaeos missus fuerat, et de proxeno Atheniensium Cleonaeo. Si autem Nemea Argis acta essent, quidnam quaeso *ἀρχεθεώρῳ* Atheniensi cum incola Cleonarum fuisset? Accedit quod, postquam Apollonides, Cassandri vicarius, seditionem Argis restinxit a. 315, ipse

1) Chronologiam illius aetatis examinare nunc non possum. Annos adscripsi eos, qui plerisque viris doctis probabiles videntur, licet quivis videat rationem non plane constare, siquidem Nemea tertio quoque anno agebantur.

2) Cf. Niese, II, p. 270, 2; Beloch, I, p. 654, 1.

Cassander, ut ait Diodorus, παρελθὼν εἰς τὴν Ἀργείαν καὶ θεὶς τὸν τῶν Νεμείων ἀγῶνα τὴν εἰς Μακεδονίαν ἐπάνοδον ἐποιήσατο [1]). Ergo inter a. 315 et a. 251 Nemea Argos translata sunt.

Vs. 19. Cf. CIG, 1845, vs. 144 sq.: τᾶς δὲ ἀναγραφᾶς καὶ ἀναθέσ[ιο]ς προβούλους μετὰ διοικητᾶ καὶ ἀρχιτέκτονος τὰν ἐπιμέλειαν ποιήσασθαι.

Vs. 23. Supplementum ἑλέσθαι δὲ τὰν ἁλιαίαν probabile, quamvis non certum, esse puto.

Vs. 23 sqq. Cf. decretum Troezenium Oesterr. Jahresh. 1908, p. 72, vs. 9 sq.: ᾳρέθεν οἱ πέντε, ἐπὶ τὰν στάλαν τὰν ἐν Θ[ε]αγγέλοις Ἀριστείδης.

Vs. 24. Supplementum quod proposui lacunam XXII litterarum apte implet. Cf. IG, II, 251 (edit. min. 555), 12 sqq. (saec. IV[i] exeuntis) στῆσ[αι τὸν δ]ῆμον εἰκόνα χαλκῆν . . . ἀπὸ τρισχιλίων δραχμῶν. Michel, Recueil, 456, 25 sqq. (saec. II[i] a. C. n.): στεφανῶσαι χρυσῷ στεφάνῳ καὶ εἰκόνι χαλκῇ ἀπὸ δραχμῶν τετρακισχιλίων.

Vs. 26—28. Unicuique nomini quinque virorum patris nomen (Πολυκράτε[ος], Πολλιάδα) adiectum erat. Spatium et numerum litterarum si supputabis, videbis Φατρῶν nomina hic non adscripta fuisse.

V. 28. Nomen quod est Πολλιάδας invenitur etiam Megaris saeculo III° [2]).

Nunc seorsum tractabo quae ad Dorida dialecton spectant.

Dialectos est proprie Argiva, sed cui quaedam τῆς κοινῆς διαλέκτου admixta sunt:

1° vs. 1: βΟΥλᾷ. In ceteris titulis Argivis saec. III[i] legitur: βΩλά.

2° vs. 4: ἀναγΕΙλάντων. Decretum in honorem Rhodiorum (v. infra) habet: ἀναγΗλωντι (vs. 22 sq.).

3° vs. 11: ἱερῷ; cf. vs. 20: ἱαρῷ.

4° vs. 21: εὐεργετοῦσι pro εὐεργετέονσι.

5° vs. 25: ἐγδόΣιοις et vs. 26, si supplemento fides est, [κατστάΣιος]. Ceteris locis σ intervocale excidit; cf. vs. 4: εὐχρή-

1) Diod. XIX, 64.

2) IG, IV, 926; Dittenberger, Syll. 452, vs. 36.

στηέ, vs. 15: *στεφανῶαἱ*, vs. 15 sq.: *κατστᾶαἱ*, vs. 19 sq.: *ἐν[στᾶαἱ]*. Etiam in titulis saec. III[i] ubicumque *σ* inter duas vocales excidit signum aspirationis adhibeo propter notissimum locum Etym. Magn. 391, 12 sqq.: *Ἀργεῖοι ... ἔνδειαν τοῦ Σ ποιοῦντες δασεῖαν ἐπιχαράττουσι τοῖς ἐπιφερομένοις φωνήεσιν, ὡς ἐπὶ τοῦ ποιῆσαι ποιῆαἱ ... κέχρηται τούτῳ τῷ εἴδει τῆς δασείας καὶ Δέρκυλλος*.

6° vs. 25 Argive: *[ἐπιμελησόν]ται* scripsi, quamvis possis etiam κοινῶς: *[ἐπιμελήσον]ται*. Cf. BCH, 1909, p. 452: *κοινανόντι* i. e. *κοινωνοῦντι*; decret. in honorem Rhodiorum, vs. 6: *διατελόντι* i. e. *διατελοῦσι*. Ο pro *εο* invenitur etiam in dialecto Cretensi [1]).

Vs. 3: *Ἀρνήου*. Cf. supra p. 50, 1.

Vs. 4: In *πρεζβευτᾶν* et *ψάφιζμα* (vs. 18) littera *ζ* mollem consonam *z* significat. Cf. IG, IV, 583, 1: *Πελαζγικόν*; Hanisch, De tit. Argol. dial. p. 52.

Vs. 8: *ποῖ*. Thumbio [2]) haec praepositio, quae in ceteris regionibus Argolicis frequens est, videbatur „wenig sicher im Inachosgebiet." Mihi casu accidisse videtur ut in ipsis Argis hucusque tam raro inventa sit. Cf. etiam BCH, 1910, p. 331, vs. 26: *ποῖ τὰν στάλαν ποιγραψάνσθο*.

Vs. 12, 16: *ἷ*. Cf. BCH, 1913, p. 307. Notandae sunt formae: *ἀφαιρῖσθαι, καλῖσθαι, τελίτο, ἱράνα, φάι* [3]).

Vs. 12: *γεγράβανται*. Terminatio *-ανται*, quae hic conspicitur, confusione quadam populari terminationum *-νται* et *-αται* nata esse videtur. Eadem auctore Heraclide Milesio etiam apud nonnullos scriptores Ionicos legebatur. Cf. Eustath. ad Odyss. XX, 106 [4]): *τούτοις δὲ ὁ αὐτὸς* (Heraclides) *ἐπάγει καὶ ὅτι ἔνιοι τῶν Ἰώνων, οἷς ἀκολουθεῖ, φησί, καὶ ὁ τὰ Ναξιακὰ γράψας Φιλήτας ἢ Καλλῖνος, μόνον τὸ η ἐν τοῖς τοιούτοις παρακειμένοις εἰς ε καὶ α τέμνοντες τὸ ἑπόμενον ν φυλάττουσι, πεποιέανται λέγοντες καὶ γεγενέανται*. Non mera somnia haec esse, sed termina-

1) Cf. Boisacq, Dial. dor. p. 187; Buck, Greek Dial. § 42, 5, d.
2) Thumb, Handb. der Griech. Dial. p. 110.
3) BCH, 1909, p. 452.
4) Cohn, De Heraclide Milesio, Berl. Stud. für Philol. I, 1884, p. 77, fr. 38.

tionem *-αντι* aqud scriptores Graecos hic illic lectam esse demonstratum ivit Bergkius in Poet. lyr. Graec.[4] ad Alc. fr. 94, ubi traditum *κέατ'*, metri ratione habita, mutavit in *κέαντ'*, collata glossa Hesychiana: *σεσύανται· ὡρμήκασιν.* Idem tamen aliam glossam Hesych. *ἀπεσπάδαντο· ἀπέστησαν* et varias lectiones codicum Herodoti *ἀπίκαντο* et *ἀνακέαται* tamquam corruptas abiecit. Iam titulus noster Bergkio opitulatur; nam terminationem *-αντι* occurrere non posse nemo nunc contendere poterit [1]). Quamquam fatendum est Bergkium misere errasse, cum terminationes *-νται* et *-αται* ex *-αντι* ortas esse diceret.

Quod ad *β* in *γεγράβανται* attinet, ubi *Φ* expectamus, conferas quaeso titulum Epidaurium recentiorem IG, IV, 944, 4: *βεβλαΒότος* [2]), inscr. Andaniae, 75: *κεκλεΒώς* [3]), Hesych. *λέλεΓα· εἴρηκα* et vocabulum *ἀστραΒής* i. e. *ἀ-στραΦής*. Perf. act. *γέγραΦα* (*ὑπογεγράΦαμες*) legitur in titulo Argivo Inscr. Magn. 40, 7.

Vs. 13. Forma *Φάτρα* per dissimilationem regressivam quae dicitur e *Φράτρα* orta est. Quanam aetate Argis usurpari coepta sit, ignoramus. Vox *πάτρα* prorsus alia est.

Vs. 17: *ποτεχεῖ*. Cf. Tab. Heracl. I, 121: *ἀπὸ τῶ ποτεχεῖ ϝέτεος*. Adverbium ductum est ab adiectivo *ποτεχής* i. e. *προσεχής, ἐχόμενος* [4]). Cf. titulus Delphicus S.G.D.I. 2642, 47: *ἐν τὸν ἐπεχεῖ* (cf. *ἐΦεξῆς*) *ἐνιαυτόν* et titulus Calauriae in Dittenbergeri Syll. 578, 22 sq.: *εἰς τὸν ἐπεχὲς ἐνιαυτόν*.

Vs. 23: *ὄττινες*. Hanc formam hucusque tantum e dialecto Lesbia noveramus [5]).

(*Continuabuntur*).

---

1) Cf. Wilamowitz, Homer. Unters. p. 315.
2) Cf. Hanisch, l.l. p. 50.
3) Cf. Thumb, l.l. p. 102: „vermutlich eine hellenistische Neubildung."
4) Cf. Buck, l.l. § 132, 2.
5) Cf. ibid. § 129, 2; Thumb, l.l. p. 262.

OBSERVATIUNCULAE DE IURE ROMANO.

SCRIPSIT

J. C. NABER S. A. FIL.

(*Continuantur ex Vol. XLIII pag.* 432).

CVII.

DE NILO CENSITORE.

Pars altera.

Ergo, ut modo dicebam, pactio vel stipulatio a iusto auctore faciebat dominum; ipsa autem pactio vel stipulatio ita [1]) erat rata, si in publica monumenta recepta erat [2]), quod caverunt palam de Aegyptiis contractibus Ptolemaei [3]), quamobrem concedunt Hermiae adversarii [4]) *τὰ μὴ ἀναγεγραμμένα Αἰγύπτια συναλλάγματα ἄκυρα εἶναι*. Ideo autem de Aegyptiis contractibus Ptolemaei, non, quod Graecis ea solemnitas remitteretur [5]), sed, quia in Graecis pridem, verum incertum quomodo [6]) — quid enim refert, quod apud Graecos, sicut apud hanc gentem [7]), et,

1) Gradenwitz, *Einf.* I p. 105: ita plerumque („*meistens*").

2) Ergo obtinebat „*das sogenannte Eintragungsprinzip*" (Mitteis *Berichte* (*Leipzig*) 62 (1910) p. 255 sqq.), etsi conabantur contrahentes hoc evertere fictione solemni *ἡ* (*συγγραφὴ*) *κυρία ἔστω ὡς ἐν δημοσίῳ κατακειμένη*, qua de fictione dicetur infra.

3) Eo pertinet P. Paris. 65 et *τὸ γραφεῖον*, de quo disputabitur infra.

4) P. Taur. cit. (1) IV 13-15.

5) Non remitti demonstrabitur infra.

6) Cf. Wessely, CPR I pag. 19.

7) Luculentum dedit exemplum Hamaker in: *Weekblad voor Notarisambt* XXVIII (1897) p. 610 col. 1 (no. 1455).

ut mea quidem fert opinio, apud omnes homines, *κυριώτερα ταῦτα* visa sunt *ἔχειν, ὅσα ἂν δημοσίᾳ συμβάλ(οιεν) διὰ τῶν τῆς πόλεως γραμμάτων* [1]) — obtinuerat, ut fierent *διὰ δημοσίου* [2]), id est, vel *ἐπὶ τῆς (συγγραφο)φυλακης* [3]) vel *ἐπὶ τοῦ ἀρχείου* [4]) vel *ἐπ' ἀγορανόμου* [5]) vel certe deponerentur non iam *παρ' ἰδιώταν* [6]), qui mos priscus [7]) in Aegypto Graecorum [8]), sicut Athenis [9]), sicut Delphis [10]), sed *ἐν δημοσίῳ* [11]), quae dicebatur *δημοσίωσις*. Quocirca in contractu privatim scripto Hermopolitano [12]) anni p. Chr. 271 venditor, *εὐδοκῶ*, inquit, *τῇ ἐσομένῃ δημοσιώσει*.

---

1) Mitteis, Herm. XXX p. 596 not. 1 (ex Dione Chrysost. 31 § 51).

2) P. Oxy. 237 IV 6. 13. 18, V 6. Similiter in inscriptione Cretensi (Michel 28 lin. 32/3) fideiussio fit *διὰ τῶ Κνωσοῖ χρεωφυλακίω* = (Michel 1335, 63) *πρὸς τοὺς χρεωφύλακας*.

3) P. Leid. O. Dissentit Gerhard, Philol. 63 (1904) p. 514[2*]: „*es handelt sich hier wie im Registervermerk* (Z. 36) *um eine pure Lokalbezeichnung* (*Wache*)." Qui ipse se refellit (vv. *wie im Registervermerk*).

4) Locos dedi in observ. ad papyros (§ 12).

5) Locos adferre ad imperatoriam aetatem pertinentes putidum foret (cf. Mitteis, Herm. XXX p. 596 not. 2). Agoranomicorum instrumentorum sub Ptolemaeis conditorum fastos composuit Gerhard, Philol. 63 (1904) p. 503-513, quum erant numero 78, omnia de Thebaide.

6) Michel no. 24 lin. 69 (Phocensis lapis est).

7) Adversus eum rebellatur P. Elephant. 1 lin. 15/6: *κύριοι δὲ ἔστωσαν ... τὰς συγγραφὰς αὐτοὶ τὰς αὐτῶν φυλάσσοντες*.

8) P. Petrie II 21 (d) (= Chrestom. II 28, 21-26); I 24 (2). Habent e testibus *συγγραφοφύλακα* P. Amh. 43; Elephant. 2; 4; Hibeh 84 (a); 96; Leid. O; Petrie II 47 lin. 33 (cf. lin. 30); Reinachiani plerique (pag 47); Tebt. 104; 105 et Romanae aetatis P. Tebt. 382 (*Archiv* V p. 240); 386 (ibid. p. 241/2). Videntur quoque P. Petrie cit. (II 47) lin. 37 (cf. Paul Meyer, Klio VI p. 464) et III 104-106 (= II 29) nec minus P. Magdol. 14, 7/8 privati potius *συγγραφοφύλακες* intelligendi esse.

9) De consuetudine Atheniensi diximus in observ. ad papyros (§ 19).

10) Michel 1403 (i f); 1406 A; 1408; *Dialekt-inschr.* 1715; 1719; 1760; 1764 etc. (2146: *τὰν ὠνὰν φυλάσσει ὁ δεῖνα* [*βεβαιωτήρ*]). Imperatoria demum aetate libertatibus intervenire coepit *τὸ δημόσιον γραμματοφυλάκιον* (Michel 1417 lin. 14/5; *Bull. de corr. hell.* XXII (1898) p. 1-200 nis. 83; 85; 87; 91; 93-118; *Dialekt-inschr.* 2322 = *Bull.* cit. no. 108), qua de re cf. Colin, *Bull.* cit. (XXII) p. 192/3.

11) In testamento Petrie III 7 (lin. 14-16) legatur *καθ' ὑπογραφὴν* (= *συγγραφὴν* habent similiter Michel 1335, 36 et P. Magd. 19. et P. Tebt. 165) *τὴν ἐν δημοσίῳ (κειμένην) ὀφείλων ὁ δεῖνα* et (Revillout, *Mélanges* p. 405 not. 2) *obaeratus* (cf. Varro, R.R. I 17 § 2).

12) CPR I 9. Accedunt CPR I 10; 155; Argentor. 29; Flor. 47; 50; 96; Goodsp. 13; Lips. 6; Lond. 978; Oxy. 1200; 1208; 1273; 1276 (annorum omnes 213-341). Ter additur *διὰ τοῦ καταλογείου* (P. Oxy. 1200; 1273; 1276).

Ergo omnium Graecorum contractuum, qui quidem iure subsisterent, copia erat penes *το(ὺ)ς ἐπὶ τῶν χρειῶν τεταγμένο(υ)ς* [1]), id est, magistratus [2]), nam servabant utique eorum hi contractuum exempla, quibus scribendis intervenissent, quod hodie quoque tabellionibus praecipitur [3]). Itaque in P. Grenf. I 21 (lin. 5) adfertur [4]) testamentum — nam testamenta quoque et libelli [5]) sed testamenta ex necessitate [6]), quae necessitas non pervenit ad testamenta Romana [7]), apud agoranomum vel certe apud aliquod *ἀρχεῖον*, veluti *τὸ τῶν Ἰουδαίων* [8]), vel fiebant [9]) vel deponebantur [10]) aut palam [11]) aut *ἐπὶ σφραγίδων* [12]) — testamentum igitur adfertur *παρὰ τοῦ ἐν Διοσπόλει τῇ μικρᾷ ἀρχείου*,

---

1) *BGU* 543, 1/2. Apparent *οἱ ἐπὶ χρειῶν τεταγμένοι* etiam P. Taur. 7, 17/8; Tebt. 5, 114; 5, 162; 35, 2/3; *οἱ ἐπὶ τῶν χρειῶν*: Arist. epist. § 110; 174; *οἱ ἐπὶ ταῖς χρείαις*: CIG 4956, 19; *οἱ πρὸς χρείαις*: P. Amh. 68, 42/3; Tebt. 5, 256; 7, 2; *ὁ πρὸς ταῖς χρείαις*: *BGU* 915, 9.

2) Cf. Mitteis *Ztschr. der Sav.-St.* XXII p. 160; Peyron, *Memorie* (*Torino*) XXXI p. 105/6 (laudat hic etiam Macchab. I 13 et Iudith. 12). *Χρείαν* = *officium* habet Or. gr. inscr. sel. 179, 17.

3) *Loi du 25 ventose, an XI* (*cont. organ. du notariat*) art. 20: *„les notaires seront tenus de garder minute de tous les actes qu'ils recevront.“* Licet contrario vocabulo utatur: *recevoir*, tamen intelligit legislator instrumenta a tabellionibus *scripta*.

4) Hoc modo lacunam explendam esse vidit Mahaffy (P. Grenf. II p. 216).

5) Arg. P. Oxy. 68, 4-6.

6) Sicut professiones servorum, de quibus dictum est supra.

7) P. Lond. 171 (b); *BGU* 361 II.

8) *BGU* 1151, 7.

9) Pertinent ad tempora Ptolemaeorum: P. Lond. 219 (b) lin. 1; P. Grenf. I 12 lin. 14; 21 lin. 1; P. Gizeh 10388 (*Archiv* I p. 63) lin. 1; Romanorum: P. Rain. 1517 (*Sitzungsber.* (*Wien.*) 124 (1891) IX p. 17); P. Oxy. 249 lin. 21-24; 636 (*Studien zur Palaeogr. und Papyrusk.* (4) p. 114) lin. 8/9.

10) Etsi ambiguum est vocabulum *θέσθαι* (*BGU* 1151, 7; P. Oxy. 75, 14/5; 243, 9-10 (ubi pro *καταθέσεως* ex P. 75 reponendum est *καταλείψεως*); 482, 28-35) et ambigua est subscriptio *μνημονείου* (P. Oxy. 489, 31; 491, 26; 492, 25; 634), certum tamen est P. Oxy. 494 privatim esse scriptum (lin. 30/1. Cf. Arangio-Ruiz, *Succes. testam.* (1906) § 49 = p. 142-144).

11) Palam deposuisse Acusilaum (P. Oxy. 494) certum est, qui postulavit *ἐκδόσιμον* (lin. 25 = 495, 15). Erat nihilominus mox signandum (cf. lin. 33 sqq. et Arangio-Ruiz, *Succ. testam.* § 50 (p. 144-146) ipsius (p. 129: *doveva dunque ... essere aperto il testamento che gli archivarii conservavano*) refutandi causa). Cf. (*deutsches*) *B.G.-B.* § 2246.

12) P. Oxy. 106, 12; 107, 6/7. Cf. P. *Class. philol.* I 2, 6/7 (*ἀκολούθως τῷ ἐπισταλέντι ἐπὶ σφραγισμῶν χρηματισμῷ*).

quod factum erat [1]) ἐπὶ Διονυσίου ἀγορανόμου ἐν τῷ ἕκτῳ ἔτει τοῦ Φιλομήτορος (ante Chr. 176 vel 165). Est autem deponendum, si hoc eligitur, apud eundem, qui instrumenta scribit, id est, agoranomum [2]), postea potuit vel apud τὸν πρὸς τῷ γραφείῳ, quod institutum quidem est a Ptolemaeis anno, ut videtur, 146 vel 135 ante Chr. [3]), quoad eius quidem ad τὸν Περιθήβας νομὸν attinet [4]), primum per singulos νομοὺς [5]), deinde vero per singulas μητροπόλεις [6]) atque κώμας [7]), ubi Aegyptii dumtaxat contractus per indicem transscriberentur [8]) — nam hoc modo etiamnunc non mihi tantum sed etiam Halensibus [9]) vertere placet εἰκονίζειν [10]) — sed occupaverunt οἱ πρὸς τῷ γραφείῳ perinde atque agoranomi vel suscipere contractus, Graecos etiam [11]), vel scribere [12]), etiam Aegyptios [13]), adeo, ut sub Romanis con-

---

1) Hoc supplendum est.

2) Apud agoranomum deponi, contractus etiam, infra demonstrabo.

3) P. Paris. 65.

4) Cf. *Rev. égyptol.* II p. 127⁴.

5) P. Paris. cit. (65); P. Buttmann (*Abh. Berl. Akad.* 1824 p. 93), cum illo qui congruit ad diem.

6) Cf. e. g. P. Lond. 348, 11 (pag. 215) (Koschaker, *Ztschr. der Sav.-St.* XXVIII p. 301 not. 1); P. Fay. 23 I 25 (praef.); P. Rain. sine no. (*Ztschr.* cit. XXVIII p. 299 not. 2). Τὸ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ γραφεῖον commemoratur P. Lond. 142, 9 (pag. 203). — Proprium habebat γραφεῖον τὸ ἐν Μέμφει Ἀνουβιεῖον (*Archiv* III p. 146; *Rev. égyptol.* II p. 121 not. 2).

7) Cf. e. g. *BGU* 135, 5; 350, 25; 514, 14; P. Lond. 289, 11/2 (pag. 185); 341, 7 (pag. 213); Oxy. 808 et quos praeterea laudat Koschaker, *Ztschr. der Sav.-St.* XXVIII p. 295, 298. Erant nonnumquam ternae vel binae in unum γραφεῖον contributae (Koschaker p. 299). Alioquin in singulis κώμαις fuisse γραφεῖα, observavit Mitteis, *Archiv* I p. 190³, idque mature (minimum ante Chr. 113) usu venisse probabile reddit Reinach, *Papyrus grecs* (1905) pag. 44/5 ia. pag. 27.

8) Pertinet ad hoc institutum P. Paris. 65, quem interpretatus est Mitteis, Herm. XXX p. 597, atque mutatis quibusdam, ut mihi videtur, in deterius, ibid. XXXIV p. 97; *Grundzüge* p. 81. Cf. praeterea Peyron, *Memorie* (*Torino*) XXXI p. 157; XXXIII p. 72/3; Revillout, *Rev. égyptol.* II p. 127⁴, id. *Précis* (1903) p. 1339 lin. 5-12 (= *Rev. égyptol.* II p. 122); Wilcken, *Archiv* III p. 528 (ad P. Rein. dem. 7). Ipsius Parisini papyri mendosam versionem protulit Besson, *Livres fonciers* (1891) p. 24¹.

9) Dikaiom. pag. 150⁴.

10) P. Paris. 65 lin. 12. Dicitur etiam ἐκλογίζεσθαι (P. Oxy. 34 I 8/9).

11) Testimonia dedi in observ. ad papyros (§ 13).

12) Graecos contractus διὰ τοῦ γραφείου factos indicavi in observ. ad papyros (§ 13).

13) Veluti *BGU* 580 (p. Chr. 2).

tractus ἐπὶ τῆς ἀρχῆς [1]) factus iam sit intelligendus: διὰ τοῦ γραφείου [2]). Neve quis putet Aegyptiorum contractuum sub Romanis deesse vestigia [3]), docet Wilcken [4]) inter Argentoratenses editos unum certe sub Hadriano factum exstare. Perseverare ad divi Pii tempora ait Wessely [5]), quin immo ad Alexandri Severi Revillout [6]), ad divorum Fratrum certum est [7]). Poterat praeterea imperatoria utique aetate sicuti διὰ τοῦ ἀγορανομείου et διὰ τοῦ γραφείου, ita contrahi διὰ τοῦ καταλογείου [8]), quod videtur institutum, ubi transscriberentur contractus apud nomographos scripti [9]), nec minus διὰ τοῦ κριτηρίου [10]) et συγχρηματίζ(οντος) γραμματέως τῆς πόλεως [11]) quin cuiusvis κώμης [12]) et διὰ τραπέζης [13]) et fortasse δι' ἐπιτηρητοῦ συναλλαγμάτων [14]), poterat denique δι' ὑπομνηματισμῶν [15]), scilicet τοῦ ἀρχιδικαστοῦ, apud hunc enim etiam deponebatur [16]). Qui autem suscipiebant contractus vel privatim scriptos vel a nomographis, susceptos aut conglutinabant aut transscribebant [17]) sive ad verbum sive

---

1) Locos dedi in observ. ad papyros (§ 18).

2) *BGU* 86, 11.

3) Deesse putabat Mitteis, Herm. XXX p. 598.

4) *Archiv* II p. 143.

5) Corp. Rain. I pag. 11.

6) *Précis* (1903) p. 605.

7) *Führer durch die Samml. Rainer* no. 105. Sunt subscriptiones vel versiones Graecae demoticorum contractuum (p. Chr.): Pap. Lond. 262; Specim. Wesselyi (6) 6 (p. Chr. 11); *BGU* 854 (p. Chr. 44/5); Spec. Wesselyi (14) 30 (p. Chr. 47); *BGU* 910 I (p. Chr. 69/70).

8) Locos dedi in observ. ad papyros (§ 17).

9) Dixi in observ. ad papyros (§ 17).

10) *BGU* 1053 II 14/7; 1057, 23/4 etc.; P. Hamb. 1, 14 (p. Chr. 57).

11) P. Lond. 903, 17/8 (pag. 117). Cf. Eger, *zum aegypt. Grundbuchw.* p. 81[a]; Mitteis, *Grundzüge* p. 67 ima; Preisigke, *Girowesen* p. 306[a]. Intellegitur ἡ μητρόπολις τοῦ νομοῦ (*Archiv* V p. 246).

12) P. Oxy. 1281, 14/5.

13) Mitteis, *Ztschr. der Sav.-St.* XIX (1898) p. 220-230. Hae sunt τραπεζῶν διαγραφαί, de quibus dixi in observ. ad pap. (§ 19).

14) Cf. *BGU* 989, 4 (*Archiv* V p. 205 not. 3).

15) P. Oxy. 237 VIII 6.

16) Dixi in observ. ad pap. (§ 17).

17) Prudenter excipit Wessely, *Sitzungsber.* (*Wien*) 124 (1891) IX p. 17, testamenta ἐπὶ σφραγίδων deposita. Sed addendum erat: antequam aperiantur. Cf. Mitteis, *Grundzüge* p. 63[a].

per indicem [1]) in publica volumina [2]), quae dicebantur συγκολλησιμὰ [3]) et εἰρόμενα [4]) et ἐφημερίδες [5]) et ἀναγραφαί [6]), quorum aetatem tulerunt [7]), idque factum esse vel certe, quo minus fieret per privatum non stetisse, testabantur, dum subscribebant exemplari, quod redderetur: ἀναγέγραπται vel πέπτωκεν εἰς ἀναγραφήν, vel ἐχρηματίσθη, vel κεχρημάτικα, vel μετείληφα (sive μετεῖχον) εἰς ἀναγραφήν, vel ἐντέτακται, vel μετέγραψα, vel κατεχωρίσθη vel aliquid simile, quod dicebatur τὸ χάραγμα [8]). Docebat aliquando Mitteis [9]) proprium hoc esse τοῦ γραφείου, nec umquam ab agoranomo ἐντάσσεσθαι (*„der Agoranom tritt, so weit unsere Urkunden reichen, uns durchaus in der Funktion eines die Urkunde v o l l z i e h e n d e n Beamten ..... entgegen"*), quem refutavit Grenfell [10]) demonstratis epistalmatis [11]), quibus iubetur hic ἀναγράφειν [12]) — nihil enim, quod pertineret ad praediorum et mancipiorum iura sine censorio epistalmate in monumenta recipere licebat [13]) — superestque praeterea agoranomici charag-

---

1) Mitteis, Herm. XXX p. 599.

2) Similiter Delphis manumissiones transferebantur εἰς τεῦχος (*Bull. de corr. hell.* XXII (1898) p. 95 no. 90, 19; p. 114 no. 101, 14; p. 128 no. 107, 18).

3) P. Auson. II 3, 5 (Chrestom. II 184); Flor. 67, 44; Grenf. II 41, 18/9 (Chrestom. II 183); Lips 120, 1 (*Archiv* III p. 569); Oxy, 34 I 13; Hamb. 18.

4) P. Auson. II 3, 9 (*Archiv* V p. 281); Grenf. II 41, 19; Lips. 9, 22 (*Archiv* IV p. 462/3); Monac. inv. 32 (*Archiv* V p. 281 not. 2); Rain. 138 (Lewald, *zur Personalexecution* (1910) p. 15 not. 1).

5) P. Oxy. 268, 10; 271, 8; *BGU* 1168, 9/10. Ubique exstat: κατὰ τὴν συγχώρησιν τὴν τελειωθεῖσαν διὰ τῆς ἐφημερίδος (additur bis: τοῦ καταλογείου).

6) P. Auson. II 3, 9 (*Archiv* V p. 281); Grenf. II 41, 19/20 (*Archiv* IV p. 462). Inter συγκολλησιμὰ et εἰρόμενα et ἀναγραφὰς quid intersit, statuit Mitteis, *Grundzüge* p. 62/3.

7) Exempla dant Koschaker, *Ztschr. der Sav.-St.* XXVIII p. 288[1]; Lewald, *Beitr. z. Kenntniss des röm.-aeg. Grundbuchrechts* (1909) p. 18[2]; Eger, *zum aeg. Grundbuchw.* p. 25[3]. Quibus possunt addi P. Fay. 294; Giss. 36 et unde sumpti sunt P. Petrie I 16 (2); Oxy. 263. Accedunt τεύχη trapezitica: P. Flor. 24; 25; Gizeh 10526 (Preis. 31); Hawara 116 Vo. (*Archiv* V p. 385/6); Lond. 1164 (p. 156-167).

8) Cf. observ. ad pap. § 1. — Locos, unde conceptio illustretur, dedi ibid. § 11.

9) Herm. XXX (1895) p. 597, ubi mutatum τοῦ πρὸς τῷ γραφείῳ officium exponit, quo de diximus.

10) Ad P. Oxy. 238.

11) P. Oxy. 241, 243; 1105.

12) Est quidem sermo ambiguus, quia concurrit (P. Oxy. 170; 327; 328) vox καταγράφειν. Sed permanet sequens argumentum.

13) Dixi in observ. ad pap. (§ 16).

matis exemplum, quod indicavi [1]). Apparet *τὸ χάραγμα* supervacaneum esse in iis instrumentis, quae apud magistratum conficiantur; non, quin possint extra publica monumenta haberi [2]), sed quia, magistratus licet extra publica monumenta ea habeat [3]), privato numquam hoc imputari poterit. Nihilominus in ea specie semel invenitur, id est, in P. Leid. O, qui contractus *ἐπὶ τῆς ὑποκάτω Μέμφεως Φυλακῆς* èt scriptus est èt statim transscriptus [4]). Docet praeterea Mitteis [5]), in voluminibus publicis, quae per Aegyptum [6]) exstiterint, instrumenta omne genus permixta [7]) haberi nec a ceteris cuiuslibet generis instrumentis praediorum emptiones separari [8]), quod molestum fuerit oportet praediorum originem requirentibus atque causae, cur pro publicis monumentis adiri potius consueverint libri censuales [9]), quin immo hi crediti tandem sint instituti esse, *ἵνα οἱ συναλλάσσοντες μὴ κατ' ἄγνοιαν ἐνεδρεύ(ω)νται* [10]); non tamen propterea dici debet nulla fuisse publica transscriptionum volumina, quod videbatur aliquando Ludovico Mitteis [11]) („*eine officielle Grundbuchführung*....

---

1) Observ. cit. (§ 13).

2) Posse negat Mitteis, *Grundzüge* p. 51: „*Vor .... Notaren , ... errichtet(e) Urkunden .... sind .... notwendig registriert(e)*". Cf. ibid. p. 82².

3) Hoc ne fiat, praescribit rex Galliae Philippus IV (*ordonn.* (1304) *sur les tabellions* art. 1 no. 4), ut ipsas *notas*, quas hodie vocant „*minutes*" in cartulari, id est, in volumine scribat tabellio. Atqui hodie sufficit per indicem transscriptio (*loi du 25 ventose, an XI*, art. 29: „*les notaires tiendront répertoire de tous les actes qu'ils recevront*" (*Recevront* = scribent, cf. infra); *loi du 22 frimaire, an VII*, art. 50: „*chaque article du répertoire contiendra* etc.").

4) Cf. Observ. meae ad pap. (§ 14).

5) Herm. XXX p. 599, 601.

6) Apud Germanos circa 1300 separari coepisse praediorum emptiones ab omne genus instrumentis, auctor est Ermisch, *Literaturztg.* 1897 (nr. 44) p. 1742. Qua de re cf. etiam Stobbe, *Handbuch* I (1871) p. 459/60; Heusler, *Institutionen* II (1886) p. 116; Marez, *Literaturztg.* XX (1899) nr. 27 p. 1077; Ermisch, ib. XXIV (1903) nr. 41 p. 2491/2; Anonymus, *Centralbl.* 1896 nr. 36 p. 1302; 1904 nr. 11 p. 361; Schroeder, *Rechtsgesch.* (1907) p. 721 med , 722.

7) „*im bunten Durcheinander*" (Herm. cit. p. 599).

8) Inveniuntur testamentorum separata volumina (Pap. Petrie I *introd.* pag. 35).

9) Hoc usu venisse docet Wilcken, Ostr. I p. 484/5, et negat agrimensorum apud nos longe doctissimus Boer, *Handel. Nederl. Juristenver.* 1893 I p. 152, usu venire posse, nisi monumenta vitiosa sint vel imperfecta.

10) P. Oxy. 237 VIII 36. Oratio est Mettii Rufi, sapit altius Wilcken, Ostr. I p. 485 media.

11) L l. (Herm. XXX (1895) p. 601).

(bestand) gewiss nicht"), cui tunc adstipulabatur Wilcken [1]). Non tam certa res visa est viro doctissimo Lewald [2]) et fieri posse, ut Mettium Rufum opinio non fefellerit („*wir (müssen) .... immerhin die Möglichkeit anerkennen, dass die Römer .... die* διαστρώματα *zur Evidenthaltung der Immobiliarrechtsverhältnisse im Interesse des privaten Rechtsverkehrs geschaffen haben*"). Quod nunc iam plane certum videtur Ludovico [3]), nec mirum, quia enim persuasum habet omnia διαστρώματα vi ipsa esse monumenta publica („*(dass) Uebersichtsblätter .... das Wesen des Grundbuchs darstellen*"), post reperta διαστρώματα non potuit sententiam non mutare. Me quidem iudice multum interest; arbitror enim naturam monumentorum in eo consistere, quod instituta sunt, ut dictum est, *ἵνα οἱ συναλλάσσοντες μὴ κατ' ἄγνοιαν ἐνεδρεύ(ω)νται*, ex diverso διαστρωμάτων in eo, ut brevi in conspectu posita sit totius possessionis descriptio. Quae si praeterea instituta sunt, ut putabat Rufus, contrahentes ne decipiantur, erunt monumenta; sin minus, vasaria vel polyptici. Putat praeterea Mitteis, multum interesse, utrum a magistratu suscipiatur contractus an scribatur; nam hoc modo *verum* tabellionis officium praestari docet, illo non aeque [4]). Qua in re sequi videtur Friderici Caroli [5]) tabellionis definitionem („Tabelliones .... *sind das, was wir .... Notare nennen, d. h. Personen, welche sich .... damit beschäftigen, Verträge, Testamente, u. s. w. abzufassen*"). Nihilominus ipsi magistratus in utraque specie subscribunt κεχρηματικα [6]); et est officium suscipientis quam scribentis minus plenum sed effectu idem, ubi tabellionibus utrumque permittitur, sicut illis saeculis apud Aegyptios, hoc saeculo aqud Belgas et Transrhenanos [7]), nam apud Gallos et Batavos — idem apud Romanos observabatur [8]) — tabellio

1) Ostr. I p. 484.

2) *Beitr. zur Kenntniss des röm.-aegypt. Grundbuchrechts* (1909) p. 87.

3) *Berichte* (*Leipzig*) 62 (1910) p. 253. Cf. *Grundzüge* p. 90-92.

4) Distingnit enim (Herm. XXX p. 598) „*wahrhaft notarielle Funktionen*" et „*Registrirung*".

5) *Gesch. des röm. Rechts* I (1834) § 16 (p. 71/2).

6) Dixi in observ. ad pap. (§ 15).

7) Cf. e. g. (*preuss.*) *Grundbuchordn.* (1872) § 33; (*deutsches*) *B.G.-B.* § 129; (*deutsche*) *Grundbuchordn.* (1897) § 29.

8) Atqui in accusationibus permittebatur subscribere vel oblatis libellis vel apud magistratum scriptis (c. 8 C. 9. 2), qua de re diximus cap. LXXXV.

semper scribit, licet Gallorum legibus *suscipiendi* [1]) verbum solemne sit. Sed intelligitur scriptio. Sane non apparet [2]) apud Aegyptios eum effectum fuisse sive τῆς ἀναγραφῆς sive plenioris illius officii, ut propterea instrumentum pro genuino haberetur, quod credebat Mitteis [3]) secundum id quod hodie fieri videmus [4]) et subnectebat [5]) mirificam quaestionem [6]): cuia fide instrumentum pro genuino haberetur („*wer bürgte dafür, dass d(ie) .... Erklaerung aecht war?*"). Nam, apud quos tabellionibus hoc datur, ut instrumenta ab ipsis scripta vel suscepta prima facie genuina videantur, ibi tenentur etiam ad hoc, ut contrahentis personam vel scripturam praecognitam habeant [7]), quocirca, ubi hoc cessat [8]), alterum quoque cessat. Apud Romanos forensibus instrumentis sitne fides habita [9]), videamus. Et quidem anteriores fontes muti sunt, sed iure Theodosiano [10]) et Iustiniano [11]) nulla dubitatio est, quin *scripturae veritas, si res poposcerit* [12]), *per ipsum debe(a)t* et possit *probari auctorem*; ergo falsum haud magis dici potest iure Iustiniano instrumentum, quod tabellionis auctoritate

---

1) *Recevoir.*

2) Contrarium demonstrabitur.

3) Herm. XXX (1895) p. 596 („*öffentliche Beglaubigung*"). Adstipulatur Koschaker, *Ztschr. d. Sav.-St.* XXIX p. 12 de instrumento ἐπὶ τῆς ἀρχῆς scripto, dubitat (ib. p. 11-14) de oblato, de quo nunc iam negat Mitteis, *Grundzüge* p. 51, de illo dubitat (p. 52).

4) *Loi du 25 ventose, an XI* art 19); *Code civil* art. 1319, 1323 (cf. Loysel, *Instit. coutum.* (ed. 1846) no. 781). — Porrigit hoc Germanus legislator, *Civilprozessordn.* § 437 (402), ad subscriptionem ipsius tabellionis: ut vera credatur, donec falsa probetur, quod sine lege defendit Gallicus iurisconsultus (Garsonnet, *Traité de procédure* II (1885) p. 321 not. 19) Batavusque (Faure, *Procesrecht* IV 1 (1893) p. 237).

5) Herm. XXX p. 600¹.

6) Quam tamen solvit ipse, *Grundzüge* p. 52².

7) Vidit hoc Lenel, *Jhering's Jahrb.* 36 (1896) p. 27: „*die Absicht von Gesetzen, die öffentliche Urkundsform vorschreiben, (geht zweifellos) .... dahin, dass der .... Beamte, vor dem die Urkunde errichtet wird, die Identitaet des Erklaerenden* (addit: *und also auch die Legitimation eines etwaigen Vertreters*) *prüfe.*" Cf. *Loi du 25 ventose, an XI* art. 11.

8) Apud Aegyptios cessare, docet Gradenwitz, *Einf.* I p. 126/7.

9) Negat Saboulard, *Etude sur la forme des actes* (1889) p. 107 (sed cf. etiam ibid. p. 109).

10) c. 1 § 1 C. Th. 9. 19 = c. 21 § 2 (1) C. 9. 22.

11) c. 16 § 1 C. 4. 21. Cf. Nov. 73 c. 7 § 1.

12) Etiam, quum insinuabitur: c. 32 C. 8. 53 (54). Cf. P. Marin. 82 II lin. 7-13.

atque testimonio muniatur [1]), quam apud veteres Francos regium diploma, cui referendarius testimonium dicat [2]). Nam ceterae chartae, quicumque scriptor fuit, si dicuntur falsae, verae faciendae sunt eo modo, quem illustravimus cap. CV, quod ius sub Lothario II et sub Widone, ut tunc diximus, etiam ad Italiam porrectum est, quocirca recte negat Brunner [3]) forensibus instrumentis habitam ibi fidem esse [4]). Quod vero Iustinianus praescribit: ut instrumenta publice confecta etiam a testibus subscribantur [5]), ob hoc fit, ne statim defuncto vel impedito tabellione ad scripturarum collationem decurrere necesse sit [6]). Ergo non ipsa vi, sed facilitate probandi interest inter forensia instrumenta et publica gesta, nam utraque pro veris accipiuntur, forensia, quum auctor praesens testimonio suo ea confirmet [7]), gesta omnimodo [8]), etiamsi is magistratus decesserit [9]) discesseritve, *ἀντὶ πάντων ἀρκ(εῖ)* [10]), *ita videlicet, ut iuri cognitae allegationes absentibus personis*, id est, quae gestis non intervenerint, *si quae competunt, serventur intactae* [11]). Proinde non est falsum, quod putat Karlowa [12]): gestis publicis publicam fidem accom-

1) Itaque interpretatur c. 16 cit. (C. 4. 21) Theodorus (Sch. 2 ad Bas. 21. 1. 33): *ὅτι ἀρκεῖ μόνος ὁ ταβελλίων ὁ γράψας τὸ συμβόλαιον πρὸς μαρτυρίαν .... Κεῖται δὲ ἐν τῇ κβ' διατ. τοῦ αὐτοῦ τίτλου, ὅτι ἐπὶ τῶν τραπεζιτικῶν λόγων ἀρκεῖ ὁμοίως ὁ καταγραφεύς.* In causa quidem falsi, quae criminaliter agetur, tormentis quaestio de tabellione habebitur (c. 1 C. Th. 9. 19 = c. 21 C. 9. 22).

2) Cf. sup. observ. CV.

3) *zur Rechtsgesch. der Urk.* (1880) p. 24 not. 1 (i. f.).

4) *„die notarielle Urkunde Italiens besass nicht etwa öffentlichen Glauben."*

5) Nov. 73 c. 5. Olim hoc non ita praescriptum fuisse, demonstratur c. 23 § 1, § 2 C. 4. 29.

6) Nov. 73 c. 7 pr.; Nov. 44 praef. et c. 1 pr. — Rem *ad manum collationis perducere*, proprium esse legis Romanae, Longobardica est sententia (*GU* 1139 = Dipl. Ott. III 339; cf. Savigny, *Geschichte* II (1834) § 81 not. b) et vera.

7) Hodie, ut gesta, omnimodo.

8) Hodie, ut forensia instrumenta, donec probentur falsa (*Cod. civ.* art. 45).

9) c. 55 C. Th. 16. 5 = c. 6 C. 7. 52.

10) c. 15 § 6 C. 4. 20. Ergo, qui contrahit gestis intervenientibus, omni molestia liberatur (Nov. 73 c. 7 § 3), modo constet esse gestorum volumen vel ex volumine id, quod in iudicium adfertur. Cf. *Code civ.* art. 45 (*„les extraits délivrés conformes aux registres .... feront foi jusqu'à inscription de faux"*).

11) c. 23 § 4 C. 2. 7. Ex hoc iure explicandae videntur l. 8 D. 1. 5; l. 6 § 1 D. 1. 18; l. 13, l. 29 § 1 D. 22. 3; c. 14 C. 4. 19; c. 5 C. 6. 23; c. 15 C. 7. 16; P. Tebt. 285.

12) *Rechtsgesch.* I p. 1002[a]. Laudat, quam nos supra, c. 55 C. Th. 16. 5 = c. 6 C. 7. 52.

modari — ibi errat, ubi scribit [1]) forensibus instrumentis fidem publicam denegari, nam accommodatur his quoque sub certa definitione — sed debuerat quum ipse tum in simili specie Brunner [2]) adicere: publicam fidem ad contrahentes pertinere, quia hodiernus lector publicam fidem eam intelligat necesse est, quae adversus omnes, etiam qui gestis non intervenerint, obtineat, nec horum *allegationes .... intacta(s)* esse sinat [3]). Quod fuerit temerarium de Aegyptiis vel Graecoaegyptiis syngraphis adfirmare, sed quaeri potest, utrum hactenus τὴν ἀναγραφὴν fides („*Beglaubigung*") consecuta sit, ut scriptura videretur vera. Quae sententia vel ideo refellitur, quod non tantum autographa, sed interdum antigrapha transscribuntur, velut omnium [4]) antiquissimum [5]) χάραγμα [6]) scriptum est ad calcem antigraphi (*ἐχρηματίσθη ἀνενεχθὲν τὸ ἀντίγραφον τοῦτο κτέ.*), quum secundum pristinum morem [7]) autographum (ἡ κυρία) in privata esset custodia [8]). Absurde factum, si fidei causa a tabellione subscribebatur, sin solemnitatis testandae causa, nihil intererat. Etsi negabat Mitteis [9]), Graecis contractibus, ut valere possent, τὴν ἀναγραφὴν omnino adhibendam fuisse, quasi hi contractus sine magistratu constiterint depositique sint propter quandam privatorum utilitatem, quae aut nulla fuerit aut fidei adiectio; sed obstat huic Ludovici sententiae fictio vulgaris in contractibus non depositis [10]): ἡ (συγγραφὴ) κυρία ἔστω ὡς ἐν δημοσίῳ κατακειμένη [11]). Erat

1) *Rechtsgesch.* I p. 1000. Veram sententiam tuetur Bethmann-Hollweg, *Civilproz.* § 155 (III p. 281).

2) *zur Rechtsgesch. der Urk.* (1880) § 24 not. 1 (i. f.).

3) Cf. e. g. *Motive zu dem Entw. eines (deutschen) B.G.-B.* III (1888) p. 209.

4) Eorum quae Graecis contractibus addita sunt.

5) Anni est 210 ante Chr. (*Gött. gel. Anz.* 1895 p. 164).

6) P. Petrie II 47 lin. 34-37.

7) Cf. supra.

8) Unius e testibus (lin. 33 ia. 30).

9) Herm. XXX (1895) p. 600. Hodie vertit stilum (*Grundzüge* p. 83, 79, 51).

10) Locos dedimus et esse fictionem defendimus in observ. ad pap. § 12.

11) Similiter fingi solet (interdum lege: P. Hal. 1 lin. 119/20) condemnatio (καθάπερ ἐκ δίκης): *Inscr. jur. gr.* (I) pag. 333[4]; Mitteis, *Reichsr. und Volksr.* p. 421-426; Gilson, *Droit romain comparé* p. 188 not. 1 (nihil hic quidem novi habet); Wenger, *Archiv für Papyrusf.* II p. 52/3; Brasloff, *Ztschr. der Sav.-St.* XXI p. 374-381; id. *z. Kenntniss des Volksrechtes* (1903) p. 1-22; Reinach, *Papyrus grecs* (1905) pag. 39 (§ 5); Schwarz, *Hyp. und Hyp.* (1911) p. 70[4], 71-76, 91 (cum not. 5); Mitteis, *Grundzüge* (1912) p. 119-124. Fingebatur praeterea intervenisse

igitur *ἄκυρος ἡ μὴ κατακειμένη*, etsi dubitat Eger [1]) propter P. Giss. 8, 6-8, ubi legitur *Πετοσῖριν τινὰ .... ἀπογεγράφθαι εἰς τὴν τῶν ἐγκτήσεων βιβλιοθήκην ἀντίγραφον χειρογράφου*, quum non sit verosimile, *εἰς τὴν βιβλιοθήκην ἄκυρόν τι* receptum esse [2]). Quod propterea non debet movere, quia potest Petosiris *ἀπογεγράφθαι πρὸς παράθεσιν*, id est, impetrasse adnotationem iuris conservandi gratia („*Vormerkung*"), quod vidit Ruggiero [3]), sed in eo peccat, quod non putat eam proprie dici *παράθεσιν*. Videndum tamen, quousque *τὸ ἄκυρον τοῦτο* porrigatur [4]); apparet enim *τὰ μὴ ἀναγεγραμμένα* non tota esse irrita; alioquin ipsa *ἀναγραφὴ* inutilis futura erat [5]). Itaque deponendum erat solemnitatis causa, interdum intra certum tempus [6]), sed restat, quamobrem ipsa solemnitas desiderata sit [7]). Videtur autem [8]), ne possent evitari *τὰ τῶν συγγραφῶν τέλη*, quae communia Graecorum contractuum et demoticorum fuisse perhibentur *τοῖς πτώμασιν* [9]), id est, vectigalium apochis, quae quidem subscripta sint contractibus [10]): exstant enim sicut ipsa charagmata sub utrisque. Quid, quod non omnes *συγγραφαὶ* vectigales esse videntur, attamen praetermissa solemnitate omnes *ἀκυροῦνται*? Rationem reddit Mitteis [11]): quod non oportuerit privatorum arbitrio permitti, essetne res vectigalis proinde transscribenda

---

ὑπερημερία: *Inscr. jur. gr.* XV B lin. 15/6, 31/2, 41/2 et in syngraphe Lacritèa (Demosth. XXXV § 12).

1) *zum aeg. Grundbuchwesen* (1909) p. 109-113.

2) L.l. p. 111: „*die von den βιβλιοφύλακες .... zugrunde gelegten Urkunden* (*mussten*) *zweifellos eine hinreichende Verbriefung der fraglichen Rechtsänderung bilden.*"

3) *Bull. dell istit. di dir. rom.* XXI p. 294/5. Cf. ibid. p. 296/7.

4) Quaerit de ea re Mitteis, *Grundzüge* p. 83/4.

5) Mitteis, *Archiv* III p. 177 [1]; Lewald, *Beitr.* cit. p. 35.

6) P. Oxy. 533, 3-6 (quamquam cf. Mitteis, *Grundzüge*, p. 85 [a], p. 126). Fit nonnumquam post annos 12: *BGU* 970, 14.21; post annos 40: P. Grenf. II 70 (cf. P. Oxy. IX pag. 227 not 1); post annos 62: P. Lips. 10 (cf. Koschaker, *Ztschr. der Sav.-St.* XXIX p. 15 not. 1).

7) Non hoc dicendum est, quam habeat utilitatem depositio, sed, quam habere visa sit deponendi necessitas.

8) Ioanni utique Droysen, *Rh. Mus. f. Philol.* III (1829) p. 496; cf. Gradenwitz, *Festschr. für Koch* (1903) p. 267; Mitteis, *Grundzüge* p. 79.

9) De ptomatis separatim egimus in observ. ad pap. § 1-10. *Registra trapezitica* appellabat ea Peyron. Genuinum nomen indicavit Droysen.

10) Reliqua appellantur *σύμβολα ἐκδεδομένα* (Obs. cit. § 10).

11) *Grundzüge* p. 79/80.

necne (*„weil man die Entscheidung, ob dies der Fall sei, nicht dem Gutdünken der Parteien überlassen konnte"*). Quidni igitur, ubi depositurus est vel non suo quisque periculo? Rem non expedit Gradenwitz, quum scribit [1]): ideo inventam, ne quis sine magistratu posset contrahere (*„(um) Handscheine .... zu entwerthen"*); nam dicendum erat, cur legislator hoc efficere voluerit. Cui respondet quaestioni Peyron [2]): interfuisse regum omnes omnino subditorum contractus notos habere, quae sententia aliquando mihi ridicula videbatur tunc nondum [3]) edocto, quanta sit ubique fiscalis turbae ad investigandum curiositas. Dispiciendum tamen, sintne ullae re vera *συγγραφαὶ* immunes. Et videntur quidem rerum alienationes *τῷ ἐγκυκλίῳ*, id est, olim vicesimae, postea decimae partis praestationi, *θέσεις* quinquagesimae, ceterum omnia instrumenta alicui stato vectigali subiecta fuisse [4]). Sicut autem privati homines necessitate adstricti erant apud magistratus vel contrahendi vel saltem contractus suos deponendi, ita rursus *ὅπως μηδὲν τῶν παρὰ τὸ προσῆκον πρασσομένων ἀγνοῆται* [5]), iubebantur *οἱ νομικοὶ* [6]), id est, non iurisconsulti [7]), sed *οἱ πραγματευόμενοι* [8]), veluti *οἱ συναλ-*

---

1) *Festschrift für Koch* (1903) p. 273 ima.

2) *Memorie* (*Torino*) XXXI (1827) p. 163.

3) Interim edocuit me tabellio, sui ordinis lumen, Vlug in *Wkbl. v. h. Not.* VIII (1913) p. 466: *„voor zoo ver voor den* fiscus *de gelegenheid open staat om van den inhoud der onderhandsche acten kennis te nemen, mag men die niet laten voorbijgaan."*.

4) Cf. nostrae ad pap. observ. § 6. De hypothecis post cognovimus (ex P. Lond. 1201; 1202) sub nomine *εἰκοστῆς* vel *δεκάτης* exigi solitam *τὴν πεντηκοστήν*.

5) Ea causa adsignatur P. Oxy. 34 III 7-9 exstructioni bibliothecae Hadrianae (*διὰ ταῦτα κατασκευασθείσης μάλιστα ὅπως κτέ.*), ceterum Nanaei diversam nemo, opinor, adsignaverit. — Est similis cautio in lege Gallica (*du 22 frim., an VII*, art. 51, 52), sed non tanta.

6) P. Oxy. 34 III 3. — Reos (*„die Parteien"*) iussos esse, perperam docet Gradenwitz, *Festschrift für Koch* (1903) p. 267.

7) *Νομικὸν* duplicem habere intellectum, demonstrat Koschaker, *Ztschr. der Sav.-St.* XXIX (1908) p. 15/6. *Νομικός* = iurisconsultus legitur *BGU* 326 II 22 (*Ῥωμαϊκός*); P. Cattaoui Ro. III (II) 18 (*Archiv* III p. 59); P. Oxy. 237 VII 14/5; VIII 2 sqq. (*ἀντίγραφον προσφωνήσεως νομικοῦ*); 578; CPR I 18, 5. 24; Strab. XII 2 § 9; *Bull. de corr. hell.* XXIV p. 373 (inscr. Bithyn.) et quos laudat lapides Mommsen *Bull. dell' istit. di dir. rom.* VII (1894) p. 24[2]. — Alterius generis *νομικοὺς*, id est, *tabelliones* (cf. Bas. 60. 51. 9 (= l. 9 § 4 D. 48. 19); Suid. in v. *Ταβελλίων*) praeter hunc P. (Oxy. 34 III) habent *BGU* 361 III 2, 15; 388 passim (cf. Mommsen, *Ztschr.* cit. XVI p. 192, qui tamen vertit *„Advokaten"*); P. Oxy. 533, 6 et Byzantini aevi plerique.

8) P. Oxy. 34 II 12/3 (ia. I 2). Vertebat Wilcken (*Archiv* I p. 125): *„die Gaubeamten."*

λαγματογράφοι [1]) vel (οἱ) ἐν τῷ καταλογείῳ ἀπολογισταὶ γραμματεῖς καλούμενοι [2]) nec minus οἱ καλούμενοι ἐπὶ τῆς διαλογῆς [3]) τῶν κατὰ καιρὸν ἀρχιδικαστῶν γραμματεῖς [4]), contractus, quos scripsissent vel suscepissent, deponere (εἰς) βιβλιοθήκη(ν) [5]), non illam censualem τῶν ἐγκτήσεων, ubi professiones accipiebantur, transscribebantur [6]) — eo excepto, quod trapezitis ibi contractuum apud se factorum volumen erat deponendum [7]), etsi diversum sentit Mitteis [8]), qui ceterorum quoque εἰρόμενα docet sine teste [9]) deponenda fuisse apud τοὺς τῶν ἐγκτήσεων βιβλιοφύλακας — sed propriam, cui nomen erat τὸ Ναναῖον, quocum nulla societate coniunctum erat τὸ καταλογεῖον [10]). Quod quum adversus fraudes sufficere non videretur, sub Hadriano bibliotheca duplicata est ad Nanaeum κατασκευασθείσης [11]) τῆς Ἀδριανῆς βιβλιοθήκης iisdem rebus agendis, placuit enim τόπον τῷ εἰς τὸ Ναναῖον εἰωθότι τελεῖσθαι καὶ εἰς τὴν ἑτέραν διδόναι βιβλιοθήκην [12]), id est: iis rebus perficiendis, quae hactenus perficerentur ἐν τῷ Ναναίῳ locum dare etiam ἐν τῇ ἑτέρᾳ βιβλιοθήκῃ. Deponebant autem hactenus εἰς τὸ Ναναῖον magistratus eos contractus, qnos scripsissent vel suscepissent. Ergo posthac hos debuerunt εἰς ἀμφοτέρας τὰς βιβλιοθήκας [13]) καταχωρίζειν [14]). Quin coeperunt mox privatim

---

1) Spec. Wess. (7) 8.

2) De his specialis est clausula (P. Oxy. 34 I 7-12), qua permittitur iis κατὰ τὸ παλαιὸν ἔθος contractuum suorum indicem deponere.

3) Τὴν διαλογὴν esse τῶν κατὰ καιρὸν ἀρχιδικαστῶν gestorum volumen, demonstravi in obs. ad pap. § 17.

4) P. Oxy. 34 II 2-5.

5) Spec. Wess. (7) 8. Anni est p. Chr. 14/5.

6) Vid. nostr. ad papyros obs. § 15.

7) P. Lips. 9, 21/2 (Chrestom. II 211). Exstat volumen inscriptum βιβλιοφύλαξιν ἐγκτήσεων (P. Flor. 24). Cf. praeterea Lewald, *Beitr.* cit. (1909) p. 12[7].

8) *Grundzüge* p. 63.

9) Ibid. not. 3.

10) Idem esse τὸ Ναναῖον et τὸ καταλογεῖον, putabat Mitteis, Herm. 34 (1899) p. 96[1]. Obstat ipsa clausula περὶ τῶν ἐν τῷ καταλογείῳ (P. Oxy. 34 I 7-12): οἱ .... ἐν τῷ καταλογείῳ .... καταχωριζέτωσαν ἐν ἀμφοτέραις ταῖς βιβλιοθήκαις. Cui iam accommodavit sententiam suam (*Grundzüge* p. 84).

11) P. Oxy. 34 III 7.

12) P. Oxy. 34 I 3/4.

13) P. Oxy. 34 I 11/2, 15/6, II 10-14; *BGU* 578, 19.

14) Commode hic confert Mitteis, *Grundzüge* p. 85[2], Priensem διπλῆν .... τὴν τῶν γραμμάτων .... ἀναγραφήν.

quoque contractus scripti per τὴν Ἀδριανὴν βιβλιοθήκην [1]) καὶ τὴν τοῦ Ναναίου [2]) publicari [3]). Quam putat Mitteis [4]) imperatoria aetate unicam fuisse δημοσίωσιν, nec movetur eo, quod ipsa res veri sit dissimilis [5]), postquam certum esse coepit [6]), βιβλιοθήκην, ubi deponendi fuerint perfecti contractus, id est, τὸ Ναναῖον, nusquam fuisse nisi Alexandriae [7]). Quod necessario porrigendum erit ad alterum Nanaeum, τὴν Ἀδριανὴν βιβλιοθήκην. Itaque iam abiecit Mitteis [8]) pristinam opinionem suam [9]): Ναναῖα fuisse per singulas κώμας, Hadrianas autem bibliothecas per singulas μητροπόλεις, et idem esse τὸ Ναναῖον et τὸ γραφεῖον, τὴν Ἀδριανὴν et τὴν δημοσίαν βιβλιοθήκην, quasi parum intersit quum inter τὴν δημοσίαν βιβλιοθήκην, ubi professiones transscribuntur, et τὴν Ἀδριανήν, ubi contractus, tum inter τὸ γραφεῖον, ubi contractus perficiuntur et τὸ Ναναῖον, ubi perfecti deponuntur [10]), etsi ne sensit quidem Ludovicus. Cuius pro sententia prima quidem fronte videtur facere [11]), quod τοῦ χαράγματος, si habet diem [12]), cum ipsius contractus, si is quoque legitur, solet congruere dies, quod cur fiat optime perspicitur, si contractus ἐπὶ

---

1) P. Oxy. 719, 29-35.

2) P. Lips. 10 II 21-27; P. Oxy. 1200, 45-51.

3) Praeter mutilata *BGU* 231; 455; 717; P. Flor. 40 exempla sunt, ubi hoc petitur ab archidicasta, annorum 189 (*BGU* 578, 17-19), 193 (P. Oxy. 719, 29-35), 240 (P. Lips. 10 II 21-27), 266 (P. Oxy. 1200, 45-51). Ex his tria priora habent clausulam κυρία ὡς ἐν δημοσίῳ, quartum ὁπηνίκα ἐὰν αἱρῇ δημοσιώσεις, utramque nullum.

4) *Grundzüge* p. 82⁴, 84/6. Praeiverat Koschaker, *Ztschr. der Sav.-St.* XXVIII p. 284/7; XXX p. 4.

5) Mitteis, *Grundzüge* p. 86: „*das eben besprochene Institut hat etwas sehr auffälliges.*"

6) Lecto Spec. Wess. (7) 8.

7) Optime perspexit Koschaker, *Ztschr.* cit. XXIX p. 19/20.

8) *Privatrecht* I (1908) p. 313/4; *Grundzüge* p. 84.

9) Herm. XXXIV (1899) p. 93/4 et, postquam obviam itum quum ab editoribus P. Oxy. (II pag. 182) tum ab Udalrico (*Archiv* I p. 124): *Archiv* I p. 186 not. 1.

10) Sequestrari apparet εἰς τὸ Ναναῖον, quod ἐν τῷ καταλογείῳ transscriptum sit (P. Oxy. 34 I 7 sqq) quodve διὰ συναλλαγματογράφων constiterit (Spec. Wess. (7) 8) vel ἐπὶ τῆς διαλογῆς (P. Oxy. 34 II 2-5).

11) Cf. Mitteis, *Privatrecht* I p. 310 not. 71 (i. f.).

12) Romani aevi exempla: *BGU* 153; 987; P. Fay. 89; 91; 97; 98; P. Lond. 154 (II p. 178/80); 289 (II p. 184/5); 277 (II p. 217/8); P. Oxy. 489; 491; CPR I 4; 27; P. Tebt. 383. Add. P. Oxy. 320, si est χάραγμα (cf. Koschaker, *Ztschr.* cit. XXIX p. 6 not. 2).

τῆς ἀρχῆς scribatur, non ex privata custodia adfertur publicandus [1]). Sed in contrariam partem observari potest: etiam Ptolemaeorum aetate diem instrumenti cum charagmatos die congruere solere [2]), nec propterea dubitari, quin sub Ptolemaeis chirographa interventu *τοῦ γραφείου* publicari potuerint, etsi non supersunt ulla exempla certa [3]); et recte: quia ipsa verba *ἀναγέγραπται, ἐντέτακται, κατακεχώρισται*, quae sunt charagmatum propria, alio modo in usum venire non potuerunt. Quocirca de imperatoria aetate aliter existimandi iusta causa non est. Praeterea rem plane conficit, quod P. Grenf. II 71 II 26 (*τῇ*) *παρὰ τῷ ἀρχιδικαστῇ* (*δημοσιώσει*) (P. cit. I 6) opponi videtur (*ἡ*) *συνήθ(ης)*, id est, *ἡ ἐπὶ τῶν τόπων* [4]), quod pertinet testimonium ad Oasin maiorem, et superest indidem certum rei exemplum [5]).

(*Continuabitur*).

1) Koschaker, *Ztschr.* cit. XXVIII p. 286.

2) P. Rein. 14; 23; P. Tebt. 104; 105. Excipiendus est P. Rein. 22 propter trium dierum intervallum, sed potest erratum esse. P. Rein. 30; 34 periit contractus dies.

3) Tanquam certa laudat Koschaker, *Ztschr.* cit. XXVIII p. 283[s]: P. Rein. 30 et 29; ibid. not. 4: P. Leid. O; Rein. 9 etc.; Tebt. 104; 105; P. Petrie II 47; Grenf. I 36. Ex quibus P. Grenf. I 36 (= Chrestom. II 155) *χάραγμα* non habet, constat praeterea èt hunc P. et Leid. O; Tebt. 104; 105 *ἐπὶ τῆς ἀρχῆς* scriptos esse; de ceteris quominus idem credatur nihil obstat.

4) Wenger, *Stellvertretung im Rechte der Papyri* (1906) p. 107[s]. Dissentit Koschaker, *Ztschr.* cit. XXIX p. 4/5 et item Mitteis ad Chrestom. II 190 II 25. Opponi negat ille; ait hic *τὴν συνήθη δημοσίωσιν* esse *δημοσίου χρηματισμοῦ* scriptionem („*Aufnahme* (*eines*) *Notariatsakts*").

5) P. Grenf. II 70, quem laudat Hunt (ante P. Oxy. 1208). Ex diverso non debent laudari P. Amh. 98; Lips. 31 (Koschaker, *Ztschr.* cit. XXIX p. 6; Mitteis, *Grundzüge* p. 86).

DE CATULLI CARMINE LXVIII.

SCRIPSIT

J. J. HARTMAN.

Ecquid ipsa hac inscriptione tibi bilem moveo, lector, importunusque tibi videor qui immensae ad hoc carmen annotationum copiae novas quasdam addam, denuoque in lucem protraham quaestionem doctrinae mole tam bene obrutam absconditamque? Quis enim non gravi se molestoque perfunctum labore sentit gaudetque qui — ut veterum mittam observationes — commentarios nostra aetate de hocce conscriptos carmine satis accurate perlegerit? Quorum soli Baehrensianus Friedrichianusque literarum implent spatium quod plus triginta eiusdem ambitus carmina continere possit. Pone metum: neque ea sum crudelitate qui dolorem (nam doloris hic vocabulo uti licet) illum infandum renovare audeam, neque ea arrogantia qui me a quoquam lectum iri putem si viros „impense doctos" (sic Aulus Gellius Nigidium Figulum appellat, virum illum tenebrarum quam lucis tanto amantiorem) imitari atque adeo aemulari studuero. Aut novi nihil proponam aut, si tamen, hic illic aliquid quod paucis vocabulis ita possit enunciari ut nullo negotio vel a mediocriter docto et intelligatur et teneatur memoria. Quid quod quidquam a me dictum iri quod apud Baehrensium Friedrichiumque non inveniatur minime asseverare audeam: quid enim ibi *non* invenitur quod ullo modo huc trahi possit? Certe Friedrichii opus illud tam omnibus rebus est refertum ut iam hoc pro certo affirmare liceat neminem unquam exstiturum qui se illas bene perspectas habere, nedum in usum suum conver-

tisse probe sibi sit conscius. Et tamen etiamsi novi nihil protulero — quod cuiusmodi sit mox videbis — tamen non plane operam me perdidisse credam: quaestionem enim unam omnium intricatissimam — nam sic voluerunt nostrae aetatis philologi — denuo ita tractabo ut omnes doctas ambages mittam neque quidquam in consilium adhibeam nisi lectorum, quibus prae placidis iucundisque ambulationibus omne quidquid est labyrinthorum sordet genus, illud quod quotidie suis adhibent negotiis sanum sobriumque iudicium sensumque communem.

Dico ergo et declaro, immo vero quanta maxima possum voce edico clamoque **duo** haec esse carmina et argumento et arte tantopere inter se diversa ut utrumque — id quod tamen in dubium vocare velle iusto sit audacius — ab eodem poeta factum satis mirari non possis. Et tamen ne verbum quidem de tota hac re mandarem chartae, si post Baehrensium nullus de ea in lucem prodiisset commentarius qui aliquo modo idoneis esset probatus iudicibus. Nam Baehrensius ... o quam doleo doluique unquam illum in hanc traductam regionem! In sua si remansisset patria, aliquem ibi fortasse invenisset amicum qui aut in umbraculo aut inter cervisiae pocula eum ne tam multa scriberet moneret sed domi suae clausam teneret multo maiorem coniecturarum partem, quas cum meritissimae suae famae detrimento non manu sparsit sed effudit modiis. Sed neque illum ferre hic quisquam poterat et ipse a moribus ingenioque Batavorum semper fuit quam maxime alienus. Sic in dies fiebat morosior suorumque tenacior inventorum, neque quidquam quod in mentem venisset iam reticere pensi habebat. Quodsi quis e scriptis eius removerit quidquid est absurdum (et quam multa in lucem edidit quae ipsa respuat elegantia!), in nullo non sat multa restabunt quae perpetuam ei duraturamque sint allatura gloriam. Quod nescio an vel maxime in eius de nostro conveniat carmine commentarium. Eo ergo confidenter relegarem lectores ut ipsi inde protraherent quae hanc bene illustrarent quaestionem (et quam multa ea sunt!), nisi post Baehrensium exstitissent et alii qui contrarium docerent et Friedrichius, qui ea usus est ratione, qua ne imperitis omnem adimat contra dicendi fiduciam summopere est metuendum. Non enim solum immensam exstruxit molem undique congestae doctrinae variae

multiplicisque, sed etiam legentibus se eum esse persuadere conatur qui ipsam illam vitam, quam Catullus eiusque amici inter scortula meretriculasque degerint, usu probe habeat cognitam [1]). Spes me tenet inanem hic captasse gloriolam virum doctum, nam si talis esset qualem se videri vult, Germanorum ego magistratibus auctor essem ne adolescentes, quorum non bene essent perspecti probatique mores, sumptu publico in Italiam aliove „ingenii excolendi causa" mitterent, Italosque monerem quantum bonae mulierum virginumque Italarum famae hoc genus hospitum afferat periculi. Nunc tantummodo doleo quod mihi in patria mea librorum censuram agere non liceat: hunc certe commentarium cum Goethiana vita Meisteri, quam in deliciis Friedrichius habere videtur, utpote moribus adolescentium corrumpendis aptissimum condemnarem proscriberemque.

Sed ad rem veniamus!

Alterum carmen est 40 versuum, cui 120 versuum carmen adiectum est (ab editore antiquo, ut opinor, quem falsa decepit species), et oratione et argumento et ipsa rerum quae subiacet conditione ab illo tam diversum ut vix ulla maior vel excogitari possit discrepantia.

Iam hoc satis argumenti, quo totam ad finem perducamus quaestionem, videri possit quod illud scriptum est ad *Manlium* (vel si mavis *Malium* vel *Manium* denique ad virum cuius nomen a litera consonante incipit), hoc agit de *Allio.* Ipsos citemus versus, pauci sunt et omnem statim tibi eximent dubitationem.

In priore carmine (LXVIII, 1—40) bis tantummodo nomen ponitur:

11 Sed tibi ne mea sint ignota incommoda, *Manli.*
30 Id, *Manli* non est turpe, magis miserumst

at in secundo (LXVIII, 41—160) quater:

41 Non possum reticere, deae, qua *me Allius* in re

(sic enim recte Scaliger correxit *Fallius*, quod nomen tribus aliis versibus refellitur et nobis accusativum *me,* quo minime carere possumus, adimit).

50 In deserto *Alli* (cod. G. *Ali*) nomine opus faciat.
66 Tale fuit nobis *Allius* auxilium.

---

1) Vide praesertim p. 437 l. 5

(hic traditum quidem est *Mannlius* et *Manlius*, sed recte Baehrensius *Allius* reposuit, quod neque metrum respuit et flagitant praecedentia).

150 (Hoc tibi) pro multis *Alli* redditur officiis

(ubi *Alli* certissima est Scaligeri emendatio pro insulso *aliis*).

Ergo ut quam brevissime dicamus: prius carmen scriptum est *ad Manlium*, secundum agit *de Allio*. Neque iam potest unum esse carmen in cuius partibus modo ad hunc, modo ad illum (vel de illo) fiat sermo.

Ad incitas hoc uno argumento redacti *οἱ ἑνωταί* „at, o bone," aiunt „adeone caecutis ut ne hoc quidem videas *nomen* Catulli amico *Allium* fuisse, *praenomen* vero *Manium*? En concidit bella tua disputatio!"

Crederem, si idem ille Catulli amicus *modo* praenomine *modo* nomine suo significaretur. At nunc quid fit? Aliquid quod, si nobis cum *uno* carmine res hic est, incredibile sit et miraculi instar videatur: in priore parte (vs. 1—40) nunquam dicitur *Allius*, in secunda (41—160) nunquam *Manius*.

Hic quoque responderi potest aliquid minimi quidem momenti, quod tamen proponendum videtur ut *quam* leve sit demonstrare possim. „Prior pars" aiunt „est *epistola*, sive, ut ipsius Catulli utamur vocabulo, *epistolium* atque ad epistolium responsum, at altera elegia est dicenda: quis autem non sentit *praenomen* suum sibi habere locum in epistola ad amicum, at nomen, utpote quod maiorem haberet gravitatem, in elegia fuisse ponendum?"

Concedo ita se rem habere ... simulque sentio quam firmum argumentum sic ultro mihi praebeatur. Si enim altera ab altera pars non argumento solum sed etiam ipso sermone atque adeo orationis colore plane discrepat, quid ultra tendimus *τὰ ἀσύγκλωστα συγκλώθειν* et unum consarcinare carmen e duobus quae nihil, nihil prorsus habeant inter se commune? Sed nolo hoc argumento uti, iterumque concedo verissimum esse quod epistolae dicatur praenomen aptius esse at elegiae nomen; quid sequitur? Humano capiti cervicem equinam iunxit noster, epistulae quae tota e vita humana sumpta est elegiam doctrina mythologica refertam, nonne periculum est ne in errorem inducantur legentes putentque sibi cum *duobus* Catulli rem esse amicis? Cum praesertim tam facile eos potuerit in viam reducere poeta. Quid

enim? Inde a versu 41 elegiam habemus, sed ea quoque exit in epistolam ad eum cuius in elegia praedicantur laudes. Fac unam nobis toto carmine LXVIII exhiberi epistolam, miram quidem illam utpote quae e vera constet epistola et elegia, sed tamen unam, nonne res ipsa iubebat totam sic claudere

149 Hoc tibi, qua potui, confectum carmine munus
Pro multis, **Mani**, redditur officiis e. q. s.

ut sub finem admonerentur initii legentes neque iam dubitare ullo modo possent quin *Allius* hic idem esset atque *Manius* ille?

Denique nonne docta illa doctisque argumentis coniecturisque fulcienda de uno carmine commenta longe superat simplex haec, quae iam primo aspectu tantam habeat veri speciem, sententia duo nos hic habere carmina temere inter se iuncta: a responsum ad *Manlii* epistolam certum de rebus certis quas ex ipso responso tam bene cognoscimus ut epistola illa — licet periisse eam vehementer doleamus — opus non sit b laudes Allii epistolae instar ad eam missas?

Iam primo aspectu id apparere dicebam. Quis enim non inde a vs. 41 ad aliud se delapsum argumentum sentit, ad novum orationis genus, ad poetam denique plane mutatum ab illo quem hactenus cognoverit, post versum 40 addi nihil posse versuque 41 verbis *non possum reticere* aptissime novum *inchoari* carmen at ineptissime praecedentibus assui pannum ineptissimum?

Age raptim iam utrumque percurramus carmen! Raptim aio, nam metuere noli, lector, ne tecum tempus operamque sim perditurus explicandis difficultatibus quibus totum istud de Allio carmen satis absurdum premitur obscuraturque: aut a Baehrensio satis iam illae explicatae sunt omnes aut restant quaedam quae nullo modo explicari possint.

a. Quod a me in tua miseria solatium petis, Manli, agnosco humanitatem tuam, sed in eo statu versor ipse ut mihi solatio opus sit: ergo ignosce neganti quod, si ullo modo possem, sponte ad te deferrem.

Unquamne vidisti quidquam quod tam esset epistolae simile? Simile autem? Immo, si fingi posset homo qui quid esset epistola plane ignoraret, hic haberemus exemplum quo ne fingi quidem posset ullum barbaro isti edocendo aptius.

Et quae sunt miseriae quibus uterque est afflictus, quod illud

solatium quod petitur negaturque, quae causa negandi? Omnia haec prius carmen tam clare diserteque demonstrat ut eo quoque nomine egregia possit dici omnibusque absoluta numeris *epistola*: Manlii uxor est demortua, petit ergo a Catullo carmina nova et libros, sed neutrum ei praebere Catullus potest, fratrem modo sibi ademptum lugens et nunc Veronae vitam agens, in angulo isto et librorum et omnis elegantiae experti, quem suo iure Manlius, urbis amator, odisse fastidireque sibi videtur.

Haec omnia ita se habere paucis est demonstrandum, deinde ne ullus hic dubitandi relinquatur locus nonnulla annotanda videntur:

4 sqq. (Petis a me Manli ut te)

Sublevem et a mortis limine restituam
Quem neque sancta Venus molli requiescere somno
Desertum in *lecto caelibe* perpetitur.

Non agi hic de amatore quem perfida amica reliquerit sed de *marito*, cuius *iusta uxor* est demortua, e verbis *lecto caelibe* tam clare elucet ut nihil addendum videatur. Et quantum video nemo iam vir doctus aliter sentit.

Petit ergo moerens ille maritus *munera et Musarum et Veneris* i. e. carmina qualia a Catullo possunt exspectari, *amatoria et docta*, carmina plena amoris (in quibus de ipsius Catulli eiusque amicorum agitur amoribus) et doctrinae (i. e. artis novae quam colunt cantores Euphorionis). Sed duplici illo *et* in errorem inducti vulgo nunc viri docti opinantur hic *inter se* duas *opponi* carminum species: a *munera Musarum* i. e. carmina aliorum Alexandrina quae Catullus in sermonem transtulerit Latinum b *munera Veneris* i. e. *ipsius* Catulli carmina amatoria. At quominus locum sic accipiamus hi e simillimo „epistolio" (c. LXV) obstant versus:

3 nec potis est dulces *Musarum* expromere *fetus*
mens animi (tantis fluctuat ipsa malis)

et 15 sq. ubi, ne tamen plane inhonoratum amicum dimittat, quid pro illis *Musarum fetibus* ei offerat sic declarat:

Sed tamen in tantis maeroribus, Ortale, mitto
Haec *expressa* tibi carmina *Battiadae*.

In epistola ad Ortalum Catullus disertis verbis *Musarum fetus* et *carmina Battiadae* inter se *opponit*; miraculi ergo instar foret

si in nostra de simillima re epistola carmina Alexandrina, latine versa, *munera Musarum* vocaret.

Cur autem amico *munera et Musarum et Veneris* mittere non possit sic declarat:

19 Sed totum hoc studium luctu fraterna mihi mors
Abstulit.

cf. 25 sq.:

Cuius ego interitu tota de mente fugavi
Haec studia atque omnis delicias animi.

Utrobique amicum, tristissimi illius casus *ignarum* etiam, de morte fratris facit certiorem. Ne dubites, relege hos versus:

11 Sed tibi *ne* mea *sint ignota* incommoda Manli
Neu me odisse putes hospitis officium
Accipe quis merser fortunae fluctibus ipse.

Atque eam ipsam ob causam *ignorat* amicus cur amicus tam diu Veronae moretur, in misello illo angulo qui omni careat amoenitate omnique venere, et quia causam tam longae absentiae cognitam non habet, in ipsum quod poetam detinet oppidulum omnem coniecit culpam, deque eo iis est iocatus verbis quibus homo, in quo ullus est humanitatis sensus, ne *possit* quidem uti adversus amicum quem vel suspicari possit ulla affectum tristitia, nedum adversus eum quem sciat omnium dolorum acerbissimo afflictum planeque deiectum. Nam *nuntium* de fratre sibi adempto haec excipiunt:

27 Quare quod scribis Veronae turpe Catullo
Esse, quod hic quivis de meliore nota
Frigida deserto tepefactet membra cubili,
Id, Manli, non est turpe, magis miserumst.

Hic: Veronae, an dubitas etiam, lector, certumque tibi stat consilium in clara luce caecutiendi?

Sed praeter *nova* ipsius Catulli carmina et aliam quandam ab eo petiit rem amicus, cui praebendae minus etiam, si fieri potest, par est poeta:

33 Nam, quod scriptorum non magnast copia apud me,
Hoc fit, quod Romae vivimus: illa domus
Illa mihi sedes, illic mea carpitur aetas:
Huc una ex multis capsula me sequitur.

Huc: Veronam, cf. 28 *hic*.

Neutrum ergo amicus amico praestat, sed paratam sibi fore veniam confidit:

37 Quod cum ita sit, nolim statuas nos mente maligna
Id facere aut animo non satis ingenuo,
Quod tibi non utriusque petenti copia factast:
Ultro ego deferrem copia si qua foret.

In quibus una inest difficultas, eaque quam levissima et tamen quam mihi sit molestum de ea disputare probe sentio: non enim non metuere possum ne, quidquid dicam, clamet malignus quispiam me quid *uterque* significet nescire ideoque putare *non uterque* idem esse quod *neuter*. Caute ergo et circumspecte agam si forte vitare scopulum illum possim.

Ultro ego deferrem: quid? Ut opinor *utrumque*. Sed alterum iam negavit vs.

31 Ignosces igitur, si quae mihi luctus ademit,
Haec tibi non tribuo munera, cum nequeo.

Nunc alterum item negat idque quam disertissime, et aliis verbis et „praeteritivo" illo *nam* a quo vs. 33 incipit.

Res ergo eo redit ut Catullus *utrumque* recuset, *casuque* factum est ut id in verbis *non utriusque* inesse *videatur*, nam revera inest in totis hisce quatuor versibus:

37 Quod cum ita sit, nolim statuas nos mente maligna
Id facere aut animo non satis ingenuo,
Quod tibi non utriusque petenti copia factast:
Ultro ego deferrem, copia si qua foret.

Utrumque, si possem, deferrem; nunc non possum; ergo tibi *non utriusque* copia facta est sed *neutrius*.

Finita est epistola, clausa, obsignata missaque ad amicum. Putemusne Catullum postea quod eius servavit exemplum e scrinio protraxisse, vel denuo e memoria eam chartae mandasse eique adiunxisse novum carmen de rebus aliis, quod cum epistola nihil haberet commune, neque argumentum neque orationem? *Adiunxisse* autem? Immo vero *adiecisse*, vel si quod aliud est in sermone Latino vocabulum extremam significans incuriam. Quis enim, post illam epistolae clausulam, sic pergere ullo modo potest:

Non possum reticere, deae . . . . . . ?

An subita insania abreptum poetam censeamus? Scio neminem

unquam exstiturum qui id *non* esse factum certis possit demonstrare argumentis indiciisque; sed sunt quaedam tam veri similia ut pro veris possint accipi licet vera *esse* neque constet neque appareat.

Nunc alterum carmen (LXVIII, 41—120) raptim percurramus, et quid quomodo nobis narretur inde efficere conemur.

b. 41—56. Verbose de Allii erga se meritis poeta declamat, nam e poeta rhetor fit, admodum quidem ineptus ille sed tamen quid sibi velit sat bene dispicimus: gratias agit Allio qui sibi fletu tabescenti opem tulerit. Iam ad fletum illum illustrandum, scilicet, vs. 56—65 sequitur longa et implicata comparatio, simulque subobscura, nam quid quocum comparetur haud facile dicas.

66 Tale fuit nobis Allius auxilium.

Iam ergo ad Allium rediit poeta simulque paucis verbis quod ab eo acceperit beneficium nos edocet:

68 Isque domum nobis isque dedit *dominae*

nam sic cum Froehlichio legendum esse optime Baehrensius perspexit, qui, quamvis multa nunc in eo reprehendantur, nunquam tamen ineptissimo illo morbo laboravit certas ingeniosasque prae absurdissimis codicum lectionibus spernendi fastidiendique coniecturas. An quisquam etiam vindicet istud quod est traditum *dominam*? Ergone *leno* fuit Allius? Quid autem lenones hic nomino? Quamvis enim sit illud vituperandum hominum genus, tamen prae isto, quem codices praebent, Allio honesti viri haberi possunt; num illius domus *lupanar* fuit ubi olenti in fornice prostabant meretrices? Huncine ergo tantis exornat laudibus Catullus, ipsique Catullo opus fuit *amico*, qui ei praeberet quod nummis venale est unicuique summum adire dedecus non verenti? Satis fuit turpe istud Allii erga amicum officium, ultro turpius cur reddamus? Domum suam praebuit Catullo Lesbiaeque, ad quam (ait)

69 *Ad quam* communes exerceremus amores.

Latinum id esse negat Baehrensius et *ad quem* reponit; recte fortasse, sed res manet eadem: facultatem poetae amicus praebuit cum amica sua conveniendi, nam *communes amores* quin sint Catulli Lesbiaeque amores quid dubitemus? An utrumque, et Catullum et Allium, in eiusmodi deiiciamus turpitudinis

barathrum ut in alterius aedibus utrumque cum eodem scorto amores exercuisse suspicemur? Mirum id nondum cuiquam eorum, qui istud *dominam* defendunt, venisse in mentem.

Sed mox ab amica, quae tam lubenter facultate ab Allio allata usa sit, aberrat poeta eamque cum Laodamia comparat de cuius tristi sorte duodecim declamat versibus (75—86); neque hoc satis est: totum huc Troianum attrahit bellum cumque eo ... fratris mortem ... nam ille quoque Troiae occubuit, illi quoque Troia fuit sepulcrum! (vs. 87—100). Versu demum 101 ad Troiam redit versuque 105 ad Laodamiam, quam satis inepte in *abruptum* delatam dicit *barathrum* (108). Hoc tamen ineptius etiam quod *baratrum* istud *octo versibus* (109—116) cum alio nescioquo barathro comparat idque perobscure. Versu demum 117 Laodamiae memor fit et decem versibus (119—128) huius amores cum multis aliis comparat rebus, tum cum Laodamia comparat Lesbiam (129) cuius simul amorem et levitatem viginti enarrat versibus (129—148). Denique duodecim versibus (149—160) concludit carmen iterum memorando Allii officio eique optima quaeque precando.

Distinximus duo carmina a LXVIII 1—40 b LXVIII 41—160, nunc amicos a et b inter se opponamus:

I *a* literarum et librorum petivit solatium; hoc se ei praebere posse Catullus negat, simulque cur non possit amicum edocet. Accipit ergo „epistolium" et ipsum, responsum certum de re certa, idque elegantissimum et ipsa luce clarius.

b accipit a Catullo elegiam cui addita est epistola dedicatoria.

Haecine in unum potuerunt coniungi carmen? An Manii Allii moeror ob uxoris mortem lenietur mitigabiturque, si legerit elegiam tam intricatam contortam obscuram atque adeo ineptam ut nullo tempore ulla inde potuerit peti delectatio, admonebiturque turpissimi officii quod olim amico in illius praestiterit amoribus? Et potestne idem vir esse is cuius uxor est demortua

5 Quem neque sancta Venus molli requiescere somno
Desertum in lecto caelibe perpetitur.

atque ille quem sub finem epistolae hoc versu

155 Sitis felices et tu simul et tua vita

poeta alloquitur?

II *a* est homo cuius nomen incipit a consonante *b* homo cuius nomen incipit a vocali. Nam quam sit incredibile eundem hominem tota parte priore praenomine at tota parte secunda nomine esse designatum accurate iam exposuimus.

III *a* non vivit Romae:

34 Nam quod scriptorum non magnast copia apud me,
Hoc fit, quod Romae vivimus: illa domus,
Illa mihi sedes, illic mea carpitur aetas:
Huc una ex multis capsula me sequitur.

An putemus hominem Romae viventem libros petere ab amico quem scit Veronae morari, in tristi illo angulo quem ipse tamquam omnis humanitatis expertem notavit? v. vs.

27 Quare, quod scribis Veronae turpe Catullo
Esse, quod hic quivis de meliore nota
Frigida deserto tepefactet membra cubili
Id, Manli, non est turpe, magis miserumst.

b. Romae cum maxime est et hoc certum eius est perpetuumque domicilium. Nam quod legimus

155 Sitis felices et tu simul et tua vita
Et domus, ipsi in qua lusimus et domina

eandem hic significari domum et vs.

68 Isque domum nobis isque dedit dominae

manifestum est. An dubitemus quin Catullus suos cum Lesbia Romae „exercuerit amores"?

IV *a* ignorat Catulli fratrem esse mortuum. Hoc ita esse supra accurate demonstravimus. Nunc hoc addimus: petivissetne amicus ab amico, quem tristissimo afflictum casu sciret, carmina amatoria plena lasciviae et hilaritatis?

b id dudum novit. Nam quod poeta postquam Troiam vs.

89 commune sepulcrum Asiae Europaeque

dixit, lamentationem adiungit de fratre ibidem mortuo sepultoque, eum aberrare ad vulnus ut nondum plane sanatum ita neque recens et aliis apparet verbis et uno illo *detinet* vs.

99 Sed Troia obscena, Troia infelice sepultum
Detinet extremo terra aliena solo.

Ne longus sim de re tam certa nostro demum tempore satis

absurde — nam sic mihi videtur — in dubium revocata, nihil iam praeter pauca haec addo:

23 Omnia tecum (frater!) una perierunt gaudia nostra
Quae tuus in vita dulcis alebat amor.

Prorsus eadem recurrunt vs. 95 sq. In novum carmen a poeta e priore versiculos quosdam repeti quis miretur improbetve? Sed quis aequo ferat animo in *eodem* illud fieri carmine?

Vs. 29 solus sine amica Veronae vivens poeta describitur, at

135 Quae tamen etsi uno non est contenta Catullo
Rara verecundae furta feremus erae

et 160 Lux mea, qua viva vivere dulce mihist

suam sibi Lesbiam si non assidue tamen plerumque secum habet.

Integrum esse carmen quod sic incipiat

41 Non possum reticere, deae, qua me *Allius* in re
Iuverit aut quantis iuverit *officiis*

(quo nullum potest aptius cogitari exordium) iustissimaque haec claudatur peroratione:

149 Hoc tibi, qua potui, confectum carmine munus
Pro multis, *Alli*, redditur *officiis* e. q. s.

vel oculis cernitur.

Denique cui literae Latinae cordi sunt is omnibus mortalibus quam maxime commendet prius carmen (LXVIII, 1—40), venustum perspicuum in se teres atque rotundum; contra, si possit, alterum (LXVIII, 41—160) e manibus eorum eripiat, ne, si illud quoque perlegerint, cum Catullo omnes cantores Euphorionis, cumque his quidcunque est carminum latinorum spernere, fastidire, odisse et ludibrio habere incipiant [1]).

---

1) Per integrum annum haec in scriniis meis iacuerunt: spatium erat reservandum multis multorum, quibus Mnemosyne nostra cordi est, ad me allatis commentationibus variis. Sed nunc hoc opusculum publici iuris facere festino: in manus enim meas venit novus fasciculus ATHENAEI Italici (Ottobre 1915) in quo FRANCISCUS GUGLIELMINUS (p. 426 sqq.) docte et acute idem illud quod ego demonstrat: utique c. 68 in duas partes (1—40 et 41—160) esse dividendum, quae nihil inter se habeant commune. Nam quod ille vs. 29 aliter atque ego interpretatur id, quod ad totam hanc *ἀπορίαν* cum sua *λύσει* pertinet, parvi est momenti. Lepidissima enim mihi ea videtur *συνέμπτωσις* quod in utrisque renatae antiquitatis incunabulis (Hollandiam dico Italiamque) eodem tempore renata est haec de varie tractato optimi poetae carmine antiqua et me iudice unice vera sententia.

Ceterum acuminis sui et alia dedit ille Italus splendidissima documenta et Manlium eundem esse intellexit cui Catullus, Viniam uxorem ducenti, praeclarum illud composuerit epithalamium.

DE COD. TURONENSI 890 MONOSTICHORUM CATONIANORUM (716 R.).

SCRIPSIT

M. BOAS.

Quod nunc melius de cod. Turon. 890 (164) s. XII iudicare possum quam nuper (v. Mnem. XLIII, 315), debeo insigni benevolentiae v^{i}. d^{i}. G. Collon, civ. Tur. bibl. praef. Qui ne hisce quidem temporibus se retineri passus est, quin meum in usum imaginem phototypicam faciendam curaret fragmenti Monost. Cat. (cod. p. 52 sq.), quod vidit nemo post Hildeb. et Marb. editionem Bened. a. 1708 p. 1634, qua usi sunt Fabricius Migne Meyer Baehrens Riese. Omiserunt Benedictini vs. 17 et 19 R.; ambitus seriei Turon. igitur fere prorsus convenit cum fragm. Reg. 300 s. XI (= v. 1—43 ser. Paris.; v. 1—14, 17—45 R.), nisi quod in illo v.^{um} 43 R. librarius vocabulorum finalium v^{uum} 42 et 43 R. similitudine peccans neglexit (—mane*bit*, —lice*bit*), in hoc v. 8, 9, 45 R. manu 2^{a} additi sunt (neque deest v. 40 R. = 67 B., ut est ap. B. p. 212). At textus Turonensis iam pluribus quam Reg. locis depravatus est. Lectiones — quas Baehrens admodum neglegenter, Riese diligenter sed consulto paucas ex impresso libro excerpserunt — ne a Benedictinis quidem omnes ex cod. integras nunc apparet esse receptas. V. 31: *Terra h o m i n i s patria est*, ut in ed. *princ.* Pithoeana, non *o m n i s*, ut libri mss. Titulus seriei insignis: *Prouerbia catonis phylosophi*, in rubr. a m. 1^{a}. Haec in praesentia sufficiant.

DE ATHENA SCIRADE.

SCRIPSIT

A. RUTGERS VAN DER LOEFF.

Pausanias in Atticorum primo capite postquam Phaleri portum nominavit, sic pergit: *ἐνταῦθα καὶ Σκιράδος Ἀθηνᾶς ναός ἐστι*, in capite XXXVI idem templum hisce verbis commemorat: *τῆς Σκιράδος Ἀθηνᾶς ἐπὶ Φαλήρῳ τὸ ἀρχαῖον ἱερόν.*

Sed quamvis antiquum Sciradis Athenae templum Phalericum fuerit, deae nomen certe e Salamine oriundum est, quae insula *Σκιρὰς* olim nuncupabatur [1]) et *Σκῖρον* habebat *ἐπώνυμον* [2]). Itaque verisimile est iam ante aedem Phalericam templum Salaminium exstitisse, quod apud Herodotum VIII 94 *τὸ ἱρὸν Ἀθηναίης Σκιράδος*, apud Plutarchum in Solonis vita c. IX *τὸ Σκιράδιον* [3]) nominatur.

Templi Salaminii locum, quem mari proximum fuisse ex Herodoto et Plutarcho constat, Lolling [4]) repperisse sibi videbatur in Arapi monte, cuius radices ad insulam se proiciunt, cui Nera nomen. Aedificii fundamenta adhuc exstant et deam quandam ibi cultam esse litterae rupi incisae testantur, quibus duo Piraeenses, tribus Hippothoontidis prytanes, nomina sua

1) Strabo IX c. 9. Locum exscripsi p. 105.

2) Videatur p. 107.

3) *Σκιράδιον* promontorii nomen esse vulgo dicunt. Cuius rei Plutarchus testis esset, si scripsisset *τὸ Σκιράδιον ἄκρον*. Sed quoniam *ἄκρον τὸ Σκιράδιον* scripsit, ipsum sciradis templum aptissimo illo nomine indicari puto. Plutarcho teste Salamis ab Atheniensibus capta quotannis ibi acta esse videtur.

4) Ath. Mitt. I p. 127 ss.

oblivioni eripuerunt *εὐσεβήσαντες τὴν θεόν*. Atheniensibus enim *ἡ θεάς* Athena ipsa erat neque probabile est praeter Sciradem aliam Athenam in Salaminis litore cultam esse.

Dea Salaminia autem, solo Sciradis nomine primo nuncupata, ad Athenarum portum Phalericum iam remotissimis temporibus Oschophoriorum religionem [1]) et Athenae nomen assumpsisse, deinde etiam in insula ipsa Athena Sciras nominata esse videtur.

Tertium Athenae Sciradis templum non procul ab urbe in via, quae Eleusinem ducit, exstitisse dicitur loco quodam cui nomen *Σκῖρον* [2]). De quo loco Pausanias I 36, 4 haec habet:

Ἰοῦσι δὲ ἐπ' Ἐλευσῖνα ἐξ Ἀθηνῶν ἣν Ἀθηναῖοι καλοῦσιν ὁδὸν ἱεράν, Ἀνθεμοκρίτου πεποίηται μνῆμα. .... Μετὰ δὲ τοῦ Ἀνθεμοκρίτου τὴν στήλην Μολοττοῦ τε τάφος ἐστὶν .... καὶ χωρίον Σκῖρον ἐπὶ τοιῷδε καλούμενον. Ἐλευσινίοις πολεμοῦσι πρὸς Ἐρεχθέα ἀνὴρ μάντις ἦλθεν ἐκ Δωδώνης ὄνομα Σκῖρος, ὃς καὶ τῆς Σκιράδος ἱδρύσατο Ἀθηνᾶς ἐπὶ Φαλήρῳ τὸ ἀρχαῖον ἱερόν· πεσόντα δὲ αὐτὸν ἐν τῇ μάχῃ θάπτουσιν Ἐλευσίνιοι πλησίον ποταμοῦ χειμάρρου, καὶ τῷ τε χωρίῳ τὸ ὄνομα ἀπὸ τοῦ ἥρωός ἐστι καὶ τῷ ποταμῷ [3]).

Pausanias ita scribere vix potuisset, si etiam loco ipso, cui Scirum nomen, Sciradis templum exstitisset, neque mirum est hoc praesertim indicio fretus Robertum [4]) omnibus auctoribus, qui tertium illud Sciradis templum commemorent, fidem denegare. Cum vero argumentum e silentio semper debile, apud Pausaniam periculosissimum sit, operae pretium videtur Roberti sententiam novis partim argumentis defendere contra viros doctos Rohde [5]), A. Mommsen [6]), Heeg [7]).

Initium faciam ab inscriptione I. G. II 597 d, in clivo meridionali arcis Athenarum reperta, quae Roberto nondum nota erat. Gentis Atticae Salaminiorum decretum est, quo duobus homini-

---

1) De Oschophoriis egi in proximo huius bibliothecae volumine p. 404—415.

2) Stephano Byzantino (Meineke p. 575) teste praeter hoc nomen sic scribendum *Σκῖρος* et *Σκίριον* loci, *Σκιρεύς* et *Σκιριεύς* incolarum nomina sunt. Sed contextus suspicionem movet. Conferatur p. 111.

3) *Σκῖρος* vel *Σκίρος*, ut opinor. Videatur p. 111, n. 3.

4) Hermes 1885 p. 349 ss.

5) Hermes 1886 p. 116.

6) Philologus 1891 p. 110 et Feste der Stadt Athen, Leipzig 1898, p. 505.

7) In Roscheri lexico mythologico IV 997.

bus bene de gente meritis inter alios honores ius attribuitur nescioquid ἀναθεῖναι ἐν τῷ ἱερῷ τῆς Ἀ[θηνᾶς τῆς Σκι]ράδος et inscriptionis exemplum alterum ἐν τῷ Εὐρυσακείῳ [1]) poni iubetur, alterum ἐν τῷ [περιβόλῳ [2]) τοῦ] νεὼ τῆς Ἀθηνᾶς τῆς Σκιράδος.

Athenienses, quibus Sciradis aedes Phalerica, Oschophoriorum religione insignis, notissima erat, haec scribentes et legentes de aede Salaminia longinqua et deserta cogitare eo minus potuerunt, quod alter locus, ubi inscriptio collocatur, in media urbe situs est. Sin vero ante portam sacram, Scirorum loco sollemni, tertium Sciradis templum exstitisset, neque hoc neque Phalericum illud ita indicari potuisset, ut factum est in inscriptione nostra [3]).

Maiore igitur fiducia locum adoriamur, qui de Sciradis ἐπὶ Σκίρῳ [4]) templo testimonium ferre videtur clarissimum.

Eustathius enim ad α 107, p. 1397 v. 24, e libro quodam περὶ Ἑλληνικῆς παιδιᾶς, cuius auctorem Suetonium fuisse iam dudum inter viros doctos constat [5]), haec affert:

Ἐσπουδάζετο ἡ κυβεία οὐ μόνον παρὰ Σικελοῖς ἀλλὰ καὶ Ἀθηναίοις, οἳ καὶ ἐν ἱεροῖς ἀθροιζόμενοι ἐκύβευον καὶ μάλιστα ἐν τῷ τῆς Σκιράδος Ἀθηνᾶς τῷ ἐπὶ Σκίρῳ· ἀφ' οὗ καὶ τὰ ἄλλα κυβευτήρια σκιράφεια ὠνομάζετο, ἐξ ὧν καὶ πάντα τὰ πανουργήματα διὰ τὴν ἐν σκιραφείοις ῥᾳδουργίαν σκίραφοι ἐκαλοῦντο. Ἱππῶναξ· „τί με σκιράφοις ἀτιτάλλεις;"

Eadem fere, ex ipso Suetonii libro [6]) fortasse desumpta, Pollux habet IX 96:

Σκιραφεῖα δὲ τὰ κυβευτήρια ὠνομάσθη, διότι μάλιστα Ἀθήνησιν ἐκύβευον ἐπὶ Σκίρῳ ἐν τῷ τῆς Σκιράδος Ἀθηνᾶς νεῷ.

Non prorsus idem est sed tamen partim certe aut e Suetonio aut e Suetonii fonte quodam fluxisse videtur, quod legitur in

---

1) Eurysaces, Aiacis Salaminii filius, sacrum habebat ἐν Μελίτῃ, pago urbano, prope a colle, cui nomen Κολωνὸς Ἀγοραῖος.

2) Supplevit Milchhoefer, Schriftquellen zur Topographie von Athen XLVIII.

3) Aliter res se habet, ubi in auctoribus, non in decretis publicis, de Oschophoriis agitur. Quam ob rem locis illis, in huius bibliothecae volumine proximo collectis, in hac re uti nolui.

4) Ut ἐπὶ Φαλήρῳ apud Pausaniam l.l. Alibi ἐν Σκίρῳ. Robertus l.l. p. 363 praepositioni ἐπὶ nimium valorem tribuit. Conferatur Rohde l.l. p. 117.

5) Fresenius, De λέξεων Aristophanearum et Suetoniarum excerptis Byzantinis, Wiesbaden 1875, p. 32.

6) Conferatur Fresenius l.l.

lexico Segueriano (in Bekkeri anecdotis I 300, 23) et paucillum tantum mutatum in Etymologico magno et apud Photium:

Σκ(ε)ιραφεῖα ἐστὶ τὰ κυβεῖα, ἐπεὶ σκ(ε)ίραφός τις ἐστὶν ὄργανον κυβευτικόν, ἢ ἀπὸ Σκ(ε)ιράφου τινὸς κυβευτοῦ, ἢ ὅτι ἐν τῷ τῆς Σκ(ε)ιράδος Ἀθηνᾶς ἱερῷ οἱ κυβευταὶ ἔπαιζον, ἔξω τῆς πόλεως ὄντι.

Contra Suetonium (vel contra Suetonii fontem) Robertus locos attulit, ubi *κυβεύοντες* [1]), *μάντεις* [2]), *πόρναι* [3]), *ἐξώλέστατοι* [4]), nulla de Sciradis templo mentione facta *ἐν Σκίρῳ* versari dicuntur, quorum longe gravissimus apud Harpocrationem [5]) legitur:

σκιράφια· Δείναρχος ἐν τῷ κατὰ Προξένου. σκιράφια ἔλεγον τὰ κυβευτήρια, ἐπειδὴ διέτριβον ἐν Σκίρῳ οἱ κυβεύοντες, ὡς Θεόπομπος ἐν τῇ ν' (Philippicorum sc.) *ὑποσημαίνει.*

Hic enim ipsam originem tenere videmur, unde scirapheorum etymologia grassata sit, historicum scilicet aleatores *ἐν Σκίρῳ* (non in Sciradis templo) versari obiter indicantem!

At Suetonium vel potius Suetonii fontem Sciradis templum inserentem erroris arguere vix licebit, nisi erroris causam cognoverimus. Quod ut tentemus Hesychium inspiciamus:

Σκ(ε)ίρα· ἑορτὴ Ἀθήνησιν Ἀρείονος [6])*· ἢ χωρία ὕλην ἔχοντα εὐθετοῦσαν εἰς φρύγανα* [7]).

Σκ(ε)ιράφιον· τὸ κυβευτήριον ἴσως διὰ τὸ ἐν Σκίρῳ τὴν διατριβὴν ἔχειν;

Σκ(ε)ιράς· Ἀθηνᾶ· Σκῖρόν φασι τὸν Ποσειδῶνος υἱὸν γήμαντα Σαλαμῖνα τὴν Ἀσωποῦ — (— deae Salaminiae nomen dedisse, ut opinor).

Ubi Sciradem quidem cum aleatoribus *ἐν Σκίρῳ* versantibus coniunctam videmus, sed vinculo mere alphabethico, non geographico. Etiam Strabo geographus IX c. 9, p. 393, deam Sciradem et locum Scirum ratione mere etymoloca coniunxit:

---

1) Stephanus Byz. s. v. *Σκίρος*, Hesychius s. v. *σκείρατες* et s. v. *σκιράφιον*.

2) Hesychius s. v. *σκειρόμαντις*, conferatur Photius s. v. *σκιραφεῖον*, quem locum mox citabo.

3) Stephanus Byzantinus s. v. *Σκίρος*. Conferatur Hesychius s. v. *σκείρατες*.

4) Alciphron III 25.

5) Idem brevius Suidas habet s. v. *σκιραφεῖον*.

6) Pro obscuro *Ἀρείονος* nomine alii alia proposuerunt. Equidem legere malim: *Ἀριστοφάνης* Comicum enim Eccl. 18 et Thesm. 834 Scirorum testem habemus.

7) De hac significatione conferatur p. 111, n. 2.

ἀφ' οὗ (sc. a Sciro Salaminio) *Ἀθηνᾶ τε λέγεται Σκιρὰς καὶ τόπος Σκῖρον*[1]) *ἐν τῇ Ἀττικῇ καὶ Σκίρα ἐπὶ Σκίρῳ ἱεροποιία τις καὶ ὁ μὴν Σκιροφοριών.*

Apud Photium denique eius auctoris vestigia invenimus, qui (pravae me iudice) etymologiae causa Athenae Sciradis templum cum aleatorum locis ita coniunxit, ut Suetonii vel Suetonii fontis errorem facile iam intellegamus:

σκιραφεῖον· κυβευτήριον. Σκίρον[2]) *τόπος Ἀθήνησιν, ἐφ' οὗ οἱ μάντεις ἐκαθέζοντο*[3])*· καὶ Σκιράδος Ἀθηνᾶς ἱερόν· καὶ ἡ ἑορτὴ Σκίρα· οὕτω Φερεκράτης.*

Pherecrates ille quisnam fuerit, et quid praeter ludum etymologicum sibi voluerit, nescire me confiteor. Comici certe nomen notissimum erroris origini quam veri praesidio aptius videtur.

Quid quod praeter etymologiam aliam quoque causam cognovimus, cur Athena Sciras cum loco illo, cui nomen *Σκῖρον*, falso coniungi potuerit! In Scirorum enim caerimoniis ibi celebratis Athenam partes habuisse non parvas Lysimachides nobis testis est apud Harpocrationem (et Suidam) s. v. *σκίρον*:

τὸ σκίρον σκιάδειόν ἐστι μέγα, ὑφ' ᾧ φερομένῳ ἐξ ἀκροπόλεως εἴς τινα τόπον καλούμενον Σκίρον πορεύονται ἥ τε τῆς Ἀθηνᾶς ἱέρεια καὶ ὁ τοῦ Ποσειδῶνος ἱερεὺς καὶ ὁ τοῦ Ἡλίου· κομίζουσι δὲ τοῦτο Ἐτεοβουτάδαι· σύμβολον δὲ τοῦτο γίνεται τοῦ δεῖν οἰκοδομεῖν καὶ σκέπας ποιεῖν, ὡς τούτου τοῦ χρόνου ἀρίστου ὄντος πρὸς οἰκοδομίαν.

In quibus Solis sacerdos quam suspectissimus est; nihil enim de Sole ab Atheniensibus publice culto nobis innotuit[4]). Athenae

---

1) Vel *Σκίρον*. Videatur p. 111, n. 3. Codices *Σκίρα*, quod vocabulum hinc inter *καὶ* et *ἐπὶ* transposui. Textus traditus manifeste corruptus est. Duo codices deteriores pro *ἐπι Σκίρῳ* habent *ἐπὶ Σκίρωσι* (cf. Hes. s. v. *σκειρόμαντις*), quorum alter manu secunda et editio Aldina *ἐπισκίρωσις* habent, quam lectionem A. Mommsen, Feste der Stadt Athen p. 506 n. 4, ut boni codicis, commendat! Rohde, Hermes 1886 p. 119, dubitanter: *ἐπὶ Σκίροις*, Koraes: *ἔτι Σκίρα*.

2) De accentu conferatur p. 111.

3) Conferatur Hesychius: *Σκ(ε)ιρόμαντις· ὁ ἐπὶ Σκείρωσι* (Schmidt optime: *Σκίρῳ*) *μαντευόμενος· τόπος δὲ ἦν οὗτος, ὅθεν τοὺς οἰωνοὺς ἔβλεπον.* Quo testimonio Robertus l.l. p. 360 n. 2 omnia redarguit, quae olim viri docti de alearum oraculis in Sciradis templo consultis nugari solebant.

4) Conferatur Mommsen, Feste der Stadt Athen, p. 507 et huius disputationis p. 106.

autem sacerdotem illam non Sciradis sed Poliadis fuisse ex Eteobutadarum nomine manifestum est, quae gens in ipsa arce, unde Scirorum pompa proficiscebatur, Athenae Poliadis et Neptuni sacerdotium habebat.

Stephano Byzantino [1]) et scholiasta ad Aristoph. Thesm. 834 testibus fuerunt etiam, qui ab Athena die illo *ἐπὶ Σκίρῳ* culta Scira nomen habere putarent, cum alii diem festum ita nominari dicerent a sacrificiis quibusdam Cereri et Filiae factis.

Quae cum ita sint, haudquaquam miramur, quod scholiasta ad Aristoph. Eccl. 18 Athenae (Poliadi), Scirorum deae, Sciradis nomen indidit:

Σκίρα ἑορτή ἐστι τῆς Σκιράδος Ἀθηνᾶς, Σκιροφοριῶνος ιβ', οἱ δὲ Δήμητρος καὶ Κόρης, ἐν ᾗ ὁ ἱερεὺς τοῦ Ἐρεχθέως φέρει σκιάδειον λευκόν, ὁ λέγεται σκίρον [2]).

Cuius notae auctor, qui praeter Stephani et scholiastae ad Thesm. 834 fontem communem ipsum Lysimachidem vel alium *τῶν γραψάντων περὶ ἑορτῶν καὶ μηνῶν Ἀθήνησιν* adhibuisse videtur, haec nova nos edocet: Scirorum diem Scrirophorionis fuisse duodecimum et magnum illud umbraculum fuisse album. Erechthei autem sacerdotem in Lysimachidis fragmento iam invenimus. Neptunus enim ille, cuius sacerdotium Eteobutadae habebant, Ποσειδῶν Ἐρεχθεὺς erat [3]). Quoniam vero in Lysimachidis fragmento Erechthei nomen deest et Solis nomen difficultates magnas movet, equidem non iam dubito, quin pro „*ὁ τοῦ Ποσειδῶνος ἱερεὺς καὶ ὁ τοῦ Ἡλίου*" ibi restituendum sit „*ὁ τοῦ Ποσειδῶνος ἱερεὺς τοῦ Ἐρεχθέως*".

Post Lysimachidis fragmentum apud Harpocrationem (et Suidam) haec leguntur:

καὶ Ἀθηνᾶν δὲ Σκιράδα τιμῶσιν Ἀθηναῖοι, ἣν Φιλόχορος μὲν ἐν β' Ἀτθίδος ἀπὸ Σκίρου τινὸς Ἐλευσινίου μάντεως κεκλῆσθαι (φησί), Πραξίων δὲ ἐν β' Μεγαρικῶν ἀπὸ Σκίρωνος.

Eadem fere apud Photium et apud Suidam leguntur s. v. *σκίρος*:

---

1) In Meinekii editione p. 575, s. v. Σκίρος.

2) Textus traditus: *σκῖρον*. Accentum mutavi propter Lysimachidis fragmentum, quod ex Harpocratione citavi, et Scirorum nomen.

3) Apollodorus III 15, 1; conferatur Pausanias I 26, 5 et quae ibi annotaverunt Iahn et Michaëlis.

Οἱ δέ φασιν ἀπὸ Σκίρου τοῦ Ἐλευσινίου μάντεως γενέσθαι τὴν ἐπωνυμίαν ταύτην· ἄλλοι δὲ ἀπὸ Σκίρου τοῦ συνοικίσαντος Σαλαμῖνα.

De Sciro Salaminio conferantur Hesychii et Strabonis loci p. 104 citati et Plutarchi locus mox citandus. Atthidographos vatem Eleusinium, ut Megarenses ipsum Scironem, ei praetulisse non mirum est. Re vera Salaminius longe aptissimus est, a quo Sciradis, deae Salaminiae, nomen deducatur, Megarensi *Σκιρωνίδες πέτραι* propriae sunt, vates Eleusinius cum loco in via sacra, ubi *σκιρομάντεις* sedebant [1]), coniungendus est, quamquam Strabo loco p. 104 citato loci illius nomen a Sciro Salaminio derivare videtur [2]). Loci certe illius eponymus cum Athena Scirade coniunctus haudquaquam nos cogit, ut deam illam ibi cultam esse sumamus. Immo Pausanias [3]) eponymum illum, quem Dodona Eleusinem venisse dicit, cum Scirade P h a l e r i culta expressis verbis coniunxit.

Quid enim? Deae Phalericae origo Salaminia atque Megarensis (nam Salamis Megarensium fuerat et Scirus, Sciradis insulae eponymus cum Scirone, montis Megarensis eponymo artissime cohaerere videbatur) Atthidographis patriae amantibus vehementer displicebat. Itaque cum Sciradem a Sciro divellere non possent, magnopere gaudebant, quod alter Scirus praesto erat, non Atheniensis quidem, sed tamen Atticus, quem a Megarensibus odiosis alienum putabant.

Eodem patriae amore ducti Atthidographi Theseum, qui Scironem vicerat, variis modis Sciradi Phaleri cultae adnectebant [4]), ut Philochorus Plutarcho teste (Vita Thesei c. XVII) Nausithoum et Phaeacem, gubernatores Salaminios, quibus Phaleri

---

1) Videatur p. 104 et 105.

2) Locum Atticum cum monte Megarensi vinculo etymologico coniunctum videmus apud Stephanum Byzantinum, in editione Meinekiana p. 575: *Ἔστι καὶ ἕτερον Σκίρον τόπος Ἀττικὸς καὶ Σκιρωνίδες πέτραι ἀπὸ Σκίρωνος· ἢ οὗτος μὲν ἀπὸ τόπου* (a monte sc.), *ὁ τόπος δὲ ἀπὸ Σκίρου ἥρωος.*

Ultima verba Robertus l.l. p. 354 n. 2 ad montem Megarensem et Scirum, quem eundem atque Scironem putat, rettulit, Rohde l.l. p. 118 n. 1 ad locum Atticum et Scirum Eleusinium; quem ita sequi possem, ut verba *καὶ Σιρωνίδες πέτραι* e nota marginali ad *τόπου* in textum irrepsisse atque eum, qui Scirum in via sacra a Scirone deduceret, Praxionem Megarensem fuisse putarem.

3) Videatur p. 102.

4) Conferatur quae anno proximo de Oschophoriis proposui et huius disputationis p. 109.

κυβερνήσια celebrabantur, Thesei navem rexisse finxit, *μαρτυρεῖ δὲ τούτοις*, inquit *ἡρῷα Ναυσιθόου καὶ Φαίακος, εἰσαμένου Θησέως Φαληροῖ πρὸς τῷ τοῦ Σκίρου ἱερῷ*. In quibus Sciri regis Salaminii, qui Theseo gubernatores illos misisse dicitur, templum Phalericum nusquam alibi commemoratum tam graviter me offendit, ut libenter „*πρὸς τῷ τῆς Σκιράδος ἱερῷ*" restituerim [1]). Prope enim a Sciradis templo Theseus navem appulisse dicitur, ubicumque agitur de Oschophoriis.

Aliunde quam a Sciro quodam Sciradis nomen deductum videmus in Bekkeri anecdotis I p. 304 (idem brevius in Etymologico magno):

Σκιρὰς Ἀθηνᾶ· εἶδος ἀγάλματος Ἀθηνᾶς ὀνομασθέντος οὕτως ἤτοι ἀπὸ τόπου τινὸς οὕτως ὠνομασμένου ἐν ᾧ γῆ ὑπάρχει λευκή, ἢ ἀπὸ τοῦ σκιαδίου· πρώτη γὰρ Ἀθηνᾶ σκιάδιον ἐπενόησε πρὸς ἀποστροφὴν τοῦ ἡλιακοῦ καύματος.

Quarum rationum etymologicarum altera, quae Athenam propter Sciradis nomen et Scirorum umbraculum umbellae inventricem nuncupat, summo iure a viris doctis hodiernis abicitur. Altera autem Sciradis nomen a terra alba petit, quae *γῆ σκιρὰς* nominatur in inscriptione Eleusinia I. G. II 834 b, v. 50 = D. S.[2] 587 v. 197, ubi *γῆς σκιράδος ἀγωγαὶ τρεῖς* ad Eleusinium urbanum reficiendum emptae referuntur, et in scholiis ad Aristophanis Vespas, ubi ad versum 296, quo Sosiae de cane reo dicenti „*τὸν σκῖρον ἐξεδήδοκεν*" Philocleon „*ἐμοὶ δὲ γ' οὐκ ἔστ' οὐδὲ τὴν ὑδρίαν πλάσαι*" respondet, haec annotantur:

ἐμοὶ δὲ γ' οὐκ ἔστ'· ὅτι λέγεται καὶ γῆ σκιρὰς λευκή τις ὡς γύψος [καὶ Ἀθηνᾶ Σκιράς, ὅτι τῇ [2]) *λευκῇ χρίεται, πρὸς τὴν ὁμωνυμίαν οὖν]. Ἄλλως· ἐμοὶ δὲ γε οὐκ ἔστιν· οἷον οὐκέτι ἔχω οὐδὲ ἐκπλάσαι τὴν ὑδρίαν ἐκ τῆς λατύπης ἀλλὰ πᾶσα ἀνάλωται.*

Cuius notae pars prior ineptissime litteram *γ* cum elisionis signo pro substantivo, quod est *γῆ*, habere videtur. Neque minus ineptum

---

1) E virorum doctorum numero, quibus iam *Σκίρου ἱερὸν* suspicionem moverat, C. Sintenis mihi nominandus est. Textum traditum tuetur Robertus, Hermes 1885 p. 355.

2) Wilamowitzii *γῇ* legentis coniectura vulgo accepta non necessaria mihi videtur. Substantivi vice enim *λευκή* etiam in praecedentibus fungitur, ut album in lingua Latina.

est, quod legitur in verbis, quae utpote ad Aristophanis textum non pertinentia uncinis inclusi, Athenam Sciradem nomen habuisse ab albo, quo deae simulacrum illineretur. In scholii parte posteriore *σκῖρος* idem, fere dicitur atque *γῆ σκιράς*, gypsus, calx.

A simulacro ex eadem materie facto Athena Sciras nomen habere dicitur in Etymologico magno:

Σκιροφοριών· ὄνομα μηνὸς παρὰ Ἀθηναίοις· λέγεται δὲ παρὰ τὸ φέρειν σκίραν (nihil obstat, quominus *σκῖρος* etiam *σκίρα* recte dici potuerit) *ἐν αὐτῷ Θησέα ἤγουν γύψον· ὁ γὰρ Θησεὺς ἀπερχόμενος* (in duobus codicibus *ἀπαγόμενος*) *μετὰ Μινωταύρου τὴν Ἀθηνᾶν ποιήσας ἀπὸ γύψου ἐβάσταζεν· ἐπεὶ οὖν τῷ μηνὶ τούτῳ ἐποίησε λέγεται Σκιροφοριών.*

In verbis *μετὰ Μινωταύρου* duplicis lectionis *κατὰ Μινωταύρου* et *μετὰ Μινώταυρον* vestigia latere iam Sylburgius et Gaisfordus viderunt. Scholia ad Pausaniam I 1, 4, quae postea innotuerunt, in eodem fere contextu *ἀπερχόμενος* (in aliis codicibus *ἀνερχόμενος*) *κατὰ τοῦ Μινωταύρου* habent. Apud Photium et Suidam s. v. *σκίρος* Theseus Athenam e gypso finxisse dicitur, *ὅτε ἐπανῄει ἀποκτείνας τὸν Μινώταυρον.*

Sed sive proficiscens sive revertens Theseus simulacrum illud calcarium portabat, Athena Sciras illa, quae a simulacro nomen habere dicitur Phalerica est. Phalero enim Theseus profectus est, Phalerum rediit, Sciradi Phalericae Oschophoria celebrabantur, quae cum Theseo Minotauri victore artissime coniuncta sunt.

Mense Scirophorione igitur Theseum profectum aut reversum et Athenae Sciradis diem festum celebratum esse lexicographorum opinio videtur [1]). Ipsa autem Scira sive Scirophoria, Scirophorionis duodecimo celebrata, inde a saeculo secundo certe Oschophoria, Thesei reducis et Athenae Sciradis diem festum, ad se traxerunt [2]). Itaque non miramur, quod apud Photium, quem Suidas exscripsit, et in scholiis ad Pausaniam I 1, 14, quae Etymologicon magnum fere sequuntur, Sciradis simulacrum non iam ad mensem Scirophorionem sed ad ipsa Scira sive Scirophoria refertur.

---

1) Conferantur etiam scholia ad Platonis Leges VIII 828c et Photii haec: *Σκιροφοριών· μὴν Ἀθηναίων ιβ'· ὠνομάσθη δὲ ἀπὸ τῆς Σκιράδος Ἀθηνᾶς.*

2) Videatur huius bibliothecae volumen proximum p. 413.

At quamvis arto vinculo Sciradis et Scirorum nomina cohaerere videantur, restat gravissimum hoc, quod diei festi nomen litteram ι correptam habet [1]), cum Sciradis insulae et deae Salaminiae nomen, Σκειράς et Σκιρράς saepe scriptum, a Scironis, montis et herois Megarensis, nomine divelli nequeat, in quo littera ι sine ullo dubio longa est. Quae quantitatis discrepantia parum sane valeret, si nomina unam originem habere aliunde constaret, sed magnam vim habere videtur, quoniam ipsa sonorum similitudo nominum vinculum firmissimum est [2]).

Quae cum ita sint, Scĭrorum sive Scirophoriorum nulla ratione habita quaeramus, quomodo deae Scīradis nomen cum calce vel gypso cohaerere possit, cui nomen σκῖρος [3]) sive σκίρα [4]).

Simulacrum (Phalericum) gypso illitum vel e gypso factum etiam si non virorum doctorum imaginationi debeatur, minus in hac re valere videtur quam ultima verba prioris partis notae illius, quam e Bekkeri anecdotis p. 108 citavimus, ubi Athena Sciras nominari dicitur ἀπὸ τόπου τινὸς οὕτως ὠνομασμένου, ἐν ᾧ γῆ ὑπάρχει λευκή. Locus enim, qui propter calcem sive gypsum Σκιρὰς nominatur, Salamis insula est, ubi iam p. 101 Athenae Sciradis originem quaesivimus.

Propter σκῖρον insula et dea Salaminia Σκιράς, montis Megarensis eponymus Σκίρων nominari facile potuit. Sed locum illum in via sacra, cui nomen Scirum, eo minus a calce sive gypso [5]),

---

1) Aristoph. Eccl. 18 et Thesm. 834.

2) Aliter iudicavit C. Robert, Hermes 1885 p. 350, quem Rohde, A. Mommsen, Heeg in hac re sequuntur. Prellwitz autem in lexico etymologico Sciradem a Sciris prorsus separavit.

3) Prima syllaba longa est testibus Aristophane in Vespis v. 922, Eupoli in fragmento, quod scholia ad Aristophanis locum afferunt, Aristarcho in lectione versus Ψ 331, quae in scholiis Townleyanis tradita est, ubi tamen substantivum perperam explicatur. Terminum enim significat, qui in ludis puerilibus cretae sive σκίρου lineamento saepe indicatur. Conferatur Pollux IX 104.

4) Apud Photium et Suidam necnon in Etymologico magno. In scholiis ad Pausaniam I 1, 4, ubi codices accusativum σκίριν habent, Spiro σκίρα proposuit, σκίραν aut σκῖρον reponendum puto.

5) Potius conieceris γῆν σκιράδα a loco illo nominatam esse. Quo facto tamen et deae Salaminiae nomen et appellativum σκῖρος ab eodem loco originem habere putandum est, quod vix cuiquam placebit.

nedum ab heroe vel vate quodam [1]) nominatum puto, quod aliud substantivum *σκιρος* sive *σκιρον* e lexicis et inscriptionibus notum est, qaod arboretum significat [2]).

Substantivum illud, utrum primam syllabam longam an brevem habeat, non constat. Loci in via sacra nomen syllabam priorem longam habere Stephanus Byzantinus testis est [3]). Sin brevis fuerit, melius intellegam Scĭra ibi celebrata et *σκῐράφοις* [4]) lusum esse.

At de aleatoribus satis iam dictum est, Scira nunc non fuse tractaturus sum, neque pertinaciter negare volo loci nomen *Σκῖρον* scribendum syllabam priorem longam et cum deae nomine, quod est *Σκιράς*, eandem originem habere potuisse, quamquam minime credo.

Pertractatis enim omnibus argumentis, quae opinioni contrariae favere videantur, inconcussum manet, quod demonstrasse

---

1) Scirum heroem ibi cultum esse in fontibus bene intellectis non legitur, ut iam E. Rohde in Herme anno 1886 p. 117 contra Robertum demonstravit. Si in ipsa Eleusine heroem Scirum nomine adoratum esse constaret, a Megarensi et Salaminio vix distinguendus esset. Sed Scirus, vates Eleusinius, quem Dodona venisse Pausanias dicit, ex ipso loci nomine fictus esse videtur, ut Scirum, *σκιρομάντεων* locus in via sacra, cum cultu Eleusinio et cum auspiciis iam remotissimis temporibus coniungeretur

2) In tabulis Heracleensibus I. G. XIV 645 v. 23 et ss, v. 65, 71, 144, 147. Apud Hesychium s.v. *Σκίρα* (videatur huius disputationis p. 104) et s. v. *σκ(ε)ῖρος· ῥύπος καὶ ὁ δριμὺς τυρὸς* (cf. Aristoph. Vesp. 922 cum scholiis et Etym. magn. s. v. *σκιρωθῆναι*) *καὶ ἄλσος καὶ δρυμός. Φιλητᾶς δὲ τὴν πυρρώδη* (Schmidt vix recte *ῥυπώδη*) *γῆν*. In Aristarchi lectione de qua videatur p. 110, n. 3, secundum Robertum in Herme anno 1885 p. 351, quem non sequor.

Unum idemque vocabulum modo gypsum, modo arbustum significare neque Robertus l.l. neque Wilamowitz (Aus Kydathen p. 211) „le macchie" vertens neque alii (Ath. Mitt. 1876 p. 130) de calce arboribus utili et de Scirade olivarum dea fabulantes mihi persuaserunt.

3) Meineke p. 576, ubi in annotatione bene dicitur cur Stephani testimonium suspectum sit. Etiam aliae nominis formae, quas Stephanus afferre videtur, *ὁ Σκῖρος* (apud Pausaniam fluminis propinqui nomen) et *τὸ Σκίριον* necnon *τὸ ἐθνικὸν Σκιρεὺς* sive *Σκιριεὺς* suspectum est. Locus enim noster in via sacra neque pagus neque vicus fuisse videtur atque Stephani contextus sine ullo dubio vitiosus est.

In codicibus saepe *Σκίρον* scriptum est, ut Photii et Harpocrationis locis p. 105 citatis necnon apud ipsum Stephanum. Sed codicibus in hisce rebus parva fides est. Ego Strabonis locum p. 105 emendans *Σκῖρον* scripsi, ne brevitatis indicia improbe augere viderer.

4) Prima syllaba manifeste brevis est in Hipponactis fragmento, quod p. 103 ex Eustathio citavi.

satis habeo, Athenam Sciradem, deam Salaminiam Phaleri cultam, templum in via sacra non habuisse. De ea quaestione autem et de Oschophoriis anno proximo tractatis primo mihi agendum putabam, ut postea tantis molestiis summotis ipsa Scira sive Scirophoria liberiore iam animo adorirer.

AD TERTULLIANI APOLOGETICUM.

In oratione, quam Tertullianus anno 197 p. Chr. n. exeunte apud „Romani imperii antistites" habuit vel potius habuisse se fingit, saepius queritur Christianos causa non cognita a Romanis damnari. Neque gentiles, inquit, Christianorum in dies crescens numerus impellit, ut quaerant, quid sit boni in eorum religione, sed doctrinam Christianam nihil curantes in hanc sectam alia ratione animadvertere solent atque in ceteros reos. Haec sententia a Tertulliano hisce verbis expressa est (I § 8):

nec tamen hoc ipso (sc. magno Christianorum numero) *ad aestimationem alicuius latentis boni promovent animos. non licet rectius suspicari, non libet propius experiri. hic tantum curiositas humana torpescit. amant ignorare, cum alii gaudeant cognovisse.*

Haereo in vocabulo *alii*, nam non a Tertulliano ipsi Romani alii aliis opponuntnr in Christianis tractandis, sed omnes Romani acerbo odio incensi, nolle causam Christianorum explorare dicuntur, cum satis curiosi sint in aliis causis cognoscendis. Itaque pro *alii* mihi videtur legendum esse *alibi*, quod adverbium optime opponitur antecedenti *hic* (cf. Ter. Heaut. 279).

J. van Wageningen.

QUIS HIC LOQUITUR.

(Ad nonnullos Eunuchi Terentiani locos)

SCRIPSIT

L. RANK.

I. 1. 11.

Eunuchi Terentianarum fabularum praestantissimae iam ipsum initium impetu suo ferventi admiratione tacita atque laeta devinctos tenuisse Romanos spectatores nullus equidem dubito. Ecce ingressu eheu sat instabili in scenam prodit Phaedria adolescens et ante Thaidis suae ostium occlusissimum consistit. Placide Parmeno servus heri latus tegit vultuque sapienti verbis eius aures applicat:

Ph. Quid igitur faciam? non eam ne nunc quidem,
Quom accersor ultro? an potius ita me comparem,
Non perpeti meretricum contumelias?
Exclusit; revocat: redeam? non, si me obsecret.
Par. Siquidem hercle possis, nil prius neque fortius.
Verum si incipias neque pertendes gnaviter
Atque ubi pati non poteris, quom nemo expetet,
Infecta pace ultro ad eam venies indicans
Te amare et ferre non posse: actumst, ilicet,
Peristi: eludet, ubi te victum senserit.
Proin tu, dum est tempus, etiam atque etiam cogita,
Ere: quae res in se neque consilium neque modum
Habet ullum, eam consilio regere non potes. e. q. s.

Quaeritur, quomodo versus laudati distribuendi sint inter Phaedriam et Parmenonem. Dubiumne id est? Fortasse. Utcumque

res se nunc habet [1]), diversae super hac re fuerunt sententiae virorum haud spernendorum. Donatus magister ad versum quintum haec annotat: „διαλογισμός quasi ad alterum, ut „nescis heu perdita" e. q. s." Donatus igitur Phaedriae tribuit hunc versum [2]). Sed hoc iam statim manifestum est, Donateae illi auctoritati multum tribuendum non esse. Vix enim credibile videtur, magistrum veterem hic deliberasse reque sedulo perpensa potiori alicui lectioni suffragatum esse. Res huc redit: Donatus sui codicis lectionem secutus est. Suo iure ergo iam Bentleius scripsit: „contra omnes, quos viderim codices", atque nunc, siquidem in crisi Terentiana sat constat, Donati codicem vel codices fluxisse e Callopiana recensione istamque recensionem prae Bembini codicis auctoritate sordere, iis, quibus talia, qualia nunc sum tractaturus, unica stant codicis cuiusdam optimi auctoritate, res iamdudum acta videbitur. Mihi non ita videtur, neque ego, dum Terentianae venustati consulere me posse puto, in re palaeographica tam vili, qualis est versuum singulorum inter singulas personas distributio, reformidarim codicis vel optimi militiam detrectare. Audiamus igitur Bentleium, Faernum, Muretum, bonarum literarum decora, in quaestiuncula paene obsoleta disputantes. Fortasse novum et utile aliquid e tantorum virorum dissensione vel nunc elici potest.

Donato astipulati sunt Muretus atque Faernus [3]). Eorum ratiocinationes impugnavit Bentleius partim recte, partim si quid video minus recte [4]).

„Vel ex solo vocativo „ere" Muretus" inquit „manifestum est a versu duodecimo demum Parmenonis orationem ordiri". Pergit autem: „si ab hoc versu incipit Parmeno, tum prior versus est Phaedriae et si prior iste Phaedriae est tum et ei proximus est eiusdem donec paulatim ad primum perveneris". Conclusionem non negat Bentleius, sed totam ratiocinationem

---

1) Textum exhibui sicut post Bentleium vulgo editur.

2) Ergo et versus sequentes usque ad initium versus duodecimi Phaedriae dat magister, ut ex eius annotatione ad versum duodecimum lucide insuper apparet. Donatum sequitur Eugraphius (Wesn. III p. 94 sq.).

3) Ad versum nonum annotavit Ruhnkenius: „ilicet desperantis formula est". Ergo et ille Donateam lectionem secutus esse videtur, sed dubia res manet.

4) Vide Bentlei annotationem ad versum quintum.

propter πρῶτον ψεῦδος gravissimum damnat. Negat enim pernegatque e vocativo „ere" liquere, hic demum Parmenonis orationem incipere et optimo iure negat. Vel uno loco Andriae (III. 2. 26) allato satis nos docuit, etiam media in servili oratione vocativum „ere" inveniri. Hactenus igitur viri illi summi. At opinor ne ipse quidem Bentleius si adhuc viveret obloqueretur mihi autumanti, ab ipso illo vocativo servilem orationem optime proficisci *posse*. Tum Mureti conclusionem, quam admisit Bentleius, reicere ausim. Nam ex eo quod versus: Proin tu e. q. s. Phaedriae tribuitur minime sequitur, ut versus praecedentes eidem Phaedriae dandi sint. Ut breviter absolvam: Ego Parmenonem loquentem induco a versu quinto usque ad versum decimum, tum Phaedriae tribuo unicum versum undecimum, iterumque Parmenonem induco versu duodecimo docere incipientem: Ere, quae res e. q. s. Itaque cum Bentleio a versu quinto servum loquentem facio, cum Donato, Mureto, Faerno eundem servum (sed iterum) orationem suam ordientem mihi fingo a versu duodecimo, neutrorum sic opinioni astipulatus.

Atque de versu quinto admodum levis est quaestio. Eiusmodi enim huius versus est color (notandum inprimis illud „hercle") ut vix dubitandum sit, quin eum cum omnibus codicibus tribuamus servo, filium herilem εἰρωνικῶς laudanti.

Iam facile apparet cardinem quaestiunculae in versus undecimi signicatione, vi, colore totum esse. Nihil Donatus ad versum istum, quod vehementer est dolendum [1]). Quid vero dicamus de ignoti cuiusdam scholiastae explicatione: „proinde, o Parmeno, antequam me superet amor"? [2]) Non nimis magnifice equidem de hac interpretatione censeo, sed alii viderint. Hoc certe inde apparet de versiculi colore atque vi dubitatum esse.

Bentleius quique cum eo faciunt hodierni, versum Parmenoni tribuentes, verba artissime cum sequentihus coniungunt. Id ipsum dum facit, optime sensit Bentleius undecimum duodecimumque versus iusto laxius sic inter se cohaerere. Ita confidenter et more suo „hoc" vocula inserta legit:

---

1) Donati opinionem fortasse expressit Eugraphius l.l.: consideratis partibus adulescens concludit ad ipsam rursus deliberationem.

2) Vide Schlee: Scholia Terentiana p. 96.

Proinde tu, dum est tempus etiam atque etiam ⟨hoc⟩ cogita,
Ere, quae res e. q. s.

Sed accurate nunc verborum sensum examinemus. Suadet servus aestuanti adolescenti, ut etiam etiamque cogitet ..... omnia, quae deinde proferet usque ad versum vicesimum quintum. Sat multa illa opinor. Atque haec cogitanda ei erunt dum est tempus. Quid si iam tempus non erit? Si Thais exierit, utrum tunc omnia illa abicienda erunt, an porro etiam atque etiam cogitanda? Procul a me absit, ut cum ingenioso poeta caviller, sed in Parmenonis ore illud „dum est tempus" non languere mihi non potest.

Ut tandem proferam, quid ipse sentiam: *ego versum nostrum Phaedriae tribuo, alta voce secum cogitanti atque exclamatione sua Parmenonis verba sapientia interrumpenti* [1]). Sic demum suum sibi habere colorem versiculus mihi videtur. Nam primum Phaedriae ἦθος iam ab ipso fabulae initio clara in luce ponitur. Quam apte artifex poeta Phaedriae et Chaereae fratrum mores atque indolem inter se opposuit. Fervidus, temerarius, de propria pariter atque de aliena sorte securus per omnia transit frater minor natu, at ille maior illic etiam, ubi iniuriis afficitur dubitans et cogitabundus adstat. Audiamus bonum adolescentem ante diem amore aegrum rure in urbem reversum: (IV. 2)

Dum rus eo coepi egomet mecum inter vias,
Ita ut fit, ubi quid in animost molestiae,
Aliam rem ex alia cogitare et ea omnia
Peiorem in partem. quid opust verbis? dum haec puto,
Praeterii imprudens villam [2]). longe iam abieram,
Quom sensi: redeo rursum, male vero me habens.
Ubi ad ipsum veni devorticulum, constiti:
Occepi mecum cogitare e. q. s.

---

1) Sic fortasse priscorum editorum (Stephani aliorumque) opinionem in sequentibus sum defensurus.

2) Mox in fine soliloquii: villam praetereo *sciens*! Cum ratione igitur insanire *vult* bonus amator! Quam apte cum hisce componi possunt adolescentis verba, quae sub finem scenae nostrae profert: et *prudens sciens* vivus vidensque pereo! Nimia ergo subtilitate, opinor, bonus Donatus ad haec verba annotavit: prudens est, qui intellegentia sua aliquid sentit, sciens, qui alicuius indicio rem cognoscit.

Nonne ponderis aliquid haec habent ad opinionem meam stabiliendam? Id perhibere ausim.

Nunc etiam illud „dum est tempus" suam habet vim. Penitus enim sentit bonus amator, quantillam mox Thaide semel conspecta, vim cogitandi habiturus sit.

Lepide et apte porro, mea quidem sententia, Parmenonis verba:

et quod nunc tute tecum iratus *cogitas*:
egone illam e. q. s. [1]).

ad solemne illud cogitandi propositum Phaedriae respiciunt.

Haud spernendum denique illud est, quod versu nostro Phaedriae tributo feliciter interrumpitur praelongus Parmenonis sermo. Bentleius atque hodierni editores strenuum servum per viginti deinceps versus ratiocinantem inducunt. Haud sane desunt loci, ubi senes placide *narrantes* totidem versus sermone suo occupant, sed omnibus locis, qui huc faciunt sedulo examinatis [2]), nullum repperi, quo collato nostrum locum sat defensum putem. At versu undecimo Phaedriae dato, Parmenonis oratio modum Terentianum non excedit.

Probe scio singula argumenta, quae protulerim, impugnari posse neque is sum, qui perhibeam, scenam nostram, sicut nunc vulgo legatur ferri non posse, sed fortasse remedio meo et explicatione mea tenuis submovetur nubecula, ita ut sol Terentianus melius niteat.

---

1) Operae pretium videtur in lepido versiculo examinando paulisper relationem egredi. Quattuor ἀποσιωπήσεις ita supplet Donatus: egone illam <non ulciscar>, quae illum <recepit>, quae me <exclusit> quae non <*admisit*>. Simili modo scholiasta Bembinus (vide Schlee p. 96). Sed quartae reticentiae supplemento nihil languidius atque ineptius, neque eiusmodi explicationem repetere debuerat Ruhnkenius (in „Dictatis" suis p. 91). Num igitur textus traditus Terentii est sollicitandus? Ingeniose sane id conati sunt Lachmannus et Hartmanus, quorum ille diastole sublata, leni voculae transpositione hic versum emendare studuit (cf. Hartm. de Ter. et Don. p. 6). Ego contendere ausim versiculum sanum salvumque esse, dummodo probabiliter et eleganter suppleatur ultima ἀποσιώπησις. Gradatione hic utique opus est et rem acu tetigisse hic saltem mihi videtur .... Eugraphius, qui Donatum superans supplet „quae non <aut *veretur* aut metuit">. Optime addit: sic enim iram exprimimus. (Haud abs re erit conferre locum Lucretianum: D. R. N. II 16, a Donato allegatum ad Phorm. II 1, 2).

2) Quaestiunculae rationibus minutis sedulo exponendis lectoris taedium movere nolo.

III. 1. 19 sq. et 28 sq.

Thraso miles cum Gnathone suo, stolida iactantia ille, hic assentatione festiva spectatores delectant. Parmeno servus Phaedriae, seorsus adstans gestu saepius opinor, interdum voce quoque adversariorum contemptum suum cum spectatoribus communicat. Narrat miles de rege amico suo:

17 THR. Tum me convivam solum abducebat sibi. GN. Hui,
Regem elegantem narras. THR. Immo sic homo est:
Perpaucorum hominum. GN. *Immo nullorum arbitror,*
Si tecum vivit.

Quis hic loquatur nunc vix cuiquam dubium videtur. Iam Donatus verba Gnathoni tribuit procul dubio codicem suum secutus, nec post Stephanum ullus editor aliter fecit. At priscae editiones verba dant Parmenoni atque Eugraphius haec ad locum annotavit: Immo sic homo est perpaucorum hominum: hoc est: talis inquit, ut cum paucis esse velit; denique hoc intellexit et *Parmeno* cum dixit: immo nullorum arbitror si tecum vivit [1]). Oblivione paene obruta sunt, qua protuli, sed inepta non sunt. Nam et in Parmenonis ore belle sonant verba atque interruptionem praebent sat elegantem. Attamen cum lectio tradita placere possit, prudenti critico vix dignum videtur quicquam mutare. Gnathoni igitur tribuamus verba, spreta Eugraphii ac deteriorum quorundam codicum auctoritate. Nunc altera se offert quaestiuncula. Quonam modo, quonam cum gestu haec verba pronuntiavit parasitus noster? Hic iam optimus Donatus haesit. Haec annotavit magister: hoc aversus ne miles audiat. Potest tamen et aliter intellegi: *maxime stolidos milites* [2]). Equidem „aliter intellegere" pervelim. Nimirum facetius in os militis proferetur laudatio ambigua, quam ille, ut est stolidus, in honorem suum dictam accipiat, dum spectatores lepidam sentiant irrisionem. Quin ipsa illa verborum amphibolia id flagitare mihi videtur [3]).

1) Wessn. III p. 115 sq.

2) Ita scholium in fine mutilatum ex optimis codicibus edidit Wessnerus (I p. 360). Sanum simplicemque sensum ex ultimis verbis elicere non possum. Ecquid legendum est: *maxime a stolido milite*?

3) Aliter iudicavit Hartmanus, egregius harum rerum iudex (de Terentio et Donato p. 33). Prorsus eodem modo in scholiis ad vocem: mirum (in huius scenae versu tertio decimo) explicatio altera omnino est praeferenda.

Iam prostratus iacet miser ille beluarum Indicarum rector a milite coram rege suo splendido confectus ioco:

27 GN. Iugularas hominem. quid ille? THR. Mutus ilico.
GN. Quid ni esset? PAR. *Di vostram fidem, hominem perditum*
Miserumque et illum sacrilegum! [1])

Nimium quantum sincerae commiserationis inesse videtur in interruptionis parte priore. Itane decet servum fidum atque strenuum heri sui adversarium commiserari? Profecto decet. Luculentissimum, ni fallor, hic deprendimus exemplum, ex quo iterum discamus, quam subtilibus semper curis fabularum suarum „oeconomiae" consuluerit artifex ille, Maurus genere, ingenio Atticus. Rivalium enim „neuter in fine fabulae contristandus est" ut optime observat Donatus. Recipiendus ergo iste Thraso in gratiam. Sed quis id ferre posset, si re vera ingenio malo pravoque esset miser iste *ἀλαζών*? Ergo non tantum propriis dictis factisque stolidi sed non mali militis servatur persona sed primo hoc Parmenonis iudicio quasi praemonere videtur artifex poeta, ne quis durioris hebetiorisve ingenii spectator vero odio dignum putet, qui tantummodo deridendus est. Hoc ideo praesertim scripsi, quod Hartmanus olim de loco dubitavit atque ingeniosa partium immutatione lectionem traditam emendare studuit [2]). Sed fortasse iamdudum sententiam suam mutavit ille Terentii amator. Nunc autem si mecum hic quoque Terentium suum admirari potuerit, vehementer gaudebo.

IV. 3. 2 et 13.

Ante Thaidis domum adstat Dorias ancilla, quae modo spectatores certiores fecit de rixa in convivio Thaidem inter et Thrasonem orta. Quanto gravius malum domi Thaidis acciderit adhuc nescit. Ab altera parte cernitur Phaedria, reversus a villa sua atque breve suum soliloquium iam iam finiturus. Subito e domo meretricis prorumpit Pythias. Eunuchi factum comperit

---

1) Annotat Eugraphius (Wessn. III p. 116): miserum dixit militem, sacrilegum parasitum, quia *eius* laudabat militem „me hercule, quod utique falso iuravit. Miseram voculam *eius*, quam corruptam putant viri docti variisque modis tentaverunt, sanam esse credo. Lenissima transpositione legendum censeo: sacrilegum parasitum *eius*, quia e. q. s. (Vide annot. ad vs. 454: quoniam praesens est miles et *eius* parasitus).

2) De Ter. et Don. p. 84.

ipsumque hominem furiosa quaerit. Atque eiusmodi iam prima sunt ancillae verba, ut graviter commoveatur Phaedria. Doriadem contra mutam adstantem usque ad scenae versum quartum decimum nobis inducunt codices omnesque quas novi editiones praeter Fleckeisenianam alteram. Singula videamus:

Pyth. Ubi ego illum scelerosum misera atque inpium inveniam? aut ubi quaeram?
Hocine tam audax facinus facere esse ausum! *Perii.*
Ph. Hoc quid sit vereor.

Ita edidit Bentleius, qui annotavit: „cum libris fere omnibus et Edd. vett. *perii* Pythiae donandum est. Vide Andr. III, 5, 1". At quae ad illum Andriae locum annotavit probanda quidem sunt, sed nihil opinor ad locum nostrum valent, nihil etiam ad Eunuchi locum (II, 3, 34) quem ibidem allegavit et temere vir summus: „sic passim" addidit. Ad tales enim quaestiunculas dirimendas singulorum locorum ἦθος ante omnia spectandum est. Stephanus et inter recentiores Fleckeisenus (in priore editione) *perii* Phaedriae dant. Sed utraque lectio mihi displicet et verum vidisse puto eundem Fleckeisenum [1]), in altera editione sic edentem:

Pyth. Hocine tam audax facinus facere esse ausum! Dor. *Perii.*
Ph. Hoc quid sit vereor.

Phaedria adhuc nihil scit, sed infortunium aliquod imminere sentit potius, quam intellegit, nam decrepitum suum eunuchum mali aliquid facere potuisse id ne somniat quidem bonus amator. Doriadem contra, quippe quae modo pulchrum illum eunuchum Chaeream introductum oculis suis aspexerit, subito magnum aliquod malum olfacientem statim hic *perii* exclamare, id mihi ἠθικώτατον videtur.

Mox audacissimum et pessimum facinus eunuchi apertis verbis proponit Pythias:

..... virginem vitiavit.
Ph. Quid ais?
Pyth. *Perii.* Ph. Temulenta es. e. q. s.

Et hoc loco illud *perii* Doriadi tribuere ausim, ita ut iterum

---

1) Fortasse secutus est Dziatzkoum, qui iam olim in critico apparatu annotaverat: haud scio an verbum *perii*, quod codices Pythiadi continuant Doriadi tribuendum sit.

ambo terribili nuntio commoti simul fere in exclamationem erumpant. An verisimile est eandem illam Doriadem nunc foeda veritate comperta mutam adstare? [1])

IV. 4. 36 et 42.

Nunc e totius fabulae scena lepidissima et actuosissima protraham nonnulla, quibus illustrandis poetae fortasse prodero, sin minus at optimi eius interpretis verba uno certe, si quid sapio, loco sum emendaturus. Cum Pythiade et Doriade iratis ancillis et pavido fatuoque suo eunucho in scena adstat bonus Phaedria. Sat superque confessione sua miser Dorus patefecit, quid domi Thaïdis acciderit. Sequuntur:

Pyth. Iam satis credis sobriam esse me et nil mentitam tibi?
Iam satis certum est virginem vitiatam esse? Ph. *Age nunc*
Credis huic quod dicat? *belua,*

De verbis, quae literis inclinatis dedi iam olim dubitatum est et adhuc dubitari videtur. Nam et Dziatzko in apparatu critico eunuchum his verbis a Phaedria corripi putat et Fleckeisenus in recentissima editione in textum recepit coniecturam (sive suam sive alienam): age nunc *beluae* e. q. s. Utrumque sanandi conamen inde ortum esse opinor, quod nimis aspera et agresti voce: *belua* corripi videatur Pythias. Quanto rectius et placidius de hoc loco iudicavit Hartmanus [2]): „vox ergo *belua* non tam agrestis est quam primo aspectu videtur". Sed vellem plura attulisset ille Terentii amator ad corroborandam hanc suam opinionem, cui ex asse adstipulor. Nam peropportune evenit, quod non ex hoc unico loco Terentiano efficiendum est, convicio *belua* nil nisi meram stultitiam interdum corripi. Audiamus modo Phormionem (IV. 2. 10 sq.) exclamantem: „at at, Phaedriae pater venit!" statim autem se ipsum increpantem: „sed quid pertimui autem *belua*!" Iam apud Plautum convicium

1) Mox Phaedria rogat: qui istuc facere eunuchus potuit? Annotat Donatus: „istu fcacere" honestius apud puellam, quam si vitiare dixisset. Et potest videri aliquid *nutu* significare. Equidem si Phaedriae partes mihi agendae essent *nictu* oculorum potius quam *nutu* capitis hic verba mea adiuvarem. At personati, inquies, sunt histriones. Audi tamen Donatum ad Phorm. I. 4. 7 et 33.

2) De Ter. et Don. p. 54.

ita adhibetur [1]). Quid amplius in vulgata lectione displicere possit, sagaciores viderint.

Mox Phaedria, quippe qui convinci nolit, eunuchum secum paululum seorsum abducit et suppressa voce denuo interrogat hominem. Repetit Dorus confessionem. Phaedriae iam nullus relinquitur dubitandi locus. Sequuntur:

41 Ph. Iuppiter magne, o scelestum atque audacem hominem!
Pyth. *Vae mihi*:
Etiam non credes indignis nos esse irrisas modis?

Mira et obscura ad hunc locum annotavit Donatus. Mira me iudice priora haec sunt: o scelestum atque audacem hominem: Chaeream vel Parmenonem, *sed sic pronuntiandum est ut putet ancilla de eunucho dici*, hoc ipso qui praesto est; *ideo* illa „vae mihi e. q. s.". Nam etsi profecto haud deërunt, qui cum Hartmano [2]) rectissime haec monere scholiastam putent, equidem nimiam hanc subtilitatem poetae obtrudere nolim. Quid enim? Concedendum quidem est, Phaedriam omnibus modis conari eunuchum suum mendacii convincere, quo honestius ipse abeat. Exitus ipse totius scenae id demonstrat. Num inde efficiendum est, adolescentem ad veram desperationem adductum iterata illa eunuchi confessione, vel in media illa desperatione simulata quadam et callida pronuntiatione etiam conari ancillas in errorem inducere? Non opinor. Alterutrum, si quid sapio, hic eligendum est. Aut simulat Phaedria aut desperat. Optio mihi admodum facilis est, nam amatorem vere desperantem hic audio. Quin ipsa magistri annotatio sagacitate sua quasi ruit. Nam verba: etiam non credes indignis nos esse irrisas modis, sive Dorum istum scelestum credit ancilla sive Chaeream, pariter quadrant vocisque *ideo* [3]) vis conclusiva prorsus nulla est. Hunc igitur Donati locum illis adnumerandum censeo, in quibus nimia cura et subtilitate iudicii errat sedulus magister [4]).

---

1) Luculentissimum invenimus exemplum in Trinummo (IV. 2. 110 sq.)
Ch. Norisne hominem? Syc. Ne tu me edepol arbitrare *beluam*,
Qui quidem non novisse possim, quicum aetatem exegerim.
An ille tam esset *stultus* e. q. s.

2) De Ter. et Don. p. 54.

3) In duobus codicibus teste Wessnero legitur *adeo*.

4) Bonum exemplum attulit Hartmanus: de Ter. et Don. p. 102. Nec non huc faciunt opinor nugae, quae nobis offeruntur ad Eun. V. 2. 69.

Nunc alterum scholium sat obscurum cognoscamus: „Vae mihi: quidam hoc totum „vae mihi" usque ad „irrisas modis" a Pythia dici existimant." Fuere igitur Donati temporibus aut codices aut magistri, qui verba illa partim Pythiadi partim alii tribuebant. Siquidem omnes, quod sciam, codices soli Pythiadi dant verba, quid olim aut voluerint aut legerint homines non nisi coniectando assequi possumus. Et fortasse utile erit hic coniecturis indulgere. Quid, si Phaedriae tribuamus alteram exclamationem: „*vae mihi*"? Ecquid lucrabimur ea lectione? Opinor. Primum illud: *vae mihi* in Pythiadis (vel etiam Doriadis) ore sat languet. Quid factum sit et quis fecerit, certo certius ancillis constat post primam eunuchi confessionem, solus Phaedria dubitare *vult*. Novi atque inauditi nihil cognoscunt e Phaedriae exsecratione (nisi quis fortasse prius scholium secutus simulata illa pronuntiatione in errorem novum inductas ancillas credere malit, cui rei et illa, quae iam protuli et scenae exitus vehementer obloquuntur). Sed haec fortasse leviora sunt. Graviore argumento opinionem meam stabilire conabor. Fortasse mihi continget ut Terentio et Donato lucem affundam e Terentio et Donato: Audiamus Andriae fabulae actus secundi initium:

CH. Quid ais Byrria? daturne illa Pamphilo hodie nuptum?
BYRR. Sic est.
CH. Qui scis? BYRR. Apud forum modo e Davo audivi. CH.
Vae misero mihi!

Haec annotat Donatus: Quid ais: e verbis Charini apparet Byrriam nuntiasse futuras nuptias Pamphilo; *nec adducitur tamen, ut statim credat et accommodet animum; saepius ergo repetit rogando*. Mox: Qui scis: *non vult enim verum esse*. Denique: Vae misero mihi: *tandem aliquando perductus est ut crederet*. Nonne hic mutato nomine de Phaedria fabula narratur? Opinor. Quam apte leni nostra medela inducitur adolescens per unum versum ira et maerore prorsus abreptus praesentisque status sui immemor, quam amare Pythiadis verba: „etiam non credes" miserum revocant amatorem ad unicum quod restat simulandi munus!

Restat, ut corollarii instar haec addam, quibus optimam Donati annotationem, sive socordia sive scioli cuiusdam arrogantia depravatam pro virili emendem. Strenue perfungitur simulandi

munere Phaedria, quamvis ad desperationem fere adductus. Suppressa sed minaci voce eunuchum iubet: „heus negato rursum". Negat miser ille. Tum adulescens alta voce: „non potest sine malo fateri" e. q. s., mox iterum submisse sed minaciter: *ora me* et Dorus caeco obsequio: „Obsecro te vero Phaedria!" Tum vero „terribiliter" (ut optime monet Donatus) amator noster exclamat: „I intro nunciam!" Adhuc quod sciam ad illud *ora me* legitur explicatio absurda: hoc lentius ut sit causa *non* saeviendi. Immo: *ut sit causa saeviendi.*

IV. 6. 27.

Conspecto militis exercitu Chremes fugam capessere nimis cupit, sed sapienti ut fit consilio proposito metum dissimulat. Thais strenuum suum defensorem retinet:

25 CHR. Tu abi atque obsera ostium intus, dum ego hinc transcurro ad forum:
Volo ego adesse hic advocatos nobis in turba hac. TH. Mane.

Sequuntur:

CHR. Melius est. TH. omitte. CHR. Iam adero. TH. Nil opus est istis Chremes.

Ita e codice Bembino iam edidit Dziatsko, ita et Fleckeisenus in recentissima editione. Spreta iacere videtur lectio altera, quam ceteri libri exhibent omnes, illustravit Donatus, praetulit Bentleius:

CHR. Melius est. TH. *Mane.* CHR. *Omitte* iam adero. TH. Nil opus est istis Chremes.

Repetitum illud *mane* sequente imperativo *omitte* i. e. manum aufer mihi adhuc perplacet. Prorsus eodem modo iam Plautus (Casina III. 6. 22): *Mane* atque adsta! *Omitte*! Nec non huc faciunt duo Phormionis loci. In priore loco (V. 6. 9 sq.) Antipho adulescens currentem Getam retinens exclamat: *Non manes*? Servus iratus: „Vapula!" clamat id est: omitte me aut vapulabis. In altero loco [1]) haec inter se dicunt et agunt Phaedria et Dorio:

---

1) Phorm. III. 2. 1 sqq. Totum locum exscripsi, siquidem et hic Donato succurrere gestio. Haec annotat magister ad locum: sunt, qui sic legant, ut „Dorio" dicat Phaedria, „*audi*" leno, „obsecro" iterum Phaedria". Mirum hercle istud genus lectorum, nam quis tandem sanum sensum extundet ex hisce:

PH. Dorio,
Audi obsecro. DOR. Non audio. PH. Parumper. DOR. *Quin omitte me.*

IV. 7. 10.

In scenam prodit miles cum seviris suis meretriculae castra iam iam oppugnaturus. Copias suas instruit. Sangam coquum cum peniculo in aciem progredientem increpat. Respondet ille lepido dicto. Nihil nimirum habet stolidus imperator, quod ad iocum respondeat. Pergit igitur rogando: „Ubi alii?" Respondetur: „Qui *malum* „alii"? solus Sannio servat domi." Num dubium est, quis hic loquatur? Non opinor. Cuius in ore magis belle sonet illud *malum* quam in coqui superbientis recenti ioco suo, quis melius scire possit, Sannionem solum e servis domi remansisse, quam ipse ille coquus modo e culina ad bellum profectus? Rectissime igitur vulgo Sangae verba tribuuntur neque quicquam de hac re scripsissem, nisi viderem Fleckeisenum in recentissima editione Gnathoni parasito illud responsum tribuisse. Quare? [1])

IV. 7. 33 sq.

Nuperrime vir doctus Albert Mueller in commentariolo de conviciis apud comicos Latinos obviis [2]) haec scripsit: „Von

---

PH. Dorio! DOR. *Audi.* PH. Obsecro. DOR Non audio.

Suspicari ausim olim fuisse, qui scenae initium aut repererunt aut sibi informaverunt hoc:

PH. Dorio! DOR. *Audio.* PH. Obsecro. DOR. Non audio.

Quid igitur faciendum? Utrum *audi* in *audio* mutato sensum aliquem verbis Donateis praebebimus, an lectionem traditam tuentes hominum quorundam male sanorum nugas a magistro discamus? Illud censeo.

1) Annotat Donatus: malum *κατὰ παρένθεσιν suaviter* infertur e. q. s. Quid malum illud *suaviter*? Num inde protrahamus argumentum, quo nisi contendamus Gnathonis esse illa verba secundum Donatum parasitumque *suaviter* ausum esse increpare stultum militem? Vix crediderim. Utique tum opinor voculam *hic* vel *nunc* additam legeremus. Locus porro Plautinus, quam allegat magister plane obloquitur eiusmodi suspicioni et vereor ne nusquam notissimam illam interiectionem suaviter prolatam invenias Nonne praestat alii suspicioni indulgere, qua coniciamus *κατὰ παρένθεσιν suaviter* per *ἁπλογραφίαν* ortum esse e *κατὰ παρένθεσιν insuaviter*? Graeca vocabula in manuscriptis vulgo literis Latinis exarata inveniuntur.

2) Philologus LXXII: 4 p. 498.

Parasiten gebrauchte Schimpfwörter sind selten". Cunctos tres allegat locos: duos Plautinos unicum Terentianum, de quo iam pauca non nova verba sum dicturus. Ingenti ira inter se rixantur Thraso et Chremes. Bis iam Gnatho placare studuit rusticum adolescentem. Iam cum gestu obsecrantis exclamavit: „Ah, quid agis? tace!" Iam graviter et tristi capitis quassatione, opinor, locutus est: „Miseret tui me, qui hunc tantum hominem facias inimicum tibi". Sed, ut fit, monitis suis igni materiem praebuit parasitus et magis aestuat comicorum heroüm ira. Sequuntur:

33 Chr. Diminuam ego tibi caput hodie, nisi abis. Gn. *ain vero, canis?*
Sicine agis? Thr. Quis tu homo es? e. q. s.

Adhuc omnes editiones, usque ad recentissimam Fleckeisenianam sic edunt.

Sed aut ego nihil iam in hisce rebus intellego, aut prorsus sic loci ἦθος pessumdatur. An credamus necesse est, nunc ipsum monitorem quasi proprii muneris pertaesum taetro iam convicio exagitare eundem, quem hucusque sedare atque mollire sit conatus? Tum insuper credamus censeo, parasitum statim propriae iracundiae poenitere, quippe qui statim pergat: „sicine agis?" quae locutio leniter corripientis est. Frustrane igitur annotavit Donatus: „militare dictum est in hostem canis", frustrane id ipsum, quod nunc verbis meis repeto, iamdudum exposuit Hartmanus? [1]) Quoniam πιθανώτερον aliquid hisce addere nequeo satis habebo locum sic commendare:

Chr. (ferociter):
Diminuam ego tibi caput hodie nisi abis.
Thr. (stolida iracundia):
Ain vero canis!
Gn. (cum obsecrantis gestu ad Chr.)
Sicine agis? [2]).

1) De Ter. et Don. p. 63.

2) De formula loquendi: *sicine agis* bene meriti sunt Ruhnkenius Hartmanus alii fortasse. Nec non optime, ut hoc unum addam, locutionis vim illustrant verba et ipsa Terentiana: heia, haud sic decet, quibus verbis Gnatho sub finem fabulae nostrae iratum Phaedriam placare conatur. Denique quam necessarium sit omnibus, qui Terentio interpretando aut vertendo operam navent, in huiuscemodi loquendi formularum vim atque colorem quam accuratissime investigare *et quidem Donato nusquam neglecto,*

V. 1. 22 sq.

Improba fraude cognita ira saevit Thais in miseram Pythiadem. Acerbissima sanna repetit ancillae balbutientis excusationes:

scio, nescio, abiit, audivi, ego non adfui,

scelestam, veneficam, sacrilegam vocat puellam. Sed in eum, qui re vera sceleste egit, in Chaeream audacem ne uno verbo quidem invehitur. Subito maleficus ipse apparet et Pythias gaudii simul iraeque plena exclamat: „comprehendi iube", sed statim Thais: „quid illo faciemus stulta" respondet. Obstupet ancilla, non item opinor attentus spectator. Probe enim scit ille penitusque sentit, qui sit meretricis animi status et insequentis scenae subtiles elegantias, lepidissimum illud: „bone vir Dore salve!" mente quasi praeoccupat. Inficetis conviciis onerare liberum adulescentulum ancillulae esse potest, non callidae meretricis, de summo suo bono cogitantis. Quin etiam servae nimiam iracundiam retundere parata est Thais nostra. Omnia haec, ut est peritissimus harum rerum artifex, praestruit Terentius.

Nunc ultimos scenae nostrae versiculos cognoscamus:

TH. Quid illo faciemus stulta? PYTH. Quid facias rogas?
Vide amabo, si non quom aspicias, os impudens
Videtur. *non est. tum* quae eius confidentia est!

In personarum distributione variant codices, dissentiunt viri docti [1]). Sed quamqnam optimus liber Bembinus omnia verba Pythiadi uni continuat, haud difficilis mihi videtur optio. Spretis omnibus coniecturis e libris „deterioribus" aut cum Bentleio scribamus:

Videtur? TH. *non.* PYTH. Tum quae eius confidentia est!

aut cum Fleckeiseno (in editione altera):

Videtur? TH. *Non est.* PYTH. Tum quae͡ eius confidentia est! [2])

---

id uno exemplo docere mihi liceat. Verba Thaidis: „sicine agis Parmeno? *age*" (I. 2. 19) in versione Francogallica, quam sub Nisardi auspiciis edidit Alfred Magin sic reddita invenimus: C'est ainsi que tu en uses Parmenon? *courage!* (sic!) Si Donatum suum melius consuluisset vir doctus ille et strenuus, loci ἦθος non tam ridicule corrupisset.

1) Vide Dziatzkoi apparatum criticum.

2) De synizeseos ratione paulo insolentiore, quam Doppelverschleifung vocant Germani, conferantur quae scripsit Haulerus in nova et praestantissima editione Phormionis (Leipz. Teubn. 1913 p. 64).

Rectissime Bentleius annotat: „Et hoc clemens Thaidis responsum praeparatio est ad scenam sequentem, ubi reconciliatio fit et familiaritas nascitur.

Sed de tota quaestiuncula verbum non hiscerem nisi cognovissem nuperrime locum nostrum denuo sagaci sed prorsus inutili coniectura tentatum esse a viro docto J. S. Phillimore [1]). Proposuit v. d.:

PYTH. Vide amabo, si non, quom aspicias os impudens,
Videtur *monstrum*, quae eius confidentia est.

Displicet mihi coniectura, sed de illa disputare a proposito alienum puto [2]).

Sed operae pretium visum est pauca disserere de lectione tradita, quibus optionem Bentleianam et Fleckeisenianam defendam, optimo scholiastarum adiutore: Quam grave sit istud convicium *impudens* in liberum adolescentulum ingestum, haud uno loco nos monet Donatus. Ad Davi verba in fabula Andria (IV. 4. 16):

Mirum vero, *impudenter* mulier si facit
Meretrix!

haec annotat magister: bono ordine locutus est: primo enim causa impudentiae *natura* est *deinde condicio.*

Ad Antiphontis verba in nostra fabula (III. 5. 49): Tum equidem istuc os tuum *impudens* videre nimium vellem observat: licet iocanti et amico convicium iucunde facere. Collato priore loco et hic apparet convicium istud *impudens* eiusmodi esse iudice scholiasta, ut in liberum vix sit permissum [3]). Nec

---

1) Classical Review. Febr. 1915 p. 18 sqq.

2) Quam egregie mihi displicet anticlimax!

3) Ad convicium „asinum tantum", quod statim sequitur excusationem nullam addit magister rectissime (cf. Adelph. V. 8. 12 cum scholio!).

Simillimus est locus Andriae (IV. 2. 27) ubi Davus Charino adulescenti: „eho tu *impudens*" dicit. Ad ipsa verba sane nihil aliud annotat magister quam haec: proprie Charino „impudens" dixit quasi et insolita et multa poscenti e. q. s. Subtilissima vero observatiuncula praecedit haec ad Charini verba: „quid me fiet" adscripta: Ab eo hoc quasi ab iocante pronuntiandum est, *nam sic ille „impudens" respondet.* En iterum convicium „excusatum"! Quam penitus ἦθος Terentianum intellexit vetus ille scholiasta. „Nullum equidem novi opus, ex quo plura discere possit histrio tiro, quam ex hoc Donati commentario Terentiano". Sic olim Lessingius iudicavit. Sed haec prius fuere —.

non huc faciunt verba, quibus illustravit magister Gnathonis nostri illud:

Dolet dictum imprudenti adulescenti et libero:

(nostrae fabulae III. 1. 40)

cuius rei imprudenti? scilicet qui minime crederet *tali* se percuti posse *conuicio* (scil.: quid ais *impudens* v. 35).

Ecquis hisce sedulo perpensis ob librum Bembinum credat Terentium voluisse Pythiadem suam tam grave convicium ingerere in Chaeream adstante et silente Thaide?

Nunc pauca addamus de scholiis, quae cum lemmatis ita edidit Wessnerus:

22. Vide amabo e. q. s.] mire ab eo, quod respondere coeperat, ad aliud transit mirata confidentiam Chaereae: *is est an non est* [1]).

23. Tum quae eius c. e.] non est impudens inquit, non est nisi similis impudenti. sic alibi (Andr. V. 2. 16) „veritas [2]) inest i. u. a. ⟨i⟩ v. f.".

Ultimae voculae prioris scholii cum lemmate insequentis in priscis editionibus aut omnes aut magna ex parte desunt. Praepropere vel sic atque prave putavit Faërnus, et Donatum omnia verba, de quibus nunc totus fuit sermo, Pythiadi soli tribuisse [3]). Quid vero nobis de hac re cogitandum est, quibus plura exhibuerunt Wessneri curae sagaces atque indefessae? Mox videbimus. Sed prius perpendamus nova ista vocabula: *is est an non est.* Quid tandem voculis istis lucramur? Si sanae sunt, erravit quisquis eas scripsit; nam utrum is, qui advenit, re vera sit Chaerea necne prorsus opinor non dubitat Pythias. Emendandi hic quidem locus nullus videtur, sed in audacula hypothesi parumper nunc immorari mihi liceat. Nam in uno codice pro *is est* legimus: *non rus est.* Monstri instar istud *rus* videtur atque id silentio premere procul dubio tutius videtur. Attamen unde veniat mira vocula non rogare nosmet ipsos non possumus. Quid si acutae et lepidae observationis ultimum hic deprendamus vestigium? Gaudii plena modo exclamavit Pythias „habemus hominem" (vs. 19). Annotavit scholiasta: „mire hominem dixit

1) Voculas literis inclinatis exarandas curavi ego.

2) *Severitas* proposuit Studemundus, edidit iam Stephanus.

3) Vide praestantis viri annotationem ad locum in editione Bentleii.

ut *reum*". „Iube comprehendi" pergit puella sed Thais rogat: „quid illo faciemus?" Sequuntur lemma et scholium quae dedi. De persona omnino non dubitat puella sed aliud, opinor, indignabunda et mirabunda cogitare potest: num talis est *rei* vultus? Et fortasse id ipsum addidit magister, *num reus is est* vel *reus is est an non est* vel eiusmodi aliquid scribens. Sed iam suspiciones istas mittamus, quae prudentioribus procul dubio plena ruris et inficetiarum videbuntur. Restat, ut de altero lemmate et de ultimi scholii parte priore pauca dicam. Et ut breviter absolvam: numquam credam verba: non est impudens, non est nisi similis impudenti *a Donato* ad id lemma adscripta esse, ad quod nunc scripta leguntur. Me si audis candide lector restitue brevissimum lemma: *non est*, quod profecto per haplographiam intercidit, sic ut ad hoc pertineat ultimi scholii pars prior, iamque mecum puta subiectum *τοῦ* inquit Thaidem esse. Ita optimus magister nobiscum defendet optimam lectionem contra optimi codicis auctoritatem.

V, 8. 42 sqq.

Pauca denique ad ultimam fabulae scenam proferamus. Nam et hic multum olim ambigebant atque adhuc ambigunt viri docti, Terentianae iustitiae ergo suum cuique tribuere conantes.

Adstant in scena adolescentes et Gnathoni pro patrono suo verba facienti aures praebent. Phaedria adhuc irae in militem plenus est, Chaerea contra, quippe cuius minus intersit cuique iam omnia in tuto sint hilariore vultu adstat. Recte igitur Dziatzko primum illud: Audiamus (vs. 38) Chaereae dedit. Fastidiose admodum summovet parasitus miserum militem [1]). Mox haec sequuntur:

42 . . . . Gn. Militem ego rivalem recipiundum censeo.
Ph. *Hem.*
Recipiundum? Gn. Cogita modo e. q. s.

Ita libri manuscripti et omnes recentiores editores recte. Faernus

1) De statu militis haec annotat Donatus ad vs 32: sine gratia et sine *timore*, modo inimicus et infestus. In libris est: *imore*. Westerhovius coniecit *honore*. Vulgata lectio ferenda videtur collato scholio ad 5. 1. 7: . . . . . omnia expertus et nec muneribus gratus nec *terroribus* metuendus. Vel sic tamen admodum displicet insolitum illud *timore*. Ecquid: *sine tumore*?

et Bentleius [1]) *recipiundum* Chaereae dant sed perperam, nam ex imperativo singulari *cogita* sat apparet, Phaedriam solum exclamasse, parasitumque ad eum solum per breve tempus et vultum et vocem convertisse. (Mox parasitus voti compos ad ambos: „*recte facitis*" dicit).

Iam callida oratione labefactat parasitus adolescentes, inprimis bonum Phaedriam ut opinor:

Neque istum metuas ne amet mulier, facile pellas ubi velis.

Sequitur exclamatio:

Quid agimus? Annotavit Bentleius: „Omnino hoc Chaereae tribuendum, qui cum sponsam haberet Pamphilam, nec Thaidis amore teneretur, prior ad consentiendum erat quam frater". Sed Donatus nos monet: „Initium consensionis dubitatio est eius, qui negaverit". Quid agimus? Mihi quidem optio admodum facilis est, quamquam recentiores vulgo Bentleium secuti sunt. Nonne irasci primo, tum dubitare, cedere denique boni Phaedriae est? Verbis Chaereae tributis Phaedria post suum: „hem! recipiundum"? silet donec repente illud: „idem ego arbitror" profert. Relegamus primi actus scenam secundam, ubi maioribus sane intervallis seiuncta haec ad Thaidem dicit amator iratus, dubitans, victus: „Pessuma! egone quicquam tibi respondeam?" ..... „Utinam istuc vere diceres!" ..... „Faciendum est quod vis". Nonne ponderis aliquid haec verba habere debent apud cautum criticum, de nostro loco ambigentem?

Iam rogat parasitus ut ipse quoque in gregem recipiatur. Optime hic Phaedria placidum suum „recipimus" loquitur, Chaerea „ac libenter" vividius pro indole sua addit. Sed adhuc post sollemne simulque festivum illud Gnathonis:

At ego pro istoc, Phaedria et tu Chaerea, hunc comedendum vobis propino et deridendum [2]) omnes editores Chaereae permit-

---

1) Quibus adstipulatus est Alfred Magin et alii fortasse.

2) Ultimum hoc corollarium Donateum mihi liceat addere. Ad verba: „atque ego pro istoc" nobis offertur haec desperanda verborum series: *subaudimus et sum hic aliter non ut parasitus* („*et sum hic*" Wessnerus, sed quid lucramur?). Sententiae incorruptum cardinem deprendo equidem in ultimis verbis: *non ut parasitus* et re sedulo perpensa hanc mihi super ea informavi opinionem: Gaudio abundat pectus nobili nostro parasito. Iam in gregem accipitur, omnibusque iam posthac epulis

tunt: „Placet", Phaedriae „Dignus est". Immo placidum illud: „Placet" Phaedriae convenit, verba: „Dignus est" altiore voce prolata multo gratius in Chaereae ore sonant.

Denique post ultimam militis irrisionem responsum illud: „nil praeter promissum est" utique Chaereae tribuendum esse cum Hartmano [1]) censeo. Ita utriusque adolescentis ἦθος usque ad finem recte servatur.

---

lautis conviviisque hilarissimis sodalis intererit. Lepido munere suo maximum illud beneficium rependere properat. More parasitico asymbolus quidem omnibus futuris cenis interesse potest (cf. Scholium ad Phorm. II. 2. 25) sed ecce *munus* suum affert, *sumptu suo ali* cupit, miserum militem quasi symbolam suam perennem in futura convivia offert. In Donati honorem huic ergo coniecturae indulgeamus: atque ego pro istoc] subaudi *munus*, et sum<*ptu suo*> hic *alitur* non ut parasitus. Tantum abest, ut putem me hisce Donati manum restituisse, ut statim cuivis lectionis traditae explicationi potiori cum commento meo cessurus sim.

1) De Ter. et Don. p. 81.

AD AESCHYLI PROM. 354.

Τυφῶνα θοῦρον, πᾶσιν ὃς ἀντέστη θεοῖς.

Versus manifesto corruptus, quem recte emendabit nemo qui aut praepositionem *ἀντί* aut sententiam *relativam* loco movebit. Utraque enim res hic prorsus est necessaria. Quae observatio sponte ad veram ducit lectionem:

Τυφῶνα θοῦρον ὅστις ἀντέστη θεοῖς.

In qua vel maxime placet omissum istud *πᾶσι*. Multo enim disertius est *ἀντέστη θεοῖς* quam *ἀντέστη πᾶσι θεοῖς*, multoque huic loco aptius: qui parem se diis putaverat

νῦν ἀχρεῖον καὶ παρήορον δέμας
κεῖται (vs. 363).

J. J. H.

OBSERVATIONES CRITICAE

IN

PLATONIS REMPUBLICAM.

SCRIPSIT

I. C. VOLLGRAFF.

(*Continuantur e Tom. XLIV pag.* 17).

Platonis Res Publica recognovit Ioannes Burnet, Oxonii, 1902.

AD LIBRUM TERTIUM.

p. 389 B.

*εἰ γὰρ ὀρθῶς ἐλέγομεν ἄρτι, καὶ τῷ ὄντι θεοῖσι μὲν ἄχρηστον ψεῦδος, ἀνθρώποις δὲ χρήσιμον * ὡς ἐν Φαρμάκου εἴδει, δῆλον ὅτι τό γε τοιοῦτον ἰατροῖς δοτέον, ἰδιώταις δὲ οὐχ ἁπτέον.*

Nemo, credo, facile in dubium vocabit quin supplendum sit: *ἀνθρώποις δὲ χρήσιμον <μόνον> ὡς ἐν Φαρμάκου εἴδει.*

Verba habemus consimili haplographia mutilata illius quam supra (L. I. p. 331 E) indicavimus: *εἰ πρὸς τὰ ἄχρηστα χρήσιμον <μόνον> ὂν τυγχάνει.*

p. 395 B.

*καὶ ἔτι γε τούτων ..... Φαίνεταί μοι εἰς σμικρότητα κατακεκερματίσθαι ἡ τοῦ ἀνθρώπου Φύσις, ὥστε * ἀδύνατος εἶναι πολλὰ καλῶς μιμεῖσθαι ἢ αὐτὰ ἐκεῖνα πράττειν ὧν δὴ καὶ τὰ μιμήματά ἐστιν ἀΦομοιώματα.*

In lacuna manifesta non video quid aptius inserere possis quam: *ὥστε <οὐχ ἧττον> ἀδύνατος εἶναι.*

p. 395 C.

..... οὐδὲν δὴ δέοι ἂν αὐτοὺς ἄλλο πράττειν οὐδὲ μιμεῖσθαι· ἐὰν δὲ μιμῶνται, μιμεῖσθαι τὰ τούτοις προσήκοντα εὐθὺς ἐκ παίδων ἀνδρείους, σώφρονας, ὁσίους, ἐλευθέρους καὶ τὰ τοιαῦτα πάντα *, τὰ δὲ ἀνελεύθερα μήτε ποιεῖν μήτε δεινοὺς εἶναι μιμήσασθαι.

Vide ne forsitan post τὰ τοιαῦτα πάντα casu exciderit participium quod est ⟨γιγνομένους⟩.

p. 395 D.

οὐ δὴ ἐπιτρέψομεν, ἦν δ' ἐγώ, ὧν φαμὲν κήδεσθαι, [καὶ δεῖν αὐτοὺς ἄνδρας ἀγαθοὺς εἶναι] γυναῖκα μιμεῖσθαι ἄνδρας ὄντας ἢ νέαν ἢ πρεσβυτέραν κτἑ.

Si genuina essent ipsius divini scriptoris verba quae proscripsimus, requireremus certe: ἄνδρας ἀγαθοὺς γίγνεσθαι. Sed quis non sentit puerilem hance esse lectoris alicuius annotationem a contextu alienissimam, temere in ordinem receptam?

p. 399 A.

ἀλλὰ κατάλειπε ἐκείνην τὴν ἁρμονίαν, ἣ ἔν τε πολεμικῇ πράξει * ὄντΟΣ ἀνδρείου καὶ ἐν πάσῃ βιαίῳ ἐργασίᾳ πρεπόντως ἂν μιμήσαιτο φθόγγους τε καὶ προσῳδίας κτἑ.

Locum leviter turbatum et corruptum sic correxisse mihi videor: ..... ἁρμονίαν, ἣ ἔν τε πολεμικῇ πράξει καὶ ἐν πάσῃ βιαίῳ ἐργασίᾳ ⟨ἀνδρὸς⟩ ὄντΩΣ ἀνδρείου πρεπόντως ἂν μιμ. φθογγ. τε καὶ προσῳδ.

ἀνδρὸς ὄντως ἀνδρείου intellege: „viri *viribus virtute dignitate* maxime excellentis".

p. 399 B.

..... ἢ τοὐναντίον ἄλλῳ δεομένῳ ἢ διδάσκοντι ἢ μεταπείθοντι ἑαυτὸν 'Ε πέχοντα.

Imo 'Υ πέχοντα, quae lectio est pulcherrimi codicis Veneti 184 a Ioanne Rhoso in usum Bessarionis exarati. Quid notius quam οὖς ὑπέχειν τινί? „εἰ δέ τοι δεινὸν τό γε δεινὸν ἦν, καί κεν ἐμῶν ῥημάτων λεπτὸν ὑπεῖχες οὖας" cecinit Simonides (fr. 50) et „σωφρονοῦντι λόγῳ τὰς ἀκοὰς ὑπέχοντες" scripsit Dio Chrysostomus ad Alexandrinos XXXII. 661 R.

ὑπέχειν τινὶ ἑαυτὸν Xenophon in *Cyri disciplina* VII 5. 44.

p. 402 D.

οὐκοῦν, ἦν δ' ἐγώ, ὅΤου ἂν συμπίπτῃ ἔν τε τῇ ψυχῇ καλὰ ἤθη ἐνόντα καὶ ἐν τῷ εἴδει ὁμολογοῦντα ἐκείνοις καὶ συμφωνοῦντα [τοῦ αὐτοῦ μετέχοντα τύπου], τοῦτ' ἂν εἴη κάλλιστον θέαμα τῷ δυναμένῳ θεᾶσθαι;

Perplacet mihi Naberi emendatio: *ὅΠου ἂν συμπίπτῃ* reponentis. Ceterum miror criticorum neminemdum hoc loco notasse verba *τοῦ αὐτοῦ μετέχοντα τύπου*, inanem sine dubio male seduli interpretis explanationem.

p. 409 C.

*ὁ δὲ δεινὸς ἐκεῖνος καὶ καχύποπτος, ὁ πόλλ' αὐτὸς ἠδικηκὼς καὶ πανοῦργός τε καὶ σοφὸς οἰόμενος εἶναι, ὅταν μὲν ὁμοίοις ὁμιλῇ, δεινὸς ΦαίνεταΙ * ἐξευλαβούμενος, πρὸς τὰ ἐν αὑτῷ παραδείγματα ἀποσκοπῶν·*

Periit post *Φαίνεται* necessaria coniunctio *καί*.

ἐξευλαβούμενος intellege: *μάλα εὐλαβής*. Participium *εὐλαβούμενος* tam apud Platonem quam apud alios haud ita raro adiectivi vim habet. Confer, si tanti est, Plat. Protag. 333 E; Conv. 187 E.

p. 409 D.

οὐ τοίνυν, ἦν δ' ἐγώ, τοιοῦτον χρὴ τὸν δικαστὴν ζητεῖν [τὸν ἀγαθόν τε καὶ σοφόν], ἀλλὰ τὸν πρότερον· πονηρία μὲν γὰρ ἀρετήν [τε καὶ αὑτὴν] οὔποτ' ἂν γνοίη, ἀρετὴ δὲ φύσεως παιδευομένης χρόνῳ ἅμ' αὑτῆς τε καὶ πονηρίας ἐπιστήμην λήψεται.

Primum (409 B) a Socrate qualem iudicem bonum esse oporteat describitur: non admodum iuvenem, sed aetate progressum; virum integrum, sanctum, nulla per totam vitam improbitatis labe contaminatum; qui iniustitiae naturam non quidem conscientia sed longo hominum usu ex diuturna humanae pravitatis consideratione penitus cognitam habeat: „*τὴν ἀδικίαν οὐκ οἰκείαν ἐν τῇ αὑτοῦ ψυχῇ ἐνοῦσαν ᾐσθημένος ἀλλ' ἀλλοτρίαν ἐν ἀλλοτρίαις μεμελετηκώς, ... ἐπιστήμῃ οὐκ ἐμπειρίᾳ οἰκείᾳ κεχρημένος*". Huic opponitur mali iudicis contraria imago: hominis corrupti, iniqui, conscio animo suspiciosi nimirum: *πόλλ' αὐτοῦ ἠδικηκότος, πανούργου, καχυπόπτου*. „Non hercle talis iudex nobis quaerendus est, inquit, *ἀλλὰ τὸν πρότερον*".

Fugit vv. dd. diligentiam inutile additamentum quod est [*τὸν ἀγαθόν τε καὶ σοφόν*], primum textui sive adscriptum sive superscriptum, manifesto referri ad *τὸν πρότερον*, deinde vero postea a scriba non hoc agente in alienam sedem invectum esse.

Praeterea induxerim quoque post *ἀρετὴν* vv. [*τε καὶ αὐτήν*]. Qui, cedo, vitiositas numquam sui cognitionem adipisci posset? Istiusmodi quid certe nec Socratem nec Platonem discipulos docuisse probabile est.

AD LIBRUM QUARTUM.

p. 420 B (cf. 465 D)

..... *ἐροῦμεν γὰρ ὅτι θαυμαστὸν μὲν ἂν οὐδὲν εἴη, εἰ καὶ* [*οὗτοι*] *οὕτως εὐδαιμονέστατοί εἰσιν κτέ.*

Ut commoda procedat sententia, aut transponendum erit: *εἰ οὗτοι* (sc. *reip. custodes*) *καὶ οὕτως* (*vel sic*), aut, quod praetulerim, eliminandum pronomen demonstrativum plane superfluum, utpote natum e dittographia.

p. 421 A.

*ἀλλὰ τῶν μὲν ἄλλων ἐλάττων λόγος· νευρορράφοι γὰρ φαῦλοι γενόμενοι καὶ διαφθαρέντες καὶ προσποιησάμενοι εἶναι * μὴ ὄντες πόλει οὐδὲν δεινόν, φύλακες δὲ * νόμων τε καὶ πόλεως μὴ ὄντες ὁρᾷς δὴ ὅτι πᾶσαν ἄρδην πόλιν ἀπολλύασιν κτέ.*

Nonne permirum est editores cunctos quod sciam, in tam prava praeposteraque scriptura acquievisse? Primum enim, nisi me fallit, utique necesse est ut suppleamus: *προσποιησάμενοι εἶναί* [TI] *μὴ ὄντες*. *Εἶναί τι* ut et *εἶναί τινα* significat — idque ipsum sententia flagitat — *magnum aliquod, aliquid magni ponderis et momenti esse.*

Eadem medicina olim collato Act. Apostol. V, 36 (*Θευδᾶς λέγων εἶναί τινα ἑαυτόν*) a theologo in paucis literato, Valckenaerii amico, sanatus est locus in Ep. Pauli ad Romanos XII, 2: „*λέγω γὰρ διὰ τῆς χάριτος τῆς δοθείσης μοι παντὶ τῷ ὄντι* ⟨TI⟩ *ἐν ὑμῖν μὴ ὑπερφρονεῖν παρ' ὃ δεῖ φρονεῖν*". Apud ipsum Platonem quoque huius locutionis exemplorum affatim est. Veluti Gorg. 472 A: *ὑπὸ πολλῶν καὶ δοκούντων εἶναί τι.*

Tum perturbatus orationis ordo una copula expuncta probabiliter in integrum restitui potest scribendo:

νευρορράφοι γὰρ φαῦλοι γενόμενοι καὶ προσποιησάμενοι εἶναί τι μὴ ὄντες, [καὶ] διαφθαρέντες πόλει οὐδὲν δεινόν.

Hoc unum restat ut nomen quoddam ex fuga retrahamus, nempe *φύλακες*. Platonis manus procul dubio est:

φύλακες δὲ ⟨φύλακες⟩ νόμων τε καὶ πόλεως μὴ ὄντες κτέ.

p. 421 A.

ᾗ[a]) *μὲν οὖν ἡμεῖς* MEN *, *φύλακας ὡς ἀληθῶς ποιοῦμεν ἥκιστα κακούργους τῆς πόλεως, ὁ δ' ἐκεῖνο λέγων γεωργούς*[b]) *τινας καὶ ὥσπερ ἐν πανηγύρει ἀλλ' οὐκ ἐν πόλει ἑστιάτορας εὐδαίμονας [ἄλλο τι ἢ πόλιν λέγοι]*[c]).

a) em. Herwerdenus: *εἰ* libri. b) *ἀργοὺς* cit. H. Richards. c) exp. I. L. V. Hartman.

Locus multifariam depravatus adque expediendum difficillimus, de quo vere olim Herwerdenus (Mnem. 1883 p. 344) „nemini adhuc cessit emendatio". Quamquam ipse duce contextu acute animadvertit initio sententiae HI (*ᾗ*) pro EI (*εἰ*) requiri. Quod vero suspicatus est pro mutilo monstro lectionis MEN reponendum esse: *⟨λέγο⟩μεν*, id mihi non plane persuasit. *Verbo* quodam opus esse et quidem verbi praesentis temporis prima persona pluralis haud negaverim. At nuper diligenter cum discipulis Thucydidem retractans incidi in moestam illam epistolam, quam in extremo discrimine belli animo et corpore fractus Nicias Athenas misit ad populum (VII. 11 seqq.). Cuius epistolae sub finem legitur: „*ὅ,τι δὲ μέλλετε, ἅμα τῷ ἦρι εὐθὺς καὶ μὴ ἐς ἀναβολὰς πράσσετε κτέ.* Subito in mentem venit ad hoc exemplum vitiata Platonis verba certa ratione emendari posse, si pro MEN * rescribimus ΜΕΛΛ(ΟΜΕΝ).

„*ᾗ μὲν ἡμεῖς μέλλομεν, φύλακες ὡς ἀληθῶς ποιοῦμεν ἥκιστα κακούργους τῆς πόλεως, ὁ δὲ ἐκεῖνο λέγων*" ..... verto:

„quo modo nos iuventutem ad reip. custodiam informaturi sumus, veros custodes faciemus civitati minime noxios; quam vero educationem ille probat" ..... hic iterum haereo in:

γεωργούς τινας καὶ ὥσπερ ἐν πανηγύρει, ἀλλ' οὐκ ἐν πόλει ἑστιάτορας εὐδαίμονας. Quinam, quaeso, sunt isti coloni tam mirabiliter in sententia oppositi *τοῖς ἥκιστα κακούργοις*? Namque

admodum ridicule mihi certe — sit venia verbo! — nuper Francogallulus quidam et liberius mehercle quam verius transtulisse visus est: „Nous autres, nous formons en verité des gardiens „nuisant le moins possible à l'état; mon contradicteur au con„traire en fait des agriculteurs quelconques et, comme „s'ils se trouvaient à une fête nationale (ou à une kermesse) „et non dans un état, d'heureux festoyeurs". Qui temere profecto genti rusticanae sanctissimae frugalissimae nil tale commeritae insignitam facit iniuriam. Infortunatos nimium, sua si mala norint, agricolas!

Primus aliquid fraudis odoratus est Richardsius: valde suspectos habet istos rusticos eosque suo arbitratu satis perfunctorie audaci coniectura in ignavos et cessatores (*ἀργούς*) mutat. At aut egregie fallor aut lectioni perobscurae lumen haud incertum affulget ex Xenophontis Memorabilibus (I. 3. 9), ubi Socrates Xenophontem de Critonis filio percontatur: *„οὐ σὺ τὸν Κριτόβουλον*, rogat, *ἐνόμιζες εἶναι τῶν σωφρονικῶν ἀνθρώπων μᾶλλον ἢ τῶν θρασέων καὶ τῶν προνοητικῶν μᾶλλον ἢ τῶν ἀνοήτων καὶ ῥιψοκινδύνων*; „nunc igitur velim eum existimes *θερμουργότατόν τε εἶναι καὶ λεωργότατον*". E diametro opponitur, ut vides, idque apud probatum scriptorem: *σωφρονικῷ τινι καὶ προνοητικῷ* — qualis *κατ' ἐξοχὴν* debet esse *φύλαξ ὡς ἀληθῶς φύλαξ* — *θερμουργὸς καὶ λεωργός τις*. Platonem autem hoc eodem vocabulo usum esse quo quod ad sensum aptius et convenientius usurpare non potuit, mihi quidem est persuasissimum. Adde quod, praesertim in proxima aliorum agricolarum vicinitate (421 A in.), nullum aliud nomen dormitantis scribae *ἀναισθησίᾳ* facilius in *γεωργοὺς* abire potuit.

Apud utrumque auctorem aequalem Atheniensem hic illic voces quaedam occurrunt Athenis in sermone pedestri parum usitatae ac tritae: Ionicae magnam partem ac poeticae originis. Mirandumne in Platone cuius orationem ex Homero et Archilocho et Tragicis potissimum illum granditatis colorem contraxisse apparet? Quidve mirum si in temperatiore scribendi genere Xenophon, utpote diutissime peregre, in Ionia et Asia maxime commoratus, licet raro supra soccum assurgat, *ἔνια ξενίζει* et subinde consuetudini vernaculae aliquid alienum admiscet?

Vetera Lexica: λεωργός· κακοῦργος, πανοῦργος, ῥᾳδιουργός, ἀνόσιος. Recte. Cui non statim in mentem venit AESCHYLEI (Prometh. 5 sqq.):

Ἥφαιστε, σοὶ δὲ χρὴ μέλειν ἐπιστολὰς
ἅς σοι πατὴρ ἐφεῖτο, τόνδε πρὸς πέτραις
ὑψηλοκρήμνοις τὸν λεωργὸν ὀχμάσαι
ἀδαμαντίνων δεσμῶν ἐν ἀρρήκτοις πέδαις

vel nobilissimae epodi ARCHILOCHI:

ὦ Ζεῦ, πάτερ Ζεῦ, σὸν μὲν οὐρανοῦ κράτος,
σὺ δ' ἔργ' ἐπ' ἀνθρώπων ὁρᾷς
λεωργὰ καὶ θεμιστά, σοὶ δὲ θηρίων
ὕβρις τε καὶ δίκη μέλει.

Scriptores autem serioris aetatis, Themistius Aelianus alii vocabulum obsoletum recoquere amant iunguntque λεωργὸς καὶ ὑπερόπτης τῶν πατρίων ἐθῶν, ἄνδρες ἐκδικώτατοι καὶ λεωργότατοι sim.

Eadem literarum Γ et Λ in scriptura unciali interdum non multum dissimilium permutatio (cf. Bast p. 802) in Iliade (Φ 172), ut hoc utar, lectionis varietatem peperit: μεσσοπαΓές, μεσσοπαΛές et in Sophoclis fragmento incerto apud Porphyrium de antro nympharum 18 (693 D): ἄΓη, ἄΛη. Neque in Lexicis insignita exempla desunt.

Nominum quae sunt Γεωργὸς et Λεωργὸς confusio criticorum acumen haud minus lepide tenuit atque ludificata est quam portenta Hesychiana Αωστον (L. λῷστον), Αωρὸς (L. ἄωρος), πικρός [1]) nec non Photianum ΛΕΜΦας (L. λέλαφας· πέπωκας), Hemsterhusii Cobetique εὐστοχίᾳ dudum feliciter procurata.

p. 421 C.

..... καὶ οὕτω συμπάσης τῆς πόλεως αὐξανομένης καὶ καλῶς οἰκιζομένης κτέ.

Potior utpote naturalis ordo erit:

τῆς πόλεως καλῶς οἰκιζομένης καὶ αὐξανομένης.

p. 421 E.

Ὑπ' ἀμφοτέρων δή, πενίας τε καὶ πλούτου, χείρω μὲν τὰ τῶν τεχνῶν ἔργα, χείρους δὲ αὐτοί.

---

1) ἄωρος i. e. immaturus. ὄμφακες ἄωροι, πικροὶ sunt uvae immaturae saporem acerbum habentes.

Vera lectio profecto est:
τὰ τῶν τεχνιτῶν ἔργα.

p. 422 C.

Οὐδ' εἰ ἐξείη ..... ὑποφεύγοντι τὸν πρότερον ἀεὶ (sc. pugilem) προσφερόμενον ἀναστρέφοντα κρούειν, καὶ τοῦτο ποιοῖ πολλάκις ἐν ἡλίῳ τε καὶ πνίγει; ἆρά γε οὐ καὶ πλείους χειρώσαιτ' ἂν τοιούτους [ὁ τοιοῦτος];

Liberata inutili pronomine, casu orto e dittographia, nihil detrimenti capit sententia atque clauditur aliquanto numerosius.

p. 423 E.

..... καὶ ἄλλα γε ὅσα νῦν ἡμεῖς παραλείπομεν, τήν τε τῶν γυναικῶν κτῆσιν καὶ γάμων καὶ * παιδοποιΐας [a]), ὅτι δεῖ ταῦτα κατὰ τὴν παροιμίαν πάντα ὅτι μάλιστα κοινὰ ΤΑ φίλων ποιεῖσθαι.

a) καὶ γάμων del. J. L. V. Hartman: γάμον exhibet cod. Vat. 1029: γάμους cit. Richards.

Vitiose sane sine controversia in libris MSS. traditur: τήν τε τῶν γυναικῶν κτῆσιν καὶ γάμων καὶ παιδοποιΐας. Quapropter aliis vv. dd. corrigere placuit γάμον (quod dudum in recentiore codice Vaticano 1029 a Graeculo tentatum esse comperi), aliis totum vocabulum eicere. Quidni et παιδοποιΐας damnant? Nam κτῆσις παιδοποιΐας ..... quid necopinato et mire dictum est nisi hoc est? At vide ne Plato de more satis habuerit dicere: τήν τε τῶν γυναικῶν κτῆσιν καὶ παίδων? Veluti 451 C: οὐκ ἔστιν ἄλλη παίδων τε καὶ γυναικῶν κτῆσις; 449 C: καὶ ὅλην ταύτην ἣν λέγεις κοινωνίαν γυναικῶν τε καὶ παίδων et passim. Interpolationi ac corruptelae forsitan ansam dederit inconsiderata comparatio cum V 459 A, ubi scriptum extat: ἆρ' οὖν, ὦ πρὸς Διός, προσέσχηκάς τι τοῖς τούτων γάμοις τε καὶ παιδοποιΐαις;

In fine cum libro aliquo deteriore praeferendum videtur:
ΤΩΝ φίλων ποιεῖσθαι.

p. 424 B.

τὴν ⟨γὰρ⟩ ἀοιδὴν μᾶλλον ἐπιφρονέουσ' [a]) ἄνθρωποι,
ἥ τις ἀειδόντεσσι [b]) νεωτάτη ἀμφιπέληται.

a) ἐπιφρονέουσ' codd. et Stobaeus: ἐπικλείουσ' Homerus. b) ἀκουόντεσσι Homerus.

„Est quoque cunctarum novitas carissima rerum".
(Ovid. Pont. L. III Ep. IV, 51.)

Quam turpe mendum ad hunc usque diem obsidet participii formam, in quo codd. Platonici universi consentiunt, *ἀειΔόντεσσι*! Demta litera Δ extemplo emergit varia lectio minime spernenda: *ἀειόντεσσι* i. e. *ἀϊόντεσσι*. In antiquissimis enim libris et inscriptionibus satis constanter pro I *longo* EI scriptum invenimus. Correxit olim Lobeckius coll. Hesiodi Opp. 211, ubi eadem occurrit scripturae varietas:

ὦ Πέρση, σὺ δ' ἄϊε [1]) *δίκης μηδ' ὕβριν ὄφελλε.*

Cf. etiam van Leeuwen in calce editionis Odysseae.

p. 425 C s. f.

Τί δέ, ὦ πρὸς θεῶν, ἔφην, τάδε [a]); *τὰ [ἀγοραῖα] συμβολαίων τε πέρι * κατ' ἀγορὰν ἕκαστοι [ἃ] πρὸς ἀλλήλους συμβάλλουσιν, εἰ δὲ βούλει, καὶ χειροτεχνικῶν κτέ.*

a) sic melius distinxit Herwerdenus. Idem merito *ἀγοραῖα* delevit.

Structura autem aliquanto minus impedita erit, si transposueris: *ἃ κατ' ἀγορὰν ἕκαστοι πρὸς ἀλλήλους συμβάλλουσιν.*

p. 426 C.

ὃς δ' ἂν σφᾶς οὕτω πολιτευομένους ἥδιστα θεραπεύῃ [καὶ χαρίζηται] ὑποτρέχων καὶ προγιγνώσκων τὰς σφετέρας βουλήσεις ταύτας καὶ δεινὸς ᾖ ἀποπληροῦν, οὗτος ἄρα ἀγαθός τε ἔσται ἀνὴρ καὶ σοφὸς τὰ μεγάλα καὶ τιμήσεται ὑπὸ σφῶν;

Num vocabulis quae uncinis saepsimus ulla sententiae vis additur? Nonne verba quae sunt *θεραπεύειν* et *ὑποτρέχειν* (idem quod *ὑπέρχεσθαι*) arctissime cohaerent?

p. 432 D.

Πάλαι, ὦ μακάριε, φαίνεται πρὸ ποδῶν ἡμῖν [ἐξ ἀρχῆς] κυλινδεῖσθαι καὶ οὐχ ἑωρῶμεν ἄρ' αὐτό, ἀλλ' ἦμεν καταγελαστότατοι.

πάλαι et *ἐξ ἀρχῆς* in una eademque sententia vix et ne vix quidem stare possunt. Alterum omnino abundat. Verisimile videtur *ἐξ ἀρχῆς* interpreti reddendum esse. Inspice e. gr. Hesychium (M. Schmidt) in voce *πάλαι*, ubi Cyrillus 63 supplevit *ἀρχῆθεν*.

1) *ἄκουε* libri nonnulli. Hic quoque iota verbi *ἀΐειν* producitur.

p. 434 A.

Ἰδὲ δὴ ἐὰν σοὶ ὅπερ ἐμοὶ συνδοκῇ. τέκτων σκυτοτόμου ἐπιχειρῶν ἔργα ἐργάζεσθαι ἢ σκυτοτόμος τέκτονος, ἢ τὰ ὄργανα μεταλαμβάνοντες τἀλλήλων [ἢ τιμάς], ἢ καὶ ὁ αὐτὸς ἐπιχειρῶν ἀμφότερα πράττειν κτέ.

Operarii homines, quos honoris causa nomino, „in vultus sudore panem edentes" parvaque manuum mercedula sutrinam, textrinam, fulloniam aliam quamlibet artem illiberalem ac sordidam exercitantes, cum in laudatissima huius saeculi praestantia iam omnium fere consensu eximia prae ceteris in rep. civibus cura et veneratione digni habeantur, ut hodieque sic vulgo apud Veteres maiorem partem quidem, sicuti par erat, probi, frugi, sane honesti existimabantur. At aliud est honestum, aliud clarum esse et honoratum. Honore affectis sive honoratis (Graece: *τοῖς τιμὰς ἔχουσι* vel *τοῖς ἐν τιμαῖς οὖσιν*) diserte significantur qui nobili genere orti magistratus, imperia aliave magna reip. munera gerunt gesseruntve atque dignitate sunt senatoria. Rectissime igitur sine ulla controversia sese habet quod paulo inferius legimus (p. 434 B) ..... *καὶ τὰ ἀλλήλων οὗτοι ὄργανα μεταλαμβάνουσι καὶ τὰς τιμάς*, siquidem hoc loco *αἱ τιμαὶ* unice spectant *εἰς τὸ τοῦ πολεμικοῦ καὶ βουλευτικοῦ καὶ φύλακος εἶδος*. Neutiquam contra referri potest ad opifices puta sutores tignariosque. „Neque enim quicquam ingenuum potest habere officina". (Cic. de Off. I. 42).

Quae si recte disputata sunt, nostro certe loco emblema quod est [*ἢ τιμὰς*] sine mora reddamus inconsulto *παραδιορθωτῇ* dissimillima inepte exaequanti.

Eadem opera ibidem in fine paragraphi iustum orationis ordinem in hunc modum restitue:

ἀλλ' ὅταν γε οἶμαι δημιουργὸς τις ὢν ἢ ἄλλος χρηματιστὴς φύσει ..... εἰς τὸ τοῦ πολεμικοῦ εἶδος ἐπιχειρῇ ἰέναι κτέ.

p. 434 D.

*Μηδέν, ἦν δ' ἐγώ, πω πάνυ παγίως αὐτὸ λέγωμεν, ἀλλ' ἐὰν μὲν ἡμῖν καὶ εἰς ἕνα ἕκαστον τῶν ἀνθρώπων [ἰὸν] τὸ εἶδος τοῦτο ὁμολογῆται [καὶ ἐκεῖ δικαιοσύνη εἶναι], συγχωρησόμεθα ἤδη — τί γὰρ καὶ * ἐροῦμεν; — εἰ δὲ μή,* ΤΟΤΕ ΑΛΛΟ ΤΙ *σκεψόμεθα.*

En locum incredibili librariorum socordia male mulcatum et obscuratum quique aliquamdiu me tenuit, de cuius tamen enodatione hoc agenti et contextae orationis rationem habenti non desperandum est.

Primum correxerim pro *μηδὲ*N ultima litera deleta *μηδὲ*. Quamquam si quis contendat traditam lectionem aliquatenus excusari et ferri posse, equidem non praefracte negaverim. Intellege: *μηδέπω παγίως αὐτὸ λέγωμεν.* Tum post *ἀνθρώπων* fidenter expellamus otiosum participium *ἰὸν* quod genuit duarum praecedentium literarum similitudo.

Εἰς ἕνα ἕκαστον τῶν ἀνθρώπων = *quod ad unumquemque hominem singularem.* Tum liquido patet e proxime antecedentibus prorsus superflua alienaque manu inepte adiecta esse vocabula: [*καὶ ἐκεῖ δικαιοσύνη εἶναι*]. Deinde pro *τί γάρ καὶ ἐροῦμεν*, quod sic sane sensu cassum videtur, unice verum duco: *τί γὰρ καὶ* ΠΕΡΑ *ἐροῦμεν*; [1])

In fine denique sententiae me quidem iudice nulla potest esse dubitatio quin reponendum sit: *εἰ δὲ μή, τοῦτο ἄλλοθι σκεψόμεθα*: sin minus, alio loco hac de re considerabimus.

In continuo subsequentibus editur:

*νῦν δ' ἐκτελέσωμεν τὴν σκέψιν * ἣν ᾠήθημεν, εἰ ἐν μείζονί τινι τῶν ἐχόντων δικαιοσύνην πρότερον ἐκεῖ ἐπιχειρήσαιμεν θεάσασθαι, ῥᾷον ἂν ἐν ἑνὶ ἀνθρώπῳ κατιδεῖν οἷόν ἐστιν.*

Compone p. 368 D.

Ante pronomen *ἣν* ex fuga retrahe necessariam praepositionem ac supple: *τὴν σκέψιν* ⟨*καθ'*⟩ *ἣν ᾠήθημεν.* Post *πρότερον* Burnetio *ἢ* omissum videtur. Alia, si me audis, medicina opus est: videlicet pro *ἐκεῖ* contextus postulat *ἐκεί*⟨*νην*⟩: illam nempe iustitiam.

p. 436 D E.

Οὐκοῦν καὶ εἰ ἔτι μᾶλλον χαριεντίζοιτο ὁ ταῦτα λέγων, κομψευόμενος ὡς οἵ γε στρόβιλοι ὅλοι ἑστᾶσί τε ἅμα καὶ κινοῦνται, ὅταν ἐν τῷ αὐτῷ πήξαντες τὸ κέντρον περιφέρωνται [*ἢ καὶ ἄλλο*

---

1) Ecquid usitatius quam *πέρα λέγειν* et *πέρα ζητεῖν*; ut Electrae Soph. 632:

μηδ' ἐπαιτιῶ
τοὐμὸν στόμ' ὡς οὐκ ἂν πέρα λέξαιμ' ἔτι.

τι κύκλῳ περιϊὸν ἐν τῇ αὐτῇ ἕδρᾳ τοῦτο δρᾷ], *οὐκ ἂν ἀποδεχΩμεθα, ὡς οὐ κατὰ ταὐτὰ ἑαυτῶν* [*τὰ τοιαῦτα*] [a]) *τότε μενόντων τε καὶ Φερομένων, ἀλλὰ Φαῖμεν ἂν ἔχειν αὐτὰ εὐθύ* ΤΕ *καὶ περιΦερὲς ἐν αὐτοῖς, καί, κατὰ μὲν τὸ εὐθύ, ἑστάναι ..... κατὰ δὲ τὸ περιΦερές, κύκλῳ κινεῖσθαι, καὶ ὅταν δὲ τὴν εὐθυωρίαν ἢ εἰς δεξιὰν ἢ εἰς ἀριστερὰν ἢ εἰς τὸ πρόσθεν ἢ εἰς τὸ ὄπισθεν ἐγκλίνῃ ἅμα περιΦερόμεν*ΟΝ, *τότε οὐδαμῇ* [*ἔστιν*] [b]) *ἑστάναι.*

a) *τὰ τοιαῦτα* del. Stallbaum; b) *ἔστιν* om. Galenus.

Quam mendose exarati sint vel vetustissimi atque optimi qui aetatem tulerunt codices Rempublicam continentes Parisinus A et Venetus 185 — ut omittam emblemata sexcenta omnibus membranis longe antiquiora, de quibus operae pretium est audire imprimis MARTINUM SCHANZIUM, *τὸν τούτων πέρι ἐπαΐοντα εἴ γε τις καὶ ἄλλος* [1]), — incredulis documento esto GALENUS, qui secundo saeculo p. Chr. n. multo meliore libro usus et alios locos complures excerpsit et sententiam, quam supra fideliter secundum codices nostros descripsimus. In hac una sententia scilicet luculenter ostendit cum Galeno comparatio *tria* inesse manifesto vitiosa, quae omnia apud doctum medicum leguntur emendate.

CODD. PLAT. perperam:	GALENUS recte:
οὐκ ἂν ἀποδεχώμεθα	*οὐκ ἂν ἀποδεχοίμεθα*
*ἢ εἰς δεξιὰ*N *ἢ εἰς ἀριστερὰ*N	*ἢ εἰς δεξιὰ ἢ εἰς ἀριστερὰ*
τότε οὐδαμῇ ἔστιν ἑστάναι	*τότε οὐδαμῇ ἑστάναι*

Facilis inde coniectura quantum vel nobis sero natis adhuc in Platone perpoliendo supersit agendum.

Ceterum noli arbitrari sublatis istis maculis iam totam periodum omni labe liberatam esse. Primum enim vv. *ἢ καὶ ἄλλο τι κύκλῳ περιϊὸν ἐν τῇ αὐτῇ ἕδρᾳ τοῦτο δρᾷ* antecedentibus male adhaerescunt. Quare Bekkerus ex libris recentioribus *ἢ* ⟨*εἰ*⟩ *καὶ*

---

1) Vide *Commentt. Platon.* p. 53: „libros Platonicos interpolatos esse nemo non novit: vel optimi hoc vitio laborant: Animadvertendum autem bonos libros saepius quam deteriores interpolatorum manus nobis prodere" nec non *Stud. Plat.* p. 30 quem locum laudat J. J. HARTMAN: *„de emblematis in Platonis textu obviis*, p. 144:

„Hauptaufgabe der Platokritik wird immer die sein, die vielen unächten Zusätze auszuscheiden".

ἄλλο τι protraxit. Vide ne aliquanto aptius pro *ἤ* substituisset *ὡς*; nam quis ignorat *ἤ* et *ὡς* frequenter confundi? Verum quid censes? Totum istud additamentum, quo sine ullo damno optime carere possumus, nonne stolidi magistelli bene sibi fidentis annotatio tibi videtur festivam Socratis orationem mediam divellens? Equidem observationem aliquando margini in hunce modum adscriptam:

ἤ καὶ ἄλλο τι ..... τοῦτο δρᾷ

posthac contextui agglutinatam esse quovis pignore contenderim.

Tum paulo inferius, ut animadvertit Richards, pro *τὰ τοιαῦτα* rescribendum est *τῶν τοιούτων* et *εὐθύ τε* ⟨Τι⟩ *καὶ περιφερὲς* legere praetulerim. Sub finem denique periodi emenda: *περιφερόμενΑ*.

p. 439 B.

Ἆρ' οὖν, ἦν δ' ἐγώ, τὸ ἐπινεύειν τῷ ἀνανεύειν καὶ τὸ ἐφίεσθαί τινος [*λαβεῖν*] a) *τῷ ἀπαρνεῖσθαι καὶ τὸ προσάγεσθαι τῷ ἀπωθεῖσθαι, πάντα * τὰ τοιαῦτα τῶν ἐναντίων * ἀλλήλοις θείης εἴτε ποιημάτων εἴτε παθημάτων;*

a) *λαβεῖν* del. Herwerdenus.

Quae perincommode intercidit particula *ἄν*, cum ad optativum *θείης* maxime sit necessaria, sedem suam recuperabit, ut opinor, inter *πάντα* et *τὰ τοιαῦτα*. Praeterea in extremis mancam orationem nullo negotio redintegrabimus revocando ante *ἀλλήλοις* vocabulum quo nullum aliud eo loco per haplographiam facilius perire potuisse incurrit in oculos: nempe *ἐναντίον*.

p. 437 C.

οἷον ἀεὶ τὴν τοῦ ἐπιθυμοῦντος ψυχὴν οὐχὶ ἤ τοι ἐφίεσθαι φήσεις ἐκείνου οὗ ἂν ἐπιθυμῇ, ἢ προσάγεσθαι τοῦτο ὃ ἂν βούληταί οἱ γενέσθαι, ἢ αὖ, καθ' ὅσον ἐθέλει τί οἱ πορισθῆναι ἐπινεύειν τοῦτο πρὸς αὑτὴν ὥσπερ τινὸς ἐρωτῶντος a) *ἐπορεγομένην αὐτοῦ τῆς γενέσεως;*

a) *ἐρωτῶντος* codd. A F D: *ἐρῶντος* A².

Ultima pars sententiae sine ullo dubio corrupta ideoque sensu cassa est. Interpretes aut frustra se torquent aut cum Stallbaumio faciunt malasque cruces gravi silentio praetereunt. Equidem candide fateor me diu frustra quaesivisse quid tandem

esset: *ἐπινεύειν τοῦτο πρὸς αὐτήν*. Qui quidem error primo aspectu saltem inextricabilis videbatur. Quamquam, ut semel fraudem huiusmodi odoratus es, quantillum saepe est transponendo sanare quae transcribentium incuria prave traiecta esse apparet! Velut nostro loco, ut lux luceat in tenebris, suffecerit inverso ordine et spiritu mutato duntaxat reposuisse: *αὑτὴν* (i. e. *τὴν ψυχὴν*) *πρὸς τοῦτο*, quod nemo non intelleget.

In continuo sequentibus tamen alter nodus nobis restat expediendus paulo difficilior. „Quid, dixerit quispiam, *ἐν τοῖς συμφραζομένοις* sibi vult: *ὥσπερ τινὸς ἐρωτῶντος*: *quasi alicuius rogatu?*" Verba pessime adulterata, credo, quae mens sana respuit. Operae pretium est igitur diligenter scrutari quid in isto monstro scripturae delitescat. Atqui, ut fit, quod 'st ante pedes nemo spectat.

ЄΡΩΤΩΝΤΟϹ exhibet optimus codex Parisinus A, quem accuratissime descripsit [1]) et cum pulvisculo excussit Cobetus, iuxta cum ceteris. A secunda manu tamen, ut in calce editionis annotat Burnetius, ibi facta est mutatio in ЄΡΩΝΤΟϹ. Idem Burnetius (in Praefatione) statuit eandem scripturam etiam inveniri in libro vetusto M, cum Parisino et praecipue cum diorthosi eius (A^2) arctiore quodam vinculo connexo, quem servat celeberrima Bibliotheca anno 1452 Caesenae condita a Dominico Malatesta, cui libro tamquam fundamento superstructas esse constat editiones Aldinas. „At ne *ἐρῶντος* quidem ullum fundit sensum idoneum", merito dicat aliquis. Concedo, sed temperi video, quod minime neglegendum videtur, non omnes philologos in libro M distincte 'Ερῶντος legisse. Annotat certe Stallbaum in calce editionis p. 365: „in Ald. Basil. I Stephani est 'Ορῶντος. Euge! Nunc demum veritas pellucet. Tantasne turbas dedisse unam literulam praetermissam! Luculenter apparet orationis contextui nihil melius convenire quam verbum quod vim habeat *impellendi* et *incitandi*. Itaque, ut integram habeamus sententiam, quantocyus corrige: *ὁρμῶντος*.

---

1) Cf. Mnemos. 1875 p. 157 seqq.
In codice Parisino, teste Cobeto, opera et manus multorum correctorum apparent recentium: alios plures tamen multo antiquiores esse monet.

Compara, si tanti est: p. 439 B: *ἄγοντος* et p. 466 s. f. *ὁρμήσει.*

In extremis paragraphi C emenda: *εἰς τὸ ἀπωθεῖν καὶ ἀπελαύνειν* 'ΑΦ' *αὐτῆς.*

p. 438 C.

τί δὲ τὰ περὶ τὰς ἐπιστήμας; οὐχ ὁ αὐτὸς τρόπος; ἐπιστήμη μὲν αὐτὴ μαθήματος αὐτοῦ [ἐ π ι σ τ ή μ η] ἐστὶν [ἢ] ὅτου δεῖ θ ε ῖ ν α ι τὴν ἐπιστήμην, ἐπιστήμη δέ τις καὶ ποιά τις ποιοῦ τινος καὶ τινός.

Cf. infra D s. f.: *τοῦτο τοίνυν ..... Φάθι με τότε βούλεσθαι λέγειν, εἰ ἄρα νῦν ἔμαθες, ὅτι ὅσα ἐστὶν ο ἷ α ε ἶ ν α ί τ ο υ, αὐτὰ μὲν μόνα αὐτῶν μόνων ἐστίν, τῶν δὲ ποιῶν τινων ποιὰ ἄττα.*

Rationibus subductis inclusa eicienda esse apparebit. Pro [θ]*ε ῖ ν α ι* autem verum videtur: *εἶναι.*

p. 439 C.

*τί οὖν, ἔφην ἐγώ, φαίη τις ἂν τούτων πέρι; οὐκ ἐνεῖναι μὲν * ἐν τῇ ψυχῇ αὐτῶν τὸ κελεῦον, ἐνεῖναι δὲ * τὸ κωλῦον πιεῖν, ἄλλο ὂν καὶ κρατοῦν τοῦ κελεύοντος;*

Utique inserendum est: *οὐκ ἐνεῖναι μὲν ⟨μ ό ν ο ν⟩ ἐν τῇ ψυχῇ.* Quoties librariis literarum apices neglegenter depingentibus vocis vel syllabae similitudine vox vel syllaba finitima expellitur!

Praeterea commendaverim: *ἐνεῖναι δὲ ⟨κ α ὶ⟩ τὸ κωλῦον.*

p. 439 D.

Ἆρ' οὖν οὐ τὸ μὲν κωλῦον τὰ τοιαῦτα ἐγγίγνεται, ὅταν ἐγ γ έ ν η τ α ι, ἐκ λογισμοῦ κτέ.

Noli dubitare quin contra librorum MSS. et Stobaei auctoritatem cum Schneidero emendandum sit; *ἐ γ γ ί γ ν η τ α ι.*

p. 439 E.

Ἀλλ', ἦν δ' ἐγώ, ποτὲ ἀκούσας [τ ι] πιστεύω τ ο ύ τ ῳ κτέ.

Verba multis modis male habita.

Fidenter expunge pronomen ΤΙ post *ἀκούσας*, cui pronomini hic nullus prorsus locus est. Quis non videt in culpa esse primam sequentis verbi literam Π lapsu calami geminatam?

Tum cum Galeno, Stobaeo et codice Caesenate Malatestiano restituas velim: *πιστεύω τοῦτο*. Ceterum, ut dicam quid sentiam, vereor ne traiecisse praestiterit:

ἀλλὰ ..... πιστεύω τοῦτό ποτε ἀκούσας ὡς ἄρα Λεόντιος ὁ Ἀγλαΐωνος κτέ.

p. 440 C s. f.

διὰ τὸ πεινῆν καὶ διὰ τὸ ῥιγοῦν, καὶ πάντα τὰ τοιαῦτα πάσχειν.

*ῥιγ*ΟΥ*ν* soloecum est. Athenienses, Platonis saltem aequales, *ῥιγ*Ω*ν* dicebant.

DE VOCE „FATUM".

In Mnemosynes volumine quadragesimo secundo, paginis 371 sequentibusque demonstrare conatus sum vocabulum „fatum" nonnullis locis *manes* interpretandum esse. Locis, quos in illa disputatione citavi, nunc addere possum duos, qui meam de versu illo Propertiano sententiam tam fortiter defendunt, ut dubitari non iam posse credam, quin revera *fatum* interdum vim habeat vocis *manes*. Nam Avieni Aratea legens incidi in hosce versus:

209 iamque per imas
210 Cocyti tenebras et stagna nigrantia Ditis
211 portitor ille Charon Thesidae (= Hippolyti) *fata* vehebat.

Alter locus exstat apud Buechelerum, carmina Epigraphica 965:

Quandocumque levis tellus mea conteget ossa
  incisum et duro nomen erit lapide,
quod si forte tibi fuerit *fatorum* cura *meorum*:
  ne grave sit tumulum visere saepe meum.

Inscriptio insculpta est anno post Chr. nat. *decimo*.

P. J. Enk.

QUAESTIUNCULAE ANNAEANAE.

SCRIPSIT

H. WAGENVOORT H.F.

L. Annaei Senecae ad Lucilium Epistularum Moralium quae supersunt iterum edidit Otto Hense.
Lipsiae apud Teubnerum MCMXIV.

Epist. 7. 5.

Notissimae huius epistulae, in qua Seneca de ludis gladiatoriis deque horum munerum incredibili crudelitate fusius agit, paragraphum quintam ita incipientem facit v. d. Hense: *'sed latrocinium fecit aliquis, occidit hominem'. quid ergo? quia occidit ille, meruit ut hoc pateretur: tu quid meruisti miser, ut hoc spectes?* Codices autem secus verba nobis tradiderunt; ad unum omnes praebent: *sed latrocinium fecit aliquis quid ergo occidit hominem quia* e. q. s., praeterquam quod Laurentiani prima manus dederat *occidet*, quod manus tertia in *occidit* mutavit.

Sane verbis illis transpositis contextus exstitit bono sensu minime carens; attamen nescio an fugerit egregium editorem, lectioni ita ortae quaedam opponi posse. In Senecae Dialogorum editione p. 81 (ad Dial. IV. 5. 3) Gertzius haec adnotavit: 'Ubicumque *quid ergo?* scribitur, semper altera interrogatio sequitur'. Recte id quidem, et addere poterat, huic interrogationi usque quaque negativam inesse vim, ita ut *quid ergo?* velut particulae q. e. *num* vice fungatur, semperque artissimo quodam vinculo cum altera interrogatione coniunctum sit. (E. g. Ep. 5. 6; 9. 11, 22; 14. 12; passim). Quod vinculum ne in verbis ab Hensio editis nimis laxum sit iure mihi videor vereri. Scilicet

facile est explere sententiam: quid ergo *est*? (vide Gertzium ibid.); facilius autem et procul dubio rectius erit traditam lectionem retinere, modo primam illam manum cod. Laurentiani sequamur atque hoc modo interpungamus: *'Sed latrocinium fecit aliquis'. quid ergo? occidet hominem, quia occidit? 'ille meruit, ut hoc pateretur' tu quid meruisti miser, ut hoc spectes?*

Epist. 12. 5.

In epistula duodecima Seneca nobis narrat, quemadmodum villam suam suburbanam perambulanti perpetuo in mentem sibi venerit annorum nimis fugacium; nempe domus, quam ipse quondam curavit aedificandam, caduca est; platani, quas suapte manu posuit, tenues fiunt et situ squalent, quique olim erat rhombi pilae talorum socius eius atque administer, hodie senex est decrepitus, membris curvatis, cuius ἕρκοσ ὀδόντων ingentes contraxit ruinas.

'Debeo hoc suburbano meo' — ita pergit paragrapho quinta — 'quod mihi senectus mea, quocumque adverteram, apparuit. complectamur illam et amemus: plena est voluptatis, si illa scias uti'. Paulo post haec sequuntur: 'et illam quoque *in extrema tegula* stantem iudico habere suas voluptates'. Ita in ceteris quidem codicibus legimus; Parisinus autem praebet: *in extrema regula.* Quam lectionem et alii in textum receperunt et P. Thomas, qui gallice vertit: 'la période où l'on touche au terme de l'existence', et procul dubio hic fere sensus quoquomodo sub verbis depravatis latet. Ipse autem vir clarissimus haec addit: 'On n'a pas réussi jusqu'à présent à expliquer cette expression d'une manière satisfaisante'. Quod fieri posse pro certo affirmare ego non ausim, nempe voci *regulae* apud Senecam nulla umquam alia inest vis nisi *normae*: cf. praecedentis epistulae verba ultima: 'nisi ad regulam prava non corrigas'; porro 20. 3; 71. 19; 76. 14; 95. 39 cetera. Otto Hense v. d., qui nuper Senecae epistulas iterum edidit, et antea eandem lectionem receperat, nunc vero sententiam mutavit et viri docti Lebèque secutus partes legi iubet *in extrema tegula,* spectans verba q. s. *devexa* et *praeceps.* Hoc quoque conamen satis artificiosum ne in irritum ceciderit mirum quantum vereor; nec magis mihi arridet quod Madvigius haesitans coniecit: *in extrema specula.*

Mihi autem aliud quid in mentem venit, et nescio an scripserit philosophus noster: 'et illam quoque *in extremo articulo* stantem iudico habere suas voluptates'. De ratione palaeographica infra videbimus: de sensu verborum quaedam praemittere liceat.

Non solum aetate imperatoria, in lingua praesertim ecclesiastica, vox q. e *articulus* significare solet momentum vel punctum temporis, sed etiam Terentius hoc sensu vocem adhibet, e. g. Andr. 532 'in ipso tempore, in ipsa opportunitate, in ipso articulo', nec non Cicero, ut ceteros praetermittam, ita loquitur: 'in ipso articulo temporis', 'in ipso articulo mortis', talia. Ipse quoque noster exemplum praebet: 'aliud est enim dignitates et pretia rerum nosse, aliud articulos' (Ep. 89. 15).

Nec est quod mihi obicias, aliud esse Ciceronianum illud 'in *ipso* articulo mortis', aliud 'in *extremo* articulo', neque ergo hanc locutionem illa constabiliri. In Claudii vita, c. 4, Suetonius voces q. s. *articulus* et *gradus* copulavit velut synonyma [1]), unde luculentissime apparet a mente uere Romana non alienum esse loqui de articulorum serie inter se excipientium, neque igitur de articulo *extremo*.

Quod nisi haec lectio proposita omnino videtur abicienda, res palaeographica haudquaquam eam condemnat, immo probat potius. Fac enim in codice archetypo verborum *extremo articulo* ultimam litteram *o* compendii causa vel propter spatium supra lineam scriptam fuisse, et inde factum esse, ut neglegeretur [2]). Tum nil mirum est, scribam primam litteram vocis *articulo* pro adiectivi exitu habuisse, et per analogiam sequens substantivum femininum accepisse. Quo facto legebatur: *in extrema rticula,* itaque fit perspicuum, quomodo non solum lectio *regula,* sed etiam *tegula* orta sit. Permutatio enim litterarum *c* et *g,* praesertim in fine vocum in *-ulus, -ula, -ulum* exeuntium, vitium est saepissime occurrens in unciali scriptura, cuius rei Gertzius in Dialogorum editione p. 433 multa exempla congessit, quorum id tantum laudaverim, quod invenitur V. B. 15. 4, ubi cod. Ambrosianus pro deminutivo q. e. *punctiunculas* prae-

---

1) 'Quid est, quod dubitemus, quin per eosdem articulos et gradus producendus sit, per quos frater eius productus fuit'.

2) Quod saepius accidisse mihi videtur, e. g. Ep. 21. 5 (aevo); 39. 4 (nimio).

bet: *puncti ungulas*; eundem autem errorem etiam in epistula 53. 6 habemus. Praeterea in mentem revoco De Ira III. 33. 2, ubi ipse Gertzius pro eo q. e. *in angulo* legendum proposuit *'in arculo'*, et Tac. Dial. 21, ubi codices habent *'sordes regule verborum'*, neque dubito equidem quin cum v. d. Mähly restituendum sit *'sordes reiculae verborum'*.

Epist. 20. 11.

In fine epistulae vicesimae Seneca, ut initio semper se facturum pollicitus est, ea verba laudat, quae ipsi sapientium litteris dedito prae ceteris eo die placuerunt. Ut plerumque ita et hodie Epicuri sententia est, edicentis: 'magnificentior, mihi crede, sermo tuus in grabato videbitur et in panno. non enim dicentur tantum illa, sed probabuntur'. 'quid ergo?' — ita pergit noster — 'non licet divitias in sinu positas contemnere?' Redduntur et alia et haec: 'quidni liceat? magnus ille, qui in divitiis pauper est'. Dicet vero quispiam: 'nescio quomodo paupertatem iste laturus sit, si in illam inciderit'. 'Sane' — ita fere Seneca respondet, nam summa quidem eius sententiae satis perspicua est et lucida — 'sed ego quoque pro certo affirmare non ausim, pauperem istum contempturum esse divitias, si in illas inciderit'. Quae verbis sequentibus etiam clariora fiunt: 'itaque in utroque mens aestimanda est inspiciendumque, an ille paupertati indulgeat, an hic divitiis non indulgeat'.

Tamen tradita lectio aliquo vitio laborat. Uterque codex haec praebet: 'nec ego, epicur*i* (*i* in *e* correxit Madvig), *angulus siiste pauper* contempturus sit divitias, si in illas inciderit'. Haud pauca excogitata sunt ad hunc locum sanandum; Madvig proposuit: *an vetus iste pauper*; P. Thomas: *an tuus iste pauper*; Hense: *an pullatus iste pauper*; Haase: *an aemulus iste pauper*; Buecheler denique sagaciter: *an gulossi iste pauper*, unde Hauck: *an gulosus iste pauper*.

Vereor autem ut omnes hae medelae plane sustulerint vitium, nec dubito quin haec quaestio aliter solvenda sit. Ita rem se habere ut crederem me adduxit locus qui est De Tranquillitate Animi, VIII. 2, ubi Ambrosianus haec praebet: 'discamus continentiam augere, luxuriam coërcere, *gloriam* temperare', e. q. s. Vocem *gloriam* librarius proprio compendio ita reddidit: *glam*.

Non iniuria me quidem iudice Gertzius hanc lectionem defendit contra codices deteriores, quorum alii quoque et Gemzoë v. d. in textum recipiendam putarunt lectionem hanc: *gulam*. Quippe hic error idcirco prae manu erat neque quicquam habet quod mirum videatur, quoniam praeter unam vocem *gloriam* compendium *l* semper indicat *ol*, *el* et imprimis *ul* (ut in *procl*, *mllo*, *poplus* cett.). Quod si nil impedit quominus accipiamus, vocem q. e. *gula* a librario positam esse pro *gloria*, loco nostro aequa probabilitate gaudere mihi videtur adiectivum *gulosus* pro eo q. e. *gloriosus* substitutum per compendium male intellectum.

Iam vide, quam egregia adhibito hoc remedio exeat sententia: 'nec ego, Epicure, (scio), an *gloriosus iste pauper* contempturus sit divitias, si in illas inciderit', vel ut aliis utamur verbis: nescio an uvae acidae sint quia altius pendent. Apposite haec sententia sequentibus illustratur: 'alioqui leve argumentum est bonae voluntatis grabatus aut pannus, nisi apparuit aliquem illa non necessitate pati, sed malle'.

Praeterea haudquaquam obliviscendum est, a Seneca non ita raro derideri Epicurum pauperis partes agentem. Paulo ante declaravit, Epicurum non esse testem veri, sicut 'Demetrium nostrum', sed tantum praeceptorem. Et ubi pauper ille gloriosus in scenam producitur, ipsius Epicuri personam animo philosophi nostri obversatam esse censeo. Etenim in epistula duodevicesima, cui cum vicesima consensio intervenit non fortuita, de voluptatis magistro haec nobis narrat: 'certos habebat dies ille magister voluptatis Epicurus, quibus maligne famem extingueret, visurus an aliquid deësset ex plena et consummata voluptate, vel quantum deësset et an dignum quod quis magno labore pensaret, et quidem gloriatur non toto asse se pasci, Metrodorum, qui nondum tantum profecerit, toto'.

Epist. 22. 17.

'Quid est turpius' — en quaestio quam Seneca ponit in fine epistulae vicesimae secundae — 'quam in ipso limine securitatis esse sollicitum?' Pergit autem ita: 'causa autem haec est, quod inanes omnium bonorum *sumus*, *vitae* laboramus'. Quae verba sic corrigenda esse Madvig putavit: '*sumus*, *usu vitae* laboramus', sed Hense recte adnotasse mihi videtur: 'non apte, vitam frustra

actam respici monet Buecheler, scripserim: '*vitae iactura* laboramus'.

Nescio an alia quaedam emendatio eadem fidelia duos parietes dealbet: non solum enim hoc loco deesse aliquid, sed etiam supervacaneum esse illud *sumus* mihi persuasi. Itaque legere velim: 'causa autem haec est, quod inanes omnium bonorum *in summa vitae* laboramus', id est: quod vita nostra non intra se composita neque omnibus numeris completa perfecta absoluta est. Eandem igitur hic videmus sententiam expressam atque e. g. Ep. 101. 8, ubi legimus 'maximum vitae vitium est, quod *imperfecta* semper est', et paulo infra, § 10: 'cui vita sua cotidie fuit *tota*, securus est'. [1])

De *vitae summa* philosophus noster passim loquitur, sed ne longus sim in enumerandis huius rei exemplis, id potius admonere velim, nostro loco haec verba sequi: 'non enim apud nos *pars eius ulla* subsedit', qui verborum contextus ideo argumento esse potest ad confirmandam lectionem a me propositam, quoniam Seneca rerum *summam* et *partes* inter se opponere solet, velut Ep. 17. 2: 'et *summam* quidem rei pervides, quantum philosophia prosit, *partes* autem nondum satis subtiliter dispicis'; et praesertim Ep. 94. 1, ubi etiam de vitae summa sermo est: 'tamquam quis posset de *parte* suadere, nisi qui *summam* prius *totius vitae* complexus est'.

Epist. 26. 3.

Epistula vicesima sexta, sicut duodecima, agit de senectute. 'Non solum gravis sum annis' — ita fere Seneca dicit — 'quod non tantopere lugeo, sed vitae muneribus officiisque non iam par sum: inter decrepitos sum numerandus et extrema tangentis'. Licet autem corporis vires eum defecerint, mens eius summa fruitur sanitate: 'viget animus et gaudet non multum sibi esse cum corpore'. Tum sequitur § 3: 'ire in cogitationem iubet (sc. animus) et dispicere, quid ex hac tranquillitate ac modestia morum sapientiae debeam, quid aetati, et diligenter excutere, quae non possim facere, quae nolim'. Haec plane perspicua sunt: sibi quaerendum et bene distinguendum esse philosophus pro-

1) Vide etiam ep. 1. 1: 'maxima pars vitae elabitur male agentibus, magna nihil agentibus, *tota vita* aliud agentibus'.

nuntiat utrum aliquid posse se senectus prohibeat an sapientia vetet. Hucusque nil mutandum esse videtur, neque quicquam obstare iam hic monere volo, quominus post verba q. s. *quae nolim* interpungatur, — quod neque in Hensii editione, neque in ulla emendatione proposita factum videmus. Quippe omnem lucem in se trahunt verba inter se opposita *sapientia* et *aetas*, *quae non possim* et *quae nolim*, quae obstare videntur ne quidquid sequitur vim suam comminuant.

Quae sequuntur, omni sensu carent. Legimus: '*prodesse habiturus. adqui si nolim quidquid non posse me gaudeo*'. In codice Laurentiano tertia manus litteram *d* vocis *adqui* in *t* mutavit et *gaudeo* in *gaudebo*; in Parisino traditur: *quidquid nou posse e me gaudeo*, quod verbum prima manus emendavit ex infinitivo: *gaudere*. Non defuere, qui ad sanandum hunc locum correctionis conamina protulerint in medium, quibus meam quoque additurus tantum non horreo. Madvig proposuit: 'quae nolim, pro peste habiturus aequi, si nolim quicquam non posse me gaudere'. P. Thomas: 'quae nolim, pro eo habiturus ac si nolim, quidquid non posse me gaudeo'. Kronenberg: 'proinde habiturus atque si nolim, quidquid non posse me gaudeo'. Quae coniecturae quam ob rem displiceant si fusius exponere vellem, iusto longior mea fieret disputatio; unum tantum argumentum non praetermittere liceat, quod in omnes valet. Particula enim *atqui* apud Senecam saepius occurrit; in Parisino plerumque, interdum in Laurentiano depravatur, velut in *atque*, *aut qui*, talia. Raro factum est ut in ambobus codicibus recte traderetur, quod hoc loco evenisse videmus (nam quod littera *d* scriptum est, nil habet momenti). Qua de causa hanc voculam, modo fieri possit, retinendam esse opinor; vitium autem potius quaeram in verbo q. e. *habiturus*. Nemo ignorat, quam crebro formae verbi *habendi* cum formis verbi *abeundi* commutentur; e. g. Tertull. de testim. 4: '*abiit* iam et reverti debet'; codices praebent: *habet*; apud ipsum Senecam Ep. 27. 2: 'sollicitudo non cum ipsis *abiit*'; Laurentianus in margine: 'vel *habet*'. Aptissimus autem quem cum nostro conferamus locus est Ep. 23. 6: 'voluptates ..... in contrarium *abituras*', ubi et Parisinus et Laurentiani prima manus tradiderunt: *habituras*. Fac ergo idem mendum in nostrum textum irrepsisse, et legendum esse '*prodesse*

abiturus': invenimus sententiam contextui si quae alia concinnam [1]), verba in eum quadrantia qui licet extrema aetatis attigerit tamen omnino inutilis esse nolit. Ergo non iam verba sunt animi loquentis et hominis partes sibi accomodantis, sed ipsius Senecae, animo respondentis.

Quam ob rem mihi legendum videtur: *'velim prodesse et abiturus'*. Postquam igitur animus monuit, bene distinguendum esse quatenus aetas, quousque sapientia aliquid facere nos prohibeat, haec ei responderi Seneca fingit: tamen, quamquam abiturus, paululum saltem usui esse velim! Post *nolim velim* facile neglegebatur; accedit quod alterum eiusmodi responsum paulo infra sequitur: 'incommodum summum est' inquis, 'minui et deperire et ut proprie dicam, liquescere', e. q. s. [2]). Cuius responsi refutatio apposite introducitur — ita enim apud nostrum introduci solet — particula *atqui*, ut et aliis locis [3]) et Ep. 17. 5, ubi post hanc obiectionem: 'nondum habeo, quantum satis est; si ad illam summam pervenero, tunc me totum philosophiae dabo', opponuntur haec: *'atqui* nihil prius quam hoc parandum est, quod tu differs'.

Cetera ita emendanda esse mihi videntur: *'atqui, si nolim, quidquid non possum, gaudeo'*. Ecce enim vera quae philosophi animum subit cogitatio quaeque eum consolatur de senili imbecillitate: quae non possumus velle non licet; quod si nolumus, non est quod doleamus. Optime hic locus illustratur illis verbis (Ep. 67. 2), quae eundem praebent sententiarum nexum: 'ago gratias senectuti, quod me lectulo adfixit. quidni gratias illi hoc nomine agam? *quicquid debebam nolle, non possum*' [4]).

Itaque hunc in modum sententiam restituendam esse arbitror: '*'velim prodesse et abiturus'. atqui si nolim, quidquid non possum, gaudeo'*.

---

1) *Prodesse* aeque absolute positum occurrit e. g. Dial. III. 6. 4: 'quia vivi noluerunt prodesse, morte certe eorum res publica utatur'.

2) Vide quemadmodum in aliam formam redacta eadem obiectio recurrat Ep. 77. 19: 'sed ego', inquit, 'vivere volo, qui multa honeste facio. invitus relinquo officia vitae, quibus fideliter et industrie fungor'.

3) Cf. Dial. 4. 12. 3; 5. 3. 1; 7. 10. 2; de benef. 6. 15. 1.

4) Porro cf. tota ep. 61, quae ita incipit: 'Desinamus, quod voluimus, velle', et in fine paragraphi 4ae haec habet; 'itaque sic animum componamus, ut quicquid res exiget, id velimus'. Denique 49. 2: 'modo desii velle agere, modo desii posse'.

Epist. 33. 7.

Antequam de hoc loco quid sentiam in medium proferam, pauca praemonenda sunt de iis verbis, quae inveniuntur Ep. 29. 11: ''numquam volui populo placere. nam quae ego scio, non probat populus: quae probat populus, ego nescio'. 'quis hoc?' inquis, tamquam nescias, *cui imperem*: Epicurus'. Frustra enim mea quidem opinione verba illa *cui imperem* a viris doctis nonnullis in dubium vocata sunt [1]). Quippe usitatissima locutio est *imperare alicui aliquid*; porro autem ita adhiberi solet etiam sine obiecto, ut significet: exigere ut reddantur debitae res velut fructus agrorum, aes alienum debitoris, talia; quin etiam plus quam debitas res postulari verbum imperandi nonnumquam indicat, ut *imperare rei* eandem fere habeat vim atque *rem exhaurire*. Exempla sumam ex ipso Seneca; de fructibus, dial. IX. 17. 5: 'ut fertilibus agris non est imperandum — cito enim illos exhauriet numquam intermissa fecunditas —, ita animorum impetus adsiduus labor franget'. De pecunia, ibid. 6. 2: 'alius patrimonio suo plus imperavit quam ferre posset'.

Quid ergo mirum si is, qui cum alibi semper tum hoc loco quoque [2]) sententias egregias ab aliquo auctore mutuas sumptas cum aere alieno confert, se ei imperare dicit, quo etiam atque etiam utitur feneratore?

Itaque haec quidem sententia omni mendo caret; aliter vero res se habere videtur Ep. 33. 7 ubi legimus: 'turpe est enim seni aut prospicienti senectutem ex commentario sapere. 'hoc Zenon dixit': tu quid? 'hoc Cleanthes': tu quid? quousque sub alio moveris? *impera* et dic, quod memoriae tradatur'. Profecto neminem latet, sermonem hic esse de eadem re ac superiore loco: de praeclaris sententiis dico ab alio sumptis; ii scilicet reprehenduntur, qui iam adulti in verbis suis et scriptis alienis sumptibus liberales sunt. Quid autem sibi vult illud *impera et dic*, e. q. s.? Mihi quidem pellucidum non esse fateor. Clarissimus vir nostras Van der Vliet quondam legendum proposuit: '*sub alio merebis? et ipse impera*', qua coniectura quamvis spe-

---

1) *imputem* Rossbach; *tamquam nescias, aes cui imperem* Buecheler.

2) § 10: 'sed ne ego quidem me sordide geram in finem aeris alieni et tibi quod debeo inpingam'.

ciosa vereor ut acu rem tetigerit, quoniam huius enuntiati cum sequentibus in obscuro manet nexus.

Nescio an leve admodum vitiolum hoc loco nobis obstet, quod tollas quaeso addendo — sit venia ὀξυμώρῳ — praenomine q. e. *tibi*; ergo: *tibi impera,* i. e.: noli diutius aliorum inniti ingenio, sed a te ipso exige, quae tibi opus sunt. Cf. quae supra dicit philosophus: 'certi profectus viro captare flosculos turpe est et fulcire se notissimis ac paucissimis vocibus et memoria stare: sibi iam innitatur'. Atque operae pretium est animadvertere, in duobus codicibus Parisinis addita copula scriptum esse *et impera,* quod quin ex pronominis compendio ortum sit (*tⁱ impera*) vix dubito.

Non tantum ...., sed .....

Postremo nonnulla in medium mihi proferenda sunt de sententiis vel sententiae partibus haud raro apud nostrum occurrentibus, quae ita compositae sunt, ut altera pars a verbis q. s. *non tantum,* altera a coniunctione q. e. *sed* incipiat. Ostendere enim conabor, stetisse per hanc copulationem quod ad vim eius coloremque attinet non satis intellectam, quominus compluribus locis aut verus sensus perspiceretur aut simplex medela adhiberetur.

Notatu dignum est, in Senecae epistulis multo plures inveniri sententias per *non tantum, sed* quam per *non tantum, sed etiam* inter se coniunctas. Haec autem ratio duo enuntiata inter se conectendi semper et ubique eandem vim habet: utrique parti ita coniunctae idem momentum inesse indicat, quarum posterior graviore quidem emphasi gaudeat, ita tamen ut prior inter pares habenda sit. Idem igitur fere valet atque coniunctio *cum* ....., *tum* ....., vel *et* ....., *et* ....., dummodo in hac vertenda partem posteriorem priore loco ponamus, ne sententiae momentum suo loco cedat. Primum quod in epistulis occurrit exemplum hoc est, Ep. 9. 6: 'habet autem *non tantum* usus amicitiae veteris et certae magnam voluptatem, *sed etiam* initium et comparatio novae'.

Prorsus autem aliter res se habet in copulatione quae est *non tantum, sed.* Nescio enim an non semper viri docti rationem sibi dederint, quae vis deinceps his particulis attributa sit. Equidem puto, tres praesertim coniunctionis q. e. *non tantum, sed* adhibendae rationes discerni posse, quarum — ut sit saltem cuique quo distinguatur nomen — primam *copulativam,* secundam *correc-*

tivam, *adversativam* tertiam *rationem* vocare velim. Cumque alia scilicet ex alia creverit, haec tantum puncta determinantia sunt lineae mutatam notionem indicantis, nec raro difficile factu est, certam speciem certo generi tribuere; quin etiam nonnumquam fieri non potest, ut singuli casus in singula loculamenta cogantur.

Primo igitur *non tantum, sed* vim habet *copulativam*, id est: prorsus idem significat atque *non tantum, sed etiam*. Veluti Ep. 24. 13: 'non hominibus tantum, sed rebus persona demenda est'; Ep. 52. 7: 'adiuvare nos possunt non tantum qui sunt, sed qui fuerunt'. Utroque loco addita vocula *etiam* sententia non mutatur. Haud crebri autem loci occurrunt, ubi haec significatio invenitur.

Ceteris locis ita vertere possumus: *non tam* ....., *quam* ....., sed accentu nimirum satis diverso. Ubi rationem *correctivam* discernere mihi videor, auctor haesitans ut ita dicam nec sui satis certus sic pronuntiat: '*non* ..... *tantum* ..... *hoc* ....., *sed* ..... *illud* ....., id est: *hoc* ....., *vel potius illud, immo illud, quin etiam illud*. Ergo arte sua rhetorica usus quasi se ipse corrigit non alio proposito nisi ut sententia emendata in plena luce collocetur neve quicquam eius momenti irritum pereat. E. g. ep. 120. 4: 'utar ego illo (verbo) ..... non tantum tamquam recepto, sed tamquam usitato' (i. e. utar illo tamquam recepto, vel potius tamquam usitato; ep. 46. 2: 'exhausi totum (librum tuum). non tantum delectatus, sed gavisus sum' (i. e.: delectatus, vel potius gavisus sum).

Ipsa ratio docet, his locis duas imprimis res animadverti posse, primo, verba emendata saepe ea esse quae ut usitatissima in periculum veniant propriae notionis perdendae, quam ob rem hoc modo auctor iis succurrere conetur; secundo, duo illa enuntiata per *non tantum sed* coniuncta non multum differre significatione, immo tantum non synonyma esse (ut supra: receptus — usitatus; delectatus sum — gavisus sum) [1]).

---

1) Quod Gertzius non videtur perspexisse, quippe qui in libro cui titulus 'Studia critica in L. Annaei Senecae Dialogos', p. 50, ubi sermo est de loco Dial. lib. I. 3. 7 ('revocatus tantum non retro cessit sed longius fugit'), ita disseruerit: 'corrector aliquis verba *tantum non* transponenda esse significavit, quod omnes editores probaverunt. Sed in hac scriptura primum *non tantum* pro *non tantum non* accipi debet, cuius usus ante *sed* (*sed etiam*) nullum exemplum vidi (nam quod in *non modo* fit, id non statim ad *non tantum* (*solum*) transferri posse puto); deinde ferri non potest, quod *retro cessit* ita enarrare cogimur, quasi significet *Romam rediit*, quum prorsus

Venio ad tertiam rationem qua Seneca coniunctione nostra utitur, cui vis inest *adversativa.* His quoque locis eam vertere possumus: *non tam, quam*; iam vero omnis dubitatio sublata est, pro certo auctor affirmat: *non tam hoc, quam illud*, id est: *non hoc, sed illud.* Quod Ep. 24. 8 factum esse videmus, ubi de Catone Seneca hoc dicit: 'non tantum Caesari sed sibi iratus nudas in vulnus manus egit'. Profecto non hoc voluit, Catonem quo Stoica doctrina vix ullum novit exemplum illustrius, 'Caesari iratum' fuisse: immo non tam Caesari quam sibi fuit iratus, *non Caesari sed sibi.* Itidem epistulae octogesimae initio legimus: 'Hodierno die non tantum meo beneficio mihi vaco, sed spectaculi, quod omnes molestos ad sphaeromachian avocavit'; i. e. non tam meo quam spectaculi beneficio vaco: *non meo beneficio sed spectaculi.*

Quae si recte disputata sunt, primo commemorare velim locum qui est **Epist. 124. 1.** Huius epistulae initio duos versus e Vergilii Georgicis laudatos invenimus (I 176 sq.):

'Possum multa tibi veterum praecepta referre,
ni refugis, tenuisque piget cognoscere curas'.

Deinde haec sequuntur: 'non refugis autem nec ulla te subtilitas abigit. non est elegantiae tuae *tam magna sectari sicuti illud probo*, quod omnia ad aliquem profectum redigis, et tunc tantum offenderis, ubi summa subtilitate nihil agitur'. Pro *tam magna* cod. Pincianus habet: *tantum magna*. Porro alii editores alia proposuerunt legenda; Hensius Buecheleri coniecturam optimam esse iudicat: 'non est elegantiae tuae *tam magna sectari secure.* illud probo', e. q. s.

Nonne autem verisimile est, Senecam scripsisse: 'non est elegantiae tuae *tantum magna sectari, sed utilia.* illud probo', e. q. s. Quod attinet ad rem palaeographicam, nil molestiae

---

contrarium sit; denique, quod ad historiam pertinet, nemo umquam Rutilium longius fugisse narravit, sed Smyrnae eum constanter habitasse dicunt. Quare hanc correctionem abiiciendam esse credo, retinendam vero A scripturam ita adiutam, ut scribatur: *revocatus tantum non retro cessit et longius fugit*; sic optima sententia efficitur'.

At nil opus est in scriptura a ceteris scriptoribus probata, *non tantum* pro *non tantum non* accipi, neque *retro cessit* ita enarrare cogimur, quasi significet *Romam rediit. Retro cedere* hic ut ubique idem est atque: retro redire, retro referre pedem (s. vestigia), talia, et sensus est: quamquam revocatus tamen retro cessit, immo longius fugit. Qua re ipsa quaestio sane non soluta est, et Gertzii quoque emendatio habet quod placere possit, sed haec eius argumenta multum valere non opinor.

haec coniectura praebet: *tantum* revera in uno codice invenimus [1]), quo accedit quod compendia vocularum *tam tamen tantum* semper fons iugis fuit errorum. Pro *sicuti* lego *sed utilia,* neque haec correctio temeraria esse videtur, quippe cum vocis q. e. *utilia* exitus inter *uti* et *illud* facile potuerit excidere, et nostri quoque opera plura nobis suppeditent exempla permutationis vocularum *sed* et *sic* (e. g. Dial. IX. 1. 3).

Hoc vero esse mihi videtur quod Seneca in Lucilio laudat: non tantum *magna,* sed *utilia* appetit, ergo: *non magna cupit, sed utilia.* Iam demum apparet, quare ita pergat: 'illud probo, quod omnia ad aliquem *profectum* redigis, et tunc tantum offenderis, ubi summa subtilitate nihil agitur'. Ergo Lucilius etiam quae parvi videntur momenti res studio suo dignas censet neque ab ulla subtilitate abhorret, modo aliquid utilitatis, aliquid profectus sibi referat.

Hoc ergo loco aliud exemplum habemus *adversativae* quam dixi significationis; alibi editores rationem non habuisse puto sensus *correctivi,* quo factum est ut verba omni fere vitio carentia immerito temptarent. Locum dico q. e. **Ep. 123, 5.** Seneca ibi monuit, animum semper corroborandum esse nec non interdum periculum eius faciendum, et quidem de improviso potissimum: *subito.* 'Nam', ita pergit, 'illa sunt certissima argumenta, quae ex tempore dedit, si *non tum aecus* molestias, sed placidus aspexit'. Gertzius legendum putat: 'si modo tum aecus molestias et placidus aspexit'; Buecheler: 'si non stomachosus'.

Quidni autem cum deterioribus codicibus legamus *tantum* pro *tum,* et ceteroquin sententiam integram manere sinamus? Suspicor hoc ne fieret verba illa synonyma deinceps sequentia, q. s. *aequus* et *placidus,* prohibuisse, sed vide quae ea de re supra disserui. Verba Senecae ita accipienda esse credo, ut voluerit: si non tantum aequus, sed placidus molestias aspexit, i. e.: *aequus, vel potius placidus.* Atque hoc modo philosophus mihi locutus esse videtur, quoniam cavere cupiebat ne voci q. e. *placidus* quicquam coloris sui detraheretur vel abalienaretur. Quo colore ut non semper eam distinxit, ita luculenter non-

---

1) Rossbach quoque *tantum* restituere voluit, legendo: 'tantum magna sectari. scilicet illud', e. q. s.

numquam ornavit, e. g. Ep. 56. 6, ubi Varro Atacinus reprehenditur qui scripserit: 'omnia noctis erant placida composta quiete', quae verba Seneca ita vituperat: 'falsum est. nulla placida est quies, nisi qua ratio composuit'. Itaque nemo nisi *ratione compositus* dignus est qui *placidus* dicatur. Quodsi loco supra citato (Ep. 46. 2) dici poterat: 'non tantum delectatus, sed gavisus sum', nihil obstare arbitror quominus hic legamus: 'non tantum aequus, sed placidus'.

Postremo huc pertinere videtur locus q. e. **Ep. 121. 24.** Huius epistulae in fine Seneca de sui servandi studio agit omnibus animalibus ingenito, et dicit: 'primum hoc instrumentum in illa natura contulit ad permanendum, conciliationem et caritatem sui. non poterant salva esse, nisi vellent'. Tum haec sequuntur: 'nec *non* hoc per se profuturum erat, sed sine hoc nulla res profuisset'. Pro *nulla res* Haasius emendationem non necessariam quidem, attamen speciosam proposuit: *nulla ars.* Praeterea vero negationem illam in sententiae initio necesse est vitio deberi, qua de causa uncinis includi solet. Quod si fecimus, melius quidem sententia me iudice intellegi potest; sed tamen valde metuo ut auctoris menti revera respondeat. Voluitne pronuntiare, caritatem sui *per se ipsam* nondum profuturam esse? Non credo. Nempe paragrapho 19 haec legimus: 'apparet illis (animalibus sc. ratione carentibus) inesse nocituri scientiam non experimento collectam: '*nam antequam possint experisci, cavent*'. Quod nulli rei nisi sui caritati debent, etenim paulo infra (§ 20) additur: 'ex quo apparet, non usu illa in hoc pervenire, *sed naturali amore salutis suae*'.

Nonne ergo veri similius est, compendio male intellecto *non* scriptum esse pro *tantum*, ut legendum sit: 'nec *tantum* hoc per se profuturum erat, sed sine hoc nulla res profuisset'? Ergo servari non possent, nisi vellent. Nec tantum hoc per se iis prodest, sed sublato hoc sui amore (i. e. si nollent) nulla alia res iis prodesse posset.

Ecce etiam exemplum tertiae — vel potius primae — quam supra distinximus rationis adhibendae coniunctionis nostrae, *copulativam* dico, ut *non tantum, sed* idem valeat atque *non tantum, sed etiam.*

DE PLATONIS, QUI DICITUR, PRIORE ALCIBIADE.

SCRIPSIT

J. J. HARTMAN.

Quamdiu sit ex quo certa mihi stat sententia abiudicandum Platoni atque, si fieri potest, Platone etiam indigniorem hunc esse habendum dialogum quam alterum illum, quem nemo iam ei vindicat, Alcibiadem haud facile dixerim neque scire magni interest legentium.

Neque nunc narrare attinet qui me his diebus casus denuo ad eum detulerit.

Sed denuo delatus eo sum, et, quod non sine magno confiteor pudore, tum demum in mentem mihi venit iam ante plus quadraginta annos a Cobeto [1]) de eo scriptam disputationem brevem

1) Post Cobetum eandem quaestionem tractarunt:

R. Adam cuius venustissima, doctissima, humanissima disputatio legitur in *Archiv für Geschichte der Philosophie* a. 1901 p. 40 sqq. Quem cur data opera refellere conatus non sim satis inde apparet quod *Adamo* Alcibiades noster est „ein nach wohldurchdachtem Plane angelegtes *vollendetes Kunstwerk*". Quid enim attinet cum viro quamvis egregio disputare, cuius iudicium a tuo tantopere discrepet ut ne intellectum quidem iri alterum ab altero ulla spes sit? Et meam et *Adami* disputationem inter se comparet aequus et idoneus iudex et ab utris partibus stare malit ipse declaret. Certe ad exitum non est in Germania res ab Adamo perducta: paucis enim post annis duo exstiterunt docti iuvenes qui singulari industria dialogum nostrum Platoni abiudicare studuerunt:

I. Paulu Vindob. 1905.

H. Arbs Bonnae 1906.

Quorum prior summa industria, mira sagacitate, egregia subtilitate non solum Alcibiadem Platoni abiudicat sed etiam demonstrat e quibus potissimum Platonis locis et quo fere tempore sit consarcinatus. Haud uno nomine maxima hic libellus laude

quidem illam (17 est paginarum et legitur in Mnemosyne anni 1874) sed in suo genere omnibus absolutam perfectamque numeris. Eam ergo primum relegi et — quid opus dicere? — eodem sum effectus modo quo semper, quamcunque a Cobeto scriptam paginam pervolvo, affici soleo.

Quid tandem illud est quod Cobetiana omnia me semper adeo sibi tenuerunt devinctum atque — nam hoc quoque vere possum profiteri — in dies tenent magis? An putas quadam me hic decipi vanitate meique amore? Omnem mihi vanitatem — si qua in me est — ipsa Cobeti adimit recordatio; nam delectatum esse summum virum industria mea et indefesso discendi amore scio, sed non me pluris ab eo factum quam aequales meos, quos ille, leniter quidem et urbane, sed tamen ridebat (an *contemnebat* dicam?) omnes, hoc quoque probe scio.

---

dignus videtur: sermo est purus elegansque, nam 67 illis paginis unum tantum inveni quod parum latinum videretur p. 48 n. 1: „videmus Platonem Agathoni tragoedo in Conviv. optime Gorgiae sermonem *mutuatum esse*" quod hic noto ut appareat quam diligenter totum libellum cum pulvisculo excusserim. Sagacitatem doctissimi iuvenis praesertim in disputatione de Peparethiis p. 66 admiror. Quod „statisticae" rationi nimis indulsit aequi bonique consulo; certa enim spes est posthac eum missam illam facturum; iam nunc eum usus docere potuit neminem unquam sanum hominem statistica ratione adductum eam esse amplexurum opinionem quam non multo antea veram esse persenserit. Quid ergo *numerando* perdamus tempus, cum iam *ratiocinando* ipsam assecuti veritatem nobis videmur? Plura in eandem sententiam mox dicam.

Minus eleganter scripta est *Arbsii* dissertatio sed est, si recte video, etiam bonae frugis plenior. Omissa enim subtili de rebus minoribus (de particulis earumque frequentia et quae sunt praeterea ex eo genere) disputatione, e *sententiis* et tota libri indole efficit qualis homo iste imitator fuerit, quam pusilli animi, quid sibi proposuerit, quo modo e variis Platonis et Xenophontis locis libellum consarcinaverit .... quo denique tempore scripserit. Atque hic evenit aliquid quod mirum et incredibile videri possit sed tamen sit verissimum simulque maximi momenti. Eodem tempore scripserunt *Arbsius Paulusque* et, quod admodum est verisimile, alter alterius ignarus, praeterea disputandi rationibus argumentisque plane diversis utuntur et tamen utriusque disputatio eo competit ut fere anno 340 Alcibiadem nostrum conscriptum statuant (Arbs p. 64, Paulus p. 66). Ingenii vero acumine minime Paulo cedere Arbsium hi prae ceteris loci testantur: p. 50 (*οἱ παῖδες*), p. 49 (*ἄρα*), p. 58 (*ἠρέμα*).

Sed prudentissime omnium, ut solet, Christius haec pronuntiat: „die *Personal-Charakteristik, der Ton* und die Sprache lassen doch die Feinheit Platons vermissen". Aurea haec mihi videntur verba, praesertim eam ob causam quod sic Christius declarat non tam *demonstrari* quam *sentiri* talia et posse et debere. Et fortasse mea quoque disputatiuncula efficietur ut unus et alter quid de Alcibiadis nostri scriptore statuendum sit paulo melius quam antea *sentiat*.

Commune mihi illud esse cum permultis aliis persuasissimum mihi est. Pleraque omnia quae vel a summis sunt conscripta viris prae Cobetianis languere et emortua esse videntur. At in his vivi hominis audimus vocem, vivum contemplamur vultum, non nos soli qui magistro eo usi sumus sed omnes qui quid intersit inter ea quae improbo sint congesta et composita labore et ea quae sponte ex ipsa profluxerint mente viri, qui cum vetustis de quibus agit scriptoribus atque poetis vivat vixeritque semper, aliquo modo intelligere possumus. Solus qui cum Cobeto hoc nomine comparari possit Bentleius est; sed quanto lenior Cobetus urbaniorque, quanto mordacior Bentleius! Profligat hic adversarium et saepe urget iacentem, at ille ut libentissime in castra sua transeat prudenti suavique efficit alloquio.

Hoc certe nemo est qui non statim mihi, utpote saepe expertus, assentiatur, quaecunque a Cobeto scripta sint statim a legente intelligi, cum tanta autem ab eo legi voluptate ut continuo sua faciat omnia et nullo suo labore fideli retineat memoria.

Semper quae de argumento quamvis intricato Cobetus scripsit tribus possunt referri verbis. Alcibiadem Platoni abiudicat quod pro leni derisione facetaque urbanitate, qua verus Plato perstringit eos quos notat, hic scriptor aperta in adversarios inimicosque coniicit maledicta et convicia, et quod hic accuratissimus esse *solet* in ea re quam huius non facit Plato: *temporum* dico rationem. Quamquam hic — atque novum ea mihi praebet res argumentum — utique addita illa voce *solet* opus est, nam unum committit errorem imitator quem ipse Plato committere non potuit: Periclem enim facit anno 433 utentem consuetudine Damonis, qui diu ante in exilium ierat.

Esto, Alcibiadem Platoni abiudicat Cobetus. Quid me eandem causam defendente opus est? Ut libere dicam, simul assentior Cobeto ab eoque discrepo. Neque hic laesae metuo reverentiae crimen. Eiusmodi enim vir est Cobetus ut utrum rem acu tetigisse an a scopo aberrasse tibi videatur parum referat. „E Bentlei" olim dictum est „erroribus plus discis quam e ceterorum omnium veris inventis": idem illud, atque adeo maius aliquid, in Cobetum convenit.

Quid ergo illud est quod Cobetus mihi parum probavit?

Imitatorem esse Platonis qui Alcibiadem scripsit statuit ille. Quid mihi volo amplius? Indignum equidem eum laudibus iudico quibus imitatorem illum afficit tamen Cobetus. Quid enim? „Scitus et venustus homo est" ait „et plenus iocorum quibus te oblectat exhilaratque". At mihi scitum istum et venustum hominem taedium movere, bilem, indignationem palam declaro.

Compara mihi homines quos in scenam inducit cum iis quos veri Platonis dialogi nobis exhibent et alii et praesertim Laches, Euthydemus, Protagoras; exsangues esse umbras, quas e suis scriniis protrahit doctus imitator, statim senties, quarum ut perferas odium ineptiasque sat multum tibi taedii est devorandum.

Quod autem dicebam bilem eum movere atque adeo indignationem, huiuscemodi est. Sedulo das operam ut cum dramatis personis aliquam quaestionem dissolvas enucleesque et aliquamdiu dedisti: ecce subito inde abstraheris abducerisque ad aliam quaestiunculam nullius momenti, quae neque huius sit loci neque ullo modo sponte nunc tibi in mentem venire possit.

Insigne exemplum hic praebet locus:

112E—113C. Rogat Socrates „an ergo verisimile est te iusta et iniusta bene cognita habere, de quibus adeo in incerto verseris, quaeque apparet te neque unquam a quoquam didicisse neque ipsum invenisse? respondetque Alcibiades: **ἐκ μὲν ὧν σὺ λέγεις οὐκ εἰκός.**

Ad finem est perductum hoc disputationis caput et audire gestis quid inde sequatur neque quidquam obstare intelligis quominus statim eo transeatur. Non ita visum imitatori nostro, qui interserat altercationem qua Socrates demonstret non se id dicere sed ipsum Alcibiadem, quandoquidem nunc non is qui roget sed is qui respondeat sit **ὁ λέγων.**

Quis, obsecro, nunc talia hic requirit? Cui non satis est exploratum esse ipsum Alcibiadem earum rerum esse ignarum de quibus iamiam sit ad populum verba facturus?

Imitatorem hic quoque deprehendi dicebam, neque difficile intellectu est quosnam fere ipsius Platonis locos ante oculos habeat. Sponte enim tibi et aliorum venit in mentem et illius in *Menone* (82C—85B), ubi interrogando Socrates docet Menonis pedissequum probe scire ipsum quo modo quadratum sit duplicandum neque se sed illum hoc dicere et demonstrare; at

quam sunt plena hic vitae omnia, quam intermortua illic!

Alium indicabo locum disertiorem etiam atque eiusmodi ut vix te contineas quin totum e manibus eiicias librum scriptoremque facessere hinc iubeas. Est 113 E—114 B. Haec rogat Socrates: „quid si quam maxime inter se differant iusta et utilia, nonne putas te scire quae sint hominibus utilia et quare?" Tum Alcibiades stomachabundus:

τί γὰρ κωλύει, ὦ Σώκρατες; εἰ μή με αὖ ἐρήσει παρ' ὅτου ἔμαθον ἢ ὅπως αὐτὸς εὗρον.

Hic scriptor decoris et elegantiae memor Socratem induxisset *tribus verbis* significantem se nunc quoque eadem interrogandi usurum ratione quam semel sit expertus tam aptam esse proposito. At noster omnino in disceptationibus sic esse agendum, ut quod hactenus tibi apparuerit idoneum esse argumentum eo uti pergas, *docte* et *copiose* Socratem facit demonstrantem. Sic ille Socratem *εἴρωνα* illum urbanissimum putidum suique similem reddit magistellum.

Quodsi quaeris unde ista habeat noster atque adeo quid eum moverit ut eiusmodi dialogum fingeret, respondendum videtur id quod nescio an „mutatis" aiunt „mutandis" in omnes illos conveniat Socraticos de quibus Cobetus paucis verbis eadem dicit quae post eum spissis voluminibus sunt demonstrata. Et illis et nostro *τὸ ἐνδόσιμον ἔδωκε* Xenophon Memorabilibus suis, e quibus nunc unum protraho colloquium quod huic tam sit simile quam esse potest exemplum imitationi.

Colloquium volo illud Socratis cum Glaucone fratre Platonis. Quam salse hic adolescentulus levis et arrogans ridetur, quam multa ibi leguntur quae nobis *Alcibiadem* legentibus sponte redeant in memoriam. Pauca ex utroque dialogo protraham:

Xenophon simpliciter dicit (III, 6, 1): Glauco rempublicam capessere cupiebat *οὐδέπω εἴκοσιν ἔτη γεγονώς*. Noster *verbose computando* rem eodem deducit:

Σ. *ἔχεις οὖν εἰπεῖν τοῦτον τὸν χρόνον, ὅτε οὐκ ᾤου εἰδέναι τὰ δίκαια καὶ τὰ ἄδικα; Φέρε πέρυσιν ἐζήτεις τε καὶ οὐκ ᾤου εἰδέναι; ἢ ᾤου; καὶ τἀληθῆ ἀποκρίνου, ἵνα μὴ μάτην οἱ διάλογοι γίγνωνται.*

Α. *ἀλλ' ᾤμην εἰδέναι.*

Σ. *τρίτον δὲ ἔτος καὶ τέταρτον καὶ πέμπτον οὐχ οὕτως;*

Α. *ἔγωγε.*

Σ. ἀλλὰ μὴν τό γε πρὸ τούτου παῖς ἦσθα. ἦ γάρ;

A. ναί.

Nonne audire tibi hic videaris adolescentulum, qui iubente magistro examplificet exornetque quod alibi breviter atque inornate dictum reperiatur?

Simile aliquid, sed multo etiam disertius, tibi praebent hi loci inter se comparati: Xen. III, 6, 2, Alc. 105 C.

Apud Xenophontem sic iocatur Socrates „si semel te cives sibi praefecerint et alia multa obtinebis ὀνόμαστος δ' ἔσει πρῶτον μὲν ἐν τῇ πόλει, ἔπειτα ἐν τῇ Ἑλλάδι, ἴσως δὲ ὥσπερ Θεμιστοκλῆς καὶ ἐν τοῖς βαρβάροις.

Quam lepida, faceta, urbana haec omnia, praesertim vero ultima ἴσως δὲ ὥσπερ Θεμιστοκλῆς καὶ ἐν τοῖς βαρβάροις! „*Fortasse* etiam apud barbaros inclaresces ut Themistocles". Quid noster? Socratem *asseverantem* facit *emori* malle Alcibiadem quam Graeciae esse contentum finibus: καὶ εἰ αὖ σοι εἴποι ὁ αὐτὸς θεὸς ὅτι αὐτοῦ σε δεῖ δυναστεύειν ἐν τῇ Εὐρώπῃ, διαβῆναι δ' εἰς τὴν Ἀσίαν οὐκ ἐξέσται σοι οὐδ' ἐπιθέσθαι τοῖς ἐκεῖ πράγμασιν, οὐκ ἂν αὖ μοι δοκεῖς ἐθέλειν οὐδ' ἐπὶ τούτοις μόνοις ζῆν, εἰ μὴ ἐμπλήσεις τοῦ σοῦ ὀνόματος πάντας, ὡς ἔπος εἰπεῖν, ἀνθρώπους.

„Ohe, iam satis est" exclamet quicunque fucatis praeferat sua sibi splendentia simplicitate. At non satis visum nostro, addit enim:

καὶ οἶμαί σε πλὴν Κύρου καὶ Ξέρξου ἡγεῖσθαι οὐδένα ἄξιον λόγου γεγονέναι

et nunc cum Cyro, fortunae filio, cui nihil non quod inciperet praeclare cesserit, quique omnium regum felicissimus vixerit decesseritque, comparatur miserrimus mortalium Xerxes, quem nihil deceat magis quam tragicum illud ὀτοτοῖ!

Neque omittenda haec:

Xen. § 8 quid scire oporteat τὸν βουλευσόμενον πρὸς οὕστινας δεῖ πολεμεῖν breviter exponit, at noster 107 D primum de eadem re verbose nugari incipit, deinde varia annectit tam multa ut huc illuc te trahentem sequi pigeat.

Apud Xenophontem § 12 tandem aliquando σκώπτομαι exclamat Glauco, apud nostrum σκώπτεις ὦ Σώκρατες Alcibiades. Putare noli leviusculam hanc esse observationem: unum enim illud verbum totum utriusque colloquii continet argumentum.

A Socrate σκωπτόμενον adolescentulum depingere longo dialogo imitator studuit, a Xenophonte sumens argumentum.

Lepidissime Xenophon hoc uno exemplo vanum confutat adolescentulum § 15: τὸν θεῖον οὐ δυνάμενος πείθειν, Ἀθηναίους πάντας μετὰ τοῦ θείου νομίζεις δυνήσεσθαι ποιῆσαι πείθεσθαί σοι. Noster vero multis ambagibus (114 B) demonstrat: τοῦ αὐτοῦ ἕνα τε οἷόν τε εἶναι κατὰ μόνας πείθειν καὶ ξυμπόλλους περὶ ὧν ἂν εἰδῇ.

Xenophon venuste paucis hisce verbis Socratem fingit totius colloquii hanc quasi summam facientem § 17: εὑρήσεις ἐν πᾶσιν ἔργοις τοὺς μὲν εὐδοκιμοῦντάς τε καὶ θαυμαζομένους ἐκ τῶν μάλιστα ἐπισταμένων ὄντας, τοὺς δὲ κακοδοξοῦντάς τε καὶ καταφρονουμένους ἐκ τῶν ἀμαθεστάτων, at noster eundem inducit per plus quinquaginta paginas vix ferenda verbositate de una hac re nugantem.

Sed et aliud Xenophontis colloquium huic pseudo-Platonico subiacet, illud Periclis et Alcibiadis dico I 2, 40—46, ubi Pericles ab Alcibiade adolescentulo (et minime negligendum quod et illic istud „nondum viginti annos natus", πρὶν εἴκοσιν ἐτῶν εἶναι legitur!) discit se nescire quid sit νόμος et νόμιμον. Nullus unquam locus magis sponte se obtulit imitatori quam hic, qui et hoc habet, quod nunc quoque maximi est momenti, quod, si ex ullo alio, certe ex hoc cognoscitur qualia illa Ἀπομνημονεύματα Σωκράτους ab initio fuerint: vera ἀπομνημονεύματα nullo ordine, nullo certo consilio, nisi illo ut quam maxime vivam sibi conservaret summi magistri imaginem, ab amantissimo Socratis discipulo chartae commissa; nam nunc quidem partem hoc colloquium efficit sat longae disputationis qua demonstratur verum non esse quod contendat ὁ κατήγορος a Socrate corruptos esse Critiam et Alcibiadem. Sed neque quidquam ipsum hoc colloquium affert quo adversarius ille refutetur et ineptissimum in modum praecedentibus (οἷα μὲν οὖν — πράττουσι τὰ πολιτικά § 38 sq.) et sequentibus (ἐπεὶ τοίνυν τάχιστα ... οὔτ' αἰτίαν ἔσχιν § 47 sq.) est agglutinatum. Sedulo lectitatam esse eiusmodi Socraticorum colloquiorum collectionem res ipsa fert, simulque intelligitur omnes qui longiores dialogos Socraticos componere vellent iisque Platonem aemulari ex uberrimo hoc fonte sua sibi hausisse argumenta. Quid autem magis

in promptu erat quam incundissimum illud Xenophonteum colloquium sic in suum convertere usum ut quid esset *τὸ δίκαιον* non senior ab adolescentulo sed adolescentulus a seniore disceret?

Esto: imitatur noster aliquod Xenophonteum colloquium, aliudve Xenophonteis colloquiis simile, idque extrahit amplificatve et flosculis exornat qui aut ineptissimi sunt aut aliunde desumpti.

Iam statim in initio quam absurdum ridiculumque cum semet ipso Socratem nobis exhibet! Sic enim Alcibiadem ille alloquitur:

ὦ παῖ Κλεινίου, οἶμαί σε θαυμάζειν, ὅτι πρῶτος ἐραστής σου γενόμενος τῶν ἄλλων πεπαυμένων μόνος οὐκ ἀπαλλάττομαι, καὶ ὅτι οἱ μὲν ἄλλοι δι' ὄχλου ἐγένοντό σοι διαλεγόμενοι, ἐγὼ δὲ τοσούτων ἐτῶν οὐδὲ προσεῖπον.

Ain vero? Ipsene ergo Socrates fatetur non philosophico se adversus Alcibiadem fuisse affectum amore sed unum fuisse ex isto verorum *παιδεραστῶν* abominando genere, qui non mentes puerorum sed corpora habent in deliciis? Quid enim aliud statuendum de viro qui formosum puerum alloqui quidem non audeat (quia *τὸ δαιμόνιον* vetat scilicet) et tamen tacitus eum usquequaque sequatur, oculos pascens immo ipsam mentem idque spurcissimis cogitationibus et praeterea nihil?

Inepte ergo colloquium orditur Socrates, ineptius etiam, si fieri potest, excipit Alcibiades:

καὶ ἴσως γε, ὦ Σώκρατες, οὐκ οἶσθ' ὅτι σμικρόν με ἔφθης. ἐγὼ γάρ τοι ἐν νῷ εἶχον πρότερός σοι προσελθὼν αὐτὰ ταῦτα ἐρέσθαι, τί ποτε βούλει κτέ.

tamquam si dicat aliquid quod Socrati mirum et inexspectatum sit futurum. At ille nihil aliud exspectaverat idque quotidie per annos haud paucos, quod ipsis illis verbis *οἶμαί σε θαυμάζειν* quam disertissime declarat. Poterat et heri et nudius tertius atque adeo ante unum duos pluresve annos eodem modo Alcibiadem alloqui; at nunc miraculo quodam vix credibili evenit ut eo ipso tempore narrandi capiat consilium quo Alcibiades iamiam est rogaturus id ipsum quod cum maxime narraturus est Socrates.

p. 121 C ineptissimum habes flosculum quo civium Atheniensium sortem cum Regis Persarum illa comparet. „In regia

aula" ait „cum puer natus est, tota Asia et tunc et quotannis eodem die feriae celebrantur":

ἡμῶν δὲ γενομένων, τὸ τοῦ κωμῳδοποιοῦ, οὐδ' οἱ γείτονες σφόδρα αἰσθάνονται (*ὁρᾷς τὸν ἐνεστῶτα τοῦτον χρόνον*; tamquam si plus semel singuli cives nascantur!).

Et falsissimum illud est: quo enim humilior quisque est, eo magis, si in eius aedibus infans nasciturus natusve est, ea res cordi esse vicinis solet. Neque aliter se eam rem apud antiquos Athenienses habuisse persuarum nobis esse potest: *homines* enim et illi fuerunt.

Neque latet unde flosculus iste huc sit translatus. Notius enim nihil est quam praeclarus ille in Theaeteto locus (174 B), ubi et alia leguntur et haec: *τὸν τοιοῦτον* (philosophum) *ὁ μὲν πλησίον καὶ ὁ γείτων λέληθεν κτέ.* Quod et ipsum ad eundem eiusdem comici referendum versum, sed quam apte hic adhibitum et quam absurde noster pro *γαμοῦντος* (Plut. Phoc. 30) *γενομένων* reposuit!

Salse iam risit haec Cobetus de Spartanorum regum uxoribus (p. 121 C):

δημοσίᾳ φυλάττονται ὑπὸ τῶν ἐφόρων, ὅπως εἰς δύναμιν μὴ λάθῃ ἐξ ἄλλου γενόμενος ὁ βασιλεὺς ἢ ἐξ Ἡρακλειδῶν

sed suntne minus inepta quae de futuri Persarum regis educatione paulo post leguntur (121 E). „Ad grave hoc negotium e toto populo eliguntur: *ὁ σοφώτατος* qui puerum quatuordecim annorum doceat divinationem, *ὁ δικαιότατος* qui veracitatem, *ὁ σωφρονέστατος* qui continentiam, *ὁ ἀνδρειότατος* qui virtutem"?

Sic hic quoque Xenophonte abusus est noster, qui suavissimum Cyropaediae locum (I, 2, 5—88) in hasce ineptias detorserit, Persarumque educatores commentus sit deorum, quos Romanis colendos dabant indigitamenta, similes. Alio loco absurdissime fabulam Aesopeam lepidissimam in suum scilicet usum convertit (123 A), eam dico ad quam facetissime alludit Horatius Epl. I, 1, 74 sqq.):

Olim quod vulpes aegroto cauta leoni
Respondit, referam: „quia me vestigia terrent,
Omnia te adversum spectantia, nulla retrorsum".

Nam monere voluit fabulae auctor homines ne illecebras seque-

retur eo ducturas unde nullus daretur exitus. Nunc nostrum audi:

χρυσίον δὲ καὶ ἀργύριον οὐκ ἔστιν ἐν πᾶσιν Ἕλλησιν ὅσον ἐν Λακεδαίμονι ἰδίᾳ.

Iam hoc satis mirum ob eam rem Spartanorum laudari rempublicam quae (si vera est: nam quando plus auri argentique Spartae fuit quam in reliqua Graecia?) *corruptae* eiusdem reipublicae certum fuit indicium. Sed quid illo auro argentoque fit? Iterum audi eundem:

π ο λ λ ὰ ς μ ὲ ν ἤ δ η γ ε ν ε ὰ ς εἰσέρχεται μὲν αὐτόσε ἐξ ἁπάντων τῶν Ἑλλήνων, πολλάκις δὲ καὶ ἐκ τῶν βαρβάρων (quo tempore scripta haec censeamus? Certe non Platonis aetate: probe enim Plato eiusque aequales sciebant Spartae potentiam fere 30 annis fuisse circumscriptam 404—371), *ἐξέρχεται δὲ οὐδαμόσε* ....

Miram hanc dixeris „oeconomiam politicam": quantum enim lucrum facere populus potest cui tanta sit auri argentique copia! Et quomodo nunc Spartani mercaturam facere sunt censendi? Vetustone more merces mercibus commutant, ut heroes Homerici, et aurum argentumque anxie ad nullum usum domi servant? Digna tamen haec prudentia videtur nostro quam sic exornet:

ἀλλ᾽ ἀτεχνῶς κατὰ τὸν Αἰσώπου μῦθον, ὃν ἡ ἀλώπηξ πρὸς τὸν λέοντα εἶπε, καὶ τοῦ εἰς Λακεδαίμονα νομίσματος εἰσιόντος μὲν τὰ ἴχνη τὰ ἐκεῖσε τετραμμένα δῆλα, ἐξιόντος δ᾽ οὐδαμῇ ἄν τις ἴδοι.

Haeccine a praeclaro profecta censeamus imaginum pictore? Quid enim commune habent Spartanorum nummi cum vestigiis animalium quae in suo antro devorat aegrotans leo? Et quae sunt nummorum *vestigia*?

Sic ille imitator quaecunque tangit corrumpit, vel mutando vel inepte adhibendo sed praesertim absurde amplificando. Atque huius quidem vitii hic materiem ei prae ceteris Xenophon praebet. Quaedam iam vidimus notavimusque exempla, sed disertissimum omnium nunc addam.

Quis non memoria tenet ex Anabasi haec (I, 4, 9):

αἱ δὲ κῶμαι ... Παρυσάτιδος ἦσαν εἰς ζώνην δεδομέναι,

quis non puer statim intellexit, seu sponte seu verbo a magistro admonitus, formulam esse illud *εἰς ζώνην* qua reginae comptus ornatusque et aliae impensae minores significarentur? Sic apud

nos uxori maritus dare dicitur pecuniam *fibulariam*, sed quis non rideret stultum scriptorem qui de alicuius reginae loqueretur pecunia *fibularia, acuaria, pectinaria, unguentaria*? Quanto etiam ineptior noster, apud quem Socrates capitibus 17 et 18 et alia multa nugatur (ipsa illorum capitum verbositas magis senem decrepitum delirantemque decet quam Socratem Platonicum) et haec:

ἤκουσα ἀνδρὸς ἀξιοπίστου τῶν ἀναβεβηκότων παρὰ βασιλέα, ὃς ἔφη παρελθεῖν χώραν πάνυ πολλὴν καὶ ἀγαθήν, ἐγγὺς ἡμερησίαν ὁδόν, ἣν καλεῖν τοὺς ἐπιχωρίους ζώνην τῆς βασιλέως γυναικός· εἶναι δὲ καὶ ἄλλην ἣν αὖ καλεῖσθαι καλύπτραν, καὶ ἄλλους πολλοὺς τόπους καλοὺς καὶ ἀγαθοὺς εἰς τὸν κόσμον ἐξῃρημένους τὸν τοῦ γυναικός, καὶ ὀνόματα ἔχειν ἑκάστους τῶν τόπων ἀπὸ ἑκάστου τῶν κόσμων.

Sic fatuus iste homuncio Xenophontem legit, sic eum suae gloriolae causa depravavit inquinavitque. Aliquo modo hinc computari potest quo fere tempore fetus natus hic sit. Prorsus inutile est hic sero natum istum Olympiodorum citare testem, nam Aristidis tempore sine ulla fraudis suspicione dialogus vulgo tamquam Platonis opus genuinum lectitabatur [1]). Sed simul apparet, ut minimum dicam, saeculo post Xenophontis Anabasin in lucem prodiisse, cum iam de regno Persarum tamquam de fabulosa aliqua regione loquebantur homines. Omnia eo ducunt ut Galeni potissimum utamur testimonio quod p. 373 (Mnem. 1874) citat Cobetus. Cuius Ptolemaei vel Attali tempore in bibliothecam aliquam regiam illatus sit dialogus definiri iam non potest.

Denique et hic flosculus Platonicus sub finem libri satis inepte est adhibitus. Novimus omnes praeclarum illum locum e *Rep.* p. 600 E:

ἀλλὰ Πρωταγόρας μὲν ἄρα ὁ Ἀβδηρίτης καὶ Πρόδικος ὁ Κεῖος καὶ ἄλλοι πάμπολλοι δύνανται τοῖς ἐφ' ἑαυτῶν παριστάναι ἰδίᾳ συγγιγνόμενοι, ὡς οὔτε οἰκίαν οὔτε πόλιν τὴν αὑτῶν διοικεῖν οἷοί τ' ἔσονται, ἐὰν μὴ σφεῖς αὐτῶν ἐπιστατήσωσι τῆς παιδείας, καὶ ἐπὶ ταύτῃ τῇ σοφίᾳ οὕτω σφόδρα φιλοῦνται, ὥστε μόνον οὐκ ἐπὶ

---

1) Et fortasse iam a Cicerone lectus est. Vide acutissimam de hac re Adami disputationem, praesertim de loco in *de Off.* I § 87.

ταῖς κεφαλαῖς περιφέρουσιν αὐτοὺς οἱ ἑταῖροι[1]), *Ὅμηρον δ' ἄρα οἱ ἐπ' ἐκείνου, εἴπερ οἷός τ' ἦν πρὸς ἀρετὴν ὀνινάναι ἀνθρώπους, ἢ Ἡσίοδον ῥαψῳδεῖν ἂν περιιόντας εἴων, καὶ οὐχὶ μᾶλλον ἂν αὐτῶν ἀντείχοντο ἢ τοῦ χρυσοῦ καὶ ἠνάγκαζον παρὰ σφίσιν οἴκοι εἶναι* (ecquid *μεῖναι*, quod egregie *τῷ περιμένειν* opponatur?), *ἢ εἰ μὴ ἔπειθον, αὐτοὶ ἂν ἐπαιδαγώγουν ὅπῃ ἦσαν, ἕως ἱκανῶς παιδείας μεταλάβοιεν;*

Audi nunc nostrum Alcibiadem, qui postquam iubente Socrate dixit *ἐὰν θεὸς ἐθέλῃ* fore ut effugiat *τὸ δουλοπρεπές* quo laboret, hunc etiam late splendentem assuat pannum:

καὶ πρὸς τούτοις μέντοι τόδε, ὅτι κινδυνεύσομεν μεταλαβεῖν (Cob. pro *μεταβαλεῖν*) *τὸ σχῆμα, ὦ Σώκρατες, τὸ μὲν σὸν ἐγώ, σὺ δὲ τοὐμόν· οὐ γὰρ ἔστιν ὅπως οὐ παιδαγωγήσω σε ἀπὸ τῆσδε τῆς ἡμέρας, σὺ δ' ὑπ' ἐμοῦ παιδαγωγήσει.*

Quae a praecedentibus sunt quam alienissima. Vide enim quam inter se sint diversa haec: *λέγω δή* (*ἐὰν θεὸς ἐθέλῃ*) et „insuper dico *παιδαγωγήσω σε*", et, tamquam si nondum satis ornamenti esset additum, praeterea *σὺ δ' ὑπ' ἐμοῦ παιδαγωγήσει* ait, tum demum omnia recte se habitura ratus si *παιδαγωγήσω σε, σὺ δ' ὑπ' ἐμοῦ παιδαγωγήσει* dixerit. Facessat hinc verbositas ista. Si pulchra clausula ineptus dialogus bonus fieri posset, verbis *λέγω δή* finis ei erat imponendus, sic:

S. Nostine quo modo istud vitium (*δουλοπρεπείας*) effugias?

A. *ἔγωγε.*

S. *πῶς;*

A. *ἐὰν βούλῃ σύ, ὦ Σώκρατες.*

S. *οὐ καλῶς λέγεις, ὦ Ἀλκιβιάδη.*

A. *ἀλλὰ πῶς χρὴ λέγειν;*

S. *ἐὰν θεὸς ἐθέλῃ.*

A. *λέγω δή.*

Ne hoc quidem sensit noster, sed intempestive lepidissimi illius in Republica memor ornamenti, ne illius quoque addendi facultatem omitteret, satis absurdum dialogum suum ultro corrupit.

Satis absurdum dicebam, et nunc ea verba repeto simulque ex huiusce disputatiunculae initio illa: „indignationem movet".

---

1) Virgula, non semicolo hic opus est!

Nam indignor ista omnia legens mihique pro Platonicis venditari reputans. Sed nusquam magis quam p. 126 E—127 C ubi sophismate vix tolerando demonstratur scilicet eorum qui *τὰ δίκαια πράττουσι* nullam *Φιλίαν* esse posse!

Vocabulorum usus (id quod et Cobetus observavit) et omnino sermo purus. Ergo primum neque olim ut scirem dedi operam neque nunc ut sciam operam dare volo quoties quot paginis et hic et in genuinis Platonis libris singulae ponantur particulae. Nam ex quo strenui illius Poloni pervolvi tabulas, mira — immo vero dira atque horribili — compositas industria, certa mihi stat sententia ea, quamdiu vivere mihi dabitur, amplexandi quae ante triginta fere annos disputavi in *Analectis Xenophonteis* de particulae *μήν* apud Xenophontem usu, et tum non Herwerdeno Naberoque solis sed et plerisque apud exteros probavi viris doctis. Quodsi, id quod abominor, unquam eo meae fortunae redeunt ut noviciae isti pauperum scientiae manus dare cogar, non quidem cum iuvene Terentiano emori cupiam, sed omnem missam faciam philologiam ut rem sanae menti funestissimam.

Sed ne conquirenda quidem alia censeo vocabula insolite vel prave hic adhibita, velut:

p. 104 B *τῶν βαρβάρων ἐν πολλοῖς καὶ μεγάλοις γ ἐ ν ε σ ι ν.* Quamquam hic fortasse *ἔθνεσιν* legendum; facile enim *μεγάλοι*C ЄΘ*νεσιν* corrumpi potuit in *μεγάλοι*C Є*νεσιν* idque prave suppleri litera *γ*. Nam vide p. 120 E ubi recte *γένεσιν* adhibetur: *ἐν γενναίοις γένεσιν.*

p. 119 C *ὡς ἀνάξιον τῆς ἰ δ έ α ς καὶ τῶν ἄλλων τῶν σοι ὑπαρχόντων.* Ubi quomodo vox *ἰδέα* sit accipienda non video.

p. 124 A Mirabitur, o Alcibiades, Spartani regis mater *εἰ σὺ ἐν νῷ ἔχεις τῷ υἱεῖ αὐτῆς διαγωνίζεσθαι οὕτω κ α κ ῶ ς ἠ γ μ έ ν ο ς.* Ultima vocabula non intelligo.

p. 124 C *ἡ ἐπιΦάνεια famae celebritas,* quo sensu nusquam ea vox apud Platonem invenitur.

p. 127 B *ταύτῃ . . . ὅτxν* pro *τότε . . . ὅταν.*

p. 130 C *μηδὲν ἄλλο τὸν ἄνθρωπον σ υ μ β α ί ν ε ι ν ἢ ψυχήν* pro simplici *εἶναι.*

p. 131 D *λήγοντος τοῦ σώματος* hoc sensu: „iam deflorescente

iuventute". Recte vero paulo post (E): τὰ δὲ σὰ λήγει ὥρας.

Sed haec omnia parvi sunt in nostra disceptatione momenti; maximi vero istud κρήγυοι διδάσκαλοι eo loco (111 E) ubi nulla causa est cur adiectivo ἀγαθός ullum aliud quod magis sit reconditum praeferatur. Hic hic manifesto tenetur, hoc uno laqueo haeret sciolus multo post Platonem natus. Sic Graece loquentem Socratem inducere Plato ne somnians quidem potuit.

AD OVID. EX P. III 1, 21.

Non avis obloquitur, silvis nisi si qua remotis
Aequoreas rauco gutture potat aquas.

Pro voce importuna *silvis* reponendum esse *fluviis* èt ratio palaeographica mihi persuasit èt ipsa loci sententia. Poeta videlicet dicere voluit: Nulla avis hic auditur, nisi si qua gavia, rauco gutture stridens, aquas marinas haurit, quandoquidem fluvii hic inveniuntur nulli.

Iam supra (vs. 17) regionem Tomitanam compellans conquestus erat:

Nec tibi sunt fontes, laticis nisi paene marini:
Qui potus dubium sistat alatne sitim.

Itaque regionis incommoditatem, quam primum pleno disticho lamentatus est, deinde obiter iterum tangit ubi avium orbitatem, novam eorum locorum molestiam, deplorat.

P. H. D.

PSYCHE ANCILLA.

SCRIPSIT

JACOBUS VAN WAGENINGEN.

Quae Helmius [1]) nuper egregie exposuit de Amoris et Psychae narratiuncula Apuleiana, nimirum effecerunt, ut multi dubitare inciperent, essetne revera fabula illa apologus vel id quod Germani 'Märchen' nos 'sprookje' vocamus, vel saltem narratio e pluribus apologis vulgatis constructa, ut Friedlaender [2]) aliique voluerunt. Nec minus Helmi verbis eorum sententia labefactata est, qui cum Iahnio et Reitzensteinio [3]) putarent totam fabulam vel magnam partem eius allegorice esse intellegendam. Helmius autem proxime ad Dietzi [4]) et Scholleri [5]) opinionem accedens narrationem Apulei statuit esse neque apologum neque allegoriam, sed Graecum mythum deorum — in quo sine dubio vestigia apologi inesse possent — non antiquissimis temporibus, sed aetate Alexandrina, ut aiunt, compositum, quem Apuleius imitatus esset et additamentis suis auxisset. Verum origo mythi illius Graeci mihi videtur ad tempora etiam recentiora pertinere neque multum distantia ab Apulei ipsius aetate. Nam si nobiscum reputamus apud Meleagrum epigrammatum

1) Neue Jahrb. 1914 p. 170—209.
2) S. R. I p. 522 sqq.
3) Das Märchen von Amor und Psyche bei Apuleius, 1912, p. 9, 10; Eros und Psyche in der ägyptisch-griechischen Kleinkunst, 1914.
4) Philol. LIX (1900) p. 136 sqq.
5) De fabula Apuleiana cet. diss. Lipsiensis (1911) p. 67.

poetam [1]) saeculi primi ante Christum natum Psychen illam cum Amore iunctam nondum formam habere comprehensibilem, sed animantem quandam pennatam esse, adumbratam sine certis lineamentis, neque Ovidium hanc fabulam cognosse et in usum suum convertisse, necesse est in litteris Graecis satis multum temporis praeterisse, antequam ad id perventum est, ut fingere mens poetae auderet Psychen puellam mortalem, quae multis magnisque laboribus exanclatis, a Iove immortalitate aucta, uxor Amoris fieret. Neque hanc conclusionem effugere possumus statuentes Apulei temporibus vocem 'Psyche' iam vulgare nomen ancillae factum esse [2]) (quod per se negari non potest), nam simulatque Psyche iuxta Amorem posita est, èt Graecus èt Romanus unusquisque eruditus non poterat non cogitare de Psyche illa, humana specie induta, quam satis ex artis monumentis nosset [3]).

Verum in Helmi interpretatione etiam aliae sunt difficultates solvendae. Etsi concedas Apuleianae narrationi similia inveniri argumenta in Herculis et Ius fabulis, in poesi Alexandrina, in narrationibus eroticis aetatis imperatoriae, quae non pauca ex poesi illa hauserunt, tamen nemo negare possit in priore parte fabulae Apuleianae esse indolem illam quam in apologis vetustioribus admiramur, neque apologi vestigia in posteriore deesse, neque ibi nomina qualia sunt *Sobrietas*, *Consuetudo*, *Sollicitudo*, *Tristities*, *Voluptas* omnino allegoriae notionem tollere posse. Accedit alia quaestio, nondum ab ullo interprete enodata. Cur Psyche regis filia subito in altera narrationis parte evadit *ancilla* Veneris? [4]) An quia in utero gestat infantem ab Amore procreatum et Venus futuram nurum spernit et odit? At hae causae vix sufficiunt, ut scriptor regis filiam induxerit ad servitutis condicionem abiectam et quasi Veneris fugitivam per Mercurium praeconem quaerendam [5]). Quin etiam regis filiam, cum diu quaesita ultro se offert, Veneris domum intrantem ita alloquitur *Consuetudo*:

1) Anth. Pal. V 57, 179; XII 80, 132 (*ψυχὴ δυσδάκρυτε*).
2) Helm l.l. p. 208.
3) Beck, praef. ed. p. XIV sqq.
4) Ap. Met. Helm p. 133, 19; 134, 2, 24; 138, 2; Helm l.l. p. 195.
5) Aliter res se habet in carmine illo Moschi, quod inscribitur Ἔρως *δραπέτης*, ubi filius iure dici potest: *δραπετίδας ἐμός ἐστιν*.

'tandem, *ancilla* nequissima, *dominam* habere te scire coepisti'? Oblitusne est Apuleius hoc loco, id quod initio narratiunculae scripsit: 'erant in quadam civitate rex et regina'?

Sed ipsum exordium viam monstrare mihi videtur, qua hoc aenigma solvere possimus. Ibi enim certa sunt vestigia contaminationis duarum fabularum. Altera autem docebat Psychen, regis filiam, quamvis pulcherrimam, non potuisse procum invenire, ut sorores minus pulchrae invenissent. Tum parentes oraculum Apollinis adisse atque iis responsum esse: filiam in altissima rupe collocarent et monstro cuidam uxorem traderent. Parentes tristes imperio oboedisse filiamque in saxo destituisse, Psychen vero a Zephyro in vallem profundam delatam ad dei cuiusdam palatium pervenisse, cuius mox uxor fieret, sed ea condicione ne umquam in personam vel nomen mariti inquirere vellet. Mox tamen Psychen, quam interdiu a marito relictam vitae solitudinis taederet, vix concedente illo sorores suas ad se recepisse, a quibus miserae uxoris curiositatem tantopere esse stimulatam, ut nocte quadam sibi temperare non posset, quin lucerna ad lectum allata exploraret, quis et qualis maritus dormiens esset. Tum a deo stilla olei ardentis e somno suscitato divortium factum esse, quia deus a puella mortali coram conspectus esset. Quod Apuleius hisce verbis expressit, quae facit Amorem dicentem: 'conciliatrices egregiae tuae tam perniciosi magisterii dabunt actutum mihi poenas, te vero tantum fuga mea punivero' (p. 122, 10 Helm). Hic finis prioris fabulae fuisse mihi videtur.

Altera docebat Venerem iratam Psychae ancillae suae, quod pulchritudine sua deae longe praestaret, Amorem filium suum cohortatam esse, ut aemulae amorem inspiraret hominis infimi et miserrimi. Tum Amorem Psychen conspicatum ipsum eam amare coepisse et puellam in silvam quandam abduxisse, ut una cum ea esset. Hanc rem a gavia Veneri esse enuntiatam, deamque ira incensam per Mercurium praeconem curasse ancillam suam quaerendam et investigandam. Deinde Psychen sponte sua, cum frustra opem in terra quaesivisset, ad Veneris aulam venisse ibique fugitivam gravissimas poenas dedisse pulchritudinis suae et amoris furtivi. Interea Amorem non stilla lucernae ardentis, ut Apuleius voluit, sed ipsum sua face adustum aegrum

iacuisse in matris aedibus, severe ab ea custoditum, ne puellam cerneret. Denique Iovem ab Amore exoratum, Venere placata, Psychen immortalem et Amoris uxorem reddidisse.

Hae duae fabulae in unam confusae sunt: regis filia cum ancilla Veneris, monstrum ab Apolline indicatum cum Amore coaluit. Illius confusionis vestigia non omnino oblitterata sunt sed remanserunt, praesertim in oraculo (p. 100, 21 Helm), cuius verba non minus in monstrum quoddam quam in Amorem cadere possunt. Manet porro inaequalitas haec in tota narratione, ut quae Psyche in priore fabula fuerit regis filia, in altera Veneris ancilla fiat. Fortasse etiam in verbis, quibus gavia Venerem alloquitur, latent quaedam, quae ad pristinam formam fabulae posterioris spectant. Nempe ibi sermo est de 'montano scortatu' (p. 125, 15 Helm), quae verba sane possunt referri ad consuetudinem, quae Cupidini cum Psyche in palatio subterraneo fuit, sed multo magis quadrant in eius cum matris ancilla fugitiva amores.

Quam ob causam Psyche, si regis filia esset, Mercurii praeconio obsecuta, aditum ad Venerem petitura fuerit, difficile est dictu. Respondeat quispiam: ut amatorem reperiret. Sed unde sciebat Amorem matris domi latere? Deinde non facile intellegas, quam ob causam Venus, si regis filiam nurum spreverit, summa opera eam quaerendam curaverit. Melius sui et filii animi tranquillitati consuluisset, si Psyche in terra mansisset. Etiam Cupido, cum ab ea avolaret, hoc unum dixit: 'te tantum fuga mea punivero'. Ibi igitur nullam cum puella reconciliationem esse cupit, cum illa imperio suo non audiens fuerit.

Sed quaecumque convicia Venerem in Psychen facientem audimus, quasi dea non sit, sed matrona Romana qualem Iuvenalis Sat. VI 485 sqq. depinxit, explicari et intellegi possunt, si tenemus eam in ancillam suam fugitivam invehi, quae animum filii in errorem induxit et corrupit, non in regis filiam, quam ipse Cupido iam deseruerat.

STUDIA HORATIANA.

SCRIPSIT

C. P. BURGER Jr.

(*Continuantur ex Vol. XLII pag.* 72).

Carm. III 14.

Iam breviter exposui, carmina Horatiana, quamquam lyricis metris scripta, non omnia illius poeseos quam lyricam appellare solemus specimina praebere. Nonnulla eorum cum satiris potius affinitatem produnt; non enim versibus reddunt quae ipse poeta sentit, sed alios loquentes et agentes depingunt ita ut poeta eos observavit. Hoc ab interpretibus non recte perspectum pravas explicationes peperit et causa facta est cur multi viri critici pessime de iis poematis iudicarint, nonnulli autem praeeunte Peerlkampio ea Horatio abiudicarint. Ad haec carmina nunc animum advertamus, et quidem ante omnia ad illam oden de Augusti ex Hispania reditu quam Peerlkampius totam delendam esse censebat.

Vix ullum vocabulum in toto carmine ei probabatur, et quamquam hoc iudicio minime assentiri possumus, concedendum tamen est, eum permulta recte observasse, et interpretationem huius carminis etiamnunc totam fere ab eo pendere. Lehrs qui quatuor strophas servat, et Schütz qui totum carmen improbat, Peerlkampii argumenta repetunt; neque ii qui oden Horatio vindicant, ea refellere potuerunt.

Excipio primam stropham quam Peerlkampius non recte legit:

Herculis ritu modo dictus, o plebs,
Morte venalem petiisse laurum,
Caesar Hispana repetit penates
Victor ab ora.

Ad haec annotavit: „*O plebs*. Non credo simile in omni Latinitate reperiri exemplum. Iam inusitatum accidisset *o popule*. Quanto magis *o plebs*. — *Morte venalem petiisse laurum*. Laurum multi petunt, non omnes consequuntur. Augustus certe consecutus est, qui victor redierit. Ergo Augustus *mortuus rediit*. Nam qui consequitur laurum morte venalem, is non consequitur nisi pretio mortis."

Qui stropham bene legit, videt haec falsa esse; diserte enim quae plebs modo dixisset ex ipsius loquentis sententia reditu Caesaris esse refutata. Quanto melius Bosscha in *Vindiciis Horatianis* verba poetae interpretatus est: „O levis plebecula, quem modo credebas Herculis ritu venalem morte laurum petivisse et in perniciem properare suam, ecce salvus et victor ex Hispania redit."

Sed ne hoc quidem recte. Verba *Herculis ritu* non ad illum falsum rumorem referenda sunt, sed ad ipsum reditum, nam et Hercules victor ex Hispania redierat. Neque allocutionem ad plebem, nedum ad populum Romanum hic habemus, sed exclamationem in parenthesi positam:

„Caesar, quem modo narrabant laurum morte venalem petere — o quam stulti sunt illi de plebe homines qui talia dicunt! —, ecce salvus et victor, alter Hercules, ex Hispania redit." Ita fere orator noster; nam dubito eum qui haec dicit poëtam appellare. Neque hic gravius exordium agnoscere possum; inde ab initio omnia lyrico poeta vix digna, imo paene ridicula sunt.

Sed in sequentibus strophis gravius offendimur:

Unico gaudens mulier marito
Prodeat iustis operata divis,
Et soror clari ducis et decorae
Supplice vitta
Virginum matres iuvenumque nuper
Sospitum. Vos, o pueri et puellae
Iam virum expertae, male ominatis
Parcite verbis.

Ad haec Peerlkampius multa rectissime observavit:

„*Unico gaudens mulier marito*. Rustica laudatio pudicitiae. *Contenta uno marito*: diversa scilicet a Phryne libertina quae *non uno erat contenta*. Si auctor *unico* posuit pro *egregio*, et ambigue posuit neque satis ad laudem Augusti dixit.

Decorae supplice vitta. Quaenam hic sint matres virginum, quis hic locus sit virginibus, quinam mox iuvenes nuper sospites, nemo interpretum ita expediit ut, si verum dicere velis, te intelligere dixeris.

Vos, o pueri et puellae. Merae tenebrae, in quibus micare operae pretium non est.

Male ominatis parcite verbis. Error in re metrica, vix probabili coniectura tollendus. Atque hactenus auctor versatus est in depingenda communi et publica laetitia. In qua omnia videntur tam frigida et ieiuna, tam obscura et male cohaerentia, ut quicunque hos versus fecerit, ne mediocris quidem poetae nomen tueri possit."

Silentio praeterit seriam difficultatem quam verba *iam virum expertae* praebent, quae a nemine adhuc bene explicata sunt. Alii pro *iam* posuerunt *non* vel *haud*, alii *expertae* in *expertes* mutaverunt, Kellerus proposuit: et puellae *ac* Iam virum expertae. Omnia male. Poetice bene coniunguntur *pueri et puellae*, sed minime credi potest, poetam *feminas nuptas* vel cum *pueris* solis copulasse vel *pueris et puellis* tanquam tertiam cohortem addidisse. Neque credendum est Beckio [1]), Horatium necessitate metri coactum vocabulum *expertae* posuisse pro *experturae*; non tantum qui talia faceret poetae nomine vix dignus esset, sed et ipsum additamentum ad puellarum mentionem non minus ridiculum esset quam id quod nunc legimus.

Praeter omnia ea igitur quae Peerlkampius indicavit, haec verba *iam virum expertae* quae nullum sanum sensum praebent et risum movent, explicatione egent.

Nunc transeamus ad sequentes strophas quae „privati hominis laetitiam" describunt:

Hic dies vere mihi festus atras
Eximet curas. Ego nec tumultum

1) J. W. Beck, *Horazstudien*, Haag 1907, p. 26.

Nec mori per vim metuam tenente
  Caesare terras.
I, pete unguentum puer et coronas
Et cadum Marsi memorem duelli,
Spartacum si qua potuit vagantem
  Fallere testa.
Dic et argutae properet Neaerae
Murreum nodo cohibere crinem.
Si per invisum mora ianitorem
  Fiet, abito.
Lenit albescens animos capillus
Litium et rixae cupidos protervae.
Non ego hoc ferrem calidus iuventa
  Consule Planco.

Non melius quam in praecedentibus poetam in hac descriptione rem gessisse Peerlkampius iudicat. „Quibus cachinnis hodiernum poetam exciperemus, si talia scriberet!" Inprimis reprehendit duo illa praecepta puero data, quae statim dubitatione quadam interiecta quasi revocantur. „Quis puerum iubeat petere cadum vini tam rari ut ipse dubites an forte aliquis tanquam miraculo quodam Spartacum evaserit?" — „*Dic properet* certe nuntiabatur mulieri quae statim esset parata. Tali nemo sanus dederit ianitorem." — „Neque haec ullo modo pertinent ad rem propositam."

Ad ultimos autem versus annotat: „*Non ego hoc ferrem.* Et nondum sciebat an mora per ianitorem esset iniecta. Sic est totum carmen. Alia aliis contraria."

Haec omnia rectissime animadversa nemo adhuc refutare potuit. Quae recentiores interpretes scripserunt, nullius pretii sunt. Kiesslingius serio lectoribus exponit, cur Livia *mulier unico marito gaudens* appelletur, quid *virginum matres* et *puellae virum expertes* sibi velint; de illo *cado Marsi duelli memore* disputat, item de Neaera et eius ianitore, et de Horatio qui consule Planco non dubitasset fictum illum ianitorem sine ambagibus interficere, sed nunc lenior factus omnia aequo animo ferre paratus sit.

Quanto rectius Peerlkampius qui tamen conclusione omnino perversa propter ea quae non probabiliter explanare poterat, carmen Horatio abiudicavit et imperito grammatico attribuit.

RecteÓsscha rogat, „qua ratione tandem grammaticus in

animum inducere potuerit, tractare argumentum quod vix alius sibi celebrandum sumere potuit, nisi qui iisdem ad quae pertinet temporibus vixerit."

Addendum erat, grammaticum talem in versificatione Horatiana versatissimum nunquam certe exstitisse. Relege ultimam strophen, quae senem irascentem ita egregie depingit, ut non grammaticum sed verum poetam Horatio haud inferiorem prodat. Duos autem Horatios fuisse quis credat? Ipsum potius poetam nostrum suo in loco reponamus, sed accuratius quam antea quaeramus, quid hoc carmine significarit.

Manifestum est, senem illum irascentem vivam esse effigiem, sed leviter ridiculam. Non hoc modo aliquis semet ipsum depingit; unde sequitur, in carmine nostro non ipsum Horatium loqui, sed aliam personam sive veram sive fictam verba facere. Nec dubium quin Horatius de industria eum ita loquentem fecerit, ut inde a principio risum moveret. Poetam scilicet mediocrem habemus, die festo verba facientem; neque id impune, nam saepius impetus orationis ex improviso interrumpitur ab auditore iocoso et parum urbano, donec orator omnium cachinnis victus finem facit et ira incenditur. Hoc ut melius perspiciatur, carmen denuo hic describam cum accurata distinctione harum interruptionum.

Herculis ritu modo dictus — o plebs! —
Morte venalem petiisse laurum,
Caesar Hispana repetit penates
    Victor ab ora.
Unico gaudens mulier marito
Prodeat iustis operata divis,
Et soror clari ducis et decorae
    Supplice vitta
Virginum matres iuvenumque nuper
Sospitum. Vos, o pueri et puellae...
Iam virum expertae — Male ominatis
    Parcite verbis ...
Hic dies vere mihi festus atras
Eximet curas. Ego nec tumultum
Nec mori per vim metuam tenente
    Caesare terras.

I, pete unguentum puer et coronas
Et cadum Marsi memorem duelli...
Spartacum siqua potuit vagantem
Fallere testa. —
Dic et argutae properet Neaerae
Murreum nodo cohibere crinem...
Si per invisum mora ianitorem
Fiet, abito. —
Lenit albescens animos capillus
Litium et rixae cupidos protervae.
Non ego hoc ferrem calidus iuventa
Consule Planco.

Iam vide versificatorem istum grandiloque incipientem a comparatione Herculea et verbis suis exclamationem *o plebs* leviter ridiculam immiscentem; deinde plane insulsis versibus Liviam et Octaviam evocantem, et matres vitta decoras iis iungentem, ut deinde puerorum et puellarum choros carmen dicturos alloquatur. Tunc ex improviso unus ex auditoribus malignum iocum inicit de puellis *iam virum expertis*; orator subito terrore perculsus malum omen balbutiens deprecatur. In quarta strophe thema suum resumit; aeque inepte privatum suum gaudium depingit et puero imperat ut unguentum et coronas et cadum vini fabulosae aetatis petat. Tum vero homo ille importunus denuo rem turbat dubitatione an talis cadus existere possit interiecta. Ceteri auditores vix risum tenent, orator autem pergit et Neaeram vocari iubet, sed nova interruptio de ianitore omnia perturbat. Cuncti in cachinnos effunduntur et orator finem facere coactus iram vix continere potest.

Ecce egregiam parvam satiram de vivo sumptam, quam nemo nisi Horatius facere potuit.

Recte lecta nos de Horatiana poesi multo melius edocet quam Peerlkampius et alii interpretes. Luce clarius monstrat, canonem illum qui postulat ut in quovis carmine omnia „tam apta et rotunda sint ut nihil demere possis quin elegantiam minuas" falsum esse. Saepius, ut in hac ode, poeta lyrico metro non animi motum effundit, sed aliorum sermones reddit. Qui de his carminibus recte iudicare vult, normam illam Peerlkampianam abicere debet; tum demum videbit, quam egregie poeta homines

observet, quam bene sermones in strophas redigat, et etiam in his humilioribus poëmatis verum poeseos magistrum agnoscet.

Inter argumenta quae poeta hoc modo tractavit, convivia praecipuum locum obtinent; transeundum igitur est ad haec carmina convivalia.

Carm. I 27.

Hoc carmen in medium convivium nos transfert. Convivae ad rixam proni monentur ne barbaro more scyphis abutantur ad pugnam.

Natis in usum laetitiae scyphis
Pugnare Thracum est. Tollite barbarum
Morem, verecundumque Bacchum
Sanguineis prohibete rixis!
Vino et lucernis Medus acinaces
Immane quantum discrepat. Impium
Lenite clamorem, sodales,
Et cubito remanete presso!
Vultis severi me quoque sumere
Partem Falerni? Dicat Opuntiae
Frater Megillae, quo beatus
Vulnere, qua pereat sagitta.
Cessat voluntas? Non alia bibam
Mercede. Quae te cumque domat Venus
Non erubescendis adurit
Ignibus, ingenuoque semper
Amore peccas. Quidquid habes age
Depone tutis auribus. A miser
Quanta laborabas Charybdi,
Digne puer meliore flamma!
Quae saga, quis te solvere Thessalis
Magus venenis, quis poterit deus?
Vix illigatum te triformi
Pegasus expediet Chimaera.

Si recenti interpreti credendum est, poeta in hoc carmine et

in aliis eiusdem generis res a se ipso in convivio praeclare gestas cecinit. Kiesslingius nobis depingit convivas scyphis et cultris armatos in pugnam ituros! Vates intrat, quietem et silentium imperat, et legibus bibendi institutis sermones a rixis apte ad amores fratris Megillae derivat.

Vehementer vereor ne talis vates imperiosus tanquam importunus et intolerabilis homo omnes scyphos in suum caput fuerit attracturus. Melius Peerlkampius et Hartmanus, qui cultros removent et poëtam inde ab initio inter convivas accumbentem faciunt, quamquam plane perversa methodo secundam stropham de medo acinace exsecant.

Hic Peerlkampium, ut antea optime observantem sed male concludentem agnoscimus. „*Vino et lucernis Medus acinaces.* Variatio sententiae praecedentis: si res et verba spectes, coloris non Horatiani."

Hoc rectissime dictum est. Neque est dubitandum, quin poëta his duabus strophis duos convivas nobis depinxerit, suo quemque modo inter sodales ad rixam pronos verba facientes. Primam stropham eleganter stilo Anacreontico factam, ab ipso Horatio dictam accipere licet. Post eum alius sodalis minus eleganter, sed maiore cum vigore in eandem sententiam loquitur. Qui autem in eius oratione mentionem medi acinacis ad veros cultros refert, is ne in rebus convivalibus plane rudis sit vereor; eiusmodi voces improprie positae inter convivas turbulentos frequenter usurpari et animos fortiter commovere solent; modo dicantur a conviva et facundia et auctoritate inter sodales aliquantum valente.

Neque dubito ad eundem oratorem et ea quae sequuntur referre. Nonne eandem orationem hic agnoscimus? Charybdis et chimaera, et magus ille cum Thessalis venenis nonne affinitatem cum medo acinace produnt? Si autem quaerimus, quis orator ille fuerit qui res mythologicas et orientales et magicas sermonibus inserere soleret, mens sponte ad Maecenatem reportatur. Quid, si ille amico suo poëtice sed frustra rixantes sedare conanti auxilium tulit; si verbis magis idoneis ad leniendos animos iam vino calidos, contentionem exstinguere, et deinde ioco mentibus convivarum apto risum movere et laetitiam resuscitare valuit?

Ipse etiam hic iocus convivalis de fratre Megillae, erubescente illo adulescentulo, qui nomen amoris sui pudore suffusus eloqui recusat, multo melius cum Maecenatis quam cum Horatii ingenio convenire videtur. Hilare certe iocandi genus, et in tali convivio valde opportunum, sed tamen vix ipsius poetae proprium. Eius iocum aliquanto urbaniorem in simili materie notum habemus ex eleganti illo carmine ad Xanthiam Phoceum: „ne sit ancillae tibi amor pudori."

Maiorem igitur nostri carminis partem non ipsius Horatii dicta reddere persuasum mihi habeo. Certe male interpretantur qui putant eum depingere, quantum ipse auctoritate inter sodales valeat. Neque puto, eum in hoc vel in aliis eiusdem generis carminibus res fictas depingere. Imo pro certo habeo, post hilare convivium quae ibi memoratu digna facta essent ab eo in has pulchras strophas esse redacta; neque dubito quin haec parva et viva descriptio poëtica postridie ad sodales missa vel inter eos recitata nemini eorum non magnopere probata fuerit.

Carm. II 11.

De nulla fortasse ode Horatiana magis diversa iudicia a viris criticis emissa sunt, quam de illo potatorio carmine quod editores „ad Quinctium Hirpinum" scriptum esse vulgo contendunt.

Quid bellicosus Cantaber et Scythes,
Hirpine Quincti, cogitet, Hadria
Divisus obiecto remittas
Quaerere, nec trepides in usum
Poscentis aevi pauca. Fugit retro
Levis iuventas et decor, arida
Pellente lascivos amores
Canitie facilemque somnum.
Non semper idem floribus est honor
Vernis, neque uno luna rubens nitet
Voltu. Quid aeternis minorem
Consiliis animum fatigas?
Cur non sub alta vel platano vel hac
Pinu iacentes sic temere et rosa

Canos odorati capillos,
Dum licet, Assyriaque nardo
Potamus uncti? Dissipat Euhius
Curas edaces. Quis puer ocius
Restinguet ardentis Falerni
Pocula praetereunte lympha?
Quis devium scortum eliciet domo
Lyden? Eburna dic age cum lyra
Maturet, in comptum Lacaenae
More comam religata nodum.

„Carmen Horatio indignum" Peerlkampius iudicat. „Voluit aliquis experiri, quid in imitando argumento valeret quod Graeci Romanique poëtae, Horatius praecipue, diversis modis tractaverunt. Sed tam ieiunum, tam a suavitate et urbana illa hilaritate remotum nihil apud Horatium legimus. Et universum male cohaeret. Sunt laciniae hinc inde consarcinatae."

Meineke ex contrario scribit: „Carmen hoc non diffiteor me in iis semper habuisse quae orationis castitate, imaginum venustate sensuumque veritate prae ceteris commendantur", et addit: „vide quam diversa sint hominum palata."

Peerlkampio suffragatur Hanow — a Gruppeo citatus —, qui carmen „Horatio indignissimum" putat, et Hartman qui nuperrime eandem sententiam probavit. Lehrsius carmen tuetur, sed ad suum arbitrium textum Horatianum mutat. Gruppeus non uno „grammatico" Peerlkampiano contentus est, sed quinque strophis ab imitatore Horatii conflatis unam ab alio versificatore aliquanto posterioris aetatis additam esse affirmat: carmina scilicet quae sub Horatii nomine servata sunt, non unius lyrici poetae opera esse, sed complurium, eorumque Horatiano ingenio haud plane destitutorum!

Quaerendum igitur est, quomodo fieri potuerit, ut alii et ante et post Peerlkampium idem carmen tanquam Horatianum vel tolerarint vel etiam laudibus extulerint.

Argumentum carminis iam a Doeringio eleganter latine redditum est his verbis:

„Quinctio Hirpino, variis ut videtur curis se maceranti eandem quam saepe aliis amicis, consilii sui medicinam poeta affert. Monet enim eum, ut vanas tam de bellis externis quam de rebus

in futurum usum necessariis curas ex animo eiciat, vitaeque potius brevitate ante oculos sibi posita una secum, dum licet, hilaritati et potationi indulgeat. Quod quidem ut eo magis fiat, ipse statim consilio quod dedit perficiendo manum admovet. Locus amoenus, quo potent, deligitur; vinum Falernum affertur; et psaltria Lyde, facilitate sua in amore satis nota, arcessitur. Audimus igitur Horatium non solum inter ambulandum cum Quinctio in loco amoeno canentem, sed eundem inter canendum quoque videmus agentem; quod quidem totius rei scenam ita ante oculos ponit, ut suaviter delusi ei interesse videamur."

Si haec — neque recentiores, quantum scio, rem melius tractaverunt — obiter legimus, facile intelligimus, lectores vulgo contentos fuisse et omnia bene explicata credidisse. Sed si attento animo relegimus, Peerlkampio concedendum est, carmen, nisi meliorem explicationem invenerit, sano sensu carere.

Non certe vixit ille Horatii sodalis qui curis macerabatur propter pericula a Cantabris vel Scythis imminentia, neque credibile est, serio Horatium argumento illo de Hadria hostibus obiecto amicum consolatum esse. Non certe ipse senex — vel, ut vulgo rem explicant, praecanus — aequalem monuit de iuventate retro fugiente. Neque quae sequuntur quadrant in nostrum poetam. Eum delegisse locum amoenum quo potetur, credi potest; sed praecepta illa puero data de ardente Falerno praetereunte lympha restinguendo, et imprimis de devio scorto arcessendo non profecta esse possunt a viro Horatianae urbanitatis.

Quid igitur? Num cogimur, aut cum Peerlkampio totum poema stigmate notare, aut cum Gruppeo alterum Horatium ingenii paulo inferioris, et tertium qui versus inurbanos addiderit invenire, aut cum Lehrsio hic atque illic versus et verba temere immutare?

Qui poetam amat, a tali iniuria abstinebit, et praeclaras strophas Horatianas corrigere nefas putabit. Ipsa verba pulcherrima sunt, et ad argumentum aptissima. Modo abiciamus pravam opinionem interpretum, qui ipsum Horatium per totum carmen verba facere putant. Non per hasce sex strophas Horatius loquitur, non ipse poeta canit inter ambulandum cum Quinctio, sed audimus aliquot invenes hilares, qui argumentis ineptis sed tamen rei et tempori idoneis amicum haesitantem

incitant ut negotia sua linquat et secum potationi in amoeno loco sub umbra arborum indulgeat.

Una res ad rectam carminis intelligentiam necessaria est, scilicet iuventutis viva memoria, cognitio integra eorum quae iuvenes hilares et alacres cogitare et dicere solent. Virorum criticorum animi ad unum omnes nimis serii sunt et ad iuveniles sermones et exclamationes intellegendas minime idonei. Vide Peerlkampium qui ad verba *Hadria divisus obiecto* haec annotat: „Sive *divisus* referas ad Quinctium sive ad Cantabrum et Scythen, non commode dictum est. Nam Hispani Romanis oppositi sunt in occidente, mare Hadriaticum est in Oriente. Quod ad Scythas, hos totae regiones, Illyricum et Pannonia a mari Hadriatico separabant."

Quanto melius poeta noster sodales suos noverat, quam egregie eorum dicendi genus observavit et versibus reddidit.

Ecce aliquot iuvenes aestatis tempore consilium comissationis sub umbra capientes. Unus ex sodalibus, Quinctius ille, Benevento oriundus ideoque inter amicos Hirpinus appellatus, deest. Eum adeunt et argumentis propriis impellunt ut occupationes serias in praesens abiciat, seque ipsorum consilio adiungat. Quid agat nesciunt, sed temere fictas occupationes ei ascribunt, et idonea argumenta ad eius animum mutandum admovent: „Quaerisne tu, quid Cantabri et Scythae cogitent? Remittas haec in posterum; scis enim, eos longissime a nobis divisos esse et totum Hadriaticum mare iis esse obiectum!" — „Curasne", ita alius amicus non minus facundus interloquitur, „ne perdas quae ad vitam necessaria sunt? Cogita quam pauca aevum nostrum poscat, quam cito iuventas et quae eam ornent a senectute pellantur." — Tum tertius orator de brevitate omnium rerum terrestrium et de naturae humanae exiguitate poëtice agit. Credi potest, iuvenem iam diu his pulchris simulque ineptis argumentis inductum esse ut negotia sua relinquat et amicis se adiungat. Iam eos videmus locum eligentes ubi sub umbra sic temere iacentes potationem ineant. Capillos suos — quos ioco inter iuvenes usitatissimo, sed a viris criticis non intellecto *canos* dicunt — rosis coronant, nunc quoque brevitatis rerum humanarum memores. Unguntur Assyria nardo vel unguento aliquo viliore sed pulchra hac denominatione adornato. Unus ex

iuvenibus philosophice exclamat, curas edaces a Baccho pelli, alius puero imperat ut vinum temperet, alius Lyden cum eburna lyra arcessi iubet. Et nunc vide haec tria dicta inter se diversa, quam apte conveniant ad iuvenum alacrium et hilari potui deditorum ingenia, quam egregie a poeta reddita sint!

Vix necesse erit, refutare quae viri critici ad singulos versus annotaverunt. Praeterire licet quae Peerlkampius scripsit de latinitate singulorum verborum vel locutionum; ridiculum enim est poetam reprehendi a viro docto, quem potius ab illo latine discere oportebat. Omittenda sunt quae viri docti disputaverunt de Quinctio Hirpino et de Lyde meretrice, allatis epistola ad alium Quinctium scripta et duobus carminibus, ubi Lydes alicuius plane diversae mentio fit. Reicienda quoque sunt virorum doctorum variae opiniones de *devii scorti* denominatione [1]). Talia convicia frequenter a iuvenibus inter vina usurpari solent; psaltriam autem, pecuniae causa inter comissantes prodire solitam iis offensam fuisse vix probabile est.

Plane autem evanescunt quae viri docti de ipso Horatio ex hoc carmine deduci posse putaverunt. Argumenta inepta primae et secundae strophae non ipsius poetae sunt; ex canis capillis nihil de Horatii aetate concludi potest, neque quae in ultima strophe dicuntur poetam inurbanum indicant. Omnia ad iuvenum sodalium mentes accommodata sunt. Imo omnia de vivo a poeta observata et in strophas redacta sunt. Nam in hoc carmine, ut in iis de quibus supra egi, non res fictas poëtice describi certum est. Ipse Horatius sine ullo dubio potationis sub platano vel pinu particeps fuit, praeclarae illae argumentationes memoriae eius se insculpsere, rudes illas sed hilares exclamationes avidis auribus excepit, et mox haec omnia summa arte strophis reddidit.

1) Peerlkampius rogat, cur Horatius Lyden hic appellet *scortum* et quod etiam turpius, *devium*, et addit, hanc esse consuetudinem interpretum christianorum, ut omnes feminas liberius viventes appellent scorta et meretrices! Contra Nauckius: „*devium* bezeichnet in Uebereinstimmung mit *eliciet* eine nicht ganz gemeine Person." Et Rosenberg: „*devium* vielleicht vom Charakter „schwärmerisch". Der Dichter wähnt leben zu können, indem er nur den Augenblick froh geniesst; aber dieses „froh" ist, wie der Schluss zeigt, schon damals bei ihm ein „künstlerisch und edel"." — Risum teneatis amici.

Carm. III 19.

Quantum distet ab Inacho
Codrus pro patria non timidus mori
Narras, et genus Aeaci
Et pugnata sacro bella sub Ilio.
Quo Chium pretio cadum
Mercemur, quis aquam temperet ignibus,
Quo praebente domum et quota
Paelignis caream frigoribus taces.
Da lunae propere novae,
Da noctis mediae, da puer auguris
Murenae. Tribus aut novem
Miscentur cyathis pocula commodis.
Qui Musas amat impares
Ternos ter cyathos attonitus petet
Vates. Tres prohibet supra
Rixarum metuens tangere Gratia
Nudis iuncta sororibus.
Insanire iuvat. Cur Berecyntiae
Cessant flamina tibiae?
Cur pendet tacita fistula cum lyra?
Parcentes ego dexteras
Odi. Sparge rosas. Audiat invidus
Dementem strepitum Lycus
Et vicina seni non habilis Lyco.
Spissa te nitidum coma,
Puro te similem Telephe Vespero
Tempestiva petit Rhode.
Me lentus Glycerae torret amor meae.

Hoc carmen omnibus explanatoribus graves molestias peperit. Et, ut Peerlkampii verbis utar, „librum implere possis enarrandis variorum interpretum sententiis de eius argumento et significatione." Unius Doeringii explicationem hic describam, minime probandam quidem, sed tamen iis quae posteriores protulerunt haud deteriorem.

Instat poeta maturando, quod in novi Auguris Murenae honorem cum sodalibus suis instituturus est, convivio. Pars huius

sodalitii est Telephus, doctrinae imprimis, ut videtur, laude conspicuus, et eo ipso forte tempore in ordinanda et enarranda historia graeca occupatus. Hunc igitur poeta iam mittere rerum doctarum et abstrusarum disquisitionem, et id potius quod ad convivium apparandum spectet, agere iubet, Mox quasi in medio convivio iam versetur, et in eo symposiarchi partes agat, leges bibendi proponit, et quot quisque pocula in Lunae, Noctis et auguris Murenae honorem sumat, edicit. Tum morae impatiens, ut tibia statim, fistula et lyra canatur, rosae spargantur, et strepitus, quem non sine invidia morosus quidem senex Lydus cum coniuge sua adolescentula in vicinia audiat, ab insanientibus convivis excitetur, vehementius imperat. Denique, ut amorum quoque in hilari convivio celebrando fiat mentio, Telephi felicitatem, quod ille sponte a Rhode petatur, praedicat, de suo autem infortunio, quod Glycerae sibi in amore paret asperitas, queritur."

Peerlkampius illis praedecessorum suorum explicationibus non contentus aliam viam ingressus est. Octo tantum versus a quibus carmen incipit, Horatii esse putat, eosque scriptos esse ad amicum cuius nomen poeta reticet. „Amicus iste videtur homo fuisse sua eruditione superbus, semper Inachos et Codros et antiquos heroes crepans. Horatius non amabat hominem molestum, qui putabat alios tam libentes ipsum audire quam se audiret et admiraretur loquentem. Itaque eum monet ut potius de coena narraret, ubi et quando essent habituri."

Mirandum est, ei qui talia protulit, ab aequalibus et posteris tantam auctoritatem in rebus literariis esse tributam. Fragmentum illud quod servat, a reliquo contextu avulsum nullius pretii est: „carmen inficetum et nullo acumine se commendans" [1]). Hoc autem dum *poetae* Horatio vindicat, totam illam convivii descriptionem vivam et vere poëticam quae sequitur, *grammatici* opus esse nobis persuadere vult. Et tamen huic pessimo duci pedissequi et imitatores non defuerunt [2]); eorum opiniones nec reddere nec refellere iuvat.

Rectius sine dubio ceteri interpretes integrum carmen servant,

1) Bosscha in *Vindiciis Horatianis.*

2) Lehrs, Schütz, Gruppe, alii.

sed longe abest quin eas difficultates quae Peerlkampium vexabant, bene solverint. Sufficit Kiesslingium citare, qui hic quoque ut in carmine supra tractato (I 27) Horatium vatem summum imperium in symposio sibi vindicantem, alios monentem et reprehendentem nobis ante oculos ponit [1]). Quantum discrepat talis Horatius a poeta nostro verecundo et urbano!

Revertamur igitur ad ipsius poetae verba, singulos versus perlustremus et, ut Bosschae verbis utar, „videamus an lyrici carminis nexum, quem ἔνθεος poeta sequitur, prehendere possimus."

Ante omnia falsa illa Peerlkampii et Kieslingii et aliorum opinio reicienda est, Horatium in illis de Inacho et Codro versibus sermones de antiqua historia tanquam importunos et molestos notare velle. Nonne ex contrario ipsa illa mentio Codri „non timidi pro patria mori" admirationem prodit? Bella autem „sacro sub Ilio pugnata", quae et omnibus poetis et ipsi Horatio semper in ore sunt, hic quoque aperte cum animi quodam fervore memorantur.

Nec rectius ab interpretibus intellecta sunt quae sequuntur. Verba „Quo Chium pretio cadum mercemur" certo non scripta sunt ad virum doctum investigationibus de antiqua historia intentum, ut Doeringius et Peerlkampius putant. Sed nihilo melius Bosscha et Kiessling aliique haec in medio convivio dici volunt ut argumentum sermonibus convivalibus magis aptum suppeditetur. Credat qui volet, disputationem de cadi vini pretio ab Horatio illis argumentis poëticis et historicis praeferri et convivis commendari! Ceterum hoc quoque minime credibile est, his verbis inter convivas iam accumbentes aut de epulis iterum celebrandis aut de ipso praesenti convivio agi. Ipsi versus rem plane diversam indicant; nobis ante oculos ponunt convivium nondum initum. Is qui loquitur frigore vexatur, adhuc incertus est utrum vinum iam emptum sit necne, et ne id quidem scit, ubinam epulaturi sint.

Tres libationes in honorem novae lunae, mediae noctis et auguris Murenae subito nos transportant in ipsum convivium.

---

1) „Da erhebt sich der Dichter (*vates*) und bringt energisch das Symposion in Gang", etc.

„Iam est in convivio quod nondum erat constitutum" rectissime a Peerlkampio annotatur, qui tamen mira caecitate de tota hac descriptione convivii nihil intellexit. Rogat: „cur statim sine spiramento simul nocti lunae Murenae?" Nihilne igitur vir criticus a poeta discere potest? Ex ipsis versibus luce clarius apparet, a tribus libationibus convivium incipere oportere, easque a magistro bibendi iuberi secundum tempus et locum; nova luna nimirum erat, et iam non longe a media nocte, et illa domus de qua is qui in versibus praecedentibus verba faciebat adhuc incertus erat, sine dubio ab augure Murena praebita erat. Reicienda igitur est opinio a nonnullis interpretibus emissa, hic agi de convivio in novi auguris Murenae honorem.

Sequitur expositio legum de miscendo vino, ubi ante omnia Bentlei lectio *miscentor* removenda, et cum codicibus *miscentur* reponendum est. Modus imperativus recte stat, ubi puer pocula ad libationes dare iubetur; in hac expositione suum locum non habet. Non hic iubetur, sed diligenter demonstratur, quot cyathis *commodis* pocula misceantur. Reicienda quoque sunt quae Peerlkampius his versibus obiecit. Iterum hic apparet eum rerum convivalium nimis imperitum fuisse. Qui iuvenis talium comissationum particeps fuit et earum rerum memoriam servavit, hic agnoscet leges ineptissimas sed eo ipso splendidas, neque ullas molestias interpretationis inveniet. Vates scilicet novem cyathos vini sumet secundum musarum numerum, qui autem non „attonitus" est sed modum servare cupit, gratiarum numerum sequetur; nec ipsae locutiones „musae impares" pro „novem musis" et „gratia nudis iuncta sororibus" pro „tribus gratiis" serias difficultates pariunt.

Imperitia illa rerum convivalium magis etiam elucet in hac annotatione Peerlkampii: „*Insanire iuvat.* Insanire, bacchari, furere sunt Horatiana, sed non nisi iusta tantae laetitiae causa, quae hic nulla traditur." Qui haec scripsit, aut iuvenis vino et sodalibus misere caruerit, aut cum ipsa iuventute etiam eius aetatis memoriam abiecerit necesse est. Egregie Horatius his paucis verbis convivium iam aliquanto provectum depingit: vivos aspicimus sodalem illum quem iuvat insanire, qui vehementer indignatur quod instrumenta musica silent, convivam qui rosas spargi iubet, alium qui maligne iocatur de vicino

sene et de vicina ei non habili. Qua in re describi meretur annotatio Peerkampii: „Aliquid nobis *non habile* dicitur, quo apte uti non possumus.” Egregia explicatio! — et tamen ipsi viro critico res obscura mansit: „cur *non habilis seni* appelletur, difficile, credo, narratu esset ipsi poetae”!

Ceterum reicienda sunt quae de his vicinis et de personis deinde memoratis ab interpretibus dicuntur. Illam vicinam ipsius Lyci uxorem esse nonnulli autumant; Bosscha et Lycum et vicinam, nec non Rhoden et Glyceram convivio accumbentes facit. Haec omnia falsa sunt; de his personis nihil scire possumus nisi quae ex ipsis versibus discimus.

Ultimi quatuor versus egregie depingunt finem convivii. Insania iam sedata est, strepitus ad finem venit. Duo tantum convivae de amoribus suis colloquuntur. Neque hic quicquam de Horatio et eius amoribus discimus. De Telepho nobis ceteroqui plane ignoto id tantum accipimus, eum spissa nitidum coma fuisse et a bella puella peti. Quae hic inter duos convivas vino deditos dicuntur, in quovis convivio iuvenili Romano vel hodierno locum habere possunt.

Iam singulis versibus perlustratis ad totius carminis contextum revertamur. Convivium lautum et hilare nobis inde ab initio usque ad finem depingitur. Videmus convivas adhuc incertos de epulis nondum initis colloquentes; mox accumbentibus magistrum bibendi tres sollemnes libationes iubentem audimus; regulae de vino miscendo proponuntur; iam convivae vino calidi flamina tibiae et rosas large sparsas poscunt; maligne iocantur de vicinis; tandem colloquiis amatoriis deditos eos linquimus.

Hae transitiones crebrae et subitae in lyrico carmine criticos offenderunt, idque haud immerito, nam recta interpretatio deerat. Eratne credendum Doeringio, poetam haec omnia tam minute descripta temere fingere „quasi in medio convivio iam versetur”? An potius cum Kiesslingio putandum erat, in convivio taedii pleno hanc descriptionem epularum turbulentiorum a poeta cum vigore proponi ut animos excitaret?

Nullo modo rectam carminis interpretationem dare poterimus, nisi hic quoque ut in iis carminibus, quae modo tractavimus rem ita accipiamus, ut descriptionem veram et de vivo sumptam

esse credamus: poetam scilicet epulas quarum particeps fuerat, ita depingere ut omnia quae festive et hilariter dicta essent in versus redigeret. Igitur hic quoque non habemus lyricum carmen secundum canonem Peerlkampianum. Potius aliqua similitudo est inter satiras Horatianas et haec carmina, quae tamen propter metrum inter lyrica locum nacta sunt.

Si haec recte perspicimus, si revera omnia quae hic a poeta narrantur, de ipsa vita sumpta sunt, iam novum officium nobis imponitur, nec licet cum vetere interprete dicere: „de argumento non loquor, habemus et alia eiusdem incudis". Quanta enim est diversitas in his carminibus convivalibus! Si animo attentiore ea legimus, egregie nos edocent de Horatio et eius sodalibus, et de hilari eorum vivendi ratione.

Modo (in carm. II 11) vidimus aliquot iuvenes aestivo tempore comissationem sub arborum umbra instituentes. Hic convivarum ingenium haud dissimile, sed locum et tempus convivii plane diversum cognoscimus. Neque carminis interpretationem rectam et integram existimare licet, nisi perspexerimus huius convivii naturam peculiarem. Non usitatum certe est, convivas vesperi et iam instante convivio adhuc colloqui de pretio vini emendi, necdum scire in cuius domo epulaturi sint. Neque hae difficultates solvuntur, si cum nonnullis interpretibus ex cadi emendi mentione intelligimus sodales „communi sumptu sive de symbolis convivari" voluisse [1]). Cur enim hanc emptionem ipso vespero iam provecto fieri necesse erat; cur etiamtum de domo ubi convivarentur dubitabatur; cur necesse erat ut alius quis domum praeberet?

Ipsa haec verba *quo praebente domum* difficultatis solutionem dant. Redeunt enim alio loco, scilicet in satira Horatiana. In notissima illa itineris Brundisini descriptione (Sat. I 5, 38) legimus, viatores Formiis, „in Mamurrarum urbe", lassos mansisse

Murena praebente domum, Capitone culinam.

Facile intelligimus, in itinere non semper statim omnia inveniri quae complurium viatorum usus postulet. Ibi domus aliena benevole praebita locum habet, neque dubito quin etiam

1) Hanc viam antea et ipse ingressus eram: *Aanteekeningen sectie Letterkunde Prov. Utr. Gen.* 1914, p. 13.

in nostro carmine convivium in itinere celebratum, ad quod Murena domum praebuerat, describatur.

Ecce autem iterum Murenam domum praebentem! Hoc vix fortuito factum esse potest. Credendumne est, Horatium bis cum sodalibus in itinere in loco quodam aliquantum dissito in Murenae domum devertisse? An ipso nostro carmine convivium describitur quod Horatius in illo itinere Brundisino cum Maecenate, Cocceio, Fonteio Capitone et Heliodoro Formiis in Murenae domo celebravit?

Si qua dubitatio restat, attendamus ad rem minutam sed minime negligendam quae utrique loco communis est. Qui ita viatoribus vel sibi familiaribus vel ab amico sibi commendatis domum praebet, etiam culinam utendam dabit. Sed in satira illa Murena domum praebet, Capito culinam; unde sequitur, domum illam ceteris rebus bene instructam fuisse, sed culinam non ad usum fuisse accommodatam, cui rei igitur Capito providit.

Quid autem in carmine nostro? Ibi rogatur „quis aquam temperet ignibus, quo praebente domum". De aqua ignibus temperanda variae virorum doctorum interpretationes occurrunt, „exponunt vel de aqua ad vinum miscendum calefacienda, vel de calidis balneis". Utrumque Peerlkampius reicit, ut *aquam* potius accipiat pro *pluvia*. Si autem attendimus ad illum satirae locum, hic eandem rem plane inusitatam deprehendimus; is qui domum suppeditat, non etiam ignem ad aquam calefaciendam praebet. Hoc ita accurate consentit, ut nihil restet, cur dubitemus convivium carminis nostri in ipso Brundisino itinere in Murenae domo Formianà collocare, ubi Capito aquam ignibus temperandam curavit. Nam hoc nunc manifestum est: Peerlkampii hypothesis de pluvia reicienda est, neque de vino tantum vel de balneis est cogitandum, sed de culinae usu ad convivium maxime necessario.

Nunc carmen nostrum relegamus et omnia suo loco reponere conemur. Horatius cum rhetore Heliodoro „Graecorum longe doctissimo" Roma Tarracinam iter fecerat. Ibi Maecenas et Cocceius „magnis de rebus legati" cum Fonteio Capitone advenerant, omnesque iter continuaverant Fundos, inde Formias.

Ante omnia igitur quaeritur, cuinam illi versus, a quibus carmen nostrum incipit, attribuendi sint. Quis est qui rogat

„quo pretio cadum vini Chii mercentur, quis aquam calefaciat, quis domum praebeat et quota hora ipse frigore careat"? Manifestum est, non ab eo ipso vinum emi, sed tamen hanc emptionem eius rem esse; apparet etiam, eum de aqua calefacienda et de domo suppeditanda non ipsum cum domus et culinae custodibus agere, et tamen hoc quoque eius interesse; id etiam apertum est, eum sero advenire — nam in itinere frigore vespertino vexatus est — et alium de his rebus interrogare. Quae omnia ad unum illum conveniunt qui itineris dux et auspex erat, ad Maecenatem.

Is autem quem alloquitur manifeste ab eo praemissus est cum ipso hoc mandato, ut omnibus his rebus necessariis in tempore provideat. Quis igitur est hic mandatarius? Vel potius quinam sunt hi mandatarii vel antecursores Maecenatis? Nam duos fuisse apparet ex ipsis illis colloquiis de rebus historicis quibus occupati a Maecenate interpellantur. De responso nulla dubitatio esse potest: Heliodorus nimirum et Horatius.

Iam perspicuum fit, eos non inutiles itineris comites fuisse, sed officium proprium iis fuisse impositum. Non sine iusta causa aliquantum ante ipsum Maecenatem et Cocceium Tarracinam profecti erant, et inde etiam mane iter Fundos et Formias iis faciendum erat. Murena sine dubio domum suam utendam obtulerat, omnibus rebus necessariis instructam praeter culinam, sed necesse erat aedium custodem non nimis sero adire, ut omnia ad hospites recipiendos pararet. Credere licet Fonteium eodem modo mandata necessaria ad culinae magistrum dedisse.

Haud dubie viatores nostri toto hoc officio iam recte functi erant et vinum quoque emerant; tum adventum Maecenatis et comitum eius exspectantes — in caupona fortasse vel deversorio — colloquiis tempus terebant. Audimus eos colloquentes de Inacho et Codro, et de bello Troiano, quae res eos tantopere occupatos tenent, ut ne tunc quidem oculos tollant, cum Maecenas et Cocceius cum Fonteio post iter vespertinum longum et frigidum intrant. Hi paulisper aures praebent, sed mox Maecenas iocans interloquitur: „Narras de Inacho et Aeaco et de bellis sub Ilio pugnatis, sed taces de iis rebus quae in praesens maioris momenti sunt."

Quae sequuntur ipse lector animo sibi effingere potest; Heliodorum et Horatium laete experrectos paucis verbis rem omnem enarrare: vinum iam emptum esse, Murenae domum esse paratam ad viatores recipiendos, aquam in Fontei culina iam calefieri.

Ecce brevi post omnibus accumbentibus magistrum bibendi sorte institutum libationes paucis verbis iubentem audimus. Quisnam hoc honore functus sit, nescimus; neque id apparet, an ea quae sequuntur de vini cyathis aut Musarum aut Gratiarum numero exaequandis ab ipso bibendi magistro dicantur. Veri similius est, aliquem ex convivis talium rerum peritum eius rogatu has leges exponere. Id tamen certum est, iocum illum de attonito vate in Musarum honorem novem cyathos sumente, aperte in poetam nostrum directum, non ipsius Horatii esse.

Versus sequentes iam vini Chii effectum nobis ante oculos ponunt; audimus, et paene videmus hilarem illum convivam quem iuvat insanire; deinde alius rosas poscit, alius de vicinis edoctus cavillatur de Lyco sene invido et de pulchra vicina. Sub finem duos convivas de amoribus suis confabulantes deprehendimus.

Multa demum nocte omnes cubitum iisse pro certo habere licet; nihilominus credendum est, Horatium et Heliodorum postridie mane surrexisse, ut iter continuarent. In itinere sine dubio omnia quae pridie evenerant poetae in memoriam redibant; quae lepide dicta erant inde a Maecenatis adventu usque ad illos sermones amatorias, dum mulo vehebatur mente repetebat et sponte in numeros redigebat; neque dubitandum videtur quin hoc carmen convivale deinde vel Sinuessae vel in villula Campano ponti proxima sodalibus omnibus, etiam Plotio et Vario Virgilioque qui nuper advenerant, multam hilaritatem praebuerit et plausum nactum sit.

LUCIANEA.

SCRIPSIT

P. H. DAMSTÉ.

Lucianus ed. Nils Nilén. Vol. I Fasc. 1
Libelli I—XIV. Lipsiae MCMVII.

PHALARIS A. C. 10: *ὅταν δὲ βουληθῆτε τοὐμὸν εἰδέναι, τοὺς εἰσφοιτῶντας εἰς Ἀκράγαντα ξένους ἐρωτήσατε ὁποῖος ἐγὼ περὶ αὐτούς εἰμι καὶ εἰ φιλανθρώπως προσφέρομαι τοῖς καταίρουσιν.*

Restituendum est: *ὅταν δὲ βουληθῆτε τοὐμὸν ⟨εἶδος⟩ εἰδέναι.* Cf. c. 8: *ὁρᾶτε δὲ καὶ τοὺς νομοθέτας τῷ κολαστικῷ εἴδει τὸ πλέον νέμοντας.*

PHALARIS B. C. 9: *καὶ διὰ τοῦτ', οἶμαι, καὶ αὐτὸ εἰς ὑπερβολὴν ηὔξηται τὸ ἱερὸν καὶ ὑπερπλουτεῖ ἐν τοῖς ἀναθήμασιν.*

Legendum est: *καὶ ὑπερπλουτεῖ ὁ θεὸς ἀναθήμασιν.* Cf. c. 10: *ἐστὶν ἡ σκέψις πρῶτον μὲν ὑπὲρ τοῦ θεοῦ καὶ τοῦ ἱεροῦ*, c. 11: *πολλάκις ἀνατεθησόμενα τῷ θεῷ*, c. 12 i. f.: *ὁρᾶτε ὅσων ἀγαθῶν ἐμπέπλησται τὸ ἱερόν, ἁπάντων ἀνατιθέντων καὶ ὑπὲρ τὴν ὑπάρχουσαν δύναμιν ἐνίων δωρουμένων τὸν θεόν.*

HIPPIAS S. BALNEUM. C. 2: *ὁπόσοι ἐν τῇ θεωρίᾳ λαμπροὶ γενόμενοι καὶ μνημόσυνα ὅμως τῆς τέχνης καὶ παραδείγματα τοῖς μετ' αὐτοὺς κατέλιπον.*

Rothsteinio auctore editor *παραδείγματα* posuit pro librorum mss. scriptura *πράγματα.* Equidem *δείγματα* maluerim cl. c. 8: *τὸ γὰρ ἐν τοῖς κοινοῖς καινὰ ἐπινοῆσαι κάλλους δείγματα, οὐ μικρᾶς σοφίας ἔγωγε τίθεμαι.*

ibid. C. 4: *κρηπῖδα μὲν βεβαιοτάτην ἅπαντι τῷ ἔργῳ βαλλόμενος καὶ θεμελίων θέσει τὴν τῶν ἐπιτιθεμένων ἀσφάλειαν ἐμπεδωσάμενος.*

Loci contextus pro *βαλλόμενος* flagitat compositum *ὑποβαλλόμενος.*

ibid. C. 8: *τί δ' ἂν σοι τὸ ἐπὶ τούτῳ λέγοιμι παλαίστρας καὶ τὰς κοινὰς τῶν ἱματιοφυλακούντων κατασκευὰς ταχεῖαν* [*τὴν*] *ἐπὶ τὸ λουτρὸν καὶ μὴ διὰ μακροῦ τὴν ὁδὸν ἐχούσας τοῦ χρησίμου τε καὶ ἀβλαβοῦς ἕνεκα;*

Ed. Schwartzio obsecutus editor *τὴν* delevit, ipse *τινα* coniciens. Voculam bene se habere opinor, in sequentibus vero corrigendum esse: *καὶ μὴ διὰ μακροῦ τ ι ν α ὁδὸν ἐχούσας.* Cf. Hercules c. 4: *οἱ ἀγορηταὶ τῶν Τρώων τὴν ὄπα* [*τὴν λειριόεσσαν*] *ἀφιᾶσιν εὐανθῆ τινα.*

Bacchus. C. 1: *ἀσπίσι γὰρ εἴκαζον* [*καὶ*] *τὰ τύμπανα.*

Hartmanno aliis auctoribus editor *καὶ* delevit, Rothsteinium *οἶμαι* coniecisse, ipsum *καὶ* ⟨*δόρασι τοὺς θύρσους καὶ*⟩ temptasse addens. Mihi quoque persuasum est aliquid excidisse, cum aliter explicari nequeat *καὶ*, sed potius credo ita verba supplenda esse: *ἀσπίσι γὰρ εἴκαζον καὶ* ⟨*τὰ κύμβαλα καὶ*⟩ *τὰ τύμπανα.* Cf. c. 4: *εὐθὺς δὲ τὰ τύμπανα ἐπαταγεῖτο καὶ τὰ κύμβαλα τὸ πολεμικὸν ἐσήμαινε.*

Utrumque instrumentum aeque simile erat parmulae.

ibid. C. 3: *σφίσι δὲ καὶ νικᾶν αἰσχρὸν ἐδόκει καὶ φονεύειν γύναια μεμηνότα καὶ θηλυμίτρην ἄρχοντα καὶ μεθύον σμικρὸν γερόντιον καὶ ἥμισυν τραγοειδῆ ἄνθρωπον καὶ γυμνήτας ὀρχηστάς, πάντα γελοίους.*

Sub librorum mss. scriptura *πάντας γελοίους* latere suspicor *πάντως γ.* — non *πάντα γ.*, quod e Schwartzii coniectura editor reposuit. Cf. Domus c. 20 i. f.: *ἡ δὲ τῶν ὁρωμένων τέρψις . . . πάντως τὸν θεατὴν ὑπάγεται.*

ibid.: *ὅπλον γάρ τι* (*alt. lect. τοι*) *Διονυσιακὸν τὸ πῦρ, πατρῷον αὐτῷ κἀκ τοῦ κεραυνοῦ.*

Emenda: *ὅπλον γὰρ δὴ Δ.* Cf. Hercules C. 3: *ὁ γὰρ δὴ γέ-*

ρων Ἡρακλῆς ἐκεῖνος ἀνθρώπων πάμπολύ τι πλῆθος ἕλκει ἐκ τῶν ὤτων ἅπαντας δεδεμένους.

ibid. C. 5: ὅτι μοι δοκοῦσι ... ὅμοιόν τι πάσχειν οἱ πολλοὶ πρὸς τοὺς καινοὺς τῶν λόγων τοῖς Ἰνδοῖς ἐκείνοις οἷον καὶ πρὸς τοὺς ἐμούς.

Post ἐκείνοις interpungendum est, nam postrema significant: neque aliter meis afficiuntur sermonibus.

ibid. οἱ δὲ ὡς ἐπὶ τοιοῦτό τι ἥκοντες ἀντὶ τοῦ κιττοῦ σίδηρον εὑρόντες οὐδ' οὕτως ἐπαινεῖν τολμῶσι τῷ παραδόξῳ τοῦ πράγματος τεθορυβημένοι.

Pro ἐπαινεῖν sententia postulat: ἐπιμένειν. Nempe οἱ μὲν οὐδὲ τὴν ἀρχὴν ἀφικνοῦνται ... οἱ δὲ .. ἥκοντες ... οὐδ' οὕτως ἐπιμένειν τολμῶσι. Ita quoque demum comparatio iusta evadit, quam inter auditores suos instituit et Indos qui Dionysi agmine conspecto αὐτίκα ἐγκλίναντες σὺν οὐδενὶ κόσμῳ ἔφευγον οὐδ' ἐντὸς βέλους γενέσθαι ὑπομείναντες, neque promissa facit Lucianus ea condicione ut se laudent sed ἣν καὶ νῦν ὡς πρότερόν ποτε τὴν τελετὴν ἐθελήσωσιν ἐπιδεῖν πολλάκις.

HERCULES. C. 4: ταῦτ' ἐγὼ μὲν ἐπὶ πολὺ εἱστήκειν ὁρῶν καὶ θαυμάζων καὶ ἀπορῶν καὶ ἀγανακτῶν.

Pro ὁρῶν Herwerdenus maluit ⟨θε⟩ωρῶν. Praetulerim ⟨εἰσ⟩ορῶν cl. c. 8: καὶ ὁ Ἔρως ὁ σός, ὦ Τήϊε ποιητά, ἐσιδών με ὑποπόλιον cet. et Xenoph. Cyrop. V 1, 16: ὅμως δ' ἔγωγε οὔτε πυρὸς ἑκὼν εἶναι ἅπτομαι οὔτε τοὺς καλοὺς εἰσορῶ.

ibid. C. 7: ἐμοὶ δὲ ἡνίκα περὶ τῆς δεῦρο παρόδου ταύτης ἐσκοπούμην πρὸς ἐμαυτόν, εἴ μοι καλῶς ἔχει κ.τ.λ.

Pro ταύτης, quod ad τῆς δεῦρο παρόδου moleste abundat, reponendum est: ταῦτα. In sequentibus enim idem pronomen idem denotat: τέως μὲν γὰρ ἐδεδίειν, μή τινι ὑμῶν δόξαιμι κομιδῇ μειρακιώδη ταῦτα ποιεῖν.

ibid. C. 8: καὶ ὁ Ἔρως ὁ σός ... χρυσοφαέννων εἰ βούλεται πτερύγων ἢ ἀετοῖς παραπετέσθω, καὶ ὁ Ἱπποκλείδης οὐ φροντιεῖ.

Ascripsit editor: ἢ ἀετοῖς corruptum ταρσοῖς probabiliter

coniecit Schwartzius. Non credo. Scripsit Lucianus: *πτερύγων ἐρετμοῖς παραπετέσθω.* Cf. Aeschyl. Ag. 52: *πτερύγων ἐρετμοῖσιν ἐρεσσόμενοι* et Lucian. Musca 2: *ἡ δὲ πτῆσις οὔτε κατὰ τὰς νυκτερίδας εἰρεσίᾳ συνεχεῖ τῶν πτερῶν κ.τ.λ.*

MUSCA. C. 2: *καὶ μὴν κἀκεῖνο πρόσεστιν αὐτῇ, τὸ μὴ καθ' ἡσυχίαν, ἀλλὰ μετ' ᾠδῆς πέτεσθαι οὐκ ἀπηνοῦς οἷα κωνώπων καὶ ἐμπίδων, οὐδὲ τὸ βαρύβρομον τῶν μελιττῶν ἢ τῶν σφηκῶν τὸ φοβερὸν καὶ ἀπειλητικὸν ἐνδεικνυμένης, ἀλλὰ κ.τ.λ.*

Libri mss. *ἀπηνῶς* praebent, quod in *ἀπηνοῦς* Du Soul primus mutavit. Legendum esse suspicor: *ἀπηχοῦς*, quoniam de sono sermo est, neque scio an pro *φοβερὸν* vera sit lectio *σοβαρὸν*, qua importuna *ταπείνωσις* tollitur sive perversa *αὔξησις*, a maioribus descendens ad minora, ut Donati verba sunt ad Ter. Andr. 1, 1, 112.

ibid. C. 9: *ὑπὸ σκότῳ μέντοι, ὡς ἔφην, οὐδὲν ἐργάζεται οὐδὲ ἀξιοῖ λανθάνειν τι πράττουσα, οὐδὲ ἡγεῖταί τι αἰσχρὸν ποιεῖν, ὃ ἐν φωτὶ δρώμενον αἰσχυνεῖ αὐτήν.*

Nonne verba *οὐδὲ ἡγεῖταί τι αἰσχρὸν ποιεῖν* expungenda sunt tamquam languida praecedentium repetitio? In librorum mss. ad unum omnium scriptura *οὔτε ἀξιοῖ*, pro qua Halmio suadente nunc *οὐδὲ ἀξιοῖ* legi solet, indicium priscae lectionis servatum esse mihi videtur.

NIGRINUS. C. 21 i. f.: *ὁ δ' ἕστηκεν παρέχων ἑαυτὸν εἰς πλείω χρόνον ἐξαπατώμενον.*

Dicitur vir opulentus, cuius pectus vel dextram pauperes in publico osculantur. Verbum autem *ἐξαπατώμενον* ab hoc loco alienum est, scriptor cum adhuc totus sit in servili salutandi ratione describenda, de qua etiam exponere pergit ita: *ἐπαινῶ δέ γε ταύτης αὐτοὺς τῆς ἀπανθρωπίας, ὅτι μὴ καὶ τοῖς στόμασιν ἡμᾶς προσίενται.* Quae cum ita sint, scribendum puto: *ἐξηρτημένον.* Est enim *ἐξηρτημένος* qui aliquem e collo, *παιδίον τοῦ τραχήλου* puta, habet suspensum.

ibid. 22: [*ἢ μεμφόμενοι*] *τὸ τελευταῖον ἢ δυσφοροῦντες ἀπίασιν ἢ διαβάλλοντες τὸ δεῖπνον ἢ ὕβριν ἢ μικρολογίαν ἐγκαλοῦντες.*

Schwartzio praeeunte editor verba *ἢ μεμφόμενοι* inclusit. Si qua interpolatione locus laborat, verba ultima magis suspicionem movent, quandoquidem verba *διαβάλλοντες τὸ δεῖπνον* ad verbum *μεμφόμενοι* — verba autem *ὕβριν ἢ μικρολογίαν ἐγκαλοῦντες* ad verbum *δυσφοροῦντες* illustrandum a nescio quo ascribi ac deinde in contextam orationem recipi facile potuerunt.

ibid. 23: *εἰ δέ γε κοινῷ δόγματι κἂν πρὸς ὀλίγον ἀπέσχοντο τῆσδε τῆς ἐθελοδουλείας, οὐκ ἂν οἴει τοὐναντίον αὐτοὺς ἐλθεῖν ἐπὶ τὰς θύρας τῶν πτωχῶν δεομένους τοὺς πλουσίους, μὴ ἀθέατον αὐτῶν κ.τ.λ.*

Emblema *τοὺς πλουσίους* quantocius eliminandum est, quod locus ipse arguit.

ibid. 27: *οἳ ταύτην ἄσκησιν ἀρετῆς ὑπελάμβανον, ἣν πολλαῖς ἀνάγκαις καὶ πόνοις τοὺς νέους ἀντέχειν καταγυμνάσωσιν, τοῦτο μὲν θυραυλεῖν οἱ πολλοὶ κελεύοντες, ἄλλοι δὲ μαστιγοῦντες, οἱ δὲ χαριέστεροι καὶ σιδήρῳ τὰς ἐπιφανείας αὐτῶν καταξύοντες.*

Rursus Ed. Schwartzius editori persuasit ut *θυραυλεῖν* scriberet pro corrupta codicum mss. lectione *οὐδεῖν* vel *οὐ δεῖν* vel *ᾄδειν*, cum plerique editores *δεῖν* scripserint, Madvigius dubitanter *νηστεύειν* — ipse Nilenius aeque dubitanter *οὐ δειν⟨όν⟩* coniecerit.

Lucianum scripsisse aio: *τοῦτο μὲν ἰδίειν οἱ πολλοὶ κελεύοντες.*

ibid. 29: *ἤδη δὲ τούτων ἀποστὰς τῶν ἄλλων αὖθις ἀνθρώπων ἐμέμνητο κ.τ.λ.*

Particula *τῶν* deleatur.

DEMONAX. C. 8: *τοὺς μὲν ... ὑπεμίμνησκεν ὡς ἐπ' ὀλιγοχρονίοις τοῖς δοκοῦσιν ἀγαθοῖς ἐπαιρομένους, τοὺς δὲ ... παρεμυθεῖτο, οὐχ ὁρῶντας ὅτι κ.τ.λ.*

Emenda: *⟨ὡς⟩ οὐχ ὁρῶντας.*

ibid. C. 18: *τῶν δὲ ἀπὸ τῆς Ῥωμαίων βουλῆς τις Ἀθήνησιν υἱὸν αὐτῷ δείξας πάνυ ὡραῖον, θηλυδρίαν δὲ καὶ διακεκλασμένον Προσαγορεύει σε, ἔφη, ὁ ἐμὸς υἱὸς οὑτοσί, καὶ ὁ Δημῶναξ, Καλῶς, ἔφη, καὶ σοῦ ἄξιος καὶ τῇ μητρὶ ὅμοιος.*

Ex Ed. Schwartzii coniectura rursus *καλῶς* scriptum est. Ego

vero nullus dubito quin lectio librorum mss. omnium *καλὸς* corrupta sit e voce haud aeque frequenti: *κλάδος*.

ibid. C. 56: *εἰδὼς γὰρ αὐτὸν* (sc. *Ἑρμῖνον τὸν Ἀριστοτελικόν*) *παγκάκιστον μὲν ὄντα καὶ μυρία κακὰ ἐργαζόμενον τὸν Ἀριστοτέλη, καὶ διὰ στόματος αὐτοῦ τὰς δέκα κατηγορίας ἔχοντα, Ἑρμῖνε, ἔφη, ἀληθῶς ἄξιος εἶ δέκα κατηγοριῶν.*

Huic loco ut mederentur alii alia inserere voluerunt. Potius credo, eum sanandum esse uno nomine *τὸν Ἀριστοτέλη* deleto, quod interpretatorem aliquem supra voc. *τὰς δέκα κατηγορίας* primum appinxisse suspicor. Ceterum *αὐτοῦ* tam propter praecedens *τὸν Ἀριστοτελικόν* quam propter notissimum illud *αὐτὸς ἔφα* interpretatione non eget.

Domus. C. 3: *τοῦτο μὲν γὰρ ἴσως ἐκείνῳ τῷ νησιώτῃ μειρακίῳ ἔπρεπε, τὴν Μενελάου οἰκίαν ὑπερεκπεπλῆχθαι καὶ πρὸς τὰ ἐν οὐρανῷ καλὰ τὸν ἐλέφαντα καὶ τὸν χρυσὸν αὐτῆς ἀπεικάζειν, ἅτε μηδὲν ἐν γῇ καλόν τι ἄλλο ἑωρακότι.*

Voc. *καλά* a Luciani manu profectum esse nemo umquam mihi persuadebit neque persuadent Hom. Od. IV vss. 74 sq.:

Ζηνός που τοιήδε γ' Ὀλυμπίου ἔνδοθεν αὐλή,
ὅσσα τάδ' ἄσπετα πολλά· σέβας μ' ἔχει εἰσορόωντα.

ibid. C. 9: *πλὴν παρ' ὅσον ἐκεῖνα μὲν ἀπανθεῖ καὶ μαραίνεται καὶ ἀλλάττεται καὶ ἀποβάλλει τὸ κάλλος, τουτὶ δὲ τὸ ἔαρ ἀΐδιον κ.τ.λ.*

Pro *ἐκεῖνα* legendum puto: *ἐκεῖνο*, sc. *ἔαρ* quod aeterno aedium veri opponitur.

ibid. C. 12: *ὅτι μὲν γὰρ καὶ ἡ θάλαττα ἱκανὴ προκαλέσασθαι καὶ εἰς ἐπιθυμίαν ἐπισπάσασθαι ἐν γαλήνῃ φανεῖσα, ἴστε.*

Post *ἐπιθυμίαν* voc. *αὐτῆς* excidisse pro certo habeo.

ibid. C. 15: *ὅσῳ γὰρ ἂν ὑμῖν καλλίων φαίνηται, τοσῷδε ὑπεναντίος τῇ τοῦ λέγοντος χρείᾳ δειχθήσεται.*

Scribendum est *ὑπεναντιώτερος*, cuius scripturae lectio codicum *ὑπεναντίως* servavit vestigium.

ibid. C. 22: (Andromeda) ἐπισκοπεῖ γὰρ μάχην ἄνωθεν ἐκ τῆς πέτρας καὶ νεανίου τόλμαν ἐρωτικὴν καὶ θηρίου ὄψιν ἀπρόσμαχον.
Immo τόλμαν ἡρωικὴν.

ibid. C. 25: ὁ δὲ (Perseus sc.) τὴν μὲν τόλμαν εἴργασται, τὸ δὲ ἔργον οὐχ ἑώρακεν πλὴν ἐπὶ τῆς ἀσπίδος τῆς Γοργόνος τὴν εἰκόνα· οἶδε γὰρ τὸ πρόστιμον τῆς ἀληθοῦς ὄψεως.
Verba τῆς Γοργόνος τὴν εἰκόνα insiticia sunt.

Patriae Encomium. C. 2: ὅπου δ' αἵρεσίς ἐστι πόλεων, οὐδεὶς ἂν ἕλοιτο τὴν λαμπροτέραν ἐάσας τὴν πατρίδα, ἀλλ' εὔξαιτο μὲν ἂν εἶναι καὶ τὴν πατρίδα ταῖς εὐδαίμοσι παραπλησίαν, ἕλοιτο δ' ἂν τὴν ὁποιανοῦν.
Emenda: ἕλοιτο δ' ἂν α ὐ τ ὴ ν ὁποιανοῦν.
Paulo inferius in c. 3 haec leguntur:
τοσοῦτόν γε οἱ πατέρες νικώμενοι προσνέμουσι τοῖς παισίν, ὥστε cet.
Ad quae editor annotavit: νικώμενοι vix sanum, τῇ στοργῇ subaudiri iubet Guyet, νικώμενοι ⟨πρὸς τῆς στοργῆς⟩ vel tale quid supplet Schwartz. At in mentem iis non venit notio quae verbo passivo νικᾶσθαι etiam inest, indulgendi scilicet. Lectio igitur νικώμενοι haud dubie sana est, cogitatione autem supplendum est τῶν παίδων = indulgentes liberis.

ibid. C. 5: χαίρουσι καὶ θεοὶ πατρίσι καὶ πάντα μέν, ὡς εἰκός, ἐφορῶσι τὰ τῶν ἀνθρώπων, αὑτῶν ἡγούμενοι κτήματα πᾶσαν γῆν καὶ θάλασσαν, ἐφ' ἧς δὲ ἕκαστος αὐτῶν ἐγένετο, προτιμᾷ τῶν ἄλλων ἁπασῶν πόλεων.
In hisce duo vocabula Luciano ab interpretatore obtrusa esse arbitror, voc. κτήματα dico, quod frigide additum videtur, et πόλεων, quod ad ἁπασῶν male adiectum est; hoc enim referendum est ad πᾶσαν γῆν καὶ θάλασσαν.

ibid. C. 6: καὶ γὰρ εἶδε τὸν ἥλιον πρῶτον ἕκαστος ἀπὸ τῆς πατρίδος, ὡς καὶ τοῦτον τὸν θεόν, εἰ καὶ κοινός ἐστιν, ἀλλ' οὖν ἑκάστῳ νομίζεσθαι πατρῷον διὰ τὴν πρώτην ἀπὸ τοῦ τόπου θέαν.
Corrigas quaeso ἀπὸ ⟨τούτου⟩ τοῦ τόπου θέαν.

Longaevi. C. 6: *τῶν ἐθνῶν, ἅτινά φασιν ὡς ἐπὶ πλεῖστον διαγίγνεσθαι χρόνον.*

Non *ὡς ἐπὶ πλεῖστον*, sed *ἐπὶ πλεῖστον* hoc loco requiritur, cf. c. 9: *τοὺς κατὰ τὴν λοιπὴν Ἰταλίαν ἐπὶ πλεῖστον βιώσαντας*, c. 13: *ἐδυνήθη δὲ ἴσως καὶ ἐπὶ πλέον διαγενέσθαι.*

ibid. C. 17: *ὡς δὲ ἑώρα τούς ὑπὸ τῇ μάχῃ Σκριβωνίῳ προστιθεμένους ἀποσχόμενος σιτίων ἐτελεύτησεν* (*Ἄσανδρος* sc.).

Coniecturis, quibus viri docti hunc locum in integrum restituere conati sunt, meam adicio: *ὡς δὲ ἑώρα τοὺς ὑπο⟨μίσθους ἐν⟩ τῇ μάχῃ Σκριβωνίῳ προστιθεμένους.*

ibid. C. 22 extr.: *Πολύβιος ... ἀπέθανεν ἐτῶν δύο καὶ ὀγδοήκοντα, Ὑψικράτης δὲ ὁ Ἀσιμηνὸς συγγραφεὺς διὰ πολλῶν μαθημάτων γενόμενος ἔτη δύο καὶ ἐνενήκοντα.*

Noli dubitare pro *μαθημάτων* reponere: *παθημάτων*. Probabile non est, Luciano in mentem venisse Herodoteum illud (I 207): *τὰ παθήματα ἐόντα ἀχάριτα μαθήματα γέγονέ μοι* atque hunc verborum lusum imitari voluisse; sin minus, pluribus id significasset.

Verae Historiae I. C. 2: *οἷόν τι καὶ περὶ τῶνδε τῶν συγγραμμάτων φρονήσειν ὑπολαμβάνω.*

Editor ascripsit, Schwartzium *συγγραμμάτων ⟨αὐτοὺς⟩*, Bekkerum *φρονήσειν ⟨σε⟩* proposuisse. Hoc autem unice verum esse locus, qui in hoc capite paulo inferius legitur, comprobat: *εἰ μὴ καὶ αὐτῷ σ ο ι ἐκ τῆς ἀναγνώσεως φανεῖσθαι ἔμελλον.*

ibid. C. 3 i. f.: *οἷα πολλὰ ἐκεῖνος* (*Ὀδυσσεύς* sc.) *πρὸς ἰδιώτας ἀνθρώπους τοὺς Φαίακας ἐτερατεύσατο.*

In Iacobitzii editione de Halmii coniectura *ὡς* post *ἐκεῖνος* insertum est et praeterea verba postrema sic leguntur: *ἐτερατεύσατο τοὺς Φαίακας*, cuius ordinis inversi rationem datam nullam video. Mihi quidem verba *τοὺς Φαίακας* insiticia videntur, quibus inductis nulla iam coniectura opus erit, ut Mehlero pridem visum esse postea cognovi.

ibid. C. 5 i. f.: *καὶ τὴν ναῦν — ἄκατος δὲ ἦν — ὡς πρὸς μέγαν καὶ βίαιον πλοῦν ἐκρατυνάμην.*

Pro *ἄκατος* editor se *ἀκατάσ⟨τρωτος⟩* coniecisse in apparatu critico affirmat. Quam ob causam? Nimirum propterea quod *ἄκατοι* parva navigia sunt, quae itineri maritimo et magnis qui narrantur apparatibus minime respondent. At inspiciat Mommsenum, Ueber den Chronographen vom Iahre 354 (p. 646), ubi haec leguntur: „Hoc imperatore navis Alexandrina primum in portu Romano introivit nomine Acatus, qui attulit frumenti modios CCCC, vectores MCC, piper, linteamen, carta, vitria, et opoliscum cum sua sibi base, qui est in Circo Maximo altum pedes LXXXVIIS." C. Torr (Ancient Ships p. 106 infra) de navis nomine sic iudicat: „It was clearly for a joke that the name *Acatus* was given to the great ship that brought the Flaminian obelisk to Italy." Recte sane, neque aliter Lucianus nostrum navigium *ἄκατον* per iocum appellavit, quem ne coniecturis corrumpamus etiam atque etiam moneo.

ibid. C. 24: *κἀπειδὰν ἢ πονῶσιν ἢ γυμνάζωνται, γάλακτι πᾶν τὸ σῶμα ἱδροῦσιν, ὥστε καὶ τυροὺς ἀπ' αὐτοῦ πήγνυσθαι, ὀλίγον τοῦ μέλιτος ἐπιστάξαντες.*

Pro *ἱδροῦσιν* altera lectio est *ἀλείφουσιν*, in qua lectione editor veri vestigia frustra se quaesivisse ascripsit. Videat tamen an non pro glossa habenda sit alicuius qui pro *ἱδροῦσιν*: *ὑδρεύουσιν* (= irrigant) legere sibi videbatur.

ibid. C. 29: *ἡ δὲ πόλις αὕτη κεῖται μεταξὺ τοῦ Πλειάδων καὶ τοῦ Ὑάδων ἀέρος, ταπεινοτέρα μέντοι πολὺ τοῦ ζῳδιακοῦ.*

Pro *ἀέρος* nondum restitutam esse lectionem genuinam *ἀστέρος* vehementer miror.

In huius capitis fine haec sunt: *τῇ τετάρτῃ δὲ περὶ μεσημβρίαν μαλακῶς ἐνδιδόντος τοῦ πνεύματος καὶ συνιζάνοντος ἐπὶ τὴν θάλατταν κατετέθημεν.*

Multis verbis opus non erit ad demonstrandum, adverbium *μαλακῶς* non suo loco nunc legi, sed e versu inferiore in superiorem per librari errorem migrasse. Reponatur igitur post *συνιζάνοντος* et cf. Ver. Hist. II C. 2: *ἡμεῖς δὲ ἀνελκύσαντες τὸ πλοῖον ... ἠρέμα καθήκαμεν ἐς τὴν θάλατταν.*

Migratio Herwerdenum induxit ut probante Mehlero pro *μαλακῶς* scribendum censeret: *μαλακόν*, sed traiectione — non emendatione vocabulum eget.

ibid. C. 32: *τῇ ἐπιούσῃ δὲ διαναστάντες, εἴ ποτε ἀναχάνοι τὸ κῆτος, ἑωρῶμεν ἄλλοτε μὲν ὄρη, ἄλλοτε δὲ μόνον τὸν οὐρανόν, πολλάκις δὲ καὶ νήσους.*

Ain tu? *τὸν οὐρανόν*? At impluvium in balaenae tergo fuisse non didicimus. Corrigendum erit: *τὸν ὠκεανόν*. Cf. Ver. Hist. II c. 42: *καὶ ἑώρων ... ἔπειτα δὲ αὖθις ἕτερον ὠκεανὸν ἐκδεχόμενον.*

VERAE HISTORIAE II. C. 6: *οἱ δὲ δήσαντες ἡμᾶς ῥοδίνοις στεφάνοις — οὗτος γὰρ μέγιστος παρ' αὐτοῖς δεσμός ἐστιν — ἀνῆγον ὡς τὸν ἄρχοντα.*

Pro *μέγιστος* maluerim: *ῥίγιστος*.

ibid. C. 30: *κύκλῳ δὲ ποταμοὶ περιέρρεον, ὁ μὲν βορβόρου, ὁ δὲ δεύτερος αἵματος, ὁ δὲ ἔνδον πυρός, κ.τ.λ.*

Post *περιέρρεον* excidisse puto *γ'* h. e. *τρεῖς*.

AD HORATII C. I, 28, 20.

. . . . nullum
saeva caput Proserpina fugit.

Tandem aliquando turpem hanc maculam eluamus (non enim versum facere istud est sed vocabula temere coniicere) et lenissima emendatione pro *fugit* rescribamus *līqt* i. e. *linquit* (omittit praeterit). Cf. vs. 33 (qui alius quidem est carminis sed eodem ab Horatio scripti tempore): „precibus non *linquar* inultis".

J. J. H.

DE IUVENALIS SATIRAE I VS. 108.

SCRIPSIT

J. J. HARTMAN.

Denuo de hoc versu disputaturo optimum factu mihi videtur primum hic repetere quae ante XXIII annos scripsi Mnem. XXI p. 330. Non enim solent novos bibliothecae nostrae pervolventibus fasciculos prae manibus esse iam satis antiqua eius volumina. Sic ergo tunc de eo scripsi:

„Ioculare est quod apud Iuvenalem (S. I, 108) legitur. Loquens inducitur libertinus quidam satis locuples, qui minimi se facere affirmat nobilitatem atque honores, quandoquidem saepe amplissimi viri fortunae levitate ad infimam redigantur condicionem. „Quid" ait

> quid confert purpura maior
> optandum, si Laurenti custodit in agro
> conductas Corvinus oves?

Dives aliquis homo fracta re familiari cum equos suos vendidit ἐπ' ἀλλοτρίους ἵππους ἀναβαίνει, ut senis Lysiaci verbis utar: equum conducit, quia equo vehendi voluptate omnino carere non potest. Sed quis unquam audivit aliquem agro gregibusque venumdatis oves conducere quas pascat? An quaedam est et *pascendi custodiendique* iucunditas? Legendum censeo *conductus*. Quam lectionem argumentorum copia vel longa disputatione commendare nolo. Sed quoniam video ne Buechelerum quidem, cuius egregia editio tertiis curis emendata hodie ad me affertur, in hoc loco haesisse, illius potissimum iudicio coniecturam meam permitto."

Occidit, eheu, Buechelerus decus illud philologiae, quem propter doctrinae copiam et singulare acumen admirabamur omnes, sed nescio an magis etiam dilexerimus propter mores placidos lenesque, ab omni fastu, ab omni arrogantia alienissimos. Talibus nunc magistris opus erat, a quibus qui, ut nunc sunt mores, maledictis atque adeo imprecationibus utuntur in adversarios, coercerentur et decoris admonerentur honestatisque!

Occidit, eheu, neque unquam mihi contigit ut eius de hac re cognoscerem opinionem, nam in literarum commercio, quod admodum frequens mihi cum eo fuit, nescio quo casu semper eum de versu nostro interpellare neglexi. Iuniores vero philologi vereor ne metu quodam perculsi probare meam coniecturam non audeant. Qui qualis sit mox videbimus, atque in ea praesertim re versabitur nunc nostra disputatio. Sed prius duos locos afferam qui lectionem a me commendatam egregie illustrare videntur.

Alter ipsius est Iuvenalis qui S. VIII, 43 sic alloquitur Rubellium Blandum:

> Blande, tumes alto Drusorum stemmate, tamquam
> Feceris ipse aliquid, propter quod nobilis esses,
> Ut te conciperet, quae sanguine fulget Iuli,
> Non quae ventoso *conducta* sub aggere texit.

In suo tugurio ventis exposito sedet paupercula texitque et, quod miserius, texit mercede conducta.

Alter est apud alium poetam, sed, si quid video, proposito nostro est etiam aptior.

In ecloga IV Calpurnii vs. 44 „nisi tu me sustentasses, Meliboee" Corydon pastor ait:

> scilicet extremo nunc vilis in orbe iacerem
> a dolor! et pecudes inter *conductus* Iberas
> irrita septena modularer sibila canna.

Dura est et laboriosa pastoris vita, iucunda tamen eius qui proprios habet greges prae miseriis *conducti* pastoris, qui etiam a sua fistula frustra petit solatium.

Videamus nunc quid illud sit quod ego metuam ne nunc efficiat ut editores ne audeant quidem a tradita nostri versus recedere lectione.

In doctrinae illa mole qua I. E. B. Mayor Iuvenalem obruit, ad versum nostrum haec annotata video:

Dig. XIX, 2, 9 § 4: „a flock, *quem quis conduxerat*, having been driven off, if it can be proved that the keeper was not guilty of collusion with the robbers, he is not bound to make good the loss."

§ 5: *si quis vitulos — pascendos conduxit.*

Murat. inscr. p. 606: *conductores gregum oviaricorum*

Ecce iterum, non Crispinus, sed morbus ille quo hac praesertim aetate laborare viri docti videntur. Quidquid enim e remoto aliquo ad eos adfertur loco, quidquid apud scriptorem legitur vulgo ignotum, praesertim vero quidquid e terrae latebris est erutum, lapidi tignoque inscriptum, tamquam signum aliquod de caelo delapsum venerantur, in eo stupent et aut tangere illud non audent, nisi quod adorandum proponunt ceteris mortalibus, aut prorsus contraria abrepti intemperantia per fas nefasque ad quoslibet convertunt usus, et quidquid dicis de quacunque re, quae tamen quidquam habere videatur quod suo sit cognatum thesauro, hunc tibi opponunt tamquam argumentum cuivis opinioni refutandae idoneum. Velut illi in Digestis loci non tam traditam nostri versus lectionem tuentur quam lectionem a me propositam commendant. Quos priusquam accuratius hic examinem, de re iurisconsultis quam plerisque philologis nota magis paucis disputabo.

Conducendi verbum in iurisconsultorum sermone triplici adhibetur modo, quod hac, ut opinor, tabula optime apparebit:

I	A locat domum	B conducit domum.
II	A locat *sarciendum quid poliendumve* (verba haec sunt e Digestis)	B conducit sarciendum quid poliendumve.
III	A conducit operam B[i]	B locat operam suam.

Vides in negotio quod numero III signavi *conducendi* et *locandi* verba locum inter se mutasse: nunc A *conducit*, B *locat*, antea *locabat* A, *conducebat* B.

Sed hoc in transitu. Mox eo redibimus.

Praeterea moneo in negotio II, in sermone quotidiano, licet hic verbum *conducendi* minime respuat, usitatius tamen *redimendi* esse verbum, quod vel ex hoc loco apparet:

Cic. de Div. II § 47: „*redemptor* qui columnam conduxerat *faciendam*."

Nunc Digesta inspiciamus et a § 5 faciamus initium, ubi leguntur haec:

„Celsus etiam imperitiam culpae adnumerandam libro 8 Digestorum scripsit. Si quis vitulos pascendos vel sarciendum quid poliendumve conduxit, culpam eum praestare debere, et quod imperitia peccavit, culpam esse, quippe ut artifex (inquit) conduxit."

Videamus quae sit haec *conducendi* ratio. Cum homine, ut opinor, nobis res est satis opulento: agros enim habet in quos alienos possit recipere greges. Et quando eius rei se offert facultas? Cum agricolae alicuius, qui et ipse prata possidet, „morbo periere capellae", quoniam pabulum quod ibi nascitur eius gregibus non conducit, aqua minus est salubris, nimius regnat ventus in campo aperto, nullis consito arboribus. Tum, ut opinor, Volteius Mena Horatianus ille feliciorem vicinum precibus adibit ut aut totos greges suos armentaque sua aut certe teneros fetus in suam recipiat curam, si forte caelum solumque mutatum servet superstites, pro eaque re haud parvam pecuniam solvere erit paratus, aut ipse ille vicinus, seu misericordia seu lucri studio motus, ultro ei hanc operam pollicebitur. Vide nunc quam apte Celsus inter se iungat „*vitulos pascendos* et *sarciendum quid poliendumve* conduxit." Etenim duorum hominum alter hic *ἐργολαβεῖν* dicendus est alter *ἐκδιδόναι*, sive res de qua agitur bos est ovisve sive aliqua *ἐγγυθήκη*, ut in Lysiae fragmento XLII.

Sed possumus et aliam ita oves bovesque conducendi causam fingere minime incredibilem. Fac aliquem magni latifundii sensim vel subito factum dominum. Iam habet prata sed boves quos eo immittat ovesque non habet. Est tamen ei lacte opus, est lana, est denique fimo. At caret pecunia qua tot emat capita, certe tantam non habet praesentem. Quid mirum igitur eum conducere oves, eodem modo quo equum conducit qui equum, aedes qui aedes *emere* non potest? Sed neque hic neque *ἐργολάβος* ille ad extremam est redactus paupertatem. Nam *casum praestare* debet. Quem autem casum praestet aliquis de vulgo pastorum, qui praeter fistulam suam nihil habet?

Ergo hoc quidem Digestorum loco nihil legitur quod quidquam praebeat praesidii lectioni versus nostri traditae. Utroque

enim modo multi, puto, Corvini oves conduxerunt, ita tamen ut pristini splendoris et avitae dignitatis amitterent nihil.

Videamus de altero:

§ 4 Imperator Antoninus cum Patre, cum grex esset abactus, quem quis *conduxerat*, ita rescripsit: si capras latrones citra tuam fraudem abegisse probari potest, iudicio locati casum praestare non cogeris: atque temporis quod insecutum est mercedes ut indebitas reciperabis.

Iam, ut opinor, luce clarius apparet non de nihilo a me fictum esse dominum illum magnorum agrorum, qui, ut tamen aliquem ex iis percipiat fructum, oves bovesque eo immittendos *conducat*, quia pecuniam qua *emat* non habet in arca. Etenim vir de quo hac § sermo est *mercedes* debet solvitque, non ut pastor, qui vulgo sic dicitur, mercedem *accipit*. Et licet casum praestare non cogatur, fuit tamen de ea re dubitatio quaedam, quam Imperatoris demum sustulit rescriptum. Est ergo homo locuples, nam, nisi esset, quis, obsecro, hoc in animum inducere posset eum *gregis* casum praestare vel debere vel posse?

„At" dixerit iurisconsultus qui meam velit refutare coniecturam „*operarum* novimus locationem conductionemque (negotium III), de *homine* conducto in iure Romano nullus unquam sermo est." Credo ita se rem habere. Quid tum? Nonne *conducta* illa Satirae VIII muliercula et *conductus* ille Calpurnii pastor optimae esse Latinitatis clamant illud *conducere hominem*? Fac enim revera hominis operam, non ipsum hominem *conduci*, num nimis audax ille est qui tamen de *conducto* homine loquitur, ad ipsum transferens hominem quod de eius opera dicendum erat? Poetis certe hanc audendi concedamus potestatem, aut ipsi eam sument, quemadmodum sumserunt Iuvenalis Calpurniusque.

Pergit adversarius meus *vim fieri* vetare et „habemus hominem" inquit „qui sarciendum quid poliendumve conducit, habemus qui greges pascendos recreandosque conducit; locuples sit ille, per me licet, est enim agrorum dominus et casum praestare debet; quidni et tertium assumamus quamvis pauperem qui *oves custodiendas conducit*?"

Sic ait .... et ultro nobis reddit integram cogitandi et, si ita res fert, emendandi libertatem. Non enim cum Digestis nobis res est sed cum poeta latino et cum sermone latino.

Conducit aliquis mensam sarciendam, alius oves custodiendas. Num ergo ea mensa *conducta* dici potest, ovesque illae *conductae*? Quam sit absurdum istud vel optime apparebit si pro *conducendi* verbo usitatius illud, quod dicebam, *redimendi* posuerimus. Habonius columnas in aede Castoris ad perpendiculum ponendas *redemit*. At *columnae redemptae* quae sunt? *Columnas redimere* sic nude positum nihili est, requiritur praeterea aliquod *gerundivum*.

Denique hoc semper teneamus in versu Iuvenalis agi de homine nobili qui ad *extremam* sit redactus *egestatem*. De alio homine aliave eius condicione nos *custodiendi* verbum cogitare vetat. Conductus ab alio Corvinus labore fungitur eoque vilissimo abiectissimoque. Hoc voluit poeta et, nisi voluisset, ineptissimus fuisset mortalium. Pastorem ergo Corvinum fecit eumque ex illo pastorum genere qui vulgo pastores dicuntur, pauperculi homines qui pro assidua sua cura diurna atque nocturna exiguam mercedem domum referre solent. Et ne cogitari quidem potest labor turpior contemptiorque quam ille *oves custodiendi*.

Hoc semper teneamus aio. Nam negligunt omittuntque qui traditam lectionem utcunque interpretari et illustrare satis habent. E quorum numero doctissimus ceteroquin et venustissimus Friedlaenderus haec annotat:

„wenn ein Corvinus auf den magern Weiden in der Gegend von Laurentum (Plin. Epl. II, 17, 3 multi greges ovium, multa ibi equorum, boum armenta) eine nur gepachtete Schafherde *grasen lässt.*"

Quid est perturbare omnia nisi hoc est? Unde enim vir praestantissimus habet „mageren Weiden"? Nonne ipse, quem testem affert, Plinius *uberrima* ea fuisse prata docet? Et *custodit* sic vertit „grasen lässt", hoc est rimam non explet sed fidelia obtegit. Non *pascit* oves conductas Corvinus: hoc vel vir opulentus minimeque miserandus facere potest, sed *custodit*, quod est pauperrimi.

Valere ergo posthac iurisconsultos iubeamus censeo et omnes philologos quibus prae tradita lectione quaevis sordet emendatio et Iuvenali reddamus suum:

Quid confert purpura maior
Optandum, si Laurenti custodit in arvo
Conductus Corvinus oves, ego possideo plus
Pallante et Licinis?

NOVAE INSCRIPTIONES ARGIVAE.

SCRIPSIT

GUILIELMUS VOLLGRAFF.

(*Continuantur ex pag.* 71 [1]).)

IV.

DECRETUM IN HONOREM CIVITATIS RHODIORUM.

Die XXI° mensis Augusti a. 1906 eodem loco quo ceteri tituli reperta est *στήλη* lapidis calcarii albi simplici aëtomate ornata vel potius superne in figuram triangularem exiens. Altitudo eius est 1$^{m.}$ 47 sive V pedum [2]); latitudo supra 0$^{m.}$ 585 sive II pedum [3]), infra 0$^{m.}$ 64; crassitudo 0$^{m.}$ 095 sive tertiae partis pedis. In duas partes fracta est, sed deest nihil. Conscripta est bonis litteris saeculi III^{i} a. C. n.; litterae Π linea posterior anteriore brevior est, litterae Σ lineae obliquae sunt. Altitudo litterarum vs. 1 est 0$^{m.}$ 02, ceterorum versuum 0$^{m.}$ 011. Inter vs. 3 et 4 conspiciuntur tres litterae altae 0$^{m.}$ 027:

PO Δ

Lapicidae igitur initio decretum paulo inferius in lapide exarare in animo fuit. Cur vero bis in media voce Ῥοδίων spatium va-

1) Supra p. 65 in infimo versu pro a. 219/8 velim legas a. 229/8. P. 68 vs. 7 pro: a. 194 corrige: a. 195; vs. 8 pro: a. 200 corr. a. 205; vs. 9 adnotandum est Polyb. X, 26, 1: *Φίλιππος, ὁ βασιλεὺς Μακεδόνων, μετὰ τὸ ἐκτελέσαι τὸν τῶν Νεμέων ἀγῶνα αὖθις εἰς Ἄργος ἐπανῆλθε* non concinere cum Liv. XXVII, 30. P. 62 *ἐμμενέν* inf. fut. esse potest; cf. S.G.D.I. IV, p. 442.

2) Pes hic (0m. 294) cum pede Attico (0m. 2992) tantum non congruit.

3) Eadem est latitudo stelae in qua decretum in honorem Alexandri Sicyonii exaratum est; cf. supra p. 64. Quae quam alta fuerit ignoramus: infra enim fracta est.

ΡΟΔ ΙΩΝ

ΑΛΙΑΙΑΙΕΔΟΞΕΤΕΛΕΙΑΙΛΜΒΟΛΙΜΩΙΕΚΤΟΥΑΓΥΙ
ΗΟΥΚΑΡΝΕΙΟΥΗΝΑΤΑΙΠΡΑΤΑΙΑΡΗΤΕΥΕΒΟΥΛΑ.ΚΑΛΛΙΣΤΡΑ
ΤΟΣϜΑΝΙΔΑΣΜΑΝΣΗΤΟΣΓΡΟΦΕΥΣΒΩΛΑΣΤΙΜΟΚΛΗΣΦΟΛΥΓΑΔΑΣΠΡΟΣΤΜΝΑ
.ΕΟΣΕΠΕΙΔΗΡΟΔΙΟΙΣΥΝΓΕΝΕΕΣΕΟΝΤΕΣΤΩΝΑΡΓΕΙΩΝ
ΑΝΔΡΕΣΑΓΑΘΟΙΔΙΑΤΕΛΟΝΤΙΕΙΣΤΟΝΔΑΜΟΝΤΩΝΑΡΓΕΙΩΝ
.ΑΙΤΟΝΣΑΛΛΟΝΣΕΛΛΑΝΑΣΚΑΙΚΑΤΑΓΑΝΚΑΙΚΑΤΑΘΑΛΑΣ
ΣΑΝΑΠΑΝΣΑΝΧΡΗΙΝΠΑΡΕΧΟΜΕΝΟΙΚΑΙΑΠΟΣΤΗΛΑΝΤΟΣΤΟΥ
ΔΑΜΟΥΤΩΝΑΡΓΕΙΩΝΠΡΕΣΒΗΑΝΕΝΣΡΟΔΟΝΕΜΕΤΡΗΕΤΑΛΑΝΤΑΕ
Λ
ΚΑΤΟΝΤΟΚΔΕΝΣΤΕΥΑΝΤΩΝΤΕΙΧΕΩΝΕΠΙΣΚΕΥΑΝΚΑΙΤΑΝΙΠΠΟΝ
ΩΣΑΜΠΛΗΡΩΘΕΙΗΚΑΙΕΠΙΜΕΜΗΝΑΚΑΝΤΙΧΡΟΝΟΝΠΟΛΥΝΟΡΩΝΤΕΣ
.ΟΝΣΚΑΙΡΟΝΣΤΑΣΠΟΛΙΟΣΚΑΙΝΥΝΠΡΕΣΒΗΑΝΑΠΕΣΤΗΛΑΝΦΙΛΙ
.ΝΑΓΛΟΥΣΤΡΑΤΟΥΕΙΡΗΝΙΔΑΝΕΥΞΕΝΟΥΛΘΑΝΟΔΩΡΟΝΘΡΑΣΩΝΙΔΑ
ΕΜΦΑΝΙΞΟΝΤΑΣΟΙΚΑΙΤΟΝΕΜΠΡΟΣΘΑΧΡΟΝΟΝΟΔΑΜΟΣΟΡΟΔΙΩΝ
ΔΙΑΤΕΛΕΙΕΥΝΟΟΣΕΩΝΤΩΙΔΑΜΩΙΤΩΝΑΡΓΕΙΩΝΚΑΙΤΟΝΛΟΙΠΟΝΧΡΟ
ΝΟΝΥΠΑΡΞΕΙΤΟΙΟΥΤΟΣΕΩΝΕΔΟΞΕΤΩΙΔΑΜΩΙΤΩΝΑΡΓΕΙΩΝΣΤΕ
ΦΑΝΩΛΙΤΟΝΔΑΜΟΝΤΟΝΤΩΝΡΟΔΙΩΝΣΤΕΦΑΝΩΙΧΡΥΣΕΩΙΑΠΟΧΡΥ
ΣΕΩΝΕΚΑΤΟΝΕΥΝΟΙΑΣΚΑΙΑΡΕΤΑΣΕΝΕΚΑΤΑΣΕΝΣΤΟΝΔΑΜΟΝΤΩΝΑΡ
ΓΕΙΩΝΚΑΙΤΟΝΣΑΛΛΟΝΣΕΛΛΑΝΑΣΚΑΡΥΞΑΙΔΕΤΟΝΣΤΕΦΑΝΟΝΕΚΑΤΟΝ
ΒΟΥΟΙΣΤΟΝΑΓΩΝΟΘΕΤΑΝΕΝΤΩΙΑΓΩΝΙΤΩΙΓΥΜΜΝΙΚΩΙΚΑΡΥΞΑΙΔΕ
ΕΛΕΣΘΑΙΔΕ
ΚΑΙΝΕΜΕΟΙΣΤΟΝΑΓΩΝΟΘΕΤΑΝΕΝΤΩΙΑΓΩΝΙΤΩΙΓΥΜΜΝΙΚΩΙΚΑΙΠΡΕΣ
ΒΗΑΝΤΕΤΟΡΑΣΑΝΔΡΑΣΕΞΑΠΑΝΤΩΝΟΙΚΑΕΛΘΟΝΤΕΣΕΝΣΡΟΔΟΝΑΝ
ΑΝΓΗΛΩΝΤΙΤΩΙΔΑΜΩΙΤΩΝΡΟΔΙΩΝΤΟΨΑΦΙΣΜΑΚΑΙΤΑΝΕΥΝΟΙΑΝ
.ΧΩΝΔΙΑΤΕΛΕΙΟΔΑΜΟΣΟΤΩΝΑΡΓΕΙΩΝΤΩΙΔΑΜΩΙΤΩΙΤΩΝΡΟΔΙΩΝΕ
..ΜΕΛΗΘΗΜΕΝΔΕΤΟΝΣΠΡΕΣΒΕΑΣΤΟΝΣΕΛΘΟΝΤΑΣΕΝΣΡΟΔΟΝΩΣΚΑ
ΡΥΧΘΗΙΟΣΤΕΦΑΝΟΣΕΝΡΟΔΩΙΔΙΟΝΥΣΙΟΙΣΕΝΤΩΙΑΓΩΝΙΤΩΝΚΥΚΛΙΩΝ
.ΟΡΩΝΤΑΙΠΡΑΤΑΙΑΜΕΡΑΙΑΓΓΡΑΨΑΙΔΕΤΟΔΟΚΗΜΑΕΝΣΤΑΛΑΙΣΛΙΘΙ
ΝΑΙΣΚΑΙΑΝΘΕΜΕΝΕΝΤΩΙΕΡΩΙΤΟΥΑΠΟΛΛΩΝΟΣΤΟΥΛΥΚΕΙΟΥΚΑΙ..
ΗΡΑΙΚΑΙΕΝΝΕΜΕΑΙΕΠΙΜΕΛΗΘΗΜΕΝΔΕΤΟΥΤΩΝΤΟΝΤΑΜΙΑΝΚΑ
ΣΟΓΔΟΗΚΟΝΤΑΚΑΘΑΕΔΟΞΕΤΩΙΔΑΜΩΙΤΩΝΑΡΓΕΙΩΝΑΓΓΡΑΨ
ΔΕΚΑΙΕΝΡΟΔΩΙΤΟΨΑΦΙΣΜΑΙΚΑΛΠΟΔΕΙΞΕΙΑΒΩΛΑΚΑΙΟΔΑΜΟΣΤ..
ΡΟΔΙΩΝΕΛΕΞΕΘΙΩΝΠΟΙΜΩΝΙΣΜΕΝΕΔΑΜΟΣΑΣΙΝΑ

Ῥοδίων.

ἁλιαίᾳ ἔδοξε τελείᾳ, ἀμβολίμῳ ἐκ τοῦ Ἀγυιήου, Καρνείου ἠνάτᾳ πράτᾳ· ἀρήτευε βουλᾶ[ς] Καλλίστρατος Ϝανίδας Μάνσητος· γροφεὺς βωλᾶς Τιμοκλῆς Φολυγάδας Πρόσυμνα[θ]εός. ἐπειδὴ Ῥόδιοι συγγενέες ἐόντες τῶν Ἀργείων ἄνδρες ἀγαθοὶ διατελόντι εἰς τὸν δᾶμον τῶν Ἀργείων [κ]αὶ τὸνς ἄλλονς Ἕλλανας καὶ κατὰ γᾶν καὶ κατὰ θάλασσαν ἅπανσαν χρῆιν παρεχόμενοι καὶ ἀποστήλαντος τοῦ δάμου τῶν Ἀργείων πρεσβῆαν ἐνς Ῥόδον ἐμέτρηἑ τάλαντα ἑκατὸν ἄτοκα ἔνς τε τὰν τῶν τειχέων ἐπισκευὰν καὶ τὰν ἵππον ὡς ἀμπληρωθείη καὶ ἐπιμεμνάκαντι χρόνον πολὺν ὁρῶντες [τ]ὸνς καιρὸνς τᾶς πόλιος καὶ νῦν πρεσβῆαν ἀπέστηλαν Φιλί[α]ν Ἀγλουστράτου, Εἰρηνίδαν Εὐξένου, Ἀθανόδωρον Θρασωνίδα ἐμφανιξόντας ὅ(τ)ι καὶ τὸν ἔμπροσθα χρόνον ὁ δᾶμος ὁ Ῥοδίων διατελεῖ εὔνοος ἐὼν τῷ δάμῳ τῶν Ἀργείων καὶ τὸν λοιπὸν χρόνον ὑπαρξεῖ τοιοῦτος ἐών, ἔδοξε τῷ δάμῳ τῶν Ἀργείων στεφανῶσαι τὸν δᾶμον τὸν τῶν Ῥοδίων στεφάνῳ χρυσέῳ ἀπὸ χρυσέων ἑκατὸν εὐνοίας καὶ ἀρετᾶς ἕνεκα τᾶς ἐνς τὸν δᾶμον τῶν Ἀργείων καὶ τὸνς ἄλλονς Ἕλλανας· καρῦξαι δὲ τὸν στέφανον Ἑκατονβοίοις τὸν ἀγωνοθέταν ἐν τῷ ἀγῶνι τῷ γυμμνικῷ, καρῦξαι δὲ καὶ Νεμέοις τὸν ἀγωνοθέταν ἐν τῷ ἀγῶνι τῷ γυμμνικῷ, ἑλέσθαι δὲ καὶ πρεσβῆαν τέτορας ἄνδρας ἐξ ἁπάντων, οἵ κα ἐλθόντες ἐνς Ῥόδον ἀνανγήλωντι τῷ δάμῳ τῶν Ῥοδίων τὸ ψάφισμα καὶ τὰν εὔνοιαν [ἔ]χων διατελεῖ ὁ δᾶμος ὁ τῶν Ἀργείων τῷ δάμῳ τῶν Ῥοδίων· ἐ[πι]μεληθῆμεν δὲ τὸνς πρέσβεας τὸνς ἐλθόντας ἐνς Ῥόδον, ὡς καρυχθῇ ὁ στέφανος ἐν Ῥόδῳ Διονυσίοις ἐν τῷ ἀγῶνι τῶν κυκλίων [χ]ορῶν τᾷ πράτᾳ ἀμέρᾳ· ἀγγράψαι δὲ τὸ δόκημα ἐν στάλαις λιθίναις καὶ ἀνθῆμεν ἐν τῷ ἱερῷ τοῦ Ἀπόλλωνος τοῦ Λυκείου καὶ [τᾷ] Ἥρᾳ καὶ ἐν Νεμέᾳ, ἐπιμεληθῆμεν δὲ τούτων τὸν ταμίαν κα[ὶ τὸν]ς ὀγδοήκοντα, καθὰ ἔδοξε τῷ δάμῳ τῶν Ἀργείων· ἀγγραψ[άντων] δὲ καὶ ἐν Ῥόδῳ τὸ ψάφισμα, ἵ κα ἀποδειξεῖ ἁ βωλὰ καὶ ὁ δᾶμος τ[ῶν] Ῥοδίων. ἔλεξε Θίων Ποιμωνὶς Μενέδαμος Ἀσίνα.

cuum interposuit? Nescio, sed suspicio mihi incidit hic coronam Rhodiis decretam rubro colore (quo et litterae implebantur) appictam fuisse [1]). Inter vs. 9 et 10 lapicida primam litteram vocis *ἄτοκα*, inter vs. 20 et 21 verba *ἑλέσθαι δέ*, quae imprudens omiserat, postea inseruit. Vs. 4 in voce *Μάνσητος* pro N exaraverat H, quod postea linea obliqua addita correxit ut potuit.

Satis apertae esse videntur summae rerum de quibus hic sermo est. Argivi aliquando, legatis missis, centum talenta a Rhodiis mutua acceperant idque absque usura, sed ea lege ut pecunia in moenia reficienda et equitatum supplendum impenderetur. Non audimus fueritne certa dies praestituta, qua Argivi aes alienum dissolvere debuerint, sed probabile esse reor hoc ita fuisse. Cum vero Argos ea aetate duriore fortuna conflictatum sit, solutio diu (*χρόνον πολύν*, vs. 11), ut ipsi Argivi fatentur, dilata est. Iam Rhodii legatos Argos miserunt, qui ibi summo honore affecti sunt. Ipsi quoque Argivi rursus legationem Rhodum mittere festinant, creditum vero eos nondum solvisse ex silentio eorum effici potest.

Iam quaerendum nobis est, quando hoc decretum latum sit et quo anno quave aetate Rhodiis tantum officium Argivis praestare visum sit, ut iis centum talenta *ἄτοκα* mutua darent.

Quod pecunia mutua data est ad usus belli, inde vix efficere possis, quando hoc factum sit. Forsitan primum cogites de anno 272, quo Pyrrhus in media urbe Argis occisus est. Sed neque moenia tunc diruta esse videntur neque equites intra muros pugnaverint. Legimus quidem apud Plutarchum Pyrrh. 93: *τὰς δὲ πύλας στενὰς οὔσας φοβούμενος ἔπεμψε πρὸς τὸν υἱὸν Ἕλενον μετὰ τῆς πολλῆς δυνάμεως ἔξω καταλελειμμένον κελεύων τοῦ τείχους διασκάπτειν.* Helenus tamen non intellexit quid sibi mandatum esset itaque cum copiis suis porta in urbem introiit [2]). Ceterum ubique murus restitui et equitatus suppleri

1) Cf. titulus Delphicus in Dittenbergeri Syll.² 250, 10: *ὅπως δὲ καὶ τόδε τὸ ψήφισμα καὶ ὁ στέφανος ἀναγραφήσεται εἰς στήλην.* Multae stelae coronis insculptis ornatae sunt. Cf. Inscr. Magn. 307, 27: *κολα[φθῆ]ναι δὲ εἰς αὐτὴν (τὴν στήλην) καὶ τὸν στέφανον.*

2) Cf. Polyaen. VIII, 68; Paus. I, 13, 7 sq.; Justin. XXV, 5; Strab. VIII, p. 376.

potest omni tempore, sive media pace, sive brevi post grave bellum, sive instante periculo.

Hac igitur via nihil proficeremus. Sed, ut decreti aetas definiatur, quinque, si quid video, argumenta nobis praesto sunt:

1° Formae litterarum demonstrant titulum inter annos 300 et 225 incisum esse.

2° Praetor Achaicus non nominatur in praescriptione; ergo decretum ante a. 229/8 latum est.

3° Nomen legati Rhodii Ἀθανοδώρου Θρασωνίδα (vs. 13) occurrit etiam in inscriptione Rhodia IG, XII, 1, 764 [1]), qua continetur index virorum et mulierum, qui dona dederunt ἐς τὰν ἀποκατάστασιν τοῦ κόσμου τᾷ Ἀθανᾷ καὶ τῶμ ποτηρίων. Inter hos enim vs. 119 adfertur Πολυκαλλίστα Ἀρία, ἇς κύριος Ἀθανόδωρος Θρασωνίδα Πεδιεύς. Titulus ille bonis litteris saeculi III[i] conscriptus editoribus priori parti eius saeculi tribuendus esse videtur.

4° Praescriptionem huius decreti cum praescriptione decreti in honorem Alexandri Sicyonii comparanti probabile esse apparebit tibi decretum nostrum latum esse cum Argos populari imperio frueretur. Quod si verum est, titulus tribuendus est annis 249—244 aut 278—272.

5° Et cum pecunia mutua data est et cum decretum nostrum latum est, Argivis amicitiam cum Rhodiis fuisse necesse est. Itaque investigandum est, quando saeculo III° et in fine saeculi IV[i] Rhodii ab iisdem partibus steterint atque Argivi.

Alexandro mortuo, Rhodii anno 323 preesidium Macedonicum ex insula expulerunt et libertatem suam recuperaverunt [2]). Atque iis nulli regi se addicere cura fuit, ταῖς δ' εὐνοίαις ἔρρεπον μάλιστα πρὸς Πτολεμαῖον [3]). Anno 305 Antigonus bellum iis indixit, quia auxilium adversus Ptolemaeum ei negabant. Postquam Demetrius frustra urbem expugnare conatus est, Rhodii Antigono manus dederunt ea lege, ut ei in posterum adversus omnes, uno excepto Ptolemaeo, opem ferrent. Ex illo tempore diu amicitia cum Ptolemaeis coniuncti fuerunt. Nec tamen

1) BCH, 1885, p. 85 sqq. S.G.D.I. 4157.
2) Diod. XVIII, 8.
3) Diod. XX, 81.

semper in fide manserunt, sed semel certe in saeculo III^{0} ad Macedones defecerunt [1]). Scimus enim ex Polyaeno Rhodios Agathostrato duce Chremonidem Atheniensem classis Aegyptiae praefectum proelio navali prope Ephesum vicisse [2]). Quod proelium factum esse necesse est post a. 261/0, quo Antigonus Gonatas Athenas cepit, quia Chremonides non prius ad Ptolemaeum se conferre potuit. Atque haec quidem omnibus viris doctis constant; dissensio vero inter eos exsistit, cum indagare conantur, quam diu post Athenas captas Rhodii a Ptolemaeo defecerint. Droysenus enim, cui astipulati sunt van Gelder [3]), Bouché—Leclercq [4]), Tarn [5]), hoc initio tertii belli Syriaci circa annum 245 factum esse censebat. Contra Niesius [6]) defectionem Rhodiorum iam initio secundi belli Syriaci (258—252), Belochius [7]) brevi post a. 261 factam esse putavit. Neutra sententia argumentis demonstrari poterat. Nunc vero inscriptio templi Lindii [8]) docet nos Rhodios grave bellum contra Ptolemaeum Philadelphum gessisse. Cuius haec sunt verba (C, 97 sqq.): [*ὁ*] *δᾶμος ἀσπίδα κατὰ [χρησμὸν] προσαμαίνοντα, ὅτι ἀνατεθείσας τᾷ Ἀθανᾷ ἐσεῖται λύσις τοῦ τοκα ἐνεστακότος ποτὶ Πτολεμαῖον τὸν Φιλάδελφον πολέμο[υ]· καὶ ἐγένετο, ὡς ἀποφαίνε[ται Τιμ]όκριτος [ἐν] τᾷ δ' τᾶς χρονικᾶς σ[υν]τάξιος* [9]). Iam cum Ptolemaeus Philadelphus anno 247 obierit, sequitur ut defectio Rhodiorum non, ut Droyseno placebat, demum initio tertii belli Syriaci

---

1) De causa defectionis Rhodiorum disputare alienum est. Suspicor Aegyptios sensim sub amicitiae praetextu dominationem in eos affectasse.

2) Polyaen. Strat. V, 18: *Ῥόδιοι βασιλεῖ Πτολεμαίῳ πολεμοῦντες κατ' Ἔφεσον ἦσαν· Χρεμωνίδης Πτολεμαίου ναύαρχος ἀνήχθη ναυμαχήσων. Ἀγαθόστρατος Ῥοδίους ἐξῆγε .... Ἀγαθόστρατος .... ἐπέπλευσε τοῖς πολεμίοις ἐκβαίνουσι περὶ τὸ τῆς Ἀφροδίτης τέμενος καὶ ἀπροσδοκήτως προσπεσὼν ἐνίκησεν.*

3) van Gelder, Gesch. der alten Rhodier, p. 110, 1.

4) Bouché-Leclercq, Hist. dès Lagides, I, p. 252 sqq.

5) Tarn, Antigonos Gonatas, p. 377 sq.

6) Niese, Gesch. der griech. und makedon. Staaten, II, p. 135.

7) Beloch, Griech. Gesch. III, 1, p. 615.

8) Blinkenberg, Die lindische Tempelchronik, Bonnae, 1915.

9) Cf. Aristeae epist. 180, ubi Ptolemaeus Philadelphus Iudaeis dicit: *μεγάλην δὲ τέθειμαι τὴν ἡμέραν ταύτην, ἐν ᾗ παραγεγόνατε· καὶ κατ' ἐνιαυτὸν ἐπίσημος ἔσται πάντα τὸν τῆς ζωῆς ἡμῶν χρόνον. συντέτυχε γὰρ καὶ κατὰ τὴν νίκην ἡμῖν προσπεπτωκέναι τῆς πρὸς Ἀντίγονον ναυμαχίας*. Eadem ex Aristea habet Iosephus Antiq. Iud. XII, 93. — Ampel. 35, 3: „Ptolemaeus Soter, qui ingenti classe Rhodios vicit." Non Ptolemaeus I Rhodios vicit, sed Ptolemaeus II, ut nunc cognovimus.

facta sit. Simul sententiam Niesii et Belochii novo testimonio confirmari quis est quin videat? [1]) Aliter tamen censet Blinkenberg. Qui cum inscriptionem Lindiam primum ederet, ad verba supra adlata annotare satis habuit: „Je ne saurais préciser la guerre dont il s'agit" [2]), nunc vero in altera editione disserit hoc modo: „Der krieg mit Ptolemaios II ist unbekannt; offenbar war er ein gefährlicher. ... Darauf führt auch der ausdruck C 98—100, der nicht [3]) auf den abschluss des krieges durch einen sieg deutet; deshalb ist kaum an die zeitlich noch nicht fixierte seeschlacht von Ephesos zu denken." Hic editor hoc loco debentia dici non dicit, quae vero dicit prava sunt. Nusquam enim traditum est pugnam ad Ephesum, quae propterea quod Chremonides in ea Aegyptiorum dux erat, summa cum probabilitate aetati Ptolemaei Philadelphi tribuitur, bellum *terminasse*. Quidni fieri possit ut Rhodii semel vicerint in bello gravi et periculoso, quo cum potentissimo et ditissimo rege Aegypti conflictati sunt? Me iudice, quaestio, de qua agimus, testimonio inscriptionis Lindiae paene profligata est [4]), cum iam aut necesse sit sumamus defectionem Rhodiorum et proe-

1) Cf. Wilamowitz, Herm. 1914, p. 452.

Nescio quomodo fiat ut cum de vita Apollonii Rhodii disputatur, quando Rhodii a Ptolemaeo defecerint, nemo attendat. Apollonius poeta Alexandriae potissimum inter annos 270 (cf. Wilamowitz, Neue Jahrb. 1914 p. 246 sq.) et 260 a. C. n. floruit et bibliothecae regiae praefuit. Postea invitus ex urbe cessit et Rhodum penates transtulit ibique consenuit. Iam quivis admonitus concedet mihi longe differre utrumne Apollonius vitam degerit apud Ptolemaei amicos et socios, an civis factus sit civitatis quae brevi post ab illis defecerit. Cogita modo quanto odio tunc procul dubio Rhodii Alexandrinis fuerint. Numne tunc parva insula in portu Alexandriae Ἀντίρροδος dicta sit? Cf. Strab. XVII, p. 794: ἡ Ἀντίρροδος, *νησίον προκείμενον τοῦ ὀρυκτοῦ λιμένος βασίλειον ἅμα καὶ λιμένιον ἔχον· ἐκάλεσαν δ' οὕτως ὡς ἂν τῇ Ῥόδῳ ἐνάμιλλον*.

Cave tamen ne perperam intellegas quorsum tendant quae dico. Non est dubium quin lis poetica inter Callimachum et Apollonium Alexandriae orta sit. Atque valde veri simile mihi videtur Apollonium bibliotheca pulsum exsulatum ivisse, cum post sponsalia Ptolemaei Evergetae et Berenices auctoritas et gratia Cyrenensium Callimachi et Eratosthenis praevaluisset (sic Wilamowitzius l.l.). Sed hoc dico: defectio Rhodiorum, ad quos ille se indignans contulerat quique eum civitate donarunt, non potest dissensionem et odium inter ipsum et Callimachum non exacerbasse.

2) Blinkenberg, La chronique du temple lindien, Bulletin de l'Acad. royale de Danemark, 1912, p. 40.

3) Hoc rectissime. Aliter Wilamowitzius l.l.

4) Cf. ea quae adnotavit editor ad IG, XI, 4, 596.

lium ad Ephesum secundo bello Syriaco facta esse, aut Rhodios non semel sed bis brevi intervallo a Ptolemaeis defecisse. Quod quam parum probabile sit, vix est quod exponamus. Reputa enim, qualis, altero bello Syriaco finito, conditio Aegypti et Syriae et Macedoniae fuerit. An postquam pax convenit, sola Rhodus cum Ptolemaeo bellare pergere poterat? An postquam Antiochus Berenicen duxit, Rhodiis ulla spes salutis esse poterat, nisi Ptolemaeum placarent? Num dubium est Rhodum saltem per annos 250—246, quoad pax duraret, rursus, licet libera manserit, a Ptolemaeis stetisse? In titulo Adulitano [1]) diserte dicitur Ptolemaeum III (a. 247) hereditatis iure a patre obtinuisse τὴν βασιλείαν ... τῶν Κυκλάδων νήσων. Inde sequitur ut Ptolemaeus Philadelphus per ultimum regni sui tempus, ut etiam prius, et Ptolemaeus III primo regni sui initio, ut etiam postea, dominium maris Aegaei firmiter tenuerint. Quomodo igitur Rhodii copiis maritimis Ptolemaeorum undique circumdati tunc in bello perstare potuissent? Dixerit quispiam fieri posse ut a. 246 bellum adversus regem Aegypti renovarint. Sed inanis haec esset coniectura neque parvam civitatem modo bello attritam iterum salutem suam in discrimen vocare voluisse veri simile est.

Historiam Rhodiorum perlustravimus. Nunc de Argivorum rebus summatim exponamus. Argos inde ab Alexandri morte tantum non sine intervallo Macedonicum fuit, licet cives eius plus semel seditionem concitarint, donec a. 303 Demetrius Poliorcetes, vir Rhodiis invisus, urbe potitus est. Qui postquam a. 294 ipse rex Macedoniae factus est, Argos necessario iterum Macedonico imperio subiectum fuit. Constat sane Argivos inter a. 278 et 272 per breve tempus libertatem suam recuperasse et cum Ptolemaeo aliquatenus amicitia coniunctos fuisse. Sed per omnes hos annos anceps partium in civitate lis fuit et inde ab a. 272 rursus Antigono parere coacti sunt. Solum inter annos 249 et 244 Ptolemaeis, deinde usque ad a. 229 rursus Macedonibus addicti fuerunt.

Iam concludere licet. Apparuit nobis saeculo III° ante a. 229 Argivos et Rhodios ter ab iisdem partibus stetisse. Etenim in-

---

1) V. Dittenberger, O.G.I.S. 54; Holleaux, BCH, 1907, p. 100.

ter annos 278 et 272 et rursus inter annos 249 et 246 aut 244 utrique a Ptolemaeis, inter annos 258 et 250 utrique a Macedonibus steterunt. Ergo decretum nostrum factum esse possit aut inter a. 278 et 272 aut inter a. 258 et 250, aut inter a. 249 et 244.

Plane idem iam supra alia via progressi demonstravimus, nisi quod ibi tantummodo inter a. 278 et 272 aut inter a. 249 et 244 decretum ferri potuisse diximus. Neque vero deest facultas huius rei etiam alia ratione firmandae. Argumentum enim haud spernendum, quo ostendamus hoc decretum factum esse non posse, cum Argivi et Rhodii a Macedonibus starent, praebent verba quae leguntur vs. 5 sqq.: *ἐπειδὴ Ῥόδιοι ... ἄνδρες ἀγαθοὶ διατελόντι εἰς τὸν δᾶμον τῶν Ἀργείων [κ]αὶ τοὺς ἄλλους Ἕλλανας*. Ita enim loqui solebant populares, quibus Macedonum dominatio odiosa videbatur. Iam *ὁ Λαμιακὸς πόλεμος* in inscriptione Attica a. 302/1 [1]) nec non apud Plutarchum [2]) dicitur *Ἑλληνικὸς πόλεμος* et disertius etiam in aliis titulis Atticis a. 318/7 [3]) et a. 306/5 [4]): *ὁ πόλεμος ὁ Ἑλληνικός, ὃν ἐνεστήσατο ὁ δῆμος τῶν Ἀθηναίων ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων* et: *ὁ πόλεμος [ὃν πεπολέμηκε]ν ὁ δῆμος ὁ Ἀθηναίων [πρὸς Ἀντίπατρον ὑπὲρ τῆς ἐλ]ευθερίας τῶν Ἑλλήνων*. Eadem verba deinde occurrunt in titulis, quibus de Antigono et Demetrio sermo est, qui Graeciam Macedonibus eripere studuerunt. Cf. fragmentum inscriptionis Atticae a. 307/6 [5]): *Ἀντίγονον καὶ Δ[ημήτριον] .... [εὐε]ργ[έ]το[υ]ν τ[ή]ν τε π[όλιν τῶν Ἀθηναίων καὶ τοὺς] ἄλλους Ἕλ[λ]η[νας]*, et inscriptio Ephesia [6]): *[ἐπειδὴ Δημήτριος ὁ βασιλεὺς πολλῶν καὶ μεγάλων ἀγαθῶν αἴτιος ὢν] τυγχάνει περὶ το[ὺ]ς Ἕλληνας καὶ τὴν πόλι[ν τὴν ἡμετέραν]*. Aliis exemplis si opus esset, adferre poteram litteras a rege Antigono ad Scepsios datas [7]) vel decretum Ephesium a. 299 [8]): *ἐπειδὴ*

---

1) IG, vol. II et III edit. min. I, 505; Dittenberger, Syll.[3] 187, vs. 17.
2) Plut. Phoc. 23.
3) IG, ibid. 448, vs. 43 sqq. Dittenberger, Syll.[3] 163, vs. 10 sqq. Cf. Hyper. Epit.
4) IG, ibid. 467; Dittenberger, Syll.[3] 180, vs. 6 sqq.
5) IG, ibid. 466; vs. 7 sqq.
6) Michel, Recueil, 400; Dittenberger Syll.[3] 175, vs. 1 sq.
7) Dittenberger, O.G.I.S. 5.
8) Ibid. 10; Michel, Recueil, 492.

Νικαγόρας Ἀριστάρχου Ῥόδιος ἀποσταλεὶς παρὰ τῶμ βασιλέων Δημητρίου καὶ Σελεύκου πρός τε τὸν δῆμον τῶν Ἐφεσίων καὶ τοὺς ἄλλους Ἕλληνας .... Deinde de Ptolemaeo I⁰ et Ptolemaeo II⁰ eadem praedicantur in decreto τῶν συνέδρων τῶν Νησιωτῶν, quod a. 280 vel brevi post latum est [1]): ἐπειδὴ ὁ βασιλεὺς καὶ σωτὴρ Πτολεμαῖος πολλῶν καὶ μεγάλων ἀγαθῶν αἴτιος ἐγένετο τοῖς [τ]ε Νησιώταις καὶ τοῖς ἄλλοις Ἕλλησιν τάς τε πόλεις ἐλευθερώσας καὶ τοὺς νόμους ἀποδοὺς [κ]αὶ τὴμ πάτριομ πολιτείαμ πᾶσιγ καταστήσα[ς κ]αὶ τῶν εἰσφορῶν κουφίσας καὶ νῦν ὁ βασιλεὺς [Π]τολεμαῖος διαδεξάμενος τὴμ βασιλείαν παρ[ὰ] τοῦ πατρὸς τὴν αὐτὴν εὔνοιαν καὶ ἐπιμέλειαν παρεχόμενος διατελεῖ εἴς τε τοὺς Νησιώτας κα[ὶ] τοὺς ἄλλους Ἕλληνας ... Neque vero mirandum est quod ita loqui perrexerunt Graeci aetate Antigoni Gonatae, de quo Eusebius: οὗτός ἐστιν ὁ τὴν Ἑλλάδα ἐγκρατῶς χειρωσάμενος [2]). Sic in foedere quod Athenienses a. 266/5 cum Lacedaemoniis fecerunt, ut bellum adversus Macedones susciperent [3]), legimus vs. 7 sq.: ἐπειδὴ πρότερομ μὲν Ἀθηναῖοι καὶ Λακεδαιμόνιοι καὶ οἱ σύμμαχοι οἱ ἑκατέρων φιλίαν καὶ συμμαχίαν κοινὴν ποιησάμενοι πρὸς ἑαυτοὺς πολλοὺς καὶ καλοὺς ἀγῶνας ἠγωνίσαντο μετ' ἀλλήλων πρὸς τοὺς καταδουλοῦσθαι τὰς πόλεις ἐπιχειροῦντας, ἐξ ὧν ἑαυτοῖς τε δόξαν ἐκτήσαντο καὶ τοῖς ἄλλοις Ἕλλησιν παρεσκεύασαν τὴν ἐλευθερίαν, καὶ νῦν δὲ καιρῶν καθειληφότων ὁμοίων τὴν Ἑλλάδα πᾶσαν διὰ τοὺς καταλύειν ἐπιχειροῦντας τούς τε νόμους καὶ τὰς πατρίας ἑκάστοις πολιτείας, ὅ τε βασιλεὺς Πτολεμαῖος ἀκολούθως τεῖ τῶν προγόνων καὶ τεῖ τῆς ἀδελφῆς προαιρέσει φανερός ἐστιν σπουδάζων ὑπὲρ τῆς κοινῆς τῶν Ἑλλήνων ἐλευθερίας... vs. 32 sqq.: ὅπως ἂν οὖν κοινῆς ὁμονοίας γενομένης τοῖς Ἕλλησι πρός τε τοὺς νῦν ἠδικηκότας καὶ παρεσπονδηκότας τὰς πόλεις πρόθυμοι μετὰ τοῦ βασιλέως Πτολεμαίου καὶ μετ' ἀλλήλων ὑπάρχωσιν ἀγωνισταί ... Denique in basi statuae, quam Ptolemaeus Philadelphus Areo regi Lacedaemoniorum, qui bello Chremonideo cecidit, Olympiae dedicavit [4]), haec legebantur:

1) IG, XII, 7, 506; Michel, Recueil, 373; Dittenberger, Syll.² 202, vs. 10 sqq.

2) Euseb. I, 237.

3) IG, vol. II et III edit. min. I, 687; Michel, Recueil, 130; Dittenberger, Syll.² 214.

4) Dittenberger, Syll.² 212.

[Βασιλεὺς Π]τολεμαῖος βασιλέ[ως Πτολεμαίου 'Αρέα 'Ακρο]τάτου Λακεδαιμονί[ων βασιλέα εὐνοίας ἕ]νεκεν τῆς εἰς αὐτὸν [καὶ εἰς τοὺς σύμπαντας Ἕλ]ληνας Διὶ [Ὀλ]υμ[πί]ῳ.

Haec omnia mea sententia luculenter ostendunt decretum nostrum non inter annos 258 et 252, cum et Argivi et Rhodii a Macedonibus stabant, factum esse [1]). Nec vero magis credibile est pecuniam tunc mutuam datam esse, cum Rhodii bello contra Ptolemaeum implicati omnibus, ut sese sustinerent, opibus suis indigerent.

Necesse igitur est ut aut pecunia inter a. 323 et 305 mutua data, decretum inter a. 278 et 272 factum sit, aut pecunia mutua data inter a. 278 et 272, decretum factum inter a. 249 et 244. Sed illa quaestionis solutio non valde probabilis esse videtur, quia non dispiceremus, quam ob causam Rhodii inter a. 323 et 305 Argivis tantam pecuniam absque usura misissent. Tunc temporis enim tantum nemini parere, liberi vivere et navigare et mercari studebant. Contra facile intellegeremus eos inter a. 278 et 272 voluntati Ptolemaei morigeratos Argivis, quibus ille favere coepisset, operam non denegasse. Summa ergo ratiocinationis mihi esto inscriptionem nostram annis 249—244 tribuendam esse.

Eidem fere aetati inscriptionem Rhodiam IG, XII, 1, 764, de qua supra locutus sum, assignandam esse suspicor, non tam quia Athanodorus, qui in hac legatus, in illa mulieris tutor est, in utraque senex esse videtur, quam quod ex illa mundum et pocula Minervae Lindiae periisse cognovimus. Numne temerarium est conicere haec Rhodios liquasse et in nummos vertisse, cum adversus Ptolemaeum gravissimum illud bellum gererent?

Ad singula interpretanda transeamus. Primum autem res, deinde verba et quae ad grammaticam spectant tractare in animo est.

1) Inscriptio Deliaca saec. III[i] IG, XI, 4, 596 haec habet: [ἐπειδὴ 'Αντιγένης α]ἱρεθεὶς ὑπὸ τοῦ δήμο[υ τοῦ 'Ροδίων ναύα]ρχος ἐπὶ τῆς φυλακῆς τ[ῶν νήσων καὶ] ἐπὶ σωτηρίᾳ τῶν 'Ελλήνων καὶ [τριήρ]αρχοι Τιμαφά[ν]ης καὶ Δίοννος καὶ Ἡ[γήσ]ανδρος 'Ρόδιοι ἄν[δρ]ες ἀγαθοί εἰσι περὶ τ[ὸ] ἱερὸν καὶ τὴν πόλιν τῶν Δηλίων κα[ὶ] τὴν φυλακὴν τῶν 'Ελλήνων .... De aetate huius tituli non plane constat. Ecquid de insulanis a piratis tutandis sermo est?

Vs. 3: *ἠνάτᾳ πράτᾳ*. Rursus hic videmus, quam carus nonus quisque dies Argivis fuerit [1]).

Vs. 4: *Μάνσητος*. Pagi hoc nomen est, in quem praeses consilii Callistratus adscriptus erat. Patris enim nomen esse nequit [2]), quia etiam post consilii scribae nomen nihil sequitur nisi *Φάτρας* et pagi designatio. Erat igitur in Argolide pagus, cui casu recto aut genetivo [3]) nomen erat *Μάνσητος*. Congruit autem cum hoc nomine nomen *ὁ* vel *ἡ Μάσης* vel *ἡ Μάσητος* antiqui oppidi Argolici haud procul ab Hermione siti prope sinum maritimum, qui hodie *Κοιλάδια* vocatur [4]). Cum dialectos Argiva *ν* ante *σ* conservet, ut exempli gratia in oppidi nomine quod est *Τίρυνς*, haud incredibile est locum in Argolide apud Argivos *Μάνσητα*, apud ceteros Graecos *Μᾶσητα* dictum esse [5]). Nomen *Μάνσης* procul dubio nominibus locorum adnumerandum est, quae Graeci olim a priscis Graeciae incolis acceperunt [6]). In his copulatio litterarum *ν* et *σ* semel tantum, quod sciam, invenitur in nomine oppidi Cretensis quod est *Πρίανσος*; sed reputandum est haec nomina nobis non nisi ex ore Graecorum nota esse, quod in universum copulationem sonorum *ν* et *σ* respuebat.

Vs. 4: *Πρόσυμνα*. Cf. Paus. II, 17, 2: *Πρόσυμναν δὲ καλοῦσι τὴν ὑπὸ τὸ Ἡραῖον χώραν*. Strab. VIII, p. 373: *Μιδέα ... ταύτῃ δ' ὅμορος Πρόσυμνα ... ἱερὸν ἔχουσα Ἥρας* [7]). Steph. Byz. *Πρόσυμνα, μοῖρα τοῦ Ἄργους*. Quod ad nomen attinet, cf. *Σόλυμνα*, de quo v. supra p. 61.

---

1) Cum supra p. 49 etiam quartum quemque diem Argivis carum fuisse statuebam, memor esse debebam loci apud Thucydidem V, 54, ubi Argivos a. 419 in Epidauriorum fines invasisse dicit *τετράδι φθίνοντος* i. e. *τετάρτᾳ δευτάτᾳ*. Cf. etiam Theophr. Charact. XVI, 10: *καὶ ταῖς τετράσι δὲ καὶ ταῖς ἑβδόμαις προστάξας οἶνον φέρειν τοῖς ἔνδον ἐξελθὼν ἀγοράσαι μυρσίνας, λιβανωτόν, πόπανα*. Cf. Menander ap. Athen. VI, p. 243, a. Dies quartus etiam laudatur Hes. Op. 794—799, ubi vs. 798 *τετράδ'* accipiendum est pro casu dativo *τετράδι*.

2) De patris nomine omisso cf. supra p. 53.

3) Cf. supra p. 54.

4) Cf. Hom. Il. II, 562; Hesiod. Berl. Klass. Texte, V, 1, p. 31; Strab. VIII, p. 376; Paus. II, 35 et 36: *Μάσητι δὲ οὔσῃ πόλει τὸ ἀρχαῖον ... ἐπινείῳ καθ' ἡμᾶς ἐχρῶντο Ἑρμιονεῖς*. Steph. Byz.: *Μάσης· πόλις Ἀργείων ... λέγεται ἡ πόλις καὶ ἡ Μάσητος*. Choerob. in Theodos. f. 45 apud Bekkerum, Anecd. Graec. p. 1396: *Μάτσης, Μάσσητος· ἔστι δὲ ὄνομα πόλεως*.

5) Sic *Πράϊοι*, quod apud Dion. Perieg. 415 cum *Θυρέα* et *Ἀνθήνη* coniunctum legitur, nihil aliud esse videtur nisi Argiva enuntiatio nominis *Πρασιαί*.

6) Cf. Fick, Vorgriech. Ortsnamen, p. 71.

7) Frickenhaus et Mueller, Athen. Mitth. 1911, p. 24.

Vs. 5. Dores Argolide oriundos Rhodum occupasse inde a saeculo V⁰ a scriptoribus Graecis tradebatur. Cf. Pind. Ol. VII, 19; Thuc. VII, 57: Ῥόδιοι δὲ Ἀργεῖοι γένος ... Haec opinio tamen procul dubio longe ante saeculum Vᵘᵐ nata erat. Aliis Tlepolemus Rhodi conditor erat, ut iam Iliad. II vs. 563 sqq., aliis heros Argivus Althaemenes. Ῥόδου κτίσις, quam scripsit Apollonius Rhodius, tunc cum decretum Argivum factum est, nondum in oblivionem ivisse potest.

Vs. 12: [τ]ὸνς καιρὸνς τᾶς πόλιος. Cf. Xen. Anab. III, 1, 44: ἐν τοιούτῳ γὰρ καιρῷ ἐσμεν. Hell. VI, 5, 33: ἐν τοῖς μεγίστοις καιροῖς. Demosth. adv. Lept. 44: παρὰ τοὺς μεγίστους καιρούς. Pro Cor. 180: κατ' ἐκεῖνον τὸν καιρόν. Inscriptio Attica saeculi IIIⁱ ineuntis [1]): ἐπειδὴ Καλλιδάμας ... τὴν εὔνοιαν ἐνδέδεικται ἐπὶ τῶγ καιρῶν ... Foedus Atheniensium et Lacedaemoniorum a. 266/5, [2]) vs. 13 sq.: καιρῶν καθειληφότων ὁμοίων τὴν Ἑλλάδα πᾶσαν. Witkowski, Epist. priv. graec. p. 39: ἐκ τοῦ το[ιού]του καιροῦ.

Vs. 12 sq.: Φιλι . ν. Restituere possumus Φιλί[α]ν aut Φίλι[ο]ν; spatium enim impedimento est quominus scribamus Φιλῖ[νο]ν. Nomen quod est Φιλίας nusquam in titulis Rhodiis legitur, nomen quod est Φίλιος fortasse uno loco: Ἀγησίνικος Φ[ιλί]ο [3]).

Vs. 19—21. Cum non sit dubium quin Hecatombaea non diversa fuerint ab Heraeis [4]), comperimus Nemea hic non simul cum Heraeis acta esse. Supra p. 67 sq. ostendi Nemea et Heraea in priore saeculi IIIⁱ parte coniunctim, deinde rursus separatim Argis acta esse. Quod nunc titulus noster confirmat.

Hecatombaea hic priore loco adferuntur, quia ante Nemea agebantur. Patet autem ex Livii l. XXVII c. 30 non nisi parvo temporis intervallo haec ludicra inter se distare. Cum vero Nemea fere Kalendis Iuniis acta esse demonstratum sit, sequitur ut Heraea circitur mense Maio agerentur. Vere igitur a. 303 Demetrius Poliorcetes, postquam Peloponnesum in potestatem

---

1) IG, II, 589; Dittenberger, Syll.² 430.
2) IG, II, 332 (edit. min. 687); Dittenberger, Syll.² 214.
3) IG. XII, 1, 925, 20.
4) Cf. Schol. Pind. Ol. VII, 152: τελεῖται δὲ κατὰ τὸ Ἄργος τὰ Ἡραῖα ἢ τὰ Ἑκατόμβαια.

suam redegit, Heraea Argis egit et Deidamiam in matrimonium duxit [1]).

Vs. 26: Διονυσίοις. Ἀλεξάνδρεια καὶ Διονύσια apud Rhodios acta esse, in quibus saltem inde a saeculo III° a. C. n. chori tragici certaverint, apparet ex IG, XII, 1, 71 et 57, 8. Teste Diodoro (XX, 84), Rhodii, cum urbs a Demetrio oppugnabatur, constituerunt civium, qui pro patria morerentur, filios ἐν ἡλικίᾳ γενομένους ἐν τῷ θεάτρῳ στεφανῶσαι τοῖς Διονυσίοις πανοπλίᾳ.

Vs. 29: ἐκ Νεμέᾳ. Ita hoc dictum esse arbitror, ne ambiguum esset, utrum lapis in templo Nemeaeo an in fano Iovis Nemei quod Argis erat collocandus esset.

Vs. 29: [τὸν]ς ὀγδοήκοντα. Argis iuxta senatum (βωλάν) consilium LXXX virorum fuisse legimus etiam in foedere Argivorum et Atheniensium a. 420 a. C. n., quod memoriae proditum extat apud Thucyd. V, 47.

Vs. 32: ἔλεξε Θίων Ποιμωνὶς Μενέδαμος Ἀσίνα. Fuit cum crederem duos viros hic nominari. Nunc vero tot aliis decretis cognitis affirmare licet haec vertenda esse hoc modo: „Theon Menedemi filius ex phratria Poemonidarum ex pago Asina". Mirum est quod etiam patris nomen hic casu nominativo adfertur; phratriarum et pagorum nomina plerumque hoc casu apponi iam semel iterumque monui.

Oppidum Asinam, quod ubi situm fuerit probe novimus [2]), Argivi olim deleverant finesque eius ipsi occupaverant [3]).

Nunc iam XIV nomina pagorum ex inscriptionibus Argivis cognita habemus:

	Ἀράχνα		Πρόσυμνα
	Ἀσίνα		Σελλιγών
	Κόλα	10	Σόλυμνα
	Λαγχρία		Στιχέλειον
5	Μάνσης		Ὑσία ἄνω
	Πεδίον		Ὑσέα κάτω
	Πεσίδχον		. . καιον.

1) Cf. Niese. Gesch. der griech. und makedon. Staaten, I, p. 338, 2.

2) Strab. VIII, p. 373: κώμη τῆς Ἀργείας πλησίον Ναυπλ[ίας].

3) Paus. II, 36, 4 sq.

Decretum conscriptum est dialecto Argiva, sed iusunt etiam nonnulla vestigia *τῆς κοινῆς διαλέκτου*:
1° vs. 3: *βουλᾶ[ς]*; cf. vs. 4: *βωλᾶς*, vs. 31: *βωλά*.
2° vs. 5: *[θ]εός*, non *θιός*.
3° vs. 6: *εἰς*; cf. vs. 9, 10, 18, 22, 25: *ἐνς*.
4° vs. 28: *ἱερῷ*, non *ἱαρῷ*.

Vs. 3: *Καρνείου*. Cf. vs. 2 sq.: *Ἀγυιήου*; v. supra p. 50, 1. Cf. Hoffmann, Gramm. der megar. Inschr. S.G.D.I. IV, p. 353: *χρήας, ἐπιτάδηον, ἀσαμήωτον, πλήονος*.

Vs. 3. Vox *Ἤνατος*, quae in lapidibus Cretensibus passim legitur, nunc etiam in inscriptionibus Argivis frequenter occurrit.

Vs. 6: *διατελόντι*. Cf. supra p. 70 et vs. 14: *ἐμφανιξόντας*.

Vs. 8: *ἅπανσαν χρῆιν παρεχόμενοι*. In inscriptionibus saeculi III[1] legi solet: *χρείας* vel *χρείαν παρέχεσθαί τινι*, *bene mereri de aliquo*. Inscriptio Elea habet: *τὰν πᾶσαν χρείαν ... παρέχεται* [1]). In decreto nostro pro voce *χρεία* cognata vox *χρῆ(σ)ις* usurpata est.

Vs. 8: *ἀποστήλαντος*; cf. vs. 12: *ἀπέστηλαν*, vs. 22 sq.: *ἀνανγήλωντι*.

Vs. 9: *ἐμέτρηἑ*. *Μετρεῖν* hoc loco est *mutuum dare*. *Μετρεῖν* hoc sensu usurpari iam veteres scholiastae et lexicographi, deinde Stephanus in Thesauro graecae linguae, s. v. *μετρέω* et *ἐπιμετρέω*, Salmasius in libro de usuris [2]), Graevius in lectionibus suis Hesiodeis [3]) docuerunt et nuper denuo nos commonuit Belochius [4]). En scriptorum loci qui hunc usum comprobant: Hes. Op. 349: *εὖ μὲν μετρεῖσθαι παρὰ γείτονος, εὖ δ' ἀποδοῦναι*. Schol. [5]): *εὖ μὲν μετρεῖσθαι· καλῶς δανείζεσθαι*. Vertit Cicero de off. I, § 48: quia si ea quae utenda acceperis, maiore mensura, modo possis, iubet reddere Hesiodus, quidnam beneficio provocati facere debemus? Hes. Op. 396 sq.: *ἐγὼ δέ τοι οὐκ ἐπιδώσω οὐδ' ἐπιμετρήσω*. Schol. *ἐπιμετρήσω· δανείσω. οὐδ' ἐπιμετρήσω· οὐ χρήσω*. Arist. Acharn. 1021: *μέτρησον εἰρήνης τί μοι, κἂν πέντ' ἔτη*.

---

1) Michel, Recueil, 197.
2) Salmasius, De usuris, Lugd. Bat. a. 1638, p. 273, sq. 568 sq.
3) Hesiod. ed. Clericus, Amstelod. a. 1701, II, p. 39.
4) Beloch, Griech. Gesch.[2] I, p. 299.
5) Gaisfordii scholiorum Hesiodeorum editio mihi non ad manum est.

Schol. μέτρησον· ἀντὶ τοῦ δάνεισον. Theopomp. fr. 26 Kock, Com. Att. Fragm. I, p. 740: ἢ μετάδος ἢ μέτρησον ἢ τιμὴν λάβε. Ammon. ed. Valckenaer. p. 93: μετρεῖσθαι ... ἔλεγον οἱ παλαιοὶ μέτρῳ λαμβάνειν πυρὸν ἤ τι τοιοῦτον ἐν δάνει, ἵνα ἀποδῷ. Ἡσίοδος· εὖ μὲν μετρεῖσθαι παρὰ γείτονος, εὖ δ' ἀποδοῦναι. οὐχὶ ἀργύριον ἢ χρυσίον· οὐδέπω γὰρ ἐπὶ νομίσματος. Phot. μετρεῖσθαι· δανείζεσθαι. Hesych. μετρεῖ· δανείζει. καὶ μετρεῖσθαι· δανείζεσθαι. Iam locus noster ostendit hunc usum verbi μετρεῖν Argis saltem usque in medium saeculum III[um] perdurasse. Simul videmus vocem, qua initio non uterentur nisi de rebus, quas metiri solemus, loquentes, sicut frumento vino oleo, hic ad nummos pertinere. Qui usus etiam Ammonii auctori non ignotus fuisse videtur: dicit enim Hesiodum μετρεῖν *nondum* (οὐδέπω) de pecunia mutua danda usurpare. Recte igitur olim Graevius l.l.: „μετρεῖσθαι est sub usura mutuum petere sive mensura, sive pondere, sive numero constet."

Vs. 11. Ὡς hoc loco idem est atque ὅπως, ut etiam alibi in dialecto Dorica recentiore [1]). Ecce alterum exemplum ex titulis Argolicis petitum: τὰν ἅπασαν σπουδὰν ἔθετο ὡς διασωθεῖεν τοὶ ἀπαχθέντες [2]). Apud Atticos in pedestri sermone ὡς pro ὅπως hoc sensu iam inde a saeculo V[o] rarius usurpari incipit.

V. 11. ἐπιμεμΗνΑκαντι hic pro forma Attica ἐπιμεμΕνΗκασι legi primo obtutu mireris. Quod ad H attinet, hoc ex aoristo ἔμηνα [3]) in perfectum irrepsisse et τὸ E expulisse censeo. Alpha vero etiam apud Archimedem constanter occurrit, in cuius libris ter μεμενακός, quater μεμενάκουσα legitur [4]). Ahrensius et hanc formam et ἅμισυς apud Archimedem pro hyperdorismo i. e. facticio dorismo a grammaticis illato habuit [5]). Contra Heibergius cum intellexisset eiusmodi hyperdorismos apud Archimedem, quippe qui non poetarum instar a grammaticis rerum dialecticarum curiosis pertractatus esset, occurrere non posse, formam

1) Cf. Ed. Hermann, Die Nebensätze in den griech. Dial. Inschr. p. 265.
2) IG, IV, 497, 9 sqq.
3) Cf. quae ad vs. 8 adnotavi.
4) Archim. ed. Heiberg², I, p. 246, 20; 248, 28; 250, 2; 252, 23; II, p. 10, vs. 17, 19, 20.
5) Ahrens, De dial Dor. p. 22, 150, 546.

μεμένακα tutatus est, licet eam inexplicabilem sibi videri fateretur [1]). Quem nunc inscriptio Argiva recte fecisse demonstrat. Iam quatenus forma explicari vel aliis exemplis confirmari possit, perpendendum est. Sed prius alia quaedam interserere mihi liceat.

Cavendum enim est ne errasse vel temere egisse videamur. Dixerit quis se haud scire an forma *ἐπιμεμηνάκαντι* non ab *ἐπιμένω*, sed ab alio quodam verbo ducenda sit. Qua de re cum et ipse meditatus sim, cum lectoribus communicabo quae mente agitaverim, ne alii rursus in eadem incidant. Nec plane sine fructu hanc digressionem fore spero. Cum enim vulgo putent verbum quod est *ἐπιμηνιεύω* significare posse *dilationem per menses dare debitoribus*, suspicari possit aliquis hoc sensu etiam *ἐπιμηνάζω* dictum esse. Respondere possim verbum *ἐπιμένω* nostro loco aptissimum esse [2]), *ἐπιμηνάζω* vero minus aptum fore, cum pecunia mutua data sit absque usura. Sed ante omnia respondendum esset verbum quod est *ἐπιμηνιεύω* numquam illum significatum habuisse, quem primus Boeckhius ei tribuerit. Exponam quomodo res habeat. In decreto Olbiensi saeculi III [3]) summopere laudatur Protogenes quidam, vir dives, qui in patriae inopia et annonae caritate civibus quacumque potuit opitulatus esset. Ibi legimus vs. 176 sqq.: *τῶν δ' ἐν τῇ πόλει κακῶς διακειμένων πάντων διά τε τοὺς πολέμους καὶ τὰς ἀφορίας καὶ τῶν ὑπαρχόντων εἰς τὸ μηθὲν ἡκόντων, ζητήσαντος ὑπὲρ τούτων τοῦ δήμου ἐπιμηνιεῦσαι καὶ προνοῆσαι χρησίμως τοῖς τε δανεισταῖς καὶ τοῖς χρησταῖς κτλ.* Hic Dittenbergerus interpretationem Boeckhii probavit, mihi reicienda videtur. Nam *ἐπιμηνιεύω* hoc loco nihil est nisi *ἐπιμήνιος γίγνομαι*, ut e. g. dicitur *ἐπιτροπεύω, παρεδρεύω, ταμιεύω, ὑπατεύω*. Civitates Graecae bene multae habebant magistratus, qui *ἐπιμήνιοι* dicebantur. Quin etiam in nonnullis eponymorum vice fungebantur. Plerumque quidem sacris praeerant [4]),

---

1) Heiberg, Ueber den Dialekt des Archimedes, Jahrb. für class. Philol. Suppl. Bd. XIII (1884), p. 545 sq. 549.

2) Cf. e. g. Plat. Leg. XII, p. 593, a: *ἕως ἂν τὸν μέτριον ἐπιμείναντες χρόνον ... ἀπαλλάττωνται.*

3) CIG, 2058; Michel, Recueil, 337; Dittenberger, Syll.[2] 226.

4) V. Stengel, Die griech. Kultusalt. p. 45 sq.

sed non ubique eadem eorum erant officia [1]). Sic e. g. Bargyliae erat *ἐπιμήνιος τῶν ταμιῶν*, quem Szanto iure *τῷ κατὰ μῆνα ταμίᾳ* apud Chios aequiperavit. Alibi quoque quaestores aerarii non *ταμίαι*, sed *ἐπιμήνιοι* vocabantur. Nihil igitur, opinor, obstat, quominus etiam Olbiae *τοὺς ἐπιμηνίους* aerario praefuisse statuamus.

Ad perfectum *μεμήνκκα* sive *μεμένακα* redeamus. Assimiles formae duae mihi notae sunt. Primum enim apud Sappho traditum est *ὐπαδεδρομακε*, quod Attice est *ὑποδεδράμηκε*. Hanc formam Wilamowitzius genuinam esse non posse existimat [2]), quia, ut iam Lobeckius recte dixerat, non fuit apud Graecos verbum *δρομάω*. Deinde apud Pindarum Ol. VI, 53 traditam est *γεγενᾱμένον*, quod Ahrensius et Pindari editores nostrae aetatis in *γεγενημένον* commutaverunt. Dubito num recte. Ibidem vs. 49 legitur *γεγάκειν*, quam formam nemo aggredi ausus est, praesertim cum Hesychius habeat: *γεγάκω· γεγενημένος ὦ*. Optime autem de hoc perfecto grammatica Graeca Brugmanni et Thumbii p. 378: „Nach *ἕστακα*: *ἕσταμεν* schuf man *γέγᾱκα* (Pind.) neben *γέγαμεν*." Attamen si verum est, quod nemo dubitat, analogiam tantum valere, ut dicatur *γέγακα*, cum dicatur *ἕστακα*, quidni etiam dicatur *γεγέναμαι*, cum sint tot alia perfecta in *-αμαι* exeuntia?

Ceterum haud scio an haec perfecta in *-κκα* et *-αμαι* non magis Aeolica quam Dorica dicenda sint. Nam Sappho profecto *καθαρῶς αἰολίζει* et in dialectis Argorum et Syracusarum, Archimedis patriae, nec non in Pindari sermone insunt priscae Aeolicae dialecti vestigia [3]).

---

1) V. Szanto ap. Pauly—Wissowa, Real-Encycl. s. v. *ἐπιμήνιοι*. — Cf. IG, XII, 7, 515, vs. 50 sqq.

2) Wilamowitz, Sappho und Simonides, p. 56, 1: ein Fall von falschem „Aeolisiren".

3) Cf. Buck, The interrelations of the Greek dialects, Class. Philol. 1907, p. 241 sqq.

Saepius apud Archimedem legitur partic. *γενάμενος* pro *γενόμενος*, quam formam Heibergius l.l. p. 562 potius Byzantinam esse autumat quam Doricam. Byzantinam eam esse constat; cf. Bees, BCH, 1907. Est tamen etiam Dorica, siquidem legitur in epigrammate Argivo aetatis Romanae BCH, 1909, p. 458; quam cum olim corrigendam esse putaverim, nunc defendendam esse statuo.

Vs. 13: Ἀγλουστράτου. Cf. nomina Rhodiis peculiaria: Ἀγλούμβροτος, Ἀγλούκριτος, Ἀγλουρρόδη, Ἀγλούχ[ορος] [1]).

Vs. 14: ἔμπροσθα. Formae ἔμπροσθα et ἔμπροσθεν ambae Doricae sunt, ambae Argolicae. Hanisch statuit in titulis Argolicis adverbia suffixi -θα ope formata non inveniri [2]). Non inveniebantur, quia tituli numero tam pauci sunt.

Vs. 19 sq.: Ἑκατονβούεις. Ludicrum Argivum plerumque vocatur Ἑκατόμβαια, semel in epigrammate Delphico in honorem pugilis Theogenis Ἑκατόμβοια [3]). Forma Ἑκατόνβουα, quae ex Ἑκατονβόϝια, Ἑκατονβούια nata fuerit, nova est. Conferendae sunt formae βουῶν, βούεσσι, quae in lapide quodam Boeotio leguntur [4]). Notandum est etiam in dialecto Lesbia pro littera ϝ inter duas vocales posita litteram υ substitui [5]).

V. 23: τὰν εὔνοιαν. Factum esse posse arbitror ut post haec verba pronomen relativum ἂν a lapicida omissum sit. Quamquam possis etiam contendere τὰν εὔνοιαν esse ἂν εὔνοιαν sive τὰν εὔνοιαν, ἄν. Collata enim inscriptione Attica a. 217/6 a. C. n. [6]): ὅπως ἂν οὖν καὶ ὁ δῆμος φαίνηται τιμῶν τοὺς ἀποδεικνυμένους ἣν ἔχουσιν αἵρεσιν ἐμ παντὶ καιρῷ, et inscriptione Delphica saeculi III [7]): ἐπειδὴ ... Μητροφάνης ... ἐνφανίζει ἂν ἔχοντι εὔνοιαν πάντες ποτὶ τὰν πόλιν τὰν ἁμετέραν ... fatendum est, si in inscriptione nostra merum pronomen relativum ἂν scriptum esset, nihil desideratum iri [8]). In locum autem pronominis relativi nonnumquam articulus substituitur, ut e. g. in inscriptione Attica: ἐν πᾶσι τοῖς ἀγῶσι τοῖς ἡ πόλις τίθησιν [9]).

1) Non recte de his nominibus locutus est Brause, Lautl. der kret. Dialekte, p. 114, qui indicibus vol. IG, XII, 1 non usus esse videtur. — Cf. Hoffmann, S.G.D.I. IV, p. 589.

2) Hanisch, De tit. Argol. dialecto, p. 16.

3) Pomtow, Delphica, II, p. 38: Ἑκατόμβοια δόλιχον ἐν Ἄργει.

4) S.G.D.I. 489.

5) Cf. Thumb, Handb. der griech. Dialekte, p. 258.

6) C.I.A. IV, 2, p. 101, 385, c; Michel, Recueil, 131; Dittenberger, Syll.² 241, vs. 21 sq.

7) Michel, Recueil, 262; Dittenberger, Syll.² 484.

8) Cf. Kühner—Gerth, Griech. Gramm. II, § 562, 4.

9) IG, vol. II et III ed. min. I, 657, vs. 65 sq., ubi conferri iubet editor quae scripsit Wilhelm, Wiener Eranos (a. 1909), p. 129.

Vs. 31: ἶ κα ἀποδείξεῖ. Exspectaveris modum coniunctivum: ἶ κα ἀποδείξῃ, collata inscriptione in honorem Alexandri Sicyonii, vs. 16: ἶ κα αὐτὸς προχιρῆται, et inscriptione de Cnoso et Tylisso, vs. 9 sq.: ἶ κα τῷ Μαχανεῖ θύωμες, nec non titulo Rhodio: εἶ κα Εὐθαλίδαι ἀποδείξωνται [1]). Sed constructio particulae κε cum indicativo futuri ex Homero unicuique nota est [2]).

(*Continuabuntur*).

1) IG, XII, 1, 890; Dittenberger, Syll.² 450, vs. 25.
2) Cf. Kühner—Gerth, Griech. Gramm. II, § 392, 1.

AD TACITI ANN. IV, 1.

Saevire ipse (Tiberius) aut saevientibus *v i r e s p r a e b e r e.*

Quid hic sibi istud *vires praebere* vult? An ita accipiamus ut sit idem fere quod *vires suas commodare*? Quidni ergo hoc dedit Tacitus? Certe adiectivo *suas* hic carere non possumus. Nam *saevire* delatores, de quibus hic cogitandum, non possunt nisi principis usi viribus. Sed aut omnia me fallunt, aut scripsit Tacitus: *aures praebere*. Crudeliter aut ipse princeps maiestatis crimine petebat inimicos, aut delectabatur saevitia delatorum.

J. J. H.

OBSERVATIUNCULAE DE IURE ROMANO.

SCRIPSIT

J. C. NABER S. A. FIL.

(*Continuantur ex pag.* 87).

CVII.

DE NILO CENSITORE.

Pars tertia.

Tandem, quod attinet ad libros censuales [1]), quorum copiam fuisse diximus Aegyptiis, sicut eorum copia fuit Romanis omnibusque populis, qui tributa *pro habitu pecuniarum* [2]), non ex arbitrio, dependerint [3]), quin immo plurium simul, sive tributa plura fuerint, secundum tributorum genera ordinatorum — velut apud Athenienses erat *εἰσφορὰ (ὑπερ τῶν) οὐσι(ῶν)* [4]) et item altera *ὑπὲρ τ(ῶν) χωρίων* [5]), duplex igitur ex necessitate *ἀπογραφὴ* [6]), utut in integrum restitui placet Harpocrationis testi-

1) Ad ea, quae sequuntur, cf. Wilcken, Ostr. I kap. V § 5 (*die Steuerbücher*), et item Ruggiero, *Bull. dell' istit di dir. rom.* XVI (1904) p. 201/2; Lewald, *Beitr.* etc. (1909) § 11; Wilcken, *Grundzüge*, kap. V passim (p. 174 ima, 176/8, 205/8) et Chrestom. I kap. V § 5.

2) Liv. I 42 § 5.

3) Ergo coepisse recte dicit vasaria cum tributis Walras, *Biblioth. univ.* 48 (1873) p. 472: *„l'institution du cadastre sous une forme plus ou moins grossière remonte .... naturellement aussi haut que celle de l'impôt foncier.“* Quae transferenda est sententia ad quemlibet censum et quodlibet tributum.

4) Demosth. XXVII § 7, § 9; XXVIII § 4.

5) *Inscr. jur. gr.* XIII § 2; XIII bis § 7; XIII ter § 7; Dinarch. I § 69-71.

6) Boeckh, *Staatshaush.* IV c 6.

monium [1]) — sive etiam in unius tributi causa, quod plura censendi genera admittat [2]) — velut apud ipsos Aegyptios duplex [3]) erat praediorum census, alter (ἐξ) ἐπισκέψεως [4]), in quem veniebant singula praedia mensura publice acta, quam nos appellabimus τὴν ἐπίσκεψιν, alter ἐξ ἀπογραφῆς secundum dominorum ordinem [5]) professionibus indictis [6]), quam similiter nos appellabimus τὴν ἀπογραφήν — quod igitur attinet ad libros Aegypti censuales, *accuratissime* confecti isti quidem dicuntur Frantzio [7]), Rudorffio [8]), Ioanni Droysen [9]), Udalrico Wilcken [10]), Ludovico Mitteis [11]); quod aliquando miratus sum, unde enim res nota esse poterat? Ipsa vasaria interciderant; testimonia adferebantur nulla. Sed postea mirari destiti, quam compertum habui sic apud historicos [12]) omnia vasaria accurata, ut apud Homerum ἐυκνήμιδας Ἀχαίους dici, quin immo apud Cantorem [13]) tabulam agrorum [14]) Dei eius, cui dicata erat Apollinopolis

---

1) V. Δήμαρχος. Hoc falso scribit Fraenkel (ad Boeckhium, not. 818) solum esse testimonium de Attico praediorum censu. Quem refutavit pridem Beloch, Herm. XXII (1887) p. 375/6.

2) Praediorum censum duobus modis ordinari posse, docet Merlin, v. *cadastre*. *„Il y a deux manières"*, ille, *„de faire les cadastres: — la première en .... détermin(ant) les revenus de chaque propriétaire; .... la seconde .... (en) faisant l'estimation (des héritages)."*

3) Triplicem facit Ruggiero, *Bull. dell' istit. di dir. rom.* XVI (1904) p. 201/2, dum secundaria, id est, ex vasariis principalibus propagata, proprio generi adsignat.

4) Cf. P. Tebt. 24, 25/6: ἄνευ ἐπισκέψεως.

5) Mitteis, *Grundzüge* p. 101: *„nach dem Princip* (Eger, *zum aegypt. Grundbuchw.* p. 157: *„Grundsatz"*) *der Personalfolien"*.

6) Utriusque rei testimonia dabuntur.

7) CIG III pag. 293.

8) *Feldmesser* II p. 283.

9) *Kl. Schr.* I p. 18 lin. 25/6.

10) Herm. XXVIII (1893) p. 237: *„dass .... das gesammte Land aufs genaueste katastrirt war, ist bekannt"*; Ostr. I p. 175, 480.

11) *Archiv* I p. 185 lin. 9-11.

12) Recens exemplum est apud: Johns, *An Assyrian domesday-book* (1901) p. V; iam vetera apud Henricum Monnier, *Nouv. rev. hist.* XVII (1892) p. 133; Giesebrecht, *Kaiserzeit* II (1863) p. 254 lin. 2/3 (ia. p. 287 lin. 3); Gaupp, *die german. Ansiedl.* (1844) p. 551, 603. Ex diverso plane singularis verecundia Niebuhrii, *röm. Gesch.* II (1836) p. 458***: *„ich kenne .... alte Kataster, namentlich in Italien einen aus dem XV Jahrh., deren Genauigkeit ganz vollkommen zu sein scheint."*

13) *Die röm. Agrimensoren* (1875) p. 34/5.

14) Ediderunt eam Lepsius (*Abh. der Akad. zu Berlin a. d. J.* 1855) et item Brugsch (Thes. inscr. aegypt. III (1884) p. 531 sqq).

magna (*Edfu*), ubi quadrilatera qualiacumque lateribus suis ipse putat obligari — damnat enim Cantor [1]) et quidem tacite damnat eam rationem, quam excogitaverat Lepsius [2]) concedendum ne esset sibi, Aegyptios suos aeque literas nescivisse atque, quem laudat, auctorem *de iugeribus metiundis* [3]) — talem igitur, qualem diximus, agrorum tabulam apud Cantorem accuratissime confectam pronuntiari. Videbam quidem in venditionibus agrorum et conductionibus diligenter modum enuntiari — ne hoc quidem semper, sed venire pleraque *ἀρούραις* tot *ἢ ὅσαι ἂν ὦσιν* [4]) *πρὸς ἀναμέτρησιν* [5]) — sed nihilomagis commovebar, quia fundi modus diligenter enuntiari potest, licet census ne sit quidem; et sumebatur [6]), verum non demonstrabatur [7]), privatorum contractuum mensuras e vasariis publicis transscriptas esse. Hodie scilicet copiae nostrae auctae sunt inventis non tantum ipsis pro parte libris *polypticis* vel censualibus sed documentis etiam iis, quibus possit pars deperdita in integrum

---

1) Cantori adversus Lepsium adstipulatur Eiffler, *Vereinsschrift des Els.-Lothr. Geometervereins* XV (1895) p. 172, 255 et item Brugsch, Thes. cit. III p. 531, dum Lepsio acceptam refert Cantoris opinionem.

2) *Abhandl.* cit. p. 81-84.

3) Gromat. p. 355 lin. 1-7.

4) *Wien. Stud.* VIII (1886) p. 111 et saepe alias (Gradenwitz, *Einf. in die Papyrusk.* I p. 70[1]; Gentilli, *Studi ital. di filol. class.* XIII (1905) p. 291/2). Ex diverso P. Amh. 95; 96 veneunt *ἄρουραι* tot *πλήρεις*.

5) Hoc adicitur *BGU* 586, 9/10. Scilicet, ubi merces statuitur non universaliter et quasi per aversionem, sed *ἑκάστης ἀρούρας* (*BGU* 586, 12; P. Grenf. I 54, 12; Oxy. 102, 12; CPR I 40, 19/20; 41, 19) nec de mensura constat, vel ubi hoc pendet ex futuro eventu, veluti *ἑκάστης ἀρούρης τῆς συμβροχηθ(ησομένης)* (*BGU* 938, 7/8; cf. P. Hibeh 90, 8: *ὅσων ἂν βρεχῶσιν*) vel *τῆς ἐν σπόρῳ* (*BGU* 1092, 14/5: *τῆς καίρῳ*) *φανησομένης* (P. Argentor. 10, 12; Flor. 37, 2/3; Lips. 19, 16/7), ibi conduci solet *ἐκ γεωμετρίας* (P. Argentor. 10, 12; 78, 8; *BGU* 1092, 15; P. Flor. 37, 2; Hibeh 90, 8; Lips. 19, 17; Oxy. 102, 11) vel *πρὸς ἀναμέτρησιν* (*BGU* 586, 9/10; 938, 8; P. Grenf. I 54, 9; Oxy. 1126, 6; CPR I 40, 11/2; 41, 13; cf. praeterea P. Genev. 66, 12/3; 67, 9/10) vel *σχοινίῳ* (cf. *BGU* 526, 13), id est, ad mensuram (quod pertinere putat Wilcken, Ostr. I p. 176[1], ad vasariorum renovationem), sed interdum (P. Oxy 499, 17/8): *μηδεμίας γεωμετρίας γεν(ησο)μένης*. Sic ex diverso per aversionem locatio interdum habet legem: *ἐκ γεωμετρίας* (P. Oxy. 728, 8/9; *Soc. ital.* 34, 10) vel *ἐκ σχοινουργίας* (P. Flor. 20, 17). Cf. Gentilli *Studi ital. di filol. class.* XIII (1905) p. 291/2.

6) Veluti ab Aemilio Kuhn, *Verf. des röm. Reichs* II (1865) p. 498.

7) Cf. nunc quidem Wilcken, Ostr. I p. 483, 484 (cui *καταγραφὴν* vertenti „*das Kataster*" iam intercessit Mitteis, *Archiv* I p. 190 not. 1).

quodammodo restitui: dominorum professionibus atque tributorum [1]) aut *debitorum* [2]) aut *reliquorum* [3]) aut exactorum [4]) *brevibus* aliisque. Professionum quidem duplex genus est, quod huc pertineat: praediorum [5]) et personarum [6]); nam personarum quoque censu (τῇ κατ' οἰκίαν ἀπογραφῇ) includuntur praedia, urbana utique [7]), statum suum profitentium [8]). Breves autem sive σωματισμοί [9]) sive ἀπαιτήσιμα [10]) sive ἐκθέσεις [11]) κατ' ἄνδρα πρὸς ἀπαίτησιν [12]) vel εἰς συμπλήρωσιν [13]) ὀφειλομένων [14]), quibus accedunt figura simillima proposito contrario κατ' ἄνδρα εἰσπράξεως [15]) sive εἰσπράξεις [16]) sive εἰσδοχαὶ κατ' ἄνδρα [17]) aut διαγεγραμμένων [18]) (ἀργυρικῶν) aut μεμετρημένων [19]) (σιτικῶν), non omnes quidem

---

1) Tributorum breves in hoc tractatu simpliciter appellabimus *breves*, etsi non diffitemur etiam libris polypticis nomen convenire (cf. c. 13 C. Th. 11. 28).

2) Cf. c. 1 C. Th. 11. 7; c. 3 C. Th. 11. 28; c. 8 C. Th. 1. 10 (et c. 3 C. Th. 10. 16 = c. 5 C. 10. 2).

3) Cf. c. 13 C. Th. 11. 1.

4) Cf. c. 27 § 1 C. Th. 12. 6.

5) Ad Ptolemaeos pertinentes, praediorum urbanorum omnes, indicabit Wilcken, *Grundzüge* p. 175 (cf. Eger, *zum aegypt. Grundbuchw.* (1909) p. 179 not. 1), ad Romanos Lewald, *Beitr. zur Kenntniss des römisch-aegypt. Grundbuchrechts* (1909) p. 92.

6) Exempla suppeditant apud Udalricum Wilcken, *Grundzüge* p. 193².

7) Eger, *Grundbuchw.* p. 181².

8) Propria, sed Memphi conducta (Ostr. I p. 449).

9) *BGU* 141 Ro., 3. Vocabulum ipsi quoque censui convenire non negaverim.

10) Cf. Wilcken, Ostr. I p. 512, 619, *Grundzüge* p. 210.

11) P. Fay. 246; 247; 320; Genev. 65. 1; Giss. 58 II 11: Iand. 82; Lips. (Wessely) 31 Vo., 5; Lond. 249, 1; 431, 1; 1170, 2; 1293, 2; Tebt. 520 Vo.

12) Cf. P. Oxy. 291, 3-7 (omittitur κατ' ἄνδρα); Lond. 322, 3 (omittitur ἔκθεσις); Fay. 42(*a*) I 5 (omittitur πρὸς ἀπαίτησιν).

13) P. Tebt. 573.

14) Cf. P. Tebt. 96, 1/2: ἔτους κ' κατ' ἄνδρα ὀφειλομένων ἐν τοῖς ἐκ τῶν ἐφοδείων, ubi ἐν τοῖς est = ὑπὸ τῶν (Or. gr. inscr. sel. 90, 28, 9; P. Zoid. lin. 21; Tebt. 5 lin. 66 et 227; 18, 5; 27 lin. 99 et 110/1; 72 lin. 332; 296, 19/20; Oxy. 487, 16/7; Lille 3 lin. 64, *BGU* 1047 III 12 (*Archiv* III p. 508); 1144, 10; Hom. Λ 686 io. 688). Eodem spectare videtur, quam requirit P. Tebt. 336, 5/6 συγγραφὴν τῶν ὀφειλόντων.

15) *BGU* 199, 7; 134, 3. Εἰσπράξεως omittitur P. Tebt. 13 Ro.; 97, 1. Cf. praeterea Wilcken, Herm. XX (1885) p. 453 = *BGU* sine no. et 134.

16) P. Gizeh 10899 (Thead. 30), 1.

17) P. Tebt. 159.

18) *BGU* 199, 8.

19) P. Tebt. 97 1; cf. 13 Ro. (μεμετρημένου φακοῦ); 159 (σίτου). Scribebantur

censui proficiunt, sed ii, in quos ex censu quaedam translata sunt, veluti P. Tebt. 93-96 et 98 aliique [1]), qui habent, non semper *κατὰ στοιχεῖον*, nomina possessorum, deinde agrorum spatia et interdum genera [2]), deinde *τὰ ἐκφόρια*, id est, canonem, alia quoque onera, aut per universitatem tantum aut per singula aruras quoque [3]). Adiuvant etiam *BGU* 186 (Wilcken, Ostr. I p. 482); P. Flor. 104, quibus continentur breves, ut mihi vis detur, reliquorum [4]); habet autem hic uterque papyrus nomina dominorum praediorum urbanorum et praediorum vicinias. Sed longe vincunt breves saeculi p. Chr. II, qui leguntur inter papyros Londinienses [5]), in quibus Thebarum urbis et nomi [6]) Thebani incolae, urbis quidem *κατὰ λαύρας* [7]), nomi, si quid video, *κατὰ κώμας*, singularum utique partium *κατὰ στοιχεῖον* [8]), cum suis quisque quum *ἰδιοκτήτοις* tum reliquis *Φοινικῶσιν*, *ἀμπελῶσιν*, *παραδείσοις*, *λαχανείαις*, *μυρσβ(αλανείαις)*, *ἀκροδ(ρυείαις)*, *πηχ(ισμοῖς)* *περιστ(ερώνων)* [9]) veniunt; praedia, licet minima [10]), cum suo quidque modo et singularum ararum censu [11]), numero denique (inter *τὸ τίμημα* et *τὸ μέτρον*), quo videtur [12])

---

haec partim in annum (P. Tebt. 13 Ro.; 97, 1; Argentor. 45), partim per singulos menses (Wilcken, Herm. XX (1885) p. 453), partim in singulos dies (P. Gizeh 10899 = Thead. 30).

1) *BGU* 572-576; 642; 657; 659 II et III; P. Lond. 175a; 193; 195; Oxy. 1044; CPR I 33. Accedit *ἐκδόσιμον* (*BGU* 175) et item *πρόσγραφον* (*BGU* 457).

2) *BGU* 572-574; 657; P. Lond. 195.

3) In P. Oxy. 1044 etiam *οἰκοπέδοις* adscribuntur *ἐκφόρια*.

4) Quia singulis summis annus adscribitur.

5) P. Lond. 119; 109A (Wilcken, Ostr. I p. 203), quibuscum est iungenda (Wilcken, Ostr. I p. 779), testa 1301, cui praescribitur *γεωμετρία* Ἀγορῶν. Est autem Ἀγοραὶ vicus vel regio Thebarum (Wilcken, Ostr. I p. 711-713) *γεωμετρία* tributum soli (ibid. p. 174, 176) vel species eius (ibid. p. 148). Diversam sistunt P. Tebt. 93; 94 in quantalibet possessione *ἡμιάρταβον*.

6) Lin. 97 (P. 119) satis demonstratur, non solius Μητροπόλεως venire incolas.

7) Χάρακος (P. 119, 97), Νότου (P. 109A, 1), Ἀγορῶν (Ostr. 1301).

8) Wilcken, *Gött. gel. Anz.* 1894 p. 733; Ostr. I p. 203.

9) Sic solvit Grenfell, P. Oxy. 981, solvendum esse demonstrat P. Oxy. 1283, 18. De sensu cf. Lond. 903, 13 (pag. 117).

10) Veluti P. Lond. 119 lin. 50 sexagesima quarta pars arurae separatim scribitur, nec obtinebit Lyons, *Survey* etc. p. 44 ima, minora excurrentia solere negligi. Cf Ostr. 1201 (Wilcken, Ostr. I p. 776); P. Oxy. 1044, 2. 20.

11) Solis *περιστερῶσι* non adscribitur census.

12) Ulrico Wilcken, *Gött. gel. Anz.* 1894 p. 733; Ostr. I p. 316.

indicari dies [1]) solutionis [2]) velut hoc ordine (P. 119 lin. 51): Τικως Κκλησυς. Φοινικών. Ἰδιόκτητος. Ἀνὰ δραχμὰς εἴκοσι. ΚΒ. Ἀρούρχς ὄγδοον τετρακαιεξηκcστόν. Excepto numero, qui interponitur, quo fieri non potest, ut ad censum remittatur, quia totiens idem redit, et est semper infra M, desumpta haec sunt ex libris censualibus. Sequitur, quod brevium est proprium [3]), debiti summa ducto singularum ararum censu per ararum numerum, eique additur accessio nomine πρcσδ(ιαγραφομένων) [4]) cum tituli demonstratione velut hoc modo (lin. cit.): διοι(κήσει) [5]) δραχμαὶ δύο ὀβολοὶ πέντε. Προσδ(ιαγράφεται) ὀβολός. Γ(ίγνονται) δραχμαὶ τρεῖς. Apparet his τὸ τίμημα non fuisse τὴν ἀξίαν, id est, pretii aestimationem, sed simplex arurae unius pro ubertate canonem vel tributum [6]), quemadmodum in Pannonia constitutum legimus *per singula iugera* [7]). Licet enim breves Thebani ad φοινικῶνας, ἀμπελῶνας, παραδείσους propie pertineant, constat tamen Valeriae Paulinae testimonio [8]) et papyri Bruxellensis 1, agrum privatum [9]) per singulas aruras ἀνὰ μίαν vel ἀνὰ μίαν ἥμισυ [10]) πυροῦ ἀρτάβην τετελεκέναι. Erat igitur τὸ τίμημα, quemadmodum diximus, ubique simplex arurae unius tributum [11]),

---

1) Mensis nomen tacetur.

2) Conturbari non debemus propterea, quod numerus aliquando supra 30 effertur (Kenyon, ad P. 119, 44), nam hoc in apochis testaceis solemne est (Wilcken, Ostr. 1 p. 813-815).

3) Quod perperam quaerit Wilcken, Ostr. I p. 481, „*im Kataster*".

4) Ita solvendum esse, nunc convenit inter Ulricum Wilcken (*Gött. gel. Anz.* 1894 p. 734) et Kenyonem (*Catalogue* II p. 120 not. 1).

5) Ita solvit Kenyon, probat autem supplementum Wilcken (*Gött. gel. Anz.* 1894 p. 734). Penditur praeterea οἴνου τέλ(ει) (Wilcken, l.l.) et ἱερατικοῖς (praef. (i. f) Chrestom. I 341).

6) Canonem non pendunt ἰδιόκτητα. Cf. Ed. Tib. Alex. (CIG. 4957) lin. 31/2 (Ostr. I p. 186/7).

7) Gromat. p. 205, 15/6 = Thulin p. 168/9 (Wilcken, Ostr. I p. 206). Ad hunc morem etiam hodie Aegyptum censeri testis est Lyons, *the cadastral survey of Egypt* (1908) p. 64/5, 113/4, 123/4.

8) *BGU* 139. Etsi nec hic nec P. Tebt. 324, qui laudabitur statim, nominatim exprimitur de genere culturae et constat etiam vineas interdum πυρὸν solvisse (P. Oxy. 909, 21/3), probabile tamen est, utrumque papyrum ad σπόριμα pertinere. Quod sumit circa *BGU* 139 Wilcken, Ostr. I p. 204.

9) Eadem causa est cleruchici (P. Tebt. 324).

10) Cf. praeterea Grenfell ad P. Tebt. 5 lin. 15 et 59 (vv. μηδὲ τὰ ἀρταβίεια).

11) Hodie τὸ τίμημα („*rate of tax*") est simplex pro ubertate tributum (Lyons, *the cadastral survey of Egypt* (1908) p. 62) unius *feddan* (ibid. p. 113 med., p. 123

sed alias σιτικὸν alias ἀργυρικὸν pro culturarum varietate [1]). In brevibus quidem alterum utrum apparet [2]), quia alii sunt ἀργυρικῶν, alii σιτικῶν exactores sive πράκτορες [3]). Ex diverso Athenis in praediorum censu [4]) τὸ τίμημα erat ἡ ἀξία, itaque locatur in inscriptione quadam [5]) ἐργαστήριον Eucrati cuidam εἰς τὸν ἅπαντα χρόνον (§ 1) δραχμῶν νδ' τοῦ ἐνιαυτοῦ ἑκάστου (§ 2) ea lege, ut Eucrates pro officina conducta solvat tributa (§ 7), quam in rem — quia separatim in censu aestimata non erat ut maioris praedii accessio [6]) — τὸ τίμημα computatur καθ' ἑπτὰ μνᾶς, mercedem terdecies ductam, quod convenit τῇ ἀξίᾳ [7]). Sane ita erat in χωρίων censu, nam in altera professione, id est, τῶν οὐσιῶν fuisse τὸ τίμημα singulorum patrimoniorum partem [8]) ad quintam cum patrimoniis crescentem, ita ex Demosthene [9]) demonstravit Boeckh [10]), ut sim ridiculus, si iterum demonstrem. Quamquam conatur Beloch [11]) hoc convellere do-

---

ima). Quod ne foret infinitum, statutum est non per singulos agellos, sed contributis paris bonitatis et continentibus agris per suas σφραγῖδας sive *hods* (ibid p. 64/5, 113/4, 123, 322). Praeterea semper est ἀργυρικόν (ibid. p. 348).

1) Hoc demonstravit Wilcken, Ostr. I p. 199, 203/4 (atque 151). Ceterum ipse concedit (p. 199) ὑπὲρ λαχανιῶν modo pecuniam solvi modo species (p. 250) et ὑπὲρ ἀμπελώνων interdum vinum (p. 156 = ostr. 1479). Nunc fateatur necesse est vineas interdum solvisse πυρόν (P. Oxy. 909, 21/3).

2) Cf. P. Oxy. 291, 3-5: τὴν ἔκθεσιν τοῦ ιβ' ἔτους .... σειτικὴν καὶ ἀργυρικὴν εὐθέως γράψον.

3) „*Belege sind unnöthig*" (Wilcken, *Ztschr. der Sav.-St.* XVII (1896) p. 156).

4) Hoc exprimere debuerat Pollux VIII § 103.

5) *Inscr. jur. gr.* XIII*ter*.

6) Hoc esse causae, cur τὸ τίμημα computetur, sagaciter demonstravit Beloch, Herm. XXII p. 376/7.

7) Isae. XI 42 (Fraenkel, Herm. XVIII p. 315). Octies quidem ducitur merces CIA II 600 (= Michel no. 1357). Cf. praeterea Euler, de locatione etc. Graecorum (1882) p. 32-34.

8) Ne Amorgi quidem τὸ τίμημα respondisse videtur τῇ οὐσίᾳ (Dittenb. not. 20 ad Syll. (1900) 645 (= Michel 713, 55). Reditui potius putat). Aliud fortasse dicendum est de Andania (Michel 694, 46/7).

9) Demosth. XXVII § 7, § 9; XXVIII § 4; XXIX § 59, § 60. Est omnibus istis locis εἰσφέρειν = τιμᾶσθαι, εἰσφορά = τίμημα (cf. ibid. XXVII § 37).

10) *Staatshaushalt*. IV c. 7. — Eandem sententiam recte defendit Fraenkel (ibid. not. 823), sed, sicut Euler (op. cit. p. 33/4), perperam transfert eam ad praediorum censum (Herm. XVIII (1883) p. 314-318). Contrarius error fuit Polybii (II 62 § 7), dum scribit (ὑπὲρ τῶν) οὐσι(ῶν) collatum esse ἀπὸ τῆς ἀξίας. Quem refutavit Boeckh, op. cit. IV c. 4.

11) Herm. XXII p. 371-375; XX p. 237-259.

cendo Demostheni a patre relicta esse minus quindecim talenta [1]) eundem censum tria [2]), proinde ultra quintam partem, quod summum fuerit. Quo praeterea nihil efficitur, quam censum esse Demosthenem ultra modum praescriptum tutorum sive socordia sive malitia [3]), neque ullo modo subruitur sententia, quam tuetur Boeckh, oppugnat Beloch. Quod autem diximus: per Aegyptum fuisse *τὸ τίμημα* simplex unius arurae pro culturarum discrimine et qualitate agri tributum, ad rustica praedia pertinere id sciendum est, *οἰκοπέδων* enim scribebatur *τὸ ἐνοίκιον*, id est, reditus, unde pendebatur (sub Ptolemaeis utique), *ἡ εἰκοστή* [4]), *οἰκιῶν* fortasse, sicuti Deli [5]), *ἡ δεκάτη* [6]). Ceterum difficile dictu fuerit, quid proprie sit *οἰκόπεδον* [7]), quod modo censetur cum praediis rusticis [8]), modo inhabitatur [9]), et item modo est *οἰκία* [10]) vel *οἶκος* [11]) modo aliud [12]), et item modo est

---

1) Testis est orator XXVII § 11.

2) Demosth. XXVII § 9.

3) Hoc tamen esse contendit Beloch (Herm. XXII p. 372) „*widersinnig*", (ibid. XX p. 250) „*undenkbar*", addit denique (XX p. 250): „*dazu kommt, ... dass D. seinen Vormündern .... den Vorwurf macht, sie hätten den Betrag seines Vermögens dem Staate verheimlicht.*" Pro testimonio laudat or. XXVII § 8 (*οὐδ' αὐτοὶ οὗτοι ἀποκρύψασθαι διὰ τὸ μέγεθος πρὸς τὴν πόλιν ἐδυνήθησαν*), § 41, § 44 (utrubique deest *πρὸς τὴν πόλιν*) et XXVIII § 7 (*τῇ πόλει φαίνεσθε .... φανερὰ ποιήσαντες*).

4) P. Petrie II 11 (2), quem locum interpretatus est Wilcken, Ostr. I kap. IV § 158. Sed erat legendum (pro *φερόμενον*) *φέρον ἐνοίκιον* (Chrestom. I 223). Cf. praeterea Ostr. I kap. IV § 194 et Zereteli, *Archiv* V p. 177/8 (ad ostr. Petrop. 30). Nam Revillout, *Mélanges* p. 398 not. 1 (p. 399) i. f. et p. 350 not. 1, aberrare videtur.

5) *Rev. ét grecq.* IV (1891) p. 366*.

6) Pendebatur utique separatim (cf. Wilcken, Ostr. I p. 390 not. 3) *ὑπὲρ ἐνοικίου οἰκιῶν* (Ostr. I kap. IV § 41). — Hoc loco admonendi sumus in insula Co non inveniri *ὠνὴν ἐνοικίων* et alteram *οἰκοπέδων* (*Rev. ét grecq.* IV (1891) p. 361 = Ostr. I kap. IV § 194 i. f.) sed alteram *οἴνου ἐξ οἰκοπέδων* (*Rev.* cit. V (1892) p. 100*, 253).

7) Wilcken ante Chrestom. I 223: „*wenn ἐνοίκιον .... richtig* (dicendum erat: *richtig gebraucht*) .... *eine bebaute Hausstelle.*"

8) P. Tebt. 343, 50. 51. 71. Cf. quoque Inscr. Sard. (*Amer. Journal of Archaeol.* 1912 p. 13) I 16; P. Oxy. 1044, 7. 11. 16.

9) P. Oxy. 493, 3.

10) P. Lips. 3 I 18; Lond. 182 (b), 3; 941, 9; 945, 16; 1158, 9; 1168, 13; 1298, 3; Paris. 20, 32/3.

11) P. Oxy. 104, 26.

12) *BGU* 83 (Venit tamen utrumque in *πορείαν οἰκοπέδων* sicut (*BGU* 870) in *ἐπίσκεψιν*); P. Goodsp. 15, 18; Hal. 1, 242/3; Lond. 334, 20; 901, 6; Oxy. 1036, 19; Dittenb. Syll. (1900) no. 462, 21/4 (*οὐδὲ οἰκιῶν οὐδὲ οἰκοπέδων*).

solum aedificii [1]), modo ἔδαφος non est [2]). Habent autem ex censu spatia et τιμήματα non tantum breves tributorum sed etiam alicuius κώμης descriptio βρεχέντων πεδίων [3]), quin immo seminis prorogati ἀναγραφή quaedam [4]) et, quae supersunt [5]) (βασιλικῶν) γεωργῶν (κατ' ὄνομα) ἀναμετρήσ(εις) τοῦ σπόρου [6]) sive (γεωμετρί)α(ι) κατὰ φύλλον [7]), quarum quae sunt plenissimae [8]) habent praeterea summam et sationis genus velut hoc modo: Ψενῆσις Θώνιος. (Ἄρουραι) τέσσαρες ἥμισυ τέταρτον. Ἀνὰ (ἀρτάβας) τέσσαρας ἥμισυ τρίτον δωδέκατον. (Γίγνονται ἀρτάβαι) εἴκοσι τρεῖς τρίτον. Σπόρος πυρῷ. Fiebant secundum has, opinor, κατ' ἄνδρα γραφὰς [9]) αἱ ἐπὶ κεφαλαίου [10]) κατὰ φύλλον γεωμετρίαι sive σπόροι [11]), quarum pars superest [12]), in quibus iam per singulas κώμας computatur τῆς καταλειπ(ομένης) [13]) γῆς βασιλικῆς τὸ ἐσπαρμένον [14]) per sationum discrimina et quod inde deberet aerario vectigal [15]) colonorum universitas [16]). Redditur

---

1) P. Amh. 98, 10 (veneunt οἰκίαι τιμῆς τοῦ οἰκοπέδου).

2) P. Oxy. 491, 5. 13; 493, 2. Similiter αὐλή modo est οἰκόπεδον (P. Lips. 3 I 18; Lond. 941, 9; 945, 16; 1158, 9; 1168, 13; 1298, 3) sicut στάβλον (P. Genev. 11, 5) vel κεραμεῖον (P. Tebt. 337, 16; 342, 5) modo non est (P. Lond. 77, 20/1) quemadmodum ψιλὸς τόπος (P. Grenf. I 21, 14/5; Lond. 77, 20/1), ἐποίκιον, ἔπαυλις (P. Lond. 901, 2. 5. 16. 18).

3) P. Flor. 331 (= Chrestom. I 341), cui similis est P. Lond. 604 A, sed τιμήματα hic non habet. Cf. praeterea P. Petrie II 30 (b), ubi solvendum videtur β(εβρεγμένης), non β(ασιλικῆς).

4) P. Oxy. 986 (C.).

5) Deest hoc genus totum apud clarissimum Rostowzew, *Archiv* III p. 202.

6) Cf. P. Tebt. 288, ubi iubentur οἱ πράκτορες huic rei ἐπακολουθῆσαι, quin ipsi ἀναγράψασθαι πᾶσαν; P. Brem. 73 (Chrestom. I 238), ubi hoc mandatur τοῖς εἰς τὴν ἐπίσκεψιν αἱρεθησομένοις ἀπ' ἄλλων νομῶν εὐσχήμοσιν.

7) P. Tebt. 80, 2. Γεωμετρία saepe omittitur, ut P. Petrie III 96, 1.

8) P. Tebt. 63 Vo. (pag. 430) et P. Petrie III 96. Alibi desunt τὰ τιμήματα (P. Tebt. 80 I) vel summae (P. Petrie III 94; 98; 101, sed accedunt βόες et ὄνοι) vel utraque (P. Petrie III 95; 102), ut supersint tantum spatia et sationis genera, quod sufficit agriculturae statum („la statistique agricole") perquirentibus, unde descendit P. Petrie III 75, quo continetur tabula κατεσπαρμένης γῆς ... ἐν τῷ Ἀρσινοΐτῃ

9) P. Tebt. 24, 53.

10) Cf. Crönert, *Archiv* III p. 202*. Concurrit ἐν κεφαλαίῳ: P. Tebt. 339, 6; 436.

11) P. Tebt. 24, 42. 52; 61 (b), 281 (ia. 225); 302, 16; 436; Ryl. 208; Petrie III 95 I 2; *BGU* 915, 10.

12) P. Tebt. 66-70; 153-155. Cf. P. Petrie III 96, 1-10 (sequitur τὸ κατ' ἄνδρα).

13) Cf. P. Tebt. 60, 46.

14) Hoc appellatur ὁ σπόρος: P Tebt. 85, 2.

15) Appellatur hoc quoque ὁ σπόρος: P. Tebt. 61 (b), 49. 66 et (σπόρος δειγματισμοῦ) P. Tebt. 576 Ro.

16) Est ex parte similis P. Ryl. 216.

praeterea ratio *τοῦ ὑπολόγου*, id est, soli caduci et propterea deficientium redituum [1]), cuius rei etiam proprii *ἀπολογισμοὶ* extant [2]). Erant altera *κατὰ φύλλον τῆς ἐν ἀφέσει* [3]), id est, agrorum sacrorum et adsignatorum, in quibus nulla adscribuntur *τιμήματα*, sed tantummodo singulis modus et sationis genus, nomen denique *τὸ τοῦ γεωργοῦντος*. Quorum quidem ea pars, quae adsignationem continet, non ex vasariis fluxisse videtur, sed ex proprio adsignationis libro [4]); alioquin secundum regna, ut est, ordinata non fuisset. Ex utroque autem *κατὰ φύλλον* aliisque libris [5]) fiebat quotannis *ὁ ἀπολογισμὸς τοῦ ἐδάφους* [6]), in quem referebatur, quantum esset *κώμης*, quantum *ἱερῶν*, quantum quo iure singulis adsignatum, id quo genere satum quo cultore, quantum denique *βασιλικὸν* perstitisset, inde quantum defectum esset, ex reliquo quod vectigal per universitatem deberetur [7]). Quibus quae ratio intercedat cum vasariis ex superioribus apparet. Sumebantur utique aut ex vasariis aut ex libro adsignationum nomina possessorum [8]), agrorum spatia, *τιμήματα*; cetera ne procederent *ἄνευ ἐπισκέψεως* [9]) vigilabatur. Apparet autem ex iis, quae de brevium ordinatione tradidimus [10]), libros censuales habuisse praediorum modum et aut canonem aut tributum, quod per singulas aruras constitutum esset, vel urbanorum reditum; sed habuisse praeterea certum est *τὰς γειτνίας* [11]) et *τὴν ἀξίαν* [12]), quamquam in dominorum professionibus, quae aetatem tulerunt, semper deest *τὸ τίμημα* vel, in urbanis, *τὸ ἐνοικίον*, raro habentur

1) Superfluum appellatur *τὸ ἀπηγμένον* (P. Tebt. I pag. 560/1).

2) P. Tebt. 74; 75, 15 sqq.

3) P. Tebt. 63 Ro.; 62; 141; 143-147; Petrie III 97. Cf. P. Tebt. 79; 82; 83.

4) Indidem descendit P. Tebt. 73, unde apparet librum adsignationum habuisse nomina quum cleruchorum tum *τῶν πρότερον γεγεωργηκότων*.

5) P. Tebt. 61 (b), 215: *τῶν μεταδ(ι)δομένων πρὸς τὴν πραγματείαν τοῦ ἀπολογισμοῦ τοῦ ἐδάφους βυβλίων*.

6) P. Tebt. I pag. 538 ima. Cf. *BGU* 915, 15. 23; P. Amh. 68, 38. 42.

7) Ex hoc genere supersunt P. Tebt. 61; 64; 72 et in modum indicis P. Tebt. 60.

8) Nomina ut sint *τῶν κατὰ φύσιν γεγεωργηκότων δημοσίων γεωργῶν καὶ κληρούχων*, exigit strategus quidam P. Tebt. 288.

9) P. Tebt. 24, 25/7 (ia. 41/2).

10) Ulterius nihil docent, quos laudat Lewald, *Beitr. z. K. des röm.-aeg. Grundbuchrechts* (1909) p 80², P. Giss. 5-7.

11) Cf. *Aktenstücke* (Wilcken) 4 II 21, 24.

12) Cf. Wilcken, *Actenstücke* pag 46/7.

ἡ τοποθεσία et ἡ ἀξία et aedificiorum ambitus [1]). Quocirca contendit Wilcken altera extitisse vasaria mensuris publice actis [2]) eoque pertinere ἐπισκέψεως vocabulum [3]). Cuius argumentum [4]) licet non teneat, quia fieri potest, ut omissa specialiter profitenda fuerint, sicut fieri videmus circa domus reditum sub Ptolemaeis [5]), tamen, modo excipiatur (ἡ) ἐν τῇ Ἀλεξανδρέων χώρᾳ καὶ ἐν τῷ Μενελαΐτῃ ἀρχαί(α) γ(ῆ), quae iure singulari vel usurpato, quod temporis causa confirmat Tib. Alexander [6]), sub ἀναμέτρησιν vocata non videtur, sententia ipsa vera est; inventa sunt enim saeculi secundi ante Christum et primi vel secundi saeculi post Christum vasaria ea, quae profecta sunt ἐξ ἐπισκέψεως ordinataque secundum soli continuationem [7]), rusticorum quidem praediorum κατὰ κώμας et in singulis κώμαις κατὰ περιχώματα [8]) vel κατὰ σφραγῖδας [9]), inscripta sic: εὐθυμετρία κατ' ἄνδρα παντὸς ἐδάφους [10]), etsi non κατ' ἄνδρας ordinata sunt, sed, quemadmodum praediximus, κατὰ κτήματα. Quae veniunt aut universa [11]) aut γῆς βασιλικῆς dumtaxat [12]), et adscribitur singulis possessor et modus, interdum [13]) etiam

1) Wilcken, Ostr. I p. 481; Lewald, *Beitr.* cit. (1909) p. 10. Γειτνίας et ἀξίαν et aedium ambitum ex professionibus sola habet P. Lond. 50; ἀξίαν P. Gizeh 10274; 10277 (*Archiv* II p. 83) et sub Romanis (quocirca corrigendus Wilcken, Ostr. I p. 458, 464, 469) P. Tebt. 323; 472. Commemoratur praeterea ἐπὶ τοποθεσίας professio P. Oxy. 75, 21. Nam P. Oxy. 100, 10/1: ἡ τοποθεσία καὶ τὸ κατ' ἄνεμον διὰ τῆς καταγραφῆς δεδήλωται, non verto καταγραφὴν „*Kataster*", ut Wilcken, Ostr. I p. 484, cui iam intercessit Mitteis, *Archiv* I p. 190[1].

2) „*auf die Vermessungen der königlichen Geometer basiert*" (Ostr. I p. 480).

3) Ostr. I p. 482 (ad *BGU* 563-566).

4) Ostr. I p. 481.

5) P. Petrie II 11 (2). Reditus omittitur in P. Lond. 50, quem scribit Wilcken (Ostr. I p. 481) omnia habere, quibus opus sit ad brevium confectionem.

6) Edicti lin. 59-61 (Wilcken, Ostr. I p. 416; *Grundzüge* p. 286).

7) P. Tebt. 84; 85; 86; 87; 343 Ro.; 526 Vo.; Lond. 267; Oxy. 918; 986 (B). Ordinata dicit Grenfell (P. Tebt. I pag. 539 et ante P. 84) „*geographically*"; dictum oportebat „*topographically*". Est autem cum veteribus illis vasariis omnino conferenda ἐπίσκεψις ea, quae acta est annis 1853-59, cuius exhibet specimen Lyons, *the cadastral survey of Egypt* (1908) p. 71/2.

8) P. Tebt. 84; 85; 87.

9) P. Oxy. 918; cf. P. Brux. 1.

10) P. Tebt. 84 (cf. etiam P. 85).

11) Ita fit in papyris (etiam Romani aevi) Tebtunicis 84-87; 343 Ro; 526 Vo.

12) Ita fieri videtur in P. Oxy. 918 (Praef.) et Lond. 267 (nisi ibi nulla praedia privata interveniebant). In P. Oxy. 986 (B) sola veniunt προσοδικά.

13) P. Tebt. 86; 87; Lond. 267.

singulorum laterum, quibus obligantur, mensura. Adscribitur etiam [1]) cum suo modo *τὸ ὑπόλογον*, id est [2]), solum inutile atque *ἐκτὸς φορολογίας* [3]), nisi tacite deductum est [4]). Velut hoc modo: *Νότου ἐχόμενον* — sic designatur ipsum praedium relatione habita ad id quod praecedit — *Πετεσοῦχος Νεκτενιβίος. Βασιλικῆς* [5]) *ἄρουραι δώδεκα ἥμισυ, ὧν συμπεριειλημμένης διώρυγος ἀρούρας ἥμισυ. Καταλείπονται ἄρουραι δώδεκα* [6]), vel: *Νότου ἐχόμενον. Κλῆρος ἑπτάρουρος Χομηνιακός. Πᾶσις Καλατύτιος. Ἄρουραι ἓξ ἥμισυ* [7]). Posthac latera adscribuntur [8]) hac fere formula: *νότου σχοινίον* [9]) *ἓν ἥμισυ τέταρτον ὄγδοον, βορρᾶ τὸ ἴσον, ἀπηλιώτου ἓν ἥμισυ, λιβὸς τὸ ἴσον*, post inde ducta superficies: *Γίγνονται ἄρουραι τοσαῦται* [10]), deinde *τὸ διάφορον*: *Πλεῖον ἀρούρας τοσοῦτον* [11]). Et videtur esse prior modus ex adsignationis vel locationis lege debitus [12]), inferior possessus. Adscribuntur interdum etiam *οἱ γείτονες* [13]) et genus culturae [14]) et *ὁ ἐπικρατῶν* [15]) et conductoris nomen *γῆς κληρουχικῆς* vel notitia *γεωργεῖ αὐτός* [16]). Quodsi *βασιλικὴ* est, raro non adscribuntur [17]) *τὰ ἐκφόρια*, id est canon sive vectigal [18]), quod singulis aruris statutum est; interdum

---

1) Ἐκ *γραφῆς ὑπολόγου* (P. Oxy. 988 Vo.).

2) Cf. P. Tebt. I pag. 540.

3) Cf. P. Lond. 401, 14 (*Archiv* I p. 135).

4) Tacite deductum est P. Tebt. 84 lin. 203 sqq. (= lin. 17 sqq.).

5) Βασιλικῆς frequenter deest, ubi tacite venit intelligendum velut P. Tebt. 85; Lond. 267. Quod observavit Grenfell (ante P. Tebt. 84).

6) P. Tebt. 84, 17.

7) P. Tebt. 84 lin. 87.

8) Solet res compendio quodam exprimi, quod hic non possumus effingere.

9) Σχοινίον latus esse arurae, quod divinaverat Kenyon (ad P. Lond. 267, 6), hodie constat per P. Amh. 68, 26 sqq. et P. Lille 1.

10) Cf. P. Amh. 68, 27.

11) Adiectio frequens est in P. Tebt. 87.

12) Esse putat Grenfell (ante P. Tebt. 87) *τὸν τῆς ἐξ ἀρχῆς ἐπισκέψεως*.

13) P. Tebt. 86; Oxy. 918.

14) P. Tebt. 86; 87; Oxy. 918.

15) P. Tebt. 343. Cf. Lewald, *Beitr. zur Kenntniss des röm.-aegypt. Grundbuchrechts* (1909) p. 78/9; Eger, *zum aegypt. Grundbuchw.* (1909) p. 189. Apparet rursus *ὁ ἐπικρατῶν* in P. Oxy. 986 (A.).

16) P. Tebt. 87 lin. 51.

17) Non adscribuntur P. Tebt. 84 (ante lineam 70); haud magis P. 86. Tantum *εἰς ἐκφόρια* habet P. 343 (lin. 10 et 16).

18) Etiamsi *γῆ βασιλικὴ* potest locari *εἰς ἔτη τοσάδε*, veluti *πέντε* (P. Tebt. 374; Oxy. 1279), *δύο* (*BGU* 831), *ἓν* (CPR I 32; 239; Lond. 350; 1227) et locari solet,

etiam adscribitur [1]), quod capere possint, velut hoc modo: Βασιλικῆς ἄρουραι μία τέταρτον ὄγδοον. Ἀνὰ (ἀρτάβας) τρεῖς. Πυρῷ. Ἄξιαι (i. e. capere possunt) ἀνὰ μίαν (l. τέσσερας) τρίτον δωδέκατον [2]). Inveniuntur etiam consummationes per singula perichomata, quibus proponitur quum τῆς ἐν ἀφέσει [3]) tum βασιλικῆς γῆς totius modus, atque τῆς βασιλικῆς τὰ ἐκφόρια quum secundum ararum classes per aruras singulas tum per universitatem divisione instituta secundaria σπορίμου et ἀλμυρίδος. Velut hoc modo: Γίγνονται τοῦ περιχώματος ἄρουραι υξς' τέταρτον. Ὧν ἱερᾶς γῆς Σούχου ἄρουραι ε', κληρουχικῆς [4]) ρμγ', ἄλλαι [5]) σπόριμοι [6]) τιη' τέταρτον, ὧν ὑπολόγου (ἕως ἀπὸ) τοῦ λθ' ἔτους ἀλμυρίδος δ' ἥμισυ· ἀρτάβαι κβ' ἕκτον. Λοιπαὶ τιγ' ἥμισυ τέταρτον· ἀρτάβαι ͵ασξδ' ἥμισυ δωδέκατον, ὧν σγ' ἥμισυ ὄγδοον ἀνὰ δ' ἥμισυ τρίτον δωδέκατον· ἀρτάβαι ͵ϙθ' ἥμισυ τρίτον κτέ. [7]). Incipit ab huiusmodi consummatione (lin. 9: Συνάγονται τῶν ἐντὸς περιχώματος κτέ.) P. Flor. 331 (= Chrestom. I 341), qui deinde continet βρεχέντων πεδίων descriptionem (lin. 24: Ὧν βεβρεγμέναι κτέ.), sistit autem non tantum canonem sed etiam [8]) tributa, sicut P. Brux. 1, qui ex huiusmodi κατὰ σφραγῖδα consummationibus est compositus [9]). Ergo proposito

---

ut videtur, μέχρι τῆς ἐσομένης κοινῆς γεωργῶν διαμισθώσεως (P. Tebt. 376, 14/5), cuius exemplum P. Petrie III 99, nisi nominatim locatum sit εἰς τὸν ἀεὶ χρόνον (*BGU* 1123, 4), nihilominus, quibus ὑπάρχει ἐπ' (editur ἐν) ἐκφορίοις (P. Lond. 163, 10) βασιλικὴ γῆ (P. Tebt. 50, 4/5; 42, 10/1), ii intelliguntur κυρίως ἔχειν (P. Grenf. I 11 II 5, 28/9; *BGU* 992 II 5/7: κυριεύσει τῆς διασα(φουμένης γῆς), καθὰ καὶ οἱ ἀρχαῖοι κύριοι ἐκ(έκ)τηντο, εὐτακτῶν (εἰς τὸ βασιλικὸν) τὰ ἐπιγεγραμμένα ἐκφόρια). Ergo sunt revera conductores perpetui et ipsa γῆ quodammodo εἰδεα (P. Gen. 16, 18), id est, ἰδία. — *BGU* 992 διασα(φουμένης) ipse legi Berolini. Εἰς τὸ βασιλικὸν venit ex P. Soc. Argentor. 277, 17 (*Sammelbuch* 4512); reliqua sunt = Chrestom. I 162.

1) P. Tebt. 87, lin. 71, 77, 80, 83, 97.

2) P. Tebt. 87 lin. 69-71.

3) Sic appellatur in papyris Tebtunicis, quae desiisset βασιλική (Engers, de Aegypt. κωμῶν administr. (1909) p. 11). Cf. Wilcken, *Grundzüge* p. 271.

4) Genera τῆς κληρουχικῆς omisi.

5) = βασιλικῆς.

6) I. e. ἐξ ἀρχῆς σπόριμοι. Desierant enim quatuor semis.

7) P. Tebt. 85 lin. 104-111. In P. Oxy. 918 consummationes praecedunt τὸ κατὰ κτῆμα.

8) Non tamen plene.

9) Esse tributa et canonem, vidit Seymour de Ricci, *Musée belge* VIII p. 116 ima. Nam in ipso P. non distinguuntur τὰ τέλη, sed tantummodo agrorum qualitates.

cuiuslibet *σφραγῖδος* modo subducitur primo *τὸ ὑπόλογον* [1]), deinde quum *γῆς ἰδωτικῆς* tum *βασιλικῆς* modus et illius tributa huius autem canon quum per singulas aruras secundum ararum classes tum per universitatem [2]) declarantur divisione instituta secundaria *σπορίμης* et *ἀβρόχου* [3]) additis *ἀβρόχου* tantum [4]) possessorum mancipumve nominibus cum suo cuiusque modo veluti sic [5]): *Ὀγδόης σφραγῖδος .... Ἄρουραι υξε' ἥμισυ τέταρτον κτέ. Ὧν ὑδραγωγοῦ ἄρουραι δ' ἥμισυ. Καταλείπονται ἐν σιτικοῖς ἄρουραι υξα' τέταρτον κτέ. Ὧν σπορίμης γῆς ἰδιωτικῆς* [6]) *ἄρουραι μα'· πυροῦ ἀρτάβαι ξα'· τελοῦσαι ἀνὰ πυροῦ ἀρτάβην μίαν* [7]). *Ἀβρόχου γῆς αἱ λοιπαὶ ἄρουραι υκ' τέταρτον κτέ. Ὧν βασιλικῆς γῆς ἄρουραι σπ' ὄγδοον κτέ. αἱ οὖσαι διὰ* [8]) *γεωργῶν τῶν δείνων κτέ. Ἰδιωτικῆς γῆς ἄρουραι ρμ' ἑκκαιδέκατον* [9]). *Γίγνονται τῆς σφραγῖδος ἀβρόχου ἄρουραι υκ' τέταρτον κτέ. · πυροῦ ἀρτάβαι ͵αυπε' ἥμισυ κτέ. Ὧν βασιλικῆς γῆς ἄρουραι σπ' τέταρτον κτέ. · πυροῦ ἀρτάβαι ͵ατιθ' ἥμισυ κτέ., κριθῆς ἀρτάβαι ζ' ἕκτον κτέ. Ὧν τελοῦσαι* [10]) *ἀνὰ πυροῦ ἀρτάβας γ' ἥμισυ κτέ. ἄρουραι σκς' τέταρτον κτέ. · πυροῦ ἀρτάβαι ͵αν' τετρακαιεξηκοστὸν κτέ. κτέ.* Ceterum *γῆ ἄβροχος* in hoc papyro [11]), sicut alibi [12]) *ἁλμυρίς*, tributum vel canonem adscriptum quidem habet sed non pendit [13]), quocirca

1) Id est: *τὸ ἐξ ἀρχῆς ὑπόλογον*.

2) Quod per universitatem declaratur, semper excedit numerum ararum per canonem vel tributum, quod singulae pendunt, ductum (Seymour de Ricci, *Musée belge* VIII p. 115). Quod potius explicandum est per tributorum canonisque accessiones (*τὰ προσμετρούμενα*), quam adsentiendum putanti (*Bull. dell' istit. di dir. rom.* XVI p. 194 ima) per universitatem declarari reditum, quem cultoribus arva datura sint („la forza reddituale").

3) Et eius *ἀπογραφείσης*. Nam *ἐπισκεφθείσης* modus infra legitur et est multo minor. Debemus hoc Ulrico Wilcken (ante Chrestom. I 236).

4) Hoc observavit Eger, *zum aeg. Grundbuchw.* p. 187*.

5) Quae pars sequitur, legitur etiam Chrestom. I 236 et in *Bullett. dell' istit. di dir. rom.* XVI p. 195/6.

6) *Σπορίμη βασιλικὴ* in hac sphragide nulla.

7) Summa tributi et canonis in hoc papyro plerumque invenitur ante singularum ararum onus. Sed reditur infra ad naturalem ordinem.

8) Notetur ΔΙΑ.

9) Sequuntur nomina possessorum cum suo cuiusque modo, quae omisi.

10) Reditur ad naturalem ordinem praeposito singularum ararum canone, quem hactenus praecedebat summa per universitatem.

11) Brux. 1.

12) P. Tebt. 85 lin. 103. Fit secus in P. Lond. 267.

13) Cf. P. Tebt. 85 lin. 107/8 (verba exscripsi supra).

errare videtur Seymour de Ricci [1]), quem sinunt Wilcken [2]), Eger [3]); errorem ex errore propagare Ruggiero [4]), quem non sinit Wilcken [5]), vix sinit Eger [6]). Exstat praeterea ex huius generis vasariis *ἐκδόσιμον* [7]) inter papyros Leidenses [8]), cuius hic textus est: ...... *πιειcυ* .... *Χενούφιος τοῦ Πετήσιος. Ἄρουραι τρεῖς ἥμισυ. Ὧν Φρ(έκτος)* [9]) *ἀρούρας τοσοῦτον, μαγδ(ώλου)* [10]) *τοσοῦτον, χέρσου ἀρούρας ἥμισυ, παραδείσου ἄρουραι τοσαῦται. Γείτονες οἱ δεῖνες. Ἔγραψεν ὁ δεῖνα ὁ προκεχειρισμένος πρὸς τῇ γεωμετρίᾳ* [11]) *ὑπὸ τοῦ δεῖνος στρατηγοῦ καὶ ὑποδιοικητοῦ.* Praediorum quoque urbanorum quin fuerint similes libri dubitari non oportet. Quo potest referri inprimis P. Petrie II 41, ubi praedia urbana cum suis quidque modulis recensentur hoc modo: *αὐλὴ πρὸς βορρᾶν* [12])· *μῆκος πηχῶν ιθ' πλάτος ιη'. Εἴσοδος ἰδία. Οἴκημα πρὸς νότον κ(αμαρῶν) δ'. Ταμιεῖον* [13]) *κ(αμαρῶν) β'. Εἴσοδος κοινή. Αὐλὴ πρὸς νότον· πλάτος πήχεις ζ, μῆκος πήχεις ιε', Καὶ Πετοσίριος τοῦ ταριχευτοῦ τῆς οὔσης πρὸς ἀπηλιώτην αὐλῆς πλάτος πήχεις ια' μῆκος δὲ κα'* [14]). Quem quidem librum inchoatum potius esse quam perfectum, vel eo demonstratur, quod nomina dominorum expressa non sunt [15]) praeter unum. Simili ex libro descendat oportet, quae pervenit [16]), *ἔγληψις ἐκ δημοσίας βιβλιοθήκης ἐκ πεδιακῆς ἐπισκέψεως τοῦ δεῖνος ἔτους· καμψάντων ἐπὶ βορρᾶν Διογένους Ἡρᾶτος ἡνιόχου .... οἰκία καὶ αὐλὴ ἐξ ὑπομνήματος τοῦ προγεγραμμένου Διογένους .... δηλώσαντος ὑπάρχειν*

---

1) *Musée belge* VIII p. 116.
2) *Archiv* IV p. 177 (et ad Chrestom. I 236 V 13).
3) *zum aeg. Grundbuchw.*, p. 185⁴ (ad P. Lips. 105).
4) *Bull. dell' istit. di dir. rom.* XVI p. 201.
5) *Archiv* IV p. 177.
6) *zum röm.-aegypt. Grundbuchw.* p. 185⁴ ia. p. 184¹.
7) Esse e vasariis *ἐκδόσιμον* perspexit Lumbroso, *Recherches* (1870) p. 290.
8) P. Leid. L. Cf. *Rev. égyptol.* II p. 131⁸
9) = P. Tebt. 86, 36.
10) *Μαγδῶλον* turris est. Cf. ad P. Fay. 38, 5.
11) Cf. P. Tebt. 24 lin. 42.
12) Idem est, acsi dixisset: *Βορρᾶ ἐχόμενον. Αὐλή.*
13) *Ταμιεῖα* privata occurrunt etiam (P. Alex. (9) 3, 7 (*Sammelbuch* 4322); Flor. 47, 6; Hibeh 31; Petrie III 73.
14) Reliqua perierunt.
15) Fit similiter de rusticis praediis P. Tebt. 610; Ryl. 207(a).
16) P. Oxy. 1287.

αὐτῷ τὴν προκειμένην οἰκίαν καὶ αὐλήν. Καμψάντων ἐπ' ἀπηλιώτην κτὲ., sed non apparet, moduli defuerintne an in transscribendo omissi sint. Tantundem de viciniis. Habuit utique vicinias per vicos ordinatus liber, unde desumptum est *ἐκδόσιμον* [1]) hac forma: *ἐξ ἀντιγράφου* [2]) *πορ(ε)ίας* [3]) *οἰκοπέδων ἀμφόδου Θοηρίου. Φανομγέως Πεθέως. Τρίτον μέρος οἰκίας καὶ αὐλῆς. Γείτονες· νότου ῥύμη βασιλική, βορρᾶ Πτολλᾶ Ἡρακλείδου οἰκία, ἀπηλιώτου καὶ λιβὸς Πετεσούχου οἰκόπεδα.* At inter breves quem reiecimus ideo papyrum Berolinensem [4]), quia adscripta habet reliqua per singulos annos contracta, is descendat ex libro necesse est, qui secundum dominorum seriem sit ordinatus [5]). Breves sint an vasaria aliquanto maior est dubitatio de papyro quodam Argentoratensi [6]), qui similiter est per vicos ordinatus, sed omittit quum modulos tum vicinias, ex diverso habet sive *τὸ τίμημα* sive summam debitam [7]) velut hoc modo: *Διονυσίου Τόπων. Ἀραβίωνος Διονυσίου τοῦ Ἀραβίωνος. Οἰκίας καινῆς καὶ αὐλῆς καὶ ἰσόδου καὶ ἐξόδου. Δραχμαὶ ιη'* [8]).

(*Continuabitur*).

---

1) *BGU* 83 (Wilcken, Ostr. I p. 482).

2) Cf. P. Lond. 824 (quod ipsum quoque est *ἐκδόσιμον*, sed ex personarum censu): *ἀντίγραφον ἐξ ἀντιγράφου*.

3) *Πορεία* et *ἐπίσκεψις* idem est. Cf. P. Amh. 97, 11: *διὰ τῆς τοῦ ὁρισμοῦ πορείας*; Argentor. 31, 17: *ἐξ ἐπισκέψεως ὁρισμοῦ*; *BGU* 1091, 24/5: *δι' ἐπισκέψεως ὁρισμοῦ*.

4) *BGU* 186. Individua causa est P. Flor. 104.

5) Quia interveniunt praedia *ἐν ἑτέρῳ τόπῳ* (*BGU* 186, 27; P. Flor. 104, 7). Idem suspicandi causa est de P. Oxy. 986 (A.).

6) P. Argentor. 31.

7) Ita interpretatur editor: „*die Höhe der Gebäudesteuer*". Ergo forent breves potius quam vasaria, si etiamtunc *τίμημα* fuit *τὸ ἐνοικίον*, quemadmodum sub Ptolemaeis: P. Petrie II 11 (2).

8) Bis additur *αἱ δὲ ἐξ ἐπισκέψεως ὁρισμοῦ προσορισθεῖσαι δραχμαὶ τοσαῦται.* Quo non utique remittitur ad libros censuales, sicut *BGU* 1091, 24/5, sed potest remissum esse ad ipsum actum, sicuti, quum fit *ἀναγραφὴ οἰκοπέδων ἐπὶ πορείᾳ* (P. Tebt. 342, 6).

DE ORDINE, QUO PLATONIS DIALOGI INTER SE SUCCEDUNT.

SCRIPSIT

H. D. VERDAM.

In libro, qui inscribitur „Platon" [1910], pp. 197—283 Constantinus Ritterus quinque enumerat rationes, quae ad ordinem dialogorum Platonis cognoscendum possunt adhiberi [1]). Quarum prima eaque certissima est, si in dialogo aliquo res facta significatur, quae quando acciderit aliunde iam est notum; cuius generis est Symp. 193 A, ubi διοικισμὸς Mantineae significatur. Hic autem ex toto corpore Platonico unus tantum est locus, quo quanam de re agatur inter omnes constat; quamobrem aliquid quidem hac ratione proficimus, sed paululum modo. Vix minus certum alterum est adiumentum, si Plato suis verbis duos pluresve dialogos artius coniungit in altero lectorem ad alterum reiciendo: quemadmodum Sophisten et Politicum inter se coniunctos esse ipse indicat. Sed cum hasce duas adhibuerimus rationes, dialogorum longe maior pars tamen restabit, de quorum ordine nequaquam certiores facti erimus. Itaque tertia quoque ratione viri docti plurimum sunt usi, examinantes num dialogus hic et ille ad alterius auctoris opus possit referri, ita ut impugnet Plato quae ab auctore illo erant pronuntiatae sententiae, sive philosophus is est sive orator; e. g. multum actum

1) 1. Nach historischen Anspielungen.
2. Nach literarischen Anspielungen.
3. Nach Verweisungen.
4. Nach der Sprachstatistik.
5. Nach Inhaltsvergleichung.

est de ratione, quae inter Platonem et Isocratem intercedit. Magna vero hac in re est dissensio ét ad quamnam Isocratis orationem dialogus aliquis referendus esse videatur ét utrum hic sit prior an illa ét aliquando etiam, quo fere tempore illa sit scripta oratio. Quo fit ut haec ratio sit incertissima. Quapropter quartam etiam viam nuper ingressi sunt. Accurate enim inquisiverunt in Platonis genus dicendi et vocabula, quibus in ipso aetatis flore utitur, paulum differre ab usu aetatis adulescentiae intellexerunt itemque quae in senectute adhibet vocabula ab usu florentis aetatis. Qua ratione usi in tres partes distribuerunt dialogos. Ipse autem Ritterus, qui post Campbellium [1]) accuratissime hanc sermonis varietatem indagavit [2]), confitetur [3]): „Ueber die Gruppeneinteilung hinaus möchte ich selbst bis heute den Leitlinien der Sprachstatistik nicht trauen" et mox [4]), postquam de dialogorum altera et tertia parte egit: „Weit weniger günstig liegen die Bedingungen, wenn ich endlich versuche, auch noch die Reihenfolge der ziemlich grossen Zahl von Dialogen zu ordnen, die in der ersten Gruppe befasst sind." Ergo cum ex quattuor quas iam enumeravi rationes prima et altera ad paucos tantum dialogos conferri possint, tertia sit incertissima, quarta partim tantum ad propositum ducat, restat ut de quinta agamus: argumenti philosophici singulorum dialogorum comparationem dico. Haec ratio et ab aliis et ab Zellero iam est adhibita, nec tamen usitata est admodum, credo, quia qui adhibuerunt eam nonnulli ab initiis vitiosis profecti sunt, velut Schleiermacher mythicam aut imagine expressam rei cuiusdam expositionem directa tractatione priorem esse debere statuit. Nos igitur opiniones praeiudicatas quam maxime evitemus et in binis dialogis comparandis semper hoc tantum quaeramus, si in utroque dialogo de eadem re disputat, in utro dialogo sententias pronuntiare videatur, quas in altero aut omnino nondum aut non tam perfecte elaborateque habuisse

1) The Sophistes and Politicus of Plato with a revised text and english notes by the rev. Lewis Campbell [1867].

2) C. Ritter, Untersuchungen über Plato. Die Echtheit und Chronologie der Platonischen Schriften [1888].

3) „Platon", p. 261.

4) ibid. p. 269.

eum pateat. De qua re nuper rectissime quidem egit H. Raeder [1]), in exordio novi capitis haec scribens (p. 74): „Wir kommen endlich zur Hauptsache: den philosophischen Inhalt der Dialoge"; in singulorum tamen dialogorum tractatione eum non satis constanter ab hac ratione profectum esse dolendum est; velut de Euthydemo acturus non hunc dialogum cum aliis conferre incipit, sed de ratione disputare, quae Platoni erat cum Isocrate. Cur? quia in fine Euthydemi Plato sapientem quendam hominem inducit, quo Isocratem significari multi sunt qui opinentur. Quod autem quia incertissimum est labascit disputationis fundamentum. Itaque ab una inquisitione singulorum dialogorum profectus afferre quaedam studebo ad ordinem eorum rectius statuendum. De ultimorum autem sex dialogorum ordine — Parmenidem dico Sophisten Politicum Philebum Timaeum Leges — consensus aliqui virorum doctorum ortus est neque ego ab iis dissentire velim. Quamobrem numero sex horum ultimae aetatis segregato ad ceteros tantum disputatio nostra pertinebit. Et primo quidem fusius disputabo de Euthydemo, qui et Rittero [2]) et Raedero [3]) non post Gorgiam solum, sed post Menonem etiam scriptus esse, at mihi contra in primis dialogis locum suum habere videtur. Deinde videbo, quomodo Euthydemus cohaereat cum Lyside et Gorgia nec non cum Protagora Lachete Charmide.

I.

DE PROTAGORA LACHETE CHARMIDE LYSIDE EUTHYDEMO GORGIA.

De Euthydemo.

Forma Euthydemi est indirecta quae vocatur, id est personae non ipsae loquentes inducuntur, sed sermo iam habitus a Socrate Critoni enarratur. Ceterum et ante initium et post finem narrationis et in media narratione Socrates breviter cum Critone colloquitur. Hoc est argumentum dialogi: Roganti Critoni quis-

---

1) Platons philosophische Entwickelung [1905].
2) „Platon", p. 254.
3) Raeder, p. 137 sqq.

nam fuerit, quocum pridie in Lyceo colloqueretur, Socrates respondet, non unum fuisse sed duos, Euthydemum et Dionysodorum sophistas; ironice eorum laudat sapientiam et cum iis habitum sermonem cum Critone communicare libenter se esse paratum dicit. Etenim eorum disciplinae alumnum fieri sibi in animo esse! sin autem Crito de insignissima eorum sapientia certior factus sit, fieri posse, ut ipse quoque eorum disciplinae fiat studiosus! idque sibi pergratum fore. Iam ita narrare instituit: Dum Euthydemus et Dionysodorus in curriculo cum discipulis ambularent, se in apodyterio remansisse. Vix autem Cliniam iuvenem apud se consedisse, cum sophistae (sperantes nimirum fore ut disciplinae suae Clinias fieret alumnus) sibi et Cliniae oculum adicerent et propter se adsiderent. Ut appareret, num disciplina illa Cliniae utilis futura esset, rogasse se quam artem exsequerentur et quid docerent; respondisse eos virtutem. Ab iis quum petisset, ut disciplinae rationem ostenderent, libenter eos obsecutos esse. Hoc disciplinae exemplum, sophismatum scilicet series continua, quum ad nostram rem nil pertineat, praetermittenda esse videtur, tribus tantum exhibitis locis, ubi series illa aut interrumpitur aut ad finem iam est perducta:

1. 278 D—283 A. Quum sophistarum disciplina Socrati minime sit probata ipse demonstrat, quomodo iuvenes ad veram virtutem et sapientiam sint erudiendi (vid. infra p. 259).

2. 288 D—293 A. Postquam sophistae Socratis praeceptis prorsus neglectis sophismata sua exponere perseveraverunt, haud minore constantia Socrates suum cum Clinia continuat colloquium et, cum Crito narrationem eius interrumpit, de eadem re cum Critone colloqui pergit (vid. infra p. 263 sq.).

3. Narratione ad finem perducta Socrates denuo cum Critone colloquitur. Narrat enim Crito se post colloquium cum sophistis habitum a sapiente quodam esse conventum, scriptore orationum, qui Socratem dedecere opinaretur cum sophistis illis, nullius momenti hominibus, sermocinari. Huius viri similes tamen minime sibi placere Socrates ait, quippe qui philosophiam cum prudentia civili coniungere sibi quidem videantur, sed revera et philosophis et rerum civilium peritis hominibus sint inferiores. Critoni se cum sapiente illo quadamtenus facere neque ullum

ex philosophiae praeceptoribus sibi probari affirmanti Socrates respondet id non esse cur ipsa ab eo condemnetur philosophia; in re diiudicanda enim rem ipsam considerandam esse neque eos qui eam colant (vid. infra p. 266).

Ostendere igitur hoc dialogo studet Plato, quam perversa sophistarum sit disciplina (275 C—278 E, 283 B—288 D, 293 C—304 B) et quam egregia disciplina Socratis (278 E—283 A, 288 D—293 A) iniquumque esse propter homines qui philosophiam male exerceant, ipsam improbare philosophiam (304 C—307 C).

Nunc Euthydemi et Menonis dialogorum comparationem instituamus et primo quidem accuratius inspiciamus quae inveniuntur Euthyd. 278 D—283 A (cf. supra p. 258 sub 1°). Incipit ibi Socrates satis verbose bona enumerare, in quorum numero haec habet: *τὸ πλουτεῖν καὶ τὸ ὑγιαίνειν καὶ τὸ καλὸν εἶναι καὶ τἆλλα κατὰ τὸ σῶμα ἱκανῶς παρεσκευάσθαι* itemque *εὐγενείας τε καὶ δυνάμεις καὶ τιμὰς ἐν τῇ ἑαυτοῦ,* sed etiam bona animi: *τὸ σώφρονά τε εἶναι καὶ δίκαιον καὶ ἀνδρεῖον* atque etiam *τὴν σοφίαν.* Postremo nominatur *ἡ εὐτυχία,* quae tamen statim tollitur rursus, *ut quae prudentia sponte iam contineatur.* Hanc sententiam ita demonstrat:

si bona prosperitatem nobis allatura sint, ea non prodesse nobis non posse (280 B)

id tum demum fieri posse, si iis utamur (280 C) et quidem si bene iis utamur (280 E)

quod ut fiat, doctrina (*ἐπιστήμη*) et prudentia opus esse (281 AB)

quin si prudentia indigeremus, futurum esse ut bona quae vocentur magis obessent nobis quam prodessent (281 C—E)

prudentiae illi, quae sponte non veniat, sed eruditione acquiri possit, cuivis esse studendum (282 A—C).

Hunc locum Euthydemi conferamus cum disputatione quam legimus in Menone (87 D—89 A), ubi hic proponitur syllogismus:

extra doctrinam nil boni est
virtus bonum est

---

ergo virtus doctrina est.

Quarum sententiarum minorem quae vocatur tamquam axioma pro vero sumit; quam ob rem maiorem demonstrare satis habet,

quo facto conclusio effecta esse putatur. Extra doctrinam autem nil boni esse ita arguit (87 E—88 A):

ΣΩ σκεψώμεθα δὴ καθ' ἕκαστον ἀναλαμβάνοντες, ποῖά ἐστιν ἃ ἡμᾶς ὠφελεῖ. ὑγίεια, φαμέν, καὶ ἰσχὺς καὶ κάλλος καὶ πλοῦτος δή· ταῦτα λέγομεν καὶ τὰ τοιαῦτα ὠφέλιμα. οὐχί;

MEN ναί.

ΣΩ ταὐτὰ δὲ ταῦτά φαμεν ἐνίοτε καὶ βλάπτειν· ἢ σὺ ἄλλως φῂς ἢ οὕτως;

MEN οὔκ, ἀλλ' οὕτως.

ΣΩ σκόπει δή, ὅταν τί ἑκάστου τούτων ἡγῆται, ὠφελεῖ ἡμᾶς, καὶ ὅταν τί, βλάπτει; ἆρ' οὐχ ὅταν μὲν ὀρθὴ χρῆσις, ὠφελεῖ, ὅταν δὲ μή, βλάπτει;

MEN πάνυ γε.

Postquam sic de bonis externis disseruit, bona animi (τὰ κατὰ τὴν ψυχήν) considerat et haec quoque si cum doctrina coniuncta sint prodesse, at contra sine doctrina obesse dicit (88 A—D). Denique ad bona externa redit disputationemque sic continuat (88 DE):

ΣΩ καὶ μὲν δὴ καὶ τἆλλα, ἃ νυνδὴ ἐλέγομεν, πλοῦτόν τε καὶ τὰ τοιαῦτα, τοτὲ μὲν ἀγαθὰ τοτὲ δὲ βλαβερὰ εἶναι, ἆρα οὐχ ὥσπερ τῇ ἄλλῃ ψυχῇ ἡ φρόνησις ἡγουμένη ὠφέλιμα τὰ τῆς ψυχῆς ἐποίει, ἡ δὲ ἀφροσύνη βλαβερά, οὕτως αὖ καὶ τούτοις ἡ ψυχὴ ὀρθῶς μὲν χρωμένη καὶ ἡγουμένη ὠφέλιμα αὐτὰ ποιεῖ, μὴ ὀρθῶς δὲ βλαβερά;

MEN πάνυ γε.

Antequam initium faciam de hisce locis disserendi, Raederi hanc rectissimam observationem [1]) citare libet, quo fundamento disputatio nostra nitatur:

„Wenn dasselbe Problem in zwei Dialogen, in dem einen kurz, im anderen weitläufig abgehandelt wird, welcher mag denn wohl der ältere sein? Auf diese Frage lässt sich keine allgemein gültige Antwort geben, sondern es liegen an sich zwei Möglichkeiten vor. Es kommt vor, dasz Platon ein Problem zuerst in einem Dialog ausführlich behandelt und dann, wenn er später darauf zurückkomt, seine früheren Erörterungen nicht wiederholen will, ... sondern sie nur in aller Kürze resumiert ...."

1) p. 79 sq.

Quae verba quam maxime in nostros locos quadrant; admodum verbose enim in Euthydemo disputatur; quod ut pateat, iterum quaedam ex eo citanda sunt (279 A): *Φέρε δή, ἀγαθὰ δὲ ποῖα ἄρα τῶν ὄντων τυγχάνει ἡμῖν ὄντα; ἢ οὐ χαλεπὸν οὐδὲ σεμνοῦ ἀνδρὸς πάνυ τι οὐδὲ τοῦτο ἔοικεν εἶναι εὐπορεῖν; πᾶς γὰρ ἂν ἡμῖν εἴποι, ὅτι τὸ πλουτεῖν ἀγαθόν· ἦ γάρ;* et mox (279 B): *Τί οὖν, ἔφην, ἔτι ἡμῖν λείπεται τῶν ἀγαθῶν; τί ἄρα ἐστὶν τὸ σώφρονά τε εἶναι καὶ δίκαιον καὶ ἀνδρεῖον; πότερον πρὸς Διός, ὦ Κλεινία, ἡγεῖ σύ, ἐὰν ταῦτα τιθῶμεν ὡς ἀγαθά, ὀρθῶς ἡμᾶς θήσειν, ἢ ἐὰν μή; ἴσως γὰρ ἄν τις ἡμῖν ἀμφισβητήσειεν· σοὶ δὲ πῶς δοκεῖ; Ἀγαθά, ἔφη ὁ Κλεινίας.* At contra in loco Menonis, quem citavi, omnia brevia sunt, imo ad finem fere festinare Socrates videtur. Cur? quia omnia in Euthydemo fuse iam erant disputata, opinor. Sed etiam videamus, quo modo post verba supra citata Raederus disserere pergat: „Es kann sich aber auch in einigen Fällen umgekehrt verhalten, nämlich so, dasz die vorausgehende kürzere Darstellung an einer späteren Stelle genauer entwickelt und vertieft wird, und dies Verhältnis ist namentlich in dem Falle das warscheinlichere, wenn die Vertiefung mit wesentlicher Umänderung verbunden ist.” Quae verba haud minus ad nostros locos conferri possunt, ita tamen, ut locus *Menonis*, quamvis sit brevis, magis sit elaboratus. In Euthydemo enim omnia bona et externa et animi uno ordine posita sunt, in Menone bona animi ab externis discernuntur non solum separatimque de iis agitur, sed ita etiam disponuntur, ut haec ab illis quodammodo dependeant (vid. quae supra citata sunt ex Men. 88 D E). Itaque cum locus Menonis et verborum ambagibus illis Euthydemi careat et accuratior sit, quin sit posterior dubium non videtur.

Quae sententia confirmatur iis, quae in fine loci Euthydemi inveniuntur. Postquam enim fortunam et prosperitatem doctrina parari Socrates effecit, omnibus viribus doctrinam illam parandam esse praedicat: *ἢ οὐ δοκεῖ σοι, ἔφην ἐγώ, οὕτως; Πάνυ μὲν οὖν εὖ μοι δοκεῖς λέγειν, ἢ δ' ὅς. Εἰ ἔστι γε, ὦ Κλεινία, ἦν δ' ἐγώ, ἡ σοφία διδακτόν, ἀλλὰ μὴ ἀπὸ ταὐτομάτου παραγίγνεται τοῖς ἀνθρώποις. τοῦτο γὰρ ἡμῖν ἔτι ἄσκεπτον καὶ οὔπω διωμολογημένον ἐμοί τε καὶ σοί. Ἀλλ' ἔμοι γε, ἔφη, ὦ Σώκρατες, διδακτὸν εἶναι δοκεῖ. καὶ ἐγὼ ἡσθεὶς εἶπον· Ἦ καλῶς λέγεις, ὦ ἄριστε ἀνδρῶν καὶ εὖ ἐποίησας ἀπαλλάξας με σκέψεως πολλῆς περὶ τούτου αὐτοῦ,*

πότερον διδακτὸν ἢ οὐ διδακτὸν ἡ σοφία (282 C). Quia et ante et paulo post virtutem artissime cum doctrina coniungit (278 D, 283 A, cf. 275 A .... *ἂν προτρέψαιτε εἰς φιλοσοφίαν καὶ ἀρετῆς ἐπιμέλειαν*) insuperque initio colloquii (274 E) sophistas precatur, ut persuadeant sibi, *ὡς διδακτὸν ἡ ἀρετή*, nostro quoque loco v. *σοφία* idem valere videtur, quod *ἀρετή*, quapropter interpretor locum tamquam si *virtutem* doceri posse legatur [1]). Cur autem sumit hoc Plato ne ullo quidem argumento prolato? Aut, ut opinor, quia hanc sententiam mox demonstrare ei in animo est aut quod nuper eam iam demonstraverat itaque tacite lectorem ad istum dialogum reicit. Non dubito quin cuivis hic in mentem veniat eorum, quae in fine Protagorae dialogi repeniuntur. Exprobrat ibi Socrates Protagorae, inepte eum infitiari virtutem esse doctrinam: *εἰ μὲν γὰρ ἄλλο τι ἦν ἢ ἐπιστήμη ἡ ἀρετή, ὥσπερ Πρωτάγορας ἐπιχειρεῖ λέγειν, σαφῶς οὐκ ἂν ἦν διδακτόν· νῦν δὲ εἰ φανήσεται ἐπιστήμη ὅλον, ὡς σὺ σπεύδεις, ὦ Σώκρατες, θαυμάσιον ἔσται μὴ διδακτὸν ὄν* (361 B cf. 357 E). Ex hisce suspicari iam licet Protagoram illum esse dialogum, quem aut non multo ante scripserat aut mox scripturus erat. Sed de Protagora infra videbimus. Nunc ostendere locum Euthydemi post Menonem scribi non potuisse satis habeo. Quod ex iis, quae in fine Menonis leguntur, facile colligitur. Haec dico verba: *εἰ δὲ νῦν ἡμεῖς ἐν παντὶ τῷ λόγῳ τούτῳ καλῶς ἐζητήσαμέν τε καὶ ἐλέγομεν, ἀρετὴ ἂν εἴη οὔτε φύσει οὔτε διδακτόν, ἀλλὰ θείᾳ μοίρᾳ παραγιγνομένη ἄνευ νοῦ, οἷς ἂν παραγίγνηται, εἰ μή τις εἴη τοιοῦτος τῶν πολιτικῶν ἀνδρῶν, οἷος καὶ ἄλλον ποιῆσαι πολιτικόν* (99 E, 100 A) et mox: *ἐκ μὲν τοίνυν τούτου τοῦ λογισμοῦ, ὦ Μένων, θείᾳ μοίρᾳ ἡμῖν φαίνεται παραγιγνομένη ἡ ἀρετὴ οἷς παραγίγνεται* (100 B). Ergo *negat* in Menone virtutem posse doceri [2]) et hoc tantum confitetur in iis, quae proxime sequuntur, quaestionem ad finem nondum esse perductam, quia aliqua ex parte minus recte de ea disputatum sit.

---

1) E. Seymer Thompson, the Meno of Plato p. 50 „The shifting of the subject of the question from *ἀρετή* to *σοφία* is not important."

2) Quomodo igitur Gomperz, Griechischer Denker II p. 436 scribere possit: „Eben diese Erörterung liefert, beiläufig bemerkt, auch einen sicheren Beweis dafür, dass der „Euthydem" dem „Menon" nachgefolgt ist. Denn während im „Menon" die Frage nach der Lehrbahrkeit der Tugend weitläufig verhandelt wird, bejaht sie Sokrates hier ohne weiteres mit einem kurzen Worte freudiger Zustimmung." — me non intelligere fateor. Aliud enim in Euthydemo sumit, aliud in Menone demonstrat.

Quapropter in Republica eam retractat, ubi doctrina opus quidem esse ait, sed bono cum ingenio coniuncta (Rep. 374 DE). Apparet igitur, Platonem in Menone et Republica ab opinione sua de virtute docenda, quam in Protagora et Euthydemo exhibuerat, satis longe discedere et inprimis quae in Menone inveniuntur multum distare a sententia, cui ante favebat, in Republica autem mediam quandam ab eo iniri viam. Simplicem autem affirmationem quaestionis, num virtus possit doceri, quam legimus in Euthydemo, post Menonem scribi non potuisse, iam patet.

De Euthydemo et Gorgia.

Iam quaerere incipienti, quomodo Gorgias et Euthydemus inter se succedant, accuratius inspiciendus est locus Euthydemi, quem supra (p. 258 sub 2⁰) obiter indicavi (288 D—293 A). Postquam in superioribus probavit doctrina opus esse ut, quae sunt nobis, iis etiam uti possimus, ibi rogat, haec doctrina cuiusmodi sit: duo enim in ea coniuncta esse oportere: *τό τε ποιεῖν καὶ τὸ ἐπίστασθαι χρῆσθαι τούτῳ ὃ ἂν ποιῇ* (289 B); aliter igitur hanc doctrinam se habere atque artem eorum, qui aut lyras faciunt nec tamen iis canere possunt aut orationes faciunt neque ipsi eas eloquuntur (*λογοποιοί* qui vocantur homines) aut urbes expugnant quidem, sed quid urbibus expugnatis faciant nesciunt et componendas eas viris prudentiae civilis peritis tradunt. Mox Critone Socratis narrationem interrumpente et adiuvante eum in solvenda quaestione, quam cum Clinia solvere non potuerat, *πολιτικὴ* vel *βασιλικὴ τεχνὴ* ea esse videtur ars, quae ad veram ducat felicitatem. Attamen ne nunc quidem quaestionem solutam esse Socrates censet. Quid enim? Arte civili seditiones sedari aliaque commoda civibus praeberi sane confitetur, sed hac arte insuper eam tradi artem, qua *uti* his commodis edoceamur negat: *οὐκοῦν τὰ μὲν ἄλλα ἔργα, ἃ φαίη ἄν τις πολιτικῆς εἶναι — πολλὰ δέ που ταῦτ' ἂν εἴη, οἷον πλουσίους τοὺς πολίτας παρέχειν καὶ ἐλευθέρους καὶ ἀστασιάστους — πάντα ταῦτα οὔτε κακὰ οὔτε ἀγαθὰ ἐφάνη* (cf. 281 E), *ἔδει δὲ σοφοὺς ποιεῖν καὶ ἐπιστήμης μεταδιδόναι, εἴπερ ἔμελλεν αὕτη εἶναι ἡ ὠφελοῦσα τε καὶ εὐδαίμονας ποιοῦσα.* Nam si quis dicat arte illa doctrinam parari qua alios bonos reddamus, denuo inquirendum esse, quanam in re ii boni futuri sint et ad quamnam rem iis rursus uti possimus (292 D E). Itaque ad consilii inopiam se et Cliniam

venisse Socrates narrat neque magis Crito scit, quo modo haec res possit expediri et ἐκ τῆς τρικυμίας τοῦ λόγου servari possint.

Iam vero haec in Gorgia dialogo solvitur quaestio [1]), hic enim respondetur ad quaestionem, cuiusmodi vera sit ars civilis et quomodo huius artis auxilio cives ad veram felicitatem possint adduci. Quod ut pateat, paucis argumentum Gorgiae in memoriam revocemus. Primo agitur de arte rhetorica, quae *iniuria* se regiam ducit (456 A ἁπάσας τὰς δυνάμεις συλλαβοῦσα ὑφ' αὑτῇ ἔχει), quippe quae sui iuris non sit, sed invicem iustitiae auxilio egeat (457 B). Quod cum Polus in altera dialogi parte verum esse negat, accuratius demonstrat Socrates neque oratores ullius esse momenti (465 C) neque artem rhetoricam ulli esse usui (480 A) neque eum virum esse beatum, qui arte rhetorica nisus impune omnia flagitia committere possit, sed virum probum (470 E); sin autem male faciat, conducere ei, malitia sua liberari (477 A, 478 B). In tertia dialogi parte, ubi res est cum Callicle, copiosius etiam de εὐδαιμονίᾳ et de τῷ ὠφελίμῳ agit et postquam depinxit, quomodo beatitudo illa virtute acquiratur (504 A-D), viro prudentiae civilis vere perito studendum esse affirmat, ut eam civibus tradat, haudquaquam tamen ut voluptates praebendo auram popularem captet. Se vero unum ex iis esse ait 521 D E: οἶμαι μετ' ὀλίγων Ἀθηναίων, ἵνα μὴ εἴπω μόνος, ἐπιχειρεῖν τῇ ὡς ἀληθῶς πολιτικῇ τεχνῇ καὶ πράττειν τὰ πολιτικὰ μόνος τῶν νῦν· ἅτε οὖν οὐ πρὸς χάριν λέγων τοὺς λόγους οὓς λέγω ἑκάστοτε, ἀλλὰ πρὸς τὸ βέλτιστον, οὐ πρὸς τὸ ἥδιστον .... οὐχ ἕξω ὅ τι λέγω ἐν τῷ δικαστηρίῳ.

Ergo quid consilii inopia illa in Euthydemo sibi vellet, si responsum iam *ante* in Gorgia esset datum, perspici vix potest; at contra post consilii illam inopiam quaestionem mox in Gorgia solutam esse nemini mirum videbitur.

Indicandi mihi sunt etiam hi breviores loci, quibus Euthydemo commune quid est cum Gorgia: iis vis probationis quidem inest minor, sed digni tamen sunt qui comparentur:

Euthyd. 300 E, 301 A σὺ γὰρ ἤδη τι πώποτε εἶδες, ὦ Σώκρατες,

Gorg. 497 D E τοὺς ἀγαθοὺς οὐχὶ ἀγαθῶν παρουσίᾳ ἀγαθοὺς

1) Cf. Horn, Platonstudien [Wien 1893] p. 181.

καλὸν πρᾶγμα; ἔφη ὁ Διονυσόδωρος.

Ἔγωγε, ἔφην, καὶ πολλά γε ὦ Διονυσόδωρε. Ἆρα ἕτερα ὄντα τοῦ καλοῦ, ἔφη, ἢ ταὐτὰ τῷ καλῷ; κἀγὼ ἐν παντὶ ἐγενόμην ἀπορίας .... ὅμως δὲ ἕτερα ἔφην αὐτοῦ γε τοῦ καλοῦ· πάρεστιν μέντοι ἑκάστῳ αὐτῶν κάλλος τι.

καλεῖς, ὥσπερ τοὺς καλοὺς οἷς ἂν κάλλος παρῇ;

Ἔγωγε.

Ad hos locos referri possunt quae supra (p. 260 sq.) citavi Raederi verba: longam disputationem brevi plerumque esse priorem, nisi longiore illa disputatione nova quaedam addantur. Nam longior quidem est locus Euthydemi; ambagibus tamen illis nova cogitata non proferuntur, sed argumentatio iis continetur tantum: conclusio in Gorgia eadem fere est et in Euthydemo; verbis autem quae in Gorgia leguntur ὥσπερ τοὺς καλοὺς οἷς ἂν κάλλος παρῇ lector ad Euthydemum reici videtur (vid. etiam infra p. 268 sq.).

Maioris etiam momenti est horum locorum comparatio:

Euthyd. 289E, 290A ἔστι γὰρ <ἡ τῶν λογοποιῶν τέχνη> τῆς τῶν ἐπῳδῶν τέχνης μόριον, μικρῷ δὲ ἐκείνης ὑποδεεστέρα .... ἡ δὲ δικαστῶν τε καὶ ἐκκλησιαστῶν καὶ τῶν ἄλλων κήλησίς τε καὶ παραμυθία τυγχάνει οὖσα.

Gorg. 455A ἡ ῥητορικὴ ἄρα, ὡς ἔοικεν, πειθοῦς δημιουργός ἐστιν πιστευτικῆς, ἀλλ' οὐ διδασκαλικῆς περὶ τὸ δικαιόν τε καὶ ἄδικον.

454B ταύτης τοίνυν τῆς πειθοῦς λέγω, ὦ Σώκρατες, τῆς ἐν τοῖς δικαστηρίοις καὶ ἐν τοῖς ἄλλοις ὄχλοις.

Si meliora posteriora esse sumere licet, locus Gorgiae posterior non esse non potest; nam quae in Euthydemo reperiuntur parum sunt accurata, at quae in Gorgia leguntur subtilia, ut quae longa et laboriosa disputatione inventa sint. Quae cur mox sint repudiata, ut parum accurata illa Euthydemi substituerentur, perspicuum non est. Accedit, quod in Euthydemo vv. καὶ ἐκκλησιαστῶν supervacua sunt; agitur enim ibi de causarum patrono, cui res tantum erat cum iudiciis neque cum comitiis. Ergo si ante iam definitio Gorgiae esset prolata, ubi haec verba non leguntur, nequaquam posset intellegi, cur postea Plato supervacua illa inseruisset.

Sunt tamen, qui hanc ob causam Euthydemum Gorgia posteriorem esse debere censeant, quia qua aetate Gorgias dialogus scriptus sit, eadem fere Isocratis oratio *κατὰ τῶν σοφιστῶν* sit edita; ad hanc autem orationem Platonem Euthydemo suo respondere; sapiente enim illo, de quo in fine Euthydemi (304 D—306 D) sermo est, Isocratem significari. Quae sententia quam incerto fundamento nitatur quamquam supra (p. 259) iam indicavi, paucis tamen libet mihi probare, si revera sapiente illo Isocrates significaretur, tum vero Euthydemum scriptum esse debere *ante* orationem *κατὰ τῶν σοφιστῶν*. Edidit enim hanc orationem Isocrates, cum munere causarum patroni deposito ludum institueret, ubi eloquentia iuvenes erudiri possent; ex quo intellegitur ante hanc orationem editam agendum cum eo fuisse tamquam cum patrono, postea vero eum eloquentiae praeceptorem fuisse appellandum. Agitur autem in fine Euthydemi (305 BC) cum patrono et nequaquam cum eloquentiae praeceptore. Etenim de erudiendo filio Socratem Crito ibi consulit et philosophiam caram quidem sibi esse ait: *ὅταν δὲ εἴς τινα ἀποβλέπω τῶν φασκόντων ἂν παιδεῦσαι ἀνθρώπους, ἐκπέπληγμαι καί μοι δοκεῖ εἷς ἕκαστος αὐτῶν σκοποῦντι πάνυ ἀλλόκοτος εἶναι .... ὥστε οὐκ ἔχω ὅπως προτρέπω τὸ μειράκιον ἐπὶ φιλοσοφίαν* (306 E). Quibus verbis cur Crito mentionem non inicit fieri etiam posse, ut *Isocratis* disciplinae fiat alumnus, utpote qui tam sapiens sit, qui et Socratem et sophistas tam vehementer reprehendat, et quocum Crito quadamtenus faciat? Scilicet quia ludum nondum instituerat. Quod apparet etiam ex iis quae 305 B de eo dicuntur *μεμφομένῳ τὴν φιλοσοφίαν*. Haec ad Isocratem praeceptorem referri minime possunt. Nam in oratione adversus sophistas suam disciplinam appellat .... philosophiam (11, 21) et discipulos suos *φιλοσοφοῦντας* (18). Abuti sane his locis v. *φιλοσοφία* dici fortasse potest Isocrates — quamquam apud Platonem quoque, in primis saltem dialogis, huic vocabulo latior paulo fuisse videtur sensus quam Belgico „wijsbegeerte" —, sed philosophiae vituperatorem eum vocare ineptum esset, quippe qui philosophiam (suam credo philosophiam!) quam maxime diligeret. Ergo etiamsi sapiente illo Isocratem significari censeas, tamen post orationem adversus sophistas illa quae in fine Euthydemi reperiuntur scripta esse credibile non est.

Cum igitur nil obstet, quominus Euthydemum in priorum dialogorum habeamus numero, nunc ad Lysidem transeamus.

De Lyside.

Cum Euthydemo et Gorgia Lysis coniunctus est eo, quod in eo quoque satis fuse de felicitate agitur (Lys. 207 D—208 E). Videamus autem, praecedere eos videatur an posterior esse.

Primo cum Gorgia comparemus Lysidem, inprimis Lys. 218 D—221 D cum Gorg. 466 D—468 D. Illo Lysidis loco postquam tria genera rerum seiunxit, unum bonum, alterum malum, tertium quod nec bonum nec malum est (216 D), hanc profert sententiam: aliquid, quod nec bonum nec malum est, bonum quid petere propter malum quid, i. e. mali evitandi causa, velut corpus (nec bonum nec malum) valetudinem (bonum) petit propter morbum (malum), i. e. morbi evitandi causa; vid. 219 A: *ἐλέγομεν δ' ἄρα, ὡς ἔοικεν, ὅτι τὸ σῶμα, οὔτε ἀγαθὸν οὔτε κακὸν, διὰ τὴν νόσον, τοῦτο δὲ διὰ τὸ κακόν, τῆς ἰατρικῆς φίλον ἐστίν· ἀγαθὸν δ' ἡ ἰατρική*; saepe numero autem cari quid rursus diligi propter aliud quid cari, quemadmodum patri vinum carum est, quo filius sanari possit, itaque propter filii sanitatem. En singuli loci, cum Gorgia comparati:

1. Lys. 216 D *δοκεῖ μοι ὥσπερεὶ τρία ἄττα εἶναι γένη, τὸ μὲν ἀγαθόν, τὸ δὲ κακόν, τὸ δ' οὔτ' ἀγαθὸν οὔτε κακόν· τί δὲ σοί;* *καὶ ἐμοί, ἔφη.*	Gorg. 467 E *ἆρ' οὖν ἔστιν τι τῶν ὄντων, ὃ οὐχὶ ἤτοι ἀγαθόν γ' ἐστὶν ἢ κακὸν ἢ μεταξὺ τούτων οὔτε ἀγαθὸν οὔτε κακόν;* *πολλὴ ἀνάγκη, ὦ Σώκρατες.*
2. 219 B, 220 A *πᾶσα ἡ τοιαύτη σπουδὴ οὐκ ἐπὶ τούτοις ἐστὶν ἐσπουδασμένη ἐπὶ τοῖς ἕνεκά του παρασκευαζομένοις, ἀλλ' ἐπ' ἐκείνῳ, οὗ ἕνεκα πάντα τὰ τοιαῦτα παρασκευάζεται.*	467 C *πότερον οὖν σοι δοκοῦσιν οἱ ἄνθρωποι τοῦτο βούλεσθαι, ὃ ἂν πράττωσιν ἑκάστοτε, ἢ ἐκεῖνο, οὗ ἕνεκα πραττουσιν τοῦθ' ὃ πράττουσιν;* 468 C *οὐκοῦν ὡμολογήσαμεν, ἃ ἕνεκά του ποιοῦμεν, μὴ ἐκεῖνα βούλεσθαι, ἀλλ' ἐκεῖνο, οὗ ἕνεκα ταῦτα ποιοῦμεν;* *μάλιστα.*

3. 217 B	467 C
ἀναγκάζεται δέ γε σῶμα διὰ νόσον ἰατρικὴν ἀσπάζεσθαι καὶ φιλεῖν.	οἷον οἱ τὰ φάρμακα πίνοντες παρὰ τῶν ἰατρῶν πότερόν σοι δοκοῦσιν τοῦτο βούλεσθαι ὅπερ ποιοῦσιν, πίνειν τὸ φάρμακον καὶ ἀλγεῖν, ἢ ἐκεῖνο, τὸ ὑγιαίνειν, οὗ ἕνεκα ποιοῦσιν.
4. 217 B	468 A
τὸ μήτε κακὸν ἄρα μήτε ἀγαθὸν φίλον γίγνεται τοῦ ἀγαθοῦ διὰ κακοῦ παρουσίαν.	πότερον οὖν τὰ μεταξὺ ταῦτα ἕνεκα τῶν ἀγαθῶν πράττουσιν, ὅταν πράττωσιν, ἢ τἀγαθὰ τῶν μέταξυ; τὰ μέταξυ δήπου τῶν ἀγαθῶν.

Quos locos si comparabimus, Lys. 217 B videbimus haec quae in Gorgia non leguntur verba: διὰ νόσον et διὰ κακοῦ παρουσίαν. Quid igitur? Num post Gorgiam Lysis scriptus esse videtur, ita ut in eo addat Plato quae Gorgiam componenti nondum in mentem venerant? Minime, nam mentionem quidem in Lyside eorum facit sed ut mox ea reiciat: (221 B) ἔσονται ἄρα αἱ μήτε ἀγαθαὶ μήτε κακαὶ ἐπιθυμίαι καὶ ἐὰν ἀπόληται τὰ κακά. Ex quibus cognoscimus data opera Platonem in Gorgia omittere ea, quae omittenda esse in Lyside demonstraverat, itaque in Gorgia componendo ea in usum suum convertere, quae in Lyside erant inventa.

In alia etiam re Gorgias dialogus nititur iis quae in Lyside demonstrata erant. Quaeritur enim in Lyside, qua in re diversa sint τὰ ἕνεκά του παρασκευαζόμενα et ἐκεῖνο, οὗ ἕνεκα πάντα τὰ τοιαῦτα παρασκευάζεται (τὸ τῷ ὄντι φίλον 220 B). Iamvero in Gorgia inde ab initio utraque haec accurate discernuntur vv. adhibitis ἃ βούλονται (= ἐκεῖνο, οὗ ἕνεκα πάντα παρασκευάζεται, τὸ τῷ ὄντι φίλον) et ἃ δοκεῖ (= τὰ ἕνεκά του παρασκευαζόμενα).

Ad probandum Euthydemo quoque Lysidem esse priorem, lectorem reicio ad locos, quos supra (p. 264 sq.) citavi de ἀγαθῶν παρουσίᾳ (Euth. 301 A, Gorg. 497 E). Quae vv. quid sibi vellent, minime intellegi posset, nisi iam ante essent explicata. Explicantur autem fuse Lys. 217 B—218 C. Hoc etiam observandum est, loco Euthydemi responderi videri philosopho cuidam, qui repugnaverat opinioni, quam ante Plato protulerat; his enim

verbis quae in Euthydemo Dionysodoro tribuuntur, „ἐὰν οὖν παραγένηταί σοι βοῦς, βοῦς εἶ . . . ." citari videntur ea, quae philosophus ille malitiose Platoni iniunxerat [1]). Ubi autem Platonis illa verba a philosopho illo impugnata inveniri possunt? Nusquam nisi in Lyside. Quamobrem vv. illis, quae in Euthydemo citantur, „ἐὰν οὖν κτἑ." philosophus ille impugnare videtur eum locum, qui Lys. 217 B sqq. legitur.

Nescio an idem valeat de Lys. 218 A cum Euth. 277 E, 278 A comparato. Dixerat hoc Lysidis loco Plato sapientes non esse studiosos (φιλοσοφεῖν) sed eos tantum, qui nec sapientes nec sapientes sint. In Euthydemo (276 C) autem loquens inducitur aliquis, qui asseverat sapientes haud dubie studiosos esse (μανθάνειν) et quidem ea, quae sciant (276 E, 277 A); ad quae Socrates respondet, ita v. μανθάνειν sensu minus usitato adhiberi: (278 A) καλοῦσι δὲ ταὐτὸν τοῦτο (sc. μανθάνειν) καὶ ἐπειδὰν ἔχων ἤδη τὴν ἐπιστήμην ταύτῃ τῇ ἐπιστήμῃ ταὐτὸν τοῦτο πρᾶγμα ἐπισκοπῇ ἢ πραττόμενον ἢ λεγόμενον. μᾶλλον μὲν αὐτὸ ξυνιέναι καλοῦσιν ἢ μανθάνειν, ἔστι δ' ὅτε καὶ μανθάνειν. Itaque contra ea, quae in Lyside Plato demonstraverat, sapientes non iam esse studiosos, philosophum quendam affirmavisse suspicor sane quidem sapientes esse studiosos et ad hoc Platonem in Euthydemo invicem respondere ita v. μανθάνειν sensu minus usitato adhiberi.

Quocirca omnia eo ducunt, ut Lysidem proxime ante Euthydemum scriptum esse colligamus.

De Protagora Lachete Charmide.

A trilogia illa Lysidis Euthydemi Gorgiae paulo longius distant Protagoras Laches Charmides dialogi, qui item artissimo vinculo inter se coniuncti sunt.

De Protagora et Lachete.

Protagorae cum Lachete ét alia communia sunt (e. g. crebro leguntur vv. μέρη ἀρετῆς, μόρια ἀρετῆς, quorum haud scio an nusquam mentio sit in Lyside Euthydemo Gorgia, sed redit demum dicendi genus in Menone) ét ipsum argumentum. In Lachete enim disputatur de fortitudine; Protagoras autem dialogus de virtute universa est et de ceteris singulis virtutibus parum accurate agit, sed de una fortitudine paulo accuratius. Velut fortitudinem prudentiam quandam esse in utroque reperitur:

1) cf. Zeller[4], II, 1 p. 296.

Prot. 350 C ἡ σοφία ἂν ἀνδρεία εἴη.

Laches 194 D καί μοι δοκεῖ ἀνὴρ σοφίαν τινὰ τὴν ἀνδρείαν λέγειν.

Dissentiunt paulum hi loci:

Prot. 360 D ἡ σοφία ἄρα τῶν δεινῶν καὶ μὴ δεινῶν ἀνδρεία ἐστίν.

Laches 195 A ⟨ἀνδρείαν λέγω⟩ τὴν τῶν δεινῶν καὶ θαρραλέων ἐπιστήμην, cf. 198 C.

Pro vv. τὰ μὴ δεινά in Protagora Laches habet τὰ θαρραλέα; insuper animadvertendum est haec ex Protagora citata in fine inveniri disputationis, at Lachetis locum in initio Niciae et Socratis colloquii: incipit igitur hoc in Lachete colloquium ab iis, quibus Protagoras dialogus finem facit, ita ut continuare videatur Protagoram Laches.

Maior etiam dissensio est inter haec:

Prot. 358 D προσδοκίαν τινὰ λέγω κακοῦ τοῦτο, εἴτε φόβον εἴτε δέος καλεῖτε.

Laches 198 C δέος γὰρ εἶναι προσδοκίαν μ έ λ λ ο ν τ ο ς κακοῦ.

μέλλοντος illud in Protagora non legitur. Ipsum autem hoc vocabulum in Lachete maximi momenti est et copiosam efficit disputationem (198 D—199 D). Nititur haec disputatio his verbis, quae ne ipsa quidem leguntur in Protagora: δεινὰ μὲν τὰ μέλλοντα κακά, θαρραλέα δὲ τὰ μὴ κακὰ ἢ ἀγαθὰ μέλλοντα (Laches 198 C). Colliguntur autem haec porro ex his propositionibus:

a. ἡ τῶν δ ε ι ν ῶ ν καὶ θαρραλέων ἐπιστήμη ἀνδρεία ἐστίν.

b. δ ε ι ν ὰ μὲν εἶναι ἃ καὶ δ έ ο ς παρέχει, θαρραλέα δὲ ἃ μὴ δέος παρέχει.

c. δ έ ο ς γὰρ εἶναι προσδοκίαν μέλλοντος κακοῦ.

Hic *a* et *c* coniungi possunt et de altero ad alterum concludi potest propterea quod *b* tamquam vinculum ea coniungit. In Protagora autem deest *b*, quo fit ut *a* et *c* seiuncta sint et ne possit quidem disputari quo modo in Lachete. Ipsa vero haec est disputatio, quae in Lachete quaestionem ad finem, id est ad absurdum deducit. Igitur hic quoque similia quidem habent Laches et Protagoras, sed ita ut ex communibus illis in Lachete initium capiatur ad novam disputationem, quae in Protagora non legitur.

Quod idem valet de iis, quae reperiuntur de urinatoribus. In Protagora magis sumitur quam probatur in urinando eos, qui

urinandi habeant notionem fortiores esse iis qui urinari nesciant; hi enim si urinentur audaces quidem esse, sed furere. Quem Protagorae locum in Lachete impugnare Plato videtur. Nam initio huius loci legimus quidem fortitudinem καρτερίαν τινὰ εἶναι τῆς ψυχῆς et τὴν μὲν μετὰ φρονήσεως καρτερίαν pulchram esse bonamque, at sine prudentia damnosam (192 C), quae consentanea sunt cum Protagora. Mox tamen haec sequuntur (193 C):

ΣΩ καὶ ὅσοι δὴ ἐθέλουσιν εἰς φρέαρ καταβαίνοντες καὶ κολυμβῶντες καρτερεῖν ἐν τούτῳ τῷ ἔργῳ μὴ ὄντες δεινοί, ἢ ἐν τινι ἄλλῳ τοιούτῳ ἀνδρειοτέρους φήσεις τῶν ταῦτα δεινῶν.

ΛΑ τί γὰρ ἄν τις ἄλλο φαίη, ὦ Σώκρατες;

Opposita haec sunt ét iis quae in Protagora inveniuntur ét iis quae in Lachete praecedunt (192 C) et quidem hic quoque exemplo urinatorum adhibito, quo in Protagora contrarium illustrabatur. Qua in discrepantia haerens colloquium cum Lachete mox abrumpitur.

Sed aliud quid vix minus grave habet etiam Laches dialogus, quod a Protagora alienum est. Eum dico locum, ubi exempli causa medicinae arti prudentia opus esse dicit (Laches 195 C): οἱ δὲ (sc. οἱ ἰατροὶ) δήπου τοσοῦτον μόνον ἴσασιν· εἰ δὲ δεινόν τῳ τοῦτό ἐστιν τὸ ὑγιαίνειν μᾶλλον ἢ τὸ κάμνειν, ἡγεῖ σὺ τουτί, ὦ Λαχής, τοὺς ἰατροὺς ἐπίστασθαι; ἢ οὐ πολλοῖς οἴει ἐκ τῆς νόσου ἄμεινον εἶναι μὴ ἀναστῆναι ἢ ἀναστῆναι; τοῦτο γὰρ εἰπέ· σὺ πᾶσι φῂς ἄμεινον εἶναι ζῆν ἢ καὶ οὐ πολλοῖς κρεῖττον τεθνάναι; Haec, quae legentibus nobis statim in mentem venit nobilissimi loci Gorgiae de verecundo illo gubernatore (511 C—512 B), simul admonent nos Charmidis, ubi idem fere disputatur eodemque medici exemplo explanatum (164 B).

De Charmide.

Itaque et in Lachete et in Charmide arguitur, doctrinam cuiusdam rei non satis esse, sed accedere oportere prudentiam, qua quis doctrina illa bene utatur. Quamobrem Charmides quoque Protagora posterior esse videtur. Quae sententia eo confirmatur, quod in alia quoque re in Charmide corriguntur quae in Protagora prolatae erant opiniones. Nam cum in Protagora idem fere esse dicatur verecundia, quod aut prudentia (333 B) aut ὠφελίμως

πράττειν (332 A) aut εὖ πράττειν (333 D), in Charmide audimus eas minime inter se esse confundendas: nam prudentiae (id est: boni malique doctrinae) munus esse, ut prosit, id quod de verecundia minime valeat, cf. 175 A οὐδ' ἄρα ὠφελίας ⟨τέχνη ἡ σωφροσύνη ἐστίν⟩, ὦ ἑταῖρε· ἄλλῃ γὰρ αὖ ἀπέδομεν τοῦτο τὸ ἔργον τέχνῃ νυνδή. Ergo et Laches et Charmides Protagora posterior est. Sed uter illorum prior est? Laches, ut opinor. Nam Charmides Euthydemum praeparat, quo ὠφελίας τέχνη illa accurate tractatur (280 B—281 E, 288 D—293 A).

Ex duabus hisce trilogiis — Protagoram Lachetem Charmiden et Lysidem Euthydemum Gorgiam dico — utra prior sit roganti non dubito respondere hanc esse posteriorem, illam priorem; Gorgia enim Protagoram esse priorem nemo negat. Itaque sex hosce dialogos sic inter se succedere statuo: Protagoram Lachetem Charmiden Lysidem Euthydemum Gorgiam [1]). In quo ordine Protagoram primum esse ne cui mirum videatur. Nam multa sunt, quae hanc sententiam confirmant, non solum quod nullus fere est dialogus, in quo tam parum accurate disputatur et qui operi vere iuvenili Platonis tam similis est, sed etiam quod forma eius magnam similitudinem habet cum tragoedia. Platoni autem annis iuvenilibus in animo fuisse tragoedias scribere eumque hanc artem parumper coluisse notum est. Quamobrem nemini mirum videri poterit, primum dialogum eius maxime tragoediae admonere.

II.

DE HIPPIA MINORE, IONE, APOLOGIA, CRITONE, MENEXENO.

Si sex dialogos, de quibus supra egimus, comparabimus cum iis, qui proxime sequuntur, sex illis commune quod-

1) Haec cum manibus meis iam essent emissa, amici cura animus meus attentus est ad librum v. d. Von Arnim, qui inscribitur „Platos Jugenddialoge" [1914]. Is, quem ordinem arte statistica adhibita iam invenerat, confirmare conatus est argumentis dialogorum investigandis. Magna autem ex parte ordo, quem invenit, consentit cum iis, quae ego supra probare sum conatus, praeterquam quod Charmide Lysidem priorem esse censet, Euthydemo Euthyphronem, Gorgia primum librum Reipublicae. In eodem libro fuse agit de Phaedro, quem Republica posteriorem esse putat, de ceteris dialogis, qui Gorgia sunt posteriores, non disputat.

dam vinculum esse videbimus, quo careant sequentes. Omnes enim illi felicitatem quaerentis sunt, etiamsi ubi felicitas quaerenda sit, paulatim immutatur opinio. In Protagora felicitatem parari Plato probat, si quis accurate perpendat, quaenam res in summa plus gaudii afferant, at quaenam contra plus doloris: itaque vitae salutem in metiendi quadam doctrina esse sitam (356 D sqq.). Altior paulo felicitatis ratio est in Lachete, Charmide, Lyside, Euthydemo, in quibus quaerit, cuiusnam artis adiumento quae facimus scimusque utilitatem nobis afferre possint: hac arte enim viam ad felicitatem parari (cf. supra p. 263 sq., 267, 271). Excelsiora etiam sunt, quae in Gorgia leguntur dialogo: in iustitia colenda veram felicitatem esse sitam. Attamen in hac vita eam inveniri posse Plato negat, quia pravo generi humano vir probus non odio esse non possit; quocirca vitam post hanc vitam ei esse expectandam, in qua futurum esse, ut propter virtutem, quam antea coluerit, debito honore et felicitate fruatur.

Expetivit igitur Plato, ut est hominis, iuvenilibus praesertim annis felicitatem; virtutis et sapientiae minime neglegens fuit, sed felicitatis causa studuit iis. Ab ea autem inde fere aetate, qua Gorgiam conscripsit, cum sibi persuasisset, irritum esse illud felicitatis studium, eam persequi desiit, sapientiam sua, non felicitatis causa petere iniit. Quin venit aliquando tempus, cum non iam graviter tulit, vitam hominis saepenumero felicitate carere: publicam enim, non singulorum felicitatem esse quaerendam, vid. Rep. 420 B *οὐ μὴν πρὸς τοῦτο βλέποντες τὴν πόλιν οἰκίζομεν, ὅπως ἕν τι ἡμῖν ἔθνος ἔσται διαφερόντως εὔδαιμον, ἀλλ' ὅπως μάλιστα ὅλη ἡ πόλις.*

De Apologia.

Inde a Gorgia Platonem paulatim aequiore factum esse animo ex eo etiam apparet, quod acerbum quod in Gorgia protulerat de viris rempublicam gerentibus iudicium postmodo mitigavit; id quod prima docet Apologia. Quod ut videamus, quaedam ex Apologia cum Gorgia comparanda sunt, sed ante omnia is locus Gorgiae est indicandus, ex quo Gorgiam priorem Apologia esse apparet. Est Gorg. 521 E, 522 BC, ubi Socrates quodammodo praesentire se dicit supplicium de se sumptum iri: *ἅ τε οὖν οὐ πρὸς χάριν λέγων τοὺς λόγους οὓς λέγω ἑκάστοτε, ἀλλὰ πρὸς τὸ*

βέλτιστον, οὐ πρὸς τὸ ἥδιστον ...., οὐχ ἕξω ὅ τι λέγω ἐν τῷ δικαστηρίῳ .... οὔτε γὰρ ἡδονὰς ἃς ἐκπεπόρικα ἕξω αὐτοῖς λέγειν, ἃς οὗτοι εὐεργεσίας καὶ ὠφελίας νομίζουσιν ....· ἐάν τέ τίς με ἢ νεωτέρους φῇ διαφθείρειν ἀπορεῖν ποιοῦντα, ἢ τοὺς πρεσβυτέρους κακηγορεῖν λέγοντα πικροὺς λόγους ἢ ἰδίᾳ ἢ δημοσίᾳ, οὔτε τὸ ἀληθὲς ἕξω εἰπεῖν, ὅτι δικαίως πάντα ταῦτα ἐγὼ λέγω, καὶ πράττω τὸ ὑμέτερον δὴ τοῦτο, ὦ ἄνδρες δικασταί, οὔτε ἄλλο οὐδέν· ὥστε ἴσως ὅτι ἂν τύχω τοῦτο πείσομαι.

Quid igitur? Nonne in Apologia Socratem inducit Plato se ea omnia ét iuste — dei quidem iussu — dicere asseverantem ét civitatis causa? (Apol. 29 D—31 B, 36 C). Est haec sane inter Apologiam et Gorgiam dissensio, quae tamen, si Gorgiam priorem esse sumas, mira non videbitur; nam facile explicatur, si Platonem cum Apologiam conscriberet aequiore et firmiore esse factum animo reputamus. Etenim vir vere sapiens et probus qui in Gorgia peregrinus in hac terra esse videtur mortemque miserabilem non occumbere non posse, in Apologia vates fortissimus factus est, qui in hac quoque terra causam suam victuram esse probe scit: νῦν γὰρ τοῦτο εἰργάσασθε με οἰόμενοι ἀπαλλάξεσθαι τοῦ διδόναι ἔλεγχον τοῦ βίου, τὸ δὲ ὑμῖν πολὺ ἐναντίον ἀποβήσεται, ὡς ἐγώ φημι. πλείους ἔσονται ὑμᾶς οἱ ἐλέγχοντες .... καὶ χαλεπώτεροι ἔσονται ὅσῳ νεώτεροι εἰσιν, καὶ ὑμεῖς μᾶλλον ἀγανακτήσετε (39 CD). Victor hic loquitur is, qui in Gorgia iustus et propositi tenax quidem erat nec a recta via discedebat, sed impotentia pravorum vincebatur tamen.

Iam Gorgiam et Apologiam comparare pergentibus nobis (Gorg. inde a p. 501 A, Apol. inde a p. 24 D) apparebit — paucis exceptis, quae aut pertinent ad ipsam accusationem (26 B—27 E) aut ad Socratis personam Athenasque (32 A-E, 37 A-E, 39 E—40 C, 41 D—42 A) — vix quicquam in Apologia inveniri, quod non idem in Gorgia legatur. Quamobrem quae in Gorgia generatim de sapiente erant prolata, ea in Apologia ad Socratis personam relata esse videntur. Videamus singula:

1. De emendandis civibus in Apologia dicenti Meleto a Socrate uno Athenienses depravari, ab omnibus ceteris Atheniensibus emendari (24 D—25 C) Socrates respondet prae ceteris se emendandis vere ingeniis semper studuisse:

Apol. 30 AB περιέρχομαι .... πείθων ὑμῶν καὶ νεωτέρους καὶ

πρεσβυτέρους; .... ἐπιμελεῖσθαι .... τῆς ψυχῆς, ὅπως ὡς ἀρίστη ἔσται, cf. 36 C.

cf. Gorg. 503 A *τὸ δ' ἕτερον καλόν ⟨ἐστιν⟩, τὸ παρασκευάζειν ὅπως ὡς βέλτισται ἔσονται τῶν πολιτῶν αἱ ψυχαί*, cf. 502 E, 513 E, 521 A.

Quae illustrantur illic comparatione cum asilo hic cum medico, Apol. 30 E, 31 A, Gorg. 521 E 522 AB.

2. Si quis male iuvenes educabit, sibi eum mala esse contracturum contendit Apol. 25 DE; id quod ex sophistarum discipulorum artibus cognitum sibi esse ostendit Gorg. 519 C. Sibi tamen omnes discipulos gratum servare animum et commemorat (34 A) et probat (38 B) demonstrando eos spondere pro se cupere; cuius rei causam reperimus Gorg. 520 D *οὐκοῦν εἴ τις αὐτὸ τοῦτο ἀφαιρεῖ, τὴν ἀδικίαν, οὐδὲν δεινὸν αὐτῷ μήποτε ἀδικηθῇ.*

3. Virum praestantem periculo vitae non posse deterreri, quominus rectum faciat legimus Apol. 28 B *οὐ καλῶς λεγεις, ὦ ἄνθρωπε, εἰ οἴει δεῖν κίνδυνον ὑπολογίζεσθαι τοῦ ζῆν ἢ τεθνάναι ἄνδρα ὅτου τι καὶ σμικρὸν ὄφελός ἐστιν, ἀλλ' οὐκ ἐκεῖνο μόνον σκοπεῖν, ὅταν πράττῃ, πότερα δίκαια ἢ ἄδικα πράττει, καὶ ἀνδρὸς ἀγαθοῦ ἔργα ἢ κακοῦ.*

Gorg. 512 DE *ἢ γὰρ τοῦτο μέν, τὸ ζῆν ὁποσονδὴ χρόνον, τόν γε ὡς ἀληθῶς ἄνδρα ἐατέον ἐστὶν καὶ οὐ φιλοψυχητέον, ἀλλὰ ἐπιτρέψαντα περὶ τούτων τῷ θεῷ .... τὸ ἐπὶ τούτῳ σκεπτέον, τίν' ἂν τρόπον τοῦτον ὃν μέλλοι χρόνον βιῶναι ὡς ἄριστα βιοίη.*

Iusto enim homini ab homine scelesto noceri non posse, Apol. 30 DE, Gorg. 511 BC. Gravius vero malum esse, si quis alios ipse iniuria afficit:

Apol. 29 B *τὸ δὲ ἀδικεῖν .... ὅτι κακὸν καὶ αἰσχρόν ἐστιν οἶδα. πρὸ οὖν τῶν κακῶν, ὧν οἶδα ὅτι κακά ἐστιν, ἃ μὴ οἶδα εἰ ἀγαθὰ ὄντα τυγχάνει, οὐδέποτε φοβήσομαι οὐδὲ φεύξομαι.*

Gorg. 508 E *συλλήβδην ὁτιοῦν ἀδικεῖν καὶ ἐμὲ καὶ τὰ ἐμὰ τῷ ἀδικοῦντι καὶ κάκιον καὶ αἴσχιον ἢ ἐμοὶ τῷ ἀδικουμένῳ*, cf. 508 B, 509 C, 527 B.

4. Cur rei publicae operam non navaverit reperimus Apol. 31 E, 32 A cf. Gorg. 510 D—511 B.

5. De adulatione apud iudices haec leguntur: Apol. 38 DE

ἀλλ' οὔτε τότε ᾠήθην δεῖν ἕνεκα τοῦ κινδύνου πρᾶξαι οὐδὲν ἀνελεύθερον, οὔτε νῦν μοι μεταμέλει οὕτως ἀπολογησαμένῳ, ἀλλὰ πολὺ μᾶλλον αἱροῦμαι ὧδε ἀπολογησάμενος τεθνάναι ἢ ἐκείνως ζῆν. Gorg. 522 DE εἰ δὲ κολακικῆς ῥητορικῆς ἐνδείᾳ τελευτῴην ἔγωγε, εὖ οἶδα ὅτι ῥᾳδίως ἴδοις ἄν με φέροντα τὸν θάνατον. Neminem enim nisi stultum hominem mortem timere: Apol. 29 A τὸ γάρ τοι θάνατον δεδιέναι, ὦ ἄνδρες, οὐδὲν ἄλλο ἐστὶν ἢ δοκεῖν σοφὸν εἶναι μὴ ὄντα, Gorg. 522 E αὐτὸ μὲν γὰρ τὸ ἀποθνῄσκειν οὐδεὶς φοβεῖται ὅστις μὴ παντάπασιν ἀλόγιστός τε καὶ ἄνανδρός ἐστιν ....

Haec inter se similia sunt. Sed non ab omni parte cum Apologia congruit quod in Gorgia de viris rempublicam gerentibus profert iudicium. Qui in Gorgia abiectum in modum populo blandientes finguntur, civium non utilitatem spectantes, sed voluptatem, ἕνεκα τοῦ ἰδίου τοῦ αὑτῶν ὀλιγωροῦντες τοῦ κοινοῦ (502 E), itaque viris rerum civilium vere peritis tanto inferiores, quanto caupones pistores libarii viris artis gymnasticae peritis (518 B). Quamobrem post mortem in Tartaro versantes eos reperimus, neque in eorum numero, quibus spatio interposito iram deorum placare detur, sed in iis, qui aeternis poenis documento sint aliis: οἶμαι δὲ καὶ τοὺς πολλοὺς εἶναι τούτων τῶν παραδειγμάτων ἐκ τυράννων καὶ βασιλέων καὶ δυναστῶν καὶ τὰ τῶν πόλεων πραξάντων γεγονότας· οὗτοι γὰρ διὰ τὴν ἐξουσίαν μέγιστα καὶ ἀνοσιώτατα ἁμαρτήματα ἁμαρτάνουσι, μαρτυρεῖ δὲ τούτοις καὶ Ὅμηρος· βασιλέας γὰρ καὶ δυνάστας ἐκεῖνος πεποίηκεν τοὺς ἐν Ἅιδου τὸν ἀεὶ χρόνον τιμωρουμένους, Τάνταλον καὶ Σίσυφον καὶ Τιτυόν· (525 DE). Nec multo praestant poëtae (502 CD), quamquam in Tartaro eos versari non legimus.

A multis iam observatum est, acerbum hoc iudicium admodum esse lenitum in Menone [1]), ubi multis in rebus bene eos consulere urbibus invenimus: 99 D καὶ τοὺς πολιτικοὺς οὐχ ἥκιστα τούτων φαῖμεν ἂν θείους τε εἶναι καὶ ἐνθουσιάζειν, ... ὅταν κατορθῶσι λέγοντες πολλὰ καὶ μεγάλα πράγματα, μηδὲν

---

1) e. g. Gomperz, Griechische Denker II, 302 sq. Minime tamen cum eo facio scribenti, „dass diese „Ehrenrettung" athenischer Staatsmänner geradezu *den Kern- und Quellpunkt* des „Menon" ausmacht." Nam praeterea in Menone maximi momenti est ἀναμνήσεως doctrina et discrimen inter prudentiam et rectam opinionem.

εἰδότας ὧν λέγουσιν. Praeparatur autem haec mitior Menonis sententia Apol. 21 C *ἔδοξέ μοι οὗτος ὁ ἀνὴρ δοκεῖν μὲν εἶναι σοφὸς ἀλλοῖς τε πολλοῖς ἀνθρώποις καὶ μάλιστα ἑαυτῷ, εἶναι δ' οὔ* [1]). Minime sane iste qui in republica versatur vir laudatur disertisque verbis indicatur, quam multa et quam gravia ei desint; sed tamen sapientia tantum carere dicitur neque probitate, ut in Gorgia. Item de poëtis aequius iam iudicat (Apol. 22 C).

Sed non solum inter Gorgiam et Menonem medium quendam obtinet locum Apologia, vero etiam inter Gorgiam et Phaedonem. Tartarus enim, qui in Gorgiae descriptione Orci magnas agit partes, perexigui momenti est in Phaedone. Pauci iique omnium scelestissimi homines versantur in Tartaro, qualis in Phaedone describitur et vel ii sperare possunt, fore ut aliquando ex Tartaro liberentur (Phaed. 114 A B); prae ceteris autem viros in republica versantes in Tartaro cruciari ne uno quidem verbo significatur. Qua in re Apologia haud minus quam Phaedo a Gorgia discrepat. Nam in Apologiae brevi Orci descriptione Tartarus ne commemoratur quidem (Apol. 41 A-C). Gaudere Socrates dicit se mox in Orco cum compluribus umbris collocuturum esse, quos nonnullos nominat. Qui autem ii sunt? Non poëtae solum, qui adulatorum loco habebantur in Gorgia, sed reges etiam, quos omnium mortalium scelestissimos in Tartarum coniectos esse in Gorgia legebamus. Quid? quod Sisyphus iam in Orco versatur et in eorum numero est, quibuscum se collocuturum esse gaudet! Apol. 41 B C *ἐπὶ πόσῳ δ' ἄν τις, ὦ ἄνδρες δικασταί, δέξαιτο ἐξετάσαι τὸν ἐπὶ Τροίαν ἀγαγόντα τὴν πολλὴν στρατιὰν ἢ Ὀδυσσέα ἢ Σίσυφον ....*; cf. quae supra (p. 276) citata sunt ex Gorg. 525 E.

Sed iam satis de Apologia. Eam enim post Gorgiam scriptam esse et Menonem Phaedonemque quodammodo praeparare iam intellegitur.

De Ione.

Quae in Apologia post Gorgiam nova esse videbamus et

---

1) In Gorgia, ut par est, agitur de viris, qui — non sapientes, sed — boni esse videntur nec tamen sunt, 459 E *ποιήσεις δ' ἐν τοῖς πολλοῖς δοκεῖν εἰδέναι αὐτὸν τὰ τοιαῦτα* (sc. *τὸ δίκαιον καὶ τὸ καλὸν καὶ τὸ ἀγαθόν*) *οὐκ εἰδότα καὶ δοκεῖν ἀγαθὸν εἶναι οὐκ ὄντα*, cf. 527 B *καὶ παντὸς μᾶλλον ἀνδρὶ μελετητέον οὐ τὸ δοκεῖν εἶναι ἀγαθὸν ἀλλὰ τὸ εἶναι.*

Menonem aliquatenus praeparantia, ea invicem quadam ex parte praeparantur parvo dialogo, qui Ion inscribitur. Demonstrare studet eo Plato professionem Ionis rhapsodi, qui unius Homeri peritus sit, nec artem nec doctrinam esse. Nam si doctrina esset, futurum esse, ut ceterorum etiam poëtarum esset peritus (Ion 532 C). Mox longius etiam progreditur et ne poëtarum quidem professionem artem esse ostendit 533 D—536 D. Vid. prae ceteris 534 C *οὐ γὰρ τέχνῃ ταῦτα λέγουσιν, ἀλλὰ θείᾳ δυνάμει,.... διὰ ταῦτα δὲ ὁ θεὸς ἐξαιρούμενος τούτων τὸν νοῦν τούτοις χρῆται ὑπηρέταις καὶ τοῖς χρησμῳδοῖς καὶ τοῖς μάντεσι τοῖς θείοις.* Quae statim in mentem revocant Apol. 22 C: *ἔγνων οὖν καὶ περὶ τῶν ποιητῶν ἐν ὀλίγῳ τοῦτο, ὅτι οὐ σοφίᾳ ποιοῖεν ἃ ποιοῖεν, ἀλλὰ φύσει τινὶ καὶ ἐνθουσιάζοντες, ὥσπερ οἱ θεομάντεις καὶ οἱ χρησμῳδοί.* Quae hac de re in Apologia leguntur si aliquanto succinctiora sunt quam quae fuse in Ione disputantur, more suo facit Plato. Nam plus semel iam vidimus (cf. p. 260, 265), si repetatur disputatio quaedam ex superiore dialogo, priorem locum copiosiorem, posteriorem brevem esse. Revera autem Ionem esse priorem documento sunt ea, quae Apol. 22 C proxime sequuntur: *καὶ ἅμα ᾐσθόμην αὐτῶν διὰ τὴν ποίησιν οἰομένων καὶ τἄλλα σοφωτάτων εἶναι ἀνθρώπων, ἃ οὐκ ἦσαν.* Quaenam *τἄλλα* illa sint, paulo esset obscurius, nisi Io praecessisset; nunc vero plane intellegitur. Fingit enim Plato Ionem gloriantem se non modo bonum esse rhapsodum, sed egregium etiam belli ducem, qua de causa facete ludibrio eum habet (541 B sqq.). Ex quo apparet, quantos spiritus et poëtae et rhapsodi gesserint.

Sic etiam perspicuum erit, qui fiat, ut quae in Apologia de poëtis proferuntur aliquanto sint accuratiora quam quae leguntur de viris, qui rebus publicis praesunt, de quibus — quamquam ter aut quater repetitum — nil dicit nisi hoc: sapientes eos videri nec esse (21 CD): de poëtis enim, id quod docet Io dialogus, quaestionem iam instituerat, de versantibus in republica viris in Menone demum accuratius erat quaesiturus.

Unus locus Apologiae restat qui indicetur; qui vix intellegeretur, nisi Io praecessisset. Est Apol. 20 DE, ubi agitur de *ἀνθρωπίνῃ σοφίᾳ* vel *κατ' ἄνθρωπον σοφίᾳ.* Quod dicendi genus explanatur disputatione, quae Ion 534 E legitur: *ἐν τούτῳ γὰρ δὴ μάλιστά μοι δοκεῖ ὁ θεὸς ἐνδείξασθαι ἡμῖν, ἵνα μὴ διστάζωμεν,*

ὅτι οὐκ ἀνθρώπινά ἐστιν τὰ καλὰ ταῦτα ποιήματα οὐδὲ ἀνθρώπων, ἀλλὰ θεῖα καὶ θεῶν, οἱ δὲ ποιηταὶ οὐδὲν ἀλλ' ἢ ἑρμηνῆς εἰσιν τῶν θεῶν, κατεχόμενοι ἐξ ὅτου ἂν ἕκαστος κατέχηται.

De Hippia Minore.

Arte cum Ione coniunctus est Hippias Minor. Primo, quod multus est in utroque Homerus, cum in ceteris post Protagoram conscriptis dialogis eius nomen vix legatur. Inde ab Hippia Minore et Ione autem nomen eius redit nec non in Apologia, Critone, Cratylo quaedum ex eo citantur.

Deinde, quod hi loci magnam habent similitudinem:

Hipp. 367 C οὐκοῦν ὁ αὐτὸς ψευδῆ καὶ ἀληθῆ λέγειν περὶ λογισμῶν δυνατός;

Ναί

Τίς οὖν ψευδὴς περὶ λογισμῶν γίγνεται, ὦ Ἱππία, ἄλλος ἢ ὁ ἀγαθός; οὗτος γὰρ καὶ δυνατός· οὗτος δὲ καὶ ἀληθής.

Φαίνεται.

Ion. 531 DE οὐκοῦν, ὦ φίλη κεφαλή, ὅταν περὶ ἀριθμοῦ πολλῶν λεγόντων εἷς τις ἄριστα λέγῃ, γνώσεται δήπου τις τὸν εὖ λέγοντα;

Φημί

Πότερον οὖν ὁ αὐτός, ὅσπερ καὶ τοὺς κακῶς λέγοντας, ἢ ἄλλος;

Ὁ αὐτὸς δήπου.

Arguitur enim in Hippia eum, qui bene quid dicat, in eadem re etiam male dicere posse; in Ione: qui diiudicare quem valeat, qui bene loquitur, eundem etiam diiudicare posse eum, qui in eadem re male loquitur.

Tum Hippiam Minorem eadem esse scriptum aetate qua Ion est scriptus inde apparet, quod Hippias quoque medium locum obtinet inter Gorgiam et Apologiam. Agitur enim in Hippia de eo, qui consulto et de eo, qui invitus peccat. De qua re in Gorgia satis confuse disputatur. Nam praedicat quidem in eo Socrates neminem consulto peccare (509 E) —; sed si revera sic statuisset, in stultorum numero habendi erant peccantes neque scelesti viri putandi, digni, qui post mortem in aeternum in Tartaro crucientur. Sibi hac in re magis in Apologia constare Platonem, ubi et alii et viri rempublicam gerentes *prudentia* tantummodo carere dicuntur, iam vidimus. Praeparatur autem haec mutata sententia Hippia Minore dialogo. Sermo ibi esse videtur de tribus hominum generibus: qui inviti peccant, qui consulto peccant, qui rectum faciunt. Eorum autem genus, qui consulto peccant, Platonis iudicio revera non inveniri videbimus, si recte inter-

pretabimur 376 B: ὁ ἄρα ἑκὼν ἁμαρτάνων καὶ αἰσχρὰ καὶ ἄδικα ποιῶν, ὦ Ἱππία, εἴπερ τίς ἐστιν οὗτος, οὐκ ἂν ἄλλος εἴη ἢ ὁ ἀγαθός, praesertim si bene animadvertemus vv. εἴπερ τίς ἐστιν οὗτος. Hac de causa enim qui consulto peccat vir — si eiusmodi vir existere posset — bonus esse dicitur, quia idem peccatum evitare scit; sin autem rectum noverit, haud peccabit; ergo rectum facit. Quocirca unum tantum es peccantium genus: eorum qui inviti peccant, virtutis *ignorantia*. Itaque si in Apologia non iam agit de hominum peccantium flagitiis, sed de prudentiae eorum inopia, Hippiae disputatione niti eum apparet.

Et Hippiam minorem et Ionem Gorgia esse posteriorem, Apologia priorem iam patet. Uter autem est prior? Huic rei indicio est Hipp. 375 D. Duobus enim modis rectum fieri posse docet et Io et Apologia: aut divina potentia (Ion: θείᾳ δυνάμει, Apol.: φύσει τινὶ καὶ ἐνθουσιάζοντες) aut prudentia (Ion: τέχνῃ καὶ ἐπιστήμῃ, Apol.: σοφίᾳ). Iamvero duas hasce rationes obscurius paulo et fortasse sibi non omnino conscius ante oculos iam habuisse videtur, cum illo Hippiae loco (375 D) scriberet: ἡ δικαιοσύνη οὐχὶ ἢ δύναμίς τίς ἐστιν ἢ ἐπιστήμη ἢ ἀμφότερα; et mox (375 E): οὐκοῦν ἡ δυνατωτέρα καὶ σοφωτέρα αὕτη ἀμείνων οὖσα ἐφάνη .... περὶ πᾶσαν ἐργασίαν; Potentia illa (quae hic non nisi cum prudentia coniuncta nominatur neque aut cum ea comparatur aut ei opponitur, ut in Ione et in Apologia) divinam potentiam Ionis (534 C) et φύσιν Apologiae (22 C) praeparare quodammodo videtur.

De Critone.

Critonem Apologiae succedere probatur his locis:

45 B ὥστε, ὅπερ λέγω, μήτε ταῦτα φοβούμενος ἀποκάμῃς σαυτὸν σῶσαι, μήτε, ὃ ἔλεγες ἐν τῷ δικαστηρίῳ, δυσχερές σοι γενέσθω, ὅτι οὐκ ἂν ἔχοις ἐξελθὼν ὅτι χρῷο σαυτῷ.

52 C σὺ δὲ τότε μὲν ἐκαλλωπίζου ὡς οὐκ ἀγανακτῶν, εἰ δέοι τεθνάναι σε, ἀλλὰ ᾑροῦ, ὡς ἔφησθα, πρὸ τῆς φυγῆς θάνατον.

Quibus ad Apol. 37 CD, 29 A reici videmur.

Et Apologia et Gorgias significari videntur:

48 B καὶ τήνδε αὖ σκόπει, εἰ ἔτι μένει ἡμῖν ἢ οὔ, ὅτι οὐ τὸ ζῆν περὶ πλείστου ποιητέον, ἀλλὰ τὸ εὖ ζῆν, cf. Apol. 28 B Gorg. 512 E.

ibid. τὸ δὲ εὖ καὶ καλῶς καὶ δικαίως ὅτι ταὐτόν ἐστιν, μένει ἢ οὐ μένει; cf. Gorg. 476 B.

49 B ὅμως τό γε ἀδικεῖν τῷ ἀδικοῦντι καὶ κακὸν καὶ αἰσχρὸν τυγχάνει ὂν παντὶ τρόπῳ; cf. Gorg. 508 E Apol. 29 B.

Nova autem sunt quae sequuntur:

οὐδὲ ἀδικούμενον ἄρα ⟨δεῖ⟩ ἀνταδικεῖν.

Haec quoque nova sunt:

44 D εἰ γὰρ ὤφελον, ὦ Κρίτων, οἷοί τ' εἶναι οἱ πολλοὶ τὰ μέγιστα κακὰ ἐργάζεσθαι, ἵνα οἷοί τ' ἦσαν καὶ ἀγαθὰ τὰ μέγιστα, καὶ καλῶς ἂν εἶχεν· νῦν δὲ οὐδέτερα οἷοί τε· οὔτε γὰρ φρόνιμον οὔτε ἄφρονα δυνατοὶ ποιῆσαι.

Quae admonent quidem Gorg. 511 B, Apol. 30 CD, sed ibi tantummodo probatur viro probo ab improbo viro noceri non posse; hic additur, si noceri ei posset, quodnam illud detrimentum esset.

Denique novum est, Veritatem hic tamquam Deam induci (48 A), quae maiores etiam partes agit in Hippia Maiore.

Proxime autem Apologiae succedere Critonem opinor et quod tam arte inter se sunt coniuncti et quod ante Euthyphronem scriptum eum esse apparebit (vid. infra p. 283 sq.).

Quae huc usque ex priore Critonis parte citavimus, in universum iustitiam spectant; in sequentibus autem definitius de ea agitur iustitia, quae singulis civibus erga patriam est observanda. Ex quibus clarius etiam apparet, cum Critonem scriberet Plato, immutatas esse aliquantum quas in Gorgia Apologiaque protulerat opiniones. Nam in his dialogis de patria locutus erat tamquam de re, quae per se spectata nec bona nec mala est et in numero τῶν μεταξὺ est habenda; in Critone reverentiae plenus communem omnium matrem appellat patriam, nunc primum significans, id quod in nullo ex prioribus dialogis legebatur, sacro quodam vinculo cives cum patria esse coniunctos. Vid. Crit. 51 A B: ἢ οὕτως εἶ σόφος, ὥστε λέληθέν σε ὅτι μητρός τε καὶ πατρὸς καὶ τῶν ἄλλων προγόνων ἁπάντων τιμιώτερόν ἐστιν ἡ πατρὶς καὶ σεμνότερον καὶ ἁγιώτερον .... ἐάν τε τύπτεσθαι ἐάν τε δεῖσθαι, ἐάν τε εἰς πόλεμον ἄγῃ τρωθησόμενον ἢ ἀποθανούμενον, ποιητέον ταῦτα .... οὐδὲ λειπτέον τὴν τάξιν κτέ. Quae quantum diversa sint ab iis, quae in Apologia de republica inveniuntur, ubi reipublicae philosophiam suam opponit, hanc magni pretii,

illam vix ullius momenti ratus, prae ceteris monent, quae leguntur Apol. 28 D: *ἐγὼ οὖν δεινὰ ἂν εἴην εἰργασμένος, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, εἰ ὅτε μέν με οἱ ἄρχοντες ἔταττον, οὓς ὑμεῖς εἵλεσθε ἄρχειν μου, καὶ ἐν Ποτιδαίᾳ καὶ ἐν Ἀμφιπόλει καὶ ἐπὶ Δηλίῳ, τότε μὲν οὗ ἐκεῖνοι ἔταττον ἔμενον ὥσπερ καὶ ἄλλος τις καὶ ἐκινδύνευον ἀποθανεῖν, τοῦ δὲ θεοῦ τάττοντος, ὡς ἐγὼ ᾠήθην τε καὶ ὑπέλαβον, φιλοσοφοῦντά με δεῖν ζῆν καὶ ἐξετάζοντα ἐμαυτὸν καὶ τοὺς ἄλλους, ἐνταῦθα δὲ φοβηθεὶς ἢ θάνατον ἢ ἄλλο ὁτιοῦν πρᾶγμα λίποιμι τὴν τάξιν.* In quibus non solum nulla fit mentio ullius erga patriam sanctioris officii, sed ipsam patriam vix videtur agnoscere: pugnando enim non patriae operam navari indicat, sed magistratibus quibusdam maioris partis libidine creatis.

De Menexeno.

Aequum illum erga patriam animum, qui in Critone dialogo cernitur, postea quoque Platonem servasse documento est Menexenus. In quo filii, qui ceciderunt, haec ad patres suos dicentes finguntur: (246 D) *ὑμῖν δὲ ἐξὸν ζῆν μὴ καλῶς αἱρούμεθα μᾶλλον τελευτᾶν, πρὶν ὑμᾶς τε καὶ τοὺς ἔπειτα εἰς ὀνείδη καταστῆσαι καὶ πρὶν τοὺς ἡμετέρους πατέρας καὶ πᾶν τὸ πρόσθεν γένος αἰσχῦναι, ἡγούμενοι τῷ τοὺς αὑτοῦ αἰσχύνοντι ἀβίωτον εἶναι, καὶ τῷ τοιούτῳ οὔτε τινὰ ἀνθρώπων οὔτε θεῶν φίλον εἶναι οὔτ' ἐπὶ γῆς οὔθ' ὑπὸ γῆς τελευτήσαντι.* Ex quibus cognoscimus, qua Menexenum scripsit aetate, idem fere sensisse Platonem de sacris erga patriam officiis et cum componeret Critonem.

Vix minus duo hi consentiunt dialogi in iis, quae habent de rebus, quas civibus patria praebet:

Crito 51 C *ἡμεῖς* (sc. *οἱ νόμοι*) *γάρ σε γεννήσαντες, ἐκθρέψαντες, παιδεύσαντες, μεταδόντες ἁπάντων ὧν οἷοί τ' ἦμεν καλῶν σοι καὶ τοῖς ἄλλοις πᾶσιν πολίταις ....*

Menex. 237 BC .... *τρεφομένους οὐχ ὑπὸ μητρυιᾶς ὡς ἄλλοι, ἀλλ' ὑπὸ μητρὸς τῆς χώρας ἐν ᾗ ᾤκουν, καὶ νῦν κεῖσθαι τελευτήσαντας ἐν οἰκείοις τόποις τῆς τεκούσης καὶ θρεψάσης καὶ ὑποδεξαμένης*, cf. 238 A.

Dissentiunt hac una in re, quod quae in Critone attribuuntur legibus, ea in Menexeno in patriae soli honorem dicuntur. Quae dissensio clare indicat, uter sit posterior dialogus. Nam Respublica, quam utroque posteriorem esse nemo negat, hac in re cum Menexeno facit; vid. Rep. 414 E *ἡ γῆ αὐτοὺς μή-*

τηρ οῦσα ἀνῆκεν. Quocirca postea in patriae solum vertisse eum videmus quae antea legibus attribuerat, itaque Critone posterius scriptum esse Menexenum. Quae cum ita sint, summa huius disputationis haec est, minores hos quinque dialogos — si Apologiam quoque propter colloquium cum Meleto dialogum vocare licet — ita inter se succedere:

Hippiam Minorem, Ionem, Apologiam, Critonem, Menexenum.

III.

DE EUTHYPHRONE, HIPPIA MAIORE, CRATYLO, THEAETETO, CONVIVIO.

Qui proxime sequuntur quinque dialogi, hoc communi vinculo sunt coniuncti, quod idearum doctrinam nondum continent, sed praeparant quodammodo. Menone Phaedone Phaedro autem priores hac de causa esse debent, quia anamneseos illius doctrinae, cuius adminiculo ad idearum doctrinam pervenit Plato, in horum numero nondum ullum invenitur vestigium.

De Euthyphrone.

Inde ab editione principe arte cum Apologia et Critone coniungebatur Euthyphro. Iure, ut opinor; nam in Socrate vindicando commune habent quoddam. Ceterum Euthyphronem non praecedere censeo, sed Apologia et Critone esse posteriorem. Quid enim? Demonstratur in Euthyphrone, religionem (ὁσιότητα) iustitiae esse partem. Quo facto immutat Plato quam inde a Protagora proferebat opinionem, quinque esse virtutes, ex quibus una sit religio. Quamobrem ante Euthyphronem scripti esse debent ei dialogi, in quibus religio in quinque virtutum numero invenitur, post Euthyphronem ii, in quibus de quattuor virtutibus sermo est, religione a numero segregata: *posteriores* igitur sunt Cratylus, in quo de ceteris agitur virtutibus (σωφροσύνη 411 E, σοφία 412 B, δικαιοσύνη 412 C, ἀνδρεία 413 E), de religione οὐδεὶς λόγος; Meno (vid. 73 E, 74 A, cf. 88 A); Respublica (v. 427 E δῆλον δὴ ὅτι σοφή τ' ἐστι (sc. ἡ πόλις) καὶ ἀνδρεία καὶ σώφρων καὶ δικαία); *priores* Gorgias (v. 507 CD), Apologia (v. 32 D μηδὲν ἄδικον μηδ' ἀνόσιον); Crito (v. 54 B οὐδὲ δικαιότερον οὐδὲ ὁσιώτερον). Post Critonem igitur compositus est

Euthyphro, sed non multo; nam ante Cratylum et Menonem scriptum eum esse videmus. Quocirca consentaneum fuisse dixerit quispiam hunc quoque parvum dialogum coniunxisse cum quinque illis, de quibus in proximo capite egi, eo magis quod commune ei esse quiddam cum Apologia et Critone ultro concedo. Ego vero eo me inclinavisse ut ita facerem, haud infitior; sed aliud quid fuit gravioris momenti, quod adduxit me, ut potius eum coniungerem cum iis, qui proxime sequuntur: etenim cum Hippia Maiore et Cratylo hoc habet commune, quod in iis primum inveniuntur haec quae spectant ad rerum naturam et vim quaerendam vocabula: *εἶδος, ἰδέα, τὸ .... εἶναι*, quae idearum doctrinam iam designant. En loci:

εἶδος, Hipp. 289 D, 298 B, Crat. 386 E, Euth. 6 D.

ἰδέα, Hipp. 297 B, Crat. 439 E, Euth. 6 E.

οὐσία, Hipp. 301 BE, 302 C, Crat. 385 E, 386 AE, 423 D (cf. 401 C), Euth. 11 A.

τὸ ἡδὺ εἶναι Hipp. 299 D, *τὸ γνῶσις εἶναι* Crat. 440 A, *τὸ ὅσιον εἶναι*, Euth. 14 C.

De Euthyphrone et Hippia Maiore.

Investigatur rerum illa natura in Euthyphrone et Hippia Maiore definitionibus quaerendis; qua in re comparandi sunt cum Lachete et Charmide primae aetatis dialogis, in quibus item definitiones quaeruntur. Multo vero subtilior ratio inquirendi est in Euthyphrone et Hippia. Nam in Lachete et Charmide variae definitiones et tentantur et rursus reiciuntur; in Hippia examinatur, quatenus ipsum *τὸ καλόν* a singulis pulchris rebus differat (286 E—293 E). Quod cum Hippias sophista non perspiciat, quippe qui virginem pulchram *τὸ καλόν* esse praedicet, haec Socrates respondet: (289 B) *τὸ τῶν παρθένων γένος θεῶν γένει ἄν τις συμβάλλῃ ...., οὐχ ἡ καλλίστη παρθένος αἰσχρὰ φανεῖται; ἢ οὐ καὶ Ἡράκλειτος ταὐτὸν τοῦτο λέγει, ὃν σὺ ἐπάγει, ὅτι ἀνθρώπων ὁ σοφώτατος πρὸς θεὸν πίθηκος φανεῖται καὶ σοφίᾳ καὶ κάλλει καὶ τοῖς ἄλλοις πᾶσιν*; se enim quaerere quod simpliciter et ex sua vi consideratum pulchrum est.

Quae de definiendi ratione Euthyphro habet, minus elaborata sunt iis quae citavi ex Hippia. Quod ut accuratius demonstrem, hos duos locos inter se comparare libet: Euth. 5 D, 6 D et Hipp. 291 DE. Rogatus enim, quid sit *τὸ ὅσιον*, respondet

Euthyphro, quod ipse faciat, τὸ ὅσιον esse: τῷ ἀδικοῦντι ἢ περὶ φόνους ἢ περὶ ἱερῶν κλοπὰς ἤ τι ἄλλο τῶν τοιούτων ἐξαμαρτάνοντι ἐπεξιέναι, ἐάν τε πατὴρ ὢν τυγχάνῃ ἐάν τε μήτηρ ἐάν τε ἄλλος ὁστισοῦν, τὸ δὲ μὴ ἐπεξιέναι ἀνόσιον. Quam vocem nullo alio argumento Socrates refellit nisi Euthyphronem monendo permultas sane alias etiam esse res religiosas, minime vero hanc esse unam; se autem quaerere τὸ εἶδος, ᾧ πάντα τὰ ὅσια ὅσιά ἐστιν. (6 E).

Simili modo Hippias, postquam primum eius quod supra citavi responsum repudiatum est, iam hoc in medium profert (291 DE): λέγω τοίνυν ἀεὶ καὶ παντὶ καὶ πανταχοῦ κάλλιστον εἶναι ἀνδρί, πλουτοῦντι, ὑγιαίνοντι, τιμωμένῳ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, ἀφικομένῳ εἰς γῆρας, τοὺς αὑτοῦ γονέας τελευτήσαντας καλῶς περιστείλαντι, ὑπὸ τῶν αὑτοῦ ἐκγόνων καλῶς καὶ μεγαλοπρεπῶς ταφῆναι. Ad hanc vero vocem redarguendam quae Socrates respondet multo sunt sagaciora iis quae Euthyphronis loco leguntur. Nam hic non, quemadmodum in Euthyphrone, ostendit praeterea multa etiam esse pulchra, sed hoc ipsum, quod Hippias prae ceteris pulchrum esse ait, aliquando *non* esse pulchrum, e. g. in deis et heroibus (292 E—293 B). Itaque ét quod minus est elaboratus Euthyphro dialogus ét quod cum praecedentibus dialogis communia habet quaedam, non dubium esse videtur, quin Euthyphro Hippia Maiore prior sit.

De Hippia Maiore et Cratylo.

Cum Cratylo quoque Hippiae dialogo quaedam sunt communia. In utroque enim de rebus ad sensus pertinentibus agitur, de quibus non eadem valere ostenditur, quae valeant de numeris. Cuius rei ut mentionem iniciat, haec dicit: (300 E) ἐμοὶ γὰρ φαίνεται, ὃ μήτ' ἐγὼ πέπονθα εἶναι μήτ' εἰμὶ μηδ' αὖ σὺ εἶ, τοῦτο ἀμφοτέρους πεπονθέναι ἡμᾶς οἷόν τ' εἶναι, ἕτερα δ' αὖ, ἃ ἀμφότεροι πεπόνθαμεν εἶναι, ταῦτα οὐδέτερον εἶναι ἡμῶν. Vehementer hoc negat Hippias, Socratis ineptiae maledicens; numeros enim a Socrate spectari non intellegit. Rectam autem suam esse opinionem demonstrat Socrates ad numeros eam conferendo: nimirum se esse unum itemque Hippiam esse unum, ambos tamen esse duos; utrumque igitur unum esse neque duos, ambos vero duos esse neque unum, id quod negaverit Hippias (301 D).

Iamvero in eadem quaestione occupatus erat Plato cum scri-

beret Cratylum. Cratylo enim confirmanti, si in nomine littera prava sit, nomen non esse pravum, sed omnino non esse nomen neque quicquam nisi strepitum inanem, Socrates respondet, eiusmodi quid de numeris valere, sed haudquaquam de rebus, quae aut qualitates aut imagines indicant: (432 AB) *ἴσως ὅσα ἔκ τινος ἀριθμοῦ ἀναγκαῖον εἶναι ἢ μὴ εἶναι, πάσχοι ἂν τοῦτο, ὃ σὺ λέγεις, ὥσπερ καὶ αὐτὰ τὰ δέκα ἢ ὅστις βούλει ἄλλος ἀριθμός, ἐὰν ἀφέλῃς τι ἢ προσθῇς, ἕτερος εὐθὺς γέγονε· τοῦ δὲ ποιοῦ τινος καὶ ξυμπάσης εἰκόνος μὴ οὐχ αὕτη ᾖ ἡ ὀρθότης, ἀλλὰ τὸ ἐναντίον οὐδὲ τὸ παράπαν δέῃ πάντα ἀποδοῦναι, οἷόν ἐστιν ὃ εἰκάζει, εἰ μέλλει εἰκὼν εἶναι.*

Cognatos esse Hippiam et Cratylum et supra (p. 284) iam vidimus et ex his locis perspicuum est: Uter autem sit prior, ex hisce quidem locis collatis non patet, sed tum cognoscemus, si totorum dialogorum argumenta comparabimus. Hippias enim dialogus, ut Euthyphro quoque, in *singularum* rerum definitionibus quaerendis versatur, qua in re cum primae aetatis dialogis quadamtenus eos esse comparandos supra (p. 31) demonstravimus. In Cratylo tamen non certae cuiusdam rei definitionem indagat Plato, sed in universum inquirere instituit, ubi *τὰ εἴδη* posita sint. Falsum enim esse in eo probat quod Heracliti doctrinae sectatores contendebant, veras res in nominibus esse sitas: res enim iam extitisse antequam nomina inderentur. Itaque idearum indagationem in Cratylo longius iam processisse facile apparet.

De Cratylo.

Quod supra monui dialogos de quibus in hoc ago capite, Menone esse priores, huis rei luculentum praebet testimonium Cratylus. In Menone enim renascendi ratio exponitur, a Pythagoraeis desumta, ut opinor, qua homines cum hac vita finita in Orcum descenderint post tempus denuo renasci putantur. At contra in Cratylo haec legimus: (403 B) *πολλαχῇ ἔμοι γε δοκοῦσιν ἄνθρωποι διημαρτηκέναι περὶ τούτου τοῦ θεοῦ* (sc. *Ἅιδου*) *τῆς δυνάμεως καὶ φοβεῖσθαι αὐτὸν οὐκ ἄξιον ὄν· ὅτι τε γὰρ, ἐπειδὰν ἅπαξ τις ἡμῶν ἀποθάνῃ, ἀεὶ ἐκεῖ ἐστιν, φοβοῦνται.* . . . . Ex quo loco luce clarius apparet Platonem cum Cratylum scriberet doctrinam de hominibus renascentibus nondum notam habuisse.

De Cratylo et Theaeteto.

Cratylus et Theaetetus dialogi hac in re consentiunt, quod eodem citato versu Homerico in utroque dialogo ostenditur Homerum idem iam sensisse quod postea Heraclitus docuerit:

Crat. 402 A *λέγει που Ἡράκλειτος, ὅτι πάντα χωρεῖ καὶ οὐδὲν μένει, καὶ ποταμοῦ ῥοῇ ἀπεικάζων τὰ ὄντα λέγει, ὡς δὶς ἐς τὸν αὐτὸν ποταμὸν οὐκ ἂν ἐμβαίης .... τί οὖν; δοκεῖ σοι ἀλλοιότερον Ἡρακλείτου νοεῖν ὁ τιθέμενος τοῖς τῶν ἄλλων θεῶν προγόνοις Ῥέαν τε καὶ Κρόνον; ἆρα οἴει ἀπὸ τοῦ αὐτομάτου αὐτὸν ἀμφοτέροις ῥευμάτων ὀνόματα θέσθαι, ὥσπερ αὖ Ὅμηρος Ὠκεανόν τε θεῶν γένεσίν φησιν καὶ μητέρα Τηθύν;*

Theaet. 152 E *καὶ περὶ τούτου πάντες ἑξῆς οἱ σοφοὶ πλὴν Παρμενίδου συμφερέσθων, Πρωταγόρας τε καὶ Ἡράκλειτος καὶ Ἐμπεδοκλῆς, καὶ τῶν ποιητῶν οἱ ἄκροι τῆς ποιήσεως ἑκατέρας, κωμῳδίας μὲν Ἐπίχαρμος, τραγῳδίας δὲ Ὅμηρος, ὃς εἰπὼν*

Ὠκεανόν τε θεῶν γένεσιν καὶ μητέρα Τηθύν.

πάντα εἴρηκεν ἔκγονα ῥοῆς τε καὶ κινήσεως.

Auget autem in Theaeteto numerum eorum, quos Homero et Heraclito adstipulari ait, quin etiam omnes et philosophos et poëtas praeter Parmeniden cum Heraclito facere contendit.

Maioris etiam momenti haec est Cratyli Theaetetique cognatio, quod disputationem illam, de qua in praecedentibus egi (vid. p. 286) quatenus alia valeant de rebus ad sensus pertinentibus, alia de numeris, quam in Hippia Maiore et Cratylo instituebat, in Theaeteto continuavit et absolvit. In quo non de numeris solum, sed de rebus geometricis disputat etiam (154 A —155 C). Res geometricas autem animo solo ab homine cognosci demonstrat, res illas ad sensus pertinentes corporis opera (184 B—186 E).

Alia etiam Cratyli disputatio in Theaeteto continuatur. Arguerat enim in Cratylo rectam esse non posse Heraclitaeorum doctrinam, qua litterae per se sensum quendam habere putabantur: in dialectis enim haud raro unam et alteram variari litteram et tamen vocabula illa, quamquam formae eorum diversae sint paulum, plane eundem habere sensum (434 CD). In Theaeteto autem probat ne syllabas quidem per se ullum sensum habere (202 B—206 B). Quocirca mihi quidem veri simile videtur philosophum illum, quem Cratylo dialogo petebat Plato,

post Cratylum in lucem prolatum concessisse litteris quidem per se nullum inesse sensum, sed syllabis inesse et ad hoc Platonem in Theaeteto respondere.

De Theaeteto.

Itaque haud multo post Cratylum esse scriptum Theaetetum ex horum locorum comparatione satis iam probasse mihi videor. Hoc tamen hac de causa sunt qui negent, quia ipse significet Plato, Theaetetum vel Republica esse posteriorem: Theaetetum enim a Platone disertis verbis coniungi cum Sophista, quem in ultimis dialogis esse habendum hodie constat: his verbis enim Theaeteto dialogo finem imponi: *ἕωθεν δὲ, ὦ Θεόδωρε, δεῦρο πάλιν ἀπαντῶμεν* (210 D), ab hisce autem rursus incipere Sophisten dialogum: *κατὰ τὴν χθὲς ὁμολογίαν, ὦ Σώκρατες, ἥκομεν* (216 A). Ego vero ex his locis hoc tantum efficio, Platonem *fingere* colloquium Theaeteto dialogo expressum postero die continuatum esse eis sermonibus, qui in Sophista dialogo redduntur, sed nego id esse cur alterum aut continuo aut brevi post alterum esse *scriptum* necesse sit iudicemus. Ita rem cogitatione fingo: In fine Theaeteti scribendi in animo fuisse Platoni disputationem, quae in Theaeteto ad finem non erat perducta, continuare, sed promissum nonnisi multis annis post servasse; at licet post longum demum intervallum promisso staret, tamen finxisse eum hesterni diei colloquium continuari. Quamobrem omissis eis quae incerta sunt iam denuo nulla alia re nisi dialogorum argumentis ducamur oportet. Quo facto facile apparebit non esse credibile post Rempublicam compositum esse Theaetetum. Quid enim?

Quaeritur in Theaeteto (196 E), quid sit doctrina (*ἐπιστήμη*), sed quaestione nondum soluta finis fit colloquio. At in Republica plane compertum habere Platonem apparet, quid sit doctrina, vid. 533 DE .... *ἃς ἐπιστήμας μὲν πολλάκις προσείπομεν διὰ τὸ ἔθος, δέονται δὲ ὀνόματος ἄλλου, ἐναργεστέρου μὲν ἢ δόξης, ἀμυδροτέρου δὲ ἢ ἐπιστήμης· διάνοιαν δὲ αὐτήν ἔν γε τῷ πρόσθεν* (511 CD) *που ὡρισάμεθα* .... *Ἀρέσκει οὖν, ἦν δ' ἐγώ, ὥσπερ τὸ πρότερον, τὴν μὲν πρώτην μοῖραν ἐπιστήμην καλεῖν, δευτέραν δὲ διάνοιαν, τρίτην δὲ πίστιν καὶ εἰκασίαν τετάρτην* (vid. etiam quae sequuntur). Quid quod de differentia illa vocabulorum *ἐπιστήμη* et *διάνοια* nusquam in Theaeteto sermo est.

Quaeritur in Theaeteto, quid intersit inter vv. ἐπιστήμη et αἴσθησις (151 E—157 A); at in Republica probe scire Platonem videmus, qua in re eae differant inter se (523 B—525 A).

Quaeritur in Theaeteto, numquid doctrina a recta opinione abhorreat et qua in re altera ab altera diversa sit (187 B—210 A). At in Republica tantum abest, ut eorum differentiam ignoret, ut inde ab initio eas accurate discernat. Vid. 477 B: ἆρ' οὖν λέγομέν τι δόξαν εἶναι; Πῶς γὰρ οὔ; Πότερον ἄλλην δύναμιν ἐπιστήμης ἢ τὴν αὐτήν; Ἄλλην. Ἐπ' ἄλλῳ ἄρα τέτακται δόξα καὶ ἐπ' ἄλλῳ ἐπιστήμη, κατ' αὐτὴν τὴν δύναμιν ἑκατέρα τὴν αὐτῆς. Differentia igitur doctrinae rectaeque opinionis non demonstrata sed sumpta statim quaerere incipit, quamnam regionem doctrina, quamnam opinio complectatur (477 B—480 A).

Similem ob causam ne Meno quidem ante Theaetetum scribi potuit. Nam in initio Theaeteti alterius partis doctrinam rectam quandam esse opinionem suspicatur et sequenti demum disputatione diversas esse eas reperit. At in Menone non solum nullo argumento in medium prolato diversas eas esse statim sumit (97 B), sed mox etiam plane asseverat se certo certius scire illud (98 A B): καὶ μὴν καὶ ἐγὼ ὡς οὐκ εἰδὼς λέγω, ἀλλὰ εἰκάζων· ὅτι δὲ ἐστίν τι ἀλλοῖον ὀρθὴ δόξα καὶ ἐπιστήμη, οὐ πάνυ μοι δοκῶ τοῦτο εἰκάζειν, ἀλλ' εἴπερ τι ἄλλο φαίην εἰδέναι, ὀλίγα δ' ἂν φαίην, ἓν δ' οὖν καὶ τοῦτο ἐκείνων θείην ἂν ὧν οἶδα. Priusne igitur Platonem praedicavisse putes se quam accuratissime differentiam illam tenere et posthac quaestionem instituisse, cuius initio quaeritur, num doctrina idem sit quod recta opinio? Fieri non potest, ut opinor. Ergo Meno est posterior.

De Convivio.

Convivium quoque ante Menonem esse scriptum documento sunt quae in eo de animi immortalitate leguntur. Negat enim in Convivio Plato animum esse immortalem et hoc tantum concedit, hominem et factis suis immortalitatem quaerere posse (207 D, 208 C—209 E) et progenie procreanda: nam ut ea, quae antea comperta habuerimus, sed mox obliti simus, postea denuo recordari possimus, ita ut doctrina illa eadem esse videatur, etiamsi ad tempus intermissa fuerit — sic πᾶν τὸ θνητὸν σῴζεται οὐ τῷ παντάπασιν τὸ αὐτὸν ἀεὶ εἶναι ὥσπερ τὸ θεῖον,

ἀλλὰ τῷ τὸ ἀπιὸν καὶ παλαιούμενον ἕτερον νέον ἐγκαταλείπειν οἷον αὐτὸ ἦν. ταύτῃ τῇ μηχανῇ, ὦ Σώκρατες, ἔφη, θνητὸν ἀθανασίας μετέχει, καὶ σῶμα καὶ τἆλλα πάντα, ἀδύνατον δὲ ἄλλῃ (208 B). At contra in Menone animum plane esse immortalem persuasum habet Plato (81 BC, 86 AB) neque minus in Phaedone Phaedroque.

Theaeteto posterius esse Convivium ex iis cognoscimus, quae 202 A leguntur: τὸ ὀρθὰ δοξάζειν ἄνευ τοῦ ἔχειν λόγον δοῦναι οὐκ οἶσθ', ἔφη, ὅτι οὔτε ἐπίστασθαί ἐστιν· ἄλογον γὰρ πρᾶγμα πῶς ἂν εἴη ἐπιστήμη; οὔτε ἀμαθία ....; Dicit autem haec Plato fretus iis, quae in Theaeteto dialogo erant inventa. Nam hic ille est λόγος, quo rectam opinionem et doctrinam inter se differre in ultima parte Theaeteti repertum est (201 C—210 A)

De Cratylo Theaeteto Convivio.

In fine huius capitis contemplemur, quid doceant Cratylus Theaetetus Convivium de idearum doctrina. Duos esse mundos hac sumitur doctrina, alterum idearum, alterum rerum, quae sensibus possunt percipi. Ad quam doctrinam inveniendam maximo usui Platoni anamneseos doctrina fuit, quam Menone Phaedone Phaedro dialogis exposuit. Qua adhibita hunc nostrum mundum ab idearum mundo dependentem quodammodo depingit, quippe in quo ante hanc vitam versati veras res cognoverimus, quae facultatem nobis tribuant memoria adiutis verae doctrinae in hoc quoque mundo comparandae. At in Cratylo Theaeteto Convivio dialogis longe alio modo idearum notitiam comparari ait et ita quidem, ut ab his terrestribus rebus proficiscamur, quibus inter se comparandis ad idearum notitiam perveniamus. Inprimis res ita se habet in Theaeteto et Convivio; nam in Cratylo vixdum quaestionem attingere audet. En loci:

Crat. 439 B: ὅντινα μὲν τοίνυν τράπον δεῖ μανθάνειν ἢ εὑρίσκειν τὰ ὄντα, μεῖζον ἴσως ἐστὶν ἐγνωκέναι ἢ κατ' ἐμὲ καὶ σέ· ἀγαπητὸν δὲ καὶ τοῦτο ὁμολογήσασθαι, ὅτι οὐκ ἐξ ὀνομάτων, ἀλλὰ πολὺ μᾶλλον αὐτὰ ἐξ αὑτῶν καὶ μαθητέον καὶ ζητητέον. Ubi ideae non sint inveniendae, compertum eum iam habere apparet, sed ubi inveniendae sint, nondum quaerere audet.

Longius paulo progreditur in Theaeteto, ubi quaestionem aggreditur his verbis: (186 B) τὴν δέ γε οὐσίαν καὶ ὅ τι ἐστὸν ⟨ἡ σκληρότης καὶ ἡ μαλακότης⟩ καὶ τὴν ἐναντιότητα πρὸς ἀλλήλω

καὶ τὴν οὐσίαν αὖ τῆς ἐναντιότητος αὐτὴ ἡ ψυχὴ ἐπανιοῦσα καὶ συμβάλλουσα πρὸς ἄλληλα κρίνειν πειρᾶται ἡμῖν.

Quomodo autem per res ad corpus pertinentes ad notitiones perveniatur et quomodo singulis rebus conferendis ad ideas ascendi possit, paulo accuratius exponitur Conv. 210 B—211 B, ubi longiori disputationi his verbis finis imponitur: *τοῦτο γὰρ δή ἐστι τὸ ὀρθῶς ἐπὶ τὰ ἐρωτικὰ ἰέναι ἢ ὑπ' ἄλλου ἄγεσθαι, ἀρχόμενον ἀπὸ τῶνδε τῶν καλῶν ἐκείνου ἕνεκα τοῦ καλοῦ ἀεὶ ἐπανιέναι, ὥσπερ ἐπαναβαθμοῖς χρώμενον, καὶ ἀπὸ τῶν καλῶν σωμάτων ἐπὶ τὰ καλὰ ἐπιτηδεύματα, καὶ ἀπὸ τῶν ἐπιτηδευμάτων ἐπὶ τὰ καλὰ μαθήματα, ὡς ἀπὸ τῶν μαθημάτων ἐπ' ἐκεῖνο τὸ μάθημα τελευτήσῃ, ὅ ἐστιν οὐκ ἄλλου ἢ αὐτοῦ ἐκείνου τοῦ καλοῦ μάθημα, καὶ γνῷ αὐτὸ τελευτῶν ὃ ἔστι καλόν.*

Quocirca dubium non videtur, quin ii dialogi de quibus proxime egi, ita inter se succedant:

Euthyphro, Hippias Maior, Cratylus, Theaetetus, Convivium.

IV.

DE MENONE, PHAEDONE, PHAEDRO, REPUBLICA.

Menonem Republica esse priorem nemo negat, quod sciam, neque profecto negari posse existimo; nam in fine Menonis, ubi aliquando accuratius de virtute se disputaturum esse Plato ait, Respublica praeparatur. Neque Phaedo neque Phaedrus Menone prior esse potest; in Menone enim disertis verbis significat Plato, anamneseos doctrinam novum quid esse, quo fit, ut nec Phaedo nec Phaedrus Menonem possit praecedere, quippe in quibus doctrina illa accuratius depingatur. Proxime autem Menoni succedere Phaedonem hanc ob causam veri est simillimum, quod disputatio Menonis dialogi de anamneseos doctrina in Phaedone (72 E sqq.) continuatur. Constat igitur, quomodo Meno Phaedo Respublica inter se succedant et hoc solum quaeritur, praecedat Rempublicam Phaedrus an ei succedat. Rempublicam autem posteriorem esse equidem tum satis demonstrasse mihi videbor, si in Republica anamneseos doctrinam repudiari ap-

paruerit. Etenim Platonem primo (in Menone et Phaedone) doctrinam eam comprobasse, mox (in Republica) repudiasse, postremo (in Phaedro) ad eam rediturum, quis est qui opinetur? Quocirca si in Respublica doctrinam illam non reperiri apparebit, post trilogiam anamneseos dialogorum scripta esse debebit. Atqui anamneseos doctrinam libris de Republica plane alienum esse videbimus.

Depingitur enim in Republica homo non ita, tamquam si nascens aeternarum rerum notitiam iam habeat, sed qui res aeternas non compertas habeat antequam in hac vita cognovit res quae gignuntur et pereunt: itaque primo has percipere, deinde illas discere fingitur. Quocirca in hac vita idearum non ei esse *reminiscendum*, ut in Menone Phaedone Phaedro, sed ad eas *ascendendum*, nec tamen res quae gignuntur inter se conferendo, ut in Theaeteto et Convivio (vid. p. 036), sed iis doctrinis colendis, quae ad philosophiam ducant. Vid. p. 521 C: *βούλει οὖν τοῦτ' ἤδη σκοπῶμεν, τίνα τρόπον οἱ τοιοῦτοι ἐγγενήσονται καὶ πῶς τις ἀνάξει αὐτοὺς εἰς φῶς, ὥσπερ ἐξ Ἅιδου λέγονται δή τινες εἰς θέους ἀνελθεῖν; .... τοῦτο δή, ὡς ἔοικεν, οὐκ ὀστράκου ἂν εἴη περιστροφή, ἀλλὰ ψυχῆς περιαγωγὴ ἐκ νυκτερινῆς τινὸς ἡμέρας εἰς ἀληθινὴν τοῦ ὄντος ἄγουσα ἐπάνοδον, ἣν δὴ φιλοσοφίαν ἀληθῆ φήσομεν εἶναι. Πάνυ μὲν οὖν. Οὐκοῦν δεῖ σκοπεῖσθαι, τί τῶν μαθημάτων ἔχει τοιαύτην δύναμιν;* cf. 514 A—519 D, prae ceteris 516 C-E et 517 B: *τὴν δὲ ἄνω ἀνάβασιν καὶ θέαν τῶν ἄνω τὴν εἰς τὸν νοητὸν τόπον τῆς ψυχῆς ἄνοδον τιθείς....* 519 CD *ἀφικέσθαι πρὸς τὸ μάθημα, ὃ ἐν τῷ πρόσθεν ἔφαμεν εἶναι μέγιστον, ἰδεῖν τε τὸ ἀγαθὸν καὶ ἀναβῆναι ἐκείνην τὴν ἀνάβασιν*, cf. 526 E—532 C.

Quibuscum minime congruunt haec, quae in Phaedro leguntur: (249 E—250 A) *πᾶσα μὲν ἀνθρώπου ψυχὴ φύσει τεθέαται τὰ ὄντα, ἢ οὐκ ἂν ἦλθεν εἰς τόδε τὸ ζῷον*, ubi perfectum illud tempus *τεθέαται* notandum est pro futuris illus *ἐγγενήσονται, ἀνάξει*, quae ex Republica citavi.

Quamquam igitur hoc argumento iam adducimur, ut Rempublicam tribus anamneseos dialogis succedere putemus, tamen alios etiam Phaedri et Reipublicae locos conferre libet, ex quibus Phaedrum priorem esse patet:

Phaedr. 247 D de ipsa iustitia, moderatione, doctrina sermo

est: ἐν δὲ τῇ περιόδῳ καθορᾷ μὲν αὐτὴν δικαιοσύνην, καθορᾷ δὲ σωφροσύνην, καθορᾷ δὲ ἐπιστήμην, οὐχ ᾗ γένεσις πρόσεστιν .... ἀλλὰ τὴν ἐν τῷ ὅ ἐστιν ὂν ὄντως ἐπιστήμην οὖσαν. Hoc loco ideis iustitiae cett. praepositam esse boni ideam nondum legimus, ut ne in Convivio (211 B) quidem neque in Phaedone (78 D). At in Republica haec reperiuntur: (505 A) ἐπεὶ ὅτι γε ἡ τοῦ ἀγαθοῦ ἰδέα μέγιστον μάθημα, πολλάκις ἀκήκοας, ᾗ δίκαια καὶ τἆλλα προσχρησάμενα χρήσιμα καὶ ὠφέλιμα γίγνεται, cf. quae supra citavimus ex Rep. 519 CD ἰδεῖν τε τὸ ἀγαθόν et in Philebo (20 B): ἐννοῶ περί τε ἡδονῆς καὶ φρονήσεως, ὡς οὐδέτερον αὐτοῖν ἐστι τἀγαθόν, ἀλλὰ ἄλλο τι τρίτον, ἕτερον μὲν τούτων, ἄμεινον δὲ ἀμφοῖν.

Itaque Phaedrum cum prioribus dialogis congruere videmus, Rempublicam cum posterioribus.

Neque cogitari potest, quid Platonem adduxerit, ut in Phaedro ita animos distribueret; (248 D) ἀλλὰ τὴν μὲν πλεῖστα ἰδοῦσαν ⟨νόμος φυτεῦσαι⟩ εἰς γόνην ἀνδρὸς γενησομένου φιλοσόφου ἢ φιλοκάλου ἢ μουσικοῦ τινὸς καὶ ἐρωτικοῦ, τὴν δὲ δευτέραν εἰς βασιλέως ἐννόμου ἢ πολεμικοῦ καὶ ἀρχικοῦ, si *ante* in Republica iam censuisset philosophos eosdem esse et magistratus legitimos.

Postremo hi loci digni sunt, qui conferantur:

Phaedr. 245 B ἡμῖν δὲ ἀποδεικτέον αὖ τοὐναντίον, ὡς ἐπ' εὐτυχίᾳ τῇ μεγίστῃ παρὰ θεῶν ἡ τοιαύτη (sc. ἐρωτικὴ) μανία δίδοται, cf. 249 D, 245 A.

Rep. 403 A ὁ δὲ ὀρθὸς ἔρως πέφυκε κοσμίου τε καὶ καλοῦ σωφρόνως τε καὶ μουσικῶς ἐρᾶν .... οὐδὲν ἄρα προσοιστέον μανικὸν οὐδὲ ξυγγενὲς ἀκολασίας τῷ ὀρθῷ ἔρωτι.

In altero ex his locis Platonem repudiare quae in altero affirmaverat nemo non videt. Utrum autem est veri similius? Iam fere sexagenarium Platonem furorem laudibus extulisse, moderationem prioris aetatis expulisse an moderationem iam sumpsisse pro furore superiorum annorum? Hoc, opinor. Qua de causa Respublica, in qua moderatio laudibus effertur, posterior esse debet.

Proxime Rempublicam Phaedro succedere ideo probabile est, quod in utroque animus trifariam dividitur (Phaedr. 246 A sqq., Rep. 440 A—441 C), id quod Menoni Phaedonique contrarium

est. Hac in re autem cum proxime praecedenti Phaedone coniunctus est Phaedrus, quod in utroque sumitur, hominum malorum animos aliquando in bestias venire posse (Phaed. 82 AB, Phaedr. 249 B). Quae si recte disputata sunt, ita inter se succedunt dialogi, de quibus in hoc capite disputavi:

Meno, Phaedo, Phaedrus, Respublica.

Ut conspectum habeamus, iterum dialogos enumerare libet, additis numeris, quibus a Rittero Raederoque ornantur:

	Ritterus	Raederus	
1. Protagoras	3	8	a⁰ 399?
2. Laches	1	4	„ 398?
3. Charmides	4	5	„ 397?
4. Lysis	14	15	„ 396?
5. Euthydemus	10	13	„ 395?
6. Gorgias	9	9	annis 394—392?
—			
7. Hippias Minor	2	3	a⁰ 391?
8. Io	?	2	„ 391?
9. Apologia	7	1	„ 390?
10. Crito	8	6	„ 389?
11. Menexenus	13	10	**non ante annum 389.**
—			
12. Euthyphro	6	11	a⁰ 388?
13. Hipp. Maior	5	7	„ 388?
14. Cratylus	11	14	„ 387?
15. Theaetetus	19	20	annis 386/5?
16. Convivium	15	16	**non ante annum 385;** annis 384/3?
—			
17. Meno	12	12	a⁰ 382?
18. Phaedo	16	17	annis 381/0?
19. Phaedrus	18	19	„ 379/8?
—			
20. Politeia	17	18	„ 377—368?

DE LUDO DE MORTE CLAUDII.

SCRIPSIT

J. J. HARTMAN.

Sic enim hanc disputatiunculam inscribere malo, ne iam ipso titulo quis mihi libellum istum scripsisse videatur pronuntiem. Nam in optimo codice Sangallensi haec legimus:

Divi Claudii ΑΠΟΘΗΟΣΙΣ (vel APOTHEOSIS) Annaei Senecae per saturam. Quae uncinis sunt inclusa utrum ipse addiderit Buechelerus, cuius editionem, minori *Petronii* editioni additam, hic sequor, an et illa e codice sumserit dubito, sed haud magni illud refert.

Satira ergo illa notissima mordacissimaque nobis tamquam Senecae philosophi opus est tradita. Neque iam esse videtur ulla de ea re inter viros doctos dubitatio. Quod cuiusmodi sit mox videbimus. Alia quaedam prius sunt consideranda.

De Seneca qui iniquius iudicant hoc praesertim in ore habere solent quod mortuo insultaverit Claudio quem vivum summis extulerit laudibus.

Nam, quod minime mirum, cum Senecae in Claudium maledictis statim severi illi iudices coniungunt:

consulationem ad Polybium.

Atque coniuncta haec crimina vix ulla possunt leniri, nedum redargui, defensione. At nos, si unquam, hic, ne iusto simus iniquiores, *distinguamus* censeo.

Illam ergo consolationem primum adspiciamus.

Minime spernendus liber hic multaque habet dignissima quae

cognoscantur perpendanturque. Unum hic proferam quod, licet a nostro proposito sit alienum, tanti mihi videtur momenti ut reticere non possim. Sub ipsum enim finem haec legimus:

„haec, utcunque potui, longo iam situ obsoleto et hebetato animo composui. Quae si aut parum respondere ingenio tuo aut parum mederi dolori videbuntur, cogita, quam non possit is alienae vacare consolationi, quem suae mala occupatum tenent, et *quam non facile latina ei homini verba succurrant, quem barbarorum inconditus et barbaris quoque humanioribus gravis fremitus circumsonat.*"

Nonne hic de Ovidio exule se ne fando quidem audivisse, certe nunquam *Tristia* eius et *epistulas e Ponto* legisse dum tacet clamat Seneca? Nullum enim poetam frequentius quam Ovidium citare solet, et quo anno exulem illum emortuum esse docemur iam multarum literarum adolescens fuit Seneca. Atque in tanta aliorum argumentorum inopia nulla habet ars nostra certiora quam quae *e silentio* dicuntur. Certe hinc discimus communes esse locos Ovidiana ista (Tr. V, 7, 57 sqq.):

> et pudet et fateor, iam desuetudine longa
> vix subeunt ipsi verba Latina mihi.
> nec dubito quin sint et in hoc non pauca libello
> barbara: non hominis culpa, sed ista loci

aliaque in eandem sententiam.

Sed ad propositum redeo.

Claudio „turpissimum in modum" (sic enim hodierni loquuntur homines) in ista consolatione blanditur Seneca.

At Claudius, ne quid maius dicam, quin fama sua fuerit melior princeps non est quod dubitemus, siquidem in integrum eum restituere conatus est Vespasianus, quo nemo unquam vir iustior prudentiorque ulli praefuit reipublicae. Certe longe decessori suo praestitit Claudius.

Atque apud illum gratia potentiaque prae ceteris omnibus Polybius libertus polluit.

Huncine quoque cum suo patrono indicta condemnemus causa? An graviter feramus quod per illum se in patriam revocatum iri speraverit Seneca?

Reputemus ergo qualis ille fuerit homo et quale eius exilium. In insulam erat deportatus incultam, horridam, saevam atque

turpissimam. Turpe enim foedumque eius aetatis hominibus videbatur quidquid amoeni laeti floridi haberet nihil.

Eoque deportatus erat vir, si quisquam, urbanus, vir cultissimi ingenii, cui nulla vita vitalis videri posset quae commercio careret hominum doctorum, dicacium, facetorum.

Fac nostra aetate exilii poena plecti posse homines; ante oculos tibi pone aliquem qui in ore habere soleat notum illud inter nostrates, verumque „unum Amstelodamum", eumque finge vivere iussum Tesselae inter placidos illos mitesque ovium cultores. Nonne post paucos annos eum omnem censes moturum lapidem ut in unice dilectam illam urbem sibi concedatur reditus? Nulli, ut opinor, paratior est venia quam si quis tam dura usus fortuna *μικρόν τι ἐπιθήκισε.* Nihil enim solitudine magis citiusve vel gravissimorum hominum frangit debilitatque ingenium.

Et a Polybio sperabat exspectabatque salutem philosophus noster, nondum, ut postea, ad ipsam mortem fortiter subeundam vitae usu et longa meditatione paratus confirmatusque.

Eoque ipso tempore fratrem dilectissimum amiserat ille omnium Caesaris ministrorum potentissimus.

Adulandi, per me licet, hic utamur vocabulo. Indigna certe res haec quovis homine suae sibi dignitatis conscio. Sed paulisper dignitatis suae immemorem fieri philosophum quid miremur, aerumnis oppressum et quovis modo e suo evolare gestientem carcere? Cum praesertim speciem certe retinere dignitatis ei liceat et tamen suis consulere commodis.

Nam consolatoris egebat Polybius. Quis autem unquam cynicus tam durus fuit ut eam solum ob causam cuiquam sapientiae suae denegaret auxilium quod non de plebe infima vir ille esset?

In mentem hic nobis venit lepidissimus ille locus Plutarchi (*maxime cum principibus* 776C) quem sic esse legendum demonstrare conatus sum in libro *de Plutarcho scriptore et philosopho* p. 513:

ἐπεὶ τί φῇ ἀνὴρ πολιτικὸς καὶ φιλοσοφίας δεόμενος; Σίμων οὖν γένωμαι ὁ σκυτοτόμος ἢ Διονύσιος ὁ γραμματιστὴς ἐκ Περικλέους ἢ Κάτωνος, ἵνα μοι προσδιαλέγηται καὶ προσκαθίζῃ ὁ Σωκράτης ἐκεῖνος;

Esto: consolatoris egebat Polybius. Nonne res ipsa Senecam

iubebat omnem ne adulator videretur abiicere metum, cum tam apta se praeberet facultas cum maximi emolumenti spe eo fungendi munere quod ipsi omnium semper praestantissimum visum esset?

Nam *mentium medicum* se dici volebat Seneca. Eam dudum professus erat artem. Audiamus ipsum palam illud declarantem: *Ad Marciam* I, 4:

confligere cum tuo maerore constitui et defessos exhaustosque oculos, si verum vis [1]), magis iam ex consuetudine quam ex desiderio fluentes continebo, si fieri potuerit, favente te *remediis* tuis, si minus vel invita.

et § 8: cupissem itaque primis temporibus ad istam *curationem* accedere; leniore *medicina* fuisset oriens adhuc restinguenda vis; vehementius contra inveterata pugnandum est; nam vulnerum quoque sanitas [2]) facilis est, dum a sanguine recentia sunt; tunc et uruntur et in altum revocantur et digitos scrutantium recipiunt, ubi corrupta in malum ulcus verterunt. Non possum nunc per obsequium nec molliter adgredi [3]) tam durum dolorem: frangendus est.

De Ira I, 16, 4: varia in tot animis vitia video et *civitati curandae adhibitus sum.*

De Tranq. animi I, 2: quare enim non verum *ut medico* fatear? (Sereni haec ad Senecam verba sunt).

ib. I, 17: rogo itaque, si quod habes *remedium,* quo hanc fluctuationem meam sistas, dignum me putes qui tibi hanc tranquillitatem debeam. (Hic quoque Serenus Senecam alloquitur).

ib. II, 4 sumes tu *ex publico remedio* quantum voles.

Celeberimum autem medicum famaque inter aequales insignem ultro accedere ad primarium in republica virum, quem gravissimo mentis malo aut iam laborare aut mox laboraturum cognoverit quid aegre feramus? Cum praesertim medicus ille sibi sit conscius illi se morbo curando vel maxime esse idoneum .... atque honestissima hac opera praestanda gravissimo semet ipsum malo liberatum iri speret?

---

1) Nonne hic *audire* excidit vel *dicam,* aliudve vocabulum in eam sententiam?

2) Hic et similibus locis non *sanitas* sed *sanatio* legendum videtur.

3) Egregie sic *Trillerus* traditum *adsequi* correxit.

At enim Claudio, quem liberto eius blandiens summis affecit laudibus, haud ita multo post mortuo insultavit crudelissimisque eum laceravit iocis.

Hoc Senecam fecisse quis neget?

Legimus enim in *Cassio Dione epitomato* LX, 35 de Claudio mortuo:

'Αγριππῖνα δὲ καὶ ὁ Νέρων πενθεῖν προσεποιοῦντο ὃν ἀπεκτόνεσαν, ἔς τε τὸν οὐρανὸν ἀνήγαγον ὃν ἐκ τοῦ συμποσίου φοράδην ἐξενηνόχεσαν. ὅθενπερ Λούκιος Γαλλίων ὁ τοῦ Σενέκα ἀδελφὸς ἀστειότατόν τι ἀπεφθέγξατο. συνέθηκε μὲν γὰρ καὶ ὁ Σενέκας σύγγραμμα, ἀποκολοκύντωσιν αὐτὸ ὥσπερ τινα ἀπαθανάτισιν ὀνομάσας· ἐκεῖνος δὲ ἐν βραχυτάτῳ πολλὰ εἰπὼν ἀπομνημονεύεται. ἐπειδὴ γὰρ τοὺς ἐν τῷ δεσμωτηρίῳ θανατουμένους ἀγκίστροις τισὶ μεγάλοις οἱ δήμιοι ἔς τε τὴν ἀγορὰν ἀνεῖλκον κἀντεῦθεν ἐς τὸν ποταμὸν ἔσυρον, ἔφη τὸν Κλαύδιον ἀγκίστρῳ ἐς τὸν οὐρανὸν ἀνενεχθῆναι.

Non hercle ego aequalibus meis auctor sim ut in simili causa similiter agant. Scio enim illis omnibus non minus quam mihi omne odio et contemptioni esse adulationis genus sed eam praesertim adulationem quae, simulatque sunt mutata tempora de suoque est deiectus fastigio is, a quo optima quaeque sperabantur exspectabanturque, subito in mordacissimam transit petulantiam.

Sed non nos de eiusmodi rebus idonei sumus iudices.

Ipsos adulatorum cavillatorumque interrogemus censeo aequales quique paulo post vixerunt.

Iam Dio, quem hic epitomatum habemus, iocos dicteriaque refert a Senecis in mortuum coniecta Claudium, nil ultra: sint ea talibus viris digna an non, non disputat.

Sed neque Quintilianus, qui, licet neget, Senecam ferre non potest, usquam eum hoc nomine reprehendit quod turpi levitate de eo Caesare, quem vivum in coelum extulerit, sententiam mutarit postquam mortuum cognoverit. Neque, atque hoc in tota hac disquisitione multo maioris est momenti, **Tacitus** unquam hoc crimine Senecam accusavit.

Nam Tacitus negare quidem non potest (A. XIV, 54) Senecam in nimiis suis Neroni tradendis divitiis fortissimum se praestitisse virum, mortemque eius ne Socrate quidem vel Catone indignam

fuisse (A. XV, 60 sqq.), sed talia, paene dixerim, invitus scribit. Totam enim sectam Stoicam odit atque adeo metuit: intelligit enim paene ridiculos se socerumque suum Agricolam videri debere iis qui simul Thraseam habeant ante oculos. Haud inutiliter hic conferas quae disputavi in *Analectis Taciteis* p. 136 sqq.

Et tamen nunquam istam adversus Claudium duplicitatem ei obiicit.

En recurrit gravissimum illud *e silentio* argumentum!

Usquequaque Senecae laudes detrectare studet Tacitus; de aliquo eius de morte Claudii ludo altum est apud eum silentium. At quam facile alicubi inserere poterat aliquam philosophi reprehensionem, qui recentis imperatoris captaverit gratiam decessorem eius, cui turpiter adulatus esset vivo, mortuum ante omnium oculos crudeliter lacerando!

Postquam enim anilem illam retulit fabellam de nave ferali qua Agrippinae fuerit pereundum, atque impudens istud potulit nec refutavit de gladio inter pedes Agerini abiecto mendacium sic declamat (Ann. XIV, 11):

„ergo non iam Nero, cuius immanitas omnium questus anteibat, sed Seneca adverso rumore erat quod oratione tali confessionem scripsisset"

eam orationem dicit, a Seneca compositam, qua de matris exitu senatum fecit certiorem Nero.

Quam facile, aio, hic inserere poterat aliquid in hanc sententiam: „recordabanturque omnes Claudium ab eo derisum satira, quem paucis ante annis tamquam deum esset veneratus",

Sed non tanti factos credo ab illius aetatis Romanis aut iocos eiusmodi aut illam loquendi iudicandique varietatem. Talia, ut opinor, cum risu iocoque transmittere solebant.

Nam — et hoc ante omnia hic tenendum — de iocis et facetiis nobis narrat Dio inter vina et epulas iactis, deque li bellis, quibus inter se oblectaverint homines ingenii ostentandi cupidi.

Ego ergo hic Senecam neque condemno neque absolvo: non liquere mihi pronuntio, iudicium Senecae permitto aequalibus.

Sed de duabus rebus certissima mihi stat sententia:

I noster *de morte Claudii ludus* **non** est illa ἀποκολοκύντωσις de qua Dio epitomatus narrat. Nam nihil in eo de Claudio in

cucurbitam converso legimus. Neque excidisse illum iocum in fine libelli credibile est. Nunc enim satis apte ille clauditur. Satis apte, aio, nam praestitisset scribendi finem facere lepidissimis illis versiculis

nam quotiens e. q. s.

quibus nobis ante oculos ponitur miser Claudius frustra alea ludere tentans. Aequi bonique tamen consulimus quod adduntur etiam ista:

„apparuit subito C. Caesar et petere illum in servitutem coepit; producit testes qui [illum] [1]) viderant ab illo flagris, ferulis, colaphis vapulantem. Adiudicatur C. Caesari; Caesar illum Aeaco donat. Is Menandro liberto suo tradidit ut a cognitionibus esset."

Nam haec quoque poena apta Claudio et admodum ludicra. Sed quam multis ambagibus opus fuisset ut hinc perveniretur ad illam cucurbitam! E brevi, quamque ipsa brevitas vel maxime commendaret, admodum longa nata esset satira.

An ergo in medio fere libello olim suum sibi locum habebat ridicula ista metamorphosis? Scio caput octavum lacerum ad nos pervenisse, sed nullam ibi deprehendo lacunam quae ullam paulo longiorem capere potuerit narratiunculam.

Equidem ibi nil nisi parvas quasdam cerno lacunas, quas nullo negotio ita explere possis, idque ipsis quae supersunt usus fragmentis, ut, quod ad universum pertinet argumentum, capita 8 et 9 habeas quam integerrima. Sic fere:

C. 7 verbis *sed quoniam volo* abrumpitur Claudii ad Herculem oratio, qua permotus ille — intelligit enim suam agi causam, vide c. 9 § 4: „ad hunc (Diespiter hic est) belle accessit Hercules et auriculam illi tetigit. Censet itaque in haec verba: .... censeo uti divus Claudius ex hac die deus sit, ita uti ante eum qui optimo iure factus sit e. q. s." et praesertim § 9: „Hercules enim, qui videret ferrum suum in igne esse, modo huc modo illuc currebat et aiebat: noli mihi invidere, mea res agitur; deinde tu si quid volueris, in vicem faciam; manus manum lavat."

---

1) Recte hanc vocem Büchelerus delevit; Maehlyi correctio *olim* nimis languida videtur.

Esto: a Claudio admonitus suam rem agi (non enim multa Claudii verba periisse censeo: tantummodo desideratur „peroratio" quaedam et omnino oratorem, qui vix intelligi possit, quam brevissima decet oratio), a Claudio ergo admonitus primus omnium Hercules ut inter deos recipiatur modo defunctus Caesar censet.

Sed graviter in eum alius deus invehitur, Apollo, ut opinor, qui et alia ei obiicit et haec:

„Non mirum quod in curiam impetum fecisti: nihil tibi clausi est; modo dic nobis, qualem deum istum fieri velis. Ἐπικούρειος θεὸς non potest esse: *οὔτε αὐτὸς πρᾶγμα ἔχει τι οὔτε ἄλλοις παρέχει*; Stoicus? quomodo potest „rotundus" esse ut ait Varro „sine capite, sine praeputio?""

hic interpellat Apollinem deus iocosior quidam et „est aliquid" ait „in illo Stoici dei, iam video: nec cor nec caput habet."

Tum aut Apollo sic pergit aut ab alio deo (hoc enim malim), qui ab iisdem stat partibus, nova haec contra Claudii *ἀποθέωσιν* afferuntur argumenta:

„Si mehercules a Saturno petisset hoc beneficium, cuius mensem toto anno celebravit, Saturnalicius princeps, non tulisset illud, nedum ab Iove, quem quantum quidem in illo fuit, damnavit incesti. Silanum enim generum suum occidit propterea quod sororem suam, festivissimam omnium puellarum, quam omnes Venerem vocarent, maluit Iunonem vocare."

Hic subito alius deus exsurgit et vel vera vel ficta indignatione exclamat:

„quare, quaero enim, sororem suam?"

Sed adest minus severus quidam qui sic respondet:

„stulte. stude: Athenis dimidium licet, Alexandriae totum, quia Romae, inquit [1]), mures molas lingunt."

Supervenit gravior deus rogatque:

„Hic nobis curva corriget? quid in cubiculo suo faciat nescit et iam *caeli* scrutatur plagas?"

---

1) Sic enim legendum opinor, *inquit* pro *inquis* hoc fere sensu: „quemadmodum est in proverbio", ut *quia* sit positum pro *nam praeteritivo* et „Romae mures molas lingunt" significet: „Romae omnia nimis severe et accurate examinantur". Certe nihil aut vix quidquam hic deesse videtur.

Succinitque alius:

„Deus fieri vult: parum est quod templum in Britannia habet, quod hunc barbari colunt et ut deum orant μώρου εὐιλάτου τυχεῖν?".

Denique sat turbulenta facta est deorum concio. Sed non diu istam fert immodestiam deorum hominumque pater aptissimeque iis, quae ultima citavi, annectuntur haec:

„Tandem Iovi venit in mentem, privatis intra curiam morantibus sententiam dicere nefas putari [1])."

Tum usque ad finem satirae ne levissima quidem se offert lacunae species.

Ad incitas redacti viri docti, quibus est persuasum de nostra satira agi eo Dionis epitomati quem citavi loco, novi aliquid sunt commenti. Aiunt enim eum qui satiram scripserit, cum titulum ei quaereret, decantatum illud ἀποθέωσις inscribere noluisse, sed, quo maior fieret in Claudium contumelia, ridiculum istud ἀποκολοκύντωσις posuisse.

Ain vero? Itane subito in viro facetissimo omnis exaruit iocandi venia ut nomen daret fabulae, in quo leporis inesset nihil, utpote quod quid sibi vellet nemo mortalium posset intelligere?

„At enim" sic mihi responderi possit „isto argumento et illud, quod codex Sangallensis praebet, ἀποθέωσις concidat necesse est".

Haud dubie in deum *non* convertitur Claudius. Et tamen tanto mihi illud ἀποθέωσις praestare titulo videtur, quem nobis Dio suggerit, ut parum absit quin sic olim ab ipso qui scripserit satiram nostram inscriptam pro certo mihi constet. Nonne enim nunc uno hoc vocabulo id dicere videtur, quo nihil amarius vel fingi potuerit: „alii Caesares in deos sunt conversi: Claudio quid factum sit vultis noscere? Non in coelo sed apud inferos factus est non deus sed servus, non tamen dei et ne herois quidem sed liberti herois servus. Hanc ἀποθέωσιν Claudius habuit"?

Nam illum Dionium titulum scin quare tamquam unum omnium ineptissimum plane repudiem?

De Claudio in deum convertendo, licet non fiat illud, delibe-

---

1) Sic (*nefas putari*) emendavit tradita *nec disputare* Hauptius; ad sensum certe rectissime.

ratur tamen et deliberatur sedulo. Sed cucurbitae hic nec vola nec vestigium. Et tamen aliqua certe vel brevissima mentione cucurbitae aliquo satirae loco opus erat nisi plane ineptus fieri vellet is qui totam ἀποκολοκύντωσιν appellaret. Nihil vero erat facilius quam eiusmodi inferre mentionem. Sponte se huic locus ipse, isque quam aptissimus, offerebat. Audivimus enim c. 8 altercantes inter se deos; alius alio magis est ridiculus. Quidni ergo qui mox illud ἀποκολοκυντώσεως nomen libello suo esset inditurus, aliquem deum inducit illi qui rogavit „quomodo potest rotundus esse" respondentem: „cucurbita fiat, fructus quam maxime rotundus et quo nullus minus habet saporis"?

Ut equidem opinor in aliquo *colloquio* de Claudio sic fere est iocatus Seneca: „Stoicus deus factus est Claudius, rotundam enim nactus est figuram, in illum conversus fructum, cuius tota vita simillimus fuit, cucurbitam."

Novimus enim quantopere illo rotundo deo sit delectatus Seneca et quam libenter omnem de eo iocandi arripuerit facultatem. Lepidissimum mox citabo exemplum, quod mihi vel firmissimum praebebit argumentum alterius rei quam mihi persuasissimam esse dicebam. Ad illam iam transeo.

II Ipsum Senecam patrem noster habet libellus. Omnino prudentis esse critici opinor, quicunque ex Antiquitate liber ad nos pervenit, in quo magna scribendi observatur ars, multum leporis, et, quod maximum est, propria quaedam et peculiaris certi hominis indoles, eum illi vindicare domino, qui dominus esse fertur. Cuius rei cum idonea adsunt testimonia, tamen obloqui et repugnare velle paene ineptum videatur. In hac certe causa nimium oneris suscipit qui Senecae abiudicare libellum nostrum conetur. Quid enim? Scriptus est paulo post Claudii mortem; vivebat tunc vigebatque, quin etiam gratia apud novos principes florebat Seneca, quo nullum novimus scriptorem Latinum disertiorem facetiorem atque, ubi opus erat, mordaciorem. Hercle, si sileret inscriptio libelli, sponte a Seneca scriptum eum esse clamaremus. An et alium, eumque ceteroquin ignotum eodem vixisse credamus scribendi artificem tempore, ipsi Senecae haud imparem, eundemque tam verecundum ut aequo animo pateretur sibi pauperi opusculum adimi, quod et ipsi et aequalibus vehementer placeret, tradique diviti? Quando eiusmodi aliquid factum

est unquam? Quod si tamen tunc factum esset, nemone aequalium veri servavisset posterisque tradidisset domini memoriam? Lubet enim denuo argumento e silentio uti, quod nunc certe permagni est momenti, nam magni momenti est semper. Senecam, cum libellum in lucem emitteret, qui, quamvis esset lepidus atque venustus, tamen gravi homine atque philosopho parum dignus videri posset, sub aliena persona latere maluisse credere utcunque possum, satiricum obscurum aequo animo tulisse ingenii sui fructus pulcherrimos in hominis prae ceteris opulenti transferri horreum ut credam nunquam a me impetrabo.

Iam totum libellum Seneca esse dignissimum si dixero, dicere fortasse aliquid videbor quod certis non possit demonstrari argumentis. Sentiuntur enim talia magis quam demonstrantur. Hic tamen quin quod dicebam statim sentiatur ab unoquoque qui ab *epistolis ad Lucilium* et *dialogis* recens est vix fieri potest. Sed lubet pauca quaedam e nostro protrahere ludo, quae mihi quidem totam rem in clarissima ponere lucem videntur.

Senecae *tragoedias* (nam Senecae illas aut omnes aut tantum non omnes esse et mihi pro certo constat, et illis quoque constare videtur qui iis emendandis edendis considerandis strenue dederunt operam). Senecae ergo tragoedias qui legit, et alia aegre fert et illos versus anapaesticos, nullo interveniente paroemiaco, per plures decantatos paginas. Nostris auribus ingratissima est ista, quam grammatici dicunt, *μονοτονία*, at Senecam ea vehementer esse delectatum tragoediae eius, quarum nulla eiusmodi longa anapaestorum caret serie, documento sunt. Habemus autem et in hac satira canticum anapaesticum, quod tragoediarum illis, certe quod ad rem metricam pertinet, tam simile est quam ovum est ovo.

Deinde mihi vide iocum illum in initio satirae (c. II):

„horam non possum certam tibi dicere, facilius inter philosophos quam inter horologia conveniet",

nonne similiter de grammaticis nulla de re inter se consentientibus iocantem te audire Senecam meministi et alibi et (ut e multis locis unum afferam) epla. 88, 5:

„nisi forte tibi Homerum philosophum fuisse persuadent, *cum his ipsis, quibus colligunt, negant*: nam modo Stoicum illum faciunt, virtutem solam probantem, et voluptates refugientem

et ab honesto ne immortalitatis quidem pretio recedentem, modo Epicureum, laudantem statum quietum civitatis et inter convivia cantusque vitam exigentis, modo Peripateticum, tria bonorum genera inducentem, modo Academicum, omnia incerta dicentem: *apparet nihil horum esse in illo quia omnia sunt.*"

Lubenter totam virorum doctorum gentem perstringit Seneca, sed nullos libentius quam philosophos. Tum vero *αὐτὸς ἑαυτοῦ δεινότατος* est cavillator cum suos ipse Stoicos mordaci suo perfundit aceto. Sed nihil est quod magis ut in cachinnos effundatur eum permoveat quam rotundus iste deus Stoicus, rotundus sapiens, rotunda omnia quae sunt sapientis. Relege mihi locum in epistula CXI § 25.

Deridet hic prudens noster et urbanus philosophus Stoicos *animal* esse contendentes et ipsum hominis animum et quidquid animi est ad eumve pertinet. Post multa alia sic disputat:

„interim fateor animum animal esse, postea visurus, quam de ista re sententiam feram: actiones eius animalia esse nego. Alioqui et omnia verba erunt animalia et omnes versus. Nam si prudens sermo bonum est, bonum autem omne animal est, sermo animal est. Prudens versus bonum est, bonum autem omne animal est, versus ergo animal est. Ita *arma virumque cano* animal est, **quod non possunt rotundum dicere, cum sex pedes habeat**"

desines, ut opinor, si unquam coepisti, dubitare quin ab ipso L. Annaeo Seneca scriptus sit noster de Claudii morte lusus.

Ecquid, id quod est in proverbio Francogallorum, apertam perfringere ianuam videor? Non plane, ut equidem opinor, is perdit operam qui *quo fere modo* demonstrari possit id quod iam omnibus est persuasum, licet certa argumenta non habeant in promptu, indicat. Atque argumentis a me allatis qui semel est admonitus, alia multa et fortasse quaedam disertiora etiam in Seneca suo quavis fere inveniet pagina. Bona res est credere, sed quis non, si eius rei datur facultas, certo scire malit?

Omnium tamen argumentorum vel firmissimum est ipse libri lepor ipsaque venustas. Periculum quivis faciat eumque in vernaculum sermonem conversum recitet in aliquo hominum conventu non plane indoctorum sed qui de Claudio eiusque libertis et uxoribus, de Seneca et Nerone illa apud omnes mortales

decantata teneant memoria: vehementer illa recitatione delectari omnes sentiet. Paucis qui ex Antiquitate ad nos pervenerunt libris illud evenit. Et credat quisquam eiusmodi fetum a patre suo relinqui, negligi, exponi potuisse, neque reposci cum sublatus esset ab alio?

Age iam e facetissima satira unum alterumque locum seorsim consideremus: fortasse continget nobis ut aut sordes aliquas removeamus molestas aut paululum afferamus luminis.

Quid actum sit in caelo ante diem tertium Idus Octobres, Asinio Marcello Acilio Aviola consulibus anno novo, initio saeculi felicissimi, volo memoriae tradere. Nihil offensae vel gratiae dabitur. Haec ita vera si quis quaesierit unde sciam, primum si noluero, non respondebo.

Sic ipsum initium editur a Fromondo apud Lipsium. Vocabula *Asinio Marcello Acilio Aviola consulibus* iure a Buechelero (secundum codicem Sangallensem ut opinor) esse omissa vix crediderim. Quid enim sciolum, quamvis putidum, movere potuit ut talia adderet? Mihi egregie illa gravitas verbosa et diligentia placet. Et ipsum illud *ante diem tertium Idus Octobres* consulum nomina flagitat. In sequentibus utrum cum Fromondo *offensae vel gratiae* an cum Buechelero *nec offensae nec gratiae* legamus parum refert. Sed *haec ita vera si quis quaesierit unde sciam* corruptum esse et Fromondus sensit qui annotat: „Curionis cod. *vero* legit, paullo melius" et Buechelerus qui *haec ita vera* tamquam integram legentibus exhibet periodum. Cuius quis esse possit sensus prorsus me latet. Equidem quin scripserit Seneca: „haec vero si quis qaesierit unde sciam e. q. s." non dubito: sic enim demum recte sequentia annectuntur praecedentibus.

I, 3 *nam ex quo* (nuntius ille de Claudio in caelum recepto) *in senatu iuravit se Drusillam vidisse caelum ascendentem et illi pro tam bono nuntio nemo credidit quod viderit, verbis conceptis affirmavit se non indicaturum, etiam si in medio foro hominem occisum vidisset.*

Isto *quid viderit* quid faciamus nondum constat. Heumannus delet, Paschasius Radbertus *quidquid viderit* coniicit (eaque verba, licet illud non dicat Buechelerus in annotatione critica, inter *se* et *non* eum posuisse suspicor). Temerarium illud, hoc parum probabile, siquidem istud *quidquid viderit* misere languet sequente *etiam si in medio foro hominem occisum vidisset.*

II, 1 Et deformis hiemps gratos *carpebat* honores
Divitis autumni iussoque senescere Baccho
Carpebat raras serus vindemitor uvas.

Pro priore *carpebat* Buechelerus *rapiebat* coniecit, Hauptius *turpabat.* Vocem tam parvo spatio repetitam non tulerunt viri elegantissimi. Quid vero si Seneca et hic malos suae aetatis poetas ludibrio voluit habere?

II, 2 Inter sextam et septimam (horam) erat. „Nimis rustice" *inquies* „*cum* omnes poetae, non contenti ortus et occasus describere, etiam medium diem inquietent."

Praeclara haec est Buecheleri emendatio *inquies cum* pro absurda, quae tradita est, lectione *adquiescunt.* Sed idem annotat: „vide ne interciderit versiculus huiusmodi: *adquies(cis in his, inquis, tam curiose de sole di)cunt omnes ut*", atque sic ultro dat insigne documentum etiam eos, qui in his studiis primas agunt partes, interdum vocabulorum formularumque Latinarum veram ignorare significationem. Quid enim est: *adquiescere in aliqua re*? Ut opinor „requiem et solatium ab aliqua re petere". Exempla vide Mnem. XL p. 41. At novicii viri docti interdum ea verba sic accipiunt quasi hic esset sensus: „aliqua re contentum esse, aequi bonique aliquam rem consulere". Batavorum philologorum proprium et peculiarem eum esse errorem antea putabam, quia in *Antibarbaro* non notaretur. Nunc video communem esse omnium populorum.

III, 1 Sic Parcam obiurgat Mercurius:

Quid, femina crudelissima, hominem miserum torqueri pateris? nec unquam tam diu cruciatus cesset?

Haec quamvis sint languida, non facile a me impetrabo ut Haasii illud *exiet* (pro *cesset*) probem, quo nihil lucramur praeter formam verbi insolitam et subbarbaram Egregie vero decet Mercurium (v. supra: „qui semper ingenio eius delectatus esset") quod praebet Fromondus: *nec unquam meritum ut tam diu cruciaretur*. Sed unde sumpsit? Fortasse satis est *tam diu* retrahere in lineam praecedentem (post *miserum*) et post *cruciatus* addere *tuus.*

III, 4 „Hos" inquit (Parca) „tres exiguis intervallis temporum divisos mori iubebo".

Quis ante *exiguis* sibi obtrudi etiam, quod traditum est, *uno anno* patiatur? Continuo sequitur:

nec illum incomitatum dimittam.
Sed venuste *ne* pro *nec* reposuit Wehlius.

IV, 2 Postulat ergo a Parca (Clotho) Mercurius ut Claudium quam primum emori sinat et illa cur id nondum fecerit explicat, sed nunc se paratam ad obsequendum Mercurio declarat (ego mehercules ... convictoribus). Sequitur nunc carmen 32 versuum quo magnifice satisque eleganter edocemur abrumpi Claudii stamen nerique Neronis. Sic illud incipit:

haec ait et turpi convolvens stamina fuso
abrupit stolidae regalia tempora vitae

adduntur que 30 versus quibus splendidum illud ingensque Neronis stamen describitur. Quid sibi *versus* hic volunt? Manifesta res est: is qui narrat aut, si hoc mavis, is qui totum libellum scripsit, subito divino afflatur spiritu neque iam potest ultra pedestri uti sermone. Ineptissime ergo post versus illos sic pergitur: „haec Apollo. At Lachesis e. q. s." Tolle ista *haec Apollo*, sic demum apte procedet narratio. Procedit autem ita:

„At Lachesis, quae et ipsa homini formosissimo (Neroni) faveret, fecit illud plene manu et Neroni multos annos de suo donat. Claudium autem iubent omnes

χαίροντας, εὐφημοῦντας ἐκπέμπειν δόμων.

Quid sibi hic Teuffelius velit *χαίροντες εὐφημοῦντες* legens prorsus me latet. Unum video evenisse viro praestantissimo quod saepe criticis accidit ut rei palaeographicae rationem habeant, de sententia loci securi, nam in codice illa participia in syllabam *τας* exeunt. Qui enim, quaeso, *iubentur*, si *omnes* est subiectum? Sed neque quod editur placet. Pro *iubent* legendum censeo *iubet* (Lachesis) et pro *omnes* malim *homines*.

Sequuntur haec:

„Et ille quidem (Claudius) animam ebulliit, et ex eo desiit vivere videri. Expiravit autem dum comoedos audit, ut scias me non sine causa illos timere".

Sciant alii, ego me iuxta cum ignarissimis nescire fateor. Pronomine enim *me* ipse se indicat Seneca. Quid autem Seneca habet cur comoedos timeat? An quod expiravit Claudius dum eos audit? Idoneam hanc ego putaverim causam cur eos in deliciis habeat quicunque Claudium oderit detesteturque.

Sed quae in verbis *animam ebulliit* insit acerbitas penitus

sentio: cum *cadavere* enim *putri* comparatur Claudius et pro anima bullas quasdam male olentes emittere dicitur.

V, 3 „Iuppiter Herculem, qui totum orbem terrarum pererraverat et nosse videbatur omnes nationes, iubet ire et explorare quorum hominum esset (advena iste, Claudius). Tum Hercules primo aspectu sane perturbatus est, ut qui etiam non omnia monstra timuerit. Ut vidit novi generis faciem, insolitum incessum, vocem nullius terrestris animalis sed qualis esse marinis beluis solet, raucam et implicatam, putavit sibi tertium decimum laborem venisse."

Parum refert utrum hic traditam lectionem serves an cum Fabro et Lipsio pro *timuerit* legas *domuerit*. Quis enim non sentit praemissis verbis qualia sunt ista *ut qui etiam non omnia monstra timuerit* (*domuerit*), quae quam sint inepte enuntiata vel unum illud *etiam non* docet, omnem tolli leporem qui multus inest in verbis *putavit sibi tertium decimum laborem venisse*?

Dele mihi ista et reliqua sic distingue:

„. . . . . . Tum Hercules primo aspectu sane perturbatus est, ut vidit novi generis faciem, insolitum incessum, vocem nullius terrestris animalis sed qualis esse marinis beluis solet, raucam et implicatam: putavit sibi tertium decimum laborem venisse" nonne bellissima haec?

An te hoc movet quod *videndi* verbum obiectum habet *vocem*? Non me. Recordor enim Aeschyleum illud:

ἵν' οὔτε φωνὴν οὔτε του μορφὴν βροτοῦ
ὄψει.

Scioque in omnibus quae ad mentem sensusque hominum pertinent enuntiatis haud parvam esse scriptorum poetarumque antiquorum licentiam. Quapropter ne Iuvenalianum quidem illud

Quidquid *agunt* homines, votum, timor, ira, voluptas
Gaudia, discursus

licet viris doctis iisque acutissimis iniicere soleat scrupulum, equidem tangere ausim.

VI, 1 „Marci municipem vides".

Sic Febris dea Claudium designat. Quid sibi nomen istud velit, vel quomodo sit corrigendum videant qui in hac parte historiae Romanae me sunt versatiores.

VII, 1 Sic ergo Hercules miserum Claudium increpare incipit:

„Audi me, tu desine fatuari. Venisti huc, ubi mures ferrum rodunt".

Ultima bene explicare Fromondus videtur: omnibus modis terrorem incutere studet Hercules homini fatuo, dicit ergo apud inferos terribilia esse omnia etiam mures, omnium animalium in terris fugacissimos ignavissimosque. In Orco etiam mures sunt „ferri esores" ut nos loquimur.

IX, 3 „Olim, inquit (Ianus pater designatus postmeridianus consul) magna res erat deum fieri: iam famam mimum fecistis".

Sic edidit Buechelerus annotavitque: „*fabam mimum* Cicero eodem usus proverbio ad Att. I, 16, 13." Censetne vir egregius nostro quoque loco *fabam* legendum esse? Quidni ergo hoc in textu posuit? Sed totum Ciceronis locum huc trahendum praefracte negat Bootius. Fortasse iusto pertinacius. Est tamen quod et mihi dubitationem iniiciat. Ciceronis enim locus sic decurrit:

„Sed heus tu! videsne consulatum illum nostrum, quem Curio antea ἀποθέωσιν vocabat, si hic factus erit, fabam mimum futurum."

Ubi licet ignoremus et forsitan ignoraturi simus semper istud *fabam mimum* quid sit, cetera omnia optime procedunt cohaerentque: „consulatus noster mimus (res ludicra) erit"; habemus hic et subiectum et praedicatum; apud Senecam, si *fabam mimum* legerimus, accusativus *fabam mimum* praedicati vicem implebit, sed qui subiecti loco sit positus deerit. *Quaenam* enim *res* facta est *faba mimus*? An *τὸ deum fieri*? Parum eleganter ut opinor. Et desideramus praeterea emphaticum aliquod *vos*.

X, 1 „Tunc divus Augustus surrexit sententiae suae loco dicendae."

Dubium non est quin cum codice Guelferbytano *suo* sit legendum pro *suae*. Misere enim istud *sententiae suae* friget.

Divus ergo Augustus de Claudii crudelitate et ignavia sic conqueritur: „hic, p. c. qui vobis non posse videtur muscam excitare, tam facile homines occidebat quam canis assidit. Sed quid ego de tot ac talibus viris dicam? non vacat deflere publicas clades intuenti domestica mala. Itaque illa omittam, haec referam; nam etsi soror mea [Graece] nescit, ego scio: ἔγγιον γόνυ κνήμης."

Sic Buechelerus edidit. Rogare velim inventumne sit in codice

Sangallensi illud ἔγγιον γόνυ κνήμης, quod olim Cobetus miro illo ingenii acumine latere intellexit in absurda codicum lectione ENTIKONTONTKHΔNIHC (Mnem. V p. 221). Ita si res se habet, insigne hoc et rarum est exemplum ingeniosae coniecturae postea codicibus confirmatae, quo fretus „ubi Cobeti adsint iam non opus esse codicibus novis quamvis bonis" pronuntiaveris. Vox *assidit* utrum in codice illo legatur an e coniectura sit nata minus curo. Pravam enim eam esse lectionem mihi constat. An quidquam aliud illud *canis assidit* significare potest quam hoc: „assidendo canis hominem imitatur"? At hoc non cum magno quidem, cum aliquo tamen labore caniculos nostros edocemus, ut non sit una ex illis rebus quae tantum non sponte fiant. Vulgata lectio est: *quam canis excidit.* Quam cur coniecturis temptemus non video. Certe absurdissima videtur illa Rhenani: *quam canis exta edit.* Aptissimum enim est et prae ceteris oratorem, qui de Claudio verba facit, istud *quam canis excidit* decet, modo *canis* accipiamus tamquam de infelicissimo illo *alearum* iactu dictum. Ut enim τρεῖς κύβους iaciant vel invitis aleatoribus accidit, Claudio praesertim qui et in hac re adversos habuit deos. *Soror mea* coniectura est pro *Phormea* vel *Sormea*, optima me iudice, dummodo ne cum Buechelero vocem *Graece* deleamus. Quam si retinemus, admodum lepidum hic Augusti habemus iocum, aptumque qui non solum cachinnos Augusti aequalium commoveret sed etiam aulicorum, qui multis annis post nulla re delectarentur magis quam, quod servorum est, dominis suis ludibrio habendis. Hoc enim Augustus dicit: „nam etiam si soror mea Graece nescit, ego scio, itaque Graecorum utor proverbio ἔγγιον γόνυ κνήμης." Nam Octavia multos quidem annos in Graecia et inter Graecos morata est, sed minime mirum sit si nunquam eo pervenerit ut accurate eorum sermone uti disceret. Admodum est credibile unum alterumque ei excidisse errorem, quem aequalium exceperit, posterorum servaverit malignitas.

XI, 1 In Claudium sic invehi Augustus pergit:

„Tu Messalinam .... occidisti. Nescio, inquis."

Optimo iure Buechelerus *nescii* pro *nescio* reponi vult. Sic enim demum recte haec subiungit Augustus: „di tibi male faciant: adeo istuc turpius est, quod *nescisti* quam quod occidisti."

XI, 2 „Occidit una in domo Crassum, Magnum, Scriboniam, Tristionias, Assarionem."

Pro ultimis nominibus absurdissimis ingeniosissime coniecit Buechelerus: „tris homines Assarios", aptissimeque ut apparet e sequentibus: „Crassum vero *tam fatuum*, ut etiam regnare posset".

XI. 4 Denique sic perorat Augustus:

„Summa rei, p. c., si honeste me inter vos gessi, si nulli clarius respondi, vindicate iniurias meas e. q. s.".

Prorsus sensu istud *clarius* caret. Sed quanto propius a vero hic quoque „deteriores" absunt! Praebent enim *durus* quod nullo negotio refingitur in eam qua opus est vocem *durius*.

XI, 6 Deorum sententiis Claudius caelo excedere iubetur:

„nec mora, Cyllenius illum collo obtorto trahit ad inferos, a caelo

unde negant redire quemquam."

Rectissime Muretus pro *a caelo* reponi iussit Catullianum, quo versus impletur, *illuc*. Sed delendum praeterea *ad inferos*, quod se „ante damnavisse" dicit Buechelerus. Nollem mutasset sententiam. Simile interpretamentum mox notabimus.

XII, 1 „Dum descendunt per viam sacram, interrogat Mercurius, quid sibi velit ille concursus hominum. Num Claudii funus esset."

Et syntaxi consuluit Buechelerus et lepori satirae coniiciendo *Mercurium* pro *Mercurius*. Aptissime enim sic quoque fatuus iste perstringitur princeps, cf. XIII, 1:

„Delectabatur laudibus suis Claudius et cupiebat diutius spectare."

XII, 3 Et aliae res a Claudio praeclare gestae nenia celebrantur et haec:

Ille Britannos ultra noti
Litora ponti
Et caeruleos scuta Brigantas
Dare Romuleis colla catenis
Iussit.

Quamvis sit paulo audacior, utique necessaria est Buecheleri correctio *victa* pro *scuta*.

XIII, 1 „Delectabatur laudibus suis Claudius et cupiebat diu-

tius spectare. Inicit illi manum Talthybius deorum [nuntius]."

Quis primus istud *nuntius* deleverit nescio, manifestum hic teneri sciolum probe novi.

Eundem aut similem eius deprehendi opinor in his (§ 3):

„Dicto citius Narcissus evolat. Omnia proclivia sunt [facile descenditur]. Itaque, quamvis podagricus esset, momento temporis pervenit ad ianuam Ditis."

In iis quae statim adduntur:

ubi iacebat ut ait Horatius, „belua centiceps"

nescio an iure post *iacebat* excidisse *Cerberus triceps vel*, non tantum *Cerberus vel* suspicatus sit Lipsius.

XIV, 2 „Advocatum non invenit."

Ante haec desiderari *Claudius* recte statuit Buechelerus.

XIV, 3 „De genere poenae diu disputatum est [quid illum pati oporteret]."

Nonne et haec inclusa delenda sunt?

„Erant qui dicerent Sisyphum satis diu laturam fecisse, Tantalum siti periturum nisi illi succurreretur."

Quomodo, obsecro, *succurri* Tantalo potest? Rescribe *succederetur*, ipsam Senecae restitueris manum.

AD CLEMENTEM ALEXANDRINUM.

Clem. Protrept. 119: ... *τὸ ᾆσμα ὕμνος ἐστὶ τοῦ πάντων βασιλέως, ψάλλουσιν αἱ κόραι, δοξάζουσιν ἄγγελοι, προφῆται λαλοῦσιν, ἦχος στέλλεται μουσικῆς* ... Mirarer Clementem sic scripsisse. Cantus enim non *στέλλεται*, sed *τέλλεται*; cf. Pind. Ol. XI, 4 sq.: *μελιγάρυες ὕμνοι, ὑστέρων ἀρχὰ λόγων, τέλλεται.*

G. V.

VARIA.

SCRIPSIT

P. GROENEBOOM.

I.

Soph. El. 328—329:

τίν' αὖ σὺ τήνδε πρὸσ θυρῶνοσ ἐξόδοισ
ἐλθοῦσα φωνεῖσ, ὦ κασιγνήτη, φάτιν.

Locum corruptum ducentes Blaydes et v. Herwerden *ἐξόδευσ* pro *ἐξόδοισ* legendum coniecerunt: alii pro *ἐλθοῦσα* legere malunt *ἑστῶσα* (Nauck), *ἀλγοῦσα* (Seebeck), *οἰχνοῦσα* (F. W. Schmidt). Sed traditam lectionem satis defendere videtur [Theocr.] XXIII 17 (v. Wil.):

ἀλλ' ἐλθὼν ἔκλαιε ποτὶ στυγνοῖσι μελάθροισ.

O. R. 402:

εἰ δὲ μὴ ἐδόκεισ γέρων
εἶναι, παθὼν ἔγνωσ ἂν οἷά περ φρονεῖσ.

Nauck explicat *παθὼν τοιαῦτα οἷά περ φρονεῖσ*: sed haec explicatio, quam Bruhn in novissima editione repetivit, parum placet. Nam *παθόντα γνῶναι* post Hesiodeum illud *παθὼν δέ τε νήπιοσ ἔγνω* (Opp. 218) tritissima fiebat locutio (cf. Aeschyl. Ag. 177 v. Wil. *πάθει μάθοσ*, 249, fr. 282, Soph. El. 384, Ant. 926, Trach. 143, fr. 11, Eur. Or. 413, Archil. fr. 65, Plat. Symp. 222 b cet.), ita ut participium *παθών* a verbis *ἔγνωσ ἄν* nullo modo seiungi possit.

Hac re motus iuvenis legendum conieci — et diu ante me idem Bamberg et v. Herwerden proposuerant —:

οἷ' ὑπερφρονεῖσ,

collato Arist. Eq. 729:

ἐξέλθ', ἵν' εἰδῇσ οἷά περ ὑβρίζομαι,

ubi Elmsley — plaudentibus omnibus — veram lectionem οἷα περιυβρίζομαι restituit.

Fortasse tamen alia correctio praeferenda erit: Oedipus minaci vultu et manu sublata in Tiresiam invehitur: „nisi senex esses, cum dolore tuo sentires" ... quid? Sequi non possunt vocabula οἷά περ φρονεῖσ, quae sensum idoneum non praebent, sed, quod simpliciter et fortiter dictum erit, οἷά περ φρονῶ.

Confero Soph. El. 333, ubi Chrysothemis de patris interfectoribus agens haec:

εἰ σθένοσ
λάβοιμι, δηλώσαιμ' ἂν οἷ' αὐτοῖσ φρονῶ.

Arist. Ach. 446:

εὖ σοι γένοιτο (Athen. 186 c), Τηλέφῳ δ' ... ἁγὼ φρονῶ.

Menand. Georg. 25 (Koerte[2]):

μικροῦ δέω
πρ]ὸσ τὴν θύραν ἐλθοῦσα καὶ καλέσασα τὸν
ἀλα]ζόν' ἔξω τοῦτον εἰπεῖν ὅσα φρονῶ.

Soph. Indagat. 145:

[σ]ῶματ' εἰ[σ]ιδ[ε]ῖν μόνον
καὶ γλῶσσα καὶ φ[αλ]ῆτεσ;

Cf. Herodes VI 16.

Versus Sophocleus illustrat iocum quendam Augusti, qui teste Suetonio (Reif. p. 46, 1) Horatium *purissimum penem* appellare solebat, quem locum Birt (Kritik und Hermeneutik p. 166) non recte explicasse videtur; vera explicatio legitur in adnotatione „der nichts ist als ein penis."

Eur. Hec. 100:

Ἑκάβη, σπουδῇ πρόσ σ' ἐλιάσθην
τὰσ δεσποσύνουσ σκηνὰσ προλιποῦσ',
ἵν' ἐκληρώθην καὶ προσετάχθην
δούλη κτέ.

Murray[1] secutus Herwerdenum verba καὶ προσετάχθην iniuria seclusit: tautologia apud tragicos frequentissima (cf. e. g. Soph. Ai. 139 ὄκνον ἔχω καὶ πεφόβημαι) ferenda esse videtur; proxime

accedit Alciphr. III 13, 1 (Schepers): ὦ δαῖμον, ὅσ με κεκλήρωσαι καὶ εἴληχασ, ubi Cobet verba κεκλήρωσαι καί eiecit.

Eur. Med. 1218:

χρόνῳ δ' ἀπέστη καὶ μεθῆχ' — ὁ δύσμοροσ —
ψυχήν· κακοῦ γὰρ οὐκέτ' ἦν ὑπέρτεροσ.

Murray, Earle, alii coniecturam Scaligeri ἀπέσβη in textum receperunt: lectionem vero codicum ἀπέστη („*hij gaf het op*") genuinam esse patet, collato loco simillimo, quem iam antea in Museo nostro indicavi (Thucyd. II 47, 4): ibi historicus, postquam narravit miseris Atheniensibus neque preces neque oraculorum responsa quidquam profuisse, sic pergit: τελευτῶντεσ — ἀπέστησαν ὑπὸ τοῦ κακοῦ νικώμενοι; participium τελευτῶντεσ respondet substantivo χρόνῳ apud Euripidem, quemadmodum verba ὑπὸ τοῦ κακοῦ νικώμενοι idem fere significant quod poetae illa κακοῦ γὰρ οὐκέτ' ἦν ὑπέρτεροσ.

Arist. Eq. 646:

οἳ δ' εὐθέωσ τὰ πρόσωπα διεγαλήνισαν.

In fragmento Hypsipylae nuper reperto novum et pulcherrimum compositum ἐκγαληνίζειν legimus:

ἃ σὰσ ὀδυρμῶν ἐκγαλη[νιεῖ Φ]ρένασ.

Eq. 729:

ἔξελθ', ἵν' εἰδῇσ οἷα περιυβρίζομαι.

Zacher, vir prudentissimus, ἵν' ἀθρήσῃσ aut ἀθρήσων legendum esse coniecit, pro εἰδῇσ videlicet vocabulum q. e. μάθῃσ expectans. Errat tamen vir doctus: ὃσ γὰρ ἔμαθεν οἶδεν „das resultat des ἐξιστορεῖν ist das εἰδέναι" (Kaibel). Plane consimilis locus invenitur apud Soph. El. 39 — verba sunt Orestis ad paedagogum —:

σὺ μὲν μολών, ὅταν σε καιρὸσ εἰσάγῃ,
δόμων ἔσω τῶνδ' ἴσθι πᾶν τὸ δρώμενον,

quo loco Wolff et Nauck inutiles coniecturas proferunt, quod pro ἴσθι notionem q. i. ἱστόρει expectant.

Nub. 965:

Vera lectio κατανείΦοι servata est in fragmento papyri quod ediderunt Schubart et v. Wilamowitz (Berliner Klassikertexte

V 2 p. 111): eodem modo Vesp. 773 Ravennas, teste Herwerdeno, νείφῃ, Aeschyl. 213 Mediceus, teste Wilamowitzio, νειφομένησ habet.

Nub. 1047:

ἐπίσχεσ εὐθὺσ γάρ σε μέσον ἔχω λαβὼν ἄφυκτον.

Lege: λαβὴν ἄφυκτον, cf. Lex. Sabbaiticum 3, 11 ἄφυκτον λαβήν· ὁ λόγοσ ἐναργήσ· τροπικῶσ ἀπὸ τῶν παλαιστῶν, Νικοχάρησ (com.) ἀλλ' εἰλήμμεθα | λαβὴν ἄφυκτον, Aeschyl. Eum. 776 πάλαισμ' ἄφυκτον τοῖσ ἐναντίοισ ἔχοισ.

Quod h. l. active exprimitur, forma passiva legimus e. g. Ran. 469 ἀλλὰ νῦν ἔχει (ῃ) μέσοσ.

[Monet me vir doctus quidam hanc coniecturam iam propositam esse: auctorem tamen non invenio].

Vesp. 696: ὥσ μου τὸν θῖνα ταράττεισ.

καὶ τὸν νοῦν μου προσάγεισ μᾶλλον, κοὐκ οἶδ' ὅτι χρῆμά με ποιεῖσ.

Expecto formam mediam προσάγει(ῃ), coll. Eccl. 886, Thesm. 849, Av. 141, O. R. 131.

Vesp. 917:

οὐδὲν μετέδωκεν; οὐδὲ τῷ κοινῷ γέ μοι (γ' ἐμοί).

Editores cum Dobreo τῶν κοινῶν ἐμοί legere solent; sed nihil impedit quominus κοινῷ sensu κοινωνῷ accipiamus, cf. O. R. 239: μηδὲ θύρασιν

κοινὸν ποιεῖσθαι.

Eodem modo Soph. El. 1085:

ὡσ καὶ σὺ πάγκλαυτον αἰῶνα κοινὸν εἵλου,

nisi futilem coniecturam κλεινὸν recipimus, vertendum erit: „ut tu quoque miserrimam vitam *sociam adscivisti.*"

Lys. 56:

ἀλλ', ὦ μέλ', ὄψει τοι σφόδρ' αὐτὰσ Ἀττικάσ,

ἅπαντα δρώσασ τοῦ δέοντοσ ὕστερον.

Legendum Ἀττικῶσ deleta virgula; nam τὸ ἅπαντα δρᾶν τοῦ δέοντοσ ὕστερον magis virorum Atheniensium proprium est quam feminarum, quae domi sedentes procul a foro vitam degunt.

Ran. 95:

ἅπαξ προσουρήσαντα τῇ τραγῳδίᾳ.

Optime v. Leeuwen: „musam tragicam *permingunt* tantum, prolem vero ex ea generare non valent."

Hunc locum v. Deyssel noster inscius splendide illustrat, ubi in malos poëtas invehitur „impotente vrijers van wassen Muzen!" (Musarum cerearum proci impotentes, V. O. p. 19), quamquam vis locutionis addito vocabulo „cerearum" mire minuitur; almae enim musae indignitate procorum „cereae" reddi non possunt.

Eodem modo sescentis locis antiquos — poetas praesertim — scriptor posterioris temporis illustrat, cuius rei iam nonnulla exempla afferam:

Il. XVI 203: χόλῳ ἄρα σ' ἔτρεφε μήτηρ.

Arist. adnotat χόλῳ ἀρσενικῶσ ἀντὶ τοῦ χολῇ. ὑπερβολικῶσ οὐ γάλακτι ἀλλὰ χολῇ, quam explicationem accepit Leaf.

Sed quid impedit quominus χόλῳ (*dativus instrumentalis*) proprio sensu accipiamus et vertamus „ira mater te nutrivit", cf. Shakespeare Coriol. IV 2:

You'll sup with me? Val. *Anger is my meat.*

Aeschyl. Sept. adv. Theb. 104 (v. Wil.) pavida puella exclamat: κτύπον δέδορκα: v. Herwerden δέδοικα; quis credat? Confero „puis, tout à coup, *voyez*, car il semble qu'en certains instants l'oreille aussi a sa vue, *voyez* s'élever au même moment de chaque clocher comme *une colonne de bruit*, comme une fumée d'harmonie." (Victor Hugo, Notre-Dame de Paris, III, 2).

In Timothei fragmento a Wilamowitzio edito singularis locutio κατάστεροσ δὲ πόντοσ legitur (Pers. 105), ubi v. Herwerden locum corruptum ducens κατάστεγοσ legere malit; sed eadem locutio post multa saecula apud Kipling („Captain Courageous") redit „*a star-powdered sea*": et Timotheus et Kipling de mari nocturno cogitarunt, in quo de alta navis puppi imaginem coeli stellis apti repercussam aspicimus, cf. Oscar Wilde, Charmides:

thou brightest star
of Oceans azure heaven where the planets mirrored are.

[Paullo aliter locum explicare conatus sum in Herwerdeni Lex. Suppl.[2] sub voce κατάστεροσ].

Theocr. VII 76:

εὖτε χιὼν ὥσ τισ κατετάκετο.

Vahlen comparat „es ist *ein Schnee* gefallen." (Goethe). Addo „a Schneewerl hat's g'schneibt, a Schneewerl hat's g'schneibt" (Rosegger, das Holzknechthaus: hoc modo etiam nunc in Germaniae parte meridionali et in Austria loqui solent) et „Si heeft haer lijf wit *als een sneeu.*" („Dmeisken metten sconen vlechtken").

Herodas V 30:

πρὸσ 'Αμφυταίην ταῦτα, μή 'μὲ πληκτίζευ,
μεθ' ἧσ ἀλινδεῖ καὶ ἔμ' ὄνῃ, πο[δ]όψηστρον.

Ita Nairn: in altero versu lectio est incertior, sed, utcumque se res habet, virgula post *ὄνῃ* delenda et *πεδόψηστρον* cum pronomine *ἐμέ* iungendum videtur, cf. „she asked me and Joe whether *we supposed she was door-mats under our feet.*" (Dickens, Great Expectations).

Herodas V 51:

αὐτὸσ σὺ καὶ τἀρχαῖα καὶ τόκουσ τείσεισ

„caput mihi cum usura pendes." Cf. Uitenbogaert, verbi divini interpres clarissimus „Wie dikteert Herodi dit? 't Is dat manneken dat daar binnen zit! 't Is dat Wroegerken, dat lang geslapen hebbende nu wakker wordt! Dat komt scherp maanen, en wil precys betaald zijn, beide van *kapitaal en interest* met parate executie. Dat manneken volgt hem, en houdt hem al telkemaal dat papierken voor zijn neus."

Ran. 825:

γηγενεῖ φυσήματι.

Locus in mentem revocat verba Aeschyli (Ag. 692) *ζεφύρου γίγαντοσ αὔρᾳ*, ubi v. Herwerden ingeniose, sed sine causa idonea, *λίγ' ἀέντοσ αὔρᾳ* proposuit.

Plut. 227:

τουτοδὶ κρεᾴδιον
τῶν ἔνδοθέν τισ εἰσενεγκάτω λαβών.

Apud Herodam (IV 92) Coccala post sacrificium haec: *τἄλλα δ' οἰκίησ ἕδρῃ | δαίσομεθα*: Buecheler vertit „domi sedentes", alii

de loco cogitant — verba sunt Nairnii — „in the temple precincts, where the flesh of the victim was eaten after the sacrifice." Locus Aristophaneus fortiter pro Buecheleri interpretatione militat.

Menandr. Discept. 358 (Koerte[2]).

ἂν δέ τισ λάβῃ μ' [ἔ]τ[ι
περιεργασάμενον ἢ λαλήσαντ', ἐκτεμεῖν
δίδωμ' ἐμαυτοῦ τοὺσ ὀδ[ό]ντασ.

„*ὀδόντασ* glossema irrepsisse pro *μύλουσ* vel *γνάθουσ* suspicantur Hen. Sud., pro *τομεῖσ* Croi." (Koerte).

v. Leeuwen, qui in adnotatione critica *νεφρούσ* tentavit, edidit *ὀ — δόντασ* „ut honestius, sic minus aptum substituit vocabulum ei quod in ore habebat verbi *ἐκτεμεῖν* obiecto." (*ὄρχεισ*).

Haec explicatio paucis, opinor, placebit nec magis insolite dictum est *ἐκτεμεῖν ὀδόντασ* quam *τέμνειν ὀδόντασ* in Anacreonteo illo quod vulgo inscribitur *εἰσ νεκρὸν Ἄδωνιν* vs. 33 (Bucolici Graeci ed. Wil. Moellendorff p. 127):

τούτουσ λαβοῦσα τέμνε,
τούτουσ κόλαζε, Κύπρι·
τί γὰρ φέρω περισσῶσ
ἐρωτικοὺσ ὀδόντασ;

Democritus apud Stobaeum (ecl. eth. II 92 Wachsm.) haec habet: *ἀνθρώποισι κακὰ ἐξ ἀγαθῶν φύεται, ἐπήν τισ τἀγαθὰ μὴ ἐπιστῆται ποδηγετεῖν μηδὲ ὀχεῖν εὐπόρωσ. οὐ δίκαιον δὲ ἐν κακοῖσι τὰ τοιάδε κρίνειν ἀλλ' ἐν ἀγαθοῖσιν.*

Democritum *ὀχεῖν εὐπόρωσ* scripsisse non credo; legendum *ὀχεῖν εὐλόφωσ*. Video v. Wilamowitzium legere *εὐφόρωσ* quod eodem pertinet, sed *εὐλόφωσ ὀχεῖν* magis exquisite dictum videtur.

(*Continuabuntur*).

DE SCIRIS.

SCRIPSIT

A. RUTGERS VAN DER LOEFF.

In Aristophanis Ecclesiazusis v. 18 Praxagora lucernam suam consiliorum consciam fore dicit,

ὅσα Σκίροις ἔδοξε ταῖς ἐμαῖς φίλαις.

Thesmophoriazusae v. 834 bonorum civium matri summos honores deberi dicunt,

προεδρίαν τ' αὐτῇ δίδοσθαι Στηνίοισι καὶ Σκίροις
ἔν τε ταῖς ἄλλαις ἑορταῖς, αἶσιν ἡμεῖς ἤγομεν.

Scira igitur ut Stenia et Thesmophoria a mulieribus solis celebrabantur in Thesmophorio sine dubio sive Θεσμοφόροιν, Δήμητρος scilicet et Κόρης, templo, quod Pnyci vicinum cultui muliebri proprium erat.

Ad eundem diem festum pertinere videtur, quod Photius s. v. τροπηλίς e Philochori epistula ad Alypum citavit:

ἐν τοῖς Σκίροις τῇ ἑορτῇ ἤσθιον σκόροδα ἕνεκα τοῦ ἀπέχεσθαι Ἀφροδισίων, ὡς ἂν μὴ μύρων ἀποπνέοιεν.

Dubio quidem fragmenti lectio obnoxia est [1]), sed mulieres Sciris ut Thesmophoriis castitati consuluisse admodum probabile est [2]).

Non in urbe tantum sed etiam in demis Atticis mulieres

1) Praepositio ἐν et vocabula τῇ ἑορτῇ abundant. Codicis manus prima κήροις, altera σκήροις. Varinus Phavorinus (Müller F. H. G. I 417) ἐν τοῖς καιροῖς τῆς ἑορτῆς.

2) Fehrle, Die kultische Keuschheit im Altertum, Giessen 1910 p. 138. A. Mommsen, Feste der Stadt Athen, Leipzig 1828, p. 511, Philochori fragmentum ad Scira mense Scirophorione acta pertinere negat. Tempore enim aestivo antaphrodisiacis vix opus esse vir doctus autumat!

Scira sua celebravisse decretum de Thesmophorio Piraeensi testatur I. G. II 573 b, Leges sacrae 33, v. 5:

μηδὲ πρὸς τοὺς βωμοὺς μηδὲ τὸ μέγαρον προσίωσιν ἄνευ τῆς ἱερέας ἀλλ' ἢ ὅταν ἡ ἑορτὴ τῶν Θεσμοφορίων καὶ Πληροσίᾳ [1]) *καὶ Καλαμαίοις καὶ τὰ Σκίρα καὶ εἴ τινα ἄλλην ἡμέραν συνέρχονται αἱ γυναῖκες κατὰ τὰ πάτρια.*

Mensis autem Scirophorionis die duodecimo Scira celebrata esse scholiasta ad Eccl. 18 testis est, cuius fidem duo lapidum testimonia corroborant [2]). Alterum in Fastis sacris legitur, quos Ioannes de Prott anno 1896 edidit, ubi n. 26, v. 30 et 51 Marathoniorum demarchus mense Scirophorione rem sacram facere dicitur *πρὸ Σκίρων*. Alterum invenitur I. G. III 57, ubi Areopagitis nescioquid boni promittitur *τῇ δωδεκάτῃ τῶν Σκίρων*, quod melius sane Dittenberger l. l. de Sciris mensis die duodecimo celebratis quam A. Mommsen, Feste der Stadt Athen, p. 505 de duodecim dierum celebratione intellexit.

Alterorum Scirorum auctumnalium Aristodemus apud Athenaeum XI c. 92, p. 495 e, testis esset, si Oschophoria, quae ibi Sciris celebrata esse dicuntur, cum Mommseno et aliis Pyanepsionis die septimo attribuenda essent. Hoc vero quoniam in huius bibliothecae volumine proximo refutasse mihi videor [3]),

---

1) Quamquam nominativus ut *ἡ ἑορτὴ* et *τὰ Σκίρα* aptior esset, dativum hic ut in *Καλαμαίοις* agnoscere debemus neque tales structurae commutationes in inscriptionibus rarae sunt. Myrrhinusiorum demarchus *τὴν Πληροσίαν* Iovi sacrificabat die quinto mensis cuiusdam, quem Maemacterionem vel Pyanepsionem vel Boedromionem potius quam Posideonem fuisse puto. Videatur I. G. II 578 et Ziehen, Leges Graecorum sacrae p. 30 et 101. Idem sacrificium fuisse videtur, quod in dearum Eleusiniarum cultu *τὰ προηρόσια* dicebatur.

2) Testimonium, quod huc non facere puto, invenies p. 336 n. 2.

3) Robertum iam in Prelleri Mythologia Graeca p. 207, 3 Mommseno oblocutum esse video. Si quis credere noluerit Oschophoriorum reliquias unquam ante uvae maturitatem celebratas esse, Mommseni coniecturam, quam in Heortologiae proecdosi p. 288 propositam postea in Philologo L p. 111 n. 9 reiecit, accipere et in Aristodemi fragmento pro „*τοῖς Σκίροις* .... *Ἀθήναζε*" legere ei licebit „*τῇ Σκιράδι* .... *Ἀθηνᾷ*". Carneorum Laconicorum *γυμνοπαίδια* et *σταφυλοδρόμοι* quamquam ab Oschophoriis antiquis longe aliena videntur, inter causas esse potuerunt, cur epheborum oschophororum cursus saeculo secundo a. chr. ad Scira transferretur, quae etiam alia quaedam cum Carneis communia habebant. Videatur p. 326. Antiquitus autem puerorum et uvarum maturescentium Oschophoria a Scirorum cultu muliebri quam alienissima fuisse vix est quod moneam, quamquam utroque die festo rami portabantur. Videatur huius disputationis finis.

una tantum Scira Scirophorionis duodecimo in urbe et in pagis Atticis celebrata esse pro certo iam statuamus [1]).

E cuius diei caerimoniis una praesertim nobis innotuit, in qua viri publice intererant. Lysimachides enim apud Harpocrationem s. v. *σκίρον* et scholiasta ad Eccl. 18 tradiderunt Eteobutadas eo die ex arce ad locum in via sacra, cui nomen Scirum, pompam sollemnem duxisse, in qua Athenae Poliadis et Neptuni Erechthei sacerdotes sub umbraculo procederent, quod *σκίρον* diceretur [2]).

Fieri sane non potuit, ut ab uno illo umbraculo dies festus nomen haberet „umbracula", eo minus, quod pompa illa in qua *σκίρον* portabatur, cum Sciris a mulieribus solis celebratis satis laxo vinculo coniuncta esse videtur et *σκιάδειον* in pompa adhibitum res vix notabilis est [3]). Immo umbraculum, quod Eteobutadae Sciris portabant ideo *σκίρον* nomen habebat, quod Scira a mulieribus sub singularibus quibusdam umbraculis celebrabantur, quae nomine raro et antiquo dicebantur *σκίρα*.

Revera apud Photium, quem Suidas exscripsit, et in Bekkeri anecdotis Scira non ab uno illo umbraculo, quod Eteobutadae portabant, nomen habere legimus sed a multis umbraculis, sub quibus mulieres tunc latebant [4]). Sed ut melius intellegamus

---

1) Cf. p. 330 n. 3.

2) Solis sacerdotem in Lysimachidis fragmento vitio deberi puto. In scholio Neptuni Erechthei sacerdos umbraculum illud portat; satis credibile. Quod autem umbraculi color albus fuisse dicitur, hoc nescio an etymologiae illius causa factum sit, qua Scīrorum nomen a gypso sive terra alba petitur, cui nomen *σκῖρος*. Eiusdem enim pravae etymologiae causa in scholio nostro Scīra non tantum optime Cereri et Filiae sed etiam perperam Athenae Scīradi sacra dicuntur. Locos exscripsi p. 105 et 106, ubi de omnibus hisce quaestionibus fusius disputavi. Conferatur A. Mommsen in Philologo L p. 112 n. 12 et Harrison, Prolegomena p. 135.

3) Canephororum Eleusiniarum *σκιάδεια* commemorantur in scholiis ad Aristophanis Aves v. 1508 et apud Suidam s. v., Panathenaicarum autem in Avibus v. 1550, in Aeliani Varia Historia VI, apud Harpocrationem s. v. *σκαφηφόροι*.

4) Photius: *Σκίρος* (immo *Σκίρα*)· *ἑορτή τις ἀγομένη τῇ Ἀθηνᾷ* (collatis Bekkeri anecdotis Ἀθήνησι vel ἐν Ἀθήναις legere malim), *ὅτε σκιαδείων ἐφρόντιζον ἐν ἀκμῇ τοῦ καύματος*. Bekkeri anecdota I p. 304 *Σκ(ε)ιρά* (accentu notabili)· *ἑορτὴ ἀγομένη Ἀθηνᾶς* (Ἀθήνησι potius vel ἐν Ἀθήναις), *ὅθεν σκ(ε)ιραδείων* (etymologiae causa pro *σκιαδείων*) *ἐφρόντιζον, ἐπεὶ ἀρχὴ ἦν τοῦ καύματος*. Apud Photium sequuntur nonnulla de Athena Scīrade, quae etiam in Bekkeri anecdotis paullo post s. v. propter Scīrorum umbraculum sub quo Athena Poliadis sacerdos procedebat, umbellae inventrix nuncupatur. Locum exscripsi p. 108.

σκίρα non umbellas ordinarias fuisse, quas mulieres omnibus diebus aestivis portare solebant, Pollucis onomasticon inspiciamus, ubi VII 174, postquam umbellae vulgaris nomen *θολία* sive *σκιάδειον* dictum est, sic pergitur: *καὶ σκιάς, ὑφ' ᾗ ὁ Διόνυσος κάθηται, καὶ Σκίρα ἑορτή.*

Σκιάς et *σκιάδειον* eadem fere ratione cohaerent, qua *θόλος*, aedificii rotundi nomen, et *θολία*. Prytanes Athenienses *ἐν θόλῳ* cenebant, quae *σκιὰς* nominari solet in lapidibus [1]), Spartae *σκιὰς* quaedam magna contionibus [2]) et ludis musicis [3]) patebat, necnon tabernacula, in quibus Carnea celebrabantur, *σκιάδες* dicebantur [4]). Nomen *σκιαδείου*, sub quo vel in quo Dionysus sedebat, apud Pollucem etiam X 127 [5]), apud Hesychium [6]) et Photium s. v. [7]), *σκιὰς* fuisse dicitur. Callixenus apud Athenaeum Alexandriae sub Ptolemaeo Philadelpho in pompa splendidissima Dyonisi simulacrum curru ingenti vectum esse dicit, *περιέκειτο δ' αὐτῷ*, inquit, *καὶ σκιὰς ἐκ κισσοῦ καὶ ἀμπέλου καὶ τῆς λοιπῆς ὀπώρας κεκοσμημένη* [8]).

Tabernaculis igitur quam umbellis scira nostra similiora fuisse videntur. In tabernaculis quidem mulieres etiam Thesmophoria celebrabant [9]), sed sola Scirorum tabernacula sive umbracula antiquo illo nomine insignia erant atque ut *σκιὰς* et *θόλος* obscuram quandam priscarum habitationum memoriam retinuisse videntur [10]).

---

1) Etiam apud Harpocrationem s. v. *θόλος*, apud Hesychium, Photium, Suidam s. v. *σκιάς*. Aedificii nomen *θόλος* est apud Pausaniam I 5, 1, in Pollucis onomastico VIII 155, in Bekkeri anecdotis, apud Hesychium, apud Harpocrationem s. v., apud Hesychium s. v. *πρυτανεῖον*, in lapide aetatis imperatoriae Eph, arch. 1883, p. 103.

2) Pausanias III 12, 10.

3) Etym. magn. s. v. *σκιάς*.

4) Demetrius apud Athenaeum IV 19 p. 141, Hesychius s. v. *σκιαδία* et *ἐπίσκηνα*.

5) *οὕτω* (*σκιὰς* sc.) *τὸ Διονύσου σκιάδιον καλεῖται.*

6) *τὸ θολῶδες σκιάδιον, ἐν ᾧ ὁ Διόνυσος κάθηται.*

7) *σκιὰς καὶ σκιάδειον, ἐν ᾧ ὁ Διόνυσος κάθηται· οὕτως Εὔπολις.*

8) Athen. V 28 p. 198 d. Sequitur Nysae simulacrum curru paullo minore vectum, quod suam *σκιάδα* habebat.

9) Aristoph. Thesm. 624 et 658,

10) Lysimachides in fragmento ab Harpocratione s. v. *σκίρον* citato postquam umbraculum Sciris ab Eteobutadis portatum memoravit, haec babet: *σύμβολον δὲ τοῦτο γίνεται τοῦ δεῖν οἰκοδομεῖν καὶ σκέπας ποιεῖν, ὡς τούτου τοῦ χρόνου ἀρίστου ὄντος πρὸς οἰκοδομίαν.* Quae non multum valere probe video. At nonnulla certe quae ad

Etiam de Iudaeorum tabernaculis frondeis cogitandum est, cum quibus Carneorum σκιάδες haud inepte conferuntur [1]). Atque profecto umbracula sive tabernacula frondea, celebrationibus agrestibus propria [2]), Cereris et Filiae, dearum agrestium, diei festo aptissima videntur, qui messis peractae tempore celebrabatur [3]).

Mulieres autem caerimonias suas solae agentes, agrorum deas non ideo tantum omnibus aliis praetulisse puto, quod Tellus Mater mulieribus divinum exemplum est, sed etiam quod agricultura antiquissimis temporibus, ut etiam nunc ubicunque viri venatores et piscatores, pastores et milites sunt, mulieribus propria erat.

Umbraculi nomen σκίρον, quod cum umbra, quae est σκιά, manifeste cohaeret [4]), etiam loci in via sacra, quo Scirorum pompa ab Eteobutadis ducebatur, nomen est [5]), aut quia die

---

casarum rotundarum morem antiquum pertinent, religiose semper servata sunt atque etiam nunc nostris temporibus servantur.

1) Albertus ad Hesychium s. v. σκιαδία; Mannhardt, Antike Wald- und Feldkulte, Berlin 1877, p. 255; Vürtheim in hac bibliotheca anno 1903, p. 249, De Aiacis origine, Lugduni Batavorum 1907, p 169.

2) Wide, Lakonische Kulte, Leipzig 1893, p. 81, et in Roscheri lexico mythologico II 962 et 963; Nilsson, Griechische Feste, Leipzig 1906, p. 123; Mannhardt et Vürtheim ll. ll.

3) In Attica hordeum XV, triticum XXV die mensis Maii secari incipit. Cf. A. Mommsen, Mittelzeiten, Schleswig 1870, p. 8. Scirorum dies, Scirophorionis XII, neque ante diem nonum mensis Iunii neque post diem nonum mensis Iulii est. Cf. A. Mommsen, Chronologie, Leipzig 1883, p. 270.

4) Videantur Curtii et Prellwitzii lexica etymologica. Contrariam opinionem sustinuerunt viri docti C. Robert (in Herme XX p. 352) et A. Mommsen (in Philologo L p. 111 et Feste der Stadt Athen p. 313). Adiectivo, quod est σκιερός, substantivum nostrum similius esset, si oxytonon esset. Revera in Bekkeri anecdotis (v. p. 324 n. 4) Σκ(ε)ιρά, in quattuor Harpocrationis codicibus (loco p. 105 exscripto) σκιρόν in Photii excerptis ex Harpocratione a Nabero praetermissis et Σκιρὰ et σκιρὸν legitur. Sed restat syllaba prior, quae longa esset, si inter „σκιρός" et „σκιερός" eadem ratio intercederet atque inter „ἱρός" et „ἱερός". In scholiis quidem ad Aristoph. Eccl. 18, p. 106 exscriptis Scirorum umbraculum σκῖρον dicitur; sed ibi Athena Sciras et terra alba, quae est σκῖρος, cum Sciris perperam coniunguntur. In scholiis Townleyanis ad Ψ 331 Aristarchi lectio „ἢ σκῖρος ἔην", de qua videatur p. 110 n. 3 et p. 111 n. 3, pessime explicatur: σκίρον (sic) τὴν ῥίζαν διὰ τὸ ἐσκιάσθαι, ὅθεν τὸ σκιάδειον Ἀττικοὶ σκῖρον (sic) καλοῦσιν.

5) Σκῖρον scribi solet, sed σκίρον legitur apud Harpocrationem, Suidam, Stephanum Byz., Photium s. v.; conferatur p. 111. In Photii codice, in iis quae ex Harpocratione exscripta a Nabero praetermittuntur, Porsono teste etiam „ἐν Σκιρῷ"

illo umbraculum ibi erigebatur [1]), aut quia arbores nonnullae quasi umbraculum naturale ibi faciebant. Arboretum enim σκίρον significat in tabulis Heracleensibus I. G. XIV 645 et apud Hesychium [2]). Arboretum profecto prope ab urbe situm scortis, aleatoribus, fatidicis satis aptum videtur, qui ἐν Σκίρῳ vel ἐπὶ Σκίρῳ versari solebant [3]); atque locus ille etiam nunc arboreto insignis est [4]).

Athenae Poliadis sacerdos Scirorum die sub umbraculo ad umbraculi locum producta hoc significat: ut mulieres mortales in Thesmophorio ita deam ipsam in via sacra suum habere umbraculum, ubi Scirorum ritum vetustissimum perficiat atque totam civitatem religionis muliebris participem faciat.

Itaque factum est ut Scīra, Cereri et Filiae sacra [5]), ad Athe-

---

invenitur et „εἴς τινα τόπον καλούμενον Σκιρόν." Sed ex octo scribis, qui codicem illum Galeanum confecerunt, nullus in accentibus praesertim eo ipso neglegentior est, qui haec exaravit. Loci heros eponymus de quo videatur p. 106 et p. 111 n. 1, primo (ut flumen propinquum, de quo Pausanias I 36) Σκίρος, umbrosus, dictus est, ut opinor, postea autem, cum Scīro Salaminio et Megarensi contaminatus, Σκῖρος. Vates fuerat, ut σκιρομάντεων primus, Dodona, a loco ob vaticinia clarissimo, Eleusinem venerat, quia locus ille in via sacra situs erat, quae Eleusinem ducit. C. Robert in Herme XX p. 376 Scira heroi illi obscuro sacra fuisse haud feliciter coniecit, quam opinionem E. Rohde anno insequenti optime refutavit p. 116. Σκιραφεῖον de quo videantur p. 103 et ss., a loco illo nomen habere vix credibile est. Non enim Atticum tantum est, quamquam in Moeridis lexico ita dicitur, sed Hipponax Ephesius iam substantivo usus est, quod est σκίραφος, in fragmento, quod p. 103 (cf. 111) ex Eustathio citavi. Facile autem fieri potuit ut aleatores a locis umbrosis nomen haberent, ut latrones in lingua nostra ab arbustis, in quibus latere solent.

1) Schoemann (Griechische Altertümer, vierte Auflage, II p. 475) etiam loca, ubi Carneorum σκιάδες erigebantur, σκιάδες nominari putat. Conferatur etiam Hesychius s. v. σκιαδία (Schmidt σκιάδεια vel σκιάδες).

2) Loci illi nihil quidem docent de prioris syllabae quantitate; sed multo certe veri similius est vocabulum quod arboretum significet, cum umbra cohaerere quam cum gypso, qui σκῖρος dicitur. Appellativum nostrum sane σκίρος fuisse potest.

3) Locos, qui huc faciunt, p. 104, citavi.

4) Milchhöfer, Karten von Attika, Text II 15 locum fere Horti Botanici hodierni Scirum fuisse putat.

5) Hisce deabus Scira sacra dicuntur in scholiis ad Aristoph. Eccl. 18 et Thesm. 834, et apud Stephanum Byz. s. v. Σκίρος. Marathoniorum demarachus πρὸ Σκίρων Κουροτρόφῳ suem, daemonibus masculis quibusdam sacra minora, Athenae nihil sacrificabat, ut legitur in Fastis sacris anno 1896 ab Ioanne de Prott editis n. 26. Denique, quod gravissimum est, et Piraei et in urbe Scira a mulieribus celebrabantur in Thesmophorio sive Θεσμοφόροιν templo. Conferatur huius disputationis initium.

nam (Poliadem) quodammodo pertinerent [1]), quam veram causam fuisse credo, cur a recentioribus Athenae Scīradi sacra falso haberentur [2]).

Scirorum caerimonia illa, quam Athenae Poliadis sacerdos pro dea ipsa cum Eteobutadis, gentilibus suis, agebat, a Strabone IX c. 9 *ἐπὶ Σκίρῳ ἱεροποιία* dicitur [3]). Cuius caerimoniae rationem melius perspiciemus, si meminerimus Athenienses *ἱερὸν ἄροτον ἐπὶ Σκίρῳ* perficere solitos esse, *τοῦ παλαιοτάτου τῶν σπόρων ὑπόμνημα* [4]). Nam arationi quidem sacrae minime [5]) sed messi sacrae optime Scirorum tempus convenit [6]), neque dubitari potest, quin meti soleat, ubi aratum et satum sit.

Ἐπὶ Σκίρῳ igitur sive ad umbraculum Eteobutadarum ager erat, ubi frumento demesso arcis deam pro tota civitate Scira sua agere fingebant et die quodam auctumnali *ἱερὸν ἄροτον* perficiebant, ut Eumolpidae Eleusinii in campo Rario et Buzygarum gens sub Athenarum arce [7]).

Apud Photium et apud Hesychium legitur: *Σκιροφόρια· ὄνομα ἑορτῆς.*

Scirophoria illa procul dubio Scira nostra sunt, quae mense Scirophorione agebantur, et in quibus unum certe *σκίρον* publice portabatur [8]). Quod duobus aliis testimoniis corroboratur, quorum

---

1) Duo locos, ubi Scira Athenae, sed potius fortasse Athenis, celebrata esse dicuntur, p. 324 n. 4 citavi. Tertius invenitur in scholiis ad Aristoph. Thesm. 834: *ὅτι ἐπίσκυρα θύεται τῇ Ἀθηνᾷ*, ubi Fritzsche rectissime *ἐπὶ Σκίρῳ* restituit e Stephano Byz. s. v. *Σκίρος*: *ὅτι ἐπὶ Σκίρῳ Ἀθήνησι θύεται.* Apud Stephanum post Meursium *Ἀθηνᾷ* legere solent, sed aequo iure cum Roberto in Herme XX p. 375 Stephani lectionem traditam servare atque in scholio etiam *Ἀθήνησι* legere licet, quamquam vocabula „*ἐπὶ Σκίρῳ*" sine dubio ad locum, non cum Roberto ad herois venerationem referenda sunt.

2) Locorum, qui huc pertinent, magnam partem p. 101 et ss. fuse tractavi.

3) Locum p. 105 exscripsi atque emendavi.

4) Plutarchus in coniugialibus praeceptis 42.

5) Vix huc facit, quod A. Mommsen, Feste der Stadt Athen p. 506, attulit, Xenophontem in Oeconomico XVI 13 agrorum novalium arationem aestivam commendare.

6) Cf. p. 326 n. 3.

7) De Buzygis Toepffer egit in Genealogia Attica (Berlin, 1889) p. 136 et apud Pauly-Wissowa III 1094. Foucart, Les mystères d'Éleusis, Paris, 1914, p. 51, 166, 222 gentem vel Buzygam certe quendam arationi Eleusiniae interfuisse probavit.

8) De umbraculis frondeis portari solitis conferatur Mannhardt, Der Baumkultus der Germanen, Berlin 1875, p. 323, et huius disputationis finis.

alterum, apud Suidam servatum, de Scirophoriorum pompa, alterum, in scholiis ad Lucianum allatum, de Scirophoriorum mysteriis a mulieribus solis celebratis agit. Pompa publica enim et mulierum mysteria partes sunt, e quibus Scira nostra constant.

Suidas autem post vocem „Διόσκουροι" nos docet viros Scirophoriorum pompam ducentes vellere sacro usos esse, cui nomen δῖον κώδιον [1]). Victimae Iovi Μειλιχίῳ praesertim immolatae pellis erat, qua hominum lustrandorum causa et alii utebantur et ὁ δᾳδοῦχος Eleusinius. Sed Eteobutadis Scirorum pompam ducentibus quis tandem erat lustrandus? Erechtheus, puto, vel potius eius dei sacerdos, qui cum Poliadis sacerdote messi sacrae ἐπὶ Σκίρῳ intererat. Eumolpi enim summi herois Eleusinii caede manus Erechthei erant contaminatae [2]), quae utique videbatur abluenda, priusquam sacerdos eius ad Cereris, Eumolpidarum patronae, sacra admitteretur, ut viros quoque Athenienses Scirorum quodammodo participes faceret.

Bellum certe, quod Athenienses cum Eleusiniis gesserant, cum Scirorum loco in via sacra coniungi solebat. Scirum enim vatem ab Atheniensibus interfectum ab Eleusiniis ibi sepultum esse dicebant [3]).

Non procul autem a loco illo Phytalidarum ager erat Cereri et Filiae nec non Athenae et Neptuno sacer. Deinde trans Cephisum Μειλιχίου Διὸς ara antiquissima sequebatur, ad quam Phytalidae Theseum lustravisse dicebantur, cum Scirone occiso in patriam rediret [4]). Quae analogia, ut dicunt, minime mihi videtur spernenda.

---

1) Eustathius 1935, 9 ad χ 481, Bekkeri anecdota I p. 242. Vitiose apud Hesychium Διοσκώλιον apud Suidam Διὸς κώδιον et τὰ κώδια Δία (Gaisford male Διός, mulier docta Harrison recte δῖα) προσαγορεύοντες. Polemo librum scripsit περὶ τοῦ δίου κωδίου, quem Hesychius citavit et Athenaeus XI c. 56 p. 478c. Cf. J. E. Harrison Prolegomena to the study of Greek religion, second edition, Cambridge 1908, p. 23 et 642.

2) Apollodorus III 15, 4, 5 et Pausanias I 27, 4, qui inter viros antiquitatum peritissimos constare dicit non ipsum Eumolpum sed filium eius Immaradum ab Erechtheo esse interfectum (cf. Paus. I 38, 3). De Immarado in Eleusinio urbano sepulto cf. Foucart, Les mysteres d'Éleusis p. 308 et 313.

3) Pausanias I 36, 4, Harpocration s. v. σκίρον, Photius s. v. σκίρος. Cf. huius disputationis p. 326 n. 5.

4) Pausanias I 37, 2—4, Plutarchus in Thesei vita XII. De Hercule post centaurorum strage τῷ δίῳ κωδίῳ lustrato cf. Foucart, Les mystères d'Éleusis p. 198.

Mulierum caerimoniae Cereri et Filiae celebratae Scirophoria nominantur a Clemente Alexandrino in Protreptico II 17, 1 [1]), e cuius fonte plura inveniuntur in scholiis ad Luciani dialogos meretricias II 1, quae E. Rohde edidit in Museo Rhenano XXV p. 548 [2]): Thesmophoriis et Scirophoriis mysteria quaedam agi [3]) sive propter Eubulei sues cum Cereris filia haustos sive propter eiusdem animalis fecunditatem. Sues [4]) enim *εἰς τὰ τῆς Δήμητρος καὶ τῆς Κόρης χάσματα, ἄδυτα* etiam sive *μέγαρα* nominata [5]), deici, quorum reliquias putrefactas mulieres *ἀντλήτριαι* castitate per tres dies [6]) servata promant et aris imponant, ut

1) In scholiis: *Σκιροφόρια ἑορτῆς ὄνομα ἐπιτελουμένης τῇ Ἀθηνᾷ διὰ Σκίρωνα .... ἀναιρεθέντα ὑπὸ τῆς Ἀθηνᾶς.* Quae multo minus mihi valere videntur quam Roberto, qui in Herme XX 375 optime statuit scholion ex eodem fonte (male intellecto, me iudice) fluxisse atque ea quae p. 328 n. 1 citavi.

2) Kleine Schriften II p. 355.

3) In codice: *Θεσμοφορία ἑορτὴ Ἑλλήνων μυστήρια περιέχουσα, τὰ δὲ αὐτὰ καὶ Σκιρροφορία καλεῖται.* Substantivum femininum, quod est *Θεσμοφορία*, Rohde a neutro plurali, quod est *Θεσμοφόρια*, distinguere conatus est. Quem minime in hac re sequor neque dubito, quin legendum sit *Θεσμοφόρια* et *Σκιροφόρια*. Quo facto facilius quidem *τὰ αὐτὰ* ad *Θεσμοφόρια* quam ad *μυστήρια* refertur, sed *Σκιροφόρια* tamen et *Θεσμοφόρια* non unarum feriarum nomina sunt. Scirophoria enim Scira sunt, quae mense Scirophorione aguntur et a Thesmophoriis mense Pyanepsione celebratis cum alibi distinguuntur tum in inscriptione Piraeensi, quam p. 323 citavi. Itaque scholiastae fontem hoc voluisse credo: caerimoniae descriptae Thesmophoria et Scirophoria aequo iure dicuntur, quoniam partim ad hunc partim ad illum diem festum pertinent. Conferantur quae in Herme C. Robert anno 1885 p. 371 et E. Rohde anno 1886 p. 123 proposuerunt. A. Mommsen ut hunc locum cum Aristodemi loco p. 323 citato coniungeret, in Philologo anno 1891 p. 126—128 et Feste der Stadt Athen p. 309—314 infelicissime coniecit bina Scira sive Scirophoria celebrata esse, altera mense Scirophorione, altera non ipsis quidem Thesmophoriorum diebus sed paullo antea Pyanepsionis die septimo.

4) Animalia viva deici Clemens testis est, si legimus: *ἐν τοῖς Θεσμοφορίοις μεγάροις ζῶντας χοίρους ἐμβάλλουσιν*, ut Lobeck in Aglaophamo p. 831 ingeniosissime proposuit. Textus traditus „*μεγαρίζοντες*" habet etiam in Eusebii excerptis Praep. Ev. II 3, p. 64 c. In scholiis ad Clementem: *μέγαρα καλοῦσι τοὺς βόθρους· μεγαρίζοντες οὖν ἀντὶ τοῦ θύοντες.* Quod haudquaquam absurdum est. Nam in cavernas sacras sive *μέγαρα* deicere revera sacrificare est et *μεγαρίζειν* eodem iure dici potest, quo *ποντίζειν* mari submergere. Quamquam mulieres erant, quae deiciebant, Clemens subiecto indefinito hic usus esse potest. Itaque codicum lectio perantiqua, quamvis mirifica, ipsi Clementi fortasse debetur. Sin vitiosa est, vitium altius latere potest, quam Lobeck putabat. O. Stählin codicum textum caute servavit.

5) Codex: *τὰ δὲ σαπέντα τῶν ἐμβληθέντων εἰς τὰ μέγαρα κατεναφέρουσιν ἀντλήτριαι καλούμεναι γυναῖκες.* Rohde pro litteris *κατ* rectissime *καλούμεναι* legit.

6) *καθαρεύσασαι τριῶν ἡμερῶν.* Trium dierum spatium breve videri potest. Ovidius enim Metam. X 431 matres Athenienses annua festa Cereris celebrantes per novem

frumento seminando ubertatis causa admisceantur [1]). Magnam partem autem animalium deiectorum a serpentibus comedi, quae strepitu deterreantur, dum mulieres illae reliquias auferant et placentas in phalli vel serpentis formam fictas reponant [2]).

Fieri quidem potuit, ut eodem anni tempore suum anno proximo deiectorum reliquiae promerentur et alii sues deicerentur, sed quoniam de Scirophoriis sive Sciris, Scirophorionis duodecimo, et de Thesmophoriis, mense Pyanepsione actis, sermo est, caerimoniae descriptae bipartitae per bina anni tempora dividendae sunt [3]). Itaque cum suum reliquiae frumento seminando admixtae Pyanepsioni, sementis mensi, unice aptae sint, *αἱ ἀντλήτριαι* ad Thesmophoria pertinent, quorum dies primus *κάθοδος* et *ἄνοδος* nominatur, Sciris autem sive Scirophoriis sues in cavernas sacras deiciebantur, quibus nomen *μέγαρα* [4]).

---

noctes tactus viriles in vetitis numerare dicit. At Fehrle (Die kultische Keuschheit im Altertum, Giessen 1910, p. 158) rectissime monuit novem illos dies non e more Attico sed ex hymno Homerico in Cererem desumptos esse. Fac autem ceteras mulieres solis diebus festis castitati consuluisse, et *ἀντλήτριαι* nostrae satis fecisse videbuntur, si etiam per tres dies profestos venere abstinuerint.

1) A. Mommsen in Philologo L p. 108 et Feste der Stadt Athen p. 314, animalia deiecta non putrefacta sed calce viva absumpta esse et reliquias illas „scira" nominatas esse coniecit. Calce enim Magarenses praesertim agros stercorare solitos esse. Tanto ingenii ardore vir doctus mulieres *ἀντλητρίας* re foedissima liberare et pravam illam etymologiam explicare conatus est, quae *τὸν σκῖρον* Sciris nomen dedisse contendit.

2) Quae placentae in scholio, primo *τὰ πλάσματα ἐκεῖνα*, postea *ἄῤῥητα ἱερὰ* dicuntur *ἐκ στέατος* („*τοῦ σίτου*" additur, ut *στέαρ* hoc loco non sebum vel adeps sed idem atque *σταῖς* esse dicatur) *κατεσκευασμένα, μιμήματα δρακόντων καὶ ἀνδρῶν σχημάτων*. Rohde iam vidit *ἀνδρῶν σχήματα* phallos esse. Serpentes autem idem fere significant. Mulier docta J. E. Harrison (Prolegomena to the study of Greek religion, second edition, Cambridge 1908, p. 135) *πλάσματα* illa partim certe e gypso, quod est *σκῖρος*, ficta atque *σκίρα* nominata esse coniecit, ut Mommseni sententiam supra allatam corrigeret. Ita antiquorum etymologia manifeste falsa semper adhuc grassatur. Conferatur etiam C. Robert, Hermes 1885, p. 373.

3) Pausanias loco corruptissimo IX 8, 1 de porculis loquitur, qui Potniis in Boeotia *ἐς τὰ μέγαρα καλούμενα* deiciuntur, ut nescioquid fiat *ἐς τὴν ἐπιοῦσαν τοῦ ἔτους ὥραν*, quae verba non de eodem tempore anni posterioris sed de anni tempore posteriore manifeste agunt.

4) C. Robert in Herme anno 1885 p. 372 propter Clementis locum p. 330 n. 4 exscriptum animalia Thesmophoriis deiecta esse, itaque *τὰς ἀντλητρίας* Sciris munere suo functas esse contendit. Contra quem E. Rohde in Herme anno 1886 p. 123 et A. Mommsen in Philologo anno 1891 p. 127 antletriarum munus Pyanepsioni, sementis et Thesmophoriorum mensi, unice convenire summo iure statuerunt. Clementis

Cavernae tales igitur in Thesmophorio urbano erant, ubi mulieres Athenienses Thesmophoria et Scira sua celebrabant, neque dubitandum est, quin idem fuerit *μέγαρον* illud in Thesmophorio Piraeensi, quod p. 323 cognovimus. *Μέγαρα* subterranea Cereri et Filiae praesertim sacra, ubi ut in deorum Olympiorum altaribus sacrificatur, a Porphyrio [1]) et Eustathio [2]) memorantur. *Μέγαρον* Eleusinium, quod a cultu muliebri *τοῖν Θεσμοφόροιν* non alienum erat, idem fuisse videtur atque Plutonis antrum [3]). Aliorum locorum *μέγαρα* utrum Thesmophoriorum scrobibus similia fuerint an non, longum est disputare [4]). Potniis autem in Boeotia Pausanias [5]) *ἄλσος Δήμητρος καὶ Κόρης* vidit, ubi *ἐν χρόνῳ εἰρημένῳ ἐς τὰ μέγαρα καλούμενα ἀφιᾶσιν ὗς τῶν νεογνῶν.*

E cavernis illis, quibus nomen *μέγαρα*, quia aut Ceres ipsa aut Filia cum Plutone ibi habitare videbatur, sementis causa ea protrahebantur, quae post messem erant deiecta. Cuius rei rationem optime intellegam, si quondam ipsum frumentum seminandum ibi servatum fuerit, ut Romae in mundis subterraneis factum esse W. Fowler [6]) ingeniose coniecit, qui auctor mihi est, ut *μέγαρα* nostra cum iis conferam. Ita enim porculi deiecti ipsi frumento vel frumento numini vera dona fuerint, sive *Δη-*

---

sententia autem admodum obscura et fortasse corrupta est, neque constare mibi videtur, utrum verba „*ἐν τοῖς Θεσμοφορίοις*" locum, an praepositione abundante tempus indicent. Sin Clemens falso putaverit sues Thesmophoriorum tempore deiectos esse, haudquaquam mirandum erit, cum etiam Luciani scholiasta eodem fonte usus non bene intellexisse videatur, quid tandem Thesmophoriis, quid Scirophoriis fieret.

1) Porph. Antrum Nympharum VI. Cf. Ammonius s. v. *βωμός*, quem locum invenies apud A. Tresp, Die Fragmente der griechischen Kultschriftsteller, Giessen 1914, p. 91.

2) Eust. 1387 ad *α* 27. Cf. Photius s. v. *μάγαρον* et Hesychius s. v. *μέγαρον*.

3) Svoronos, *Ἑρμηνεία τῶν μνημείων τοῦ Ἐλευσινιακοῦ μυστικοῦ κύκλου* p. 121—128 (Journal international d'archéologie numismatique 1901), cui adstipulari videtur O. Gruppe, Berl. phil. Wochenschr. 1915 p. 1474 Alia proposuerunt O. Rubensohn, Die Mysterienheiligtümer in Eleusis und Samothrake, Berlin 1892, p. 29, A. E. J. Holwerda, Verslagen en mededeelingen der Kon. Ak. v. Wetenschappen te Amsterdam 1895 p 261, P. Foucart, Les mystères d'Éleusis, Paris 1914, p. 352, 407, 478.

4) Omnia quae huc pertinent, in Eph. Arch. 1912, p. 142—161 K. Kourouniotis congessit, qui Lycosurae *Δεσποίνης μέγαρον* repperit. Conferatur F. Noack, *Σκηνὴ τραγική*, Tübingen 1915, p. 51.

5) Paus. IX 8, 1, cf. p. 331 n. 3.

6) Journal of Roman studies 1912 p. 25—34.

μήτηρ nuncupabatur, sive *Πλοῦτος*, filius *Δήμητρος*[1]) sive *Κόρη*, quam *Πλούτων* in inferos rapuerat[2]).

At temporibus illis, quorum memoria ad nos pervenit, frumentum seminandum non in mulierum Atheniensium *μεγάροις*, nedum in Romanorum mundis, servabatur. Quod etiamsi numquam factum sit, minime absurdum fuerit numina sub terra habitantia post messem victimis deiectis placari. Materies autem illa ex aedibus subterraneis, immo ex ipso terrae corpore protracta frumenti seminandi vim augere videbatur, quippe quod et ipsum e terra oriunda in terram rediret. Phallorum denique ratio sementis tempore in terrae visceribus repositorum tam manifesta est, ut nihil iam videatur addendum.

Tertium nomen etiam mysteriis inditur, quae inter Scira et Thesmophoria iam divisimus. Clemens enim post verba p. 330 n. 4 citata sic pergit: *ταύτην τὴν μυθολογίαν* (Eubulei sues sc. cum filia Cereris terra haustos) *αἱ γυναῖκες ποικίλως κατὰ πόλιν ἑορτάζουσι, Θεσμοφόρια, Σκιροφόρια, Ἀρρητοφόρια*[3]) *πολυτρόπως τὴν Φερεφάττης ἐκτραγῳδοῦσαι ἁρπαγήν.* Et in scholiis ad Lucianum post caerimonias p. 331 descriptas haec sequuntur: *τὰ δὲ αὐτὰ καὶ Ἀρρητοφόρια καλεῖται καὶ ἄγεται τὸν αὐτὸν λόγον ἔχοντα περὶ τῆς τῶν καρπῶν γενέσεως καὶ τῆς τῶν ἀνθρώπων σπορᾶς*[4]).

E scholiis ad Aristophanis Lysistratam 642 et lexicographis[5]) luculenter apparet nomen, quod est *ἀρρητοφόρια* vel *ἀρρητοφορία*, e nomine, quod est *ἀρρηφορία*, etymologiae causa

---

1) De Pluto Cereris filio, de Pluto Eleusinio, de Pluto et Plutone omnia fere quae dici possunt, dixerunt Svoronos in libro p. 332 n. 3 laudato, Eisele in Roscheri lexico mythologico III p. 2572, Deubner ibidem p. 2086, F. Hübner in dissertatione Halensi anni 1914, Foucart in Bulletin de correspondance hellénique 1883, p. 387 et in libro Les mystères d'Éleusis, Paris 1914, p. 479 et 495.

2) Optime res se haberet, si Eubulei porcos cum Cereris filia haustos victimarum cum ipso frumento deiectarum imaginem mythologicam esse constaret.

3) Tertium hoc nomen semper legitur in Eusebii excerptis e Clemente, Praep. Ev. II 3 p. 64 d, in uno Clementis codice manu tertia adscriptum est, in ceteris deest, fortasse quia nimis videbatur obscoenum.

4) De liberorum procreatione in praecedentibus nihil dictum est. Serere et arare saepissime ad res humanas refertur, ut aratio sacra, de qua videatur p. 328, a Plutarcho.

5) Hesychius et Suidas s. v. *ἀρρηφορία*, Etymologicon magnum s. v. *ἀρρηφόροι*..

fictum esse, quod ἀῤῥηφόροι τὰ ἄῤῥητα ἱερὰ ἐν κίσταις ἔφερον [1]). Ἀῤῥηφόροι autem, quae in lapidibus Atticis ἐῤῥηφόροι nominari solent, quamquam ab aliorum deorum cultu non alienae, praesertim binae puellae nobiles nec minus quam septem nec plus quam undecim annos natae sunt, quas ὁ βασιλεὺς ad Athenae Poliadis cultum e quaternis a populo indicatis eligebat [2]). In arce habitabant et σφαιρίστραν suam habebant. Pyanepsionis ultimo a Poliadis sacerdote adhibebantur, cum pepli texendi fiebat initium. Itaque verisimile est eas munus deposuisse post Hecatombaeonis duodetricesimum, quo die peplus ab iis inchoatus deae offerri solebat, sed ante Pyanepsionis ultimum, quo die novus peplus ab aliis arrhephoris instaurabatur.

Pausanias denique I 27, 3, postquam de Pandroso locutus est, de arrhephororum munere haec tradit, quae ipsi mira et ignota visa sunt: Paullo antequam dimittebantur die festo arcana quaedam capitibus a Poliadis sacerdote imposita noctu ad περίβολον portabant non procul a Veneris in hortis fano [3]), ubi arcana illa in specu subterraneo relinquebant, e quo involuta quaedam reportabant. Quae τῶν ἀντλητριῶν muneri tam similia sunt, ut dubitare non iam liceat, quin ἀῤῥητοφόρια in Clementis et scholiastae textu ad Athenae Poliadis arrhephoriam spectet.

Arcis deam, ut ante portam sacram σκίρον suum, ita „in hortis" μέγαρον suum habuisse videmus, ubi Thesmophoriorum tempore binae arrhephori pro dea et pro civitate eadem faciebant, quae αἱ ἀντλητρίαι in Thesmophorio pro mulierum communitate. Paullo post, medio fere Pyanepsione, dimittebantur, quod optime convenit cum temporis rationibus supra expositis. Arcana igitur, quae in cistis capitibus impositis portabant, eandem vim habebant, quam phallorum serpentiumque simulacra e farina ficta in cultu muliebri habuisse vidimus [4]). Ad phallum etiam

---

1) Dionysii Halicarnassensis codices nonnulli Ant. Rom. II 22 „ἀῤῥητοφόροι" praebent. Idem unus Suidae codex s. v. ἀῤῥηφορία. Eiusdem naturae „ἀῤῥηνοφορεῖν" est, quod Suidas et Harpocrationis codices nonnulli praebent; ἄρρητα enim illa virilia erant.

2) De arrhephoris optime egit Hiller von Gärtringen apud Pauly—Wissowa VI p. 549—551, a cuius opinione tamen eo praesertim discedo, quod ἀῤῥητοφόρια nostra ad arrhephoriam refero.

3) Nulla causa est, cur περίβολον illum ipsi Veneri sacrum fuisse putemus.

4) De phallorum serpentiumque simulacris in aliis cistis mysticis cf. Dieterich,

spectat, quod placentis quibusdam in arrhephororum usum coctis ἀνάστατος nomen est [1]); serpentibus Erichthonius infans circumplicatus erat [2]), quem, ut sacerdos arrhephoris τὰ ἄῤῥητα, Athena ipsa Cecropidibus in cista clausa tradiderat [3]).

Ea autem quae eaedem arrhephori e specu subterraneo reportabant, aut porcorum reliquiae aut eius modi quaedam erant, quae frumento seminando admiscerentur. Neque dubium est, ubi frumentum illud satum sit. Ἐπὶ Σκίρῳ enim in Eteobutadarum agro ante portam sacram ἄροτον ἱερὸν factum esse p. 328 iam vidimus, quem sacra Athenae Poliadis sementis Thesmophoriorum tempore sine dubio sequebatur.

Quae cum ita sint, tantum non cogimur, ut ea quorum reliquias arrhephori tum reportabant, Scirorum tempore in specum illum deiecta esse putemus. Scirorum tempore enim in Thesmophorio porci mense Pyanepsione repetendi εἰς τὰ μέγαρα deiciebantur et Eteobutadarum messis sacra ἐπὶ Σκίρῳ fiebat. Arrhephoria autem sive Errhephoria, cum totum arrhephororum munus, tum sensu strictiore Scirophorionis caerimonia erat, non ea quae mense Pyanepsione noctis silentio occultabatur. Cuius rei in Etymologico magno hoc testimonium invenimus: Ἀῤῥηφόροι καὶ ἀῤῥηφορία· ἑορτὴ ἐπιτελουμένη τῇ Ἀθηνᾷ ἐν Σκιροφοριῶνι μηνὶ [λέγεται δὲ καὶ διὰ τοῦ Ε ἐῤῥηφορία] παρὰ τὸ ἄῤῥητα καὶ μυστήρια φέρειν.

Pompa publica igitur, cuius impensae in liturgiis habitae esse videntur [4]), arrhephori Scirorum tempore in arcem reportabant, quae octo fere mensibus antea aliae arrhephori clam ἐν

Eine Mythrasliturgie² p. 125, et Foucart, Les mystères d'Éleusis p. 379, qui Dieterichii nomen non cognovisse videtur, nisi e Kernii libro p. 458 citato.

1) Athenaeus III 80 p. 114a; Suidas s. v.; Eustathius ad Σ 575 p. 1165, 8.

2) Erichthonius ipse serpens est apud Pausaniam I 24, 7 et in Hygini Poetico astronomico II 13, fortasse etiam in lexicis s. v. δράκαυλος et apud Philostratum in Vita Apollonii VII 24 p. 304, Cf. Wilamowitz, Aus Kydathen p. 141 n. 63.

3) Cecropidum fabulam ad arrhephoriae exemplum fictam esse vidit J. E. Harrison, Mythology and monuments of ancient Athens, London 1890. p. XXXIII, quam secutus esse videtur Escher apud Pauly-Wissowa VI 442. In philologorum Batavorum congressu octavo anno 1916 Traiecti habito fuse de Cecropidibus egi.

4) Lysias XXI 5 ἀῤῥηφορίας inter liturgias numerat. Sed cogitare licet de sumptibus, qui ad arrhephororum victum vestemque pertineant. Cf. Mommsen, Feste der Stadt Athen p. 208.

κήποις deposuerant [1]). Auferenda enim erant, priusquam ea deicerentur, quorum reliquias involutas eaedem arrhephori post quattuor menses reportarent. Ipso Scirorum die, Scirophorionis duodecimo, hoc factum esse potest. Nihil enim obstat, quominus Athenae Poliadis sacerdos, cum Eteobutadis post *ἱεροποιίαν ἐπὶ Σκίρῳ* ad specum subterraneum *ἐν κήποις* profecta, cum arrhephoris *τὰ ἄῤῥητα* extrahere, porcos aliasve res deicere, deinde pompa sollemni in arcem redire solita sit [2]).

Post ea quae p. 333 exscripsi Luciani scholiasta sic pergit: *Ἀναφέρονται δὲ κἀνταῦθα ἄῤῥητα ἱερὰ ....* [3]). *Λαμβάνουσι δὲ κώνου θαλλοὺς διὰ τὸ πολύγονον τοῦ φυτοῦ. Ἐμβάλλονται δὲ καὶ εἰς τὰ μέγαρα οὕτως καλούμενα ἄδυτα ἐκεῖνά τε καὶ χοῖροι, ὡς ἤδη ἔφαμεν.*

Prima sententia manifeste de arrhephoria Scirorum tempore *ἐν κήποις* facta agit, cuius *τὸ ἄῤῥητα ἱερὰ ἀναφέρεσθαι* magnam partem fuisse vidimus. *Κἀνταῦθα* aut nihil aut hoc significat: alibi idem factum esse. Etiam e *μεγάρων* igitur, quae in Thesmophorio erant, *τὰ πλάσματα ἐκεῖνα* Thesmophoriis deposita Scirorum tempore protracta esse videntur.

Altera sententia arrhephoriae die pini ramos portatos esse nos docet [4]).

---

1) Svoronos, *Ἑρμηνεία τῶν μνημείων τοῦ Ἐλευσινιακοῦ μυστικοῦ κύκλου* p. 161 (Journal international d'archéologie numismatique 1901 p. 369), de arrhephororum pompa, quam Aesculapio factam et in Parthenonis *ζωφόρῳ* sculptam esse putat, ingeniose sed nimis audacter disseruit.

2) Arrhephoriae igitur celebrationem mysticam ipsis Sciris factam *τὰ Βουφόνια* Scirophorionis die quarto decimo celebranda antecessisse puto. Attamen dubitaverim *τὰ μυστήρια* cum Mommseno (Feste der Stadt Athen p. 509) ad Scira referre in Suidae hisce verbis: *Βουφόνια· ἑορτὴ παλαιά, ἥν φασιν ἄγεσθαι μετὰ τὰ μυστήρια.* Cf. p. 323 n. 2.

3) Cf. p. 331 n. 2.

4) Ad Thesmophoria referunt Robert in Herme XX p. 372, Rohde ibidem XXI p. 124, Fehrle in libro, cui titulus „Die kultische Keuschheit im Altertum", p. 147 collatis Stephani Byzantini mutilissimis hisce excerptis e Didymo s. v. *Μίλητος*: *Πιτυοῦσα (ἐκαλεῖτο) ἀπὸ τῶν ἐκεῖ πιτύων καὶ ὅτι ἐκεῖ πρῶτον πίτυς ἔφυ· οἱ γὰρ ..... ἐν τοῖς θεσμοφόροις* (Spanhemius recte *Θεσμοφορίοις*) *πίτυος κλάδον ὑπὸ τὴν στιβάδα ..... καὶ ἐπὶ τὰ τῆς Δήμητρος ἱερὰ κλῶνον* (Spanhemius recte *κῶνον*) *πίτυος τίθεσθαι .... διὰ τὸ ἀρχαῖον τῆς γενέσεως.* Quae tamen de Thesmophoriis nihil aliud docent quam mulieres Milesias pini, arboris Matri Asiaticae sacrae, ramos

Tertia sententia ad porcos Sciris in Thesmophorio deiectos redit et novi hoc addit: etiam ἐκεῖνα in μέγαρα illa deiecta esse. Ἐκεῖνα autem pini ramos fuisse video, sed quid praeter pini ramos fuerint [1]) et utrum in Eteobutadarum specum ἐν κήποις porci quoque an ἐκεῖνα tantum deici solita sint, haudquaquam intellego. Constare tantum videtur pini ramos et in mulierum μέγαρα et in Athenae Poliadis specum subterraneum cum aliis rebus Scirorum tempore deiectos esse.

Quae cum ita sint, veri simillimum videtur ramos illos circumlatos pertinere ad umbracula, a quibus Σκίρα sive Σκιροφόρια nomen habere demonstravimus.

---

sibi substravisse. Mulieres Atticae autem Thesmophoriis salicis non pini ramos sibi substernebant. Cf. Ferhle l.l. p. 141. Ipsum scholiastae contextum spectantes tantum non cogimur, ut pini ramos ad ἀῤῥητοφόρια referamus.

1) Robert et Rohde locis in superiore nota laudatis non dubitare videntur, quin eadem fuerint, quae antea ἄῤῥητα ἱερὰ et πλάσματα ἐκεῖνα dicta sunt. At illa numquam, nedum Scirorum die, deiciebantur, sed Thesmophoriorum tempore deponebantur, ut Scirorom die protraherentur.

AD PLUTARCHUM ET HERODOTUM.

Plut. Vit. Caes. 67: Ἀντώνιος δὲ καὶ Λέπιδος οἱ μάλιστα φίλοι Καίσαρος ὑπεκδύντες εἰς οἰκίας ἑτέρας κατέφυγον. Legendum est: εἰς οἰκίας (ἕτεροι) ἑτέρας κατέφυγον. Cf. Herod. III, 51: (Periandri filius) ὅκας ἀπελαυνόμενος ἔλθοι ἐς ἄλλην οἰκίην, ἀπηλαύνετ' ἂν καὶ ἀπὸ ταύτης ... ἀπελαυνόμενος δ' ἂν ἤιε ἐπ' ἑτέρην τῶν ἑταίρων. Sic codd. AB. In codd. RV est τῶν ἑτέρων. Legendum esse apparet: ἐπ' ἑτέρην ἑτέρων.

G. V.

DE DOMITIANO IMPERATORE ET DE POETA STATIO [1]).

SCRIPSIT

J. J. HARTMAN.

Qui patrum nostrorum aetate, fere inde a medio saeculo proximo, in studia incumbebant historica, iis praesertim delectari videbantur temporibus quae homines a calumniis defendendi praeberent facultatem. Quicunque enim a prioribus scriptoribus nimis nigri essent redditi, illos ut purgarent vel maxime dabant operam. Quod studium quin natum fuerit e sincero quodam veritatis amore atque huic cognata magnitudine animi quis dubitet, quis non homo vere doctus magni illas faciat virtutes? Certe tunc magni fiebant, magnoque in honore erat historicus

1) Hanc disputationem ante annos novem recitavi in Academia Regia Neerlandica. Quam cum probatam esse idoneis inter nostrates iudicibus sentirem (cum aliis tum Nabero nostro, unice in his rebus versato), sed parum innotuisse putarem exteris (quotus enim quisque illorum Belgice scripta legit?) publici eam iuris facere decrevi interpretatione latina cui suus mihi in Mnemosyne esse locus visus est. Fuerat autem titulus orationis in Academia habitae hic: „Keizer Domitianus uit een nieuw oogpunt beschouwd", promiseram ergo me Domitianum e novo, hoc est ex alio ac vulgo fieri soleat, loco consideraturum. Hic subito mihi exortus est adversarius (et quid eum adversarium mihi reddiderit ne nunc quidem intelligo: nunquam enim eum facto dictove laeseram) qui cognita mea disputatione se nihil *novi* ibi videre clamaret, saepe enim ante me alios Domitiani suscepisse patrocinium. Malitiane motus hoc dixerit vir doctus an incredibili quadam socordia in errorem inductus nescio: non enim nova me de Domitiano *dicturum* promiseram sed nova de eo prolaturum testimonia, adhibito auctore qui nondum in ea causa testis esset citatus. Id quod ipse ille titulus iam declarabat et e tota mea disputatione luce clarius apparebat. O caecas hominum mentes, doctorum praesertim!

qui „in integrum restituisset" aliquem. At quantum in hoc quoque genere mutata sunt tempora! Adversus Tiberium tam fuisse iniquum Tacitum ut modo indignationem moveat modo risum quis non concedat? Duo dabo argumenta quae nostro tempore etiam potuerunt addi ingenti quae iam aderat copiae.

Secundo Tiberiani imperii anno „continuis imbribus auctus Tiberis" (sic Tacitus narrat A. I, 76) „plana urbis stagnaverat; relabentem secuta est aedificiorum et hominum strages. Igitur censuit Asinius Gallus ut libri Sibyllini adirentur". Ille Asinius Gallus homo erat non subdolus minus quam stolidus. Hunc fuisse infantem illum, quocum reditura aurea saecula Virgilius cecinerat, fama erat quam sparserat ipse. Hunc Augusto successurum se sperasse ipsius Augusti constabat testimonio. Hic uxorem duxerat eam quam iussu Augusti repudiaverat Tiberius ut sic quodammodo et ipse in imperatoris receptus familiam videretur. Nunc quid Sibyllinis suis velit libris vel pueri perspiciunt. Quis enim dubitat quin promissis pretioque effecerit ut in illis legeretur aliquid de pullo asinino imperatore futuro? Dissimulat Tiberius, competitori suo non irascitur (neque fuit, ut opinor, hic eo honore dignus) sed duobus senatoribus, harum rerum peritis, „remedium coërcendi fluminis" mandat. Potuitne prudentius leniusque? Nihil horum sentit Tacitus sed, ut solet, oraculi instar haec canit: „rennuit Tiberius perinde devina humanaque obtegens".

Ann. VI, 1 haec de Tiberio legimus (de ultimo imperatoris tempore agitur a. 32):

„saepe in propinqua degressus aditis iuxta Tiberim hortis *saxa* rursum et *solitudinem* maris repetiit".

Quae sunt illa saxa deserta, miserum istud crudelis tyranni exsilium? Capreae illae, quas tamquam Elysium quoddam somniant homines naturae amantes. „At enim" aiunt „de eiusmodi rebus aliter ac nos sentiebant veteres". Admodum iocose gravis illa observatio refellitur a Tacito ipso, qui libro IV, 67 eandem insulam sic describit:

„caeli temperies hieme mitis obiectu montium quo saeva ventorum arcentur; aestas in favonium obversa et aperto circum pelago peramoena; prospectabatque pulcherrimum sinum".

At libro VI id agitur ut Tiberius describatur tamquam vir

quem dii omnes reliquerint, homines detestentur omnes, quique sibi ipsi foedior videatur quam ut se populo ostendere audeat".

Et tamen, quamvis manifesta haec sint et quamvis multa eiusmodi e Tacito protrahi possint, admodum audacem esse oportet qui eiusmodi locos in clara ponat luce, aut tamquam in somno de suo has audit libro voces: „Tiberius in integrum restitutus; Stahrius redivivus; vias dudum relictas et relinquendas scriptor ingreditur; declamator est Tacitus, mendaciorum auctor Suetonius, nugator Dio Cassius, ohe iam satis est!" Actum est de libro quem eiusmodi praecedunt praeconia. Nam, nisi me fallunt omnia, qui in nostra nunc arte insignem tenere locum vult conservator esse debet et omnes qui „temere convellere tradita student" adunco suspendere naso vel superbo praeterire silentio.

At ego licet sentiam adverso me navigare vento fluctuque, audacter incumbo remis. Nam et ego in integrum restitui volo, non Tiberium (prae meo cliente discipulus ille facinorum est) nec Neronem (prae meo cliente petulans ille videri puer possit) sed monstrum illud prodigiumque quod notissima comparatione infra ipsum Tartarum deiecit Tacitus: „Nero tamen subtraxit oculos, iussitque scelera, non spectavit".

Primum ergo quid me ad Domitianum adduxerit exponam.

Ineptias illas saepe pueriles quas de Tiberio proferre solet Tacitus reputanti in mentem mihi rogare venit: quid tandem ridiculam illam inspiravit Tacito iniquitatem adversus veterem imperatorem qui neque ipsum laedere potuerit neque quemquam laeserit ex eius proavis? Haec cum identidem iam rogassem, in locum quendam Boissierii incidi, ubi haec fere leguntur: „neque ut Claudius fatuus fuit Tiberius, neque insanus ut Nero; similior ei fuit Domitianus secreti et latebrarum vir amantissimus".

En responsum ad quaestionem meam. Cum Domitiano, quem omnium mortalium pessime odisset ipse, Tacitus Tiberium confundit, inde illa in principem ante tot annos defunctum acerbitas. Hanc ergo sententiam in Analectis Taciteis exposui exornavique, atque eodem tempore idem fecit Tarverus historicus Anglus, cuius de Tiberio liber in lucem est editus quo tempore meus iam partim typis erat expressus partim exprimebatur etiam. Laetatum me esse ob hanc συνέμπτωσιν haud opus est dicere

sed non minore me afficiebat gaudio Naberus ille noster, quo nemo melius omnia quae huc pertinerent nota haberet quique egregio ingenii acumine tam multas Taciti narrationes iam in fabularum relegasset regionem. Ille enim et omnino mihi assensus est et novam mihi proposuit quaestionem egregie mihi profuturam: „Sed de ipso Domitiano quid tandem pro certo scimus et bene exploratum habemus? An forte et ille, item ut Tiberius ....".

Haec Naberi quaestio solis cuiusdam instar fuit. Quae hucusque me circumdederant tenebrae subito mihi inclaruerunt. Nam satis diu inscius iam in eo stabam speculo in quod neque Merivalius ascenderat neque Schillerus neque Gsellius. Minime tamen ea glorior re quae et fortuita fuit et nihil mihi profutura nisi suae facis lumine me ibi somniantem Naberus excitasset. Sed prius quam illud quod fuerit speculum dicam, videndum est possimusne intendentes oculos nostroque utentes ingenio et ex eo loco ubi hactenus steterunt huiusce regionis exploratores plura videre quam viderint atque adeo videre voluerint alii.

Quosnam habemus auctores? Solus qui data opera et certo ordine de Domitiano agit Suetonius est; Tacitus Pliniusque [1]) facultate oblata obiter eum respiciunt et .... in eum recalcitrant. Tanto de eo odio tantaque acerbitate loquuntur ut iamdudum cauti et circumspecti futurum fuerit historici illi quae dicunt suspecta habere dubiaeque fidei. Sed neque biographus ipse lenius de eo iudicat. Et tamen ne ille quidem non tradere memoriae potest quaedam illius quem adeo odit abominaturque tyranni consilia quae, vel obiter adspecta, aliquanto nos in eum possint reddere aequiores.

Initium facimus a fine. Quomodo obiit Domitianus? Occisus est. Erant ergo qui de medio eum tollere vellent. Arduum illud erat negotium, nam id ipsum exspectaverat Domitianus et pugionem pulvino subdiderat; is ergo primum erat removendus et claudenda armamentaria, sed vel sic Domitianus „arripuit deduxitque ad terram Stephanum, colluctatusque diu est dum modo ferrum extorquere modo quamquam laniatis digitis oculos effodere conatur" (Suet. 17).

Certe non effeminatum se hic virum praebuit Domitianus verum patre et Sabino rure dignum. Sed gravius aliquid accedit.

Quis ille est Stephanus? Narrabit idem Suetonius: „erat" ait ille „Domitillae procurator et tunc *interceptarum pecuniarum reus*". Ab eiusmodi occidi hominibus nunquam imperatori est dedecori; hos si respiciebat Domitianus cum „condicionem principum miserrimam aiebat, quibus de coniuratione comperta non crederetur nisi occisis", iam suspicio nascitur fuisse eum qualem bonum esse oporteat imperatorem: summa in omne furum genus severitate, sed in illos maxime qui insignem in republica tenent locum.

„Ipso eo temporis momento" Philostratus narrat „quo Domitianus occisus est, Apollonius Ephesi, ubi tum exul agebat, philosophicam habebat disputationem, cum subito vox eius infirmior fiebat, mox plane silebat, oculos terribili splendentes lumine deiiciebat, duos tresve faciebat passus et: concidite tyrannum clamabat; denique ad circumstantes conversus: timere nolite aiebat, hodie, immo vero hac ipsa hora tyrannus est interfectus".

Nunc si in patria nostra eiusmodi aliquid accidisset, nullus accusator publicus adeo timeret ne „insanientis sapientiae consultus" haberetur, quin prehendi istum iuberet conscium facinoris. Mihi certe hic semper in mentem ea veniunt quae haud illepide dixit Merivalius: luctandum fuit Domitiano et cum nobilitate et cum *sanctorum ordine*: hoc enim nomine appellare philosophos licet quos ex urbe Domitianus eiecit, Stoicos istos verae virtutis propugnatores, atque illos qui omni miraculorum genere graves suas contra vitia confirmare solebant declamationes: probos haud dubie viros sanctosque sed vae inimicis eorum! Et ne sua quidem sponte eos Domitianus eiecit sed patrem imitatus prudentissimum illum lepidissimumque omnium quotquot fuerunt imperatorum, cui nemo maledixit unquam historicus; nimirum haud plus novem imperavit annos et minor eius filius duodeviginti; maior vero, amor ille et deliciae generis humani, iam post biennium est mortuus, et novimus illum locum communem historicorum de *malis* imperatoribus, qui aliquamdiu boni fuerint. Ad hanc mutationem certe Tito defuit tempus, fortasse et Vespasiano.

Scholiastae ad Aristophanem, omnibus enumeratis facinoribus ab aliquo comici inimico commissis fere semper addunt eum tulisse legem *μὴ κωμῳδεῖν ὀνομαστί* .... hoc crimen deesse non

posse videtur. Eodem fere modo apud scriptores ecclesiasticos „malum" imperatorem persecutum esse Christianos res ipsa loquitur. Nero, uxoris, fratris, matris carnifex ille quin et Christianorum fuerit carnifex dubitare nefas videtur; Domitianus parum afuit quin fratrem necaret. .... ergo et Christianos persecutus est. Atque ita de eo loquuntur Tertullianus, Lactantius, Orosius, Eusebius, quamvis illud iudicium prorsus nullo nitatur testimonio quod ulla sit fide dignum. Solus Dio [2]) suppeditat aliquid quod quodammodo eo trahi possit. Sed iusto festinantius mihi agere videntur qui illum Domitiani familiarem quem imperator condemnavit quod esset „contemptissimae inertiae" (verba sunt Suetonii) Christianum fuisse statuunt. Sic enim si ea verba interpretaris ut ille dicatur *publicis se subtraxisse muneribus* revera „tradita nihili facere" mihi videris. Non opus est sic illa distorquere ut tamen mali abunde inde peti possit. Suspicionum movendarum artifex est Suetonius artemque illam admodum feliciter exercuit.

Quodsi omnino quid mihi de antiquis illis Christianorum persecutionibus videatur profari hic liceat .... de omnibus quam maxime dubito. Domitiani illa nullo prorsus nititur fundamento, Neronianam vero illam mendacium esse certo scio. Sed quod hic firmissimum habeo argumentum vix unquam mihi prodesse potest: hoc dico quod qui suum sibi Tacitum penitus habeat cognitum totum illud caput Ann. XV, 44 sentit auditque natum e fraude non minus manifesta [3]) quam illa est quae apud Suetonium deprehenditur apud quem (c. 16) deinceps haec legantur:

„interdictum ne quid in popinis cocti praeter legumina aut holera veniret, cum antea nullum non obsonii genus proponeretur" et:

„afflicti suppliciis Christiani, genus hominum superstitionis novae ac maleficae".

Relege hic quae disputavi Mnem. 1914 p. 195 sq.: videbis quam bene decurrat narratio, si locus de Christianis e Tac. XV, 44 est sublatus, quam absurda et ridicula eo manente fiant omnia.

Sed sic qui loquitur, licet nulla laus sit te, postquam per multos annos et solus et adiuvantibus discipulis acutissimis cum pulvisculo Tacitum excusseris, tandem aliquando bene eum cognitum habere, tamen in arrogantiae incidit suspicionem, aut

a quovis statim adversario pervertitur qui ista omnia se ***non*** sentire et ***non*** audire declaret. Alio ergo utar argumento quod mihi non minus idoneum videtur et quo neminemdum usum esse miror. Fides illa Christiana quae fuit a. 65 vel aliquanto antea (nam secundum absurdam illam narrationem, quae nunc apud Tacitum legitur, tota urbe sparsa erant Christianorum agmina) quin vera, antiqua, incorrupta fides Christiana fuerit dubitari non potest. Et metuo quidem ac reformido omnes disputationes theologicas, sed hoc pro certo affirmo neminem magistratum vel levissimo affecturum fuisse incommodo illos qui se eius fuisse discipulos declararent qui huiusce mundi suum esse regnum negasset et imperatori quod imperatoris, Deo quod Dei esset dari iussisset. Quivis iis respondisset praetor Romanus: „o boni, eiusmodi nobis opus est hominibus, in pace vivite". Romae nunquam erecta esset crux prophetae Naziraeo et ne in ulla quidem provincia cui praeesset proconsul qualis fuit Gallio ille vir prudentissimus quem ex Act. 18 cognitum habemus.

Suspicionum movendarum artificem esse dicebam Suetonium; nunc addo tum disertissime ab eo laudari Domitianum cum suspicionem movere studet. Minus nos movent consilia propter quae aperte imperatorem laudat: quod „ad summam quondam ubertatem vini, frumenti vero inopiam existimans nimio vinearum studio neglegi arva, edixit ne quis in Italia novellaret, utque in provinciis vineta succiderentur relicta ubi plurimum dimidia parte", quod suae securitatis causa binas in unis esse castris legiones vetuit [4]), quod omnes libidines, Vestalium vero incesta more veteri coercuit [5]), quod spadones vetuit fieri et venire (et quanta laude vel ob unam hanc legem imperator dignus sit et alii testantur et facundissime Martialis VI, 2), denique quod (et nunc iterum ipsius c. 8 affero Suetonii verba):

„magistratibus quoque urbicis provinciarumque praesidibus coercendis tantum curae adhibuit ut neque modestiores unquam neque iustiores exstiterint [6]): e quibus plerosque post illum reos omnium criminum vidimus" [7]).

Post illum ait: ergo hoc nomine vel ipsos Nervam Traianumque superavit Domitianus!

Sed praeter *sanctos*, et *nobiles* habuit adversarios imperator noster. In senatores vel maxime saevire coepisse eum post „ci-

vilis belli victoriam" Suetonius ait c. 10. Quam rem Schillerus in noto libro sic explicat: „ad desperationem imperante Domitiano adactus erat senatus, idque duabus praesertim rebus. Censura quotannis Domitianus fungebatur, poterat ergo senatum legere ut ipsi luberet, et quantumvis gravia nobilibus imponere onera. Gnarus ergo in urbe aversas ab imperatore senatorum mentes, in Germania, quae iam saepe imperatoribus creaverat competitores, arma sumserat Antonius ut invisum illud perverteret imperium, isque conatus oppressus ultro graviorem reddiderat oppressorum et conquerentium sortem." Magnam habere hanc disputationem veri speciem lubenter concedo, addoque illa nobis principis nostri dominationem, praesertimque ultimam eius partem, aspectu admodum tristem foedamque reddi, sed denuo hic legentibus in mentem illud Domitiani revoco dictum: „miserrima principum condicio, quibus de coniuratione comperta non credatur nisi occisis", quod quam disertissime testatur saepe *fuisse* qui Domitiani vitae insidiarentur, rogoque: „fac in carissima nostra patria identidem venerandae Reginae nostrae vitam obnoxiam fuisse nefariorum hominum scelestis consiliis, nonne tunc hic quoque capite damnati fuissent multi". Tunc hic quoque rerum esset nata condicio parum laeta, tunc hic quoque saepe de reipublicae nostrae statu auditae essent querimoniae, sed nonne ridicula foret iniquitas eorum qui eius rei culpam in Reginam reiicerent? Atqui sic agunt qui Domitiani scripserunt vitam et prae ceteris Suetonius [8]).

Est et alia quaedam rerum, quae de Domitiano traditae sunt dispositio, de qua in eandem possumus disputare sententiam. „Domitiano" aiunt, certe possunt dicere viri docti „pecunia opus erat" (atque addo praesertim opus fuisse propter pecuniam a Tito effusam). „Ideo divitibus gravia imponenda erant onera, sed capite damnare divites expeditius erat, quoniam damnatorum bona universa in fiscum redigebantur". Fac ita rem se habuisse. Mementote igitur non hoc mihi esse propositum ut Domitiani saeculum tamquam omnibus faustum felixque depingam hominibus. De sola Naberi quaestione ego ago: „quid tandem compertum de Domitiano habemus?" Hic vero non possum quin declarem Suetonium prorsus contraria docere ac modo sumsimus. „Domitianus" ait (c. 10) „aliquanto celerius

ad saevitiam descivit quam ad cupiditatem". Et disertius etiam c. 9: „inter initia usque eo ab omni caede abhorrebat, ut absente adhuc patre recordatus Virgilii versum:

impia quam caesis gens est epulata iuvencis

edicere destinarit ne boves immolarentur. Cupiditatis quoque atque avaritiae vix suspicionem ullam aut privatus unquam aut princeps aliquamdiu dedit, immo e diverso magna saepe non abstinentiae modo sed etiam liberalitatis experimenta."

„Ferebaturque" sic paulo post legimus „vox eius: princeps qui delatores non castigat irritat". De delatoribus hic Suetonius agit qui „fiscales" adhibebant „calumnias", i. e. qui homines deferebant quos fisco pecuniam debere insimulabant. Non enim ea felicitate utebatur Domitianus qua pater eius, ut omni genere vectigalium non tam gravium quam ridiculorum locupletare fiscum posset. Ergo concedo Domitiano imperante gravia fuisse civibus sustentanda onera. Eane *ipsius* Domitiani culpa erat? „Iudaei vexabantur et exhauriebantur" [9]). Lubenter credo: sed addo „fortasse non immerito". Verum quaecunque causae tunc in republica dura et gravia provocarint consilia, quin multi tunc Romae parum iucundam egerint vitam dubitare nolo. Sed quid nos docent aniles aequalium Suetonii, Taciti, Plinii fabellae de *uno* isto improbo viro Domitiano? Nihil, prorsus nihil.

Unus aequalis scriptor laudat Domitianum: Frontinus ét propter res in Germania [10]) gestas ét propter eius adversus hostes aequitatem [11]). Atenim, Frontinus vir fuit militaris, verisimile est ergo eum Vespasiano in rebus gerendis a consiliis fuisse: est ergo *adulator* Domitiani quemadmodum Tiberii fuit adulator Velleius: et neque huius fas est quidquam tribuere testimoniis adversus bellas istas Taciti de saevo tyranno Tiberio narratiunculas. Liceat tamen mihi observare Frontinum semper „in praeterito" loqui „tempore". Ergo mortuo Domitiano scripsisse videtur, quo tempore adulando iam lucrum facere non poterat. Et ad summum consulatus honorem Traiano demum imperante pervenisse videtur.

Denuo ad Naberianam redeo quaestionem, respondeoque: praeter ea quae cogitando et ratiocinando ipsi invenire possumus nihil de Domitiano constat, nisi hoc unum (quo tamen confirmatur nihil sed negantur multa): nocuisse Domitiano duas res

quae propriae sunt morum Romanorum. Quarum prior fortasse omnium est Italorum (de Danteo hic cogitate): amant quaecunque legentium animos vehementius concutiunt perturbantque, quaecunque aspera sunt, saeva, dira; certe legentes ea amant, nam ad ipsam vitam quod attinet, Domitiani certe tempore tranquillitas iis potior erat securitasque. Et alterum hoc accedit quod Romanis dedit *militare* eorum ingenium: ordine suoque loco disposita omnia volunt esse. Vel grammatici ad quos referenda est literarum Romanarum historia, quam nunc cognitam habemus, eam sic nobis tradiderunt ut singulae eius partes bipertito dividantur: comoediae palliatae duo sunt principes poetae Plautus et Terentius, duo togatae Afranius et Titinius, duo Atellanorum Pomponius et Novius, duo mimorum Laberius et Syrus; duo principes oratores antiqui Crassus et Antonius, duo recentiores Cicero et Hortensius; iocosa et faceta oratione duo excellebant Titius et Iulius, duo fuerunt magni poetae tragici Pacuvius et Accius [12]). Ita et imperatores Romani non solum aut boni sunt aut mali sed praeterea malorum duae sunt species: alii, ut Nero, male sani sunt carnifices, alii, ut Tiberius, tyranni fuerunt duri sed secreti amantes et in ipsa duritate cauti et circumspecti. Atque huius speciei Domitianus fuit: solos Tiberii lectitabat commentarios.

Praeterea cum omnibus imperatoribus, quos senatus occidendos curavit, hoc habuit commune Domitianus quod gaudio ob eius mortem senatus exsultavit, sed milites ira exarserunt. Praeterea populum rem nihil curasse legimus. Militaris erat vir Domitianus: tali tum fortasse imperatore opus erat imperio. Quid autem *fortasse*? Annon eo imperante limitis Germaniae magna pars est perfecta? [13]) Nonne praecipuus Domitiani laudator Frontinus est, vir rei militaris peritissimus? Oderit aliquis quidquid ad rem militarem pertinet, per me licet; sed quam iniquum est Domitiano vitio dare quod eam in deliciis habuerit? An non frater eius, decus illud amorque generis humani, ob eandem causam laudari solet, nec minus amborum pater quem admirantur diliguntque omnes mortales?

Esto. Solus qui poterat facere ut Domitianum haberemus cognitum Suetonius est, sed — ut iterum idem dicam — ille quae tradit per se ipsa nihil nobis prosunt. Nunquam maledi-

cere desinit, idque maledicendi causa; sed magis etiam tecte suspiciones movet; hac in re non indignum se magistro Tacito praebet discipulum. Quid nos docent magister ille discipulusque de *rubore* imperatoris declamantes? An et hoc calliditatis perfidiaeque signum est quod crebro aliquis *erubescit*? Contrarium potius dixeris.

Nihil vero turpius de Domitiano Suetonius legentium insusurrat auribus quam fratrem ab eo occisum, illum omnium mortalium praestantissimum Titum. Quo modo hoc faciat et quam feliciter mox videbimus. Nunc in transitu hoc commemoro Domitiano eum vitio dare libidinem, idque nullo allato argumento, sed de Titi libidine prorsus tacere, quem tamen in eo genere minime fuisse severum facile ex iis quae idem ille tradit Suetonius efficimus. Potuitne iniquius? An sic potius dixerim: potuitne scribendi ratio excogitari minus probanda? Habemus enim hic quod pueris in ludo literario inculcari olim solebat, homines esse aut prorsus bonos aut prorsus malos; homines aut plane in melius mutari aut plane depravari. Sic Christianis scriptoribus praebita est facultas sua sibi sede persecutiones collocandi fidelium.

Sed quid multa disputamus? Ipse, ipse Suetonius in primo Vespasiani capite sic nos monere videtur: „nolite mihi fidem habere, sed reputate me secundum certas legis artes et praecepta scribere". Haec enim eius verba sunt:

„.... gens Flavia .... rei publicae nequaquam paenitenda: *constet licet*, Domitianum cupiditatis ac saevitiae merito poenas luisse".

Constet licet. Nolite specie hic decipi, nam latet aliquid in hac verborum ubertate. Non eodem ista redeunt quo simplicia haec: „licet Dom. .... poenas luerit". In memoriam vobis revocate notissimum illud *constat inter auctores* et quid *constituendi* verbum sibi velit perpendite. Nonne nunc hoc tibi dicere Suetonius videtur: „*locus* hic est in quo ingenium nostrum ostentare studemus scribendi artifices"? Quid enim: bonus imperator cum duobus filiis bonis .... parum haec apta materies; at „bonus imperator cum duobus filiis, quorum alter fuit exemplum virtutis, alter atrocitatis" en argumentum multarum declamationum.

Vel sic mihi parum placet fur iste et fraudator Stephanus

divinae vindictae exactor; ab Apollonio Tyanensi pio illo miraculorum institore discrepo.

Operae pretium est observare posteriores scriptores quam sint parati ad Suetonio suspitiones spargenti praebendas aures. Solus Ammianus Marcellinus, qui tribus post saeculis vixit, paulo est petulantior; item ut „adulatores" singulari laude afficit Domitiani ne spadones fierent venirentque edictum; egregium illud fuisse consilium quo foedi Orientalium populorum mores Roma arcerentur manifestum est. Sed quaecunque Suetonius susurrat ceteri scriptores aucta exclamant. Titum fratrem a Domitiano necatum non disertis dicit verbis, efficit tamen ut id intelligamus. Sic enim rem suam agit. „Habere volebat aliquid Domitianus" sic fere loquitur „quod rebus a fratre praeclare gestis posset opponere". Paratam esse huius rei veniam iuveni militari in mentem Suetonio non venit: nihil hic nisi *invidiam* cernit. „Domitianus, imperium adeptus, contendere solebat se patri fratrique dedisse imperium, sibi illos reddidisse". Verissimum illud est: Primus Antonius, qui armis Vespasiano parasset imperium, ne in urbe dominaretur, Mucianus, Flaviani imperii auctor, Domitianum, qui in urbe aderat, in lucem protraxit publicam. At Suetonio auctore stulte et impudenter istud mentitus est Domitianus. Hic mihi Suetonio obloqui adeo lubet ut ultro suspicer haud parum veritatis fuisse et in altera illa Domitiani querela sibi a patre partem imperii relictam sed illud testamentum (a fratre) esse corruptum. Certe Suetonius amico suo Tacito aperte obloquitur haec tradens (c. 1): „bello Vitelliano *confugit* in Capitolium cum patruo Sabino ac parte praesentium copiarum". Contra Tacitus narrat ibi iam cum patruo fuisse Domitianum et appropinquantibus victricibus Primi Antonii copiis obsessum a Vitellianis, urbem etiam tenentibus. Et revera sic se habebat res: erat Sabinus in Capitolio et esse debebat, utpote praefectus urbi, et principem iuvenem secum habebat. Ab iratis Vitellianis incenso Capitolio occisoque Sabino latebras Domitianus petiit et Isiaci celatus habitu aufugit. Vitione hoc ei demus? Quid fecissent Suetonius, Tacitus aliique senatores gravissimi? Capitolii defensor postea audivit Domitianus apud „adulatores", quos vera locutos equidem opinor.

Esto: habemus Domitianum, imperatoris fratrem et imperii

cupidum ipsum. Nunc non magno opus est acumine ad veram Suetonii e verbis eius eruendam sententiam, primum narrantis usque insidiatum esse fratri Domitianum, fratrem tamen nunquam destitisse eum sibi destinare successorem, tandem *secreto* eum orasse „ut tandem mutuo erga se animo vellet esse" (Tit. 9). Hic non rogare te, lector, non possum quid tibi videatur de historico qui *sciat* quid *secreto* imperator cum fratre sit locutus). Continuo haec sequuntur: „inter haec morte *praeventus* est ...." tum quomodo sit mortuus Titus narratur, denique haec suprema eius referuntur verba: „eripi sibi vitam immerenti; neque enim exstare ullum suum factum paenitendum excepto dumtaxat uno". Addit etiam historicus relegiosus: „id quale fuerit, neque ipse tunc prodidit neque cuiquam facile succurrat". Ain vero? commentus ipse suprema ea verba es. Sed quod se nescire ait Suetonius probe scit Dio, vel eius epitomator: non a se *praeventum* fratrem. Sed quid Dio ille nescit? Suspicionem fuisse *Agricolam* a Domitiano veneno sublatum ait Tacitus; Dio vero nil dubitans eum a Domitiano σφαγῆναι asseverat.

Sed ut ad Titi redeam mortem: pius ille Suidas item ut antea praeclarus ille historicus Aurelius Victor pro certo scit veneno a Domitiano sublatum. Quamquam hic sibi obloquitur alio loco ubi dicit febri eum occubuisse. Digna ista febris est in qua paulisper subsistamus. Ad montes, ad balnea propter illam profectum Titum narrat Suetonius (lubenter credimus: adolescentibus qui in Oriente indulserint genio utilissima esse solet illa aeris et coeli mutatio), sed in itinere vehementi correptum febri. Qualis ea fuit? Eane quam barbare hodierni medici *typhoideam* (dubitant etiam et dubitabunt sitne *typhoidēa* an *typhoidĕa* dicenda) appellant? Negat Dio ea Domitiani narrans consilia quae, quamvis fuerint nefaria, tamen fratri, si in eiusmodi morbum incidisset, certam ultro attulissent salutem. Haec enim addit: „cum viveret etiam Titus et salvus esse posset, in nivem eum inici iussit Domitianus quo citius animam efflaret". Profecto parum afuit quin probus ille senator Dio Cassius Cocceianus typhi sanandi iam ante tot inveniret saecula rationem [14]).

De industria deliberatoque consilio receptaculum quoddam est factum Domitianus omnium scelerum et facinorum atque etiam

„persecutionis Christianorum". Idemque ille Dio manifestum mihi praebet eius consilii indicium. Pueris docendis aptissima illa fabella de Tito optimo, Domitiano pessimo Vespasiani filio, quam iocose refutatur a .... Vespasiano ipso lepidissimo facetissimoque [15]) illo homine et imperatore! Vespasiano ipsi, Catoni illi redivivo, ne in mentem quidem venit filiorum suorum alterum ab altero magnopere differre. Etenim „post assiduas in se coniurationes ausus (est) affirmare senatui aut filios sibi successuros aut neminem". Eheu miseret me sanctorum illorum apud Tacitum Suetoniumque senatorum qui et Vespasiano sint insidiati, nimirum officio iubente sed reluctante animo! Quid enim aliud sibi Vespasiani illa volunt verba quam hoc: „operam perdere nolite, viri amplissimi; me occidendo nihil proficietis"? Sed de Vespasiano Domitianoque agimus: unum illud *filios* quam praeclare defendit absolvitque Domitianum! Probe hoc intellexit Dionis epitomator Xiphilinus monachus: Vespasianum enim dicentem facit: „*filius* mihi succedet" Visane haec ei *pia* fraus sit nescio, sed *fraudem* esse scio.

Haec etiam addo priusquam promissum solvam. Fabula de rhombo apud solum Iuvenalem [16]) legitur, de cena funebri illa apud unum Dionem [17]). *Haec* mihi videtur tragoedia ex eo genere e quo est Neronis navis illa funesta, *illa* satira ab ipso Iuvenale inventa et mire aucta. Si verae essent historiae, non siluisset de iis Suetonius. Sed fac veras esse historias, utrum Domitiano sunt dedecori an senatui? Tiberius quondam cum e curia egrederetur, respiciebat et secum: *ὦ ἄνθρωποι ἐθελόδουλοι* aiebat. Sibine ipsi tum maledicebat an ordini amplissimo cuius servilem animum usu cognoverat?

Nunc illud dicam speculum quod sit, unde prospiciam et Domitianum ipsum et eius imperium. Est illud .... Statii Thebais. At enim adulator est Statius. Itane est? Sic quoque bipartito homines sunt dividendi ut veraces dicantur alteri, alteri adulatores? Equidem Graecum illum Macchiavellum potius sequor, qui librum pseudo-Xenophonteum *de republica Atheniensium* scripsit, sive ille est ipse Aristoteles sive aliquis Aristoteli aequalis, qui docte docendique causa de reipublicae administrandae ratione disputarit: docet enim ille neminem certam quandam reipublicae speciem probare quam certis argumentis convictus

omnium optimam esse sibi habeat persuasum, sed omnes amplexari eam quae ipsis praebeat securitatem et quietem. Non esse hanc doctrinam hominis celsissima quaeque appetentis lubenter concedo, sed plerique eam sequuntur, etiam Statius atque eam ipsam ob causam .... luculentissimus mihi testis videtur. Hoc unum tamen ante omnia observatum velim nunquam id fecisse Statium quod ab eius competitore Martiale fieri tam aegre ferimus — fortasse praematura morte Statius praeventus est — ut quem vivum coluisset allatraret mortuum [18]).

Esto — adulator est Domitiani Statius. Eam ipsam ob causam eius potissimum utar testimonio. Sed prius de poeta Statio est videndum. Magnum de bello Thebano conscripsit epos. Nihil est facilius quam hoc ubi audiveris statim de toto carmine sententiam pronuntiare gravissimam. Vel is qui nullum unquam eius legerit versum, facere id potest. Non fuit illius belli oculatus testis Statius, sed neque fuit vir doctissimus *Leon Legras* qui hac aetate doctum de eo conscripsit librum, neque *Fridericus Leo* neque quisquam alius eorum qui Statium poetam condemnarunt. Unquamne illi viri docti vel unum fecerunt hexametrum? Hoc si fecissent, quomodo de poesi latina, de posteriore praesertim, iudicandum esset scirent. Ridiculum est ingenti doctrinae copia demonstrare velle a prioribus poetis pendere Statium: nusquam dissimulat se Virgilium aemulari, ab aliisque pendere se *velle*. Prorsus operam perdat qui demonstrare studeat male istud cohaerere epos. Nam quodnam epos antiquum bene cohaeret? Aeneisne? Vel ipsa Ilias? optime illa cohaerere videtur illi soli qui nihil aliud eius praeter exemplum bene ligatum conspexerit. Hoc vero omnium est iniquissimum omne vitiorum genus vitio dare Statio quae in prioribus poetis aequo ferimus animo. Dabo lepidum exemplum. Hypsipyle illa quae sitientibus copiis fontem monstrat nutrix est infantis regii Opheltae, sed ipsa duos habet filios plus viginti annorum. „Étonnante nourrice" hic Legras exclamat et sic bonum nostrum Statium deridendum tradit posteris. At Helena illa quam e poesi notam habemus num in rerum esse natura potuit, vel Iocaste vel Penelope? Concedo me cum oblectare me libro velim „Pickwickianas chartas" vel „herbas siccatas" praeferre Statii de rebus cruentis narrationi terribili. Sed non id nunc quaeritur.

Hoc unum quaerendum est quid *Statii aequales* voluerint et quomodo ille eorum obviam ierit voluntati. Statimque respondemus per duodecim eum annos strenue huic carmini dedisse operam idque omni librorum genere usum. Iam nunc quivis scire potest id quod docte demonstrare velle ineptum sit, prodiisse aliquid quod non sit ad nostrum palatum. Nunc qui latinos facere versus potest, si quod habet argumentum quod invenit ipse, de eo carmen 150 versuum, hodiernis lectoribus placiturum, uno perficit die. Fac — licet sit incredibile — eundem magni carminis heroici faciendi cepisse consilium: duobus mensibus fecisset quod versuum numero Thebaidi par esset. Adde alterum tantum tempus ad perficiendum poliendumque et anni dimidio paratum erit opus quod ab hodiernis hominibus legi tamen possit. Nimia carmen, cui duodecim sint insumpti anni, doctrina varia atque molesta fore refertum cuiusvis est vaticinari. Sed sic tunc volebant censores. Sic eo pervenit quo voluit Statius ut patres ad sua carmina audienda concurrerent, iuvenes ea ediscerent [10]).

Atque in componendo quoque carmine hic illic contigit Statio ut magistros ipsos superaret. Paucis exemplis luculentis rem illustrabo. Antigonam Sophocleam legentes parum intelligimus *cur* Polynicen humari vetet Creon, Statins eandem rem egregie exponit: ipsius Creontis filius Menoeceus Tiresiae vaticinio parens ipse suam dedit vitam patriae: *hunc* pater moestus summis honoribus affectum tumulat, qui honores quo magis sint perspicui, insepultos iacere iubet hostes istos abominandos quorum culpa praestantissimus ille periit iuvenis. Crudelem se hic Creon praebet, sed crudelem patrem.

Apud Sophoclem Antigone tyranni legem spernit. Apud Statium non Polynicis sorori soli eius curae corpus est sed etiam uxori. Haec noctu egrediens, apud dilecti mariti corpus cum Antigona conveniens mulieresque inter se certantes utri poenae capitalis honor debeat contingere — haec omnia praeclare a Statio depicta sunt, suntque ea inventa ab ipso.

Nisi et Euryali nocturnum iter quid sibi velit parum est perspicuum, Doloniae vero consilium prorsus latet. Statius contra quod de simili re dat episodium, eius egregie constat ratio. A Thebanis repulsi sunt Argivi et nunc in suis ipsi castris obsi-

dentur. At interea mulieres Argivae Iunonis implorarunt opem, quae his mota precibus Somnum suas infundere iubet vires in obsidentes urbanos. Ergo strenui quidam iuvenes Argivi e castris egrediuntur non solum ut diurnam ulciscantur cladem sed etiam ut occisorum potiantur corporibus; atque inter iuvenes illos primarium pro Niso et Euryalo tenent locum: Hopleus, Tydei, Dymas Parthenopaei iuvenis comes et amicus. Nonne lepidissime invenit Statium quo modo non solum decimum sed etiam sextum librum cum cetera coniungeret Iliade?

Sed de ipsa compositione non erat cur magnopere sollicitus esset Statius. Nemo enim totum eius opus uno tempore perlegebat: ipse selectis quibusdam recitabat amicis singulos singulis annis libros. Non erat cur illi rogarent, immo ne rogare quidem poterant benene totum cohaereret carmen: pulchris detineri cupiebant episodiis, novas admirari imagines, acute commoveri dictis. Alione nos agimus modo ipsam illam Divinam Comoediam legentes, quam solam ex omnibus longioribus carminibus bene cohaerentem vidimus? Et quoniam semel de Divina loquor comoedia: viris illis doctis qui Statium quo iure tam superbe fastidiant frustra roges (an idonea eius rei causa haec est quod Goethei sunt cives?), reputandum erat a Danteo nullum poetam maiore quam Statium affici honore, Danteum sedulo sibi lectitatum Statium disertissima dare documenta. Certe auditoribus suis *locorum* quibus adstupescerent ingentem Statius praebuit copiam. Opheltem hic infantem (nam parva depingere vel maxime callebat noster) nomino qui a serpente obiter tactus moritur sicut dormiverat dum *prensa manus haeret in herba.* Affero fratres internecivo odio inter se concurrentes duarum navium instar quae in alto mari opaca nocte committunt proelium, qua imagine nulla vel cogitari potest horribilior, matres Thebanas quae

arma nitentia natis
Et formidandos monstrant sub casside patres.

Denique (nam paucis me esse contentum oportet exemplis ex ingenti electis copia) Iocasten illam, dum procedit ad fratres inter se conciliandos

Aniles
Praecipitantem artus et plus quam possit euntem.

Sic mihi poeta tractandus videtur ut in clara luce ponantur

quae habet propria; nam quae ei cum ceteris omnibus sunt communia colligendi negotium mediastrino alicui committere possumus.

Esto: successu inter suos non caruit Statius, idque optimo iure. Nunc quoque libros eius perlegentes id sentimus, semper enim levior ei fieri labor videtur. Priores libri multas nobis exhibent molestias, ultimi non solum perpoliti sunt sed etiam lectu faciles. Hunc tamen gratissimum fuisse Statio successum sponte intelligimus quod ipse imperator eum recitantem audire sit dignatus. An non dixi *adulatore* mihi praesertim Statio opus esse?

Atque eo honore laetatum poetam quid miremur? Si quisquam, Domitianus bonarum erat artium patronus ideoque Minervam sibi patronam sumserat. Quintilianus, summus ille orator, qui solus artem Ciceronianam in vitam revocare posset, illius erat imperatoris cliens. Et Agonem Capitolinum instituit idem imperator, Romanorum illud certamen Olympicum in quo victorem renuntiari praecipuum erat omnium poetarum votum, ideoque et Statii, cui, quamvis ad eam rem omnes intenderit vires, nunquam eo ut perveniret contigit. At malus fuit imperator, ergo Agon ille Capitolinus tyrannica fuit insania. Illa tamen non interrupta usque ad quintum perduravit saeculum!

Publicae illae quales fuerint recitationes etiam nunc intelligimus. Splendidum dat poetae utendum auditorium (*οἶκον* Graeci appellant) vir aliquis opulentus, aut magna conducit pecunia poeta ipse. Invitationes, similes precibus, tota urbe ad nobiles sunt missae homines, palam diu ante solemnis ille est indictus dies, qui tandem aliquando advenit: consedere duces in eorumque numero haud pauci sunt artis poeticae peritissimi, severae quorum censurae iamiam novum opus permittetur. Surgit ad hos poeta, nomine notus tantummodo, sudor metu erumpit amicis eius et necessariis. Audite nunc Statium sic ordientem: cano

Fraternas acies alternaque regna profanis
Decertata odiis

simulque fingite Domitianum qui postquam et ipse humillimis morem gerens precibus intravit auditorium sic *salutatur*! Nam in se haec iaci maledicta et convicia putare debuit si unquam suspicatus erat a quoquam mortalium dubitari quin semper

inter illum et fratrem Titum summa fuisset gratia et mutua caritas.

Et paulo post illa sequuntur verba quae magis etiam auditoribus in mentem vocare illos debebant fratres, si unquam quidquam audivissent eorum quae postea historici fabellis suis anilibus per totum spargere imperium Romanum conati sunt:

vs. 196 hic imperat, ille minatur

sic queritur populus audito constituisse fratres ut vicissim imperarent.

At enim, non *statim* contigit Statio ut auditorem haberet Domitianum, fortasse ille non adfuit cum liber recitabatur primus:

Huic ut rite respondeam argumento in praesentia haec mihi fingo quae iam enumero (quam parum sint verisimilia sponte intelleges):

Non plane omnia fuisse ficta quae de Domitiano susurrat Suetonius et narrant alii.

Tempore Statii iam fuisse sparsos quamvis leves quosdam rumores de aliqua inter Vespasiani filios discordia.

Nullum e Statii amicis, quos tamen de poetae consilio iam multo ante aliquid inaudivisse res ipsa loquitur et ne poetae uxorem quidem sic eum in tempore monuisse: „quid tibi vis insane? Nonne vides hoc uno, a quo ordiris, versu te ipsum non solum efficere ut nunquam tibi propitius esse possit imperator sed etiam ultro capitis provocare periculum: an tu solus ignoras rumores hominum? Me si audis, totam istam Thebaida missam facies: nullum enim argumentum nunc minus aptum est."

Nullum delatorem ad principem quidquam retulisse de primo illius carminis versu quo tam impudenter ille ipse notaretur.

Ipsum poetam omnium ignarum rerum, quique, ut est in proverbio vernaculo, „de principe mali sciret nihil" ad secundam eum invitasse recitationem et principem poetae gessisse morem invitationi.

Quo modo eum affectum putemus cum sic poetam audiret declamantem (II, 116: Laius ibi ab inferis, ut Sisyphus in Vondelii Palamede, revocatus sic Eteocli nepoti dirum inspirat facinus):

.... habe Thebas, caecumque cupidine regni
Ausurumque eadem *germanum* expelle, nec ultra

Fraternos inhiantem obitus sine fidere coeptis
Fraudibus.

Annon qui sibi alicuius conscii sunt sceleris semper et ubique se crimine aliquo peti suspicantur?

Nec minus diserta tantum non ex omnibus afferri possunt libris:

III, 369 Polynices Tydeum amicum fidelem Thebas misit qui regnum sibi repeteret. At Eteocles illum non solum contumeliose facessere iussit sed etiam redeunti struxit insidias, unde victor quidem sed vulnerum plenus evasit. Videt Polynices quantum periculum amicus sua causa adierit exclamatque:

o ego divis
Invisus vitaeque nocens haec vulnera cerno
Integer? hosne mihi reditus, *germane*, parabas?
In me haec tela dabas. Pro vitae foeda cupido!
Infelix, *fratri* facinus tam grande negavi.

et vs. 380: hunc ego Thebis,
Hunc, *germane*, tibi iugulum et tibi, maxime Tydeu,
Debeo.

IV, 307 Belli Thebani non erant participes Mycenae:
Funereae tunc namque dapes mediique recursus
Solis, et hic alii *miscebant proelia fratres*.

vs. 392 Baccharum regina sic lamentatur (Bacchum alloquens):
At tua progenies, positis gentilibus armis
Queis tibi festa litant, bellum lacrimasque metumque
Cognatumque nefas, iniusti munera regni,
Pendimus. Aeternis potius me, Bacche, pruinis
Trans et amazoniis ululatum Caucason armis
Siste ferens.

Iam hic inter se iuncta habes *fraternam caedem* et *regnum impium*. In praesentia haec retineto! Mox eodem redibimus.

VI, 491 In curruum certamine parum afuit quin Polynices improviso casu interiret. Haec res poetae facultatem praebet sic declamandi:

Quis mortis, Thebane, locus, nisi dura negasset
Tisiphone, quantum poteras dimittere bellum?
Te Thebae *fraterque* palam, te plangeret Argos.

(An non hoc tibi, qui Suetonio fidem habes, poeta dicere videtur: „non opus fuerat Domitiano Titum veneno aliove modo

tollere, si Hierosolymis ei, ut Pyrrho Argis, tegula in caput fuisset iniecta"?)

vs. 894 Polynices certamen inire cupit nimis plenum periculi, sed sic eum retinet Adrastus:

Ne, precor, ante aciem ius tantum casibus esse
Fraternisque sinas (abigant hoc numina?) *votis*.

VII, 467 Dum dormiunt fratres

It geminum excutiens anguem et bacchatur utrisque
Tisiphone castris; *fratrem* huic, *fratrem* ingerit illi.

(iam enim sola ea vox cruoris caedisque avidos reddit).

vs. 508 (In castra venit hostilia Iocaste et Polynicen sic obtestatur):

Tecta vide, fratremque ... (quid aufers lumina?) fratrem
Alloquere et regnum iam me sub iudice posce.

(frustra: sic saepe Vespasianus ille, quem nobis exhibet Suetonius, filios suos frustra conciliare erat conatus).

vs. 540 (Sic Polynicen Tudeus ne fratrem adeat dehortatur):

Me potius, socii, qui fidum Eteoclea nuper
Expertus (*nec frater eram*) me opponite regi.

VIII, 69 Rex inferorum iratus quod vivus ad se descenderit Amphiaraus sic alloquitur Tisiphonen:

I Tartareas ulciscere sedes
Tisiphone: si quando novis asperrima monstris,
Triste, insuetum, ingens, quod nondum viderit aether
Ede nefas, quod mirer ego invideantque sorores.
Atque adeo *fratres* (*nostrique* haec omina sunto
Prima *odii*) fratres alterna in vulnera laeto
Marte ruant.

Fraterna odia, et alia et illa Titi et Domitiani, a Tartari rege ipso immittuntur!

vs. 687 Immani vi Tydeus in Eteoclem, qui sibi tam perfide modo sit insidiatus, hastam coniicit, quam fausto lumine prosequuntur volantem et Argivi et Thebani. At

crudelis Erinys
Obstat et infando differt Eteoclea fratri

(nonne Suetonio alicui ista audienti poeta visus esset lamentari quod non Iudaeus aliquis Titum perfodisset hasta et sic Domitiani eripuisset insidiis?)

Sed quid memet ipsum interpello et non legentibus ipsis iudicandi permitto ius? Hercle non difficile illud iis foret munus. Non poterat non usquequaque Thebaidem legens audiensve se peti suspicari Domitianus, nisi conscius sibi fuisset ne verbo quidem adversus Titum pietatem laesisse se unquam vel cuiquam laedere visum esse mortalium. Coram Domitiano qui suam recitaret Thebaidem, carmen illud perpetuum de fraternis odiis, in quo (nam hoc disertius quam cuncta alia quae iam ex illo attulimus carmine) *duae* iubentur Furiae fraterna excitare arma quoniam una dirissimo illi omnium facinorum par non sit (L. XI, 55—113), is ultro mortis adisset periculum nisi et ipsi et omnibus civibus fuisset persuasissimum inter praesentem prioremque imperatorem perpetuam fuisse et inconcussam concordiam fraternam, eamque pietatem quae iussu senatus nummo incisa est aereo, qui in Christinae reginae asservatus est thesauro.

At quamvis illud sit incredibile, negari tamen non potest fieri potuisse ut nihil hic audiret Caesar quod ad suas cum fratre inimicitias pertinere videretur (ut iam faciamus revera ullas inter eos fuisse et non omnes esse fictas a calumniatoribus et fabulatoribus postea natis); fieri potuit ut semel tantummodo per breve tempus uni adesset imperator recitationi, quin etiam ut semper cum opus esset obdormisceret; quamvis sit parum veri simile, non tamen ipsae vetant naturae leges nullum unquam exstitisse delatorem qui homini suspicaci et ultionis cupido (et non debuit esse suspicax ultionisque cupidus qui fratrem a se occisum sibi esset conscius?) praedam hanc paratam optatamque monstraret: poetam qui ausus esset suum scelus tam aperta notare infamia .... est et aliud quoddam vitium non minus invisum, quod tamquam suum notari Domitianus, quamvis Thebaidis partem audiens, suspicari deberet nisi — et hoc nobis pro certo esse credendum mihi est persuasissimum — scivisset imperator non solum se illius esse vitii prorsus immunem, sed etiam scire id omnes Romanos et prae ceteris Statium poetam: mentem dico tyrannicam. Tamquam tyrannum se omnium odio et contemptioni exponi putare deberet imperator nisi longe a se culpam hanc abesse sibi fuisset conscius. Non omnes citabo locos Thebaidis — nimis multi illi

sunt — ubi in tyrannos tyrannidemque poeta invehitur. Paucos quosdam atque maxime insignes afferam, quibus auditis unusquisque mihi statim concedet talia recitari in ullo Romanorum conventu non potuisse regnante principe qui vel paucis civibus quidquam cum tyranno commune habere videretur

L. I, 138 sqq. insignem hi versus continent laudem Domitiani ét fratris ét principis:

Alterni placuit sub legibus anni
Exilio mutare ducem ....
Haec inter fratres pietas erat, haec mora pugnae
Sola nec in regem perduratura secundum.
Et nondum crasso laquearia fulva metallo,
Montibus aut alte Graiis effulta nitebant
Atria, congestos satis explicitura clientes;
Non impacatis regum advigilantia somnis
Pila, nec alterna ferri statione gementes
Excubiae.

Hic certe (nam *pila* ista Romana quis non agnoscit?) Romam translatas habetis Thebas, sed a poeta qui probe noverit hoc nomine hodiernam ab antiqua differre Romam quod nunc ibi regnet princeps cui non sint metuenda quae illi metuerint fratres, qui placido possit frui somno et alias ob causas et quia scit quanta semper fuerit erga fratrem pietate. Propter hunc locum aliosque ei similes legentes modo rogabam ut memores essent versuum ubi *prava dominatio* et *fraterna caedes* inter se iungerentur.

L. III, 100 sqq. A nocturnis insidiis Tudeo structis unus Thebanus revertitur Maeon, qui acerbissima oratione in Eteoclem invehitur turpissimi facinoris auctorem, quod tot perdiderit viros fortissimos. Iam stant parati regis satellites qui oratorem nimis audacem prehendant cum ille gladium destringit et

nunquam tibi sanguinis huius
Ius erit aut magno feries imperdita Theseo
Pectora

multaque alia in eam sententiam clamans se percutit. Quem sic laudibus extollit poeta:

Tu tamen egregius fati mentisque nec unquam
(Sic dignum est) passure situm, qui comminus ausus

Vadere contemptum *regem*, quaque ampla veniret
Libertas, sancire viam.

Sapiens qui mori audet sibique consciscere mortem non veretur etiam sub tyranno suam sibi vindicat libertatem. Sed quod Statius, qui in hodierno imperatore omnem suam reposuerit spem, nunc — illo ut opinor praesente — talia declamat certissimo est documento neque poetae neque cuiquam mortalium tunc Domitianum visum esse illum tyrannum qui sic sibi consulere libertatis amantes cives cogat.

L. III, 216 In funere eorum qui Eteoclis culpa ceciderunt omne maledictorum genus in perfidum tyrannum evomit Aletes senex.

Unde ea libertas? iuxta illi finis et aetas
Torta retro, seraeque decus velit addere morti.

Sic secum disputat poeta, simulque ut opinor haec cogitat: „quam felices nunc vivimus sub bono principe"! idque ex animi sententia. Aut versus illos chartae mandare nunquam ausus esset.

E bonorum principum numero et Thoas fuit de qua Hypsipyle haec narrat V, 241:

Ille quidem dudum (quis *magna tuenti*
Somnus?) agit versans secum e. q. s.

Et quis haec recitanti poetae stat ante oculos tamquam *maxima tuens*? Quis nisi Domitianus?

Hypsipyle illa non ut ceterae mulieres occidit viros, immo vero clam patrem e periculo instanti servavit.

„His mihi" (ait V, 320) „pro meritis"
regno et solio considere patris
Supplicium datur.

„*Supplicium* est solio considere *patris*". Haec audiens potuitne, obsecro, *non* suspicari sic dirissimam suam describi sortem Domitianus, idque ab acerrimo adversario, nisi et ipsi et ceteris omnibus minime misera illa sors tum videbatur, aut, ut aliis idem dicam verbis, nisi sibi erat conscius se a civibus suis dignum boni patris successorem haberi?

VIII, 262 Dormientibus omnibus solus vigilat Adrastus

Quamquam aeger senio, sed agit miseranda potestas

Potestatem habere miseranda res est qua dei significant aliquem sibi aut odio esse aut certe a se relinqui. Miseris his *non* ad-

numeratur Domitianus, ergo Domitianus est .... sed quid hinc efficiam mox dicam; latius etiam patet illud.

VIII, 286 Postquam non comparuit Amphiaraus, ab exercitu vates creatur Thiodamas, qui licet honore illo gaudeat, simul tamen probe sentit quantum sibi incumbat onus. Haec res poetae facultatem praebet huiusce afferendae comparationis:

Sicut Achaemenius solium gentesque paternas
Excepit si forte puer, cui vivere patrem
Tutius, incerta formidine gaudia librat.

Quidni hic Domitianum nominat potius quam aliquem regium puerum e Perside huc arcessit? Hoc quoque statim dicam: apparebit quam magnas nos Statius res sua doceat Thebaïde.

VIII, 679 Ardens ira in impium insidiatorem Eteoclem irruit Tydeus et his eum increpat verbis:

Imus in arma *palam* tandemque ostendimus enses,
An noctem et solitas *placet* expectare *tenebras*.

Nunc certe nunc Domitianus, nisi omnia ista dira quae de eo narrant Suetonius, Tacitus, Plinius *de nihilo* fuissent ficta, *se* a poeta petitum sentire debuit. Hoc enim proprium habebat illa ab his descripta Domitiani crudelitas quod identidem secedebat cum saevo aliquo proditurus consilio. Hoc est illud *terribile Domitiani secretum*, quod nisi post mortem eius demum esset excogitatum, hic sibi disertis obiici verbis sentire princeps debuit. Nam ad absentem *tyrannum* statim esse allatum de illa nimis aperta contumelia sponte intelligitur. Sed hic duobus est occurrendum argumentis quae contra meam disputationem utcunque possunt afferri. Primum aliquis hoc dicere potest: „non opus nobis tuis observationibus, nam imperante Domitiano plenam fuisse Neroni maledicendi licentiam vulgo notum est. Quid quod Domitiano, si fuit, atque adeo *quoniam* fuit saevus ille tyrannus, quem nos notum habemus, Neroni maledici lubenter audire debuit: se enim ea comparatione laudari putare potuit". Huic ego hoc respondeo: diversas inter se confundis res: aliud est ita Neroni maledicere ut de ipso solo Nerone loquaris, aliud obscure in universum de totius tyrannidis declamare saevitia: tum enim summum adest periculum ne qui nunc imperium tenet ista omnia tamquam de se dicta accipiat .... nisi talis est ille imperator qualem fuisse Domitianum iam satis apparet.

Deinde qui quae de hoc tempore sunt tradita memoria tenet sic me refutare conari potest: „extrema illa Domitiani saevitia, quam Tacitus in Agricola depingit, cum *Domitianus non iam per intervalla ac spiramenta temporum sed continuo et velut uno ictu rempublicam exhausit,* extrema illa Domitiani saevitia ultimis demum illius imperii coepit annis. Atqui Statius Thebaidem inchoavit a. 80 perfecitque anno 92, ergo ....". Praeclare haec omnia, optime traditorum patrone, et inter se concinunt et cum Merivalii coniectura (quamquam Merivalius ea saltem est prudentia ut Domitiani crudelitatem tempori magis et toti reipublicae quam ipsi Domitiano det vitio). Quaerit enim doctus Anglus: „quid exspectandum fuit Domitiano ut omnia abiiceret vincula?" Parutumque habet hoc responsum: „*Agricolae* mortem Domitianus exspectare debuit". Egregie, pulchre! Novimus illud Brandtii epigramma quod in Taciti versione subscriptum est Tiberii imagini:

Dum te continuit pudor et metus, esse bonus vir
Visus es; at princeps rupisti ea vincla; tyrannus
Tunc patuit, fugitque pudor cessitque furori:
Quis caveat vulpis latitantem pelle leonem?

Haec doctrina moralis, quae pueris discenda dari solet, nunc hic quoque recurrit. Nam vix est credibile dictu quam inter se sint similes Domitianus Tiberiusque. Sed illi, quam tu tamquam filiolam tuam exoscularis „traditioni", parum illud prodest. *Tradit* enim Suetonius *terribile* illud *secretum* natum iam esse *inter initia principatus.* Quidni puero etiamtum Domitiano cum *muscas captare ac stilo praeacuto configere* in deliciis habebat? Ad hoc vero quod attinet: alere nolim omnes viros probos qui pueri fuerint crudeles.

X, 181 De regibus quos in occisorum locum Adrastus legit haec dicuntur:

Stant circum subiti proceres, ut quisque perempto
Proximus et magnis loca desolata tuentur
Regibus, *haud laeti seque huc crevisse dolentes.*

Res enim est tritissima regem esse.

X, 700 Menoeceum pro patria vitam daturum Creon pater ab hoc retinere conatur consilio; an tu putas ait „a diis immissam vatem Manto illud iubere:

quid si insidiis et fraude dolosa
Rex agit, extrema est cui nostra in sorte timori
Nobilitas tuaque ante duces notissima virtus?

Qui ipsi sunt dignitate proximi de medio tollit tyrannus .... in hac quoque re a Domitiano diversissimus, ut ego opinor.

XI, 261 Post Menoecei mortem vehementer in regem, cuius causa illa victima cecidit, invehitur Creon:

Ecce aderat luctu dicturusque omnia *belli*
Libertate Creon.

Quamdiu bellum geritur quaedam superest libertas, cum pace redit mutum servitutis silentium. Sic *sub tyranno* res se habet, non vero sub bono imperatore.

XI, 574 Cum mutuis vulneribus ceciderunt Oedipodis filii, in hosce erumpit versus poëta:

Ite truces animae funestaque Tartara leto
Polluite et cunctas Erebi consumite poenas!
Vosque malis hominum, Stygiae, iam parcite, divae:
Omnibus in terris scelus hoc omnique sub aevo
Viderit una dies, monstrumque infame futuris
Excidat, et soli *memorent* haec proelia *reges*.

Inter *reges* certam sibi sedem fraterna caedes habet! Potuitne apertius poeta regum principumque quos vidit ipse notare discordias, si de iis eo tempore vel levissimus exstaret rumor? Nonne uno hoc loco refutantur aniles illae, quae postea natae sunt, fabellae, et de Domitiani tyrannide et de fratre ab eo occiso?

XI, 654 Post Eteoclis mortem Creon:

scandit fatale tyrannis .... solium.

„Tyrannis ipsa sua poena est". Iucundum hoc auditu illi qui unquam cuiquam mortalium tyrannus visus sit ipse!

XI, 684 Oedipus a novo rege in exsilium pulsus et alia huic respondet et haec: potius occide me: „timida inclementia *regum* ista".

In Taciteum ista egregie conveniunt Domitianum.

Tum ei haec imprecatur:

Habeas Thebana regasque
Moenia, quo Cadmus, quo Laius omine rexit
Quoque ego, sic *thalamos*, sic pignora fida capessas!

Hic recorderis velim calumnias de incesto Domitiani et Titi filiae [20]).

XII, 199 „Vos" Polynicis uxor ad ceteras uxores eorum qui ante Thebarum moenia ceciderunt ait:

Actaeas acies Marathoniaque arma
Elicite, adspiretque pio Fortuna labori.
Me sinite Ogygias, tantae quae sola ruinae
Causa fui, penetrare domos et *fulmina regni*
Prima pati.

Tyrannus calamitatis et fulguris instar est, sed maxime primo tyrannidis suae tempore. At semper tyrannis regnumque unum est e malis quibus affligitur gens humana. Misericordiae ara Athenis est perfugium hominibus: procul inde stant

iraeque minaeque | *regnaque*.

Theseus, precantibus mulieribus ut adversus impium Creontis imperium opem ferat insepultis exclamat:

Quaenam ista novos induxit Erinys
Regnorum mores.

Regnorum et regii mores: non est ullum convicium aptius ad quaevis impia notanda facinora.

Tandem aliquando cum Theseus exitiale coniicit telum in Creontem dirum illum etiam adversus mortuos tyrannum, poeta declamat (771):

Argolici, quibus haec datur hostia, Manes
Pandite Tartareum Chaos, ultricesque parate
Eumenidas, venit ecce Creon!

Suam sibi in Tartaris habent sedem et alii impii et praesertim tyranni.

Ah miseret, miseret pii illius monachuli Xiphilini, vel eius auctoris Dionis, cum Curiatium Maternum (rhetorem illum philosophum poetam, alterum denique Statium) narrat tyranni iussu esse necatum quod maledixisset tyrannis, sive his addendum etiam est *ἀσκῶν* quod traditum est, ut Maternus illud fecerit in aliqua declamatione quam semet exercitandi gratia habuerit [a]), sive, id quod mihi solum verum esse posse videtur, *ἀστεῖον*, ita

a) Simile aliquid Dio 59. 20, 5 de Caligula narrat: *ὥστε καὶ Καρίναν Σεκοῦνδον ῥήτορα φυγαδεῦσαί ποτε, ὅτι λόγον τινα ἐν γυμνασίᾳ (γυμνασίῳ?) κατὰ τυράννων εἶπε.* Non tamen hic locus illud alterius *ἀσκῶν* satis tuetur. Non enim illud „declamans" sic Graece dicitur, et *εἶπέ τι ἀσκῶν* absurdum videtur, sed *εἶπέ τι ἀστεῖον* iam primo aspectu habet quo egregie commendetur.

ut de tyrannis acerbe iocatus quaedam Maternus sit. O bene quod ille monachus nunquam de Statio inaudiverit; quot ei fuissent comminiscendae mortes poetae qui non semel sed per duodecim annos continuos tyrannis maledixisset, non, hercle, iocandi causa, sed ut suae indulgeret tristitiae, neque inter pueros sed inter viros amplissimos, in conventu tam splendido ut ne ipse quidem imperator eo venire dedignaretur!

Monstrum atque prodigium quod ipse evomuit Tartarus tyrannus est; in nomine tyranni omnia insunt facinora quae ab hominibus possint committi. Nil tam est nefarium quod non sit ab illo metuendum; unum scelus est quod ille solus committere possit: caedes fraterna.

Hoc fere totius carminis Statiani est argumentum.

Atque hoc epos monumentum futurum erat literarium, aere perennius, quo apud seram posteritatem vel maxime inclaresceret Domitiani imperium ut Aeneide Augusti.

De Flaviis *fratribus* quid illud nos doceat satis iam constat; luce enim clarius demonstrat egregiam inter eos fuisse pietatem deque ea neminem dubitasse unquam aequalium. Quid vero de Domitiano *principe*? Primum hoc: *tyrannum* eum nemini visum esse vel videri potuisse. Sed praeterea hoc quod multo maius est (et hoc mihi volebam cum dicebam latius patere disputationem meam quam primo videretur aspectu):

neque *rex* est Domitianus. Sed hoc tantummodo in transitu dico: nam illam vocem semper Romani sunt abominati; regem qui se diceret semet ipsum damnabat capitis.

Sed ne imperat quidem solus suoque arbitrio: perstat etiam libera respublica eique praeest magistratus *legitimus*: imperator perpetuus provinciarum et legionum Caesaris, princeps Senatus, censor, tribunus plebis. Haec omnia *lex* ei praebuit, et esse hanc potentiam infinitam quid cives queramur? Dummodo sit penes principem *iustum sapientemque*. Et quatenus homini datum est, talis *erat* Domitianus: hoc sciebat ipse et scire sciebat omnes Romanos atque hoc scire Domitianum sciebat Statius — aut nobis statuendum esset Thebaidem quam nos habemus non esse ab aequale Domitiani compositam. En „criticam destructivam" quam meam esse dici nolim [21]).

ANNOTATIONES.

[1]) Hic mihi *Panegyricus* Plinii considerandus videtur, in praecedentibus semper *epistolae* eius spectabantur. Sed neque ille est uber fons historiae. In coelum extollitur Traianus sicut a Martiale et Statio Domitianus. Non quidem Plinius Traianum — ut Martialis Domitianum — ipsi praeponit Iovi sed tamen eum Iovis in terris facit vicarium (§ 80), ita ut tantummodo caeli ad Iovem pertineat cura: aequum est ergo omnem contra Domitianum denegare auctoritatem Plinio, quemadmodum nemo Martialis blanditias tamquam testimonia pro Domitiano citaverit.

Quid quod semel ipse orator omne sibi ius adimit testimonii contra Domitianum dicendi. Etenim § 46 Traianus laudatur quod pantomimos sustulerit, sed non minus Nerva quod restituerit:

»Nam et restitui oportebat quos sustulerat malus princeps et tolli restitutos. In iis enim quae a malis bene fiunt hic tenendus est modus ut appareat auctorem displicuisse, non factum".

Nonne summa haec iniquitas? Nonne talia legentibus in mentem venit rogare ecqua et alia multa *bona* Domitiani consilia a detrectatoribus eius, Traiani admiratoribus, in *mala* sint detorta. De impudenti quodam Plinii *mendacio* statim dicam.

Quae praeterea hic Domitiano obiiciuntur decantata sunt illa crimina quae et in epistolis, in Taciti Agricola aliisque ex eo genere libris legimus:

a. Domitiani saevitia et »secretum". Domitianus est immanis in suo antro belua § 48 et 90.

b. eius avaritia § 36 et 94.

c. eius rubor § 48.

d. metus quem incutiebat omnibus § 2 et 76. Domitiano imperante Neroni nemo maledicere ausus sit § 53. Hoc est illud quod modo dicebam impudens mendacium quod passim a Martiale refutatur, velut VII, 34 *quid Nerone peius* et IV, 63 Nero μητροκτόνος cf. Stat. Silv. II, 7, 118. Martialis de Nerone sibi constat. Domitianum mortuum Neronem appellat XI, 33.

e. D. se tamquam deum coli passus est § 2. Hic mihi observare liceat iam Titum *deum* vocari Mart. Epigr. 17. Patronum suum *regem et dominum* appellat cliens Mart. VI, 88. Haec est una e paucis illis rebus de quibus aliter ac nos sentiebant antiqui. Ceteroquin homines illi erant quales nos.

f. Prava eius consilia bellica § 12, 14, 16, 20. Sed vide quae mox de Frontino observabuntur et spernes iocos § 82 de »religato revinctoque navigio". Rerum qui fuerit status ignoramus et remulco trahi non ignaviae est indicium.

g. Suspecta habebat eminentia quaeque § 18 bis, 90.

h. Alterum illud tempus cum D. *odium bonorum professus est* § 95. Hic illud bipartito dividendi studium haerebat. In Tiberio bene procedebat illud: is certe aliquantisper visus est bonus, opponi ergo tempus poterat quo hanc quoque speciem abiiciebat. Sed Domitianus ne visus quidem unquam cuiquam bonus erat. Inventum ergo hoc est: priore parte imperii malus fuerat D. quia mala eius erat indoles, at altera parte *operam dabat* ut esset *quam pessimus* ut Phrynondas ille apud Lysiam *οὐ μόνον κακὸς ἀλλὰ καὶ βουλόμενος εἶναι τοιοῦτος*.

i. Nimia servorum libertorumque potentia § 42. Sed vide ann. 6. Et omnino omnia istiusmodi crimina ideo nullam vim habent quia orator omnium qui ante (Nervam et) Traianum fuerunt imperatorum probat neminem: cum Traiano vetus rediit respublica; § 64 si principem cogitares; § 93 licet quantum ad principem tales consules agere quales *ante principes* erant; § 2 arrogantia priorum principum. (Ne Nerva quidem insons habebatur, iure: § 5 motus castrensis; § 8 Nerva coactus Traianum adoptare.) § 11 improbantur Tiberius, Claudius, Nero, atque etiam Vespasianus Titusque; § 45 priores principes — excepto patre tuo, praeterea uno aut altero et nimis dixi; § 47 quae olim erat *arx* principum nunc publica domus est, cf. Mart. XII, 15 et v. Ann. 18; § 63 superbissimis dominis; plerique; § 66 principum; § 67 idem; § 68 idem (insignis ille locus est!); § 71 illos; § 72 priorum principum; § 74 apud malos .... illi; § 82 ceteri principes voluptatibus erant dediti; § 88 plerique principes.

[2]) Dio c. 67, 14: *ἐπηνέχθη δ' ἀμφοῖν ἔγκλημα ἀθεότητος, ὑφ' ἧς καὶ ἄλλοι ἐς τὰ τῶν Ἰουδαίων ἔθη ἐξοκέλλοντες πολλοὶ κατεδικάσθησαν, καὶ οἱ μὲν ἀπέθανον οἱ δὲ τῶν γοῦν οὐσιῶν ἐστερήθησαν. ἡ δὲ Δομίτιλλα ὑπερωρίσθη μόνον ἐς Πανδατερίαν.* Sed nullae *Christianorum* persecutiones recte dicuntur nisi illae quibus data opera Christiani sunt petiti. Martyres, quibus ecclesia Christi gloriari possit, ad maiorem Christi gloriam offerre se morti debuerunt, non ideo occidi quod *forte* in eos commune aliquod conveniret crimen. Glabrio ille qui a Dione *statim post illos* nominatur (et *haec sola* inter hunc et illos intercedit ratio) qui tam bene cum beluis pugnare et poterat et solebat Christiani vel Iudaei nihil habebat. Et **nihil prorsus** nos docet inscriptio illa *Acilio Glabrioni filio* quae a. 1888 in »catacombis" est inventa. An nefas est eiusmodi aliquid de *inscriptione* affirmare? Hic est ille Xiphilini de eo locus: *τὸν δὲ δὴ Γλαβρίωνα τὸν μετὰ τοῦ Τραιανοῦ ἄρξαντα* (a. 91) *κατηγορηθέντα τά τε ἄλλα καὶ ὅτι καὶ θηρίοις ἐμάχετο ἀπέκτεινε.* Deinceps legimus hanc ipsam rem Domitiani movisse invidiam. Quae, obsecro, inter haec omnia et Christianismum intercedit ratio?

³) C. 38 legimus: »forte an dolo. nam utrumque auctores prodiderunt", c. 40 »videbaturque Nero condendae urbis novae et cognomento suo appellandae gloriam quaerere", utrobique agnoscitur oratio Tacitea cauta, vafra, suspicionibus movendis aptissima. Sed quam pomposa est loci de Christianis illa; pannus assutus nigrae vesti videtur: »sed non .... decedebat opinio quin iussum incendium crederetur" et vocabula subitam iracundiam (an *rabiem* dicam?) testantia: *exitiabilis — superstitio* et *cuncta atrocia aut pudenda*, quibus nullus hic locus. Eodem modo mihi istud c. 44 (inde a *sed non*) suspectum est quo mutuae Plinii et imperatoris de Christianis epistolae; illa Plinii eiusmodi est ut sponte oriatur coniectura ipsum Plinium de aliis scripsisse hominibus: nihil enim ibi legitur quod Christianorum sit proprium. Idem Plinius (Epl. III, 17) de morte Silii Italici (a. 101) agens haec scribit: »an non videtur tibi Nero modo modo fuisse?" Credamusne eum pauculis post annis plane oblitum Christianorum persecutionis a Nerone iussae? Nam si quidquam illius obversaretur eius memoriae, in epistola ad Traianum nullo modo de ea tacere potuit.

⁴) Aliud Domitiani consilium utilissimum a Martiale VII, 61 sic laudatur:

Tonsor, copo, cocus, lanius sua limina servant,
Nunc Roma est, nuper magna taberna fuit.

⁵) Vestalis illa Cornelia, quae iussu Domitiani »more maiorum" punita est quin poenam illam meruerit vix dubitari potest. Certe Licinianus qui eius fuit conscius etiam imperante Traiano exsul est; e priore exilio, »molli" et ipso, a Nerva in Siciliam est translatus at ibi mansit; ne Traianus quidem in integrum eum restituit. Plin. Epl. IV, 11.

⁶) Ergo non sine iusta causa a Martiale hoc nomine laudari imperatorem credimus quod nunc aulici civiliter se gerant IX, 79:

Oderat ante ducum famulos turbamque priorem
Et Palatinum Roma supercilium:
At nunc tantus amor cunctis, Auguste, tuorum est
Ut sit cuique suae cura secunda domus.
Tam placidae mentes, tanta est reverentia nostri,
Tam pacata quies, tantus in ore pudor.
Nemo suos — haec est aulae natura potentis —
Sed domini mores Caesarianus habet

Eiusmodi aliquid ne ab abiectissimo quidem dici adulatore potuit..: nisi admodum firmum adesset veritatis fundamentum. De iudiciorum

quae imperante Domitiano fuit gravitate nullum est disertius testimonium quam illud Iuvenalis S. XIII, 157 sq. »Quantumvis" ait ille »scelerum cogita":

Haec quota pars scelerum quae custos Gallicus urbis
Usque a lucifero, donec sol occidat, audit.

Rutilius ille Gallicus praefectus urbis fuit annis 89—91 et hic tamquam exemplum ponitur viri, cui multa fuerint audienda scelera. In proverbium abiisse iudiciorum, quae tempore Domitiani fuit, severitatem hinc apparet, nam, quemadmodum vs. 17 docet, scripta illa satira est post a. 127 ergo plus 30 annis post mortem Domitiani.

[7]) Totus Suetonii locus (Dom. 8) de quo hic agimus huiuscemodi est: »Magistratibus quoque urbicis provinciarumque praesidibus coercendis tantum curae adhibuit ut neque modestiores unquam neque iustiores exstiterint; e quibus plerosque post illum reos omnium criminum vidimus". Audi nunc Iulium Iung (»Italien und die Römische Weltherrschaft" p. 428 in »Weltgeschichte herausg. von Helmolt") sic disputantem: »das Misstrauen des Kaisers gegen alle senatorischen Würdeträger hatte zur Folge dass er strenge kontrolle über die Provincialverwaltung übte. Da dies den Unterthanen zu gute kam, darf man sein Regiment keineswegs auf eine Stufe mit dem eines Gaius oder Nero stellen". Plinius redivivus! nam illi »senatorische Würdeträger" nimirum omnes fuerunt exempla probitatis et integritatis.

[8]) Nemo disertius Domitianum suo adiuvat testimonio quam candidum illud pectus Plinii. Epl. I, 12 narratur de Corellio Stoico qui diros corporis dolores tamdiu sustinuerit ut »isti latroni (Domitiano) vel uno die" superesset. Et cum occisus esset Domitianus, cibo abstinuit. Nonne liquido e tota hac narratione apparet tunc inter senatores fuisse quoddam Caesaris occidendi certamen? Cum praesertim haec ipse addat Plinius: »dedisses huic animo par corpus, fecisset quod optabat". Deinde in mentem revoca tibi Vespasiani dictum illud »aut filios sibi successuros aut neminem" de quo iam egimus.

[9]) De tributo Iudaico turpiter crudeliterque iocatur Mart. VII, 55.

[10]) Front. I, 1, 8 et II, 3, 10.

[11]) Front. IV, 3, 14. Quod locus hic est e pseudo-Frontino, haud magni est momenti. Iterum hic nostram causam magnopere, nil tale cogitans, adiuvat Plinius IX, 19 Frontinum laudans tamquam suae aetatis summum virum, vel post Virginium Rufum vel cum eo.

[12]) Multo ante scripta haec erant quam **Bacha** in lucem edidit librum ingeniosissimum *le génie de Tacite.*

[13]) Certe Frontinus I, 3, 10 id quam disertissime declarat.

[14]) Secundum Plutarchum (Mor. I p. 302 Bern.) Titus mortuus est quia leviter aegrotans tamen semper ante cenam balneo uti pergebat.

[15]) De Vespasiani facetiis v. Suet. 22 sq.

[16]) Iuv. Sat. IV, 37 sqq.

[17]) Dio. C. 67, 9. Omnibus his similibusque de Domitiani crudelitate narrationibus oppono paucos versus e Statii Silvis V, 1, 165 sqq. Aegrotante uxore Abascantus omnes implorat deos etiam imperatorem.

Heu durus fati tenor! Estne quod illi
Non liceat? Quantae poterant mortalibus annis
Accessisse morae, si tu, pater, omne teneres
Arbitrium? Caeco gemeret Mors clausa barathro
Longius et vacuae posuissent stamina Parcae.

Potueratne ullus adulator sic declamare, si ullum fuisset periculum ne cuiquam Dom. ille videretur carnifex quem nobis exhibent Tacitus Pliniusque? Hercle non adulari fuisset illud sed ultro insultare!

[18]) Martialis aperte mendici instar stipem ab imperatore petit. Post mortem eius et alia scripsit et notissima illa: »Flavia gens e. q. s.” (Schol. ad Iuv. 4, 38). Aulicum istum scurram qui possit Plinius (III, 21) laudare tamquam virum qui »plurimum in scribendo et salis haberet et fellis *nec candoris minus*”, quamvis sit *candidus* ipse Plinius non intelligo. Cum supra de Suetonii verbis *constet licet* (Vesp. 1) agebam, ante oculos mihi erant Martialis illa »Flavia gens e. q. s.”.

[19]) Quam ingens fuerit Statii poetae fama inter aequales testatur etiam Iuvenalis S. VII, 82.

[20]) Fratris filia illa (Iulia) mortua est a. 89. Suetonio auctore post patris maritique mortem palam eam concubinam habuit Dom. (c. 22) ardentissime *palamque* dilexit. Et Iuv. de ea re gravissime conqueritur S. II, 29 sqq.:

Qualis erat nuper tragico pollutus adulter
Concubitu, qui tunc leges revocabat amaras

Omnibus atque ipsis Marti Venerique timendas,
Quum tot abortivis fecundam Iulia vulvam
Solveret et patruo similes effunderet offas.

Quidquam horum si verum esset, haud omisisset Martialis imperatoriae concubinae adulari. Cogitate de Luciani libro c. t. εἰκόνες, quo in coelum extollitur Panthea L. Veri concubina. At .... VI, 3 haud dubie Domitia est cuius exspectatur infans, Iulia iam *numen* est, itemque VI, 13 et IX, 1. A Martiale *prorsus nihil* de ea dicitur nisi quod *diva* appellatur et Flaviae gentis ornamentum.

Si omnia excusserimus, nihil eorum quae de Domitiani pravitate tradita sunt restat praeter illam *delatorum* calamitatem. Gravissimam illam esse posse concedo sed omnium delatorum saevissimus Aquilius Regulus etiam imperante Traiano magna vigebat potentia (Plin. I, 5, 15).

[21]) Ea quae Statio teste usus de Domitiano disputavi viam quodammodo monstrant ampliori disquisitioni, quae certos uberrimosque promittit fructus. Semper, quoties lego quae et sub »bonis" et sub »malis" imperatoribus poetae scriptoresque, tam Graeci quam Latini, dicere ausi sunt et de aliis rebus et de tyrannide, rogare subit quid supersit fabellae istius de diris istis nostrae aerae primis saeculis. Felicissimum mihi saepe illud fuisse tempus videtur praesertim propter *libertatem loquendi*, quam etiam nostra aetate saepe laeserunt principes semper et ubique se suumque regnum a loquentibus scribentibusque peti suspicantes.

AD PSEUDO-DEMOSTHENIS OR. ΚΑΤΑ ΝΕΑΙΡΑΣ P. 1362.

Phano, Neaerae meretricis filia, Phrastori nupsit viro frugi et laborioso, at

οὐκ ἠπίστατο τοῖς τοῦ Φράστορος τρόποις ἀρέσκειν, ἀλλ' ἐζήτει τὰ μητρὸς ἔθη καὶ τὴν παρ' αὐτῇ ἀκολασίαν.

Nullus hic *quaerendi* verbo locus; *imitabatur* atque adeo *aemulabatur* matris impudicitiam filia. Lege ergo *ἐζήλου.*

J. J. H.

QUO ORDINE ISOCRATIS BUSIRIS ADVERSUS SOPHISTAS HELENA ORATIONES INTER SE SUCCEDANT ET QUID PLATO AD EAS RESPONDERIT.

SCRIPSIT

H. D. VERDAM.

Postquam quo ordine Platonis dialogi inter se excipere viderentur disputavimus [1]), ad Isocratis orationes transeuntibus nobis hic multo melius rem se habere statim apparebit. Nam primo in duas partes orationes eius possunt distribui, alteram earum quae ad causas iudiciales pertinent, alteram reliquarum omnium. Illas autem annis fere 402—390 esse habitas inter omnes constat; ceterarum pars maior aut ad res publicas spectant, quo fit ut sponte pateat, quando fere in lucem prolatae sint aut, quemadmodum in oratione περὶ ἀντιδόσεως, ipse commemorat quo anno aetatis eam habuerit. Quas si a disputatione nostra segregabimus, pars minor restabit — Busiridem orationem adversus sophistas Helenam dico — quae quo fere tempore sint compositae non tam facile est cognitu, quia manifesta neque ab ipso auctore praebentur neque sponte se offerunt indicia. Hac difficultate permoti viri docti inquisiverunt, num aut his orationibus alios redargueret scriptores Isocrates aut ad hasce illi responderent, quo fieret ut externis freti iudiciis rem explanarent. Lubricam vero esse hanc inquirendi rationem in proxima disputatione nostra probavimus [2]). Itaque quemadmodum in illa, sic

1) Mnem. Vol. XLIV pp. 255—294.
2) Ibid. p. 257.

in hac quoque primum ipsas inspiciamus orationes, si forte ex ipso oratore certius quid elicere possimus. Deinde, si et orationis alicuius invenerimus aetatem et quonam dialogo Platonico ad eam respondeatur, videamus num quam huius dialogi nuper invenimus aetatem, ea revera haud ita multo illa oratione sit posterior. Quod si ita erit, et illa disputatio nostra et haec multo maiorem veri habebit speciem.

I.

Magnas partes in orationibus Isocrateis agere v. σοφιστής non est quod miremur, nam munere causarum patroni deposito sophistarum ordini se adiunxit, i. e. quaestus causa artes litterasque docere instituit. Quum autem ludum suum aperiret, eam habuit orationem, quae κατὰ τῶν σοφιστῶν inscribitur. Itaque sive in aliqua oratione sophistam se vocat, sequitur ut ea post orationem adversus sophistas composita sit, sive evitare eum apparebit ne v. σοφιστής de se utatur eam oratione adversus sophistas priorem esse constabit. Sed quoniam sunt, qui contendant etiam cum revera sophista factus esset, tamen *appellationem* sophistae odio fuisse Isocrati molesteque eum tulisse eam ab inimicis de se adhiberi, primum indagemus, num illi recte dicant. Quam ad rem diiudicandam luculentam praebet materiem oratio quae inscribitur περὶ ἀντιδόσεως, quam duos et octoginta annos natus de se et suis in rempublicam meritis habuit.

De usu v. σοφιστής apud Isocratem.

Isocratis aequalibus sophistarum munus odio fuisse et aliunde cognoscitur et ex antidoseos oratione. Timeo enim, inquit (168), ne τῆς κοινῆς περὶ τοὺς σοφιστὰς διαβολῆς ἀπολαύσω τι φλαῦρον. Minime vero ipse cum aequalium illo iudicio consentit: ab antiquis enim inde temporibus honoris causa vocabulum esse adhibitum affirmat (235): Σόλων μὲν τῶν ἑπτὰ σοφιστῶν ἐκλήθη καὶ ταύτην ἔσχε τὴν ἐπωνυμίαν τὴν νῦν ἀτιμαζομένην καὶ κρινομένην παρ' ὑμῖν, Περικλῆς δὲ δυοῖν ἐγένετο μαθητής, Ἀναξαγόρου τε τοῦ Κλαζομενίου καὶ Δάμωνος τοῦ κατ' ἐκεῖνον τὸν χρόνον φρονιμωτάτου δόξαντος εἶναι τῶν πολιτῶν. Praeterea hic locus

docet, satis late sensum vocabuli *σοφιστής* patere, quippe quo comprehendantur et septem illi sapientes et philosophi et ii qui artiore sensu vulgo sophistae appellantur (opponuntur *ἰδιωταί*, 148, Belg.: *leeken*); simili modo v. *φιλοσοφία* et prudentiam civilem complectitur et quam nos artiore sensu philosophiam appellamus, itemque vocabulo *φιλοσοφοῦντες* studiosi utriusque generis indicantur. Isocrates autem in sophistarum numero se quoque ponere disertis verbis dicit 197: *δεῖ δὴ μηδ' ἡμᾶς προαπειπεῖν διδάσκοντας καὶ λέγοντας, ἐξ ὧν, δυοῖν θάτερον, ἢ μεταστήσομεν τὰς γνώμας αὐτῶν ἢ τὰς βλασφημίας καὶ κατηγορίας, αἷς χρῶνται καθ' ἡμῶν, ἐξελέγξομεν ψευδεῖς οὔσας. εἰσὶ δὲ διτταί. Λέγουσι γὰρ οἱ μὲν, ὡς ἔστιν ἡ περὶ τοὺς σοφιστὰς διατριβὴ φλυαρία καὶ φενακισμός· .... οἱ δὲ .... τοὺς περὶ τὴν μελέτην ταύτην ὄντας .... διαφθείρεσθαι καὶ γίγνεσθαι χείρους* .... (199) *Πρῶτον δ' ἐνθυμηθῆτε περὶ τῶν φλυαρίαν φασκόντων εἶναι τὴν παιδείαν, ὡς αὐτοὶ λίαν καταφανῶς ληροῦσιν.* Isocratem et se et omnes artium litterarumque praeceptores voce *σοφιστής* complecti ex hisce perspicuum est.

Haud minoris momenti hic est locus (203 sq.): *τίς γὰρ οὐκ οἶδεν ὑμῶν πολλοὺς τῶν ὑπὸ τοῖς σοφισταῖς γενομένων οὐ φενακισθέντας οὐδ' οὕτω διατεθέντας, ὡς οὗτοι λέγουσιν, ἀλλὰ τοὺς μὲν αὐτῶν ἱκανοὺς ἀγωνιστὰς ἀποτελεσθέντας, τοὺς δὲ παιδεύειν ἑτέρους δυνηθέντας.* Etenim quinam sunt *ἀγωνισταί* illi? Nempe ii *Isocratis* discipuli, qui ad summa pervenerunt, vid. or. adv. soph. 15: *ἡ δὲ παίδευσις .... τοὺς καταδεεστέραν τὴν φύσιν ἔχοντας ἀγωνιστὰς μὲν ἀγαθοὺς ἢ λόγων ποιητὰς οὐκ ἂν ἀποτελέσειεν, αὐτοὺς δ' αὑτῶν προαγάγοι.* Postremum hunc locum libet indicare, qui per se iam satis superque valet ad docendum, honoris causa v. *σοφιστής* ab Isocrate adhiberi, ubi agit de iis, qui sophistarum appellationem sibi *arrogant* (*τῶν προσποιουμένων εἶναι σοφιστῶν*, 221). Quapropter si agit de iis, qui sophistae vocantur (*οἱ καλούμενοι σοφισταί*, 155, 313), illa *οἱ καλούμενοι* non ita sunt accipienda tamquam si ipsum pudeat nominis, sed cogitandum est de contemptu, quocum vulgo pronuntiari vocabulum illud Isocrates probe sciebat. Neque a recta via nos abducere debent quae legimus antid. 4: *ἔγνων καὶ τούτων* (sc. *τῶν ἰδιωτῶν*) *τινὰς οὐχ οὕτω πρός με διακειμένους, ὥσπερ ἤλπιζον, ἀλλὰ .... φθονοῦντας καὶ ταὐτὸν πεπονθότας τοῖς σο-*

φισταῖς καὶ χαίροντας ἐπὶ τοῖς ψευδῆ περί μου δόξαν ἔχουσιν. De collegarum enim suorum invidia hic agit, ita ut v. σοφισταῖς hic interpretandum sit tamquam si legatur: *ceteris* sophistis.

Idem illud valet de titulo orationis κατὰ τῶν σοφιστῶν, qui nescio an impulerit viros doctos, ut odio fuisse Isocrati v. σοφιστής contenderent. Atqui haec quoque inscriptio sic intellegenda est ut invehatur in eos, quorum eo ipso tempore fiebat *collega*, itaque: = adversus *ceteros* sophistas, collegas meas. Revera enim iam tum, cum orationem adversus sophistas componebat, eum se sophistam existimavisse patet ex or. adv. soph. 14: ἡγοῦμαι πάντας ἂν μοι τοὺς εὖ φρονοῦντας συνειπεῖν, ὅτι πολλοὶ μὲν τῶν φιλοσοφησάντων (i. e. studiosorum) ἰδιῶται διετέλεσαν ὄντες, ἄλλοι δέ τινες οὐδενὶ πώποτε συγγενόμενοι τῶν σοφιστῶν καὶ λέγειν καὶ πολιτεύεσθαι δεινοὶ γεγόνασιν. Hoc loco confitetur, fieri ut et doctrina imbuti homines privati maneant et qui doctrinae adminiculo eguerunt aliquando graves fiant homines; neque sane se infitiari indolem rem magni momenti esse et haudquaquam contemnendam, sed sophistarum doctrinam vim promovere insitam. Itaque Isocratem cum orationem adversus sophistas conscriberet se iam sophistarum unum putavisse probasse mihi videor.

De Busiridis adversus sophistas Helenae orationum ordine.

Quae si recte disputata sunt, sequitur ut eae orationes, in quibus inter sophistas se numerat, post orationem adversus sophistas compositae sint. Posterior igitur est Helena. Nam in illa eos impugnat, qui mendicorum vitam laudant. Quorum victoriam nihili esse ait, quippe qui in eam descendant arenam, in quam descendere ceteris contemptui sit. Ceterum qui suo iure sophistarum nomen sibi vindicent, iis ibi manus esse conserendas, quo ne adversarios quidem descendere pudeat (9): τοὺς γὰρ ἀμφισβητοῦντας τοῦ φρονεῖν καὶ φάσκοντας εἶναι σοφιστὰς οὐκ ἐν τοῖς ἠμελημένοις ὑπὸ τῶν ἄλλων, ἀλλ' ἐν οἷς ἅπαντές εἰσιν ἀνταγωνισταί, προσήκει διαφέρειν καὶ κρείττους εἶναι τῶν ἰδιωτῶν. Provocat igitur eos, qui se sophistas appellari volunt, ut secum et cum veris sophistis in sua arena contendant.

At contra oratione adversus sophistas prior est Busiris. In eius enim prooemio his verbis Polycratem sophistam alloquitur

(1): ἡγοῦμαι γὰρ τοῖς ἀναξίως μὲν δυστυχοῦσιν, ἐκ δὲ φιλοσοφίας χρηματίζεσθαι ζητοῦσιν ἅπαντας τοὺς πλείω πεπραγματευμένους καὶ μᾶλλον ἀπηκριβημένους προσήκειν ἐθελοντὰς τοῦτον εἰσφέρειν τὸν ἔρανον. Sophistamne hic sophista appellat? Minime, sed ad hominem, qui rei familiaris inopia adductus munus sophistae profitetur cum superba quadam misericordia se convertit is, qui non lucri, sed animi causa artibus studeat liberalibus. Ergo in Buriside componenda nondum sophista erat Isocrates necdum orationem adversus sophistas habuerat. Quocirca ita inter se succedunt orationes, de quibus agimus: Busiris, adversus sophistas, Helena.

De Panegyrico et Helena orationibus.

Ordine, quo scriptae sunt orationes nostrae, explanato ad *aetatem* earum investigandam Panegyricum inspiciamus, quae et quando edita sit compertum habemus (a⁰ 380) et communia quaedam habet cum Helena. Legimus enim in Panegyrico haec (182 sq.): καὶ γὰρ αἰσχρὸν .... τοὺς μὲν περὶ τὰ Τρωικὰ γενομένους μιᾶς γυναικὸς ἁρπασθείσης οὕτως ἅπαντας συνοργισθῆναι τοῖς ἀδικηθεῖσιν, ὥστε μὴ πρότερον παύσασθαι πολεμοῦντας, πρὶν τὴν πόλιν ἀνάστατον ἐποίησαν τοῦ τολμήσαντος ἐξαμαρτεῖν, ἡμᾶς δ' ὅλης τῆς Ἑλλάδος ὑβριζομένης μηδεμίαν ποιήσασθαι κοινὴν τιμωρίαν, ἐξὸν ἡμῖν εὐχῆς ἄξια διαπράξασθαι. Satis levem ob causam igitur iudicat bellum geri quod propter unam geratur mulierem. At in Helena eandem rem laudibus in coelum tollit; vid. 49: πολλῶν γὰρ αὐτοῖς πρότερον ἐγκλημάτων γενομένων περὶ μὲν τῶν ἄλλων ἡσυχίαν ἦγον, ὑπὲρ δὲ ταύτης τηλικοῦτον συνεστήσαντο πόλεμον .... ὅσος οὐδεὶς πώποτε γέγονεν .... (51) καὶ ταῦτ' ἐποίουν οὐχ ὑπὲρ Ἀλεξάνδρου καὶ Μενελάου φιλονικοῦντες, ἀλλ' οἱ μὲν ὑπὲρ τῆς Ἀσίας, οἱ δ' ὑπὲρ τῆς Εὐρώπης, νομίζοντες, ἐν ὁποτέρᾳ τὸ σῶμα τοὐκείνης κατοικήσειε, ταύτην εὐδαιμονεστέραν τὴν χώραν ἔσεσθαι. Quo fit ut in Helena oratione Homerus celebretur tamquam *pulchritudinis* poëta, qui Helenae venustate ad carmina facienda commotus sit: (65) λέγουσι δέ τινες καὶ τῶν Ὁμηριδῶν, ὡς ἐπιστᾶσα τῆς νυκτὸς Ὁμήρῳ προσέταξε ποιεῖν περὶ τῶν στρατευσαμένων ἐπὶ Τροίαν .... καὶ μέρος μέν τι καὶ διὰ τὴν Ὁμήρου τέχνην, μάλιστα δὲ διὰ ταύτην οὕτως ἐπαφρόδιτον καὶ παρὰ πᾶσιν ὀνομαστὴν αὐτοῦ γενέσθαι τὴν ποίησιν. At in Panegyrico *fortitudinis* cantor laudatur Homerus; vid. 159: οἶμαι

δὲ καὶ τὴν Ὁμήρου ποίησιν μείζω λαβεῖν δόξαν, ὅτι καλῶς τοὺς πολεμήσαντας τοῖς βαρβάροις ἐνεκωμίασε, καὶ διὰ τοῦτο βουληθῆναι τοὺς προγόνους ἡμῶν ἔντιμον αὐτοῦ ποιῆσαι τὴν τέχνην ἔν τε τοῖς μουσικῆς ἄθλοις καὶ τῇ παιδεύσει τῶν νεωτέρων, ἵνα πολλάκις ἀκούοντες τῶν ἐπῶν .... ζηλοῦντες τὰς ἀρετὰς τῶν στρατευσαμένων τῶν αὐτῶν ἔργων ἐκείνοις ἐπιθυμῶμεν.

In hisce, quae adversis frontibus inter se pugnant, Isocratem mox revocasse quam nuper protulerat sententiam nemo non videt. Utra autem priora sunt? Eane, quae in Helena leguntur? ita ut quae data opera ibi in Helenae laudem collegerat, raptim et in transitu in Panegyrico revocaret? Minime vero. At in Helenae oratione copiosa disputatione revocavit quae in Panegyrico componendo in Helenae dedecus ei exciderant (v. infra p. 392 sq.). Post Panegyricum igitur scripta est Helena oratio neque ita multa post, ut opinor (a⁰ 377?). Nam inde ab anno 374 et Plataicus in lucem prodiit et tres Cypricae illae orationes.

Postquam Helena priorem esse Panegyricum probavimus, nunc videamus ante orationem adversus sophistas scriptus esse videatur an post. Iamvero dilucide ad hanc quaestionem respondent ea, quae Paneg. 4 legimus: *πολλοὶ τῶν προσποιησαμένων σοφιστῶν*, quae eadem in oratione *περὶ ἀντιδόσεως* leguntur (cf. supra p. 375). Non contemptim igitur, sed honoris causa in Panegyrico de sophistis agi apparet, ex quo intelligitur, sophistam Isocratem tum iam esse factum. Itaque quattuor illae orationes hoc ordine inter se succedunt:

Busiris (cum nondum esset sophista; aliquot annis ante annum 380; 386?).

Adversus sophistas (cum munus sophistae iniret; paucis annis ante annum 380; 384?).

Panegyricus (postquam sophista factus est; 380).

Helena (paucis annis post 380; 377?)

II.

DE BUSIRIDE ET CONVIVIO PLATONICO.

Quod ex ipsis scriptis Isocrateis cognovimus, anno fere 386 compositum esse Busiridem, id aliunde confirmabitur, si orationem

illam Convivio Platonico impugnari apparebit. Convivium enim neque ante annum 385 scribi potuit et paulo post in lucem prodisse videtur.

Itaque de ratione, quae Busiridi cum Convivio est, iam videamus.

Exprobrat Isocrates Polycrati sophistae in Busiride oratione primo quod pravum in modum regem Busiridem laudasset, deinde — non nisi obiter — quod Socratem inepte vituperasset, his verbis (5 sq.): *Σωκράτους δὲ κατηγορεῖν ἐπιχειρήσας, ὥσπερ ἐγκωμιάσαι βουλόμενος Ἀλκιβιάδην ἔδωκας αὐτῷ μαθητήν, ὃν ὑπ' ἐκείνου μὲν οὐδεὶς ᾔσθετο παιδευόμενον, ὅτι δὲ πόλυ διήνεγκε τῶν ἄλλων, ἅπαντες ἂν ὁμολογήσειαν. τοιγαροῦν εἰ γένοιτ' ἐξουσία τοῖς τετελευτηκόσι βουλεύσασθαι περὶ τῶν εἰρημένων, ὁ μὲν ἄν σοι τοσαύτην ἔχοι χάριν ὑπὲρ τῆς κατηγορίας, ὅσην οὐδένι τῶν ἐπαινεῖν αὐτὸν εἰθισμένων* .... Quid ad haec respondet Plato? Ea omnia, ut opinor, quae leguntur Conv. 215 A—222 A, ubi splendidum in modum significat et quatenus Alcibiades Socratis discipulus dici possit et, si fieri potuisset, ut Alcibiades ad meliorem vitam rediret, Socratem unum futurum fuisse, qui hoc efficere valuisset. Quamobrem nobilissimus ille Convivii locus et ad Isocratis Busiridem referendus esse videtur neque minus ad ipsum Polycratem. Sed de Polycrate alio loco videbimus. Nunc iis, quos iam indicavimus, hos maximi momenti locos addamus: Docet Isocrates Polycratem haec (Bus. 4): *ἁπάντων γὰρ εἰδότων, ὅτι δεῖ τοὺς μὲν εὐλογεῖν τινὰς βουλομένους π λ ε ί ω τ ῶ ν ὑ π α ρ χ ό ν τ ω ν ἀ γ α θ ῶ ν α ὐ τ ο ῖ ς π ρ ο σ ό ν τ' ἀ π ο φ α ί ν ε ι ν, τοὺς δὲ κατηγοροῦντας τἀναντία τούτων ποιεῖν, τοσοῦτον δεῖς* .... cf. 33: *ὥστ' οὐ μόνον τῆς ἀληθείας αὐτῶν ἀλλὰ καὶ τῆς ἰδέας ὅλης, δι' ἧς εὐλογεῖν δεῖ, φαίνει διημαρτηκώς*. Quae ironice respuit Plato Conv. 198 D: *ἐγὼ μὲν γὰρ ὑπ' ἀβελτερίας ᾤμην δεῖν τἀληθῆ λέγειν περὶ ἑκάστου τοῦ ἐγκωμιαζομένου, καὶ τοῦτο μὲν ὑπάρχειν, ἐξ αὐτῶν δὲ τούτων τὰ κάλλιστα ἐκλεγομένους ὡς εὐπρεπέστατα τιθέναι·* .... *τὸ δὲ ἄρα, ὡς ἔοικεν, οὐ τοῦτο ἦν τὸ καλῶς ἐπαινεῖν ὁτιοῦν, ἀλλὰ τ ὸ ὡ ς μ έ γ ι σ τ α ἀ ν α τ ι θ έ ν α ι τ ῷ π ρ ά γ μ α τ ι κ α ὶ ὡ ς κ ά λ λ ι σ τ α, ἐάν τε ᾖ ο ὕ τ ω ς ἔ χ ο ν τ α ἐάν τε μή· εἰ δὲ ψευδῆ, οὐδὲν ἄρ' ἦν πρᾶγμα.*

Ne haec quidem neglegenda sunt, quamquam minoris sunt momenti:

Bus. 8 ἢ τοῖς Ὀρφέως ἔργοις ὁμοιώσωμεν; ἀλλ' ὁ μὲν ἐξ Ἅιδου τοὺς τεθνεῶτας ἀνῆγεν ....

Conv. 179 D Ὀρφέα δὲ τὸν Οἰάγρου ἀτελῆ ἀπέπεμψαν ἐξ Ἅιδου, φάσμα δείξαντες τῆς γυναικὸς ἐφ' ἣν ἧκεν, αὐτὴν δὲ οὐ δόντες.

Probrosa ergo illa Isocratis verba in Socratem, Alcibiadem prae Socrate laudantis, iram Platonis movisse videntur et hinc Isocratis et Platonis discidium illud multorum annorum cepit initium. Nam oratione sua adversus sophistas mox iterum Platonem lacessivit, in qua eorum genere, qui περὶ τὰς ἔριδας διατρίβειν dicuntur, prae ceteris Platonem significari opinor. Quod quia sunt qui negent, primum hac de re videamus.

III.

DE ORATIONE ADVERSUS SOPHISTAS ET MENONE PLATONICO.

De eristicis qui vocantur.

Ad hanc quoque rem explanandam inspicienda est oratio antidoseos, inprimis 258—269, ubi fuse agit de iis, qui περὶ τὰς ἔριδας σπουδάζουσιν quique astrologiam geometriam ceteras artes colunt (261). Haec praecipue considerentur: (264 sq.): τοὺς δὲ μανθάνοντας ὀνίνησιν ⟨ἡ περὶ τὰς ἔριδας φιλοσοφία⟩· περὶ γὰρ τὴν περιττολογίαν καὶ τὴν ἀκρίβειαν τῆς ἀστρολογίας καὶ γεωμετρίας διατρίβοντες καὶ δυσκαταμαθήτοις πράγμασιν ἀναγκαζόμενοι προσέχειν τὸν νοῦν, ἔτι δὲ συνεθιζόμενοι μένειν καὶ πονεῖν ἐπὶ τοῖς λεγομένοις καὶ δεικνυμένοις καὶ μὴ πεπλανημένην ἔχειν τὴν διάνοιαν, ἐν τούτοις γυμνασθέντες καὶ παροξυνθέντες ῥᾷον καὶ θᾶττον τὰ σπουδαιότερα καὶ πλείονος ἄξια τῶν πραγμάτων ἀποδέχεσθαι καὶ μανθάνειν δύνανται. In quibus plane eadem sententia exprimitur, de qua Plato septimo libro Reipublicae copiose disseruerat, modo nonnulla verba (e. g. περιττολογία) paulum in melius mutemus neque eadem Isocrati videri gravia (σπουδαιότερα κ. π. ἀ.) reputemus quae Platoni. Nam Plato quoque non ipsarum causa artes illas colendas esse iudicaverat, sed quibus innexa διαλεκτική melius coli possit; v. Rep. 531 DE, ubi postquam Socrates cursum disciplinarum illarum depinxit, quibus mentes ad philosophiam praeparentur, haec

dicit Glauco: *πάμπολυ ἔργον λέγεις, ὦ Σώκρατες. Τοῦ προοιμίου, ἦν δ' ἐγώ, ἢ τίνος λέγεις; ἢ οὐκ ἴσμεν, ὅτι πάντα ταῦτα προοίμιά ἐστιν αὐτοῦ τοῦ νόμου, ὃν δεῖ μαθεῖν; οὐ γάρ πcυ δοκοῦσί γε σοι οἱ ταῦτα δεινοὶ διαλεκτικοὶ εἶναι .... Ἀλλὰ δή, εἶπον, μὴ δυνατοί τινες ὄντες δοῦναί τε καὶ ἀποδέξασθαι λόγον εἴσεσθαι πότε τι ὧν φαμὲν δεῖν εἰδέναι; Οὐδ' αὖ, ἔφη, τοῦτό γε.* cf. 525 C, 526 BC, 527 B, 530 AB. Quid quod totum cursum disciplinae respicere Isocratem, quam Plato in libris de Republica depinxerat, documento sunt ea, quae mox sequuntur de musica arte docenda (267), utpote quae spectare videantur ad ea, quae leguntur Rep. 398 C—403 C. Nec tamen unum Platonem ab Isocrate significari, sed omne philosophorum [1]) genus apparet 268 sq., ubi in eristicorum numero etiam Empedocles, Parmenides, Melissus, Gorgias citantur.

In Helenae quoque prooemio sermo est de philosophia *περὶ τὰς ἔριδας* itemque Gorgias Melissus alii nominatim citantur. Quamobrem hic quoque et de Platone et de ceteris agi videtur, quos nos simpliciter philosophos vocamus. Sed quia graviter conturbatur textus traditus his verbis, quae initio legimus: *ἄλλοι δὲ περὶ τὰς ἔριδας διατρίβουσι τὰς οὐδὲν μὲν ὠφελούσας, πράγματα δὲ παρέχειν τοῖς πλησιάζουσι δυναμένας* [2]), ad tempus ea neglegamus, deinde visuri quomodo textus interpretandus sit, si retinenda esse videantur.

Ita incipit Isocrates .... *καὶ καταγεγηράκασιν οἱ μὲν οὐ φάσκοντες οἷόν τ' εἶναι ψευδῆ λέγειν οὐδ' ἀντιλέγειν οὐδὲ δύο λόγω περὶ τῶν αὐτῶν πραγμάτων ἀντειπεῖν* (Antisthenes lacessitur, ut vvdd. opinantur), *οἱ δὲ διεξιόντες ὡς ἀνδρία καὶ σοφία καὶ δικαιοσύνη ταὐτόν ἐστι, καὶ φύσει μὲν οὐδὲν αὐτῶν ἔχομεν, μία δ' ἐπιστήμη καθ' ἁπάντων ἐστίν·* (sequuntur verba suspecta, quae supra citavi). (1). Attamen si philosophorum ineptias inspiciamus, luce clarius apparere, facile esse de qualibet re mentiri. (2—4). Melius igitur esse prudentiam civilem docere, *ἐνθυμουμένους, ὅτι πολὺ κρεῖττόν ἐστι περὶ τῶν χρησίμων ἐπιεικῶς δοξάζειν ἢ περὶ τῶν ἀχρήστων ἀκριβῶς ἐπίστασθαι καὶ μικρὸν προέχειν ἐν τοῖς μεγάλοις μᾶλλον ἢ πολὺ διαφέρειν ἐν τοῖς μικροῖς καὶ τοῖς μηδὲν*

---

1) Hoc vocabulum nostro artiore sensu adhibeo, non sensu Isocrateo latiore.

2) Sic Usener, Rhein. Mus. XXV 592.

πρὸς τὸν βίον ὠφελοῦσιν. (5). Sed nihil iis cordi esse nisi iuniores argento emungere idque *eristicae arti* haud esse difficile: οἱ γὰρ μήτε τῶν ἰδίων πω μήτε τῶν κοινῶν φροντίζοντες τούτοις μάλιστα χαίρουσι τῶν λόγων, οἳ μηδὲ πρὸς ἓν χρήσιμοι τυγχάνουσιν ὄντες. (6). Adulescentulis autem hoc non esse exprobrandum, at mendaces praeceptores graviter esse reprehendendos (7), quorum quosdam eo esse prolapsos, ut mendicorum vitam laudent. (8 sqq., v. supra p. 376).

Hoc loco et alios et Platonem impugnari luce clarius est ex iis quae initio leguntur: nonnullos consenuisse docendo fortitudinem prudentiam iustitiam idem esse neque quicquam ex iis a natura nobis inesse, sed unam doctrinam omnia ea complecti. Nam inde a Protagora (349 CD, 359 AB, 360 DE) Plato disseruerat de iis, quae singulis virtutibus communia sunt; in Menone autem — qui paulo ante Helenam in lucem erat prolatus (v. infra p. 394) — iterum studuerat μίαν ἀρετὴν λαβεῖν κατὰ πάντων (74 B) inveneratque φρόνησιν (i. e. ἐπιστήμην) ἀρετὴν εἶναι neque esse bonos φύσει (89 A). Ea autem, quae ex Hel. 5 citavimus, (ἐνθυμουμένους κτέ.) ad Theaetetum dialogum spectare videntur. Nam in eo erat confessus, philosophum nescire ea quae vulgo utilia ducantur (173 D—175 B); opinionem autem prudentiae esse postponendam et in Theaeteto (201 A sqq.) et in Menone (97 B sqq.) arguere studuerat. Quod autem ait, iuvenibus vitio non esse vertendum, si philosophentur, id ex ipso Platone mutuatus est (Gorg. 485 B—D). Quodsi Platoni exprobrat (6), quod probitatem nihili faciat, dum quaestum faciat, ea impudens est calumnia. Nec tamen mirum hoc in Isocrate; nam ita agendo nihil aliud facit Isocrates nisi in vitae usum conferre quae ante praeceperat. Praeceperat enim in Busiride, ut supra (p. 379) vidimus (4), ὅτι δεῖ τοὺς μὲν εὐλογεῖν τινὰς βουλομένους πλείω τῶν ὑπαρχόντων ἀγαθῶν αὐτοῖς προσόντ' ἀποφαίνειν, τοὺς δὲ κατηγοροῦντας τἀναντία τούτων ποιεῖν.

Itaque et in antidoseos oratione et in Helenae prooemio eristicorum nomine Platonem lacessi cognovimus. Sed quid igitur sibi volunt illa in initio, ubi postquam de Platone (et Antisthene?) egit, ita pergit: ἄλλοι δὲ περὶ τὰς ἔριδας διατρίβουσι? Non intellego neque video quomodo intellegi possint. Quamobrem aut spuria esse haec verba videntur aut consulto confuse locutus

esse Isocrates, ne *videretur* Platonem in eristicorum numero habere, sed revera tamen eum inter eos numeraret; Platonem enim moleste ferre eristicum hominem se aestimari probe sciebat.

De oratione adversus sophistas.

Iamvero in hac quoque oratione in iis, qui *περὶ τὰς ἔριδας διατρίβουσι* prae ceteris Platonem lacessi, per se probabile iam est. Quae suspicio magnopere confirmabitur, si ipsam orationem (1—8, 20—21) inspiciemus. Nam ea continet, quae et primos Platonicos dialogos et Gorgiam et Theatetum in memoriam revocant. Ad primos enim dialogos — inprimis Protagoram Euthydemumque — haec spectant:

σύμπασαν δὲ τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν εὐδαιμονίαν (4)
τοὺς τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν σωφροσύνην ἐνεργαζομένους (6, cf. 20)
τοὺς τὴν σοφίαν διδάσκοντας καὶ τὴν εὐδαιμονίαν (7).

Maioris tamen momenti sunt quae Gorgiae dialogi admonent. Vehementer enim negat Isocrates iustitiam posse doceri (21): *καὶ μηδεὶς οἰέσθω με λέγειν, ὡς ἔστι δικαιοσύνη διδακτόν· ὅλως μὲν γὰρ οὐδεμίαν ἡγοῦμαι τοιαύτην εἶναι τέχνην, ἥτις τοῖς κακῶς πεφυκόσι πρὸς ἀρετὴν σωφροσύνην ἂν καὶ δικαιοσύνην ἐμποιήσειεν· οὐ μὴν ἀλλὰ συμπαρακελεύσασθαί γε καὶ συνασκῆσαι μάλιστ' ἂν οἶμαι τὴν τῶν λόγων καὶ τῶν πολιτικῶν ἐπιμέλειαν.* Quae haud dubie Gorgiae dialogi locum illum spectant, ubi Gorgiam secum pugnantem reddit Socrates (456 D—461 A). Contenderat enim Gorgias, si discipuli sui arte loquendi in malam partem utantur, id sibi non esse vitio dandum — quoniam ipse eam tradidisset in bonam partem adhibendam — sed discipulis suis. Mox autem commovet Gorgiam Socrates, ut confiteatur, suum esse, si ignari iustitiae ad ipsum se applicent, eam docere. Quae secum pugnare Socrati non difficile est probare; nam si iustitiam doceat eos, sequi, ut ipsi vitio dandum sit, si iustitia deficiant. Iamvero si haec reputabimus, facile intelligemus, cur verbis citatis Isocrates tam vehementer neget se virtutem docere. Dilucide enim dicere vult, sibi minime esse vitio dandum, si discipuli sui eloquentia in malam partem utantur; se enim unam eloquentiam prudentiamque civilem docere.

Ad alium quoque Gorgiae locum Isocrates in oratione adversus sophistas respondet. Scripserat enim in Gorgia Plato

haec (519CD): καὶ γὰρ οἱ σοφισταί, τἆλλα σοφοὶ ὄντες, τοῦτο ἄτοπον ἐργάζονται πρᾶγμα· φάσκοντες γὰρ ἀρετῆς διδάσκαλοι εἶναι πολλάκις κατηγοροῦσιν τῶν μαθητῶν, ὡς ἀδικοῦσι σφᾶς αὐτούς, τούς τε μισθοὺς ἀποστεροῦντες καὶ ἄλλην χάριν οὐκ ἀποδιδόντες, εὖ παθόντες ὑπ' αὐτῶν· καίτοι τούτου τοῦ λόγου τί ἂν ἀ λ ο γ ώ τ ε ρ ο ν εἴη πρᾶγμα, ἀνθρώπους ἀγαθοὺς καὶ δικαίους γενομένους, ἐξαιρεθέντας μὲν ἀδικίαν ὑπὸ τοῦ διδασκάλου, σχόντας δὲ δικαιοσύνην, ἀδικεῖν τούτῳ ὃ οὐκ ἔχουσιν;

Ad quae haec respondet Isocrates (or. adv. soph. 5, 6): ὃ δὲ πάντων καταγελαστότατον, ὅτι . . . τούτοις μὲν ἀπιστοῦσιν, οἷς μέλλουσι τῆς δικαιοσύνην παραδώσειν, ὧν δ' οὐδεπώποτε διδάσκαλοι γεγόνασι, παρὰ τούτοις τὰ παρὰ τῶν μαθητῶν μεσεγγυοῦνται, πρὸς μὲν τὴν ἀσφάλειαν εὖ βουλευόμενοι, τῷ δ' ἐπαγγέλματι τἀναντία πράττοντες. τ ο ὺ ς μ ὲ ν γ ὰ ρ ἄ λ λ ο τ ι π α ι δ ε ύ ο ν τ ε ς π ρ ο σ ή κ ε ι δ ι α κ ρ ι β ο ῦ σ θ α ι π ε ρ ὶ τ ῶ ν δ ι α φ ε ρ ό ν τ ω ν· οὐδὲν γὰρ κωλύει τοὺς περὶ ἕτερα δεινοὺς γενομένους μὴ χρηστοὺς εἶναι περὶ τὰ συμβόλαια· τοὺς δὲ τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν σωφροσύνην ἐνεργαζομένους πῶς οὐκ ἄ λ ο γ ό ν ἐστι μὴ τοῖς μαθηταῖς μάλιστα πιστεύειν; οὐ γὰρ δή που περὶ τοὺς ἄλλους ὄντες καλοὶ κἀγαθοὶ καὶ δίκαιοι περὶ τούτους ἐξαμαρτήσονται, δι' οὓς τοιοῦτοι γεγόνασιν.

Quid hic locus sibi vult? Hoc ut opinor. Primo accuratius etiam loquitur Isocrates de sophistarum ratione, de qua Plato egerat et „non conqueruntur solum", inquit, „se debita discipulorum mercede destitui; sed tam parvam etiam suae disciplinae habent fiduciam, ut inde ab initio discipulis suis diffidant, postulantes ut vadimodium sistant!" Ἀλογίαν autem hac in re ceterarum artium doctoribus non esse vitio dandam, sed solis virtutis iustitiaeque praeceptoribus; ad se igitur non pertinere quae in Gorgia dialogo hac de re in medium protulerat Plato, sed ad ipsos eristicos (i. e. ad Platonem et philosophos). Nam, ut in Helena (6), hic quoque simulat, sophistae munere quaestum facere Platonem, malitiose quidem et fallaciter, sed secundum praecepta sua (cf. supra p. 382) et quod nomina non citat cavet, ne mendacii possit convinci.

Nec non ad Theaetetum spectare videtur Isocrates, sed multo minoris haec sunt momenti. Et primo quidem vv. τοὺς περὶ τὰς ἔριδας κ α λ ι ν δ ο υ μ έ ν ο υ ς (20) mutuatus esse videtur ex hisce, quae in Theaeteto leguntur: οἱ ἐν δικαστηρίοις καὶ τοῖς

τοιούτοις ἐκ νέων κυλινδούμενοι (172 CD) [1]. Sed deinde hic quoque (8), ut in Helenae prooemio (cf. p. 382), doctrinam opinioni postponit, haud dubie ad Theaetetum spectans.

Praeter Platonem Xenophontem quoque lacessere videtur et ipsum Socratem. Eristicos enim contendere ait se futura nosse et iunioribus persuadere conari se scire quae iis sint facienda ad beate vivendum; quae admonent eorum, quae Xenophon (Mem. I, 1, 4) de Socrate narrat.

De Menone Platonico.

Minime sane ad novum hunc Isocratis impetum Plato reticuit, sed luculenter ei respondit in Menone dialogo. Neque enim hoc dialogo Meno lacessitur, nullius pretii homo, sed praeceptor eius, quippe qui in Menone erudiendo tam parum officio suo satis fecisset. Nominatur quidem praeceptor ille Gorgias, sed hoc nomine revera Isocratem impugnari opinor, ita ut Meno impugnetur tamquam discipulus ex Isocratis schola. Quae coniectura magnopere confirmatur eo, quod alibi quoque nomine Gorgiae (quod ibi cum Tisiae nomine coniungitur) Isocrates a Platone citatur. Est Phaedr. 267 A, ubi haec legimus: Τισίαν δὲ Γοργίαν τε ἐάσομεν εὕδειν, οἳ πρὸ τῶν ἀληθῶν τὰ εἰκότα εἶδον ὡς τιμητέα μᾶλλον, τά τε αὖ σμικρὰ μεγάλα καὶ τὰ μεγάλα σμικρὰ φαίνεσθαι ποιοῦσιν διὰ ῥώμην λόγου καινά τε ἀρχαίως τά τ' ἐναντία καινῶς. Haec multi iam viderunt [2]) ad hunc locum Isocrateum esse referenda: (Paneg. 8) οἷόν τ' εἶναι περὶ τῶν αὐτῶν πολλαχῶς ἐξηγήσασθαι, καὶ τά τε μεγάλα ταπεινὰ ποιῆσαι καὶ τοῖς μικροῖς μέγεθος περιθεῖναι, καὶ τά τε παλαιὰ καινῶς διελθεῖν καὶ περὶ τῶν νεωστὶ γεγενημένων ἀρχαίως εἰπεῖν. Ergo quia hoc loco nomine Gorgiae Isocratem a Platone citari videmus, haud abs re videtur examinare, num eodem modo res se habeat in Menone.

Ad quod probandum hic locus iam satis superque valet, quo Gorgiae nomine eadem illa iterantur, quae de docenda virtute Isocratem dixisse supra vidimus (p. 383, or. adv. soph. 21): (Men. 95 BC) ΣΩ τί δὲ δή; οἱ σοφισταί σοι οὗτοι, οἵπερ μόνοι ἐπαγγέλλονται, δοκοῦσι διδάσκαλοι εἶναι ἀρετῆς;

MEN καὶ Γοργίου (i. e. Ἰσοκράτους) μάλιστα, ὦ Σώκρατες,

1) Alio modo Duemmler, Chronologische Beiträge [1890] p. 23.
2) e. g. Teichmüller, Litterarische Fehden [1881] p. 72.

ταῦτα ἄγαμαι, ὅτι οὐκ ἄν ποτε αὐτοῦ τοῦτο ἀκούσαις ὑπισχνουμένου, ἀλλὰ καὶ τῶν ἄλλων καταγελᾷ, ὅταν ἀκούσῃ ὑπισχνουμένων· ἀλλὰ λέγειν οἴεται δεῖν ποιεῖν δεινούς.

Deinde hunc inspiciamus locum, ubi de eristicis agitur (Meno 75 CD): *καὶ εἰ μέν γε τῶν σοφῶν τις εἴη καὶ ἐριστικῶν καὶ ἀγωνιστικῶν ὁ ἐρόμενος, εἴποιμ' ἂν αὐτῷ ὅτι ἐμοὶ μὲν εἴρηται· εἰ δὲ μὴ ὀρθῶς λέγω, σὸν ἔργον λαμβάνειν λόγον καὶ ἐλέγχειν. εἰ δὲ ὥσπερ ἐγώ τε καὶ σὺ νυνὶ φίλοι ὄντες βούλοιντο ἀλλήλοις διαλέγεσθαι, δεῖ δὴ πρᾳότερόν πως καὶ διαλεκτικώτερον ἀποκρίνεσθαι.*

Hoc loco ab eristicorum ratione suam accurate discernit seque dialecticum vocat hominem — nam v. *φιλόσοφος* ad hoc discrimen indicandum uti non poterat, quippe quo abusus Isocrates esset ad civilium quoque rerum praeceptores indicandos. Cur autem discrimen illud tam clare significatum vult? Quia moleste ferebat in eristicorum numero se ab Isocrate haberi. Sed et aliud hic locus affert. Se enim ab eristicis discernit, *ἀγωνιστικούς artissime cum iis coniungit.* Qui autem erant *ἀγωνιστικοί* illi? Isocratei (vid. or. adv. soph. 15, antid. 203, supra p. 375). Ergo se in eristicis esse numerandum vehementer negat, at Isocrateos et eristicos in eodem genere ponendos esse ait.

Quae opinio confirmatur eis quae leguntur Meno 80 DE:

ΜΕ *καὶ τίνα τρόπον ζητήσεις, ὦ Σώκρατες, τοῦτο ὃ μὴ οἶσθα τὸ πάραπαν ὅτι ἐστιν; ποῖον γὰρ ὧν οὐκ οἶσθα προθέμενος ζητήσεις; ἢ εἰ καὶ ὅτι μάλιστα ἐντύχοις αὐτῷ, πῶς εἴσει ὅτι τοῦτό ἐστιν, ὃ σὺ οὐκ ᾔδησθα;*

ΣΩ .... *ὦ Μένων, ὁρᾷς τοῦτον ὡς ἐριστικὸν λόγον κατάγεις;*

Specie se eristicum hominem videri probe sciebat, nam et illi et ipse non orationibus *ἐπιδεικτικαῖς* utebantur, sed in colloquiis habendis paucis usi verbis quaerebant respondebantque. Sed haec maximi momenti res inter utrosque intererat, quod Plato verum inquirebat, eristici non verum, sed coronae favorem. Itaque re ipsa sibi nullam similitudinem esse cum eristicis ait, at maximam Isocrateis, quippe qui eas proferrent *sententias*, quae plane essent eristicorum hominum.

Idem valet de Men. 89 CD, etiamsi nomen eristicorum hoc loco non legitur. Socrates enim postquam iam existimavit se invenisse virtutem doceri posse, mox ita pergit:

ΣΩ Ἴσως νὴ Δία· ἀλλὰ μὴ τοῦτο οὐ καλῶς ὡμολογήσαμεν;

MEN καὶ μὴν ἐδόκει μὲν ἄρτι καλῶς λέγεσθαι.

ΣΩ ἀλλὰ μὴ οὐκ ἐν τῷ ἄρτι μόνον δέῃ αὐτὸ δοκεῖν καλῶς λέγεσθαι, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ νῦν καὶ ἐν τῷ ἔπειτα, εἰ μέλλει τι αὐτοῦ ὑγιὲς εἶναι.

Iterum hic vere sophistice agit Meno verique neglegens speciem veri quaerit. Plato nil nisi verum quaerit, etiamsi accuratius inquirendo fieri potest, ut eas sententias, quas modo probasse sibi visus esset, minus rectas esse mox appareat.

Or. adv. soph. 8 privatos nescio quos (ἰδιωτῶν τινάς) induxerat Isocrates eristicis (i. e. philosophis) obtrectantes. Audio, Plato inquit, philosophos vehementer oderunt homines; sed nunc tu ex me audias velim, quomodo de vobis sophistis iudicent homines. Haec enim dicentem facit hominem privatum Anytum (91 C): μηδένα τῶν συγγενῶν μηδὲ οἰκείων μηδὲ φίλων, μήτε ἀστὸν μήτε ξένον, τοιαύτη μανία λάβοι, ὥστε παρὰ τούτους ἐλθόντα λωβηθῆναι, ἐπεὶ οὗτοί γε φανερά ἐστι λώβη τε καὶ διαφθορὰ τῶν συγγιγνομένων. Quam nihili autem eiusmodi privatorum hominum iudicium putandum sit in sequentibus indicat, ubi confitetur Anytus se sophistas et plane ignotos habere et graviter damnare.

Alio loco Menonis (95 C—96 B) simili modo de sophistis agit, quo Isocrates in or. adv. soph. egerat de philosophis. Quorum dicta confundendo eos sibi contradicentes fecerat Isocrates (7). At eo modo si agatur, haud minus sophistas sibi contradicere ait Plato; a sophistarum parte maiore enim virtutem doceri posse praedicari, a Gorgia (i. e. ab Isocrate) negari; ergo, argumentatione Isocratea adhibita: τοτὲ μέν φασιν αὐτὸ διδακτὸν εἶναι, τοτὲ δὲ οὔ· itaque confusos (τεταραγμένους) eos esse.

Nec minus a se ad Isocratem reicit, quod is sibi exprobraverat, quod temere pollicendo discipulos sibi conciliare conaretur. Hoc minime, inquit, ad me pertinet; e. g. ego confiteor me nescire quid sit virtus (71 A); at contra tui, me propter ignorantiam quae vocatur ludribrio habentes (71 C), videntur quidem sibi scire, sed si quis accuratius eos interrogat, mox coacti sunt, ut se nescire fateantur (80 A).

Hactenus aut ab Isocratis impetu, quem ille in or. adv. soph. fecerat, se defendit Plato aut de Isocrate valere docet, quae

ille de se valere contenderat. Sed ultro quoque Isocratem petit Plato. Non solum enim alios lacessiverat Isocrates, sed etiam narraverat, quaenam ipse esset traditurus (or. adv. soph. 15—18). At Plato illa aut nequaquam apud Isocratem disci posse ait aut saltem apud se melius. Locum percurramus:

Or. adv. soph. 15 ἡ δὲ παίδευσις τοὺς μὲν τοιούτους τεχνικωτέρους καὶ πρὸς τὸ ζητεῖν εὐπορωτέρους ἐποίησεν. Ad quae Plato: minime vero, inquit, tua, sed contra mea disciplina studio inquirendi imbuit discipulos: οὗτος (i. e. Menonis Isocratei praeceptum) μὲν γὰρ ἂν ἡμᾶς ἀργοὺς ποιήσειε καὶ ἔστιν τοῖς μαλακοῖς τῶν ἀνθρώπων ἡδὺς ἀκοῦσαι, ὅδε δὲ (meum praeceptum) ἐργατικούς τε καὶ ζητητικοὺς ποιεῖ (Meno 81 DE).

ibid. ἡ δὲ παίδευσις .... αὐτοὺς δ᾽ ἂν αὐτῶν προαγάγοι.

Ad quae iterum Plato: Iniuria, inquit, de tua disciplina haec dicis; nam nonnisi in verba magistri iurare discipuli tui sciunt recordarique quae magister praeceperit (vid. frequens usus v. ἀναμνησθῆναι 73 C, 76 B, 80 A–D). At de mea disciplina prorsus valent; vid. 82 B—85 D, inprimis 85 D οὐκοῦν οὐδενὸς διδάξαντος ἀλλ᾽ ἐρωτήσαντος ἐπιστήσεται, ἀναλαβὼν αὐτὸς ἐξ αὑτοῦ τὴν ἐπιστήμην.

Or. adv. soph. 16 Φημὶ γὰρ ἐγὼ τῶν μὲν ἰδεῶν λαβεῖν τὴν ἐπιστήμην οὐκ εἶναι τῶν πάνυ χαλεπῶν, cf. 17 καὶ δεῖν τὸν μὲν μαθητὴν .... τὰ μὲν εἴδη τῶν λόγων μαθεῖν .... Ne minimam quidem τῶν εἰδῶν idearumque habere scientiam Isocratem indicat Plato Men. 72 B–E.

ibid. .... τῶν καιρῶν μὴ διαμαρτεῖν, cf. 13: τοὺς μὲν γὰρ λόγους οὐχ οἷόν τε καλῶς ἔχειν, ἣν μὴ τῶν καιρῶν καὶ τοῦ πρεπόντως καὶ τοῦ καινῶς μετάσχωσιν. At nil novi, nil ex tempore factum, nil nisi quae a praeceptore didicerit Menonem posse proferre iam vidimus.

Or. adv. soph. 17 ταῦτα δὲ .... ψυχῆς ἀνδρικῆς .... εἶναι. At contra Plato veros philosophos demum ἀνδρείους (81 D) vel ἀνδρικούς (86 B) esse probat.

Sed iam satis. Permulta enim Menoni dialogo inesse, quibus ad Isocratis orationem adversus sophistas respondetur, luce iam clarius esse opinor.

Restat, ut moneamus, oratione adversus sophistas terminum

praeberi, ante quem Plato Academiam instituit. Lacessuntur enim ea oratione qui παιδεύειν ἐπιχειροῦσιν. Itaque si recte statuimus, prae ceteris Platonem ea oratione lacessi, sequitur ut Plato iam tunc „erudire conaretur", i. e. Academiae praeesset. Itaque iniuria multos suspicatos esse apparet, Phaedrum dialogum scriptum esse cum Academia instituta est [1]). Multa quidem et in Menone et in Phaedro praeceptorem indicant, sed non eum, qui tum demum munus suum ineat, sed qui usum iam habeat et experientia doctus iam sit. Quamobrem mihi quidem Theaetetus dialogus aptissimus fuisse videtur, quem ederet Plato, cum Academiam suam institueret. Nam et argumentum vere philosophicum in eo tractatur et loco illo de μαιευτικῇ τέχνῃ (150 B sqq.) homines certiores fiebant de Platonis ratione docendi et fuse describit, quid intersit inter virum rerum civilium peritum et philosophum (172 D—177 C). Quae si recte est coniectura, a⁰ fere 385 Academiam suam instituisse videtur Plato, Isocrates suam scholam a⁰ fere 384; nam Menonem a⁰ fere 382 scriptum esse nuper suspicati sumus [2]).

Dixerit sane quispiam, hanc suspicionem non congruere cum eis, quae legimus in antidoseos oratione, ubi dicit se scholam suam instituisse νεώτερον ὄντα et ἀκμάζοντα; a⁰ 384 enim neque minorem natu neque florenti aetate fuisse Isocratem, sed duos et quinquaginta annos natum. Hoc tamen argumentum ego magni non aestimo. Etenim, cum antidoseos orationem scriberet, duos et octoginta annos natus erat. Iamvero haud abs re est octogenarium de quinquagenaria sua aetate loqui tamquam de iuniore et florenti aetate.

IV.

DE PHAEDRO PLATONICO ET HELENA ISOCRATEA.

Ad rationem, quae Platoni erat cum Isocrate, cognoscendam vix minoris momenti est Phaedrus dialogus. Quid quod in hoc

---

1) Neque minus me errasse concedo, cum nuper in editione mea „De Meno van Plato" *Menonem* in instituenda Academia editum esse suspicarer.

2) v. Mnem. Vol. XLIV p. 294.

dialogo unus totius corporis Platonici locus invenitur, ubi Isocrates nominatim citatur. Qui quantas turbas iam dederit vix quisquam ignorat. Initium igitur faciamus ex hoc loco. Est Phaedr. 279 A:

Νέος ἔτι, ὦ Φαῖδρε, Ἰσοκράτης· ὃ μέντοι μαντεύομαι κατ' αὐτοῦ, λέγειν ἐθέλω.

Τὸ ποῖον δή;

Δοκεῖ μοι ἀμείνων ἢ κατὰ τοὺς περὶ Λυσίαν εἶναι λόγους τὰ τῆς φύσεως, ἔτι τε ἤθει γεννικωτέρῳ κεκρᾶσθαι· ὥστε οὐδὲν ἂν γένοιτο θαυμαστὸν προϊούσης τῆς ἡλικίας εἰ περὶ αὐτούς τε τοὺς λόγους, οἷς νῦν ἐπιχειρεῖ, πλέον ἢ παίδων διενέγκοι τῶν πώποτε ἁψαμένων λόγων, ἔτι τε εἰ αὐτῷ μὴ ἀποχρήσαι ταῦτα, ἐπὶ μείζω τις αὐτὸν ἄγοι ὁρμὴ θειοτέρα· φύσει γάρ, ὦ φίλε, ἔνεστί τις φιλοσοφία τῇ τοῦ ἀνδρὸς διανοίᾳ.

Laudemne an vituperationem haec verba continent? A multis in utramque partem hac de re disputatum est. Nos hoc primum quaeramus, qua aetate fuerit Isocrates, cum Plato haec scriberet? Ante Panegyricum, itaque ante annum 380 Phaedrum compositum esse incredibile est, nam Panegyrici locus in Phaedro citatur (v. supra p. 385). Plus sex et quinquaginta annos natus tum erat Isocrates, itaque provecta aetate. Ergo vaticinationibus de Isocratis curriculo vitae opus non iam erat: eventus aut expectationibus iam responderat aut non responderat. Si expectationibus responderat, laudem illa verba continent, si minus, reprehensionem. Minime vero responderat exitus iis, quae Socrates hic praedicit. Praedicit enim Socrates non satis habiturum esse Isocratem, orationes scribere, sed diviniorem spiritum ad maiora eum adducturum esse, i. e. ad philosophiam. At neque desiit orationes scribere Isocrates neque ad maiora illa pervenit. Ergo de Isocrate adulescente praedicentem hic aliquid facit Plato Socratem quod eventum non habuisse probe scit. Quamobrem reprehensionem continere locus noster videtur, ita ut reprehendat eum Plato, quod maior natu non praestiterit quae de adulescente expectabantur; ingenio enim suo philosophiae apto non bene eum esse usum. Sed ne ea quidem, quae de eius facultate oratoria dicuntur, honoris causa dicuntur. Quid enim Socrates praedicit? Non: excellentem eum fore oratorem, sed: fore ut haud in eodem genere ponendus sit, quo pueri, qui ali-

quando arti oratoriae studuerunt. Modicam et oratore indignam laudem, ut mihi quidem videtur. Ergo non honoris causa, sed contemptim de eo dicitur. Quocirca qui Phaedro dialogo non Lysiam solum, sed Isocratem etiam lacessi opinati sunt [1]), eos recte dixisse censeo. Quae suspicio comprobatur eis, quae identidem legimus: Λυσίας ἤ τις ἄλλος (272 C, 277 D, 278 C). Sed paulo accuratius hac de re videamus.

Primo optime in Isocratem conveniunt quae proxime antecedunt locum supra citatum, in quibus definitur, quid intersit inter philosophum et λόγων συγγραφέα (278 CD). Quid enim? Philosophum se vocare solet Isocrates. Iniuria, ut Plato perhibet. Haec Isocratis arrogantia igitur est cur accuratius discrepantiam illam definire cupiat.

Quamquam non solum hic locus, sed omnia illa, quae inde a 271 C leguntur de oratoribus animi rationem ignorantibus ad Isocratem pertinere arbitror iniuria philosophum se vocantem. Prae ceteris laudanda esse videntur 274 C sqq. Agitur hic de praeceptore, quod nomen de Lysia vix recte adhiberi poterat, sed rectissime de Isocrate, qui nuper Platonis exemplum secutus (vid. p. 388 sq.) scholam suam instituerat. Ut autem nuper in Menone Isocratem iam de vera arte reminiscendi monuerat (vid. p. 388), sic nunc denuo eundem idem admonet: (275 A) τοῦτο (sc. τὰ γράμματα) γὰρ τῶν μαθόντων λήθην ἐν ψυχαῖς παρέξει μνήμης ἀμελετησίᾳ, ἅτε διὰ πίστιν γραφῆς [2]) ἔξωθεν ὑπ' ἀλλοτρίων τύπων, οὐκ ἔνδοθεν αὐτοὺς ὑφ' αὑτῶν ἀναμιμνησκομένους [3])· οὔκουν μνήμης, ἀλλὰ ὑπομνήσεως φάρμακον ηὗρες. σοφίας δὲ τοῖς μαθηταῖς δόξαν, οὐκ ἀλήθειαν πορίζεις. Ultima quoque haec de opinione et veritate haud dubie ad Isocratem spectare quivis intelleget, qui or. adv. soph. 8 et Hel. 5 conferet (supra p. 382).

Ne haec quidem dici potuerunt nisi ad praeceptorem (276 B): τόδε δή μοι εἰπέ· ὁ νοῦν ἔχων γεωργός, ὧν σπερμάτων κήδοιτο καὶ ἔγκαρπα βούλοιτο γενέσθαι, πότερα σπουδῇ ἂν θέρους εἰς Ἀδώνιδος

---

1) In his Teichmüller, l.l. pp. 69 sqq.

2) Cui hic non in mentem veniunt illorum Goethii:
denn was man schwarz auf weiss besitzt,
kann man getrost nach Hause tragen.

3) Cf. Meno 85 D.

κήπους ἀρῶν χαίροι θεωρῶν καλοὺς ἐν ἡμέραισιν ὀκτὼ γιγνομένους, ἢ ταῦτα μὲν δὴ παιδιᾶς τε καὶ ἑορτῆς χάριν δρῴη ἄν, ὅτε καὶ ποιοῖ· ἐφ' οἷς δὲ ἐσπούδακεν, τῇ γεωργικῇ χρώμενος ἂν τέχνῃ, σπείρας εἰς τὸ προσῆκον, ἀγαπῴη ἂν ἐν ὀγδόῳ μηνὶ ὅσα ἔσπειρεν τέλος λαβόντα;

Confiteor, sic Isocratem alloquitur, tu discipulos tuos ita instituis, ut brevi tempore iactare possis, quantos fecerint progressus; haec autem seria non sunt, sed iocosa. Mei discipuli tarde procedunt, sed doctrinam acquirunt *εἰς ἀεί*. Neque facere possum, quin haec pulcherrima citem (276 E, 277 A): *πολὺ δ' οἶμαι καλλίων σπουδὴ περὶ αὐτὰ γίγνεται, ὅταν τις τῇ διαλεκτικῇ τέχνῃ χρώμενος, λαβὼν ψυχὴν προσήκουσαν, φυτεύῃ τε καὶ σπείρῃ μετ' ἐπιστήμης λόγους, οἳ ἑαυτοῖς τῷ τε φυτεύσαντι βοηθεῖν ἱκανοὶ καὶ οὐχὶ ἄκαρποι ἀλλὰ ἔχοντες σπέρμα, ὅθεν ἄλλοι ἐν ἄλλοις ἤθεσι φυόμενοι τοῦτ' ἀεὶ ἀθάνατον παρέχειν ἱκανοί, τὸν ἔχοντα εὐδαιμονεῖν ποιοῦντες, εἰς ὅσον ἀνθρώπῳ δυνατὸν μάλιστα.* Haec sane est illa *ὁρμὴ θειοτέρα* (279 B), quam praedixerat Socrates Isocrati, nisi satis habuisset orationes scribere et artem oratoriam docere. Attamen iis scribendis contentus fuit neque *μανίαν* illam divinam sensit, sed perseveravit *σωφρονεῖν* (245 A).

Postremo hanc suspicionem reticere non possum: In priore dialogi parte tres habemus orationes, primam Lysiae, alteram et tertiam Socratis; sed altera illa Socratis ore pronuntiatur quidem, sed, inquit, *διὰ τοῦ ἐμοῦ στόματος καταφαρμακευθέντος ὑπὸ σοῦ ἐλέχθη*. Itaque nescio quomodo altera illa non a Socrate, sed ab alio quodam habetur, qui medium locum tenet inter Lysiam et Socratem, a philosophia non prorsus alienus, sed divini illius furoris expers. Quis ille est? Isocrates, ut opinor, etenim *φύσει .... ἔνεστί τις φιλοσοφία τῇ τοῦ ἀνδρὸς διανοίᾳ* (279 B), sed deest illa *ὁρμὴ θειοτέρα*. Quocirca si Lysiam monet *ὅ τι τάχιστα γράψαι, ὡς χρὴ ἐραστῇ μᾶλλον ἢ μὴ ἐρῶντι .... χαρίζεσθαι* — i. e. si suadet ei, ut divinum subeat furorem, haud minus ea ad Isocratem spectant. Neque magis Lysiam quam Isocratem monere videtur, ut eiusmodi habeat palinodiam, quam ipse habuerat (243 D).

Dicto fuit audiens Platoni Isocrates et ipse quoque palinodiam cecinit, non quidem de amore, sed de re, quae amori cognata est, de pulchritudine, Helenam dico orationem. Nam cum in

Panegyrico de Helenae raptu egisset tamquam de causa vix digna, propter quam bellum gereretur, in Helena oratione eam causam tamquam maximi momenti laudavit (v. supra p. 377 sq.). Quin, ipsum illum locum, ubi Plato de palinodia agit, imitatus est. Digni hi loci sunt, qui conferantur:

Phaedr. 234 A.

ἔστιν δὲ τοῖς ἁμαρτάνουσι περὶ μυθολογίαν καθαρμὸς ἀρχαῖος, ὃν Ὅμηρος οὐκ ᾔσθετο, Στησίχορος δέ. τῶν γὰρ ὀμμάτων στερηθεὶς διὰ τὴν Ἑλένης κακηγορίαν οὐκ ἠγνόησεν, ὥσπερ Ὅμηρος, ἀλλ' ἅτε μουσικὸς ὢν ἔγνω τὴν αἰτίαν, ... καὶ ποιήσας δὴ πᾶσαν τὴν καλουμένην παλινῳδίαν παραχρῆμα ἀνέβλεψεν.

Hel. 64.

Ἐνεδείξατο δὲ καὶ Στησιχόρῳ τῷ ποιητῇ τὴν αὑτῆς δύναμιν· ὅτε μὲν γὰρ ἀρχόμενος τῆς ᾠδῆς ἐβλασφήμησέ τι περὶ αὐτῆς, ἀνέστη τῶν ὀφθαλμῶν ἐστερημένος, ἐπειδὴ δὲ γνοὺς τὴν αἰτίαν τῆς συμφορᾶς τὴν καλουμένην παλινῳδίαν ἐποίησε, πάλιν αὐτὸν εἰς τὴν αὐτὴν φύσιν κατέστησεν. λέγουσι δέ τινες καὶ τῶν Ὁμηριδῶν, ὡς ἐπιστᾶσα τῆς νυκτὸς Ὁμήρῳ προσέταξε ποιεῖν περὶ τῶν στρατευσαμένων ἐπὶ Τροίαν, βουλομένη τὸν ἐκείνων θάνατον ζηλωτότερον ἢ τὸν βίον τὸν τῶν ἄλλων καταστῆσαι· καὶ μέρος μέν τι καὶ διὰ τὴν Ὁμήρου τέχνην, μάλιστα δὲ διὰ ταύτην οὕτως ἐπαφρόδιτον καὶ παρὰ πᾶσιν ὀνομαστὴν αὐτοῦ γενέσθαι τὴν ποίησιν.

Phaedri locum priorem esse perspicuum est. Nam in Phaedro verba citata artissime cum praecedentibus cohaerent, at nequaquam in Helena. Accedit, quod in Phaedro Homerus in eadem re Stesichoro opponitur, in Helena inter se coniunguntur quidem, sed quae de utroque dicuntur, inter se non sunt opposita. Narrat enim Isocrates in Stesichoro, quantam *in ipsum* potentiam Helena exercuerit, sed in Homero, quantopere *artem poëticam* eius promoverit; apud Platonem et in Stesichoro et in Homero de ira deorum et de diis placandis sermo est. Videtur igitur locum Platonicum imitatus esse Isocrates et immutasse, scilicet ut dilectissimum suum Homerum defenderet ab impetu, quem

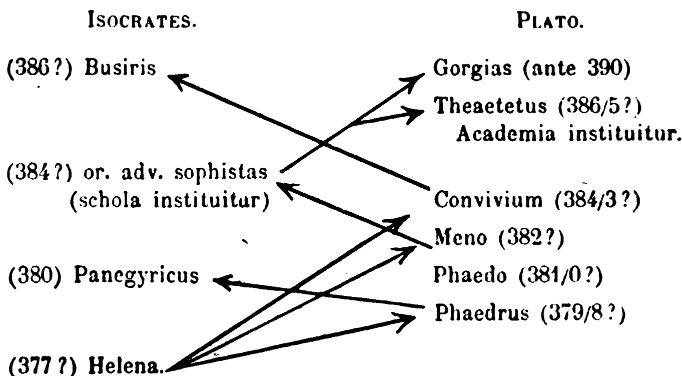
Plato in Phaedro in eum fecerat: minime enim Helenam Homero suscensuisse affirmat, quod sibi maledixisset, imo ab ipsa Helena eum esse commotum, ut immortalia carmina sua pangeret.

Non solum ad Menonem (v. supra p. 382) et ad Phaedrum Isocrates spectat in Helena componenda, sed etiam ad Convivium Platonicum. Videatur Conv. 182E, 183A: *καὶ πρὸς τὸ ἐπιχειρεῖν ἑλεῖν* (sc. *τὰ παιδικὰ*) *ἐξουσίαν ὁ νόμος δέδωκε τῷ ἐραστῇ θαυμαστὰ ἔργα ἐργαζομένῳ ἐπαινεῖσθαι, ἃ εἴ τις τολμῴη ποιεῖν ἄλλ' ὁτιοῦν διώκων καὶ βουλόμενος διαπράξασθαι πλὴν τοῦτο τὰ μέγιστα καρποῖτ' ἂν ὀνείδη. εἰ γὰρ ἢ χρήματα βουλόμενος παρά του λαβεῖν ἢ ἀρχὴν ἤ τιν' ἄλλην δύναμιν ἐθέλοι ποιεῖν, οἷάπερ οἱ ἐρασταὶ πρὸς τὰ παιδικὰ, ἱκετείας τε καὶ ἀντιβολήσεις ...., ἐμποδίζοιτο ἂν ....*

Quibuscum comparetur Hel. 57 *καὶ τοὺς μὲν ὑπ' ἄλλῃ τινὶ δυνάμει γιγνομένους λοιδοροῦμεν καὶ κόλακας ἀποκαλοῦμεν, τοὺς δὲ τῷ κάλλει λατρεύοντας Φιλοκάλους καὶ Φιλοπόνους εἶναι νομίζομεν.*

Quando Phaedrus Platonicus compositus sit, nunc satis accurate definiri potest. Post Panegyricum enim editus est (vid. p. 385), sed ante Helenam. Panegyricus autem anno 480 editus est, Helenam haud ita multo post in lucem prodisse veri est simile (a^0 477? supra p. 378). Quamobrem Phaedrus a^0 479 aut 478 scriptus esse videtur, quem eundem annum nuper invenimus, ab ipsis Platonis scriptis profecti [1].

Hoc conspectu melius etiam explanaturum me esse spero ordinem eorum scriptorum, de quibus egi, in quo lineis coniuncta sunt ea scripta, quorum alterum ad alterum spectat:

1) Mnem. Vol. XLIV p. 294.

Ex Busiride igitur discordia orta est, ad quem Convivio suo respondet Plato (quod cum scripsit, nuper Theaeteto edito Academiam suam iam instituerat).

Mox ipse quoque ludum instituit Isocrates, quem aperiens orationem adversus sophistas edidit, qua Gorgiam et Theaetetum dialogos impugnat; ad eam Plato rursus respondet Menone suo.

Tum requievit paulisper altercatio, nam in Panegyrico et Phaedone vix quicquam est, quo alter alterum lacessiverit.

Phaedro suo Plato discordiam resuscitavit, ad quem Helena oratione respondet Isocrates, simul ad Convivium Menonemque spectans.

Annis igitur 386—377, qua aetate uterque scholam suam nuper instituerat, ad summam discordia pervenisse videtur vehementiam, tum paulatim mitigata esse, quamquam in Republica quoque Isocratem a Platone lacessi abnuere non ausim. Sed ad nostrum propositum hoc nunc non pertinet. De illorum annorum altercatione egisse et ea nisus attulisse quaedam ad trium illarum orationum constituendam et ad Platonicorum aliquot dialogorum accuratius defininiendam aetatem satis habeo.

AD EPIGRAMMA ATTICUM.

Athenis eo loco, ubi Codrus rex occisus et sepultus esse dicebatur (cf. Paus. I, 19, 5) altero p. C. n. saeculo stela epigrammate ornata, cuius pars hodie extat, collocata est. Versiculos habet quatuor in fine mutilos (Kaibel, Epigr. graeca ex lapid. conl. 1083; I.G. III, 943):

Κόδρου τοῦτο πέσημα Μελανθείδαο [ἄνακτος],
ξεῖνε, τὸ καὶ μεγάλην Ἀσίδα τειχίσατ[ο].
σῶμα δ' ὑπ' ἀκροπολῆι Φέρων τάρχυσεν [Ἀθήνης]
λαὸς ἐς ἀθανάτους δό[ξ]αν ἀειραμέ[νου].

Supplementum [*ἄνακτος*], quod Alexander Conze excogitavit, absurdum esse mihi videtur. Nam neque *πέσημα* Codri oppida munivisse dici poterat neque ipse colonos in Asiam deduxisse ferebatur (cf. Paus. VII, 2). Sed ex gente Nelidarum oriundus erat, a quibus complures Asiae civitates conditae esse credebantur. Itaque legendum est:

Κόδρου τοῦτο πέσημα Μελανθείδαο, [γένους τοῦ],
ξεῖνε, τὸ καὶ μεγάλην Ἀσίδα τειχίσατ[ο].

G. VOLLGRAFF.

AD T. LIVII LIB. XXXVIII—XL.

SCRIPSIT

P. H. DAMSTÉ.

T. Livi ab urbe condita libri. Ed. A. Zingerle. Editio maior. Vindobonae 1888—1908.

Lib. XXXVIII.

1. 8: *ita inter omnes convenit, ut primo quieti ... in foro obversarentur; die certa multitudinem omnem convocarent ad praesidia Macedonum arcibus expellenda.*

Supplendum credo: ⟨*dein*⟩ *die certa.* Cf. primo ... dein c. 4, 7 et 9; c. 5, 3; c. 6, 3.

2. 2: *ibi relicta maiore parte exercitus — neque enim ad tanta itinera sufficerent — cum duobus milibus Athenaeum ... pervenit.*

Restituendum est: *neque enim ad tanta itinera* ⟨*simul*⟩ *sufficerent*; hoc enim excidisse probabilius videtur quam id, quod Fuegner protulit: *ad tanta itinera* ⟨*vires*⟩, quandoquidem in militibus non virium defectio, verum numerus ingens impedimento foret ne Philippus tanta itinera uno tenore conficeret.

3. 6: *quibus circumiectis gentibus iam undique se a Macedonibus tutos credentibus esse Aetolis fama affertur Antiochum in Asia victum ab Romanis.*

Suspicio mihi incidit num forte pro *esse* Livius scripserit: *ecce.*

5. 9. Nicander spem nactus est Ambraciae obsidionis solvendae forti quodam incepto, quod postquam §§ 6—8 fuse est exposi-

tum, haec sequuntur: *id inceptum conatu quam effectu gravius fuit, quia* e. q. s.

Emendandum est: *sed inceptum.* Ante haec vocabula positum esse moneo verbum *aggressus.*

6. 5: *ibi diversis partibus duo duces Eupolemus et Nicodamus pugnantes hortabantur et certam proponebant spem, iam Nicandrum ex composito adfore et terga hostium invasurum.*

Pro tradita lectione *certa fovebant spe* editor ex Ed. Wolffii coniectura recepit *certam proponebant spem,* iniuria, ut credo; illam Weissenborn optime interpretatur monens, ad verbum *fovebant* quoque pertinere obiectum *pugnantes,* et satis tuetur locis ex Tac. H. III 83, Plin. Ep. I 14, 1, Liv. XL 5, 5 allatis. Ceterum ratione nulla reddita Zingerle voc. *prope,* ante *certa* quod in ceteris edd. legitur, omisisse videtur.

ibid. 8: *Ambracienses quique intus erant Aetoli non ab eius solum noctis incepto recessere, sed in reliquum quoque tempus velut proditi ab suis segniores ad pericula erant.*

Verbum *recessere* ita nude positum vix ferendum puto, immo explicationem aliquam aegre desiderat, id quod sequentia quoque suadent. Nescio an post *incepto* propter litterarum similitudinem voc. *decepti* exciderit.

7. 7: *cumulus repente terrae eminens index operis oppidanis fuit.* Weissenborn Livium voc. *repente* narrationi Polybii addidisse contendit, quod verum non esse, sed Livium hic quoque orationem Polybii ad verbum Latine vertisse mox videbimus, si semel pro corrupta lectione *repente* veram ac genuinam reddiderimus. Sermo est de cumulo, qui succrescit ex humo, quam Romani cuniculum fodientes egesserunt. Talis cumulus nimirum lente ac pedetemptim oritur, non repente. Cum autem èt genitivus *terrae* suum attributum flagitet èt scriptum sit apud Polybium (XXII 9): *ὡς δὲ μέγας ὁ σωρὸς ἐγένετο τῆς ἐκφερομένης γῆς καὶ σύνοπτος τοῖς ἐκ τῆς πόλεως,* nulla iam restat dubitatio quin corrigendum sit: *cumulus regestae terrae eminens.* Cf. Liv.: quo regesta e fossa terra foret, Colum. III 13, 8; XI 3, 5. Fuit cum *erepentis* scribendum putarem cl. Stat. Silv. II 2, 30: per obliquas erepit porticus arces, sed illud praestare opinor.

ibid. 11 sq. Hic locus nostra animi attentione dignus est propterea quod de vaporibus pro instrumento bellico adhibitis prima ibi mentio iniecta est. Non tamen ad hostes per cruciatus dirissimos necandos tunc iis usi sunt — hic usus inhumanus humaniores multo manebat nepotes! — sed tantum ad eos arcendos.

Obiter moneo, Weissenbornium rerum narratarum cursum non bene intellexisse. Ubi enim annotavit ad § 12: „*caput*, was vorher *ore* hiess", fallitur: in verbis *folle fabrili ad caput fistulae imposito* voc. *caput* nimirum finem alterum, partem superiorem dico, ferreae fistulae significat, voc. *ore* vero in verbis *dolium ore in cuniculum verso* denotat dolii operculum et est pars fundo opposita (cf. Polyb. XXII 16), ut recte Weissenborn ibi ascripsit: „*ore*, die dem *fundus* entgegengesetzte Seite".

12. 3: (consul) *adhortatus eos* ⟨*ad*⟩ *novum cum Gallis suscipiendum bellum, qui et auxiliis iuvissent Antiochum et* a d e o *indomita haberent ingenia, ut nequiquam Antiochus emotus ultra iuga Tauri montis esset, nisi frangerentur opes Gallorum.*

In lectione *adeo*, quam pauci codices recentiores exhibent, parum auctoritatis est, e corrupta lectione *ante*, quae in codicibus plerisque legitur, priscam scripturam eruendam esse arbitror. Fortasse reponendum est: *m a r t e indomita*, quo vocabulo Livium pro bello sexcenties usum esse notum est. Cf. c. 17, 18: vobis mehercule, M a r t i i s viris, cavenda ac fugienda quam primum amoenitas est Asiae.

13. 10. *Parva disceptatio de Attali auxiliaribus orta est ... discussa ea quoque e s t constantia consulis, qui* e. q. s.

Voc. *quoque* Crevier aut recidendum aut immutandum esse existimavit, Zingerle dubitanter proponit: *utique*, et sane de aliis disceptationibus supra sermo non fuit. Attamen non eam voculam tangendam esse censeo, sed olim scriptum fuisse: *discussa ea quoque r e s*. Sicut alibi Livius: res consensu patrum discussa est, et infra c. 15. 9: cum ea res animos fecit, tum agri fecunditas.

16. 14: (Attalus) *non tamen ita infregit animos eorum* (Gallo-

rum sc.), *ut absisterent imperio. eaedem opes usque ad bellum Antiochi cum Romanis manserunt.*

Non recte haec verba divisa esse iudico: plene enim distinguendum est non post *imperio,* sed post *absisterent,* ita ut hoc verbum absolute positum sit, ut saepe apud nostrum, et dativus *imperio* ad sequentia sit referendus. Cf. c. 17. 12: Tarentinis quid ex Spartana dura illa et horrida disciplina mansit?

20. 4: *tertio die cum omnibus ad loca exploranda profectus, quia nemo hostium extra munimenta processit, t u t o circumvectus montem, animadvertit* e. q. s.

Pro *tuto* corrigas quaeso: *t o t u m.* Consul videlicet, pridie cum minore equitum numero ad naturam montis et castra Gallica visenda progressus, ab hostibus fugatus erat, tunc vero cum omnibus profectus est, hostes intra castra se continuerunt et ille t o t u m montem circumvehi et omnia explorare potuit.

21. 6: *saxis nec modicis, ut quae non praeparassent, sed quod cuique temere trepidanti ad manum venisset, ⟨et⟩ ut insueti, nec arte nec viribus adiuvantes ictum, utebantur.*

Editores, verba *nec modicis* non satis perspicua esse neque *atque iis immodicis* significare posse rati, Crevierum secuti inserere solent *et* ante verba *ut insueti.* Equidem locum nullo vitio laborare, sed notionem vocabuli *saxis* non bene intellectam omnium difficultatum originem fuisse suspicor. Locus enim, qui est c. 20. 1: ingentem vim ... m o d i c o r u m, qui funda mitti possent, l a p i d u m paraverat, mihi persuasit ut Livium nostro loco hoc voluisse crederem: non lapidibus (h. e. saxis ad funditorum usum conformatis) modicis utebantur, sed saxis rudibus et asperis atque ne iis quidem modicis. Ergo ad significationes diversas utriusque vocabuli editores non satis attenderunt.

22. 9: *i i s vero non vulnerabantur, sed transverberatis scutis plerique inter se conserti haerebant; nec diutius impetum Romanorum sustinuerunt.*

Pro *iis* — in cod. rec. et ed. vet. *hi* legitur — dubito an sit reponendum: *i p s i.* Hi enim Galli, qui portas stationibus suis clauserant, ab auctore opponi videntur multitudini in castra

compulsae, de qua § 8 affirmavit: „vulnerari multos clamor permixtus mulierum atque puerorum ploratibus significabat".

24. 4: *deinde ad leniendam indignitatem iniuriae spem reditus ad suos mulieri facit, et ne eam quidem, u t a m a n s , gratuitam.*

Inficetum additamentum *ut amans* non emendandum cum Kochio, qui *ut avarus* coniecit, sed in marginem relegandum esse opinor, unde importune in textum irrepsit. Livius ipse centurionem violatorem modo dixit „et libidinis et avaritiae militaris": libidini is satisfecit stupro captivae inferendo, avaritiae deinde indulget, pretium dum pro reditu captat. Tale monstrum nullo modo a Livio cum amante comparari potuit. Qua de causa nescio quis verba *ut amans* ascripsisse putandus est, qui explicare voluerit: quod tamen amantem facturum fuisse exspectaveris.

25. 3. Postquam ad Ancyram in stativa oratores Tectosagum ad consulem venisse narratum est, petentes ne ante castra moveret quam collocutus c u m s u i s r e g i b u s esset, sequuntur haec: *quo cum consul cum praesidio quingentorum equitum venisset nec ullo Gallorum ibi viso regressus in castra esset, oratores idem redeunt.*

Emenda: *nec ullo Gallorum ibi viso* ⟨*r e g e*⟩ *regressus*, cl. Polyb. XXII 22: *τότε μὲν οὐκ ἦλθον οἱ βασιλεῖς.*

ibid. 14: *ii procul clamore pavido suorum audito cum tela equosque expedissent, integri profligatam pugnam a c c e p e r u n t.*

Corrigendum videtur: *e xceperunt.*

29. 2: *duabus tamen maxime resistebant rebus, una, interiorem semper iuxta validum pro diruto n o v u m obstruentes murum, altera* e q. s.

Voc. *novum* ante *interiorem* traiciendum esse puto.

31. 1: *Philopoemen p r a e t o r, iam inde ab initio exulum causae amicus, et auctor semper Achaeis minuendi opes et auctoritatem Lacedaemoniorum,* e. q. s.

In capite superiore § 4 modo legimus: „Philopoemen —

praetor tum erat — Argos conventum edixit", qua de causa loco nostro voc. *praetor* insiticium esse suspicor. At certius etiam mendum loco inhaeret. In codd. enim exaratum est: *iam inde ab initio exulum causae et amicus.*

Editor cum ed. Basil. 1535 voculam *et* temere expunxit. Iure tamen Weissenborn observavit, *et* e vs. sq. huc per errorem irrepsisse aut membrum alterum excidisse. Hoc credo atque adeo id membrum non prorsus evanuisse sed sua reliquisse vestigia, nam scriptum fuisse conicio: *iam inde ab initio exulum causidicus et amicus.*

33. 2: *legatos deinde misit ad deposcendos auctores defectionis, et civitatem in pace futuram, si id fecisset, pollicentes, et illos nihil indicta causa passuros.*

Collato loco qui est c. 31. 2: „nisi dederentur Achaeis" et lectionum discrepantia considerata (*fecissent*) legendum esse suspicor: *si dedidisset.*

38. 1: *Ibi ex decem legatorum sententia foedus in haec verba fere cum Antiocho conscriptum est.*

Voc. *fere* in codice uno servatum, in reliquis omnibus omissum, loco legitimo, h. e. ante *verba,* reponendum esse puto.

41. 3: *in eo proelio cum et impedimentorum ⟨custodes⟩ et calonum pars et milites aliquot ... cecidissent, plurimum Q. Minucii Thermi morte damni est acceptum.*

M. Muellero auctore Zingerle *custodes* inseruit. Equidem nihil addendum esse existimo, sed *impedimentorum* ita emendandum: *in eo proelio cum et iumentorum et calonum pars* cet. Cf. supra c. 40. 10: caesisque custodibus partim ea, quae in plaustris erant, diripere, partim sub oneribus iumenta abstrahere, infra c. 49. 8: ne quod iumentum ex tanto agmine abstraheretur.

ibid. 12: *Claudius auctor est ad quindecim milia Thraecum praecedenti ad exploranda loca agmen Muttinae Numidae occurrisse.*

Voc. *agmen* spurium duco aut e sequenti versu perperam huc illatum; sequuntur autem: „quadringentos equites fuisse Numidas, paucos elephantos" itaque fieri potest ut vocabulum ante *quadringentos* transponendum sit.

44. 1: *Cum Aemilius callidam malitiam inimici velut notam omnibus insimularet et tempus eum morando extracturum diceret, ne consule inimico Romam veniret, certamine consulum biduum absumptum est.*

In hisce cum *inimici* = M. Fulvii, *consule inimico* = consule Aemilio sint, vix autem credendum sit Aemilium ipsum vim verborum suorum ita fregisse, suspicio me tenet olim scriptum fuisse *consule se*, deinde vero voc. *inimico*, quod explicandi causa aliquis supra pronomen *se* appinxisset, id detrusisse.

46. 1: *Nolite nomen tantum existimare mixtum esse Gallograecorum; multo ante et corpora et animi mixti ac vitiati sunt.*

Pro lectione *vitiati*, quam codex unus exhibet, reliquorum codicum lectionem *mutati* unice veram esse ea docent, quae scripsi de verbi mutandi usu apud P. Papinium Statium in Serto Naberico Lugd. Bat. 1908 (p. 79 sqq.).

51. 1: *Tribuni ... suspicionibus magis quam argumentis pecuniae captae reum accusarunt.*

Legendum: *eum accusarunt.* Cf. Appian. Syr. 40: *δήμαρχοι δύο δωροδοκίας αὐτὸν ἐγράψαντο καὶ προδοσίας.*

53. 11: *Punici tamen belli perpetrati ... unus praecipuam gloriam tulit.*

Pro *unus*, quod Gelenio debetur, tradita lectio est *unam*. Hanc autem verae scripturae vestigia prae se ferre suspicor et reponendum esse: *suam*, cl. Val. Max. IV. 3. 13: Scipio Aemilianus post duos inclytos consulatus totidemque suae praecipuae gloriae triumphos ... officio legationis functus est, Nepos Themist. 6, 2: idem muros Atheniensium restituit praecipuo suo periculo.

55. 8: *in L. Scipione malim equidem librarii mendum quam mendacium scriptoris esse in summa auri atque argenti; similius enim veri est argenti quam auri maius pondus fuisse.*

Mirum ni scripserit Livius: *in summis.*

56. 9: *Africanum tradunt ... cum a porta recta ad forum se*

contulisset, quod in vincula duci fratrem d i c t u m e r a t, *reppulisse a corpore eius viatorem* cet.

Male sana lectio est *dictum erat* cod. M neque minus mendosa quam cod. plerique praebent *iussum erat*; tertia denique lectio nonnull. cod. rec. (Voss.) est *invenerat*. Sententia postulare videtur: *viderat*. Aeque incerta fuisse videtur scriptura archetypi c. 58. 8: *ab senatu dignum* v i s u m, ubi Zingerle *ductum* edidit, alii *habitum* vel *iudicatum* coniecerunt.

58. 8: *L. Scipionem,* d e q u o a g a t u r, ... *consulem et ab senatu dignum ductum ... et a fratre, cui ... legatus in Asiam iret.*

Ineleganter admodum verba *de quo agatur* a margine in textum recepta sunt, quod vel maxime apparet, si verba § 4 respicias: „parentes suos et P. Africani ac L. Scipionis, qui in carcerem duceretur, fuisse Cn. et P. Scipiones, clarissimos viros."

Lib. XXXIX.

1. 3: *nam Asia et amoenitate urbium et copia terrestrium maritimarumque rerum et mollitia hostium* r e g i i s q u e *opibus ditiores quam fortiores exercitus faciebat.*

Scribendum: r e g i i s *opibus ditiores*. Ut nunc legitur, *regiae opes* male adduntur rebus, quibus Asia exercitus ditiores quam fortiores faciebat, itaque cum *mollitia hostium* minus apte coniunguntur et moleste abundant post verba *copia terrestrium maritimarumque rerum*.

ibid. 5: *in Liguribus omnia erant, quae militem excitarent, loca montana et aspera, quae et* i p s a *capere labor erat et ex praeoccupatis deicere hostem,* e t *itinera ardua, angusta, infesta insidiis, hostis levis et velox et repentinus, ... oppugnatio necessaria, ... inops regio.*

Schelio praeeunte editor *et ipsa* posuit pro tradita lectione *et ipsis*, Kreyssigio *ipsis et* — Weissenbornio in adn. *et ipsa iis* conicientibus. At codicum lectionem omnino sanam esse censeo, nam interpretor: loca eiusmodi ut militibus et ipsis capere ea labor esset et, si ab hoste ante essent capta, eum inde deicere.

'Capere' enim h. l. = occupare, ut c. 2. 4: ibi montis, quem ceperant, altitudine paulisper se tutati, c. 32. 3: hostes montem ... ceperunt et inde superata locorum iniquitate proelio deiecti sunt.

Insuper monendum est, Zingerleium cum uno cod. M edidisse *et itinera,* cum rel. cod. et ed. antiquissimae omnes recte *et* omiserint, nam scriptura *et infra* nimirum ex *itinera* deturbata est.

4. 2: *petit a patribus, ut, ⟨si⟩ aequum censerent, ob rem publicam bene ac feliciter gestam et diis immortalibus honorem haberi iuberent, et sibi triumphum decernerent.*

Facere non possum quin Weissenbornium in adn. certissimis argumentis Madvigii coniecturam refutasse commonefaciam, quam editor noster recepit, legendum autem: *ut aequum censerent ... diis immortalibus honorem haberi et sibi triumphum decernerent,* deleto verbo quod varie in cod. traditur: *iuberent* vel *iubere.*

ibid. 4: *Fulvium temporis iacturam facere; senatum etiam praesente consule, quod vellet, decreturum.*

Madvig fortasse corrigendum esse scripsit: *unius temporis.* Equidem potius *tantum* ante *temporis* excidisse crediderim, nisi Livius scripserit: *Fulvium temporis iacturam facere ⟨debere⟩.* Cf. c. 5. 3.

5. 5: *ne hoc quidem cernere eum, fore, ut memoriae ac posteritati mandetur eiusdem collegii alterum e duobus tribunis plebis suas inimicitias remisisse rei publicae, alterum alienas et mandatas exercuisse.*

Restitues Livii manum si expunxeris verba *e duobus tribunis plebis,* ascripta ab eo, qui quale collegium dictum esset indicandum esse putavit, immemor mentionem de tribunis plebis supra identidem iniectam esse.

ibid. 14: *aureae coronae centum duodecim pondo ante currum latae sunt, argenti pondo milia octoginta tria, auri pondo ducenta quadraginta tria.*

Voc. *pondo,* quod post *duodecim* nunc legitur, exstirpandum est, cl. c. 7 init.: „In triumpho tulit Cn. Manlius coronas

aureas ducentas duodecim [pondo], argenti pondo ducenta viginti milia, auri pondo duo milia centum tria", ubi editores idem vitium auctore Lentzio sustulerunt. Cf. etiam loci a Weissenbornio ad hunc locum collati.

ibid. 16: *duces aut Aetoli et Cephallenes aut regii ab Antiocho ibi relicti ad viginti septem.*

Praedicatum deest, quod post *duces* excidisse puto et legendum: *duces* ⟨*ducti*⟩ *aut Aetoli* cet. Latet fortasse sub forma corrupta *duxit*, quae supra nunc in cod. rec. invenitur § 15: „signa marmorea duxit ducenta triginta", ubi *duxit* ab editoribus nimirum deleri solet. Cf. c. 7. 2: duces hostium duo et quinquaginta ducti ante currum.

6. 5: *eo infensioribus in se quam in illum iudicibus, quod disciplinam militarem severe ab eo conservatam successorem ipsum omni genere licentiae corrupisse fama adtulerat.*

Quamquam in cod. omnibus qui exstant legitur *successor ipse*, editores, fideli concordia Kreyssigium secuti, *successorem ipsum* edere solent, ut videlicet ad lectionem dubiam atque incertam *corrupisse fama attulerat*, quam in cod. M fuisse Modius testatur, totam loci compositionem conforment spreta reliquorum codicum lectione *corruperat*. Si de cod. M lectione *corrupisse fama attulerat* Modio fides habenda est, verba *successor ipse* in eo omnino non occurrisse suspicor, utpote quae in cod. posteriore, in quo *corruperat* iam legebatur, ab interpretatore aliquo addita esse mihi persuasum sit.

ibid. 8: *tunc psaltriae sambucistriaeque et convivalia ludorum oblectamenta epulis, epulae quoque ipsae et cura et sumptu maiore apparari coeptae.*

Cum e magna lectionum varietate appareat, scripturam voc. *convivalia ludorum* parum constitisse, et locis omnibus e Curt. Ruf. a Zingerleio ascriptis convivales ludi memorentur, fortasse Livius quoque scripsit: *convivalium ludorum obl.*

7. 1: *Philippeorum aureorum nummorum sedecim milia trecentos viginti* (Cn. Manlius in triumpho tulit).

Modo in re simili noster scripsit (c. 5. 15): „Philippei nummi duodecim milia trecenti viginti duo" adiectivo *aurei* non adiecto, qua de causa nostro quoque loco voc. *aureorum* inducendum arbitror.

8. 4: *nec is, qui aperta religione, propalam et quaestum et disciplinam profitendo, animos* *e r r o r e* *imbueret, sed occultorum et nocturnorum antistes sacrorum.*

Voc. *errore* vel *horrore*, ut altera lectio est, manu posteriore additum esse opinor.

ibid. 6: *additae voluptates religioni vini et epularum, quo plurium animi inlicerentur. cum vinum* *a n i m o s* *⟨incendisset⟩ et nox et mixti feminis mares, aetatis tenerae maioribus, discrimen omne pudoris exstinxissent, corruptelae primum omnis generis fieri coeptae.*

Madvigio auctore editor verbum *incendisset* inseruit aliis alia verba suadentibus. Quoniam causam nullam video propter quam verbum excidisse credibile sit neque *animos* continuo post *animi* a Livii manu profectum videtur, potius hoc vocabulum vitiose traditum existimo et fortasse legendum: *cum vinum* *a b u n d a n s* *et nox* e. q. s.

ibid. 7: *nec unum genus noxae, stupra promiscua ingenuorum feminarumque, erant, sed et* e. q. s.

Pro *erant* corrigendum puto *erat.*

9. 5: *scortum nobile, libertina Hispala Fecenia,* *n o n* *d i g n a* *q u a e s t u*, *cui ancillula adsuerat, etiam postquam manumissa erat, eodem se genere tuebatur.*

Quicumque haec attente perlegerit, verba *non digna quaestu,* quae in uno codice leguntur, ridicule posita esse agnoscet. Codices reliqui praebent: *nomine digna quaestu* atque ita sane scripsisse aio non Livium, sed nescio quem in margine, unde verba postea in contextam orationem immigrarunt. Quid enim factum est? Lector aliquis nomen *Fecenia* s. *Faecenia* a faece derivavit (Cic. faex populi v. plebis) et de suo ascripsit: *nomine digna quaestu,* qua annotatione nimirum significare voluit: iam ipsum nomen mulieris tali quaestu dignum erat! Sequuntur continuo:

huic consuetudo iuxta *v i c i n i t a t e m* *cum Aebutio fuit, minime adulescentis aut rei aut famae damnosa.*

Istum praepositionis *iuxta* usum (*iuxta vic.* pro: ex vicinitate) a Liviano dicendi genere alienum esse et ad aetatem demum seriorem pertinere alii ante me animadverterunt et loco mederi conati sunt coniciendo *iuncta vicinitate* (Heerwagen) et *orta ex vicinitate* (Ussing). At non illud, sed hoc vocabulum emendandum est, nam scripsit Livius:

huic consuetudo iuxta *v i r g i n i t a t e m* *cum Aebutio fuit,*

h. e. haec cum ad virginitatem pervenit, statim consuetudinem cum Aebutio iunxit. Hoc verba, quae supra descripsi, confirmant: „cui a n c i l l u l a adsuerat, etiam postquam manumissa erat, eodem se genere tuebatur", et vis praepositionis *iuxta* = continuo post apud Livium eiusque aequales legitima est.

11. 6: *Aebutia accita ad Sulpiciam venit, et consul paulo post, velut forte* *i n t e r v e n i s s e t*, *sermonem de Aebutio fratris eius filio infert.*

Si Aebutia ad Sulpiciam veniente consul ibi nondum fuisset sed post illam intrasset domum socrus suae, Livius haud dubie scripsisset: *et consul,* *c u m* *paulo post velut forte intervenisset, sermonem ... infert.* At iam ante Aebutiae adventum consul aderat, quod ex iis quae supra narrata sunt satis apparet: § 4 ipse Sulpiciam ... percunctatus est, § 5 opus esse sibi ea conventa dixit: mitteret nuntium ad eam, ut veniret. Deinde nulla mora interiecta Aebutia arcessita venit. Quae cum ita sint, lectionem *intervenisset* corruptam habeo et veram ac genuinam esse suspicor:

velut forte *i n m e n t e m* *venisset.*

Aebutius ad consulem Postumium rem detulerat. Hic autem, qui iuvenem non nosset, ab Aebutia, quam probam et antiqui moris feminam esse Sulpicia affirmaverat, sine venditatione sciscitari voluit, qualis homo Aebutius esset, utrum fide dignus necne. Nempe nesciebat, ex ipsius Aebutiae auctoritate iuvenem ad se venisse.

14. 4: *patres pavor ingens cepit, cum publico nomine ... tum privatim suorum* *c u i u s q u e* *vicem, ne quis adfinis ei noxae esset.*

Pro *cuiusque* in cod. et ed. vet. legitur *quisque* manifesto mendose, sed *cuiusque*, quod Doering probante Madvigio protulit et editor noster recepit, haud emendatior lectio est: post *cuiusque* enim pronomen *quis*, quod sequitur, minime consentaneum est neque senatores, credo, timebant ne unusquisque suorum Bacchanalium foret particeps. Corrigas quaeso: *tum privatim suorum quoque vicem*, cl. c. 16. 6: ne quis etiam errore labatur vestrum, Quirites, non sum securus.

ibid. 10: *triumviris capitalibus mandatum est, ut vigilias disponerent per urbem servarentque, ne qui nocturni coetus fierent, utque ab incendiis caveretur, adiutores triumviris quinqueviri uti cis Tiberim suae quisque regionis aedificiis praeessent.*

Legendum esse arbitror media distinctione post *caveretur* posita: *adiutores triumviris quinqueviri* ⟨*constituti*⟩ *uti* ... *praeessent*, cl. Digest. I 2, 31: quia magistratibus vespertinis temporibus in publico esse inconveniens erat, quinqueviri constituti sunt cis Tiberim et ultra Tiberim, qui possint pro magistratibus fungi.

15. 2: *nulli umquam contioni, Quirites, tam non solum apta, sed etiam necessaria haec sollemnis deorum comprecatio fuit, quae vos admoneret* e. q. s.

Vocula *tam* in cod. M deest. Aldus primus *Quirites tam* scripsit, cod. rec. et ed. antiquiss. *quidem* vel *equidem tam* praebent. Equidem hoc loco non *tam* requiro, sed *ita*, quod per haplographiam facile neglegi potuit, quandoquidem in versu superiore est: *consul ita coepit.*

16. 1: *Minus tamen esset, si flagitiis tantum effeminati forent ... a facinoribus manus, mentem a fraudibus abstinuissent.*

Voc. *tamen*, quod post *minus* nunc legitur, post *facinoribus* traiciendum esse puto.

ib. 3: *adhuc privatis noxiis ... coniuratio sese impia tenet. crescit et serpit quotidie malum.*

Supplendum: ⟨*sed*⟩ *crescit*, quod post *tenet* facile excidere potuit.

ibid. 11: *ne qua superstitio agitaret animos vestros, cum demolientes nos Bacchanalia discutientesque nefarios coetus cerneretis. omnia diis propitiis volentibusque [ea] faciemus.*

Editor cum Bauero *ea* uncinis inclusit, at nescio an potius sit emendandum: *coetus cerneretis omnes. diis pr. v. ea faciemus.* Nulla causa est cur *omnia* tanta cum vi in initio collocatum sit, contra *omnis*, ad *nefarios coetus* pertinens et in enuntiati fine positum, orationem consulis firmissime asseverantis pulchre intendit.

17. 1: *Recitari deinde senatus consulta iusserunt indicique praemium proposuerunt, si quis quem ad se deduxisset.*

Scribendum videtur *indiciique*, quod et sequens *quis* commendat et loci qui sunt in huius capitis fine: adducti ad consules fassique de se nullam moram indicio fecerunt, et c. 19. 3: eo referente de P. Aebutii et Hispalae Feceniae praemio, quod eorum opera indicata Bacchanalia essent.

ibid. 5: *multi ea nocte . . . custodiis circa portas positis fugientes a triumviris comprehensi et reducti sunt.*

Verba *a triumviris* spuria esse et rei natura arguit et inepta sedes.

18. 3: *qui tantum initiati erant . . . nec earum rerum ullam, in quas iure iurando obligati erant, in se aut alios admiserant, eos in vinculis relinquebant.*

Pro *ullam* cod. M *ulla res* — cod. alii rec. et ed. vet. *ullam rem* exhibent. Sententia postulare videtur: *nec earum rerum ullamdum.*

20. 3 i. f. Verba *et tria milia peditum Romanorum, ducentos equites* expellenda esse et res ipsa et loci compositio clamat. Addita sunt, opinor, a lectore aliquo, qui cum modo legisset § 2: *idem numerus peditum equitumqne et collegae decretus erat* neque satis attendisset, non de eius collegae (sc. Sp. Postumii), sed de utriusque consulis exercitibus deinde mentionem fieri, hunc numerum numero copiarum Q. Marcii aequandum ratus est. Cum autem supra didicisset § 1, Marcium in provinciam

proficisci parare *tribus milibus peditum Romanorum ... ducentis equitibus in supplementum acceptis*, verba supra a me descripta, quae cum verbis antecedentibus nullo vinculo cohaerent, adiecit.

22. 1: *Per eos dies ... ludi Taurii per biduum facti religionis causa. decem* ⟨*dies*⟩ *deinde apparatissimos ludos M. Fulvius, quos voverat Aetolico bello, fecit.*

Animi causa coniecturas varias memorare lubet quibus viri docti hunc locum sanare sunt conati. Editor noster scripsit ea quae supra expressa sunt; Madvig dubitanter proposuit: *decem deinde dies apparatos*, plura h. l. excidisse et turbata esse suspicatus, sed in textu dedit: *apparatos deinde*; Sigonius *per dies decem apparatos deinde*, Novák *eximie apparatos deinde* coniecerunt. At tamen lectio tradita mendo levissimo laborat et mutatione perexigua indiget ut recte restituatur. Quaenam igitur sit aperiam. In cod. aliis exaratum est: *decem deinde apparatos* — in aliis *apparatos deinde.*

In archetypo scriptum fuisse credo: *et apparatos deinde*, notam autem, qua *et* significatum esset, neglegentius pictam esse ita ut librarii eam prave interpretarentur et pro & legere sibi viderentur X (= decem), atque fuit ea huius corruptelae origo. Nempe verborum ordinem *apparatos deinde* in cod. nonnullis inversum non est quod miremur.

23. 1: *Cum iam in exitu annus esset, Q. Marcius absens magistratu abiturus erat, Sp. Postumius ... comitia habuit.*

Reponendum esse arbitror: ⟨*quia*⟩ *Q. Marcius*. Eadem constructio infra § 8 legitur: cum per eosdem dies consul Acilius Heracleam, Philippus Lamiam oppugnasset, capta Heraclea quia iussus abscedere a moenibus Lamiae erat Romanisque oppidum deditum, aegre eam rem tulerat (Philippus sc.).

24. 10: *venerant et a Philippo legati ad purganda ea,* *qui nihil nisi permissu Romanorum imperatorum factum adfirmabant.*

Conicio: *quorum nihil.*

25. 5: *ita enim Acilium regi concessisse, si Aetolorum fuissent, si voluntate, non si vi atque armis coacti cum Aetolis essent.*

Legendum est: *si Aetolorum fuissent voluntate* aut *si Aet. f. sua voluntate.*

ibid. 9: *Thebas Phthias unum maritimum emporium fuisse quondam Thessalis, quaestuosum et frugiferum; ibi navibus onerariis comparatis regem, quae praeter Thebas Demetriadem cursum derigerent, negotiationem maritimam omnem eo avertisse.*

Weissenborn ad l. annotavit: „er hätte also in Theben selbst eine Handelsflotte gebaut um so den Handel nach Demetrias zu leiten; doch sieht man nicht, wie das Letztere durch das Erstere erreicht werden konnte, während ein einfaches Verbot in Theben zu landen näher lag; wahrscheinlich soll nur gesagt werden, dass Phil. Theben als Werfte benutzte, die dort erbauten Schiffe die an anderen Orten genommene Ladung in Demetrias habe landen lassen; doch bleibt der Gedanke dunkel, nur etwas würde gewönnen, wenn man statt *ibi navibus* läse *inde nav.*", Mihi quidem in hoc loco interpretando videtur nihil salebrosi esse, dummodo *ibi* pro adverbio temporis sumamus, id quod apud Livium saepe obtinet e. g. III 71: ibi infit, et alibi: ibi ira est suppressa.

26. 10: *et cum fremitus post eam vocem ortus et tandem sedatus esset, Perrhaeborum inde Athamanumque legatis respondit.*

Maluerim *et* post *ortus* abesse.

28. 11: *Eumenes, tamquam ad Antiochum, ad spoliandum me venit.*

Ita cum cod. uno Zingerle edidit reliquis cod. *ad Antiochum spoliandum* praebentibus. J. F. Gronovius coniecit: *ad me, tamquam Antiochum, spoliandum.*

Legendum: *tamquam ad Antiochi* ⟨*spoliis*⟩ *spoliandum me venit.* Cf. c. 27. 3: multo verius esse, quae sub Antiocho fuerint, praemia belli Eumenem quam Philippum habere, c. 29. 1: si decem legatorum decreto Eumeni datae civitates eae essent, nihil se mutare; si Philippus bello cepisset eas, praemium victoriae iure belli habiturum.

29. 9: *ad septem milia hominum condemnavit; multi [inde] fugerunt, de multis sumptum est supplicium.*

Sine iusta causa Zingerle, Creviero obsecutus, voc. *inde* inclusit, quod h. l. = ex iis, ut c. 31. 13: inde tria milia fere ... montem propinquum ceperunt.

30. 5: *Hispani ... castra ... diripuerunt regressique in castra sua paucos dies* *q u i e t i* *stativis manserunt.*

Codices exhibent *quietis hi stativis* M — *quietis stativis* cod. rec. plerique — *quieti stativis* cod. unus. Legendum credo: *quietis i b i stativis.*

31. 2: *castris repente effusi cursu ad pugnam tendunt. atrox in principio* *p u g n a* *fuit.*

Iniuria editor *pugna* e cod. rec. et ed. antiquiss. recepit pro cod. M lectione *proelium*; post *ad pugnam* lectio illa auri molesta est.

32. 7: *etiam quia plus quam unum ex patriciis creari non licebat, artior petitio quattuor petentibus erat.*

Comparato loco c. 39. 9: „comitiis a c r i u s etiam quam ante petebat" e. q. s. nescio an hic quoque pro *artior* scribendum sit: *a c r i o r.*

ibid. 8: *plebeii quoque gratiosi homines petebant ... et hi repulsis in spem impetrandi tandem aliquando honoris* *d i l a t i.*

Conicio: *e l a t i*, quod iis magis respondet quae de patriciis candidatis modo dicta sunt § 6: et ab repulsis eo magis debitum, quia primo negatus erat, honorem repetentes.

33. 2: *consules, cum Q. Caecilius, M. Baebius, Ti. Sempronius, qui ad disceptandum inter Philippum et Eumenem reges Thessalorumque civitates missi erant, legationem renuntiassent, regum* *q u o q u e* *eorum civitatiumque legatos in senatum introduxerunt.*

Pro *regum quoque* corrigendum est: *regumq u e.*

35. 1: *Et legati a Philippi conloquio ita digressi sunt, ut prae se ferrent, nihil eorum sibi placere, et Philippus minime, quin rebellandum esset, dubius;* *q u i t a m e n*, *quia immaturae ad id vires erant, ad moram interponendam Demetrium ... mittere Romam ... statuit.*

Varietas lectionum, quae in cod. inveniuntur, haec est: *dubius qui dum quia* — *dubius quidem quia* — *dubius quia* — *dubius; quia tamen.*

Legendum credo: *et Philippus minime, quin rebellandum esset, dubius quievit. quia immaturae* e. q. s. Cf. c. 56. 2: et nullo lacessente peropportune quieverunt Lusitani, III 48, 3: quiesse erit melius, XXII 14, 2: quieverant enim per paucos dies.

ibid. 8: *clamor undique ortus, referret nominatim de iis.*

In cod. M cum traditum sit *referri*, olim scriptum fuisse suspicor: *referri* 〈*oportere*〉 *nominatim de iis.*

36. 12: *quod cum alii laudent, ... quonam modo ea, quae belli iure acta sunt, in disceptationem veniunt?*

Si quid video, requiritur modus potentialis *veniant.*

37. 5: *vestrae enim illae deformes veluti notae servitutis erant et, cum sine muris per octingentos prope annos liberi ... fuissetis, muris velut compedibus circumdatis vincti per centum annos servistis.*

Quia in cod. M scriptum est *veluti cicatrices* neque hoc vocabulum huic loco aptum est, Weissenborn lectionem cod. rec. et ed. antiquiss., quae est *notae*, ex illo cod. supplevit addendo voc. *veluti*, id quod Zingerleio probavit. Equidem cod. rec. veram lectionem servasse credo, verba autem *veluti cicatrices* vocabuli *notae* glossam esse existimo.

Pro *circumdatis* vix dubito quin restituendum sit *circumdati*: frequentissimum est apud Livium asyndeton bimembre.

ibid. 14: *re apud Achaeos precaria libertas, apud Romanos etiam imperium est. sentio, Appi, et, si non oportet, non indignor; sed oro vos, quantumlibet intersit inter Romanos et Achaeos, modo ne* e. q. s.

Lectionem *si non oportet* corruptam esse inter criticos fere constat. Ut adhuc emendata non sit inde factum esse opinor quod verba non bene interpretati sunt. Weissenborn explicat: „wenn ich nicht (durch euer Verfahren, eueren Uebermuth) dazu genöthigt werde, bin ich nicht unwillig darüber", doch ist

der Gedanke und Ausdruck gesucht. Hertz dubitanter proposuit: *et, ⟨et⟩si oportet, non.* Ambo igitur ad *oportet* cogitatione supplent: *indignari.* At corrigendum est: *et, ⟨et⟩si non oportet* (sc. apud Achaeos precariam libertatem, apud Romanos etiam imperium esse), *non indignor.* Id Livium voluisse sequentia satis comprobant.

40. 5: *huic* (h. e. M. Porcio Catoni) *versatile ingenium sic p a r i t e r ad omnia fuit, ut natum ad id unum diceres, quodcumque ageret.*

Recte Weissenborn observavit, verborum compositionem insolitam esse. Mihi in mentem venit, fortasse pro *pariter* scriptum fuisse: *p a r a t u m.*

ibid. 10: (Cato) *asperi procul dubio animi et linguae acerbae et immodice liberae fuit, sed invicti a cupiditatibus animi, rigidae innocentiae, contemptor gratiae, divitiarum.*

Malim: *gratiae ⟨a c⟩ divitiarum* quam *gr. ⟨et⟩ d.*, quod Madvig proposuit.

41. 1: *Hunc, sicut omni vita, tum p e t e n t e m premebat nobilitas.*

Pro *petentem* altera lectio est: *p̃sentem* vel *presentem,* sed plerumque editores Lipsii coniecturam *prensantem* recipiunt. Equidem legendum arbitror: *tum p r a e s e r t i m.* Deinde haec sequuntur:

coierantque praeter L. Flaccum . . . candidati omnes ad deiciendum honore.

At exstat in cod. mss.: *coierant apud praetorem* et Gelenio debetur emendatio *praeter,* sed pro *coierantque* edidit: *consenserantque.* I. F. Gronovius coniecit: *coierant a u t e m praeter,* verum magis mihi placet: *coierant a d e o praeter.*

42. 7: *Catonis et aliae quidem acerbae orationes exstant in eos, quos aut senatorio loco movit aut quibus equos ademit, longe gravissima in L. Quinctium oratio, qua* e. q. s.

Post *ademit* excidisse credo: *at.*

43. 2: *ibi iactantem sese scorto inter cetera rettulisse, quam*

acriter quaestiones exercuisset et quam multos capitis damnatos in vinculis haberet, quos securi percussurus esset.

Dittographiam vides, nam *et* post *exercuisset* exstirpandum est.

49. 5: (Philopoemenem) *iacentem hostes superfusi oppresserunt; cognitumque [primum] a verecundia memoriaque meritorum haud secus quam ducem suum attollunt reficiuntque.*

Editor *primum* ut repetitum e versu proximo superiore cum Ussingio inclusit. Fortasse compendium *pr.* = praetorem scriba male interpretatus est. Cf. § 1 supra: Eventus memorabilis est, quod, cum bello superiores essent Achaei, Philopoemen praetor eorum capitur.

50. 6: *multitudo quidem integra . . . parcendum ac per eum remedia quaerenda esse praesentium malorum censebant; defectionis auctores . . . omnes ad necem eius consentiebant.*

Ita fere editur, cum in cod. M fuisse videatur: *sed defectionis* et Drakenborch *at defectionis* coniecerit. An forte: *defectionis* ⟨*autem*⟩ *auctores*?

53. 6: *Philippus ipse, vix sui arbitrii fore, quem heredem regni relinqueret credens, sibi quoque graviorem esse, quam vellet, minorem filium censebat.*

Dele frigidum emblema *quam vellet,* quo fatuus quidam comparativum *graviorem* explicare sibi visus est.

Lib. XL.

4. 3: *Herodicum . . . occiderat, generos quoque eius postea interfecit; in viduitate relictae filiae singulos filios parvos habentes; Theoxena et Archo nomina iis mulieribus erant. Theoxena multis petentibus aspernata nuptias est; Archo Poridi cuidam . . . nupsit.*

Forsitan olim scriptum fuerit: *aspernata* ⟨*novas*⟩ *nuptias est.*

6. 1: *caput mediae canis praecisae et prior pars ad dexteram, cum extis posterior ad laevam viae ponitur.*

Ita locus in ed. Basil. 1535 constitutus est, quam Zingerle

est secutus. Quandoquidem in cod. M voc. *prior* non fuit atque Weissenborn iure observat: „da durch diesen Ausdruck, durch *caput* u. *posterior* schon hinreichend bezeichnet wird, dass mit *pars ad dextr.* der vordere Theil gemeint sei, so ist nicht sicher, dass das von Gelenius zu *pars* gesetzte *prior* von L. selbst herrühre", mihi videtur vera fuisse lectio: *et* ⟨*ea*⟩ *pars*.

7. 9: *Demetrius per vinum, quod excluderetur, paulisper vociferatus in convivium redit, totius rei ignarus.*

Glareanus pro *per vinum* coniecit: *per viam*. Malim: *de superbia*. Liv.: vociferatus de superbia patrum ac crudelitate feneratorum.

8. 1: *Postero die Perseus, cum primum conveniendi potestas patris fuit, regiam ingressus perturbato vultu in conspectu patris tacitus procul constitit.* [*cui*] *cum pater „satin salvae?" et quaenam ea maestitia esset interrogaret* [*eum*], *„de lucro tibi" inquit „vivere me scito".*

Editorem huic loco male consuluisse puto eo quod I. F. Gronovio obsecutus *cui* et *eum* uncinis inclusit. Primum *patris* — *patris* non a Livii manu profecta credo, cum praesertim in cod. plerisque voc. *potestas* omissum sit. Persuasum mihi est, illud *patris* (post *potestas*) interpretatori deberi et eliminandum esse. Deinde legendum videtur: *constitit. qui cum* [*pater*] ... *interrogaret eum.*

9. 8: *frater, non comisantium in vicem iam diu* ⟨*ritu*⟩ *vivimus inter nos.*

Editor *ritu*, quod Dobree coniecerat, addidit, Weissenborn ex altera eiusdem coniectura *more* post *in vicem*, Hertz ex tertia eiusdem coniectura ibidem *vitam* adiecit, Madvig *animis* ibidem vel ante *vivimus* addendum censuit. Immo, opinor, per haplographiam peccatum esse et *m̄* in archetypo exaratum fuisse post *comisantium* aut post *vicem*, scribendum igitur: *non comisantium* ⟨*modo*⟩ *in vicem iam diu vivimus inter nos* vel *n. c. in vicem* ⟨*modo*⟩ *iamdiu v. i. n.* Cf. III 29, 5: comisantium modo currum secuti sunt.

ibid. 10: *omnia moliris et temptas. adhuc seu cura mea seu fortuna restitit parricidio tuo. hesterna d i e in lustratione et decursu et simulacro ludicro pugnae funestum prope proelium fecisti.*

In cod. plerisque *die* non legitur, quod si retinendum est, utique *hesterno* scribendum cum Drakenborchio demonstrat c. 10. 7: vidisti hesterno die impetum militum in me. At vero voc. *hesterna* quin sanum sit non est dubitandum, sed reponendum: *hesterna a d e o in lustratione* e. q. s.

12. 17: *nisi T. Quinctium credis ... cum e t ipse tali pietate vivat cum fratre, mihi fraternae caedis fuisse auctorem.*

Miram, hercle, intellegentiam ironiae Weissenborn prodit, ubi ad verba *et ipse* explicanda annotat: „wie nach der ironischen Voraussetzung Demetrius mit Perseus". Si usquam, hoc certe loco ironia intempestiva esset neque Madvig ita censuit, qui coniecit: *et ipse ⟨talis sit et⟩ tali pietate.* Mihi vero locus in integrum restituendus videtur una vocula *et* inducta.

Deinde continuo haec sequuntur § 18:

idem non Romanorum gratiam solum, sed Macedonum iudicia ac paene omnium deorum hominumque consensum collegit, per quae omnia se mihi parem in certamine non futurum crediderit, idem, tamquam aliis omnibus rebus inferior essem, ad sceleris ultimam spem confugisse me insimulat.

Nonne totius loci compositio exigit: *idem, ⟨q u i⟩ non Romanorum* e. q. s.

13. 3: *dies qualis? quo ... praelatis omnium, qui umquam fuere, Macedoniae regum armis r e g i i s, duo soli tua tegentes latera, pater, praevecti sumus.*

Quamquam Weissenborn affirmat, vocabula *regum — regiis* consulto copulata esse, Kochio credo voc. *regiis* lectionem male sanam esse; non tamen cum eo *regii iuvenes* emendare velim, sed *reguli*, quo nomine Livius regum filios saepe indicare solet, ut XLII 24, 10; XLIII 3, 5; XLV 14, 1 et 6; corrigas igitur quaeso: *r e g u l i duo soli.*

15. 4: *illud nec debui facere nec debeo, ut te patre indignus omnibus videar.*

Ita cum duobus cod. rec. Zingerle edidit, cum in reliquis omnibus libris sit: *indignus te patre, indignus omnibus.* Magnae coniecturarum copiae, quibus huic loco mederi summi critici conati sunt, hanc meam addere liceat: *ut indignus te patre, indignus* ⟨*r e g i b u s*⟩ *omnibus videar.* Cf. X 13, 13: P. Decium... dignum vobis, dignum parente suo, quaeso mecum consulem faciatis.

ibid. 7: *si bellum esse coeperit, qui obses, qui legatus pro p a t r e non inutilis fui, idem hostis illis acerrimus ero.*

Immo: *pro pace.* Cf. § 8 infra: pacis pignus fui, ad pacem retinendam legatus missus sum.

ibid. 10: *si mihi pater succenseret, te maiorem fratrem pro minore deprecari oportebat, te adulescentiae, te errori veniam impetrare m e o. ubi praesidium esse oportebat, ibi exitium est.*

Teste Weissenbornio tradita lectio est: *impetrare meo. in eo ubi pr.*, in quibus ipse *in eo* Crevierio praeeunte delevit, cum alii *sed* vel *nunc* legere voluerint. Zingerle modo se cum Madvigio *meo* pro *in eo* scripsisse in app. crit. annotavit.

Legendum credo: *impetrare meo. i m o ubi pr.*

ibid. 15 *apud quem etiam si caritate a fratre m a i o r e vincor, misericordia certe reus vinci non debeo.*

Voc. *maiore,* ab hoc loco alienum, in cod. plerisque merito abest.

16. 3: *haec vivo Philippo velut semina iacta sunt Macedonici belli, quod m a x i m e cum Perseo gerendum erat.*

Madvig ad h. l. scripsit: „*maxime* corruptum est, sed neque *mox*, quod olim dubitanter posui, neque *proxime* satisfacit." Nonne verisimile videtur, voc. *maxime* e versu superiore (*haec maxime vivo Philippo*) per scribae errorem huc traiectum esse? Livium hoc adverbium adamasse notum est; ex hoc libro haec pauca exempla affero c. 20. 3 et 6, c. 24. 1, c. 31. 9, c. 37. 5.

19. 10: *sed magis inchoatae apud L. Pupium praetorem quaestiones erant quam ad exitum u l l u m perductae.*

Cod. pauci *ullum* — plerique *ullae* praebent. Nescio an fuerit: *ad exitum ultra perductae.*

21. 2: *cupido eum ceperat in verticem Haemi montis ascendendi, quia vulgatae opinioni crediderat, Ponticum simul et Hadriaticum mare et Histrum amnem et Alpes conspici posse.*

Desidero *inde,* quod aut ante *Ponticum* aut ante *conspici* excidisse credo. Cf. Strabo VII 5, 1 p. 313: Αἷμον ὄρος — ὑψηλότατον, μέσην πως διαιροῦν τὴν Θρᾴκην, ἀφ' οὗ φησι ὁ Πολύβιος ἀμφοτέρας καθορᾶσθαι τὰς θαλάττας, οὐκ ἀληθῆ λέγων· καὶ γὰρ τὸ διάστημα μέγα τὸ πρὸς τὸν Ἀδρίαν.

21. 7: *non fallebat Demetrium ablegari se, ne adesset consilio, cum in conspectu locorum consultaret, quae proxime itinera ad mare ... ducerent.*

Emendandum est: *consultaretur.*

ibid. 8: *sed non solum parendum patri tum, sed etiam adsentiendum erat, me invitum parere suspicionem faceret.*

Lectio *patri tum* e cod. nonnullis fere recipitur, reliqui *tutũ* exhibent.

Legendum: ⟨*ac*⟩*tutum,* cl. XXIX 14, 5: (mater Idaea) quam praeterquam quod M. Valerius unus ex legatis praegressus actutum in Italia fore nuntiaverat, recens nuntius aderat Terracinae iam esse.

22. 4: *ut vero iugis adpropinquabant, quod rarum in altis locis est, adeo omnia contecta erant nebula, ut haud secus quam nocturno itinere impedirentur.*

Madvig lectionem suam *altis* pro *aliis,* quod in cod. et ed. vet. legitur, editoribus probavit, quamquam Weissenborn observat: „wol L.'s Urtheil, nach der Erfahrung sollte man *haud* oder *non rarum* erwarten". Equidem suspicor, Livium non *in altis,* sed *in illis locis* scripsisse.

ibid. 9: *itaque unum tantum moratus diem, quietis eorum causa, quos habuerat secum, itinere inde simili fugae in Dentheletos transcurrit.*

Modo cognovimus § 6: „vexati omnes et ante alios rex ipse, quo gravior aetate erat, difficultate viae est" neque igitur credibile est, paulo post Livium scripturum fuisse, regem eorum causa, quos secum habuerat, unum diem quievisse, quasi ipse minime fatigatus esset. An forte legendum: *quietis equorum causa?*

23. 6: *tandem legati, iam ante praemeditati in Macedonia, quae ab Roma renuntiarent, venerunt.*

Tollendum est insipidum emblema *in Macedonia.*

27. 14: *ad haec consentiens reddebatur [militum] clamor, nullam militum culpam esse, quibus nemo ad erumpendum signum dedisset.*

Pro *militum,* quod in cod. M legitur, fortasse restituendum est: *omnium.*

28. 2: *dispersi, inordinati exibant, ut quibus prope certum esset, hostes extra vallum non elaturos signa.*

Muretus *prope* emendavit pro tradita lectione *pro se,* sed vere Weissenborn ascripsit: „*prope* statt des hds. *pro se,* obgleich dem Zusammenhange eine Verringerung nicht ganz entspricht; die gewöhnliche Lesart *pro spe* lässt sich sprachlich kaum rechtfertigen." Corrigendum credo: *ut quibus prorsus certum esset.*

36. 3: *novo autem an vetere exercitu opus sit, eius esse dicere, qui scire possit, qua fide Celtiberi in pace mansuri sint, simul et qui illud exploratum habeat, quieturos milites, si diutius in provincia retineantur.*

Reddendum est Livio: *quieturos* ⟨*veteres*⟩ *milites.* Cf. § 13: octo legiones praeter exercitum veterem, qui in Liguribus in spe propinqua missionis erat, eo anno esse placuit, c. 38. 8: cum veterem exercitum Romam deduxissent, triumphus ab senatu est decretus.

38. 1: *Ligures, qui ante adventum in provinciam consulum non expectassent bellum, inproviso oppressi ad duodecim milia hominum dediderunt se.*

Cobet, duas litteras excidisse ratus, legendum censuit: *Ligures, ⟨ut⟩ qui,* sed nescio an sit verisimilius, voc. *quippe* a librario ante *qui* praetermissum.

41. 2: *Postumius prima et tertia legione Ballistam Letumque montes obsedit et p r e m e n d o praesidiis angustos saltus eorum commeatus interclusit.*

Corrigendum videtur *impediendo*, ut alibi L. scripsit: „saltum munitionibus impedire" et IX 2, 8: „per alium saltum artiorem impeditioremque".

42. 6: *sacerdotes quoque aliquot mortui sunt. L. Valerius Flaccus pontifex mortuus est; in eius locum suffectus est Q. Fabius Labeo. P. Manlius, qui nuper ex ulteriore Hispania redierat, triumvir epulo; Q. Fulvius M. f. in locum eius triumvir cooptatus; ⟨i s⟩ tum praetextatus erat.*

Requiro: ⟨*m o r t u u s e s t*⟩ *P. Manlius*; verba *mortuus est* eo quod in versu proximo superiore etiam leguntur, neglegi facile potuerunt. Verba ultima, in quibus *is* a Madvigio additum est, ita repono:

Q. Fulvius M. f., in locum eius triumvir cooptatus, ⟨*e t i a m*⟩ *tum pr. erat.*

45. 8: *quo repente principes senatorum cum agmine venerunt c i v i t a t i s, inter quos Q. Caecilius Metellus verba fecit.*

Voc. *civitatis* suspectum habeo èt propter locum quem obtinet èt cl. locis c. 46. 15: et cura super tali re principum et facilitas censorum egregie comprobata ab senatu et laudata est, c. 56. 7: cum in Thracia Perseus abesset, circumire Macedoniae urbes principibusque Antigonum commendare, c. 57. 4: id ut facere posset, regionum principes donis coluerat, Cic. Cat. III 6, 13: dictae snnt a principibus acerrimae ac fortissimae sententiae, quas senatus sine ulla varietate est secutus.

47. 1: *Eodem anno in Hispania L. Postumius et Ti. Sempronius propraetores comparaverunt ita inter se, ut in Vaccaeos per Lusitaniam iret Albinus; in Celtiberiam inde reverteretur, si maius ibi*

bellum esset; Gracchus in ultima Celtiberiae penetraret; ⟨is⟩ Mundam urbem primo vi cepit, nocte ex inproviso adgressus.

Ita I. F. Gronovius locum constituit, *is* addidit Weissenborn. Leguntur autem in cod.:

iret Albinus in Celtiberiam inde reverteretur si Gracchus maius sibi bellum esset in ultima Celtiberiae penetraret Mundam

Emendandum esse existimo:

iret Albinus; in Celtiberiam inde reverteretur si Graccho maius ibi bellum esset; ⟨Gracchus⟩ in ultima Celtiberiae penetraret. Mundam urbem praetor vi cepit.

H. e. si Gracchus bello in Celtiberia gerendo par non esset, Albinus eo reverteretur e Vaccaeorum regione ad opem ei ferendam.

Voc. *primo* e male intellecto compendio *pr.* (= praetor) ortum puto. Cf. § 5 infra: nihil prius petierunt a praetore quam ut bibere sibi iuberet dari, Oros. IV 20: Gracchus praetor ibidem iterum ducenta oppida expugnavit.

54. 1: *Eodem anno Philippus rex Macedonum, senio et maerore consumptus post mortem filii, decessit. Demetriade hibernabat, cum desiderio anxius filii tum paenitentia crudelitatis suae.*

Verba *post mortem filii* interpretatori reddenda sunt. Deinde cum post *suae* in Mogunt. *quae* exaratum sit, unde nonnulli sententiam relativam excidisse suspicati sunt, Livius forsitan scripserit: *crudelitatis suae ⟨saevitiae⟩que.*

55. 4: *„homo unus omnium, qui nodum huius erroris exsolvere possit, in potestate tua est Xychus. forte oblatum perductumque in regiam vocari iube." adductus primo ita negare inconstanter, ut e. q. s.*

Tam locus ipse, quem nunc nomen *Xychus* obtinet, quam sana ratio arguit, id traiciendum esse in versum sequentem ante verbum *adductus.*

DE DUOBUS HERACLITI FRAGMENTIS.

SCRIPSIT

GUILIELMUS VOLLGRAFF.

I.

Anno 1848 Bernaysius [1]) in dissertatione sua e duobus locis Procli et Clementis Heracliti sententiam illam resarsit, quae nunc apud Dielsium [2]) legitur hoc modo: *τίς γὰρ αὐτῶν νόος ἢ φρήν; δήμων ἀοιδοῖσι πείθονται καὶ διδασκάλῳ χρείωνται ὁμίλῳ οὐκ εἰδότες ὅτι οἱ πολλοὶ κακοί, ὀλίγοι δὲ ἀγαθοί.* In his multi viri docti, iure quidem, ut ego sentio, in copulatione vocabulorum quae sunt *δήμων ἀοιδοῖσι* offenderunt. Ipsi Bernaysio in mentem venerat pro *ἀοιδοῖσι* scribere *ἀοιδῇσι*. Bergkius [3]) admodum infeliciter scripsit *φρὴν δαίμων* i. e. *δαήμων*, nam non possumus quin sentiamus substantivum *φρήν* hic nullum adiectivum, qualecumque sit, tolerare. Tandem Bywater *δήμων* tamquam interpretationem praecedentis *αὐτῶν* seclusit eumque secutus est Wilamowitzius [4]). Sunt tamen etiam non ita pauci qui vocabulorum *δήμων ἀοιδοῖσι* inter se copulatorum propugnationem suscipiant. Inter quos Lassalle [5]) ad verbum vertere ausus est: *den Sängern der Völker*. Optimo vero iure Bergkius l.l.: „quod poetae, qui sane magistri et duces Graecae gentis erant, *δήμων*

---

1) Bernays, Heraclitea, diss. Bonn. 1848, p. 34; Gesamm. Abbandl. p. 32.

2) Diels, Vorsokratiker², I, p. 98, frg. 104; Bywater, Heracl. rell. frg. 111.

3) Bergk, Heraclitea; Opusc. philol. Bergkiana, II, p. 88.

4) Wilamowitz, Griech. Leseb. I, p. 34.

5) Lassalle, Die Philosophie Herakleitos' des Dunklen, II. p. 303.

ἀοιδοί vocantur, id satis est insolenter dictum et haud scio an non conveniat cum Graecae linguae ingenio." Atqui minui difficultatem plerique hodie putant, si meminerimus δήμους vocari etiam *pagos* et *rus*. Sic Schuster [1]) vertit: *Bänkelsängern*, Cron [2]): *Volkssängern*, Diels: *Strassensängern*, Nestle [3]): *landfahrenden Sängern*. Numne vero, si hoc modo interpretemur, tota sententia Heracliti ingenio adhuc digna videatur? Censesne illum cum hominum genere digladiari voluisse, quorum vita et quaestus etiam vulgi iudicio sordent? Cantores populares aggredi infra se putaverit. Neque magis χρησμολόγους, quales V⁰ saeculo Athenis fuerunt Lampo Diopithes Hierocles, eorumque assectatores vellicare eum existimo. Poetas sane Graecorum insectatus est, sed principes ducesque, ut Homerum [4]) et Archilochum [5]) et Hesiodum [6]), quem διδάσκαλον πλείστων esse ait, sed πολυμαθίῃ νόον assequi non potuisse quemque ipse regia stirpe oriundus forsitan propterea oderit, quod invectus est in βασιλῆας δωροφάγους [7]), qui ius contemnere soleant [8]) et similes sint milvis, qui luscinias comprensas tenent et eviscerant [9]).

Copulatio igitur vocabulorum δήμων ἀοιδοῖσι mihi quoque improbanda videtur. Nihilominus Bywatero vocem δήμων delenti assentiri nequeo. Quid enim? Primum δήμων et apud Clementem et apud Proclum traditum est. Si igitur sumamus hanc vocem tamquam interpretamentum praecedentis αὐτῶν in textum irrepsisse, necesse sit concludamus eam iam medio altero saeculo p. C. n. vel antea se insinuasse, idque non in unum aliquod exemplar, sed in omnes Heracliti editiones, quas viri eruditi tunc manibus terebant. Quod quam parum probabile sit, non est quod impensius demonstrem. Tum numerus pluralis vocis quae est δῆμος, licet adhuc, ut infra ostendam, saeculo IV⁰

---

1) Schuster, Heraklit von Ephesus, Act. soc. philol. Lips. III (1873), p. 69.

2) Cron (Philol. 1889, p. 224) vertit δήμων per *Ortsgemeinden*, simul autumans ipsum Xenophanem optime ab Heraclito δήμων ἀοιδόν dici potuisse!

3) W. Nestle, Die Vorsokratiker in Auswahl, p. 115.

4) Heracl. frg. 119 Bywater; 42, 56 Diels.

5) Heracl. frg. 119 Bywater; 42 Diels.

6) Heracl. frg. 16, 35 Bywater; 40, 57 Diels.

7) Hesiod. Op. 38 sq.

8) Ibid. 248—264.

9) Ibid. 202—212.

a. C. n. apud Atticos eo, quem vult Bywater, sensu usurpatus sit, postea tam raro occurrit, ut vix veri simile sit grammaticum aliquem serioris aevi eo usum esse. Postremo vero vide ne, voce δήμων deleta, vocabulum expuleris, quod unum omnium optime explicet, cur haec de qua agimus Heracliti sententia a Proclo laudata sit. Age evolvamus commentarios eius, si mecum sentias rem ita habere ut dico. Plat. Alcib. p. 110, e profitetur Alcibiades se quid iustum quidve iniustum sit didicisse *παρὰ τῶν πολλῶν*. Respondet Socrates: *οὐκ εἰς σπουδαίους γε διδασκάλους καταφεύγεις εἰς τοὺς πολλοὺς ἀναφέρων*. Hac occasione Proclus (ed. Cousin[2], p. 525) utitur, ut etiam imperium populare reprehendat: *διὰ γὰρ τοῦτο καὶ δημοκρατίαν ἀγαθὴν καὶ σπουδαίαν εὑρεῖν ἀδύνατον, ὅτι δεῖ μὲν ἑκάστην πολιτείαν τότε τοῦ εὖ τυγχάνειν, ὅταν τὸ ἄρχον ἐν αὐτῇ τὴν προσήκουσαν ἐπιστήμην ἔχῃ· τὸ δὲ ἐν ταῖς δημοκρατίαις ἄρχον ὁ δῆμός ἐστιν· ὁ δέ γε δῆμος ἐπιστήμην οὐ πέφυκεν ἴσχειν οὐδὲ κατ' ἐπιστήμην ζῆν, ὥστε οὐδὲ δημοκρατία ἂν γένοιτό ποτε σπουδαία ... ὀρθῶς οὖν καὶ ὁ γενναῖος Ἡράκλειτος ἀποσκορακίζει τὸ πλῆθος ὡς ἄνουν καὶ ἀλόγιστον· τίς γὰρ αὐτῶν, φησί, νόος ἢ φρὴν δήμων * αἰδοῦς ἠπιόων τε καὶ διδασκάλῳ * χρειῶν τε ὁμίλῳ οὐκ εἰδότες ὅτι οἱ πολλοὶ κακοί, ὀλίγοι δὲ ἀγαθοί. ταῦτα μὲν ὁ Ἡράκλειτος· διὸ καὶ ὁ σιλλογράφος ὀχλολοίδορον αὐτὸν ἀπεκάλεσεν.*

Non igitur δήμων expungendum, sed alia medicina circumspicienda est. Omnia sana erunt, nisi fallor, si aliter distinguemus. Sit sane distinctio apud Heraclitum res valde anceps. De qua in universum rectissime Aristoteles: *τὰ γὰρ Ἡρακλείτου διαστίξαι ἔργον διὰ τὸ ἄδηλον εἶναι ποτέρῳ πρόσκειται τῷ ὕστερον ἢ τῷ πρότερον*. Sed nihilominus hoc quem tractamus loco certa ratione nos pravam distinctionem corrigere posse arbitror, quae iam Clementem decepit (Strom. V, 9, 4: *αἱ γοῦν Ἰάδες Μοῦσαι διαρρήδην λέγουσι τοὺς μὲν πολλοὺς καὶ δοκησισόφους δήμων ἀοιδοῖσι ἕπεσθαι καὶ * νόμοισι χρέεσθαι*). Scribere suadeo, ut Proclus quoque scripsisse mihi videtur: *τίς γὰρ αὐτῶν νόος ἢ φρὴν δήμων; ἀοιδοῖσι πείθονται καὶ διδασκάλῳ χρείωνται ὁμίλῳ κτλ.* *Quae sapientia, quis sensus est ipsius plebis?* inquit, audi plebis *ἐν ταῖς δημοκρατουμέναις πολιτείαις* procerum ductu destitutae et suo arbitrio rempublicam tractantis. *Vatibus credit et vulgo praeceptore utitur* i. e. de gravissimis rebus multitudinis concio-

nantis placitis obtemperat, cum paucorum optimatium consilia sequi deberet vel etiam *βουλῇ πείθεσθαι ἑνός* [1]).

Quod Heraclitus in universum de plebe in civitatibus imperio populari subiectis agens plurali numero *δήμων* usus est, mirum esse nego. Atticos certe ita nonnumquam locutos esse docent hi loci: Xenoph. Cyrop. I, 1, 1: *ὅσαι τε ὀλιγαρχίαι ἀνῄρηνται ἤδη ὑπὸ δήμων*. Plato, Gorg. p. 502, d: *τὸν Ἀθηναίων δῆμον ... καὶ τοὺς ἄλλους τοὺς ἐν ταῖς πόλεσι δήμους τοὺς τῶν ἐλευθέρων ἀνδρῶν*. Ibid. e: *ὥσπερ παισὶ προσομιλοῦσι τοῖς δήμοις*. Leg. III, p. 684, b: *βοηθήσειν δὲ (ὤμοσαν) βασιλῆς τε βασιλεῦσιν ἀδικουμένοις καὶ δήμοις καὶ δῆμοι δήμοις καὶ βασιλεῦσιν ἀδικουμένοις*. Ibid. c: *νόμους, οὓς ἑκόντες οἱ δῆμοι καὶ τὰ πλήθη δέξονται*. ibid. p. 690, e: *περὶ βασιλέας ἢ ... ἐν τοῖσι δήμοις*. Demosth. de republ. ordinanda, 8: *μείζω χρὴ νομίζειν ... τὴν πρὸς τὰς ὀλιγαρχίας ... ἔχθραν ἢ τὴν πρὸς τοὺς δήμους*. Adv. Lept. 15: ... *ᾧ μόνῳ μείζους εἰσὶν αἱ παρὰ τῶν δήμων δωρεαὶ τῶν παρὰ τῶν ἄλλων πολιτειῶν διδομένων ... τῇ δὲ τιμῇ καὶ τῇ βεβαιότητι τὰς παρὰ τῶν δήμων δωρεὰς εὑρήσετ' οὔσας βελτίους*. Aristot. Polit. III, 11, p. 1282, a: *αἱ δ' εὔθυναι καὶ αἱ τῶν ἀρχῶν αἱρέσεις εἰσὶ μέγιστον· ἃς ἐν ἐνίαις πολιτείαις ... τοῖς δήμοις ἀποδιδόασιν· ἡ γὰρ ἐκκλησία κυρία πάντων τῶν τοιούτων ἐστί*. IV, 1, p. 1317, a: *δύο γάρ εἰσιν αἰτίαι, δι' ἅσπερ αἱ δημοκρατίαι πλείους εἰσί, πρῶτον μὲν ἡ λεχθεῖσα πρότερον, ὅτι διάφοροι οἱ δῆμοι* ... IV, 7, p. 1321, a: *ταύτῃ δ' ἐπικρατοῦσιν ἐν ταῖς διαστάσεσιν οἱ δῆμοι τῶν εὐπόρων· ψιλοὶ γὰρ ὄντες πρὸς ἱππικὴν καὶ ὁπλιτικὴν ἀγωνίζονται ῥᾳδίως*. Luc. Phalar. A, 7: *οἱ δῆμοι οὐκ ἐξετάζοντες ὁποῖός τις ὁ τοῖς πράγμασιν ἐφεστώς ἐστιν, εἴτε δίκαιος εἴτε ἄδικος, ἁπλῶς αὐτὸ τὸ τῆς τυραννίδος ὄνομα μισοῦσι*.

Restitutam Heracliti sententiam qui recte leget et vocem *αὐτῶν* et vocem *δήμων* acuet, quarum haec consulto ab illa divulsa et in finem sententiae reiecta est. Quod licet indoli sermonis Graeci maxime accommodatum sit, notandum tamen verbi transgressionem huiusce generis [2]) apud vetustissimos scriptores rariorem esse ideoque vim peculiarem habere, cum posteriores ea plerumque sine modo et discrimine uti consueverint. Atque

1) Heracl. frg. 110 Bywater, 33 Diels.
2) Cf. Kühner-Gerth, Griech. Gramm. II, 2, § 607.

vix alterum locum invenias, ubi per huiusmodi *ὑπέρβατον* tantum pondus orationi additum sit: tam praeclarus scribendi artifex Heraclitus. Nescio autem an apud ipsum etiam alterum eiusdem figurae specimen extet in notissima sententia: *αἱρεῦνται γὰρ ἓν ἀντὶ ἁπάντων οἱ ἄριστοι, κλέος ἀέναον, θνητῶν*[1]). Hic Dielsius recte *θνητῶν* neutrius generis esse dixit; cf. Democr. frg. 189: . . . *εἴ τις μὴ ἐπὶ τοῖς θνητοῖσι τὰς ἡδονὰς ποιοῖτο.* Constructionem vero cum Wenkebachio[2]) ita explicandam esse censet, ut dicat Heraclitus: *οἱ ἄριστοι αἱρεῦνται ἓν ἀντὶ ἁπάντων, κλέος ἀέναον (ἀντὶ) θνητῶν.* Ancipitem rem esse non nego neque Wenkebachii argumenta despicio. Sed aequo certe iure Heracliti verba hoc modo construi posse puto: *οἱ ἄριστοι αἱρεῦνται ἕν, κλέος ἀέναον, ἀντὶ ἁπάντων θνητῶν.* Sed haec ultima *ἐν παρενθήκης μέρει.*

Aspice iam, quo, signo interrogationis transposito, pervenerimus: simul de placitis et mente Heracliti nos disputasse fateberis. Nunc demum in fragmento de quo egimus agnoscimus *τὸν ὀχλολοίδορον.* Nunc enim videmus philosophum hic non, ut etiam Zellerus[3]) perperam arbitratus est, communem hominum ignorantiam et insipientiam carpsisse neque vero haec componenda esse cum fine sententiae Pythagoreae apud Stob. Ecl. IV, 5, 42: *ποίει ἃ κρίνεις εἶναι καλά, κἂν ποιῶν μέλλῃς ἀδοξεῖν. Φαῦλος γὰρ κριτὴς παντὸς καλοῦ πράγματος ὄχλος.* Imo, nisi omnia fallunt, illius Heracliti operis partis fragmentum tenemus, quae *λόγος πολιτικός* ab antiquis grammaticis dicebatur. Optime, quod ad sententiam attinet, cum Heracliti maledictis comparare possis Ps. Xen. de republ. Athen. I, 5: *ἐν δὲ τῷ δήμῳ (ἔνεστι) ἀμαθία τε πλείστη καὶ ἀταξία καὶ πονηρία,* Plat. Ax. p. 369, a: *δῆμος γὰρ . . . ἀχάριστον, ἀψίκορον, ὠμόν, βάσκανον, ἀπαίδευτον, ὡς ἂν συνηρανισμένον ἐκ σύγκλυδος ὄχλου καὶ βιαίων Φλυάρων,* imprimis vero Cicer. pro Planc. IV, 9: „non est enim consilium in vulgo, non ratio, non discrimen, non diligentia."

(*Continuabitur*).

1) Heracl. frg. 111 Bywater, 29 Diels.
2) Herm. 1908, p. 91 sq.
3) Zeller, Die Philos. der Griechen, I⁵, p. 457 sq.

DE HORATII SATIRAE L. II QUINTAE
VSS. 103 SQ.

SCRIPSIT

J. J. HARTMAN.

Nihil unquam hac satira scriptum est iocosius facetiusve, qua Tiresias, tamquam si aetate imperatoria Romanus cum Romano loqueretur, Ulyssem admonet ut damnum a procis Penelopae rei familiari suae illatum compensare studeat caelibum et orborum testamentis captandis. Iam Damae, spurci hominis sed pecuniosi, abiectissimum fingit adulatorem Laërtae filium, ad nullum non quamvis turpe officium paratum, atque post multa alia haec eum iubet:

Cum te servitio longo curaque levarit
Et certum vigilans „quartae esto partis Ulixes"
Audieris „heres": „ergo nunc Dama sodalis
Nusquam est? unde mihi tam fortem tamque fidelem?"
Sparge subinde et, si paulum potes illacrimare, est
Gaudia prodentem vultum celare. Sepulcrum
Permissum arbitrio sine sordibus exstrue; funus
Egregie factum laudet vicinia.

In versus 103 fine fieri vix potest quin aut haereas aut certe paulisper subsistas. Quo magis mirum aequalium nostrorum neminem — sic saltem videtur — sentire quam sint absurda quae continuo sequuntur. Potest aliquis gaudia sua celare vel dissimulare vultu, potest etiam invitus ea prodere. Sed qui potest simul et prodere et celare? Hoc tamen inest in isto *gaudia prodentem vultum celare*. Neque persanatur locus hac

emendatione: *gaudia prudentem vultu celare* quamvis ea lectio praestet traditae. Nam qui tristis videri vult saepe *imprudens* gaudia prodit. Rectissime ergo alius, illo callidior, dicitur *prudens* celare gaudia. Sed rectissimum illud simul quam est languidum! Immo quam languidum est totum istud quod post vocabulum *illacrimare* additur! An docendi etiam sumus quo consilio adulator ille fictas fundat lacrimas? Et vide quam inepte addatur! Quo enim modo istud *est celare* accipiamus? An ita ut sit fere *fieri potest ut celes*? Sed quis unquam mortalium ita est locutus? An forte coniectura *illacrima, e rest* placet? Equidem, nisi Praedicovii eam esse me Hertzii doceret annotatio, Lachmanni esse putarem.

Nihil hic medicamina prosunt. Scalpro est utendum, sed nihil resecabimus quod non quomodo adcreverit sponte appareat. *Illacrimare* imperativus est, quod et alii intellexerunt et Schellerus (vide eius lexicon), non intellexit sciolus qui bellum istud *gaudia prodentem vultum celare* et commentus est et utcunque annexuit praecedentibus. Sed praeterea et alia fraude usus est. Scripsit enim Horatius:

Sparge subinde et, si potes, illacrimare. Sepulcrum
Permissum e. q. s.

At noster, ut integer evaderet scilicet versus, praeterea *paulum* infersit, alieno loco et sine ullo emolumento sententiae.

Hanc ego suspicionem cum Enkio proponerem, intercessit ille et: „de delendis" inquit „verbis *gaudia prodentem vultum celare* plane tibi assentior, sed parum mihi verisimile videtur sciolum ea inseruisse *inter* genuina Horatii verba et non solum sententiae causa *est*, sed praeterea metri causa *paulum* addidisse. Nimia ea est audacia. Alia ergo ratione utendum censeo, quam mihi ipse ordo verborum *sepulcrum permissum arbitrio sine sordibus exstrue* parum aptus commendat. Suspicor ergo sciolum, imperativi forma minus usitata in errorem inductum, *integrum* de suo finxisse hexametrum quem verbo *est* utcunque agglutinaverit praecedenti et, sua ipsum fraude coactum, pro *instrue* scripsisse *exstrue*. Audi enim quam bene sonent haec:

permissum arbitrio sine sordibus instrue funus

et quam vere Horatianum colorem ille hexameter habeat."

Admodum mihi arridet accutissima illa disputatio, quam no-

vis argumentis corroborare posse mihi videor. Quorsum enim ista verbositas, qua nunc Tiresias separatim et de sepulcro et de funere loquitur? Nonne satis erat tantummodo *funus* commemorare, in quo insunt omnia quae ad supremos defuncti honores pertinent? Deinde haec audi:

/ sepulcrum
Permissum arbitrio sine sordibus exstrue; / funus
Egregie factum laudet vicinia

nonne duriusculum videtur bis deinceps obiectum in fine versus et in initio sententiae positum? Postremo recte quidem dicitur *funus facere*, sed tecum perpende quantum elegantiae accedat verbis „*egregie factum* laudet vicinia", si praecedit „sine sordibus instrue funus".

Sed ne meam quidem coniecturam missam facere possum. Verborum enim traiectiones licet apud omnes poetas satis sint frequentes neque desint in Horatio, tamen mihi istud „si paulum potes illacrima" pro „paulum, si potes, illacrima" vehementer displicet, neque quidquam luminis vel decoris vox *paulum* huic praebet loco. Non tamen pro ea pugno, sed sive posthac mecum legetur:

Sparge subinde et, si potes, illacrimare. Sepulcrum
Permissum arbitrio sine sordibus exstrue. Funus
Egregie factum laudet vicinia,

sive cum Enkio:

Sparge subinde et, si paulum potes, illacrimare.
Permissum arbitrio sine sordibus instrue funus:
Egregie factum laudet vicinia

gaudebo laetaborque et optime urbanissimo poetae consultum censebo. Dummodo ne Horatio obtrudatur absurdum illud „est gaudia prodentem vultum celare" quod suo *e re est* ultro conspurcavit Praedicovius.

In Horatio enim — licet reclament novicii quidam critici — nihil fero quod sit elumbe, durum, horridum. Nihil ille, ut opinor, prodire in lucem passus est quod non quam limatissimum exactissimumque ipsi certe videretur.

AD EURIPIDIS MEDEAE VS. 11 SQ.

ξὺν ἀνδρὶ καὶ τέκνοισιν, ἀνδάνουσα μὲν
Φυγῇ πολιτῶν ὧν ἀφίκετο χθόνα κτέ.

Verba haec sunt nutricis felicissimam fuisse Medeam narrantis donec ei paelex sit exorta. Et sunt manifeste corrupta. Sed operam perdiderunt qui pro πολιτῶν rescripserunt πολίταις (credibile enim non est sic librarium errare potuisse) aut Φυλῇ pro Φυγῇ quod est languidissimum: Φυλὴ πολιτῶν, quis unquam sic locutus est? Optime habet tam Φυγῇ quam πολιτῶν, sed in ἀνδάνουσα latet vitium, nam etiamsi scripsisset poeta alterutrum eorum quae coniecerunt viri doctt, scripsisset aliquid quod a proposito esset alienum. Et quid illud est quod Medea ἀνδάνειν quibuscunque tandem hominibus dicitur? Lenissima emendatione restitui potest quod Euripides scripsit et scripsit egregie. Vel pueris notum est illud τυγχάνειν cum duplici genitivo, quod conferri potest cum Latino *utendi* verbo cum duplici ablativo. Hanc structuram optimo iure poeta ad synonymum transtulit verbum λαγχάνειν scripsitque:

ξὺν ἀνδρὶ καὶ τέκνοισι, λαγχάνουσα μὲν
Φυγῇ πολιτῶν ὧν ἀφίκετο χθόνα.

Corinthum migravit Medea, sed ibi cives (*concives* ut nunc aiunt), nacta est incolas, inter cives est recepta et cum viro principe iuncta erat matrimonio firmo stabilique; habebat ergo quod exilium solaretur atque adeo vix exul sibi videri poterat.

J. J. H.

AD CICERONIS CAT. I § 1.

Quid proxima, quid superiore nocte egeris, ubi fueris, quos convocaveris, quid consilii ceperis, quem nostrum ignorare arbitraris?

Si quis otiose in sua desidens sella sentire tamen cupit quomodo post aliquod tempus afficiantur pueri, qui ludis plebeis machinae se dant circumagendos ut curru, equo, leone, elephanto vehi videantur, is mihi et alios de hoc loco legat commentarios et Laubmanni ad introductionem annotationem 51. C. Iohnii ibi impensa refertur doctrina, qua Laubmanno iudice tandem aliquando post multas multorum disputationes res ad exitum sit perducta. At equidem etiamnunc in eo haereo et haerebunt omnes, ut opinor, quibus id de quo ne dubitari quidem potest est persuasum, de *una sola* hic *nocte* agi atque agi posse, ea qua Catilinarii in Laecae aedes convenerunt. Sequitur ut voce *superiore* vox *proxima* illustretur. Ergone ista *quid superiore* deleamus? In risum erupturos credo haud paucos si quid eiusmodi proposuero, atque ipse probe sentio pravam esse rationem ea tollendi quae parum intelligas. Leniore ergo medicina utar et nil nisi alterum istud *quid* expungam. Cum enim *proximum* recte dicatur tam quod proxime praecedit quam quod proxime insequitur, saepe perspicuitati consulentes scriptores, ubi de re quae proxime praecessit agitur, adiectiva quae sunt *proximus* et *superior* inter se iungunt. Nullum est eius rei disertius exemplum quam quod apud Sanctum Augustinum legitur qui librum XXII C. D. sic orditur: „sicut in proximo libro superiore promisimus".

Solent autem qui de nostro loco disputant proficisci ab his in Sullana § 52 verbis: „quid tandem de illa nocte dicit (Cornelius), cum inter falcarios ad M. Laecam [nocte ea quae consecuta est posterum nonarum Novembrium me consule] Catilinae denuntiatione convenit?"

Sed surdus sit oportet qui, semel monitus, hic non agnoscat magistelli vocem. Quis enim in loco tam concitato putidam istam ferat diligentiam?

J. J. H.

MNEMOSYNE.

BIBLIOTHECA PHILOLOGICA BATAVA.

COLLEGERUNT

P. H. DAMSTÉ, J. J. HARTMAN, C. W. VOLLGRAFF.

OPERAM SUAM POLLICITI SUNT

A. E. J. HOLWERDA, J. C. NABER, M. C. VALETON,
J. WOLTJER.

NOVA SERIES.

VOLUMEN QUADRAGESIMUM QUARTUM. PARS I.

LUGDUNI-BATAVORUM
E. J. BRILL.

LIPSIAE,
O. HARRASSOWITZ.
1916.

INDEX

Bibliotheca Philologica Batava quater in anno prodibit Calendis Ianuariis, Aprilibus, Iuliis, Octobribus.

Pretium annuum erit floren. 5.25.

Singuli fasciculi separatim non venibunt.

Sumptibus E. J. BRILL prodierunt:

C. G. Cobet, Variae lectiones, quibus continentur observationes criticae in scriptores Graecos. Editio secunda auctior. 1873. 8°. *f* 7.—.

——— Miscellanea Critica, quibus continentur observationes criticae in scriptores Graecos praesertim Homerum et Demosthenem. 1876. - 7.—.

——— Collectanea critica, quibus continentur observationes criticae in scriptores Graecos. 1877. 8°. . . . . - 7.—.

——— Hyperidis Orationes duae Ὁ ἘΠΙΤΑΦΙΟΣ ΛΟΓΟΣ et ὙΠΕΡ ΕΥΞΕΝΙΠΠΟΥ. Editio altera auctior et emendatior. 8°. 1877. - 1.50.

——— Observationes criticae et palaeographicae ad Dionysii Halicarnassensis antiquitates Romanas. 1877. 8°. . . . . - 3.50

——— De Philostrati libello ΠΕΡΙ ΓΥΜΝΑΣΤΙΚΗΣ. 1859. 8°. . - 1.25.

——— Cornelii Nepotis vitae excellentium imperatorum. In usum scholarum. Editio tertia, quam curavit H. W. van der Mey. 1893. 8°. - 0.60.

——— Xenophontis Expeditio Cyri. In usum scholarum. Editio sexta, quam curavit S. J. Warren. 1898. 8°.. . . . . - 1.20.

——— Xenophontis Historia Graeca. In usum scholarum. Editio quinta, quam curavit L. Punt. 1907. 8° . . . . - 1.20.

J. J. Cornelissen, Oratio inauguralis. 1879. 8°. . . . . . . - 0.45.

——— Coniectanea Latina. 8°. . . . . - 0.60.

——— Cornelii Taciti de vita et moribus Iulii Agricolae. 1881. 8°. - 0.75.

——— Opus idem. In usum scholarum. 1881. kl. 8°. . . . . - 0.30.

——— Minucii Felicis Octavius. 1882. kl. 8°. . . . . . . - 0.90.

J. J. Hartman, De Ovidio Poeta commentatio. 1905. 8°. . - 1.75.

——— Analecta Tacitea. 1905. 8°. . . . . - 4.20.

H. van Herwerden, Lectiones Rheno-Traiectinae . . . . . - 1.50.

H. T. Karsten, De Commenti Donatiani ad Terenti fabulas origine et compositione. 8°. . . . . - 2.20.

Lysiae Orationes. In usum studiosae iuventutis textum constituit C. G. Cobet. Editio quarta, quam novis curis recensuit J. J. Hartman. (Editio maior prolegomenis, fragmentis, indice nominum aucta). 1905. 8°.. . . . . - 2.40.

E. Mehler, Luciani dialogi quatuor (Timon, Philopseudes, Verae historiae, Gallus). In usum scholarum . . . . - 1.90.

Mnemosyne. — Bibliotheca philologica Batava. Edid. C. G. Cobet, T. J. Halbertsma, H. G. Hamaker, E. J. Kiehl, etc. 1852—62. 11 vol. et Appendix ad vol. 2—7. 8°. (*f* 56.50) . . . . - 30.—.

——— Nova series, Vol. I—XIV colleg. C. G. Cobet, H. W. van der Mey, Vol. XV—XLIV colleg. S. A. Naber, J. van Leeuwen J. f., I. M. J. Valeton, J. J. Hartman, 1873—1916. 8°. pro vol. - 5.25.

Ex officina typographica et bibliopolio quae antehac E. J. Brillii fuerunt.

MNEMOSYNE.

BIBLIOTHECA PHILOLOGICA BATAVA.

COLLEGERUNT

P. H. DAMSTÉ, J. J. HARTMAN, C. W. VOLLGRAFF.

OPERAM SUAM POLLICITI SUNT

A. E. J. HOLWERDA, J. C. NABER, M. C. VALETON,
J. WOLTJER.

NOVA SERIES.
VOLUMEN QUADRAGESIMUM QUARTUM. PARS IV.

LUGDUNI-BATAVORUM
E. J. BRILL.

LIPSIAE,
O. HARRASSOWITZ.
1916.

INDEX

Bibliotheca Philologica Batava quater in anno prodibit Calendis Ianuariis, Aprilibus, Iuliis, Octobribus.

Pretium annuum erit floren. 5.25.

Singuli fasciculi separatim non venibunt.

Stanford University Libraries
3 6105 013 479 709

